

T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ'NİN “MERAHU'L-ME‘ÂLÎ” ADLI
ESERİ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ**

Ali Osman YALÇIN

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2017

**MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ'NİN “MERAHU'L-ME‘ÂLÎ” ADLI ESERİ
VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ**

Ali Osman YALÇIN

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hilmi DEMİR

Çorum 2017

KABUL VE ONAY

Ali Osman YALÇIN tarafından hazırlanan "Mütercim Âsım Efendi'nin Merahu'l-Me'âlî Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri" başlıklı bu çalışma, 23/10/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza
Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER (Başkan)

İmza
Prof. Dr. Hilmi DEMİR (Danışman)

İmza
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAC

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza
Doç. Dr. Metin UÇAR
Enstitü Müdürü V.

T.C
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (23 /10 /2017)

Ali Osman YALÇIN

ÖZET

Yalçın, Ali Osman “*Mütercim Âsım Efendi'nin “Merahu'l-Me'âlî” Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri*” (Yüksek Lisans Tezi), Çorum,2017.

XVIII. asrın ikinci yarısı ile XIX. asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan Mütercim Âsım Efendi; lügatçılığı, tarihçiliği ve kelâmî yönü ile temâyüz etmiş son dönem Osmanlı devlet adamlarından birisidir. Âsım Efendi, İlmiye sınıfına mensup olup müderrislik ve vak'anüvislik gibi vazifelerde bulunmuş, yazmış olduğu telif ve tercüme eserleriyle devrinin önemli simaları arasında yer almıştır.

Bu çalışmada, Âsım Efendi'ye ait olan *Merahu'l-Me'âlî* isimli eserin incelenmesi ve transliterasyonunun yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca eserde yer alan konuların islam kelâm geleneğindeki yeri ve bu bağlamda müellifin kelâmî görüşleri nazara verilecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde müellifin hayatı, ailesi, resmi görevleri, hocaları, telif dönemine uzanan ilmî kişiliği ve eserleri kronolojiye uygun olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde, Âsım Efendi'nin kelâmî görüşleri ve *Merahu'l-Me'âlî*'de yer alan kelâm konuları incelenecektir. Üçüncü bölümde ise müellif nüshası esas alınarak farklı nüshalara kıyasla metnin kritiği ve transliterasyonu yapılacaktır. Ekler bölümde yer alan bilgilerde ise *Merahu'l-Me'âlî*'nin yazma ve matbu nüshaları, Âsım Efendi'nin hazîresi ve mührüne yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mütercim Asım Efendi, İtikad, Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Transliterasyon.

ABSTRACT

YALÇIN, Ali Osman “*Mütercim Âsım Efendi's work titled “Merahu'l-Me'âlî” and his theological views*” Master Thesis, Çorum, 2017.

Mütercim Âsım Efendi, who lived in the second half of the XVIII. century and in the first quarter of the XIX. century, is one of the late Ottoman statesmen, who have been come to the fore with by his “lügatçılık” “historiography” and “Theological thoughts”. Âsım Efendi, who belongs to the class of the “ilmiye”, has been found in positions as “müdürrislik” and “vak'anüvislik”, has taken place among the important figures of his period with his copyright and translation works.

In this work, it is aimed to examine and transliteration the work named as *Merahu'l-Me'âlî* belonging to Âsım Efendi. In addition, the place of the subjects in the work of Islamic wisdom and in this contex the Theological thoughts of the author will be given.

In the first part of the work, the author's life, family official duties, professors, scientific personality and Works dating back to the copyright period will be handled in accordance with the chronology. In the second part, Âsım Efendi's overall Theological thoughts and Theological thoughts in *Merahu'l-Me'âlî* will be examined. In the third section, based on the manuscripts the criticism and transliteration of the text will be done compared to the different manuscripts. The information in the appendix will include the writing and printed copies of *Merahu'l-Me'âlî*, the seal and the family cemetery of Âsım Efendi.

Keywords: Mütercim Âsım Efendi, İtikad/Creed, Ahl al-Sunnah, Mutazilite, Translation.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ÇALIŞMANIN AMACI KAPSAMI VE YÖNTEMİ	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ÂSİM EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1. ÂSİM EFENDİ’NİN HAYATI	4
1.2. İsmi ve Künyesi	4
1.2. Doğum Yeri ve Nesebi.....	5
1.3. Ailesi	8
1.4. Hocaları.....	10
1.5. Antep ve İstanbul Hayatı.....	11
1.6. Yolculukları	24
1.7. Vefatı	25
2. ÂSİM EFENDİ’NİN ESERLERİ	26
2.1. Tercüme ve Şerhleri.....	27
2.1.1. Merahu’l-Me’âlî fi Şerhi’l-Emâlî	27
2.1.2. Tibyân-ı Nâfi‘ der Tercüme-i Burhân-ı Kâtı‘	28
2.1.3. Tercüme-i Siyer-i Halebî.....	29
2.1.4. el-Okyânûsü’l Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsu’l-Muhît.....	29
2.2. Telif Eserleri	30

2.2.1. Âsım Tarihi.....	30
2.2.2. Tuhfe-i Lugat-ı Arabi	31
2.2.3. Münşe'ât-ı Âsım.....	32
2.3. Bu Gün Mevcut Olmayan Bir Risalesi	32
2.3.1. Fethiyye	32
2.4. Âsım Efendi'ye Ait Olmadığı Hâlde Ona Nispet Edilen Bazı Eserler.....	32
2.4.1. Tercüme-i Mazharu't-takdis bi hurûci'l-Fransîs	32
2.4.2. İhya Tercümesi	32
2.4.3. Makale-i İstibsâr-âmîz der-Beyân-ı Âmeden-i İngiliz	33
2.4.4. Necîb Âsım'ın Toem'de Âsım'a Nisbetle Yayınladıkları.....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
MERAHU'L-ME'ÂLÎ HAKKINDA GENEL BİLGİLER VE ÂSİM EFENDİ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ.....	34
1. MERAHU'L-ME'ÂLÎ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	34
1.1. Eserin Adı ve Âsım Efendi'ye İsnadı.....	34
1.2. Nüshaları.....	34
1.3. Eserin Önemi	35
1.4. Şerhin Yapısı / Anatomisi	38
1.5. Şârihin Metodu.....	41
1.6. Şerhte Kullanılan Kaynaklar	45
2. ÂSİM EFENDİ'NİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ.....	47
2.1. İlahiyyât Konuları.....	51
2.1.1. Tevhid.....	51
2.1.2. Sıfatlar	53
2.1.3. Kader	57
2.1.4. Hüsün ve Kubuh.....	60
2.1.5. Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk.....	62
2.1.6. Salah-Aslah.....	62
2.1.7. Zât-Sıfat İlişkisi	63

2.1.8. Allah'ın Şey Olup Olmaması	65
2.1.9. İsim-Müsemmâ.....	66
2.1.10. Allah'ın Cevher Olmasının İmkânsızlığı.....	67
2.1.11. Halku'l-Kur'ân	67
2.1.12. Allah'ın Arşî İstivâ Etmesi	69
2.1.13. Allah'ın Hiçbir Şeye Benzetilmemesi ve Her Şeyden Münezze Olması ..	69
2.2. Nübüvât Konuları	71
2.2.1. Peygamberlere İman	71
2.2.2. Meleklerle İman.....	73
2.2.3. Miraç.....	74
2.2.4. Peygamberlerin İsmeti.....	75
2.2.5. Hz. Lokman ve Zülkarneyn	77
2.2.6. Hz. İsmâ-Deccâl-Mehdi.....	78
2.2.7. Keramet	79
2.3. Sem'iyât Konuları	81
2.3.1. Ecel	81
2.3.2. Ahiret.....	83
2.3.3. Münker ve Nekir Sorgusu	84
2.3.4. Kabir Azabı	85
2.3.5. Hesaba Çekilme.....	86
2.3.6. Amel Defteri.....	87
2.3.7. Mîzan ve Sırat.....	87
2.3.8. Şefaât	89
2.3.9. Cennet ve Cehennem	90
2.3.10. Rü'yetullah	92
2.4. İman-Küfür Konuları.....	96
2.4.1. Mukallidin İmanı	96
2.4.2. Ehl-i Fetret ve İmanı.....	99
2.4.3. Ye's / Be's Halinde İman	102
2.4.4. İman-Amel ilişkisi	102
2.4.5. İmanda Muvakkat İrtidât Düşüncesi	104

2.4.6. Elfâz-ı Küfür.....	106
2.5. Müteferrik Konular	107
2.5.1. Rızık	107
2.5.2. Sahabeler Arasındaki Efdaliyet Sıralaması	108
2.5.2.1. Hz. Ebû Bekir	108
2.5.2.2. Hz. Ömer.....	109
2.5.2.3. Hz Osman	110
2.5.2.4. Hz. Ali.....	110
2.5.2.5. Hz. Aişe ve Hz. Fâtıma	111
2.5.3. Yezide Lânet.....	112
2.5.4. Ma'dûm	113
2.5.5. Âlem	114
2.5.5.1. Cüz-i lâ yetecezâ	114
2.5.5.2. Heyûlâ.....	114
2.5.6. Dua	115
2.5.7. Nâzım ve Emâlî Manzumesine Dair Genel Temenniler.....	116
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	117
TAKİP EDİLEN METOT VE METNİN TRANSLİTERASYONU.....	117
1. TAKİP EDİLEN METOT.....	117
2. METNİN TRANSLİTERASYONU	119
SONUÇ	261
EKLER	264
EK 1: MERAHU'L-ME'ÂLÎ'NİN NÜSHALARI	264
EK 2: ÂSİM EFENDİ'NİN MEDFUN BULUNDUĞU HAZİRE	284
EK 3: ÂSİM EFENDİ'NİN MÜHRÜ.....	288
KAYNAKÇA.....	290

KISALTMALAR

Agb.	: Adı geçen bölüm
Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
ATÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B.	: İbn / Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Cz.	: Cüz
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜSBE.	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İTA.	: İslâm-Türk Ansiklopedisi
KADER.	: Kelam Araştırmaları Dergisi
Kuramer.	: Kur'an Araştırmaları Merkezi

M.	: Miladi
Mütr.	: Mütercim
Neşr.	: Neşir
Nüşh.	: Nüsha
S.	: Sayfa
Ss.	: Sayfa sayısı
Say.	: Sayı
SAÜSBE.	: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜSBE.	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tahk.	: Tahkik
Takd.	: Takdim
Terc.	: Tercüme
Telf.	: Telif
Tenk.	: Tenkitli
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trs.	: Tarihsiz
V.	: Vefatı
Vd.	: Ve devamı
Vb.	: Ve bezeri
Yrz.	: Baskı yeri yok
YYÜSBE.	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖNSÖZ

Geleneksel kültür kodlarını veya kültürel birikimleri “*Mazi ile alâkımızı yeni baştan kurma*” adına kütüphanelerin tozlu raflarından indirerek yeniden tetkik edip gün yüzüne çıkarmak hiç şüphesiz bir milletin geçmişine karşı en temel sorumluluklarından birisini teşkil etmektedir. Bu günün ilim ve kültür hayatında geçmişin sesi ve soluğu olan bu eserler aynı zamanda kendi dönemlerinin ilmî ve kültürel faaliyetlerini, idrak ufkunu, anlayış ve tasavvurlarını resmeden birer arşiv mahiyetindedir. Bu anlamda Mu‘tezile ile birlikte kelâm metodunun ilk defa kullanılmaya başlandığı hicri II. yüzyıldan bu yana çeşitli dönemlerde değişen ihtiyaçlar ve şartlar-vesâil gözetilerek mesâilin korunması adına pek çok eser ortaya konulmuştur. Bu durum bazen kelimcilerin telifleriyle bazen de dönemi itibariyle kendi başına birer telif sayılabilecek şerh ve haşiye türü eserlerle gerçekleşmiştir.

Çalışmamız bu yönüyle, Türk kelimcilerinden birisi olan Ali b. Osman el-Ûşî’nin Mâtürîdîyye akaidine dair nazmettiği ilk manzumelerden biri sayılan *Emâlî* kasidesinin Mütercim Âsım Efendi tarafından *Merahu'l-Me‘âlî* olarak yapılan şerhini konu edinmektedir. Vak‘anüvis ve edebiyatçı kişiliğiyle de tanınmış olan Âsım Efendi’nin Türkçe’ye yapmış olduğu hizmet, bu gün hâlâ başucu kitabı olarak müracaat ettiğimiz lügatlarıyla ortadadır. Bu köşe taşı yapıtlarından özellikle *Kâmûs* ve *Burhân* gibi bazı eserlerinde; kültürel dokuyu, yerel ifadeleri ve milli kimliği ön plana çıkardığı görülmektedir. Çalışmamız itibariyle medreselere ders kitabı olmuş, çeşitli dönemlerde pek çok şerhi yapılmış olan *Emâlî* kasidesinin mevcut şerhlerinin genellikle Arapça olması ve hâli hâzırda ihtiyacı giderecek türden Türkçe bir şerhe duyulan ihtiyaç, müellifi bu çalışmaya sevk ettirmiştir. Âsım Efendi’nin Türkçe, orta ölçekte bir şerhi mu‘tedil hazırlama fikri ve yanı sıra ekollere dair görüşlerin kaynaklarına işaretle hazırlamış olduğu bu eser, haklı bir şöhret elde ederek “en meşhur Türkçe şerh” gibi bir iltifata mazhar olmuştur. Son dönemlerde hakkında yapılan çalışmalarla yeniden tanımaya başladığımız fakat daha çok tarihçiliği ve edebî yönü ile gündeme gelen müellifin kelâm ilmindeki yerini inceleme, fikirlerini tetkik etme, XIX. yüzyıl kelâm edebiyatı adına ortaya konulan bu eserle, dönemin kelâm çalışmalarına bir nebze olsun ışık tutma, incelememizde hedeflenen amaçlardandır.

Bununla beraber uzun ve yorucu bir çalışmanın neticesi olarak vücûd bulan bu eserin eksik ve kusurlarının araştırmacıya ait olduğunu ifade ederken bu zaman diliminde birçok kişinin yardımlarını gördüğümü itiraf ederim. Fakat özellikle kelâmî bir karakter kazanmama vesile olan ve tez dönemi boyunca ufuk açıcı fikirleriyle, cesaretlendirici teşvikleriyle, her dâim yanımda olan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Hilmi DEMİR Bey'e, kendisini ders döneminde zevkle dinleme şansı bulduğum Prof. Dr. Mehmet EVKURAN Bey'e yanı sıra kendilerinden ders aldığım Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER Hanımefendi'ye, yakın alakasını esirgemeyen Arş. Gör. Yunus ÖZTÜRK Bey'e, maddî ve manevî desteklerini her zaman yanımda hissettiğim aileme ve en nihaye bu süreçte yanımda olan ve özellikle Osmanlıca ibarelerin okunmasında desteklerini esirgemeyen kıymetli eşim Yasemin YALÇIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ali Osman YALÇIN

ÇORUM-2017

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

“Mütercim Âsım Efendi'nin “Merahu'l-Me'âlî” Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri” ismini verdiğimiz bu çalışmada, şerh ve haşiye literatürüne ait olan bir eseri incelemiş bulunmaktayız. Mâtürîdî mezhebine dair nazmedilen ilk manzum eser olma özelliğine sahip *Emâlî* beyitleri, çeşitli dönemlerde birçok müellifin çalışmalarına konu olmuştur. Hanefî-Mâtürîdî anlayışın hâkim olduğu bu akaid-nâme, son dönem Osmanlı devlet adamlarından vak'anüvis ve edebiyatçı kimliğiyle de tanınan Âsım Efendi tarafından yeniden şerh edilmiştir. Kelâm ilminin birçok meselesini doyurucu bilgilerle açıklayan şârih, dönemi itibariyle özgün, müstakil bir eser vücuda getirmiştir. Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınan bu çalışmanın giriş bölümünde, kelâm ve mezhepler tarihiyle ilgili özet mahiyetindeki bilgilere de yer verilmiştir. Tamamı altmış beş beyitten oluşan eserde, ilgili meseleler gözetilerek klasik birçok kaynağa atıfla konular özetlenmiş ve bu yolla manzumeler şerh edilmiştir.

Çalışmamız, üç bölümden müteşekkil olup birinci bölümde genel hatlarıyla müellifin hayatı ve ilmî faaliyetleri ele alınmıştır. Âsım Efendi'nin hayatını anlatan çeşitli çalışmalarda, yoğun bir bilgi kirliliği mevcuttur. Bu sebeple müellifin hayatı, güncel çalışmalardan da faydalanılarak yorumlanmaya çalışılmış, *Merahu'l-Me'âlî*'deki hayatıyla ilgili küçük ayrıntılar gözetilerek yeniden kompoze edilmiştir. Ayrıca Âsım Efendi'nin biyografisine yer veren çalışmalarda çok az rastladığımız müellifin kelâmî yönü ve bu eserine dair bilgiler de birinci bölümde temas edilen diğer hususlardandır.

Âsım Efendi'nin kelâmî görüşlerinin anlatıldığı ikinci bölümde, şerhte geçen kelâm konularının tamamını sistematik olarak ele almaya çalıştık. Eserin III. Selim'e ithafının anlatıldığı temhîd kısmından başlayarak altmış beş beyte kadar yer alan meseleler “İlâhiyyât-Nübüvvât-Sem'îyyât” şeklindeki formel yapıya ek olarak iman-küfür konuları ve müteferrik konular başlığı altında değerlendirilmiştir. Ayrıca eserin; nüshaları, müellife âidiyeti, şerhi özgün kılan bazı hususlar, şârihin metodu, kullandığı kaynaklar gibi bilgilere de bu bölümde temas edilmiştir.

Yazma ve matbu nüshalardan hareketle üçüncü bölümde ise şerhin transliterasyonu yapılmış ayrıca bizzat inceleme imkânı bulduğumuz müellifin hazîresi

ve kitabesine ait fotoğraflarla *Merahu'l-Me'âlî*'nin nüshaları ve Âsım Efendi'ye ait mühür de ekler kısmında verilmiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Merahu'l-Me'âlî'nin gerek *Bed'ü'l-Emâlî* şerhleri arasındaki önemine dikkat çekme gerekse ilim dünyasında müellif ve eserinin yeniden gündeme gelmesini sağlama, bu çalışmanın temel amaçlarındandır. Diğer taraftan XIX. yüzyıl kelâm teliflerinden birisi olma özelliğine sahip olan şerhle, şerh ve haşiye literatürünün tanıtılmasına mütevâzi katkılar sunmak, bu çalışmada hedeflenen bir diğer amaçtır.

Üç ayrı bölümden oluşan çalışmamızın her bir bölümünde, çeşitli yöntem ve metotların takip edildiğini belirtmek isterim. Hayatı ve ilmî kişiliğine genel hatlarıyla temas ettiğimiz birinci bölüm, fişleme metoduna yer verilerek hazırlanmıştır. Bu hazırlık sürecinde öncelikle müellifin ulaşabildiğimiz bütün eserlerinden; hayatı, künyesi, ailesi, eserleri, ilmî kişiliği ve resmi görevlerine dair bilgiler tespit edilmiştir. Özellikle *Âsım Tarihi*'nde, müellifin, hayatıyla ilgili bilgileri doğrudan nakletmesi, birincil kaynaklardan faydalanma imkânı sağlamıştır. Diğer taraftan Âsım Efendi'nin eserleriyle ilgili yapılan çalışmalardan ve müellifi nazara veren sonraki dönem eserlerden de büyük ölçüde faydalandık. Kronolojik hataya düşmeme adına eserlerin telif sırasını gözeterek hayatına dair bilgilere yer vermeye çalıştık. Ayrıca çalışmanın genel çerçevesinin dışında tutulmuş olsa da birinci bölümde, kısmî bir tarihî arka plan analizi de yapmaya çalıştık. Nitekim müellifin teliflerinin tarihî arka planla münasebetine işaret etme açısından, bu ihtiyaç gerekli görülmüştür.

Âsım Efendi'nin kelâmî görüşlerine yer verilen ikinci bölümde, şerhin doğru okunması ve doğru anlaşılması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda öncelikle *Merahu'l-Me'âlî*'de anlatılan kelâm konularının tespitine gidilmiş, konuların tespiti gerçekleştirildikten sonra değerlendirmeler yazılmıştır. Müellifin, ilgili konuların izahına dair işaret ettiği bazı eserlere müracaat edilerek konunun anlaşılması sağlanmıştır. Söz gelimi yetmiş üç fırkayı ele aldığı giriş bölümdeki bilgiler, *el-Milel ve'n-nihal*'den iktibasla gerçekleşmiştir. Bu nedenle yetmiş üç fırkayla ilgili kısım, iki eserden karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan müellifin şerhte işaret ettiği bazı isimleri, doğrudan kendi eserlerine müracaat ederek anlamaya çalıştık. Nitekim "*Benu Muleyh*"

olarak zikrettiği ismin Huzâ‘â kabilesinden bir grup olduğu, *Kâmûs*’taki bilgilerden hareketle, tespit edilmiştir. Benzer şekilde beyitlerdeki kelimelerin etimolojik tahlillerine dair bilgiler, *Kâmûs*’taki ilgili izahlardan faydalanılarak ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus ise temelde kelâm metinlerinin dikkatli okumayı gerekli kılan muhtevasıdır. Özellikle ekollerin, karşıt görüşleri çürütmek için kullandığı istidlâl yöntemleri ya da bazı temellendirmeler, kelâm metinlerinin bazı durumlarda anlaşılmasını güçleştirmekte, en azından dikkatli bir nazarla okunmayı zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple müellifin üslubundaki kapalılık, birçok konuda ön okumalar yapmayı zorunlu kılmış, ilgi meseleler bu ön çalışma sonucunda değerlendirilmiştir.

Merahu'l-Me‘âlî’nin transliterasyonunun yapıldığı üçüncü bölümde ise öncelikle şerhin muhtelif nüshaları temin edilmiştir. Müellif nüshasının da yer aldığı yazma ve matbu nüshalardan, çapraz okumalar yapılarak, ortak bir metin çıkarılmaya çalışılmıştır. Anlaşılması güç bazı ibarelerde, lügatlar müracaat kaynağımız oldu. Özellikle *el-Müncid*, *el-Mu‘cemü’l-Vasît* gibi eserler başta olmak üzere *Ahterî-i Kebîr*, *Kâmûsu’l-A‘lâm*, *Kâmûs-i Türkî* gibi Türkçe sözlükler ile Âsım Efendi’nin telif ve tercümeleleri arasında yer alan *Burhân-ı Kâtî*, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi* ve *Tuhfe-i Âsım* gibi Arapça ve Farsça sözlükler yardımıyla, ibarenin doğru okunmasına gayret edilmiştir. Metinde geçen âyet-i kerîmelere dair sûre ve âyet bilgileri, dipnotta gösterilirken müellifin hemen her bir konuda başvurduğu ve ayrı bir çalışmanın konusu olması gereken hadis-i şeriflerin tahriri, çalışmanın dışında tutulmuştur.

Merahu'l-Me‘âlî’nin dipnotta gösterilmesinde, matbu nüshalardan Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304 tarihli baskısı esas alınmıştır. Bununla birlikte üçüncü bölümdeki metnin kritiğinin yapıldığı kısımda, diğer nüshalardaki farklılıklara da ayrıca işaret edilmiştir.

Son olarak müellifin telif ve tercüme eserleriyle, bu eserler hakkında yapılan son dönem çalışmalarının dipnotlarda gösterilmesi, karışıklığa yol açacağı endişesiyle müellifin isminin yazıldığı kısım, “Âsım Efendi” şeklinde gösterilmiştir. Bu tasarrufun sebebi olarak müellifin isminin yanına mütercim ünvanının da eklenmesiyle çeşitli kaynaklarda Âsım Efendi; Mütercim Âsım Efendi, Mütercim Ahmed Âsım ve Seyyid Ahmed Âsım olarak zikredilmiştir. Öte yandan bu ayrıntı, ilgili dipnotlarda da ayrıca belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂSİM EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. ÂSİM EFENDİ'NİN HAYATI

1.2. İsmi ve Künyesi

Müellifin bizzat kendi eserlerine mürâcaatla onun gerçek adının Seyyid Ahmet Âsım olduğu anlaşılmaktadır.¹ Bununla beraber, es-Seyyid lakabının yanında “Ayıntabi”, “er-Rûmi” nisbesi ve “Ebu'l-Kemal” künyesi de vardır. Memleketi Antep'e nisbetle verilen “Ayıntabi” nisbesi ve “Anadolulu” anlamına gelen “er-Rûmi” nisbeleri aşikârken, mezar taşında ve imzasında yer alan künyesi hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.²

¹ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âli*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304, s.2; *Tercüme-i Siyer-i Halebî*, Bulak Matbaası, Kahire 1248, s.3; *Kâmus Tercümesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, c.IV, s.1262; Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nafi' der Tercüme-i Burhan-ı Kâti'*, Bulak Matbaası, Kahire 1268, s.4; *Âsım Tarihi*, Ceride-i Havadis Matbaası, trs., c.II, s.228; Ayrıca, Ziya Yılmaz tarafından *Âsım Efendi Tarihi*, ismiyle neşre hazırlanan bu eser, faydalanılan kaynaklardan biri olmakla birlikte doğrudan Âsım Efendi'nin eserine de başvurulduğu için dipnotta her iki kaynağa da işaret edilecektir. Diğer taraftan müellifin hayatında görüleceği üzere vak'anüvislik görevinde bulunması, tarihiyle ilgili çeşitli isimlerin verilmesi, özellikle şeyhülislamlıkta yapmış olan Vak'anüvis İsmail Âsım Efendi'nin (v. 1173/1760) tarihiyle, Mütercim Âsım Efendi'nin tarihinin karıştırılma endişesinden dolayı bu eser, *Âsım Efendi Tarihi* şeklinde isimlendirilmiştir. Bu sebepten ötürü doğrudan müellifin tarihinin referans alındığı kısımlarda *Âsım Tarihi*, Ziya Yılmaz'ın hazırlamış olduğu çalışmadan yapılan iktibaslarda ise *Âsım Efendi Tarihi*, şeklinde dipnot verilecektir. Bkz. Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, c.I, s. I.XI; M.Fuad Köprülü, “Âsım Efendi”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, c.I, s.665; Hikmet Turan Dağlıoğlu, “Âsım”, *İTA*, Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyyatı, İstanbul 1940, c.I, s.594; Ayrıca, Âsım Efendi'yle ilgili bütün kaynaklar, dipnotlarda isim karışıklığına sebebiyet verilmemesi adına yazar isminin verildiği kısım, “Âsım Efendi” şeklinde gösterilecektir. Bu durum Müellifin çift isim taşıması ya da bu isimlerle birlikte ünvan kullanılmasından ileri gelmektedir. Mütercim Âsım, Ahmed Âsım, Mütercim Ahmed Âsım gibi isimdeki çeşitlilik ve bu çeşitliliğin son dönem çalışmalarında - mesela, *Kâmus* ve *Burhân Tercümesi*; Mütercim Âsım Efendi, tarihi; Mütercim Ahmed Âsım Efendi olarak- farklı şekillerde verilmesi, nazara verilmeye çalışılan karışıklığa örnektir. Bu nedenle müellifin bütün eserleri ya da bu eserlere ait son dönem çalışmalarının yazar kısmı “Âsım Efendi” şeklinde gösterilecek olup yayın evi, yayın yılı ve hazırlayanlar gibi ayrıntılarda, çalışmalar arasındaki farklılıklara işaret edilecektir.

² Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, c.IV s.1262; Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, TDK Yayınları, İstanbul 2009, s.XV (giriş kısmından) (Bu çalışmanın giriş kısmında, *Burhân-ı Katı*'ya dair bilgiler verilmektedir. Bu nedenle giriş kısmından yapılan alıntılar (giriş kısmından) şeklinde gösterilecektir.) Cemil Cahit Güzelbey, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul 1984, s.131; İlyas Karlı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, (Doktora Tezi), ATÜSBE, Erzurum 2000, s.49; Ayrıca mezar kitabesi ve imzası için bkz. Ek:2, Ek: 3.

1.2. Doğum Yeri ve Nesebi

Âsım Efendi h.1169/m.1755 yılında Antep'in Eyüpoğlu mahallesinde dünyaya gelmiştir.³ Kendisinden bahseden kaynaklar ve tarihinde zikrettiği “*Râkımü 'l-hurûf es-Seyyid Ahmed 'Âsım bî-çaresi 'nin maskat-ı re'si 'Arûs-i 'Arabistân lakabıyla şöhret-yâb olan 'Ayntâb nâm-ı şehr-i pür âb ü tâb olup*”⁴ ifadesine göre Antep'te doğduğunda ittifak vardır.⁵ Eyüpoğlu Câmii'nin yakınlarında bulunan eski bir Antep konağında çocukluğu, İki Kapalı Hamam'ın bulunduğu Kastel Başı semtinde ise gençliğinin geçtiği bilinmektedir.⁶ Osmanlı ilim ve kültür hayatının canlılığını koruduğu, Türk, Arap ve Fars unsurların etkileşim içerisinde bulunduğu Antep, Haleb'e bağlı küçük bir irfan beldesiydi.⁷ Müellifimizin atalarında da görülen ilmî faaliyetler, onun yetişmesinde büyük katkı sağlayacaktır.

Âsım Efendi'nin soyu, h.9/m.11 yüzyılın sonlarında yaşamış olan Semerkant'lı Şeyh Evliya'ya dayanmaktadır.⁸ Büyük bir şöhret sahibi olan bu zât, nüfuzundan endişelenen devrin hükümdarının düşmanca tavrı ya da Sünnî-Alevî çatışmalarının yaşandığı kaotik ortamdan dolayı, Dulkadiroğulları'nın hâkimiyeti altındaki Maraş'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde kendisine gerekli ilgi gösterilmiş özellikle oğlu Osman Semerkandi, Sultan Alâüd-Devle tarafından iltifâta mazhar olmuştur. Maraş'ın Pazarcık Ovası yakınlarında bulunan Dilbük Köyü, kendisine vakfedilmiştir. Öteden beri meşhur boyahanelerin bulunduğu bu köy, ailenin zenginliğine ve nüfuzuna işaret etmektedir.⁹

³ Necmeddin Şahiner, *Türk Dili'nin Mimarı Antepli Mütercim Seyyid Ahmed Âsım*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yayınları, Gaziantep 2013 s.18; Asım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s. 319, c.II s.758.

⁴ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.228.

⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaayı Âmire, İstanbul 1333, c.I, s.375; Ebu'z-ziya Tevfik, *Numune-i Edebiyyât-ı Osmaniye*, Matbaa-i Ebu'zziya, Kostantiniyye 1308, s.90; Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyîne-i Zurefâ-*, Haz. Mehmet Arslan Kitabevi, İstanbul 2003, s.67; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c.I, s.326; Ebü'l-ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1966, c.II, s.207; Ömer Asım Aksoy, *Mütercim Asım*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1962, s.10; *Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Âsım Efendi”, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, c.I, s.193; Dağhoğlu, *agm*, c.I, s.594; Köprülü, *agm*, c.I s.665.

⁶ Necmeddin Şahiner, *age*, s.21.

⁷ Necmeddin Şahiner, *age*, s.18.

⁸ Bununla birlikte müllifin ailesinin kökeni hakkında Demircioğlu adındaki bir Türkmen oymağından geldiğine dair bilgilerde mevcuttur. Bkz. Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.7.

⁹ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s. XLIX (Bibliyografya'dan); (Bu çalışmada roma rakamları ile gösterilen kısımlar yazar tarafından numaralandırılmış olup eserin giriş kısmında Âsım Efendi'nin hayatına dair detaylı bir bibliyografyayı ihtiva etmektedir. Tezde, bibliyografya kısmından alınan

Müellifin Dulkadiroğulları'na kadar uzanan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de saygı görmüş bilgin ve soylu bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle Asım Efendi'nin ataları arasında yer alan *Nazmü'l- Leâl* sahibi Şeyh Ahmet'in dilciliği,¹⁰ dedesi Osman Husuli'nin şairliği ve babası Cenani Mehmet Efendi'nin bilgin ve hukukçu vasfı dikkat çeken ayrıntılardandır.¹¹

Âsım Efendi'nin şeceresini zikreden kaynaklar, şu şekilde bir sıralama takip etmektedirler: Babası Mehmet Cenani Efendi'den yukarıya doğru uzanan silsilede; Mehmet Cenâni, Osmanü'l-Husuli, Hamza, Hamza, Nurettin, Şeyh Ahmet, Şeyh Muhammed, Kâtip Ahmet, Abdüllaziz, Abdülgaffar, Şeyh Osman Semerkandi ve Şeyh Evliya yer almaktadır.¹²

Şeyh Osman Efendi'nin torunları, ilk önce Maraş'ın Pazarcık ilçesi yakınlarına daha sonraki nesil ise Antep'in Çarpın, Karadede ve Göveççe köylerine yerleşmişlerdir.¹³ Müellifimizin ve babasının Antep'te olan ikametleri bu göçler münasebeti ile olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin Çarpın'a yerleşmesiyle ilgili anekdotta, Bağdat seferine giden IV. Murat'ın Antep'ten geçtiği esnada, hattat Şeyh Ahmet'in kendisine el yazısıyla yazılmış Kur'ân-ı Kerîm'i hediye etmesi üzerine, mermerleriyle meşhur Çarpın köyünün bu aileye vakfedildiği anlatılmaktadır.¹⁴

Mütercim Âsım Efendi'nin telif ve tercümelere arasında yer alan *Kâmûs*, *Burhân* ve *Tuhfe-i Âsım* gibi eserlerinde de görüleceği üzere, ailenin edebiyata karşı ayrı bir

---

bilgiler parantez içerisinde (Bibliyografya'dan) şeklinde gösterilecektir) İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, cz. I, s.54; Ömer Asım Aksoy, *age*, s.10; Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.7-20; Dağhoğlu, *agm*, c.I, s.594-595.

¹⁰ Şeyh Ahmet, 17. yüzyılda yaşamıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan müellif, *Nazmü'l Leâl* isimli Arapça-Türkçe manzum sözlüğünü h.1051/m.1641 yılında telif etmiştir. Eserin *Şâhidî Tuhfesi*'ne nazire olarak tanzir edildiği bilinmektedir. Antep Müftüsü Hâki Abdurrahman tarafından h.1168/m.1754 tarihinde *Savgu'l-Me'âlî fi Şerhi Nazmü'l-Leâl* adıyla şerhedilmiştir. Eserin nüshaları: Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 394/4 demirbaş numarasında, Çorum İl Halk Kütüphanesindeki 1880/2 numarada, Elmalı Halk Kütüphanesi 3042/1 numarada bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Asım Aksoy, *Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leâl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960, s.205-210; *Şeyh Ahmet ve Nazmü'l- Leâl Üzerine (Tamamlayıcı Bilgiler)*, Gaziantep Kültür Derneği Broşür Yayınları, Gaziantep 1961, s.2-6; Abdülkerim Gülhan, "Şeyh Ahmet ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 2010, s.201-209.

¹¹ Necmettin Şahiner, *age*, s.21-22; Dağhoğlu *agm*, c.I s.595; Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.18-20.

¹² Ömer Asım Aksoy, *Mütercim Asım*, s.10; Bu tasnif Ömer Aksoy tarafından sıralanırken, bazı eserlerde Şeyh Osman Semarkandi'den sonra şecere, Şeyh Evliya'ya dayandırılmaktadır. Bkz. Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.11.

¹³ Ömer Asım Aksoy, *age*, s.10.

¹⁴ Ömer Asım Aksoy, *Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leâl*, s.207; Dağhoğlu *agm*, c.I, s.595; Yeni Türk Ansiklopedisi, *agb*, c.1, s.194.

ilgisinin olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi *Nazmü'l- Leâl* sahibi Şeyh Ahmet'in dönemi itibari ile benzerlerinden daha başarılı kabul edilen Arapça-Türkçe manzum bir sözlük çalışması bulunmaktadır.¹⁵ Antep'in tanınmış şairlerinden birisi sayılan Osman Husuli, müellifimizin dedesi; Şer'iyye mahkemesi başkâtibi Mehmet Said ise Âsım Efendi'nin babasıdır. Benzer şekilde Mehmet Said Efendi de şiir yazmış kalbim anlamına gelen Cenani mahlasını kullanmıştır.¹⁶ Mehmet Cenani Efendi'nin ayrıca fıkıh tahsilinden bulunduğu hatta bazı dönemlerde, devrin kadısına vekâlet ettiği de anlatılmaktadır.¹⁷ Edindiğimiz bilgiye göre Cenani mahlası, ailenin bugünkü nesilleri tarafından da soyadı olarak kullanılmaktadır.¹⁸

Müellifin siyadeti hakkında yapılan tartışmalara gelince, müslüman halktan birçok kimsenin soyunu, Hz. Peygamber'e dayandırma gayreti içerisinde olduğu, nitekim seyyidlik müessesesinin vergi muafiyeti, sosyolojik imtiyaz gibi pek çok statü ve imkân barındırması hasebiyle tespiti, ciddi bir tetkike ihtiyaç duymaktadır.¹⁹ Söz konusu ifadelerden yola çıkarak Âsım Efendi'nin siyadeti hususunda farklı kanaatler bulunmakta birlikte gerek kardeşi Hacı Emin Efendi'nin Nakibüleşraflık²⁰ görevini ifâ etmesi gerekse Kerbelâ maddesindeki ifadelerine göre sâdattan olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Kendisinden bahseden kaynakların birçoğunda ve özellikle tarik defterlerinde seyyidliği hususu vurgulanmaktadır.²² Âsım Efendi'nin “*Bu hakîr Hüseyini olmayla bir kaside-i*

¹⁵ Mehmet Cemâleddin, *age*, s.67; Asım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I s.I, (Bibliyografyadan); Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.595; Mustafa S. Kaçalin “Mütercim Âsım Efendi” *DİA*, İstanbul 2006, c.XXXII, s.200.

¹⁶ Cenani kelimesinin kalp, yürek ve gönül anlamı taşıdığına dair bkz. Ragıb İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur-ân*, Tahk. Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2014, s.105; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, c.VI, s.5314 (Bu esere ait iktibaslar, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* ile gösterilecek olup müellife ait eserden yapılan alıntılarda ise *Kâmûs Tercümesi* şeklinde belirtilecektir.).

¹⁷ Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.26-27; Kaçalin, *agm*, c. XXXII, s.200.

¹⁸ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirlerine Ek*, Ajans Türk, Ankara 1988, s.103.

¹⁹ Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Seyyid” *DİA*, İstanbul 2009, c.XXXVII, s.40-43; Ayrıca, Seyyidliğin Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılan bir tabir olduğuna dair bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983, c.III, s.200.

²⁰ Hz. Peygamber'in soyundan gelen ve o soydan gelen kimselerin işlerine görmek, her türlü takibatını yapmak, kendilerine layık işlerde istihdam etmek, haklarını korumak, fey ve ganimetten alacağı payları takip etmek gibi görevlerle resmen vazifelendirilmiş kimselerdir. Bkz. İlhan Ayverdi, *Büyük Misalli Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2011, c.II, s.2320.

²¹ Asım Efendi, *Kâmûs Tercümesi* c.IV, s.1262; *Merahu'l-Me'âlî*, s.2; *Tercüme-i Siyer-i Halebî*, s.3; Cemil Cahit Güzelbey, *Cenanile*, s.35.

²² Şânizâde Mehmet Atâullah, Târih-i Şânî-zâde, Süleyman Efendi Matbaası, 1290, c.II, s.217; Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.I (Bibliyografyadan); Köprülü, *agm*, c.I s.665.

nâçizânemizin işbu beyt-i rikkat-meâli cümle-i hasbihalindedir” ifadeleriyle, seyyidliğini şu beyitlerle nazmetmektedir.²³ “Dem olmaz ki vücudum hûn-ı gamla olmaya âlûd / Bu cismin âb ü hâki hûn u deşt-i Kerbela’ dandır.”²⁴

Hüseyni olması, kendisinden bahseden bazı kaynaklarda, Hüseyni Tarikatına mensubiyet gibi anlaşılrsa da,²⁵ Âsım Efendi’nin eserlerinde, Hüseyni tarikatına intisabını işaret eden her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁶ Bu ifadeden anlaşılın onun seyyidliği hususudur. Bununla beraber müellifin Nakşibendi tarikatına intisâbı “*Hâlen râkimu'l hurûf dahi Nakşibendiyye sâliki olup*” ifadelerinden anlaşılmaktadır.²⁷

1.3. Ailesi

Şer’iyye mahkemesi başkâtibi Mehmet Cenani Efendi’nin oğlu olan müellif, daha sonraları Cenaneler ismi ile müsemma olacak bu aileye mensuptur.²⁸ Mehmet Cenani’nin iki oğlu vardır. Büyük oğlu Hacı Emin Efendi, ilmiye sınıfından olup Antep Nakibuleşrafı, diğer oğlu ise Ahmet Âsım Efendi’dir.²⁹ Şer’iyye mahkemesine kâtip atanmasına ilişkin 5 Şevval 1156 tarihli yazıda, Molla³⁰ Mehmet Said denilmesinden hareketle, medrese öğrenimi gördüğü, diğer taraftan zaman zaman kadılarına vekâlet ettiği hatta bu vekâletlerden birinin elli dört gün kadar sürdürdüğü bilinmektedir. Aruz ölçüsüyle şiirler yazıp bazı eserler için tarih düşürdüğü³¹ Cenani Efendi’ye ait diğer

²³ Âsım Efendi, *Kâmus* Tercümesi, Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul 1272, c.III, s.337.

²⁴ “Benim cismimin suyu ve toprağı Kerbelâ çölünün kanıyla yoğrulmuştur. Onun için benim vücudumun kanı gam ve kederle karışık olduğundan dolayı normal bir vücut kanı olmaz.” Sadeleştirme için bkz. Necmettin Şahiner, *age*, s.23.

²⁵ Âsım Efendi’yi bazı kaynaklar Hüseyni Tarikatına müntesip olarak anlatmaktadır. Bkz. Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.606 Necmettin Şahiner, *age*, s.46.

²⁶ Âsım Efendi, *age*, c.I s.I (Bibliyografyadan).

²⁷ Âsım Efendi *Merahu'l-Me'âlî*, s.166.

²⁸ Mehmet Cemâleddin, *age*, s.68; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *age*, cz., I s.54.

²⁹ Âsım Efendi’nin bilinen bu kardeşi dışında, Osman Husulü ve Ayşe adında iki kardeşi daha olduğu, Gaziantep şeri sicillerinde tespit edilmiştir. Bkz. Ömer Asım Aksoy, *Mütercim Asım*, s.9; Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.26,38.

³⁰ Molla kelimesinin birinci sınıf kadılarıyla, medrese talebelerini nitelemek için kullanılmasıyla ilgili bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *age*, c.II, s. 549.

³¹ Önemli tarihi olaylarla ilgili, gerçekleştiği zamanı göstermek için eski alfabedeki harflerin ebced hesabındaki değerlerinden faydalanılarak yazılan mısra, beyit ya da manzumeye tarih düşürme denir. Bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.III, s.3072; Mehmet Cenâni’nin günümüze ulaşan on iki parça divan şiiri bulunmaktadır. Söz gelimi Feyzullah Efendizade İstanbul kadısı Mevlana Saadetin Efendi’nin nâibi Mehmet Şakir Efendi için yazdığı 1170 tarihinin düşürüldüğü şiirin son iki dizesi şu şekildedir: “*Ey Cenani bir güzel tarih düştü iptida / Bir ola yümn-ü vekayi ile sicilli müstetap 1170*” Bkz. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Büyüklere ve Gaziantep Meşahirlerine Ek*, s.109.

ayrıntılardandır.³² Âsım Efendi'nin hayatıyla ilgili ortaya konulan eserlerde, annesi hakkında ise herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Müellifin eşi, bir hayrat vakfı kurucusu olan Fadlacızade Hacı İsmail Efendi'nin kızı Kerime Hanım'dır. Fadlacı olarak isimlendirilen deri ve meşin satımıyla meşhur olmuş bir ailenin kızıyla evlenen Âsım Efendi, Hamit ve İsmail Nevres isimli iki çocuğa sahiptir. Kerime Hanım'ın mezar şâhidesindeki bilgiye göre 25 Muharrem 1259/25 Şubat 1843 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.³³

Âsım Efendi'nin büyük oğlu Hamit, Antep'te doğmuş o da babası gibi ilimle meşgul olmuş kıymetli bir zâttır.³⁴ Şemsettin Sami'nin aktardığı bilgilerle birlikte son dönem şairlerinden olduğu,³⁵ Antep'ten İstanbul'a gelerek Bâb-ı'âlî karşısındaki Beşirağa Camii'nde, kâtiplerden bazı kimselere dersler verdiği, 24 Haziran 1822 yılında Gurabâ'i Yemin³⁶ Kâtipliği'ne getirildiği, Arapça ve Farsça'ya vukûfiyeti olduğu bilinmektedir. Kaleminden yetişme hâcegân³⁷ olan Hamit Efendi'nin Arap dilindeki bazı güzel sözleri çevirdiği, "*Tercüme-i Mezâminü'l Emsal*" adlı birde eseri bulunmaktadır.³⁸ Hayatının son döneminde inzivâyâ çekilip 1842 yılında titreme hastalığından vefat ettiğini öğrenmekteyiz.³⁹

Küçük oğlu İsmail Nevres'e gelince h.1217/m.1802 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mütercim Âsım Efendi'nin ailesinde de görüldüğü üzere, münevver bir aileden gelmesi hasebiyle oğlu da erken yaşta müderris olmuştur.⁴⁰ Köprülü, genç yaşta elde edilen bu müderrislik payesini, Âsım Efendi'nin devlet kademesinde elde ettiği

³² Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.103-111; *Cenaniler*, s.26-34.

³³ Ömer Asım Aksoy, *age*, s.15; Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.44; Ayrıca Asım Efendi'nin, oğlu Hamit'e yazdığı bir mektupta "*biraderlerinden*" ifadesiye başka çocuklarının olduğu da düşünülmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.I, (Bibliyografyadan).

³⁴ Dağlıoğlu, *age*, c.I, s.597.

³⁵ Şemsettin Sami, *Kâmusu'l-Âlam*, Mehran Matbaası, İstanbul 1308, c.III, s.1918.

³⁶ Galata, İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlarla savaşta üstün başarı gösteren yabancılar ve yeni Müslümanlardan oluşan iki süvari bölüğünden birinin adıdır. Guraba-i Yemin'in bayrakları sarı ve beyazdır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *age*, c.I, s.681.

³⁷ Osmanlı devlet teşkilatında yazı işlerinin başındaki, defterdarlık, nişancılık gibi görevlerde bulunan kimseler için kullanılan bir rütbe. Bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.II s.1150.

³⁸ Ömer Asım Aksoy, *age*, s.15-16.

³⁹ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.I (Bibliyografyadan); Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.54-55.

⁴⁰ Mehmet Süreyya, *age*, c.III, s.827, Necmettin Şahiner, *age*, s.37.

nüfuza bağlamıştır.⁴¹ İsmail Nevres, genç yaşta, babasından bir ay önce h.1235/m.1819 yılında vefat etmiştir.⁴²

Âsım Efendi'nin ailesinin büyük çoğunluğu taun⁴³ hastalığından vefat etmiştir.⁴⁴ İsmail Nevres'in genç yaşta vefat etmesi, Mehmet Hamit'in oğlu Ahmet Nevres'in de çocuksuz ölümünden sonra Mütercim Âsım Efendi'nin soyu devam etmemiştir. Müellifin kardeşi, Mehmet Emin Efendi'nin çocuklarından gelen bu günkü nesil, Cenaniler olarak bilinmektedir.⁴⁵

1.4. Hocaları

Erken dönemde tahsil hayatına başlayan Âsım Efendi, eğitimini, Arap filolojisi ile islami ilimlerde yoğunlaştırmıştır. Fars edebiyatıyla olan meşguliyeti sonrasında, devrin entellektüel dilleri arasında yer alan Arapça ve Farsça'yı öğrenerek bu dillerde şiir yazacak bir donanım ihraz eder.⁴⁶ Âsım Efendi'nin hocaları arasında, şu kişiler yer almaktadır: Sarf ve Nahve dair bilgileri; Ömerzâde Hafız Efendi'den, bazı temel bilgilerle hat sanatını; Hacı Hasanzâde Efendi'den, ilm-i kelâm ve hadisi ise Hacı Mehmet, Ahmet Efendi ve eserlerinin meydana gelmesinde etkin bir rol oynayan Abdullah Necip Efendi'den almıştır. Babası Mehmet Cenani Efendi'den Fars Edebiyatını, şiir ve inşaya dair bazı bilgileri o dönemde Kilis'te bulunan Mustafa Ruhi Efendi'den öğrenmiştir.⁴⁷

Türkistanlı bir ailenin dil geleneğiyle yetişerek Anadolu Türkçesinin etkisi altında kalan Müellif, dedelerinden tevarüs eden bu zenginlikle Türkçe zevkini artırmış yer yer

⁴¹ Köprülü, *agm*, c.I s.668.

⁴² Ömer Asım Aksoy, *age*, s.16; Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.597.

⁴³ Veba olarak bilinen bu hastalık, Osmanlı'da zaman zaman görülen salgın hastalıkların en etkililerinden biridir. Söz gelimi 1812 yılını içeren bir araştırmaya göre yaklaşık yüz bin kişinin öldüğü bilinmektedir. Bkz. Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum Ve Ekonomi" *Studies Of The Ottoman Domain*, 2001, c.1, sayı:1, s.1-36.

⁴⁴ Davud Fatin, *Tezkire-i Hatimetü'l-Eş'ar*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, İstanbul 1271, s.57; Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.597.

⁴⁵ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.I (Bibliyografyadan); Necmettin Şahiner, *age*, s.37; Ömer Asım Aksoy, *age*, s.9; Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.10,43,54,82; Ayrıca Hamit Efendi'nin iki kızının olduğu, bunlardan birinin genç yaşta vefat ettiği diğer kızından olan iki torununun da erken yaşta vefat ettiği bilinmektedir. Bkz. Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.597.

⁴⁶ Şemsettin Sami, *age*, c.IV, s.3046; Köprülü, *agm*, c.I s.665.

⁴⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *age*, c.I, s.375; Mehmed Cemaleddin, *age*, s.67-69; Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.595; Yaşar Zorlu, *Mütercim Ahmet Asım'ın Osmanlı Toplumuna ve Yenileşmeye Bakışı*, (Doktora Tezi) SAÜSBE, Sakarya 2004, s.13-14.

eserlerinde başvurduğu yerel ifadelerle, külterel ve milli dokuyu ön plana çıkarmıştır.⁴⁸ Söz gelimi bazen O, herkesin anladığı ifadelerde “*Türki*”, sâir coğrafyalarda kullanılan ifadelerde ise “*Türkistan*” tabiri gibi Türk diline ait bazı ayrımlar ifade eden kelimeler kullanmaktadır.⁴⁹ Diğer taraftan kültürel etkileşime müsait bir zeminde yetişmesi, Arapça ve Farsça’yı çok iyi öğrenmesine imkân sağlamış, eserlerinde gözlemlenen zenginlik ve bu iki dile olan vukufiyetiyle döneminde seçkin bir konuma yükselmiştir.⁵⁰

1.5. Antep ve İstanbul Hayatı

Âsım Efendi’nin ilk memuriyeti, babasının da bulunduğu Antep Mahkeme Kalemi’ndeki kâtiplik görevidir. Görev süresi hakkında yeterli bilgiye rastlanmazken az bir süre kadar bu görevde devam ettiği düşünülmektedir. Müellifin bu zaman diliminde de tanınmış simaların ilim meclislerinde bulunduğunu görmekteyiz. Âsım Efendi h.1203/m.1788-1789 yılında, genç yaşta elde ettiği popülaritesiyle, Antep mukatasının⁵¹ mutasarrıfı,⁵² Battal Paşazade Seyit Nuri Paşa’nın divan kâtibi olur. Nuri Paşa’nın Cenani ailesine olan yakınlığı ve müellifin genç yaşta temayüz etmesi, bu göreve gelmesinde etkilidir.⁵³ Âsım Efendi’nin hayatında ciddi bir dönüm noktasını teşkil edecek bu dönem, onun eserlerinin vücuda gelmesinde önemli bir sâik olacaktır. Nitekim Nuri Paşa’nın Bâb-ı âlî tarafından idama mahkûm edilmesinden etkilenecek ve böylece kader dönüm noktası denilebilecek sıkıntılı günler baş gösterecektir.

Müellifin hayatını ele alırken önemli hadiseleri nazara vermek, hayatının belli çizgilerini belirginleştirmek, fikirlerini anlamamızda yardımcı olacaktır. Bu cümleden

⁴⁸ *İnönü Ansiklopedisi*, “Âsım, Ahmet, (Mütercim)”, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1949, c.III, s.448; Âsım Efendi’nin eserlerinde vurgulanan milli unsur ve Türkçe, diğer eserlerinde olduğu gibi *Merahu’l-Me’âlî*’de de karşılaşılan bir husustur. Söz gelimi, Arapça خال kelimesinin birâder-i mâder olarak açıklandığı ve bunun Türkide dayı olarak isimlendirildiği belirtilmektedir. Benzer şekilde انسلال kelimesinin Türkide sıyrılmak anlamını taşıdığı yine قلب kelimesinin fârisîde dil, Türkide ise gönül anlamına geldiği bu bağlamda verilecek örneklerdendir. Bkz. Âsım Efendi, *Merahu’l-Me’âlî*, s.62,186,239; Ayrıca müellifin Farsça’dan Türkçeye tercüme ettiği *Burhâ-ı Katı*, isimli eserinde ânek maddesi “*ziyade kariş olan şeye işaret olur. Türkide aha ve işte ile tabir olunur*” şeklinde açıklanmaktadır. Bkz. Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, s.381.

⁴⁹ Âsım Efendi, *Burhâ-ı Katı*, s.XV (giriş kısmından).

⁵⁰ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, agb, c.I, s.194.

⁵¹ Devlete, ya da her hangi bir vakfa ait bir yerin satılmaması kaydıyla geçici olarak başka bir kimseye kiralanmasına anlamına gelen bir ifadedir. Bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.II, s.2163.

⁵² Osmanlı devlet teşkilatında kaza ve vilayet arasındaki sancak ya da livanın en büyük mülki âmiri olan sancak beyi anlamında kullanıldığına dair bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.II, s.2186.

⁵³ Köprülü, *agm*, c.I, s.665; Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.595 Ömer Asım Aksoy, *age*, s.11; Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.42.

hareketle, Antep ve İstanbul hayatı olmak üzere okumaya çalıştığımız dönemler, Âsım Efendi'nin telif ve tercümelerde yoğunlaştığı zaman dilimleri olarak görülebilir.

Nuri Paşa'nın divan kâtibi olması, Âsım Efendi için rahat bir hayat sağlamış olsa da bu dönem fazla uzun sürmez. Paşa'nın yakınındaki askerleriyle Antep'te bulunan üç yeniçeri ortası arasındaki anlaşmazlık ve kendisini çekemeyenlerin kışkırtmaları, Nuri Paşa'nın sonunu hazırlar. Bu arada tarihi seyirler içerisinde patlak veren Rus Muharabesi h.1203/ m.1788/1789 esnasında merkezce istenilen üç yüz süvariye başbuğluk eden Nuri Paşa'nın adamlarından Silahdar Ahmet Ağa'nın ihanetiyle, Bâb-ı'âlî'nin îtimâdı kaybedilir. Paşa, hâdisenin gerçek yüzünü merkeze bildirmiş olsa da neticede Sivas Kalesi'ne hapsolmaktan kurtulamaz. Diyarbakır valisi Kiki Abdi Paşa'nın şefaati üzerine affolunan Nuri Paşa; Halep valisi Köse Mustafa Paşa, Maraş Beylerbeyi Ömer Paşa ve Kilis mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın hasetleri ve yeniçerilerin kendisine olan düşmanlığıyla Bâb-ı'âlî tarafından 1789 yılında hakkında yeniden idam kararı çıkartılır.⁵⁴ Bu gelişmeler karşısında kaleye çekilip müdafaaya geçmek zorunda kalan Nuri Paşa, kendisini sevmeyen paşalar tarafından 30.000 askerle muhasara altına alınmıştır.⁵⁵ Ahâlî ve ulemâ Nuri Paşa'nın affi için çeşitli yollara başvurursa da talepleri kabul görmemiştir.⁵⁶

Âsım Efendi, Nuri Paşa'nın zalimlerden olmakla birlikte âlim ve şâir vasfını zikrederken devletine ve padişaha olan sâdatini, Antep mukataasına tasarrufluktan başka amacı olmadığını fakat zenginlerden vadesi rûz-ı mahşerde gelmek üzere para aldığını ve bununla da askerin masraflarını karşıladığını anlatmaktadır. *Âsım Tarihi*'nde de yer alan şu anekdot, bir Osmanlı paşası'nın padişaha olan saygısını ve itimadını ifade etmesi açısından anlamlıdır. Âsım Efendi cuma namazı için bir camiye gider. Antep mutasarrıfı Nuri Paşa'da daha sonra gelerek yanına oturur. Müellifin önünde saf tutan Molla Ahmet adındaki bir sofı, hutbe okunurken sürekli eliyle kulaklarını tıkar ve padişah için yapılan duaya bir türlü âmin demek istemez. Çünkü ona göre padişah zalim biridir. Mollanın bu hareketine çok kızan Nuri Paşa, bu ham sofuyu hançerlemekten son anda vaz geçer. Namazın bitmesiyle birlikte Nuri Paşa sitemini, Kur'ân'da ve sâir

⁵⁴ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.232-233.

⁵⁵ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.I.II-I-III, (Bibliyografyadan) c.II, s.1241-1242; Numan Yazıcı, *Dünya Çapında Dil Âlimi Antepli Mütercim Âsım*, Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2001, s.10; (Bu eser, *Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi (Hadis İlimleri Yönünden Değerlendirme)*, konulu Yüksek Lisans Tezi'nin hayatı bölümünün basılmış halidir.)

⁵⁶ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.II - I-III (Bibliyografyadan).

kelâmda cehennemlik oldukları mansûs olan şeytan, Firavun, Nemrut Âd ve Semûd gibi keferelerin adları okundukça uzun uzun dinlersinde Ehl-i Kible'den ve Ümmet-i Muhammed'den olup zalimliği hakkında hüküm bulunmayan ve şer'an kendisine itaatle yükümlü olduğumuz padişahı dinlemek istemez misin? Yaptığın şey padişahla halkın arasına fitne sokmak değil midir? serzenişiyle tepkisini ifade eder.⁵⁷

Dönemin çalkantılı siyasi hayatı, Nuri Paşa'nın idamıyla sonuçlanır. Antep'te yaşanan iç karışıklık ve kargaşa nedeniyle halk, şehri terk etmeye mecbur bırakılır. Özellikle Nuri Paşa'nın adamları arasında yer alan divân kâtibi Âsım Efendi de bu hercümerçten etkilenir. Beş bin kadar askerin şehri talan edip ileri gelenlerin evlerinin yağmalanması hatta bir kısım askerin de kendi evine yönelmesiyle korkup bir koca karının evinin yakınında bulunan mağaraya saklanmasını müellif, *Âsım Tarihi*'nde ironik bir üslupla tasvir eder. Nitekim “*Gâlibâ gâr-ı mezbûr derûnuna hazret-i Nûh ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâm vaktinden berü kadem-i insâni nâ-mahrem olmağla*”⁵⁸ ifadeleriyle, uzun yıllardan beridir insan ayağı değmeyen bu yılan, akrep ve örümcek dolu mağarada çektiği sıkıntıları yana yakıla anlatmaktadır. Bu tazyik ve kuşatma altında bütün mal varlığını ve servetini kaybeden Âsım Efendi, Antep'in soylu bir ailesinden geldiği halde fakirliğe ve sefâlete düşer. Haleb tüccarlarından almış olduğu 23.000 kuruşluk borcu⁵⁹ ve zor günlerde ki bu hâl-i pürmelâlini, “*امسى غنيا واصبح فقيرا / zengin olarak akşamladı fakir olarak sabahladı*”⁶⁰ şeklinde özetleyecektir. Bu çalkantılı günlerde müellif, dedeleriyle babasından miras kalan ve kendi satın almış olduğu zengin ve değerli kütüphanesinin yağma edilmesinin bir evlat acısı gibi içini sızlattığını da anlatmaktadır.⁶¹

Birkaç ay süren çatışmalardan dolayı tamamen çaresiz kalan halk Urfa ve Malatya'ya göç ederken Âsım Efendi'de otuz-kırk kişilik ilim adamıyla birlikte Kilis'e

⁵⁷ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.320-321; Dağlıoğlu, *agm*, c.I s.595.

⁵⁸ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.322, Benzer ifadeleri yine tarihinde “*Birkaç yüz seneden beru ol gar derununda kademi insâni nâmahrem*” şeklinde zikredilmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II s.233.

⁵⁹ Âsım Efendi'nin Halepli tüccarlardan aldığı borç, tarihinin birinci cildinde 20.000 olarak geçerken ikinci ciltte 23.000 rakamı zikredilmektedir. Bu nedenle kendisinden bahseden kaynaklar farklı olarak iki rakamı da zikretmektedir. Bkz. Köprülü, *agm*, c.I s.665; İlyas Karşlı, *age*, s.51; Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.I-III, (Bibliyografyadan) c.I, s.320, c.II s.1248.

⁶⁰ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.323.

⁶¹ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.232-233. Köprülü, *agm*, c.I, s.665; İlyas Karşlı, *age*, s.51.

gider. Bir müddet sonra Malatya'ya kaçan kardeşini ve ailesini de yanına getirtir.⁶² Müellifin daha önceden var olan statü ve saygınlığı bu olaylardan sonra yerini her şeyden yoksun bir sığınmacı durumuna bırakır.

Âsım Efendi Kilis'te kaldığı sekiz aylık zaman diliminde, geçim darlığı ve Haleb tüccarlarından aldığı yüksek faizli borçlar yüzünden ailesini ve kardeşini tekrar Antep'e göndermek zorunda kalır.⁶³ Bu sıkıntılı günlerde çareyi İstanbul'a gitmekte bulan müellif, *Burhân Kâtı* ' tercümesinde yer alan şu gazelle maksadını ifade eder.

“Nice bir hidmeti mahlûk ile mahzûl olalım

Sâil-i Hakk olalım, nâil-i mes'ûl olalım

Akalım pâyine bir bahr-i hamîyyet bulalım

Sıla-i himmetine mâ gibi mevsûl olalım

Biz de sûret verelim kendimize kâbilse

Girelim ehl-i safâ bezmine makbûl olalım

Getir ey sâki yeter eyledin işgal bizi

Bir zamanda meyy-i bîğaşş işe meşgûl olalım

Kalmadan hâk-i mezellekte hemân ey Âsım

Âzim'i sûy-i semâ-sây-ı Sitanbul olalım.”⁶⁴

Antep olaylarıyla birlikte düzeni alt üst olan Âsım Efendi, Kilis'teki zor günlerinden sonra meşhur gazelinde ifade ettiği gibi ilim adamlarının ve şairlerin mihmandarı olan III. Selim'in yardımlarına nâil olma ümidiyle h.1204/m.1789 yılında

⁶² Âsım Efendi, *age*, c.II, s.232-233; Köprülü, *agm*, c.I, s.666.

⁶³ Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.42.

⁶⁴ Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nafi' der Tercüme-i Burhân-ı Kâtı* ' , Bulak Matbaası, Kahire 1268, s.4; Ayrıca gazelin “Kişiler için daha ne kadar didinip uğraşalım, daha ne kadar sürünelim? Artık doğru yolu arıyalım ve istediğimizi elde edelim: Büyük bir koruyucu bulalım da, derenin denize akması gibi, onun kucağına atulalım. Biz de kişiliğimizi göstermeye çalışarak keyfi yerinde olanlar arasına katulalım. Ey saki, bizi avuttuğun yeter. Şu pırıl pırıl şarabı getir ki bir süre de onunla oyalanalım Asım, üzerinde horluktan başka bir şey kazanılmıyan bir toprakta kalmak yanlıştır. Gel seninle göklere eş olan İstanbul'a gidelim” şeklindeki sadeleştirme için bkz. Ömer Asım Aksoy, *age*, s.11-12.

İstanbul'a gelir. Bu amaca mâzuf sıkıntısını bir arzuhâlle padişaha'a arz etse de netice alamaz.⁶⁵

Bu dönem aynı zamanda ilmiye sınıfıyla devlet adamları arasında şiddetli rekâbet ve tartışmaların baş gösterdiği, çeşitli entrikaların çevrildiği bir zaman dilimidir. Ancak III. Selim'in ilim erbabının hâmisî olması, bu sorunu bir nebze olsun hafifletecektir.⁶⁶ Diğer taraftan Şeyhülislam Ataullah Efendi örneğinde görüleceği üzere, taşra ulemâlarıyla İstanbul ulemâları arasında yaşanan hazımsızlık, müellifin telif çalışmalarını ziyadesiyle etkileyecektir.

Âsım Efendi'nin İstanbul'a gelişiyle ilgili genellikle h.1204/m.1789-1790 tarihleri zikredilmektedir.⁶⁷ Ancak Dağlıoğlu'nun gördüm dediği fakat kaynak belirtmeksizin h.1205 yılına ait Antep şer'iyye sicillerindeki bir i'lâmdan hareketle Âsım Efendi'nin şahitliğinden bahsetmesi ve onun otuz beş yaşlarına doğru İstanbul'a geldiğini iddia etmesi, müellifin hayatıyla ilgili sonraki dönem yapılan çalışmalarda bu iddianın pek itibara alınmadığını göstermektedir.⁶⁸ Bu tartışmalar zâviyesinden Âsım Efendi'nin hayatına kronolojik olarak baktığımız zaman, çocukluğu ve gençliği III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid devrine; İstanbul hayatı ise III. Selim, IV Mustafa ve II. Mahmud dönemlerine tekâbül etmektedir.⁶⁹

Tarihi'nde hayatıyla ilgili belli başlı pasajları zikreden müellif, ilk dönem İstanbul günleriyle ilgili, devlet erkânından yetkili bir kimseyle tanışmadığı için bazı sıkıntılara maruz kaldığını ifade etmektedir.⁷⁰ Fakat bir müddet sonra Kazasker olan Tatarcık Abdullah Efendi gibi kişilerin teveccühünü kazanarak devlet erkânınca tanınmaya başlar. Özellikle bu süreçte müderrislik ru'ûsunu⁷¹ alması hemşehrisi Aynî tarafından, "Aynî

⁶⁵ Köprülü, *agm*, c.I, s.666; Necmettin Şahiner, *age*, s.33.

⁶⁶ İlyas Karlı, *age*, s.51-52.

⁶⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *age*, c.I, s.375.

⁶⁸ Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.596; Dağlıoğlu'nun müellifin İstanbul'a geldiği 1206 tarihli iddiası tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Cemil Cahit Güzelbey tarafından kabul görmüştür. Bkz. Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.42; Daha sonraki yapılan bazı çalışmalar, 1204 tarihini referans almıştır. Bkz. Köprülü, *agm*, c.I, s.666; Kaçalin *agm*, c.XXXII, s.200; Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s. I-III, (Bibliyografyadan).

⁶⁹ Âsım Efendi'nin 1755-1819 tarihleri arasındaki hayatını, Osmanlı sultanlarının tahta çıkış sıraları ve tarihleriyle karşılaştırılması için bkz. Münir Atalar, "Osmanlı Padişahları" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, c.XXIV, S.1, s.428.

⁷⁰ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II s.218.

⁷¹ Medrese tahsilini bitirdikten sonra tâbî tutulan imtihanında başarılı olanlara berat ve müderrislik pâyesi verilmesi anlamına gelen bir terim. Bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.III, s.2638.

sahîh ve sâlim târih böyle lâzım / Tedrîse oldu Âsım Efendi nâil” beyitiyle, h.1211 tarihi düşürülür.⁷²

Âsım Efendi bu dönemde, altı yıl kadar sürecek olan *Burhân Katı* isimli eseri tercüme koyulurken, ilim hayatında eşsiz eserler bıraktığı o velûd dönem böylelikle başlamış olur. Müellifin tanınması ve padişah tarafından kabulü, h.1206/m.1791-1792 yılında başladığı ancak h.1212/m.1797-1798 yılında bitirebildiği, Tebrizli Hüseyin b. Halef’in h.11/m.17 yüzyılda hazırlamış olduğu⁷³ *Tibyân-ı Nâfi’ der Tercüme-i Burhân-ı Katı* isimli Farsça sözlüğün Osmanlıca’ya tercümesiyle gerçekleşir. Âsım Efendi’nin bir vasıta ile takdim ettiği eser, ilmi ve sanatı korumaktan büyük zevk duyan III. Selim tarafından beğenilerek kabul görür. Sıkıntılı günler geçiren müellif için bir manada bu kabul, birçok lütuf ve ihsana mazhar olma anlamına gelecektir. Nitekim Padişah, kendisine bir ev alınmasını, üç dört yüz kuruş maaş bağlanmasını, sefâret, vek’ayi tahriri, name-nüvislik gibi uygun bir vazifenin verilmesiyle birlikte, ailesinin de İstanbul’a getirilmesini emretmiştir.⁷⁴ Yine bunlara ek olarak hareket-i dâhilinden⁷⁵ medrese ruusu bağlanmasına ilişkin bir karar da çıkartılmıştır. Kendisine satın alınan evle, Antep’te ki ailesini getirmek isteyen Âsım Efendi, tarihinde ki ifadeleriyle “*erâcîf*” dediği yalan yanlış Mısır Vak’ası haberleri yüzünden Halep’e kadar gelmiş olan ailesinden bir müddet daha ayrı kalmak zorunda kalır.⁷⁶ Müderrisilik ruusu başta olmak üzere, Âsım Efendi’nin devlet kademesindeki görevleri, bu ihsanlardan sonra gerçekleşmiştir.⁷⁷

Burhan tercümesiyle birlikte padişahın alakasını kazanan müellif, başlangıçta kendisini desteklemiş olan bazı kimserlerin hasedine uğrar. III. Selim’in Âsım Efendi’ye olan lütuflarının önüne geçmek için her türlü yola başvuran hemşehrisi Antepli Hoca Münib ile Şeyhülislam Ataullah Efendi bu kişilerin başında gelir.⁷⁸ Müellifin, Nuri Paşa olaylarıyla ilgili ifadeleri hatırlanacağı üzere kendisini ilgilendiren hâdiselerde dahi hakkaniyetten uzak kalmadığı görülmektedir. Benzer şekilde Şeyhülislam Ataullah Efendi’nin de büyüklük ve asaletini teslim ettikten sonra hasetçiliğiyle taşralı ilim

⁷² Aynî, *Divân-ı Aynî*, Matbaa-i Bâb-ı Hazret-i Seraskerî, İstanbul 1258, s.266.

⁷³ Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, s.XI (giriş kısmından).

⁷⁴ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s. I-IV, (Bibliyografyadan).

⁷⁵ Tarik-i tedris silsilesindeki müderrislere verilen bir ünvan. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *age*, c.I, s.740.

⁷⁶ Asım Efendi, *Asım Tarihi*, c.II, s.216.

⁷⁷ Cemil Cahit Güzelbey, *age*, s.42-43.

⁷⁸ İnönü Ansiklopedisi, *agm*, c.III, s.448.

erbabına karşı garezi olduğunu belirtir. Nitekim Âsım Efendi, İstanbul’da sadece elli altmış kuruşluk sembolik bir miktarın maaş olarak bağlanmasını, padişah tarafından tahsis edilen arpalıktan⁷⁹ faydalanmaması adına sürekli isyan ve ihtilâllerle gasb edilen ve uzun bir süredir arpalık olarak kullanılmayan Ruscuk semtindeki Pravadi’nin kendisine verilmesini, Ataullah Efendi’nin hazımsızlığına bağlar.⁸⁰ Bütün bu gelişmelerden sonra padişaha karşı durumunu arz etmekten hicap duyan müellif, III. Selim’in yapılanlardan şüphelenmesiyle yardımlarının devam ettiğini, özellikle mahalesindeki bir yangında, evinin yanmasından sonra sürekli kendisinin gözetildiğini ifade eder.⁸¹

Telif çalışmalarına devam eden müellif, kendi ifadelesiyle “*fenn-i edebiyatın bi’l külliye inkırazından*”⁸² sözleriyle edebiyatın sönmeye doğru yüz tuttuğu bir dönemde, sözlük çalışmalarına devam ederek gençlere arapça öğretmek maksadıyla hazırlamış olduğu *Tuhfe-i Âsım*’ı, III. Selim’a ithaf eder.⁸³ Öte yandan devrin ihtiyaçlarını çok iyi tespit eden Âsım Efendi, çalışmalarını bu alanda sürdürür. Devlet-i Âliye’nin çöküşe yüz tuttuğu bir dönemde, birçok siyasi hâdise bu duruma bağlı olarak cerayan etmektedir. Bu çalışmanın ana teması içerisinde tarihî olayların zikri, çerçevenin dışında tutulmuş olsa da müellifin yaşamış olduğu dönem ve bu çalkantılı sürecin fikirleriyle birlikte eserlerine olan etkisi, bu anlamda kısmî bir tarihî arka plan analizi açısından Mısır olaylarına kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Denge politikası güderek varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti, Fransızların Mısır’ı işgal etmesi üzerine, kendisine yeni müttefikler arar. Fransa’nın başında bulunan Napolyon, en büyük rakib olarak gördüğü İngiltere’ye üstünlük sağlama adına Mısır’ı işgal ederek Akdeniz’de hâkimiyet kurar. Bu bölge, İngilizler’in Hindistan’a ulaşmak için kullanmış oldukları stratejik bir noktayı teşkil etmektedir. Akdeniz’in kontrol altında tutulması, İngiliz ekonomisinin sarsılmasına yol açmış ve böylece Fransa’nın da lehine bir üstünlük sağlanmıştır. Diğer taraftan Fransa’nın ilerleyişine karşılık Osmanlı-Rusya

---

⁷⁹ Osmanlı ilmiye sınıfı mensuplarına verilen maaşa ek gelir. Ayrıca emeklilik sonrası tahsis edilen mal veya para anlamındaki bir terim. Bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.I, s.173; Mehmet Zeki Pakalın, *age*, c.I s.84.

⁸⁰ Asım Efendi, *age*, c.I s.334-335; Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.597.

⁸¹ Köprülü, *agm*, c.I, s.666.

⁸² Asım Efendi, *age*, c.II, s.216.

⁸³ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.CXXVII-CXXVIII (Bibliyografyadan); Köprülü, *agm*, c.I, s.667.

yakınlaşması gerçekleşmiş ve Rusların tarihte ilk defa boğazlardan geçerek sıcak denizlere inme politikası hayat bulmuştur. Bütün bu hâdiselerden sonra Osmanlı Devleti, 3 Ocak 1779 yılında Ruslarla, 5 Ocak 1779 yılında da İngilizlerle ittifak anlaşması kurar.⁸⁴ Bu olaylar yaşanırken Âsım Efendi, ümmet olma bilincini sağlama adına Râgıb Paşa hocası diye bilinen İbrahim b. Mustafa el-Halebi'ye ait *Siyer-i Halebî* adlı eseri tercüme ve şerhederek III. Selim'e arz etmiş ve eser, Kahire'de basılmıştır.⁸⁵

Geleneksel toplum yapısının büyük yara aldığı bu dönemde Osmanlı toplumu, dışta işgallere maruz kalırken içte ise halkı biliçlendirerek ümmet olma şuuru sağlayacak ilmiye sınıfını tam bir ittifak içerisinde bulamaz.⁸⁶ Özellikle Âsım Efendi gibi kişiler padişahın yanında yer alarak geri kalmanın önündeki sebeplerin incelenmesini ve batılılaşmaksızın ıstıhlara karşı desteklerini ifade etmişler, devleti zaafiyete uğratan her türlü ihtilallere karşı çıkmışlardır.⁸⁷ Devrin keşmekeşliği, iç isyanlara kadar uzanacak ayaklanmalar ve itikadî ayrılıklar bu dönemde yaşanan diğer hâdiselerdir. Müellif, bu zaman diliminde, ikinci bölümde ele alacağımız Ali b. Osman el-Ûşi'ye ait *Emâlî Kasidesi*'ni şerh ederek III. Selim'e sunmuş, h.1215 tarihinde bir iftar sonrasında eserini bitirmiştir.⁸⁸

Âsım Efendi'nin *Emâlî*'ye yaptığı şerh, itikadî çözülmeye karşı ümmetin birliğini koruma şeklinde yorumlanabilir. Özellikle Hicaz'da yaşanan hareketlilik bu cümlelere örnek teşkil etmektedir. Sultan I. Abdülhamit'in cülusunun ilk yıllarında ortaya çıkan Vehhabi hareketi, dışarda denge politikası güderek yıpranan Osmanlı'yı içerde bastırılması güç bir hâdise olarak zora sokacaktır. Âsım Efendi'nin Hicaz seyhâti enasında müşahade ettiği ve havâric diye nitelediği⁸⁹ bu fırka, geleneksel anlayışa karşı öze dönme fikriyle sünni öğretiyi reddetmektedir. Devlet kademesinde henüz etkili ve

⁸⁴ Fahir Armaoğlu, *19 Yüzyıl Siyasi tarihi* (1789 1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.55-58; Muharrem Dördüncü, "1744 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi" 2001, s.78-79 Kaynak: <http://acikerisim.aku.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11630/2476/73-89.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 31 Mart 2017).

⁸⁵ Dağlıoğlu, *agm*, c.I s.596; Köprülü, *agm*, c.I s.667; Kaçalın, *agm* c. XXXII, s.200.

⁸⁶ Özellikle bu dönemde sık sık zuhur eden ihtilaller karşısında ulemâ bazen isyancılarla birlikte hareket etmiştir. Hoca Münib Efendi ve riyâkarlığına kadar ithamlar bulunan ve Âsım Efendi tarafında pek sevilmeyen Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin, Kabakçı ayaklanmasında oynadığı rol için bkz. Osman Özkul, *III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-1807)*, (Doktora Tezi), İÜSBE, İstanbul 1996, s.316-323.

⁸⁷ Yaşar Zorlu, *age*, s. 257-265.

⁸⁸ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.2.

⁸⁹ Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.II, s.1608.

yetkili bir isim olmayan müellifin *Merahu'l-Me'âlî*'yi padişaha ithaf etmesi, bu anlamda akîdenin korunmasına katkı sağlar. Nitekim III. Selim'e kadar gelen İbn Vehhab'ın mektupları ve ancak II. Mahmut döneminde bir nebze olsa bastırılacak olan bu fırkanın ilmiye ve devlet erkânı arasında yaşanan çekişmelerden dolayı dikkate alınmayarak hasıraltı edilmiş olması, eserin şerhi ve telif zamanını anlamlı kılmaktadır.⁹⁰

Müellifin telif çalışmalarında önem arz edecek olan yolculukları ayrı bir başlıkta ele alınacak olsa da Âsım Efendi'nin hayatını kronolojiye uygun ele alma düşüncesiyle III. Selim'in şehadetinden önce gerçekleştirdiği Hicaz seferini zikretmek yerinde olacaktır. Özellikle *Siyer-i Halebî*'nin tercüme ve şerhiyle birlikte padişah nezdindeki değeri daha da artan Müellif, Mısır olaylarının bitmesiyle birlikte hem hac fârizasını edâ etmek hemde daha önceden teşebbüs ettiği halde bir türlü imkân bulamadığı ailesini getirmek amacıyla III. Selim'den müsaade ister. İzin çıkmasıyla birlikte 1802 yılında Hicaz'a gider ve ailesini de yanına alarak İstanbul'a döner. Kendisine 'Mütercim' ünvanı kazandıracak olan *Kamusu'l Muhît* adlı eseri 1 Ramazan 1220/23 Kasım 1805 yılında tercümeğe başlar. Çok önceden bu esere karşı alakası olduğu fakat onun esas tercümeğe girişmesinde, Medine'deki hocası Abdullah Necip Efendi'nin tavsiye ve teşviklerinin ayrı bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz.⁹¹

Burhân tercümesiyle birlikte gerek *Siyer-i Halebî Tercümesi* gerekse *Merâhu'l-Me'âlî* gibi eserlerin her birinin toplumun ihtiyaçlarına göre hazırlanmış olması Âsım Efendi'nin asrının insanı olduğunu, ve döneminin ihtiyaçlarını gözettiğini göstermektedir. Bu eserlerin vücuda gelmesinde elbette III. Selim'in himayesi göz ardı edilemez. Nitekim çözülmeye karşı başta askeri alanda gerçekleşen ıstıhlara gösterilen tepkisel tavırlar diğer taraftan ilmiye ricalinin saltanat üzerindeki nüfuzu⁹² gibi sebepler neticesinde, III. Selim'in şehâdeti, Âsım Efendi'yi yine hâmisiz bırakacaktır.⁹³

Osmanlı devlet teşkilatında özellikle 16. yy sonunda vezirlikle aynı seviyeye getirilen şeyhülislamlık “*din asıl devlet onun fer'i olarak görüldüğünden*” vezirlikten de

⁹⁰ Osmanlı Döneminde yaşanan Vehhabi isyanları hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Ali Osman Yalçın, “Osmanlı Alimlerinin Vehhabilere Bakışı”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2015, S. 11, s.293-305.

⁹¹ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s. I.V-I.VI (Bibliyografyadan).

⁹² Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.I, s.336.

⁹³ Aysel Danacı Yıldız, “III. Selim'in katilleri”, *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, 2008 İstanbul, s.55-72.

manen üstün kabul edilmektedir.⁹⁴ Bu anlamda Ataullah Efendi'nin III. Selim'e karşı ihtilalcilerin yanında yer alması, şeyhülislamlık müessesesinin gücünü görmemizde etkili olacaktır. Müellife karşı ilmiye sınıfının hoyrat tutumu yine şeyhülislamın nüfuz alanıyla ilgili olarak açıklanabilir. Saltanata karşı verilecek kararda etkili bir makam olan şeyhülislamlık aynı zamanda ilmiye sınıfında da benzer etki gücüne sahipti.⁹⁵ Gerek şeyhülislamın bu konumu gerekse hanedana karşı girişilen ihtilalde Âsım Efendi'nin III. Selim'in yanında yer alması, müellifin 'öteki' olarak konumlanmasına ve zor günler yaşamasına neden olmuştur.⁹⁶ Âsım Efendi, III. Selim'i hayırla yâd ederken yine kitaplarını yok pahasına satmak zorunda kalmasını ve maaşsız kalmasından ötürü Halepli tüccarlara olan acziyetini, tarihinde üzümlere anlatmaktadır.⁹⁷

IV. Mustafa'nın başa geçmesiyle birlikte III. Selim'in adamlarından kabul edilen Âsım Efendi, himâyesiz kalır. Tarihinde "*Hasbihal-i Müverrih*" başlığıyla ele aldığı bu sıkıntılı günler, müellif için bir müddet daha devam edecektir.⁹⁸ Bu dönemde Âsım Efendi'nin yakın bir dostu, kendisinden habersiz Pravadi'deki görevine karşılık 150 kuruşluk başka bir yerdeki kadılık tayini için şeyhülislama müracaat eder. Bu talebin neticesiz kalmasından haberdar olan müellif, onuruna çok düşkün olmasından dolayı bu girişim için dostuna sitem etmektedir.⁹⁹ Özellikle Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin Asım Efendi'ye karşı gayzı, bu sıkıntıları ikileştirmiştir. Bu denli hasûd bir adamın ilmî salahiyeti hakkında yapılan çalışmalara baktığımız zaman babası Şeyhülislam Esad Efendi'nin nüfuzundan faydalanarak on iki yaşında tarîk-i tedrise nâil olduğu görülmektedir.¹⁰⁰ Âsım Efendi'nin bu zâta olan nefreti, *Sicilli Osmâni*'deki müttaki, zâhid gibi sıfatların peşinden müellifin ismiyle birlikte "*Müerrih Âsım Efendi bu halini riyaya hamleder*" ifadeleri yer almaktadır.¹⁰¹

Âsım Efendi'nin ilmiye sınıfıyla olan tatsızlığı hiç şüphesiz onun ilmî yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. IV. Mustafa döneminde bir defaya mahsus Huzur

⁹⁴ Osman Özkul, *age*, s.103.

⁹⁵ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.I, s.336.

⁹⁶ Dursun Gürlek, *Ayaklı Kütüphaneler*, Kubbealtı, İstanbul 2008, s.28-29.

⁹⁷ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.218.

⁹⁸ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.72.

⁹⁹ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.I, s.336-337, c.II, s.72.

¹⁰⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s.571.

¹⁰¹ Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmânî-Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311, c.III, s.479.

Dersleri'ne¹⁰² katılıp Ramazan harçlığı aldığını kendisinden öğreniyoruz.¹⁰³ Diğer taraftan tenâkuz gibi görünse de Âsım Efendi bu dönemde vak'anüvislik¹⁰⁴ görevine de getirilmiştir. Bu görevde bulunan Amiri'nin yetersizliğine karşın telif ve tercümeleriyle haklı bir nüfuz elde eden müellif, bu makama layık görülmüştür. Kendisinin “*Okyânûs*” ismini verdiği *Kâmûs Tercümesi*'nden dolayı zamanın büyük çoğunluğunu bu işe ayırdığını beyan etse de devlet kademesince iknâ edilmiştir. Bu konuda özellikle Tayyar Paşa'nın ayrı bir katkısı olur. Başka bir sebebe istinaden Bâb-ı'âlî'ye çağrılarak 9 Zilkade 1222/8 Ocak 1808 yılında vak'anüvislik hilkati giydirilmiştir. Müellif, her ne kadar Tayyar Paşa'nın azlinden sonra bu görevde uzun süre bulunmasada II. Mahmut'un cülûsundan sonra ölünceye kadar bu makamda kalacaktır.¹⁰⁵ Öte yandan kendisinin İstanbul hayatındaki görevleri şu şekildedir: 9 Şevval 1215/23 Şubat 1801 yılında Mûsıla-i Sahn¹⁰⁶ derecesinde ve Fazliyye Müderrisinde görülmekte. 1 Cumâdelûlâ 1228/2 Mayıs 1813'te ilmiyedeki müderrislik dereceleri, Dâru'l Hadis'ten önceki en üst görev sayılan Süleymaniyye rütbesine ulaşmıştır. Bu görevde iken 15 Rebî'ulâhır 1229/7 Mart 1814'te Selanik Mevleviyyeti'ne¹⁰⁷ yükselmiştir. Bir yıl sonra kendisine Kırklareli ve Lapseki'den arpalıklar verilerek azledilmiştir.¹⁰⁸

Şeyhülislam Ataullah Efendi zamanında cereyan eden ve müellifin ilmî salâhiyetini göstermesi bakımından şu hâdise oldukça önemlidir: İran'a sefâretle giden Seyit Refi Efendi, görevini tamamlamasından sonra İran Şâhı Feth Ali'nin elçisi olan Hoy müftüsü Ak İbrahim'le birlikte İstanbul'a döner. Denge politikası gereğince İran-Fransa-Osmanlı ittifakından dolayı bu münasebet gerçekleşmektedir. Bu yolculuk esnasında bütün mesaisini Osmanlı alimlerini aşağılamakla geçiren bu kibirli şii zât, biraz daha ileri giderek Anadolu topraklarında ilim adamı bulunmadığı tezviratına sarılır. Başta Refi

¹⁰² Osmanlı Devletinde 1759 yılından hilafetin kaldırıldığı 1924 yılına kadar Ramazan aylarında padişahın huzurunda devam eden tefsir derslerine verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri” *DİA*, İstanbul 1998, c.XVIII, s.441-444.

¹⁰³ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.114. Ebül'ulâ Mardin, *age*, c.II, s.209.

¹⁰⁴ Osmanlı Devleti'nde tarihi hadiselerin kayıt ve zabt işiyle ilgilenen resmi görevli. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *age*, c.III, s.574.

¹⁰⁵ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.I.VI-I.VII (Bibliyografyadan); Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.599.

¹⁰⁶ Yüksek olan sahn derslerine dâhil olabilmek için onun orta makamında bulunan medreseler hakkında kullanılan bir ifadedir. Medrese programına göre ilk tahsil ve orta tahsilden sonra yüksek tahsil almak için sahn medreselerine gidilir. Musile-i sahn aynı zamanda İstanbul ruus derecelerinden bir rütbenin ismidir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *age*, c.II, s.585.

¹⁰⁷ Osmanlı devlet teşkilatında üst düzey kadılık, üst seviyede müderrislik ünvanı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.II, s.2074.

¹⁰⁸ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.IV-I.V (Bibliyografyadan).

Efendi’de olmak üzere uğradığı her mecliste rahatsızlık meydana getiren Ak İbrahim’e karşı Ataullah Efendi, ilmiye ricalini münazaraya davet eder. Şeyhülislamın bu davetine ilmiyeden hiçbir kimse rağbet etmez. Kaynakların naklettiği bilgiye göre İran asıllı Ali Bahar Efendi dahi Şeyhülislam’ın bu teklifini bir bahane ile savuşturur. Şii bilgin Ak İbrahim’in mezhep taassubuyla sünni İstanbul ulemâsını ezmek için yanında özellikle getirdiği şair ve müneccim takımı da bulunmaktadır. Bir münasebetle kendisine *Burhan* mütercimi tarafından *Kâmûs*’un tercüme edilmek üzere olduğu bildirilince, ölçü ve mizandan yoksun bu zât *Kâmûs*’un bırak tercümesinin onun bir tek maddesinin dahi izahtan vâreste olduğu zehâbına kapılır. Bilhassa Refi Efendi ve olanca husumetine karşı Şeyhülislam Ataullah Efendi, Asım Efendi’den bu zâtın haddinin bildirilmesini istemesi üzerine müellif, henüz yarısına kadar tercüme etmiş olduğu *Kâmûs*’tan yanına otuz cüz kadar alarak elçiyi ziyarete gider. Hoy müftüsü tarafından yaklaşık üç saat kadar im’an-ı nazarla, ince ince tetkik edilerek kritiğe alınan bu tercümelere herhangi bir kusur bulunamamıştır. Hayret ve şaşkınlığını gizleyemeyen Ak İbrahim, eserin basılmasından sonra bir nüshasının da kendisine ulaştırılmasını talep eder. Ne var ki bütün bu yüz akına karşı müellif, şeyhülislamlık makamının kendisine olan garezinin devam ettiğini üzümlerle anlatmaktadır.¹⁰⁹ Âsım Efendi, İran elçisiyle olan bu münasebeti sonrasında, Refi Efendi’nin memnuniyetini izhâr ederek birkaç defa elini öptüğünü aktarır. Şeyhülislam tarafından verilen bir davette Hoy müftüsü, müellifin ilmî yetkinliğine atıfta bulunarak takdirini ifade eder. Âsım Efendi’nin bütün bu olaylar sonunda meşihat ricalinden hiçbir destek görmediğini, sadece saltanattan himaye gördüğünü şu sözleriyle nakleder. “*Duam budur ki Allah, Peygamber Efendimiz hürmetine bu abd-i hakiri eskiden olduğu gibi ulema zümresine maytap etmesin tarafi saltanattan gayri mahlûkun yardımını nasip etmesin*”¹¹⁰

Bununla beraber Âsım Efendi’nin hayat boyu sıkıntı çektiğini ifade eden tespitler de gerçeği yansıtmamaktadır.¹¹¹ Nuri paşa olaylarıyla birlikte Kilis günleri ve III. Selim’in şehadetinden II. Mahmut’un cülûsuna kadar olan süreç Âsım Efendi için sıkıntıların başgösterdiği bir dönemdir.¹¹² Genel anlamda müellifin dile getirdiği

¹⁰⁹ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.125-128; *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, c.I s.12-13 (giriş kısmından); *Âsım Efendi Tarihi*, c.II, s.1041-1047.

¹¹⁰ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.128; Yaşar Zorlu, *age*, s.20.

¹¹¹ Ömer Asım Aksoy, *age*, s.14-15.

¹¹² Yeni Türk Ansiklopedisi, *agb*, c.I, s.194.

serzenişler ise yapılan ikramların ve ihsanların, beklentilerinin altında kaldığı şeklinde yorumlamak mümkündür.¹¹³

Âsım Efendi'nin tarihinde sık sık dile getirdiği sıkıntılar, ilmiye ricalinin ilgisizliğine sitemi, onun bazen hissiyatıyla hareket ettiğini düşündürmektedir. Müellifin *Burhân* ve *Kâmûs* gibi yılları bulan tercümeleleri düşünüldüğü takdirde, karşılaştığı musibetlerde, hayattan yılmayan yapısı ve hemen her felâketi, azmi bileyen birer vasıta görmesi, yaşadıklarıyla ortadadır. Fakat bu denli bir mücâdele insanın sitemkârlığı, İbnülemin gibi kimselerin göstermiş olduğu şu tepkiyi anlamlı kılmaktadır:

“Gelenbevî gibi Şani Zâde gibi eazım-ı efâdılın, tesadüf ettikleri mahrumiyetlere ve mihnetlere sair söyledikleri gayet nâzikâne ve hazım-kârane birkaç söze, bir de hazret-i Asım'ın uzun sözlerine bakınca insan 'kâşki bu sözleri söylemeseydi, elbette daha ziyade ibrâz-ı kemal ederdi' demeğe mecbur oluyor.”¹¹⁴

II. Mahmut'un tahta geçmesi, müellif için yeni bir ümit kaynağı olur. Hoca Münib ve Şeyhülislam Ataullah Efendi gibi başlıca düşmanları sürgün edilerek devlet kademesine III. Selim dönemi adamları getirilir. Özellikle Âsım Efendi, bu dönemde padişahın ihsanlarına yeniden kavuşur. Kendisine en büyük şöhreti getirecek olan *Kâmûs Tercümesi*'ni de 14 Zilkade 1225/11 Aralık 1810 yılında bitirerek II. Mahmut'a ithaf eder.¹¹⁵ Bu eserin ilim dünyasında uyandırdığı heyecanı görmek için gerek Hoy müftüsü hadisesinde yaşananlara gerekse basımından sonra her bir kütüphaneye birer nüsha gönderilerek ilim meclislerinde takdir görmesine bakmak yeterli olacaktır.¹¹⁶ *Kâmûs Tercümesi*'yle birlikte müellif, birçok ihsanlarada mazhar olmuştur. III. Selim döneminde yanan evinin üç katı büyüklüğünde bir eve sahip olması, ilmiye de daha üst makamlara yükselmesi, yeniden vak'anüvislik görevine getirilmesi bu güzelliklerden bazılarıdır.¹¹⁷ Buraya kadar edindiğimiz intibalara gelince Âsım Efendinin İstanbul hayatı, dönemin siyasi olaylarıyla birlikte şekillenmiş, tahta geçen padişahlara göre farklılık arz etmiştir.

¹¹³ İlyas Karşlı, *age*, s.58.

¹¹⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *age*, cz. I, s.58.

¹¹⁵ Köprülü, *agm*, c.I, s.665-666; Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I s.CXXXIX-CXXXII (Bibliyografyadan).

¹¹⁶ Muallim Naci, *Esami*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1308, s.204; Yaşar Zorlu, *agm*, s.20.

¹¹⁷ Köprülü, *agm*, c.I, s.667-668.

Söz gelimi Şânizâde'nin tarihindeki ifadeleriyle otuz senede ulaşılacak mevkiye padişahın himmetiyle on beş senede ulaşması bunu göstermektedir.¹¹⁸

1.6. Yolculukları

Mütercim Âsım Efendi'nin seyahatlerini üç başlık altında toplayabiliriz. Birincisi; Nuri Paşa olaylarıyla birlikte ayrılmak zorunda kaldığı Antep'ten Kilise olan seyahati, ikincisi; Mısır olaylarının bitmesiyle hem hac fârizâsını yerine getirmek hem de ailesini yanına almak için gerçekleştirdiği Hicaz seferidir. Müellifin deniz yolunu kullandığı bu yolculuk, kış günlerine denk gelmesinden dolayı fırtınalı havalarda güçlüklerle gerçekleşir. İstanbul'dan Mısır'a ulaşmasını ve Mısır Defterdârı Şerif Paşa'nın ilmine hürmeten kendisine olan ikramlarını tarihinde zikreder.¹¹⁹ 10 Zilhicce 1216/13 Nisan 1802 yılında Mekke ve Medine'ye daha sonra da Şam ve Halep üzerinden Antep'e gelir. Buradan da ailesiyle birlikte İstanbul'a döner. Üçüncüsü ise II. Mahmut'un cülusundan sonra yeniden getirildiği vak'anüvislik görevinde iken 1225/1810 yılında Ruslarla yapılan savaşa katıldığı, bu esnada Cebehâne-i âmirede'den kendisine bazı mühimmatla, çadır ve mutfak malzemelerinin verildiği anlaşılmaktadır.¹²⁰

Âsım Efendi'nin Hicaz'a yaptığı yolculuğu sadece hac ibadetiyle sınırlı görmediğini bilakis bu seyahati öteden beri ulemânın âdeti üzere âlimlerle görüşüp "sened-i a'la"¹²¹ sahibi olmak gibi bir amaç taşıdığını ve "ka'idü'l isnâd" kelimesiyle söz konusu terimin ne anlama geldiğini *Kâmûs Tercümesi*'ndeki "Mütercim derki" başlığıyla zikrettiği şu ifadelerden anlamaktayız.

"Kezâlik sened-i a'la sâhibî dahi bu resme olur. Ve sened-i a'la 'inde'l ulemâ be-gayet mu'teber ve müftehardır. Binâen'aleyh eslâf 'ulemâsı sened-i a'la tahsili için bilâd-ı bâ'ideye seyr ü sefer meşakkatini mürtekip olurlar idi. Bu fakîr dahi esâtize-i 'adîdeden icâzetnâmeğe nâil iken sened-i a'la tahsîli için Hicaz ve 'Arabistan'a sefer ve bitevfikîhî

¹¹⁸ Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Vak'a-nüvis Şâni-zâde Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2009, c.I, s.662; Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânizâde Tarihi*, Süleyman Efendi Matbaası, 1290, c.II, s.217-219; Âsım Efendi, *age*, c.I, s.IV-I.V (Bibliyografyadan).

¹¹⁹ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.45-46.

¹²⁰ Hazîne-i evrak, dahiliyye Cevdet tasnifi, No.3138'e istinaden bkz. Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.600; Âsım Efendi, *age*, c.II s.1831, s.1831 (Ekler kısmından). İlyas Karlı, *age*, s.59.

¹²¹ Bu ifade'nin hadis usulü ıstılahı olduğuna dair bkz. İlyas Karlı, *age*, s.59, (94.dipnottan naklen).

Te‘âlâ müddet-i medîdeden beru dilhâhımız olan matlabımıza zafer müyesser olmuştur. Elhamdülillâhi alâ zâlike. Sâir icâzetnâmemizde Nebiyy-i Ekrem serlevha-i ‘âlem sallelâhu ‘aleyhi ve sellem Hazretlerine otuz üç vâsita ile müntehî olur. Ve hâlen beyne’l ‘ulemâ mütedâvil olan bu mertebedir ve sened-i a‘lâyı müştemil olan icâzetnâme-i merkûmemiz de on altı vâsita ile muttasıl olur.”¹²²

Bu seyahatleri esnasında müellif, devletin son durumuyla ilgili önemli gözlemlerde bulunur. Nitekim merkezi otoriteye karşı problem teşkil eden Cezzar Ahmet Paşa, Payaslı Halil gibi nüfuzlu zâtlarla görüşmesi, ayanların¹²³ devletle ilişkileriyle taşradaki son durum hakkındaki tespitleri bu açıdan önemlidir.¹²⁴ Öte yandan Hicaz dönüşü o sıralar şiddetlenen Vehhabilik konusundaki tartışmaları da, bu seyahatleri anlamlı kılmaktadır.¹²⁵

1.7. Vefatı

Âsım Efendi, son görev yeri olan Selanik Mevleviyeti’nden sonra İstanbul’a döner. Kendisinden bahseden birçok kaynakta söz konusu görevden azledildikten hemen sonra vefat ettiği belirtilmektedir.¹²⁶ Hakkında yapılan son dönem araştırmalarıyla bu tespitlerin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Nitekim Selanik Mevleviyeti’nin tabii süresi bir yıl olmakla birlikte müellif, 1 Rebiulahir 1231/1 Mart 1816 tarihinde bu görevden azledilmiş, 9 Safer 1235/27 Kasım 1819 Cumartesi günü Üsküdar’daki evinde¹²⁷ vefat etmiştir.¹²⁸ Benzer şekilde Karacaahmet’te bulunan mezarıyla ilgili,

¹²² Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, Rizeli Hasan Hilmi Efendi Matbaası, 1304, c.1, s.1260.

¹²³ Osmanlı Devleti’nde şehir ve kasabalarda halk tarafından seçilmiş kişilerin vergileri, masrafların dağıtılması ve toplanması gibi durumlarda kadılar ve vâzilere karşı halkın vekili durumunda olan kimseler için kullanılan bir terim. Bkz. İlhan Ayverdi, *age*, c.I, s.230.

¹²⁴ Âsım Efendi, *Âsım Tarihi*, c.II, s.225-227.

¹²⁵ Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi* c.II, s. 1608; Numan Yazıcı, *age*, s.14; Ayrıca Âsım Efendi’nin “*Re’is-i Havâric Suud nâm-ı merdûd*” şeklinde sarf ettiği sert sözleri için bkz. Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.609-610.

¹²⁶ Numan Yazıcı, *age*, s.16; Kaçalın *agm*, c.XXXII, s.200-202; Köprülü, *agm*, c.I, s.668.

¹²⁷ Üsküdar belediyesi tarafından tanıtılan bu ev için Bk. <http://www.uskudaristanbul.com/firmadetay.asp?id=1987>; (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2017); Ayrıca Asım Efendi’nin İstanbul’daki kullanmış olduğu evler şu şekildedir: ilk zamanlar Beylerbeyi İstavrozda daha sonra Cibali’de, ahir ömründe ise Nuhkuyusunda bulunan evde kalmıştır. Bkz. Âsım Efendi *age*, c.I, s.I.VIII, (4. dipnottan naklen Bibliyografyadan), c.II, s.759,1417.

¹²⁸ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.VII-I:VIII (Bibliyografyadan); Şemsettin Sami, *age*, c.IV, s.3046; Ayrıca bu görevin tabii süresine işarette “*ma’zûlen*” ibaresi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *age*, c.I, s.375.

kaybolduğu ya da taşındığına dair bilgiler¹²⁹ de gerçeği yansıtmamaktadır. Üsküdar'daki Karacaahmet Mezarlığı'nda, Şâkirin Câmî'i'nin yanındaki kapıdan girdikten sonra 2. cadde 4. adada Gasilhâne'ye giden yolun sağ tarafında bulunan set üzerinde medfundur.¹³⁰ Müellifin bulunduğu hazîrede; oğulları İsmail Nevres, Mehmet Hamid, eşi Kerime Hanım, gelini ve diğer akrabaları bulunmaktadır. Büyük molla sarıklı şahidesi üzerinde celî ta'lik hatla yazılmış kitabesi ise şu şekildedir:¹³¹

"ولنعم ذكر المتقين هاذا قبر فاضل الزمان وحيد الدوران مترجم القاموس المحيط والبرهان القاطع و مترجم السير المنظومة الحلبي و شارح منظومة الأمالي و صاحب التصانيف والفنون المتنوعة أعني والدنا و استاذنا وأبي الكمال الحاج السيد أحمدعاصم العيتابي المأمور في تحرير وقائع الدولة المحمودية العثمانية سابقا رحمة الله عليه الى يوم البقاء لروحه الفاتحة. في صفر 1235¹³²"

Âsım Efendi'nin ismi, Antep ve İstanbul'daki Mütercim Asım Caddesi ve Mütercim Asım Sokağı¹³³ ile Şehit Kamil Belediyesi'de bulunan Mütercim Asım ilkokulu, Mütercim Asım ortaokulu ve Mütercim Asım İmam Hatip Lisesi olarak bu gün yaşatılmaktadır. Ayrıca doğup büyüdüğü evde Gaziantep Üniversitesine bağışlanmıştır.¹³⁴

2. ÂSİM EFENDİ'NİN ESERLERİ

Müellifin ilmî ve edebî kişiliğini gösteren lügatçılığı, tarihçiliği, şâirliği ve kelâmî yönü olmak üzere, derin bilgisini ortaya koyan çeşitli telif ve tercüme eserleri vardır. Bunlardan bazısı kendi döneminde bazıları da vefatından sonra basılmıştır. Âsım

¹²⁹ Necmettin Şahiner, *age*, s.86; Şahiner'den atıfla bu bilgileri zikreden bazı kaynaklar için bkz. İlyas Karşlı, *age*, s.59-60.

¹³⁰ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.VII (Bibliyografyadan). Ayrıca müellifin mezarı bizzat hazîresinde incelenmiş olup ekler kısmında yer alan hazîreye ait fotoğraflar tarafımızca çekilmiştir. Bkz. Ek 2.

¹³¹ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.VII-I.VIII.

¹³² Bkz. Ek 2; "Muttakileri hatırlamak ne güzeldir. Bu kabir, zamanın faziletli insanı, dünyanın eşsiz şahsiyeti, "el-Kamûsu'l-Muhit", "el-Burhânu'l-Kâtu" ve manzum "es-Siyeru'l-Halebi"nin mütercimi, "el-Emali" manzûmesinin şâirhi, çeşitli ilimlerde eser veren, eski Osmanlı vakantivisi (ki bundan kastımız) babamız, üstadımız, Ebu'l-Kemâl el-Hâc es-Seyyid Ahmet Âsım el-Ayuntâbi'nin kabridir. Allah'ın rahmeti kıyâmete kadar üzerine olsun. Rûhuna el-Fâtîha. 9 Safer 1235." Metnin tercümesi için bkz. İlyas Karşlı, *age*, s.60-61.

¹³³ İstanbul Fatih semtinde bulunan caddenin ismi, Osman Ergin'in gayretleriyle gerçekleştiğine dair bk. Necmettin Şahiner, *age*, s.77.

¹³⁴ Necmettin Şahiner, *age*, s.20; Âsım Efendi, *age*, c.I, s.I.VIII.

Efendi'nin eserlerine geçmeden önce bu çalışmayı birinci derecede ilgilendiren *Merahu'l-Me'âlî*, en başta zikredilip diğer eserleri daha sonra ele alınacaktır.

2.1. Tercüme ve Şerhleri

Âsım Efendi'nin daha çok edebiyat alanında görülen tercüme ve şerhleri, muhteva ve hacim bakımından oldukça zengindir. Diğer tarftan müellifin islami ilimlere dair eserleri de bu kısımda ele alınacaktır.

2.1.1. Merahu'l-Me'âlî fi Şerhi'l-Emâlî

Türk kelamcılarında biri olan Ali b. Osman el-Ûşi (v. 575/1179) tarafından h.569/m.1173 yılında kaleme alınan ve Emâlî ismiyle “*şöhretyâb olan*”¹³⁵ eser, Mâtürîdîyye ekolüne ait ilk manzum eser sayılmaktadır.¹³⁶ Pek çok yazma nüshası bulunan manzumenin son kelimeleri lâm harfiyle bittiği için daha çok “*el- Kâsîdetü'l lâmiyye fi't tevhîd*”, “*Kasîdetü yekûlü'l abd*”, “*Bed'ül emâlî*” gibi isimlerle anılmıştır.¹³⁷ Medreselerin başlangıç kısımlarında okutulup ezberlenmiş olan manzumenin birçok kütüphanede muhtelif yazmalarıyla birlikte çeşitli dillerde şerh ve tercüme bulunmaktadır.¹³⁸ Bu şerhlerden biriside hiç şüphesiz Âsım Efendi'ye ait olan *Merahu'l-Me'âlî fi Şerhi Bedi'l-Emâlî* isimli eserdir.

Merahu'l-Me'âlî'nin temhîd kısmındaki bilgilerden hareketle eserin, bir iftar sonrası 1215 Ramazan'ında tamamlanıp III. Selim'e ithaf edildiğini öğrenmekteyiz. Öte yandan Âsım Efendi, mesail-i kelamiyenin bütün konularını ihtiva eden ayrıca ekoller arasındaki farklılıklara delilleriyle birlikte işaret eden mutedil, orta halli, Tükçe bir şerhe

¹³⁵ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.3.

¹³⁶ Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, “Türk Kelamcılar-I: Osmanlılardan Evvel”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1932, c.V, S.23, s.5; Metin Yurdagür, *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Arapça Akaid ve Kelam Yazmalarının Tanıtım ve Değerlendirilmesi*, TDV İslam Ansiklopedisi Tesisleri, İstanbul 1989, s.45.

¹³⁷ M. Saîd Özervarlı, “el-Emâlî”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI s.73.

¹³⁸ C. Brockelmann, “Ûşi”, *İslam Ansiklopedisi*, 1986, c.XIII, s.75; Durmuş Özbek, “el-Ûşi ve “Kasidetü'l Emâlî””, *SÜİFD*, 1995, S.5, s.277-293; Yulduz Musahanov, *Oşi ve Emali Kasidesi*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s.35-41; Osman Demirci, “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelâm İlmi” *KADER*, 2013, 11:1, s.266; Ayrıca Şeyhülislam Hoca Sa'deddin Efendi'nin Kaside-i Lamiyye'ye yaptığı tercüme yeniden gözden geçirilerek ve iki beyit daha ilave edilerek Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından neşredilmiştir. Bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Lamiyye-i Kemaliyye”, *AÜİFD*, Ankara 1954, c.III, S.1 s.1-21.

duyulan ihtiyaçtan ötürü eserini vücuda getirdiğini anlatmaktadır.¹³⁹ *Merahu'l-Me'âlî*'nin 1266 ve 1304 yıllarında yayınlanan çeşitli baskıları bulunmaktadır.¹⁴⁰

Çalışmamız, Emâli manzumesinden ziyade onun şerhlerinden birisi olan *Merahu'l-Me'âlî*'nin tanıtılmasını ve Âsım Efendi'nin söz konusu eserden hareketle kelâmî görüşlerinin nazara verilmesini hedeflemektedir. Bu nedenle Emâli metni, yukarıdaki dipnotta da bir kısmına yer verilen ilgili çalışmalara işaret edilerek çerçevenin dışında tutulmuştur. Öte yandan *Merahu'l-Me'âlî*'nin yazma ve matbu nüshaları, bu nüshaların içeriği, yayın yılları, şerhin kelâm ilmi açısından önemi, metin kritiği vd. gibi diğer hususlar II. ve III. bölümde detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

2.1.2. Tibyân-ı Nâfi' der Tercüme-i Burhân-ı Kâtî'

Muhammed Hüseyin b. Halef et-Tebrizî'nin Farsça'dan Farsça'ya hazırlamış olduğu sözlük, Âsım Efendi tarafından 22 Ekim 1797 yılında tamamlanarak 3 Ağustos 1799 yılında 6+863 sayfa olarak basılmıştır. Eser, daha sonra 27 Haziran 1835 yılında Ahmet Efendi'nin tashihi ile 642 sayfa olarak Dâru't-tıbâ'atî'l-Mısriyye'de, 1852 yılında da tekrar Mustafa Vehbi Efendi'nin tashihiyle Matba'a-i Âmire'de basılmıştır. 1302/1884 yılına gelindiğinde Matba'a-i Osmâniyye'de *Lugat-ı Burhân-ı Kâtî'* olarak yeniden neşredilmiştir. Günümüzde yeni harflere çevrilerek Mürsel Öztürk ve Derya Örs tarafından neşre hazırlanmıştır.¹⁴¹

Müellifin birçok alandan faydalanarak zenginleştirdiği eseri; hendese, kelam, tasavvuf gibi çeşitli ilim dalına ait belli başlı ıstılahlar hakkında bilgi vermektedir. Mevcut sözlüklerden de yararlanan Mütercim, kelimelerin sıralanışını daha sistemli bir hâle getirerek harekeleme metodunu kullanmış böylece eseri salt bir tercüme olmaktan çıkarmıştır. Yerel unsurları işleme, “*Türki*”, “*Türkistan*”, “*Türk-i kadim*”, “*Türk-i mehcur*” gibi kelimelerle Türkçe zevkine göre tasnifi,¹⁴² söz gelimi “bâgenc” maddesinde

¹³⁹ Âsım Efendi, *age*, s.3-7.

¹⁴⁰ Kaçalın, *agm*, c. XXXII, s.201.

¹⁴¹ Âsım Efendi, *Burhân-ı Kâtî'*, s.XIV-XVI (giriş kısmından); Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.CXXIX. Eser aynı zamanda Elif Cora tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Elif Cora, “*Burhân-ı Kâtî'*da Yer Alan Türkçe Sözlükler ve Deyimler Dizini” (Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2007.

¹⁴² Ayla Demiroğlu. Orhan Şaik Gökyay, “*Burhân-ı Kâtî'*” *DİA*, İstanbul 1992 c.VI s.433.

ki “... *Nîm-puhte üzüme denir yani koruk, haddeti geçmiş üzümdür ki bizim diyarlarda beklenmiş ve bek düşmüş tabir olunur.*” ifadeleri bu anlamda verilecek örneklerdendir.¹⁴³

2.1.3. Tercüme-i Siyer-i Halebî

İbrahim b. Muhammed el- Halebî’ye (v. 956/1549) ait olan ve Hz. Peygamber’in hayatını 63 beyitle anlatan eser, Âsım Efendi tarafından tercüme ve şerh edilmiştir.¹⁴⁴ Fransızlarla Mısır sorununun yaşandığı bir dönemde yapılan bu tercüme, III. Selim tarafından memnuniyetle karşılanarak 1248/1832-1833 yılında Mısır’da basılmıştır.¹⁴⁵ Bu eserin aidiyeti konusunda çeşitli tartışmalar bulunmakla birlikte Asım Efendi, *Tercüme-i Siyer-i Halebî*’nin giriş kısmında eseri Nureddin el-Halebiye nisbet etmektedir.¹⁴⁶

2.1.4. el-Okyânûsü’l Basîf fî Tercemeti’l-Kâmûsu’l-Muhîf

Âsım Efendi’nin ‘Mütercim’ ünvanını kazanması, Mecdüddin Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî’ye (v. 817/1415) ait *Kâmûsu’l Muhîf* adlı lugatın tercümesiyle gerçekleşir. Ümmühat tâbir edilerek klasik referans kaynakları arasına giren bu eser, müellifin insanlığa faydalı olma ve kalıcı bir eser bırakma düşüncesiyle vücut bulur.¹⁴⁷ Âsım Efendi’nin bu arzusunu Medine’deki hocasına danışması ile istihareye yatarak olumlu işaretler alması üzerine 1 Ramazan 1220/23 Kasım 1805 yılında, eseri tercümeğe başlar. Beş seneyi bulan bu çalışması, 14 Zilkade 1225/11 Aralık 1810 yılında bitmiştir.¹⁴⁸

Eserin şerhinde birçok sözlükten faydalanan müellif, Arapça kelime karşılıklarını bulmada büyük bir titizlik göstermektedir. Kâmûs’un; islâmî ilimlerden astronomiye, edebiyattan tıp ilmine, ensab ve şehir ilminden râvî isimlerine kadar birçok konuyu

¹⁴³ Âsım Efendi, *age*, s.45.

¹⁴⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *age*, c.I, s.376.

¹⁴⁵ Kaçalın, *agm*, c. XXXII, s.201.

¹⁴⁶ Âsım Efendi, *Tercüme-i Siyer-i Halebî*, s.2; Ayrıca Cevat İzgi, Âsım Efendi’nin iddialarının aksine söz konusu eserin gerçek isminin *Nazmü’s-Sîre* olduğunu ve İbrahim b. Mustafa el-Halebî el-Mudari’ye ait olduğunu iddia etmektedir. Buna karşın İlyas Karşlı, müellifin *Tercüme-i Siyer-i Halebî*’deki Nureddin el-Halebî’ye isnadından dolayı bu iddiayı, kabul etmemektedir. Bkz. Cevat İzgi, “Halebî, Nüreddin”, *DİA*, İstanbul 1997, c.XV, s.233; İlyas Karşlı, *age*, s.94-95.

¹⁴⁷ Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhîf Tercümesi*, c.I s.10-11 (giriş kısmından).

¹⁴⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *age*, c.I, s.376; Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.CXXIX-CXXX (Bibliyografyadan).

kapsadığı bilinmektedir.¹⁴⁹ Âsım Efendi'nin Türkçe'ye olan sadakati ve dile ait güzellikleri göz ardı etmeyişine Kamus'taki “*El-leslâse*” maddesi güzel bir örnek teşkil etmektedir.

“Şol üşengen batıy'üttabı (ağır davranışlı) tembel kimseye denir ki bir iş teklif eyledikte işte kalktım ve vardım diyerek suret-i icâbet gösterip (yapar gibi görünüp) yine kehaletle (tembellik edip) teehhür eder (gecikir) ola. Istılahımızda ana can törpüsü ve eşek eyeğili tabir olunur.”¹⁵⁰

Kamus Tercümesi'nin ilk baskısı Üsküdar Matbaası'nda cilt taksimine göre 1814, 1815,1817 yıllarında 500 adet basılmıştır.¹⁵¹ Birçok baskısı bulunan eserin basım aşamasında müellifin oğlu Hamit Efendi'nin de katkısı olduğu bilinmektedir.¹⁵² Pek çok akademik çalışmaya konu olan Kamus Tercümesi¹⁵³ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından da yeni harflere çevrilerek yeniden basılmıştır.

2.2. Telif Eserleri

Âsım Efendi, eserlerini genellikle şerh geleneği üzerine inşa etmiş olsa da onun müstakil manada telif eserleri de mevcuttur.

2.2.1. Âsım Tarihi

Müellif, vakanüvislik görevine getirildikten sonra halefi Pertev Efendi'den kendisine intikal eden dağınık halde ki müsveddeleri, Vâsıf Efendi'nin bırakmış olduğu 1218/1804 yılından başlayarak 1222 Şaban / 1807 Ekim başlarına kadar getirmiştir. II. Mahmut dönemiyle birlikte yeniden bu göreve getirilmesiyle son şeklini verdiği tarihini, 1223/1808 yılında padişaha takdim etmiştir. Özellikle II. Mahmut'un tahta çıkmasını anlatan bu kısım, objektifliğiyle takdir görmüştür. Cevdet Paşa'nın o dönemle ilgili en

¹⁴⁹ Hulûsi Kılıç, “el-Kâmûsü'l-Muhît” *DİA*, İstanbul 2001, c.XXIV, s.288; Dağlıoğlu, *agm*, c.I, s.594; Numan Yazıcı, *age*, s.44.

¹⁵⁰ Ömer Asım Aksoy, *age*, s.27; Ayrıca Âsım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, c.I s.888;

¹⁵¹ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.CXXX-CXXXI (Bibliyografyadan)

¹⁵² Ömer Asım Aksoy, *age*, s.16.

¹⁵³ Bunlardan bazıları şu çalışmalardır: M. Fatih Kirişçiöğlü, *Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmûs Tercümesi'ndeki Uzuv İsimleri*, (Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 1988; Numan Yazıcı, *Mütercim Âsım ve Kâmûs Tercümesi (Hadis İlimleri Yönünden Değerlendirme)* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1999; İlyas Karşı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

fazla müracaat ettiği “*Âsım Tarihi*”, kendisinden önce hazırlanan diğer vakanüvîs tarihlerini andırmakla birlikte, müellifin hayatından kesitler nakletmesi, tenkit ve görüşlerini zikretmesi bakımından orjinaldir.¹⁵⁴ Diğer taraftan Türk tarihçiliğine yeni bir soluk kazandıran *Âsım Tarihi*, Naima ve Kâtip Çelebi’yle birlikte süre gelen fakat sonraki devirde devam ettirilemeyen sosyal tarih anlayışını da adeta ihyâ etmiştir.¹⁵⁵

İki cild halinde Ceride-i Havadis Matbaası’nda neşredilen eserin yayın yılı tam olarak belirtilmese de, 1284/1867 tarihinde basıldığı düşünülmektedir¹⁵⁶ Son dönem çalışmalarıyla yeniden neşre hazırlanan eser, müellife ait yeni müsveddelerin ilavesiyle, yeni harflere çevrilip Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından iki cilt halinde 2015 yılında basılmıştır.¹⁵⁷ Eser aynı zamanda Sakarya Üniversitesinde hazırlanan doktora çalışmasına da konu olmuştur.¹⁵⁸

2.2.2. Tuhfe-i Lugat-ı Arabi

Müellif eserini, gençlere Arapça öğretmek amacıyla Burhan Tercümesi’nden sonra 1213/1798 yılında Sümbülüzâde Mehmet Vehbi Efendi’nin (v. 1224/1809) “*Tuhfe-i Vehbî*” sine nazire olarak hazırlamıştır.¹⁵⁹ 1256 beyitten oluşan Tuhfe-i *Âsım*, girişi bir mesnevi ile daha sonra ha harfiyle kafiyeli 1/7’şer kıta olarak tamamı 66 kıtayı bulacak şekilde meydana gelmektedir. Son kısmında yine oldukça uzun üç mesnevi yer almaktadır. *Âsım* Efendi’nin 1213/1798 yılına ait düşürdüğü tarihle eser, son bulur.¹⁶⁰ 1254/1838 yılında Mısır’da Bulak Matbaası’nda 70 sayfa olarak basılmıştır.¹⁶¹ Eser, aynı zamanda yüksek lisans tezine de konu olmuş bu yolla yeni harflere çevrilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁴ *Âsım* Efendi, *age*, c.I, s.LIX-LX (Bibliyografyadan); Köprülü, *agm*, c.I, s.669.

¹⁵⁵ Yaşar Zorlu, *age*, s.V. (özet kısmından)

¹⁵⁶ Ziya Yılmaz, Ali Birinci’nin *Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasi ve Fikri Ahvâli* isimli eserinin 199. sayfasından bulunduğu iktibasla Birinci’nin gazete ilanlarından hareketle *Âsım Tarihi*’nin 1284/1867 yılında basıldığına işaret ettiğini bildirmektedir. Ayrıca *Âsım Efendi Tarihi*’ne dair detaylı bilgi için bkz. *Âsım* Efendi, *age*, c.I,s.I.XIII (4. dipnottan naklen), c.I, s.LIX-LXXIX (Bibliyografyadan).

¹⁵⁷ Bkz. Mütercim Ahmed *Âsım* Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, c.I-II.

¹⁵⁸ Bkz. Yaşar Zorlu, *Mütercim Ahmet Asım’ın Osmanlı’ya ve Yenileşmeye Bakışı*, (Doktora Tezi) SAÜSBE, Sakarya 2004.

¹⁵⁹ Köprülü, *agm*, c.I s.667; İlyas Karlı, *age*, s.87-89.

¹⁶⁰ Dursun Ali Türkmen, *Mütercim Âsım Efendi ve Tuhfe-i Âsım*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995, s.20;

¹⁶¹ Bkz. *Âsım* Efendi, *Tuhfe-i Âsım*, Bulak Matbaası, Kahire 1254.

¹⁶² Bkz. Dursun Ali Türkmen, *Mütercim Âsım Efendi ve Tuhfe-i Âsım*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995.

2.2.3. Münşe'ât-ı Âsım

Berlin Devlet Kütüphanesi “*Hs. or. oct. 909 (nr.163)*”te rika hattıyla yazılmış 65 varaktan oluşan “*Feridü'l asr ve vahîdü'd-dehr 'Ayıntâbî es-Seyyid 'Âsım Efendi hazretlerinin tertibi mekâtîb suretleridir*” denilerek tanıtılan ve “*Münşe'ât-ı 'Âsım*” diye isimlendirilen müellifin yazdıklarının da bulunduğu seksene yakın mektubun toplamıdır. Eserin basımı hakkında herhangi bir tarihe rastlanmazken 1824-1825 senelerinde Dîvân-ı hümayûn kâtiplerinden Hacı Mahmut Muhtâri tarafından istinsah edildiği tahmin edilmektedir.¹⁶³

2.3. Bu Gün Mevcut Olmayan Bir Risalesi

2.3.1. Fethiyye

Hakkında fazla bilgi bulunmayan sadece müellifin tarihinde zikrettiği bu eser; İmamet, Hilâfet ve cemâatin manalarıyla Osmanoğulları ve II. Mahmut dönemi hakkında bilgi vermektedir.¹⁶⁴

2.4. Âsım Efendi'ye Ait Olmadığı Hâlde Ona Nispet Edilen Bazı Eserler

2.4.1. Tercüme-i Mazharu't-takdis bi hurûci'l-Fransîs

Mısır'ın Napolyon Bonapart tarafından işgalini anlatan Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti'ye (ö.1240/1825) ait eserin Türkçe'ye çevirisidir. Eser Reîsü'letıbbâ Mustafa Behcet Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Âsım Efendi'ye nispet edilen bu tercüme, yeni araştırmalarla birlikte Behcet Efendi'ye ait olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵

2.4.2. İhya Tercümesi

Âsım Efendi'ye isnad edilen eserlerden biride Gazzâli'nin meşhur eseri “*İhyâu 'Ulûmi'd-Din*” tercümesidir. Hilmi Ziya Ülken tarafından kaynak belirtmeksizin

¹⁶³ Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I, s.CXXVIII (Bibliyografyadan).

¹⁶⁴ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.CXXXII, (Bibliyografyadan), c.II, s.1334.

¹⁶⁵ Kaçalın, *agm*, c. XXXII, s.201; Hüseyin Sarıkaya, “Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi'nâmeler ve Mehmed Emin Karahân-zâde'nin Tarihçe'si” *İslâmi İlimler Dergisi*, 2014, S.2, s.78-80 (Eserin aidiyeti 25 dipnotta detaylı bir şekilde tartışılmıştır.) Âsım Efendi, *age*, c.I, s.CXXXIII (Bibliyografyadan).

zikredilen bu iddia, Köprülü ve Dağlıoğlu tarafındanda kabul görmemiştir.¹⁶⁶ Ayrıca Ubeydullah Küçük tarafından İhya tercümesi için hazırlanan önsözde eserin şimdiye kadar yapılan tercümeleeri sıralanırken Mütercim Âsım Efendi hakkında her hangi bir kayıt koyulmamıştır.¹⁶⁷

2.4.3. Makale-i İstibsâr-âmîz der-Beyân-ı Âmeden-i İngiliz

İngilizler'in İstanbul'a gelişi ve İstanbul'dan ayrılmasını konu edinen eser, "İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. T 1638" numaralı kayıttadır. Onbeş varaktan ibaret bu risale'nin ne üslubu ne de el yazısı müellifi andırmaktadır.¹⁶⁸

2.4.4. Necîb Âsım'ın Toem'de Âsım'a Nisbetle Yayınladıkları

İngilizler'in Çanakkale'den geçişlerinden IV. Mustafa'nın tahta çıkışına kadar yaşanan olaylar, Necîb Âsım tarafından "Müverrih 'Âsım Efendi'nin Metrûkât-i Târihiyyesinden Birkaç Parça" ismiyle TOEM'de "1 Ağustos 1331/14 Ağustos 1915, nr.33, s.553-563; 1 Ekim 1331/14 Ekim 1915, nr.34, s.592-598; 1 Ağustos 1332/14 Ağustos 1916, nr.168-186; 1 Ekim 1332/14 Ekim 1916, nr.40 s.205-210" neşredilmiştir. Eserin muhteva olarak Âsım Efendi'ye ait olmadığı anlaşılmalı birlikte, yapılan araştırmalarda Lokmacı Matruş Ebu Bekir Efendi'ye ait olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ Dağlıoğlu, *agm*, c.I, 579; Köprülü, *agm*, c.I s.672.

¹⁶⁷ 'Ubeydullah Küçük, *İhyâu 'Ulûmi'd din Tercümesi*, Bedir Yayınları, İstanbul 1973, c.I, s. LXXXVI-LXXXVII (mukaddime kısmından)

¹⁶⁸ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.CXXXIV (Bibliyografyadan).

¹⁶⁹ Âsım Efendi, *age*, c.I, s.CXXXIV (Bibliyografyadan).

İKİNCİ BÖLÜM

MERAHU'L-ME'ÂLÎ HAKKINDA GENEL BİLGİLER VE ÂSİM EFENDİNİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

1. MERAHU'L-ME'ÂLÎ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Eserin Adı ve Âsım Efendi'ye İsnadı

Âsım Efendi'nin eseri hakkında bilgi verdiği temhîd kısmına bakılırsa şerhinin ismini, “*şerh ve imlâsına vaz-‘ı kalem ibtidâ olunûb üslûb u matlûb ve menhec-i mergûb üzere tefvîk-ı rabbi min‘âmla karîn hüsn ü hitâm ve Merahu'l-Me‘âlî fî Şerhi'l-Emâlî ile be-nâm olduktan sonra*” ifadeleriyle açıklamaktadır.¹⁷⁰ Bununla beraber medfun bulunduğu hazîresindeki kitabesinde, hayatına ve eserlerine dair bilgilere yer verilirken kitabenin 5. ve 6. satırlarında “*ve şârihu Manzûmeti'l-Emâlî*” kaydı düşülmüştür.¹⁷¹ Ayrıca kendisinden bahseden sonraki dönem kaynaklarda da *Merahu'l-Me‘âlî*, müellife isnad edilmektedir.¹⁷²

1.2. Nüshaları

Eserin nüshaları arasında yazma ve matbu nüshalar bulunmaktadır. Yazma nüshalardan müellif nüshası, Michigan Üniversitesi'ne ait dijital platformdan temin edilmiş olup eserin giriş sayfasına iliştilirilen “*mütercim-i merhumun hattıyla*” ibâresi, müellif nüshası olduğunu göstermektedir.¹⁷³ Bununla birlikte ne yazık ki bu nüshanın kütüphane kayıtlarına ulaşılammıştır. Bir diğler yazma nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümünde yer alan 1211 numaralı kayıttır.¹⁷⁴ Katalog bilgilerinde ayrıntıya yer verilmeyen eserin son sayfasına bakılırsa, 1216 Muharrem'inde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Nüshanın dördüncü sayfasında yer alan ve Âsım

¹⁷⁰ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me‘âlî*, s.4; Âsım Efendi Tarihi, c.II, s.895.

¹⁷¹ Bkz. Ek: 2

¹⁷² Bursalı Mehmet Tahir, *age*, c.I, s.375; Ebu'z-ziya Tefvik, *age*, s.92; Mehmed Cemaleddin, *age*, s.68; Ebü'l'ulâ Mardin, *age*, c.II, s.210-211. Dağhoğlu, *agm*, c.I, s.579; Köprülü, *agm*, c.I s.672.

¹⁷³ <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079130905;q1=as%C4%B1m%20efendi%20emali>; (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2017); Eserin müellif nüshası olduğunu gösteren yazılı kısım giriş kısmında olup numaralandırma yapılmamıştır.

¹⁷⁴ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü no: 1211, İstanbul.

Efendi'nin mührünü¹⁷⁵ andıran fakat net bir şekilde görünmeyen damga-mühür mevcuttur.¹⁷⁶ Bu bilgilerden hareketle nüshanın müellife aidiyeti ya da müellif nüshasından istinsah yoluyla elde edilen farklı bir nüsha olabileceği muhtemeldir.¹⁷⁷ Âsım Efendi'nin şerhi, 1215 Ramazan'ında tamamlamış olduğu bilgisi göz önünde tutulursa 1216 yılı, telif dönemine oldukça yakın bir tarihi göstermektedir. Esad Efendi'deki bu nüshanın Ocak 1961 tarihinde, Milli Kütüphane Mikrofilm Servisi tarafından hazırlanan birde mikro film kaydı mevcuttur.¹⁷⁸

Merahu'l-Me'âlî'nin 1266 ve 1304 tarihinde basılmış çeşitli matbu nüshaları da bulunmaktadır. 1266/1850 Takvimhane-i Âmire Matbaası'nda basılan nüsha, 1304/1887 tarihli Matbaa-i Osmaniye'de basılan nüsha, 1304/1887 Mahmud Bey Matbaası'nda basılan hamisinde Nuh b. Mustafa'ya (v. 1070/1660) ait, *el-Milel ve'n-nihal* tercümesi bulunan nüsha olmak üzere, çeşitli matbu nüshaları vardır.¹⁷⁹

1.3. Eserin Önemi

Kelâm metodunun ilk defa kullanılmaya başlandığı hicri ikinci yüzyıldan bu yana¹⁸⁰ çeşitli devrelerden geçen kelâm ilmi, birçok mütakellimin yöntem ve metoduna, çeşitli muhtevadaki teliflerine tanık olmuştur. Özellikle Osmanlı medreselerinde en olgun dönemlerinden birini yaşayan ilm-i kelâm,¹⁸¹ şerh ve haşiye türü eserler başta olmak üzere pek çok eserin yazıldığı bir dönemden geçmiştir. Hiç şüphesiz bu eserlerden birisi de telif edildiği dönemden bu yana muhtelif şerhler düşülen *Emâlî* kasidesidir. Akâid-nâme türünün önemli eserlerinden birisi olan *Emâlî* manzumesi, Mâtürîdî akaidine dair

¹⁷⁵ Bkz. Ek: 3

¹⁷⁶ Bkz. Ek: 1

¹⁷⁷ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü no: 1211, İstanbul, s.4.

¹⁷⁸ Milli Kütüphane, Mf 1994 A 1959, Ankara 1961; Ek 1; Ayrıca bu nüshanın katalog bilgilerine dair erişim linki için bkz. <https://kasif.mkutup.gov.tr/OpacArama.aspx?Auth=L%C4%B1%C5%9F%C3%AE%20Sirac%20aldin%20Ali%20...&MatN=undefined&GstS=undefined&AId=undefined&AuthDer=1&fld=2&NvBar=0>; (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2017)

¹⁷⁹ Bu nüshaların temini, İBB Atatürk Kitaplığı e-yayın servisinden sağlanmış olup Nuh b. Mustafa'ya ait *el-Milel ve'n-nihal* tercümeli 1304/1887 tarihli Mahmud Bey Matbaası baskılı nüsha ise Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391 numaralı kayıttan elde edilmiştir.

¹⁸⁰ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya 2012, s.40.

¹⁸¹ Osman Demirci, “Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi (İzmit, Bursa, Edirne, İstanbul)” (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.I.

yazılmış ilk manzum eser olma özelliğini taşımaktadır.¹⁸² Öte yandan *Tertibu'l-Ulûm* gibi eserlerde de görüldüğü üzere, akâid-nâmenin talebeye okutulması tavsiye edilmiş, şerhleri ile birlikte sıbyan mekteplerinde okutulması gerçekleşmiştir.¹⁸³ Nazım formundaki kasidenin didaktik bir mahiyete sahip olması, ezbere alınmasını da kolaylaştırmış bu vesileyle Emâli beyitleri, birçok talebe tarafından ezberlenmiştir.¹⁸⁴

Hakkında çok sayıda şerh düşülen kasidenin sadece XVI. yüzyıl ilâ XIX. yüzyıllar arasında yirmiye yakın şerhi yapılmıştır.¹⁸⁵ Ne var ki bu şerhlerin bir kısmının Arapça olması ya da nazım türünde yeniden tercümesi yapılarak telif edilmesi bu denli yaygınlığı ve şöhreti haiz olan bir eserden istifadeyi, bazı muhataplar indinde sathi düzeyde bırakmıştır. İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü Âsım Efendi, *Emâlî*'yi yeniden şerh etmek istemiştir. Müellif, bu murâdını şu ifadelerle zikretmektedir:

“her mezhebin berâhin ve edillesin kemâ-hiye sebt-i sahîfe-i itkân eylediklerinden başka lehçe-i ‘arabiyye üzere olmalarıyla mâide-i fâideleri cümleye erzîde ve simât-ı ‘âideleri pîşapîş hemgenâne kestrânîde olmamağla zikrolunan tullâb-i me‘âli iktisâbdan ba‘zı nebâhet nisâbları bu zemîn üzere gevher pâş-i tullâb oldular ki her fırkanın meslek-i muhtârı ya‘ni ‘akîde-i mün‘akidü'l i‘tibârları bi'l edille ve'l berâhîn tavzîh ve tebyîn ve mu‘tekid ve mu‘temedimiz olan Ehl-i Sünnet mezheb-i mühezzeb-i makrûn, ibtâl-ı mezâhib-i muhâlifîn olduğu halde telvîh ve ta‘yin olunarak sebk-i türkî üzere bir şerh-i

¹⁸² Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, “Türk Kelamcılar-I: Osmanlılardan Evvel”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1932, c.V, s.5; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2007, s.132; Metin Yurdağür, *age*, s.45; Abdurrahim b. Ebi Bekir el-Meraşî, *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Ahmet Derviş Müezzîn, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş 2014, s.6.

¹⁸³ Osman Demirci, *age*, s.31,239 (984. dipnottan naklen); Adnan Memduhoğlu, “İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Manzûm İlmihâli”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Siirt 2016, c.II, S.2, s.28.

¹⁸⁴ Çalışmamızın temel çerçevesini *Merahu'l-Me'âlî* oluşturduğu için *Emâlî* kasidesi hakkında sadece tanıtıcı mâhiyette bilgilere yer verilecektir. *Emâlî* hakkında bazı çalışmalar için bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Lamiyye-i Kemaliyye”, *AÜİFD*, Ankara 1954, c.III, S.1 ss.1-21; C. Brockelmann, “Üşî”, *İslam Ansiklopedisi*, 1986, c.XIII ss.75; M. Sait Özervarlı, “el-Emâlî” *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, ss. 73-75; Yulduz Musahanov, *Oşi ve Emali Kasidesi*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

¹⁸⁵ Sadık Yazar, “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.179,1002; Ayrıca Âsım Efendi'nin şerhinin de sıralandığı *Emâlî* şerhlerine dair kapsamlı bilgi için bkz. Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-Me'âlî Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Abdülhamîd et-Türkmâni, Dâru'l-feth, Ürdün 2010, 12-19. (mukaddime kısmından)

mu‘tedil tahrîr olunsa fi-zâtihi eser-i celîl ve ecille ve ekîlleye şâmilü'l menfe‘a olmağla mûcib-i ecr-i cezîl ve müstevcib-i zikr-i cemîl olacağı bî-niyâz tafsîldir.”¹⁸⁶

Âsım Efendi'nin Türkçe orta ölçekte bir şerhi mu‘tedil yapma fikri ve mesâile dair konuların temellendirilmesi, bu yolla muannid ya da muhâlif fırka ve ekollerin ilgili konular bağlamında serdettikleri görüşlerin tahlilini ve nakz edilmesini mümkün kılmıştır. Yaklaşık iki asır önce telif edilen eserde, dönemine dair tartışılan kelâm konularının hülasası ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Şârihin şerh metoduna dair bilgilerle yer verileceği ilerleyen kısımlarda anlatılacağı üzere, ele alınan konunun özet mâhiyetindeki bilgilerine yer verilerek ‘tafsilatı şu eserde mesturdur’ ya da ‘tafsilatı şu eserde ziyadece takrir olunmuştur’ gibi ifadelerle konunun sünni telakkideki yerine işaret edilmiştir.¹⁸⁷

Merahu'l-Me‘âlî'nin Emâli şerhleri arasındaki önemi hatta bu şerhlerin en iyilerinden birisi olduğu “*mütedâvil şerhlerin cümlesine fâiktir*” cümlesiyle ortaya konulmaktadır.¹⁸⁸ Bununla beraber eserin sonraki dönem Emâli şerhlerine olan tesirini de görmek mümkündür. Nitekim Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyye müdürü Mehmed Şükrü Efendi tarafından “*Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*” ismiyle yapılan şerhte, beyitlere dair kelime tahlilleri çok küçük değişikliklerle ve aynı sıralama gözetilerek *Merahu'l-Me‘âlî*’den alınmıştır. İlgili beyitteki kelâm meselelerinden bazılarının açıklanması, Âsım Efendi'nin nazara verdiği îzâhlardan iktibasla gerçekleşmiştir.¹⁸⁹

Âsım Efendi'nin *Emâlî*'ye yaptığı şerh, bazı modern çalışmalarda da nazara verilmiş hatta “*başlı başına ve değerli bir kelâm eseridir*” gibi övücü nitelendirmelerde bulunulmuştur.¹⁹⁰ Bunun yanında eserdeki beyitlerde geçen lafızların irabı ve kelimelerin etimolojik tahlillerini içeren ilk kısımları, yeni harflere çevrilerek neşre hazırlanmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁶ Âsım Efendi, *age*, s.4.

¹⁸⁷ Âsım Efendi, *age*, s.57,68,77,128 vd.

¹⁸⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *age* c.I, s.376.

¹⁸⁹ Karşılaştırma için bkz. Âsım Efendi, *age*,20-50; Muhammed Şükrü, *Tercüme-i Kasîde-i Emâlî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1305, s.2-13.

¹⁹⁰ Bekir Topaloğlu, *age*. s.132.

¹⁹¹ Nedin Payalan tarafından hazırlanan ve Hanefiyye Kitabevi'nden çıkan eser, Mehmet Şükrü'ye ve Âsım Efendi'ye atıfla şu şekilde zikredilmiştir. “*Mekteb-i Mülkiye Müdürü Muhammed Şükrü Bey'in Mütercim Âsım Efendi'nin eserini esas tutarak hazırladığı bir eserdir.*” Yukarıda zikredildiği üzere bu eser sadece beyitleri gramer yönünden ele almaktadır. Eserin esas kısmını teşkil eden şerhin ve kelâmî tartışmaların ele alındığı muhtevayı içermemektedir. Bkz. Muhammed Şükrü, *Tahlilli ve İzahlı*

Ayrıca bazı Arapça şerhlerin giriş kısmında Osmanlı döneminde yapılan şerhlerin en iyisi olduğuna dair bilgiler mevcut olup¹⁹² günümüzde bazı yayın evleri tarafından tıpkıbasımı da yapılmıştır.¹⁹³

Müellifin hazırlamış olduğu şerh, benzer şekilde bazı güncel makalelerde de atıflarla zikredilmiştir. Çalışmasında Arapça ve Türkçe en meşhur şerhlerden hareketle *Emâlî* beyitlerinin tespiti ve tercümesinin yapıldığını belirten M. Sadi Çöğenli, Asım Efendi'yi nazara vermiştir.¹⁹⁴ Benzer şekilde Mâtürîdîler ile Eş'ârîler arasındaki ihtilafın konu edildiği farklı bir çalışmada, makale sahibi, Hâdimî'nin (v. 1176/1762) Berika'sından iktibasla sıralamış olduğu yetmiş üç ihtilaf, doğrudan Âsım Efendi'nin söz konusu ihtilafı Berika'dan aldığına dair bilgiyle birlikte zikredilmiştir.¹⁹⁵

1.4. Şerhin Yapısı / Anatomisi

Emâlî şerhlerinde yer alan beyit sayıları farklılık arz etmekte birlikte¹⁹⁶ *Merahu'l-Me'âlî*'de, altmış beş beyit yer almaktadır. Genellikle klasik eserlerde görülen “İlâhiyyât-

---

Emâlî Tercümesi, Haz. Nedim Payalan, Hanefiyye Kitabevi, İstanbul Ts. s.3 (başsözden); Ayrıca Süleyman Uludağ tarafından tercüme edilen *Şerhu'l-Akaid*'in giriş kısmında, Âsım Efendi'nin Berika'dan iktibasla sıraladığı 73 firkaya atıfta bulunulmuştur. Bkz. Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ Berika'dan iktibasla sıraladığı 73 firkaya atıfta bulunulmuştur. Bkz. Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s.34 (25. Dipnot); Benzer şekilde Hasan Gümüşoğlu tarafından hazırlanan *İslâm Mezhepler Tarihi*, isimli çalışmada Yezid'e lanet bahsinin anlatıldığı kısım, *Merahu'l-Me'âlî*'den atıfla “İlanetten maksat, bir şahsın Allah Teâla'nın rahmetinden uzaklaştırılması manasına gelen ve bir beddua olarak sadece kâfirlere yapılabilen lanettir.” ifadeleri geçmektedir. Karşılaştırma için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.152; Hasan Gümüşoğlu, *İslâm Mezhepler Tarihi*, Kayıhan, İstanbul 2014, s.71.

¹⁹² Abdurrahim b. Ebi Bekir el-Meraşî, *age*, s.10.

¹⁹³ Nadir Eserler Kitaplığı tarafından 2015 yılında tıpkıbasımı yapılan *Merahu'l-Me'âlî*'nin giriş kısmına bazı ilave bilgilerle birlikte Hoca Sa'düddîn Efendi'nin *Manzûm Emâlî Tercümesi* ile *Mahzenü'l-Ulûm*'dan *Emâlî*'nin Tercümesi ve tıpkıbasımı da eklenerek basılmıştır. Bkz. *Merahu'l-Me'âlî fi Şerhi'l-Emâlî (Emâlî Şerhi)*, Haz. Mevlüt Çalışkan, İbrahim Coşkun Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul 2015.

¹⁹⁴ M. Sadi Çöğenli, “‘Âlî b. Osmân el-Oşî'nin (ö575/1179?) El-Emâlî isimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi” *EKEV*, 2005, S.22, s.178.

¹⁹⁵ Halil Taşpınar, “Mâtürîdiyye İle Eş'ârîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgalanma Mı?” *Cumhuriyet Üniversitesi, İlâhiyyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. X/1 s.219,221-225; Karşılaştırma için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.15-19.

¹⁹⁶ Bu şerhlerden bazılarında beyit sayısı şu şekildedir: Arapça şerhler arasında en yaygın şerhlerden biri olan Ali el-Kârî'nin (v. 1014/1605) *Dav'ül Me'âlî fi Şerhi Bed'i'l-Emâlî*'si 68 beyit; Abdurrahim b. Ebi Bekir el-Meraşî'nin (v. 1068/1657) *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*'si 65 beyit; Şihâbü'd-dîn Ahmed b. İbrahim et-Tunusî ed-Dakdûsî'nin (v. 1133/1720) *Neşru'l Leâlî bi Şerhi Bed'i'l-Emâlî*'si 67 beyit; Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhâvî'nin (v. 1288/1871) *Nuhbetü'l-Le'âlî li-Şerhi Bed'i'l-Emâlî*'si 67 beyit; Muhammed Ahmed Ken'an tarafından *Câmi'u'l-Le'âlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî* ismiyle şerh edilen eser de ise 67 beyit mevcuttur. Bkz. Ali el-Kârî, *Dav'ül Me'âlî Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Abdülhamîd et-Türkmâni, Dâru'l-feth, Ürdün 2010; eserin müracaat edilen bir diğer neşri için bkz. *Dav'ül Me'âlî alâ Manzûmeti Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Abdüsselam b. Abdülhâdi Şennar, Dimeşk 2011; Abdurrahim b. Ebi Bekir el-Meraşî, *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Ahmet Derviş Müezzîn, Öncü

Nübüvvât-Sem'iyât" şeklindeki formel yapı, *Merahu'l-Me'âlî*'de başlık halinde zikredilmemiş olsa da her bir beyitte çeşitli kelâmî meseleler işlenmiştir. Kelâm konularına dair beyitlerin tasnifi, ilerleyen kısımda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olup bu bölümde sadece eserin yapısına dair kapsamlı bir panorama arz edilecektir.¹⁹⁷ Beyitlerin sıralamasına göre şerhte yer alan konular ve sayfa numaraları şu şekilde yer almaktadır:

- I. Temhîd Kısmı: Şerhin ismini, hazırlanma sebebini ve III. Selim'e ithafını içermektedir. s.1-7.
- II. Vetîre-i Mukaddime Kısmı: Giriş mâhiyetindeki temhîd kısmından farklı olarak bu bölümde, Ehl-i Sünnetin iki ana kolu olan Mâtürîdîlik ve Eş'ârilik hakkında bilgi verilmekte olup bu iki mezhebe dair ihtilaflar sıralanmaktadır. Ayrıca 73 fırka hadisi üzerinden Mezhepler Tarihi ve fırkalarda ele alınmaktadır. s.8-20.
- III. Tevhid tanımı ve tasnifi, Allah'ın sıfatları, Zât-Sıfat ilişkisi; s.20-26; 27-33; 33-39.
- IV. İrade / Meşiyet Sıfatı ve bu bağlamda Hüsün-Kubuh, Zât-Sıfat ilişkisi (ne aynı ne de gayrı olması), Sıfatların kıdemi, s.39-47; 47-51; 51-53.
- V. Allah Te'âlâ'nın şey olması, İsim-Müsemma konusu, Allah Te'âlâ'nın cevher ya da araz olması, s.54-56; 57-59; 59-62.
- VI. Cüz-ü lâ yetecezzâ / Cevher-i ferd, Halku'l-kur'ân, Allah Te'âlâ arşın üstünde olması, s.62-64;64-67;67-69.
- VII. Allah Te'âlâ'nın yaratılanlara benzememesi, Allah Te'âlâ'nın üzerinden vaktin geçmemesi, Allah Te'âlâ'nın zevce ve çocuk ittihazından müstağni olması, s.69-72;72-74;74-75.

Basımevi, Kahramanmaraş 2014; Şihâbü'd-dîn Ahmed b. İbrahim et-Tunusî ed-Dakdûsî, *Neşru'l-Leâlî bi Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Selahaddin Hımsî, Dâru'l Beyrûtî, Dımeşk 2007; Muhammed b. Süleyman el-Halebî er-Reyhâvî, *Nuhbetü'l-Le'âlî li-Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1990; Muhammed Ahmed Ken'an, *Câmi'u'l-Le'âlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî*, Daru'l-Beşeriyeti'l-İslâmiyye, Beyrut 2008; Ayrıca *Emâlî*'nin son dönemde yapılan Türkçe şerhlerinde 68 beyit olarak neşredilmiştir. Bkz. Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, İFAV, İstanbul 2008; Şahver Çelikoğlu, *İslâm Akaidi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁹⁷ Bu bölüm, Ulrich Rudolph'un *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*, isimli eserindeki Mâtürîdî mezhebine ait kitapların tanıtılma şekli ile Mustafa Sait Yazıcıoğlu'nun "Hızır Bey ve Kâsîde-i Nûniyesi" isimli makalesinin biçimsel muhtevalarından esinlenerek hazırlanmıştır. Bkz. Ulrich Rudolph, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*, çev. Özcan Taşcı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s.64-67,87-96,115-125,193-209,338-361; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Hızır Bey ve Kâsîde-i Nûniyesi", *AÜİFD*, Ankara 1983, c.XXVI, s.552-553.

- VIII. Allah Te‘âlâ’nın her türlü yardımdan ve yardımcıdan müstağni olması, Allah Te‘âlâ’nın öldürmesi-diriltmesi-amellere mukâbil karşılık vermesi, Mü’minler için Cennette nimetin/Kâfirler için Cehennemde azabın olması, s.75-76;77-82; 82-85.
- IX. Cennet ve Cehennemin ebediliği, Niceliksiz ve niteliksiz Rü’yetullah’ın gerçekleşmesi, Rü’yet esnasında cennet nimetlerinin unutulması, 85-88; 88-98; 98-101.
- X. Kul için en elverişli olan fiili yaratmanın Allah Te‘âlâ için gerekli olmadığı (salah-aslah), Peygamberleri tasdik gerekliliği, Peygamberlerin sonuncusu Haşimi kolundan (Peygamber Efendimizin) olması, s.101-105; 105-112; 112-116.
- XI. Hz. Peygamber’in tereddütsüz peygamberliği, Tebliğ ettiği dinin kıyamete kadar sürecek olması, Miraç hadisesinin hak olması, s.116-117; 117-118; 118-123.
- XII. Peygamberlerin ismeti, Kadın-köle ve kötü fiil sahibinin peygamber olamayacağı, Lokman ve Zülkarney’in nübüvveti konusunda tartışılmaması gerektiği, s.123-128; 128-130; 130-132.
- XIII. Hz. İsa’nın deccâlı öldüreceği, Velinin kerametinin varlığı, Veli’nin Resûl’e hiçbir zaman üstün olmayacağı, 132-135; 135-139; 139-141.
- XIV. Hz. Ebu Bekir’in diğer sahabelere efdaliyeti, Hz. Ömer’in Hz. Osman’a efdaliyeti, Hz. Osman’ın Hz. Ali’ye efdaliyeti, s.141-145; 145-147; 147-148.
- XV. Hz. Ali’nin diğer sahabelere karşı efdaliyeti, Hz. Aişe’nin bazı hallerde Hz. Fatıma’ya efdâliyeti, Bozguncu ve fesatçılar müstesna Yezid’e lânet edilmediği, s.148-150; 150-152; 152-155.
- XVI. Mukallidin imanının mu‘teber olması, Yeri ve göğü yaratanın kim olduğunun bilinmemesinin akıl sahipleri nezdinde bir mazeret olamayağı, Ye’s / Be’s halinde imanın muteber olmayacağı, 155-167; 167-172; 172-175.
- XVII. İbâdetlerin imandan sayılmayacağı, Zina-adam öldürme ve gasp sebebiyle kişinin küfrüne hükmedilmemesi, Muvakkat bir aralıkta dinden çıkmaya niyet eden kimsenin o anda dinden çıkmış olması, s.175-180; 180-187; 187-190.

- XVIII. İnanmaksızın zikredilen küfür sözün dini gafletle terk etmek olacağı, Sarhoşluk hâlinde söylenen sözlerin küfrü gerektirmediği, Mâ'dumun yokluk hâline rü'yet-i ilâhînin taalluk eylemeyeceği, s.190-192; 192-193; 194-198.
- XIX. Dünyamızın hâdis olması ve heyûlânın varlığının yokluktan sonra gerçekleşmesi, Haramında helal gibi rızık olması, Duanın sonuçlar açısından tesirinin olması, s.198-204; 204-207; 207-210.
- XX. Kabirde Allah'ın birliğinden sorguya çekileceği, Kabirde kâfir ve ve âsi kullara azap uygulanacağı, Yeniden diriliş ve hesabın hak olduğu bu nedenle vebalden sakınılması gerektiği, s.210-214; 214-215; 215-218.
- XXI. Amel defterinin mü'minlere sağ-kâfirlere arka ve sol taraftan verilmesi, Amellerin tartılması ve sıratın hak olduğu, Peygamber ve bazı kullar için şefaet yetkisi, s.218-220; s.220-224; 224-230.
- XXII. İman sahibinin ebedi cehennemde kalmayacağı, Öldürülmüş olan kimsenin ecelinin kesintiye uğramadığı, Tevhid ilmüne sihir gibi güzel bir nazım elbisesinin giydirilmesi, s.230-233; 234-238; 238-240.
- XXIII. Manzumenin insanın gönlünü ferahlatması, Manzumenin ezberlenmesiyle Allah'ın türlü nimetlerine nâil olunacağı, Dualarda nâzımın unutulmaması, Nâzımın edilen dualarla bağışlanma ümidi, Nâzımın kendisi için dua edene mukabele edeceğini bildirmesi, s.240-242; 242-243; 243-244, 244-245; 245-246.

1.5. Şârihin Metodu

Merahu'l-Me'âlî'de yer alan altmış beş beyit, şerhin tabi bölüm başlıklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda müellif, müstakil bir tasnif gözetmeksizin ilgili beyitleri sırasıyla şerh etmektedir. Mukaddime kısımlarında işaret edildiği üzere hacimli bir eserden ziyade doyurucu bilgileri ihtisar ederek *Emâlî* beyitlerine orta düzeyde bir şerh düşmeyi hedefleyen müellif, bu amaca matuf manzumenin îzâhında, genellikle birinci beyitten başlayarak altmış beşinci beyte kadar benzer metodu takip ettiği görülmektedir.

Çeşitli nüshaları ve şerhleri mukayese ederek kısa bir tahkik çalışması da yapan şârih,¹⁹⁸ beyitlerin tespitinden sonra şerhe başlamaktadır. Tek tek gramer tahlilleriyle

¹⁹⁸ Âsım Efendi'nin diğer şerhlerden ve *Emâlî*'nin farklı nüshalarından istifade ettiği görülmektedir. Sözgelimi "*işti'âl*", "*zâ cemâlî*", "*idrâk*" kelimeleri hakkındaki açıklamaları, on dokuzuncu beytin

kelimelerin irabı yapılırken “*tevhîd*,”¹⁹⁹ “*İlah*,”²⁰⁰ “*melek*”²⁰¹ gibi bazı kelimelere dair etimolojik tahlillere de yer verilmiştir. “*Mefhûm u beyit budur ki*”²⁰² ifadesiyle, beyitlerin tercümesi yapılmış fakat bu tercümenin literal kelime ağırlıklı bir tercümeden ziyade, maksadı ve mefhumu ifade eden yoruma dayalı bir açıklama olduğu zikredilebilir. Genellikle kelâm ilminin konuları, her bir beyitte ayrı başlık olarak ele alındığı için bu açıklamalı tercümeden sonra “*Ma ‘lûm ola ki*,”²⁰³ cümlesiyle kapsamlı bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirme kısmında ele alınan kelâmî meselelerle ilgili olarak mevcut tartışmalar sıralanmış, ekollerin konuyla alakalı görüşlerine yer verilmiş ve Ehl-i Sünnet’e karşı ileri sürülen iddialar, naklî ve aklî delillerle çürütülmüştür. Naklî ve aklî istidlâller ortaya konulurken bazen tefsir kitaplarına referansla söz konusu iktibaslar gerçekleşmekte bazen de hadis edebiyatına ait şerhlere atıfla, bu alıntılar yapılmaktadır. Fakat Âsım Efendi’nin büyük ölçüde Mâtürîdî ve Eş‘arî ekolünün önde gelen isimlerine ve eserlerine müracaat ettiği ve aykırı tutum ve anlayışlara verdiği cevapları da bu yolla temellendirdiği gözlemlenmektedir. Genel konularla ilgili özet mahiyetindeki bilgiler ve tartışmalar bu minvalde işlenirken müellifin “*hülâsa*”²⁰⁴ kaydı, büyük ölçüde meselenin Hanefî-Mâtürîdî anlayışla son bulduğunu göstermektedir.

Âsım Efendi, şerh kültürünün konuları ele alış tarzındaki klasik yöntemi genel hatlarıyla sürdürmektedir. Metoddaki benzerlikler geçmişteki şerh metinlerinde yer alan konuların tekrar edilmesini de beraberinde getirmiş bu sebeple kökten, yeni bir yaklaşım tarzının geliştirilmemiş olması doğal bir sonuçtur. Bununla birlikte *Merahu’l Me‘âlî*’nin gerek XIX. yüzyılın başlarında Türkçe olarak yazılmış bir şerh olması gerekse müellifin *Şerhu’l-Akaid*, *Şerhu’l-Makâsîd* ve *Şerhu’l-Mevâkıf* başta olmak üzere birçok muteber kelâm kitaplarından ilgili konular bağlamında iktibas ve ihtisarda bulunması, eseri ayrıcalıklı kılmaktadır. Diğer tarafından müellifin edebiyatçı vasfı ile ifade gücü,

---

şerhinde yer alan ve yine cennet ve cehennem hâli hazırda mevcut olduğunu ifade eden farklı bir beyte yer vermesi, diğer nüshalarla olan karşılaştırmalarına verilecek örneklerdir. Ayrıca “*ba‘zı şurrâh*” gibi ifadelerle, diğer şerhlere kayıtsız kalmadığı gözlemlenmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.83,85,101,106,112,214,230,246.

¹⁹⁹ Âsım Efendi, *age*, s.22.

²⁰⁰ Âsım Efendi, *age*, s.27-28.

²⁰¹ Âsım Efendi, *age*, s.109.

²⁰² “*Mefhûm u beyit budur ki*” ifadesinin geçtiği bazı yerler için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.27,51,54,57,60,85,88,102,106,119,130,180,187,214,215,221,224,230,243,244.

²⁰³ “*Ma ‘lûm ola ki*” ifadesinin geçtiği bazı yerler için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.27,36,48,60,70,76,83,88,99,106,113,119,145,175,221,224,239,240.

²⁰⁴ “*Hülâsa*” ifadesinin geçtiği bazı yerler için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.15,68,76,87,100,123,174,179.

toplumla iç içe olması, tasavvuf kültüründen uzak durmayı ve bu yolla bazı çarpıklıklara da işaret etmesi, kelâm konularının şerhinde, döneminin gündelik aksaklıklarına ve kronik problemlerine temas etme fırsatını da sağlamıştır.²⁰⁵

Kelâm konularının anlatılması esnasında, Ehl-i Sünnet'e muhalif olan ekoller sıralanırken çoğu zaman 'öteki' konumundaki fırka, Mu'tezile olmuştur. Bununla birlikte Dehriyyun, Mecûsiler, Maniheizm, Sümeniyye ve Berâhine gibi gnostik unsurlar ile hükemâ, hükemâ-i islam, isimlendirmesiyle felsefeciler, Ehl-i Kitap'tan Yahudi ve Hristiyanlar ile Kaderiyye, Şia, Müşebbihe, Mücessime ve Ashab-ı Hadis gibi islam fırkalarının ve diğer grupların ileri sürdüğü iddialara da, ilgili konular zâviyesinden cevaplar verilmiştir. Bu gruplara ait görüşler, müellif tarafından bazen "*Ma'lûm ola ki Mu'tezile tâifesi ki ekser mu'azzamât-ı 'akâyid hakkında Ehl-i Sünnet'e muhâlefet ederler.*"²⁰⁶ muhtevasıyla bazen de "*hezeyân eylediler*",²⁰⁷ "*hezeyânla istidlâl ederler*",²⁰⁸ "*hezâyân-ı mezbûrları bu vech üzere merdûddur*",²⁰⁹ "*kelâm-ı mezbûri bu vech ile def'i mümkindür*",²¹⁰ "*zu'm-i bâtulları budur ki*"²¹¹ ve "*her biri mezhebine göre edille-i vâhiye ile isbât kaydında oldular.*"²¹² gibi yerici ifadelerle birlikte dile getirilmiştir.

Kendisinden önce yapılan *Emâlî* şerhlerine müellifin alakasız kalmadığı, beyitlerin tahkikiyle ilgili temas edilen bilgilerde yer verilmişti. Bununla birlikte Âsım Efendi, *Emâlî*'nin en yaygın arapça şerhlerinden birisi olan Ali el-Kârî'nin *Dav'ül-Me'âlî Şerh-i Bed'i'l-Emâlî* isimli eserinden önemli ölçüde faydalandığı da görülmektedir.²¹³ Ne var ki müellifin söz konusu eserden yaptığı alıntılar *Merahu'l-Me'âlî*'nin *Dav'ül-Me'âlî*'ye ait bir tercüme olduğu izlenimini vermiştir.²¹⁴ Yüzeysel bir

²⁰⁵ Âsım Efendi'nin, mürtekb-i kebîrenin geçmişten bu yana cenaze namazının kılınmasıyla küfrüne hükmedilmeyeceğini, mukallidin imanı bahsinde, yaşadığı çağdaki bazı problemlere temas etmesi, keramet konusundaki suistimale açık yönleri eleştirmesi, hilafetin Osmanlı padişahlarında olduğu ve bu yöndeki genel tutumun Ehl-i Sünnet'e aykırı olmadığını zikretmesi, döneminin problemlerine en azından bir kelamcı olarak alakasız kalmadığını göstermektedir.

²⁰⁶ Âsım Efendi, *age*, s.99.

²⁰⁷ Âsım Efendi, *age*, s.68,81.

²⁰⁸ Âsım Efendi, *age*, s.153.

²⁰⁹ Âsım Efendi, *age*, s.125.

²¹⁰ Âsım Efendi, *age*, s.117.

²¹¹ Âsım Efendi, *age*, s.125.

²¹² Âsım Efendi, *age*, s.200.

²¹³ Müellifin Ali el-Kârî ismine doğrudan atıfta bulunduğu yer mevcut olmakla birlikte çoğu yerde isim tasrih etmeksizin dolaylı yünden iktibasta bulunduğu da gözlenmektedir. Bu iktibaslarla ilgili iki eserin karşılaştırması için bkz. Ali el-Kârî, *Dav'ül-Me'âlî Şerh-i Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Abdülhamîd et-Türkmâni, Dâru'l-feth, Ürdün 2010, s.37,45,42,78; Âsım Efendi, *age*, s.21,29,46,98.

²¹⁴ Bazı kütüphanelerin tanıtıcı mahiyetindeki katalog bilgilerinde rastladığımız bu ifade, Ali el-Kârî'nin *Dav'ül-Me'âlî* isimli eserinin doğrudan tercümesi şeklinde dile getirilmiştir. Bkz. İBB Atatürk

inceleme ile varılan bu sonuç, *Merahu'l-Me'âli*'nin sadece giriş bölümünden birkaç sayfa okunmasıyla, gerçeği yansıtmadığını gösterecektir.²¹⁵ Bu çalışmanın temel hedeflerinden birisi olan Âsım Efendi'nin kelâmî vasfı ve eserinin de müstakil bir kelâm kitabı olduğu tezi, bu türlü bir yanlış bilginin düzeltilmesini de anlamlı kılacaktır.

Edebiyatçı kimliğine, lügat çalışmalarıyla da tanık olduğumuz müellifin *Kâmûs* ve *Burhan*'daki başarısı aşikârdır. Bu yönüyle gerek beyitlerin tahlilinde, Arap ediplerinin önde gelen simâlarından örnekler vermesi gerekse yer yer şerhte nazara verdiği ilgili konulardaki beyitler, müellifin edebî kişiliğini ve ifade gücünü ortaya koymaktadır.²¹⁶ Diğer taraftan Âsım Efendi'nin şerhteki bazı ayetleri satır aralarına işlemesi yine ifade gücünü göstermesi bakımında önemlidir. Nitekim Hz. Yusuf ve Züleyha'nın anlatıldığı ²¹⁷ *âyet-i kerîmesi*, “*Züleyha karâra ve Yûsuf firâra hemmeyledi, demek ola.*”²¹⁸ sözleriyle tasvir edilmiştir. Benzer şekilde Hz. Ömer'in şهادeti “*kisve-i 'âlem behây-ı şehâdeti lâbis oldular.*”²¹⁹ şeklinde, Hz. Osman'ın şهادeti ise “*neşvân-ı selâfe-i şehadet oldular.*”²²⁰ edebî zevki ve nezaketi içerisinde dile getirilmiştir.

Müellifin, şerh esnasında çok defa temel konudan saparak yoğun bir şekilde ara cümlelere başvurduğu görülmektedir. Bu istidrâdi kısımlar genellikle “*رجعنا الى ما كنا / olduğumuz şeye başa döndük*”,²²¹ “*ما نحن فيه / üzerinde konuştuğumuz şey*”²²² şeklindeki hatırlatıcı ifadelerle belirtilmiş, ilgili mevzu daha sonra da yeniden antrparantez haricinde ele alınarak özetlenmiştir. Diğer taraftan Âsım Efendinin zaman zaman farazî bir üslupla akîl istidlâlde bulunduğu da vâkidir. “*Eğer suâl olunursa ki*”²²³ şeklinde zikrettiği ifadeler, bu cümleden verilecek örnektir.

Kitaplığı, Ali Ulvi Ermiş Koleksiyonu, AUE_00333 Demirbaşı, 297.41 UŞİ 1304/1887 Yer Numaralı kayıt; Benzer bilgiler İSAM'da 076319 GNL, 297.413 UŞİ.E yer numarasıyla kayıtlı olan ve “*Merahü'l-meali fi şerhi'l-Emali*” ismiyle yazılan “*Ali el-Karî'nin Dav'ü'l-meali şerhu Bed'i'l-Emali tercümesi*” şekliyle tekrarlanmıştır.

²¹⁵ Ayrıca iki eserle ilgili aynı beyitlerin (20. 41. 44. ve 49.beyitlerin) karşılaştırmalı okuması yapılarak bu tespitin yanlış olduğunu görmekte mümkündür. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.88-98,167-172,180-187,198-203; Ali el-Kârî, *age*, s.72-79,117-124,127-128,155-156.

²¹⁶ Müellifin şerhte yer verdiği bazı şiirler için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.20,67,73,82,88,92,99, 138,154,155,163,169.

²¹⁷ Yûsuf 12/24.

²¹⁸ Âsım Efendi, *age*, s.127.

²¹⁹ Âsım Efendi, *age*, s.147.

²²⁰ Âsım Efendi, *age*, s.148.

²²¹ Âsım Efendi, *age*, s.90.

²²² Âsım Efendi, *age*, s.81,164,179.

²²³ Âsım Efendi, *age*, s.41,70,73,94,173,176,205,236.

1.6. Şerhte Kullanılan Kaynaklar

Âsım Efendi'nin *Merahu'l-Me'âlî*'de kullanmış olduğu kaynaklar genellikle kelâm ilminin köşe taşları olan başucu kitaplarıdır. Bununla birlikte medreselerde okutulan şerh ve haşiye geleneğine ait bazı eserlerin de müracaat kaynağı olduğu görülmektedir. Şârihin çeşitli sahadaki eserlerden faydalanarak yaptığı iktibaslar ya doğrudan esere atıfla gerçekmekte ya da sadece müellif ismine temas ederek gerçekleşmektedir. Üzülerek belirtmek gerekir ki Âsım Efendi'nin çoğu zaman doğrudan eser ya da müellifini zikretmeksizin 'tafsilâtı mufassalatta mesturdur' ya da 'tafsilatı ziyadece takrir olunmuştur' muhtevasındaki kapalı ifadelerinden dolayı faydalandığı kaynaklar, şerhte geçen eser isimleriyle sınırlı tutulmuştur.²²⁴ Bu nedenle şerhte kullanılan kaynaklar bölümünde nazara verilecek eserlerin; müellifi, eser ismi ve *Merehu'l Me'âlî*'de geçen sayfa numarasının verilmesiyle yetinilecektir.²²⁵

Nakil Yapılan Kaynak ve Sayfa

- Ebû Hanîfe / İmâm-ı Âzam (v. 150/767) *el-Fıkhu'l-Ekber*, s.38.
- Sîbeveyhi, (v. 180/796) *el-Kitâb*; s.54.
- Ebü'l Fazl Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd, (v. 334/945) *Müntekâ*; s.169.
- İbn Sînâ, (v. 428/1037) *el-İşârât ve't-tenbîhât*; s.25.
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî, (v. 505/1111) *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*; s.57.
- ez-Zemahşerî, (v. 538/1144) *el-Keşşâf*; s.133.
- eş-Şehristânî, (v. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*; s.10, 13, 68.
- Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî, (v. 592/1196) *Kâdihan*; s.191.

²²⁴ Bu bölüm Numan Yazıcı'nın, *Dünya Çapında Dil Âlimi Antepli Mütercim Asım*, ismiyle basılan *Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi (Hadis İlimleri Yönünden Değerlendirme)* konulu yüksek lisans tezi ile Yakup Koçyiğit'in *Hâdimî'nin el-Berika'da İzlediği Hadis Metodolojisi ve Hadis İlmindeki Yeri*, konulu doktora tezinin ilgili bölümlerinden esinlenerek hazırlanmıştır. Ayrıca benzer muhteva *Hacı Abdullah Petricî'nin Hıristiyanlık Eleştirisi* isimli çalışma, müellifin kullandığı kaynaklara dair müstakil bir başlıkla yer vermiştir. Bkz. Numan Yazıcı, *age*, s.51-57; Yakup Koçyiğit, *Hâdimî'nin el-Berika'da İzlediği Hadis Metodolojisi ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Doktora Tezi), SÜSBE, Konya 2010, s.45-48; İsmail Taşpınar, *Hacı Abdullah Petricî'nin Hıristiyanlık Eleştirisi*, İFAV, İstanbul 2009, s.57-84.

²²⁵ Âsım Efendi, *age*, s.57,68,77,128,198 vd.

- Fahreddin er-Râzî, (v. 606/1210) *el-Muhassal*; s.128.
- Abdullah b. Osman el-Hazrecî, (v. 627/1230) *aruz ve kafiyyeye dair kaside*; s.20.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabi, (v. 638/1240) *Fusûsü'l-Hikem*; s.90.
- Kâdî Beyzâvî, (v. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl (Tefsîru'l-Beyzâvî)*; s.89.
- Hatîb et-Tebrîzî, (v. 741/1340) *Miškâtü'l-Mesâbîh*; s.111.
- Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî, (v. 743/ 1343) *Keşşâf-i Tîbî*; s.36.
- Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî, (v. 749/1349) *Metâli'u'l-enzâr*; s.37, 71, 198.
- Dâvud el-Kayserî, (v. 751/1351) *Şerhu Fusûsü'l-Hikem*, s.90.
- İbn Hişâm en-Nahvî, (v. 761/1360) *Muğni'l-Lebîb*; s.71.
- Sa'düdin et-Taftâzânî, (v. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid ve Şerhu'l-Makâsid*; s.8, 25,63, 154, 158, 161, 162, 180, 186, 222, 224, 235.
- Seyyid Şerif el-Cürcâni, (v. 816/413) *Şerhu'l-Mevâkif ve et-Ta'rifât*; s.37, 88, 127, 168, 204, 224.
- Hayâlî (v. 875/1470) *Şerhu'l-Kasîdeti'n-nûniyye*; s.65.
- Ali b. Muhammed eş-Şahrûdî (Musannifek), (v. 875/1740) *eş-Şerhu'l-Kasîdeti'l-ayniyye*; s.77.
- Celâlü'd-dîn Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî, (v. 908/1502) *Nisab Şerhi*; s.27, 124, 164.
- İbrahim el-Lekânî, (v. 1041/1631) *Cevheretü't-tevhîd*; s.180.
- Osman b. Ya'kûb Kemâhî, (v. 1171/1757) *Berekâtü'l-Ebrâr*; s.128.
- Ebû Saîd el-Hâdimî, (v. 1176/1762) *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, s.15.
- Âsım Efendi, (v. 1235/1819) *Tercüme-i Siyer-i Halebi*; s.122, 151, 212.

Âsım Efendi'nin doğrudan zikrettiği bu eserler haricinde dolaylı olarak birçok konuda çeşitli iktibaslarda bulunduğu da görülmektedir. Söz gelimi, Mu'tezile'nin ve diğer fırkaların görüşlerine yer verdiği kısımlar, Eş'arî ve Mâtürîdî ekolüne dair görüşleri zikrettiği yerler, zaman zaman naklî delillerle ilgili olarak tefsir kitapları ve hadis şerhlerine atıfta bulunduğu bölümler, bu cümleden verilecek örneklerdir. Ayrıca

Gazzalî,²²⁶ İmamü'l Haremeyn,²²⁷ Kâdî Ebû Bekir,²²⁸ vb. örneklerinde görüldüğü üzere, eser zikretmeksizin sadece müellife ve ilgili görüşüne temas edilen kısımlarada, beyitlerin şerhinde rastlanmaktadır.

2. ÂSİM EFENDİNİN KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Merahu'l-Me'âlî'de yer alan 65 beyitte müellif, kelâma dair birçok konuyu şerh etmektedir. Genel tasnife göre sıralanan bu konuları nazara vermeden önce kelâm ilmine ve mezhepler tarihine dair şerhin giriş kısmında bulunan tanıtıcı mâhiyetteki bilgilere öncelik verilecektir.

Şer'î hükümlere dair bilgilere yer verilen girizgâh kısmında, Taftâzânî'nin (v. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid* isimli eserinden iktibasla fer'î-amelî hüküm ve aslî-itikâdî hükümlerin tanımları yapılmıştır. Bu tanımlara göre; keyfiyeti amelle ilgili olan hükümlere fer'î hüküm, inançla ilgili olan hükümlere ise itikadî hüküm denilmektedir. Âsım Efendi'nin "*İlm-i Şerâyi' ve Ahkâm*" olarak tarif ettiği bu ilim ancak şeriatle bilinmektedir. İkinci sınıf ilme gelince o, "*İlm-i Tevhîd ve Sıfât*"tır. Nitekim tevhid ve sıfat ilmi'nin muhteva edindiği mevzulardan tevhid ve sıfat, bu ilmin en meşhur ve en şerefli konularından birisini ihtiva etmektedir. Öte yandan kelâm ilminin teşekkül dönemine uzanan süreçte, sahabe ve tabiinden oluşan ilk Müslümanların sohbet-i nebevî atmosferinde bulunmaları ya da berrak bir inanca sahip olmaları, söz konusu ilimleri tedvin edip birer disiplin haline getirme ihtiyacını zorunlu kılmamıştır. Fakat özellikle Cemel ve Siffin gibi fitnenin kol gezdiği bir dönemde, din önderlerine karşı kıyam hareketinin baş göstermesi ve neticede çeşitli görüş ve itikadı benimseyen fırkaların ortaya çıkması, bu ihtiyacı zorunlu kılmıştır. Özellikle İlk dönemde hâkim olan itikâdî berraklığın yerini, bidatlara karşı genel bir temayüle ve muhtelif meselelerde çözülmesi zor problemlere bırakması, bir müracaat kaynağı olan ulemâyı nazar, istidlâl, içtihat, istinbât-ı ahkâm gibi faaliyetlere sevk etmiştir. Bu çalışmalar neticesinde hemen her bir konunun bab ve fasıllara ayrılması ve delillerinin ortaya konulması sağlanmış, meselelerdeki ihtilaflar temellendirilmek suretiyle şüpheler izale edilmiştir. Bu gayretler sonucunda, "*edille-i yakîniyyeden ma'rifet-i akâyidi müfid olan fenne, 'ilm-i kelâm*";

²²⁶ Âsım Efendi, *age*, s.155.

²²⁷ Âsım Efendi, *age*, s.14.

²²⁸ Âsım Efendi, *age*, s.124.

ameli hükümlerden tafsili deliller elde eden ilme, fıkıh; ameli hükümleri bilme yolunda, delillerin hallerinden icmâlî bilgi veren ilme ise usûl ü fıkıh denilmiştir.²²⁹

Kelâm ilminin müstakil bir disiplin hâline gelme serüvenine böylelikle temas eden müellif, klasik mezhep tarihçilerinde görüldüğü üzere ortaya çıkan bidatları ve ekolleri yetmiş üç fırka hadisi bağlamında²³⁰ değerlendirip tasnif etmektedir. Âsım Efendi, Şehristânî'nin (v. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinden ihtisarla fırkaları, yetmiş üç sayısını esas alarak sıralamıştır. Bu tasnife göre Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat haricindeki fırkaların tamamının “*mûcib-i duhûl-i nirân*” olacaklarını bildirilmiştir.²³¹

Hasan Basrî (v. 110/728) ile Vâsıl b. Atâ (v. 131/748) arasında zuhûr eden mürtekeb-i kebîre hâdisesine atıfla, yetmiş üç fırkanın ilk kısmında Mu'tezile yer almaktadır. Ayrıca Müellif, Mu'tezile'nin kader konusundaki inkârcı düşüncelerinden dolayı Kaderiyye ile aynı anlama geldiğini de ifade etmektedir. Mu'tezile'yi tâkiben alt şubeleriyle birlikte Şîa, Havâric/Hâricîler, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye ve Müşebbihe, yetmiş üç fırkada ele alınan diğer gruplardandır.²³²

Âsım Efendi'nin helâkette olan fırkalara dair dalâlet düşüncesi “*bu fırkaların ekserî delâil-i sem'iyeye râzı olmayup*” ifadelerindeki yaklaşım tarzından ileri gelmektedir. Özellikle Yunan felsefesinin kavramlarına hâkimiyeti²³³ ve felsefî temayülleri sebebiyle akaid konularına giren bazı meselelerde, akli referans alan yaklaşımlarından dolayı Mutezile, Ehl-i Sünnet'in önde gelen simaları tarafından ilk dönemden bu yana tenkit edilmektedir. Bu anlamda Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/916) ve Eş'arî (v. 324/935-936) arasında yaşanan ve Eş'arî'nin Mu'tezile'ye karşı cephe almasına sebep olan üç kardeş meselesi de nazara verilmiştir.²³⁴

²²⁹ Âsım Efendi, *age*, s.8,9; Karşılaştırma için bkz. Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, İFAV, İstanbul 2017, s.33,34.

²³⁰ “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, onlardan biri kurtuluşa erecek, diğerleri helak olacaktır.” şeklindeki rivayet için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.4; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s.15-28; Osman Oral, “73 Fırka Hadisinin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi” *KADER*, 2014, 12: 2, s.295-301.

²³¹ Âsım Efendi, *age*, s.10-13; Müellifin 73 fırka sıralaması genellikle Şehristânî ile benzerlik göstermiş olsa da bazı alt grup isimleri bazen tek madde ya da *el-Milel ve'n-nihal*'den farklı olarak ele alındığı gözlemlenmiştir. Detaylı bir karşılaştırma için bkz. Şehristânî, *age*, s.48-254.

²³² Âsım Efendi, *age*, s.10-11.

²³³ Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebu'l-Hüzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.10-11.

²³⁴ Âsım Efendi, *age*, s.13.

Akideden kelâma uzanan çizgide *Fıkhu'l-Ekber* başta olmak üzere Mâtürîdîliğin sistemleşmesi, tercüme faaliyetleriyle birlikte kadim grek kültürüne ait eserlerin Arapça'ya intikâli ve felsefi kelâm dönemine ait gelişmelerle birlikte kelâm ilminin gelişim serencâmesine işaret eden müellif, “*Lâkin zikrolunduğu üzere başı kavgalı, bir ‘ilm-i aziz’ teşbihiyle kelâm ilmini tanıtmaktadır. Âsım Efendi’nin bu benzetmeyi yapması, tasavvufu işgal eden seleften bazı kimselerin kelâm ilmine karşı hoşnutsuzluğundan ileri geldiği anlaşılmaktadır.*”²³⁵

Kesin deliller ortaya koyarak şüpheleri ilzam etmek, kelâm ilminin gayeleri arasında yer almaktadır.²³⁶ Söz konusu amaç doğrultusunda, belirli aralıklarda, muhtelif bölgelerde mütekellime duyulan ihtiyaç, müellife göre zarûridir. Nitekim bidatları ve inkârcı fikirleri ilzam etmek gibi önemli bir misyon edâ eden kelâmcıların bu görevleri, fukahaya dayandırılarak şu şekilde zikredilmiştir.

“fukaha-i ‘izam, icmâ’ eylediler ki her mesafe-i serûzede izâle-i şübhe ve ilzâm-ı mu‘ânidin ve irşâd-ı müsterşidin eylemeye muktedir, bir zâtın vücûdu lâzım olup vaktin imâmına zikr olunduğu üzere her mesâfe-i serûzeyî bu sıfâtle muttasif ‘âlimden ihlâ eylemek haramdır. Niteki her nısf-ı merhale mahâll-i zevâhir-i ahkâm-ı şeri‘ate ‘âlim zâtdan ihlâ eylemek haramdır.”²³⁷

Âsım Efendi’nin bu mülâhazalarından hareketle kelâm ilmine ve çeşitli mahfillerde bulunması gereken mütekellime duyulan ihtiyaç her dönemde hissedilmiştir.

Genellikle Türk kelâmcılarında gözlemlenen Hanefî/Mâtürîdî çizgisine riâyet²³⁸ Âsım Efendi için de zikredilecek bir husustur. Bununla beraber Osmanlı sünni geleneğinin inşasında geleneksel bir olgu haline gelen ve özellikle XVIII yüzyılda gerek nicelik gerekse nitelik açısından zirveleşen Eş‘arilik/Mâtürîdîlik arasındaki ihtilafı

²³⁵ Âsım Efendi, *age*, s.14; Ehl-i Sünnet’in iki ana blokajını oluşturan Mâtürîdîk ve Eş‘arilik içerisinde, irfan geleneğinin izlerini görmek mümkündür. Fakat Mâtürîdîliğin Eş‘ariliğe kıyasla tasavvufa karşı daha mesafeli durduğuna dair kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş‘arilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s.218-230.

²³⁶ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s. 49.

²³⁷ Âsım Efendi, *age*, s.14-15; Benzer ifadeler s.163’te de bulunmaktadır.

²³⁸ Ömer Aydın, *Türk Kelam Bilginleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s.152.

konular, *Merahu'l-Me'âli*'de de yer almaktadır.²³⁹ Nâzım Ali b. Osman el-Ûşi'nin (v. 575/1179) Mâtürîdî ekolüne dair nazmettiği ilk manzume kabul edilen *Emâli*,²⁴⁰ şârih Âsım Efendi tarafından aynı muhteva gözetilerek genelde sünni telakki özelde ise Hanefî/Mâtürîdî doku korunak şerh edilmiştir.

Yetmiş üç fırka hadisinden sonra müellif, fırka-i nâciyenin Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat olduğunu zikretmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat'in hangi mezheplerden oluştuğuna dair genel bir şablon çizen Âsım Efendi, şu ifadelerle yer vermektedir.

“Ve hafî olmaya ki zikr olunan hadîs-i şerîf mantûkî üzere, fırka-i nâciye Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at'dir. Anlar şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî ve şeyh Ebü'l Hasen el-Eş'arî tevâbi'idir. Hanefiyye 'akâyidde Mâtürîdî'ye tâbi'dir. Zîrâ müşârun ileyh usûl ve fûru'da, İmâm-ı A'zam Hazretleri'nin mezhebî üzeredir ve Mâlikîyye ve Şâfi'îyye ve Hanâbile 'akâyidde Eş'arî mezhebindedir.”²⁴¹

Eş'arilik ile Mâtürîdîlik arasındaki ihtilaf unsurlarına değinen müellif, Taceddin Sübki'ye (v. 771/1370) atıfla bu ihtilafın on üç maddede ele alındığını fakat bunlardan bazısının lafzî olup dalâlet ve bidate nisbet edilecek bir madde bulunmadığını zikretmektedir. Diğer taraftan Âsım Efendi'nin bu konuda esas kapsamlı bilgileri verdiği müellif, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* şârihi Hâdimî (v. 1176/1762)'dir. Hâdimî'nin Berîka'sından iktibasla Eş'arilik/Mâtürîdîlik arasındaki ihtilaf, yetmiş üç maddede ele alınmıştır.²⁴² İhtilafa konu teşkil eden hususların zikri, çalışmanın amaçlanan çerçevesinin dışında tutulduğu için burada yer almayacaktır.

²³⁹ Urlich Rudolph, *age*, s.28; Mehmet Kalaycı “Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ve Eşarilik-Maturidilik İhtilafına İlişkin Risalesi” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, c.XI, S. 21, s. 101.

²⁴⁰ Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, *age*, c.V, s.5; Bekir Topaloğlu, *age*, s.132; Metin Yurdağır, *age*, s.45

²⁴¹ Âsım Efendi, *age*, s.15.

²⁴² Müellifin yetmiş üç maddeyi ele aldığı ihtilafın karşılaştırılması ve genel değerlendirilmesi için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.15-19; Muhammed Mevlâna Ebû Saîd Hadîmî, *Tarîkat-ı Muhammediyye Şerhi Berîka*, Terc. Bedreddin Çetiner, Hasan Ege vd., Kahraman Yayınları, İstanbul 1989, c.II, s.172-177; Ayrıca bu ihtilafın neler olduğu, hangi konuları kapsadığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kalaycı, *age*, s.299-338; Urlich Rudolph, *age*, s.549-550; Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Haz. Süleyman Uludağ, s.34-46. Halil Taşpınar, *agm*, c. X/1 s.213, 225.

2.1. İlahiyyât Konuları

2.1.1. Tevhid

Tevhîde dair bilgilerin yer aldığı birinci beyitte nâzım, *Emâlî*'yi incilere benzetmiştir. Âsım Efendi'nin ilm-i azîz olarak nitelediği tevhid ilmi, ilm-i kelâm olarak iştihar etmiştir. Tevhid kelimesine dair etimolojik tahlillere yer veren müellif, kelimenin وحده fiilinin tef'îl sîgasından iştikakla توحيد olduğuna işaret edip, Hak Teâlâ'nın “zâten ve sıfâten vâhid-i hakîki olup ya'nî şerîk ve nazîrden münezzehe olduğunu kalble tasdîk ve lisânla ikrâr eylemek” anlamına geldiğini beyan etmektedir.²⁴³ Bu tanımdan hareketle tevhid-vahdet, sıfat-ı selbiyye içerisinde değerlendirilmiştir.²⁴⁴

Âsım Efendi'nin ilgili konular bağlamında satır aralarına serpiştirdiği tasavvufî temâyülleri, tevhid tasnifi içerisinde de karşımıza çıkmaktadır. İrfan geleneği içerisinde yer alan; tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i ef'al mertebeleriyle Hak Teâlâ'nın filleri, sıfatları ve zâtı itibariyle tek ve eşsiz olduğu vurgulanmıştır. Bu terimlerden hareketle tevhîd-i zât, makâm-ı istihlak ve fenâfillâh mertebesinde olup eşyada sadece O'nu ve O'nun tecellilerini temâşa etme anlamına gelmektedir. Tevhîd-i sıfât, yaratılmışlara dair bütün kudreti ve o kudrete nisbet edilen sıfatları, tecelli-i ilâhi şeklinde görme manasını taşıdığı, tevhîd-i ef'al ise ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn derecesinde varlık ve zuhurata tabî hallerde, Allah'tan başka müessir olmadığına inanma, anlamına gelmektedir.²⁴⁵

Fahredden Razî'den (v. 606/1210) naklen tevhidin ispatına dair berâhin-i akliyenin yirmiye kadar sıralandığını fakat bunlardan en meşhurunun Burhân-ı Temânu' delili olduğunu dile getiren müellif, ²⁴⁶ لو كان فيهما آلهة الا الله لفسد تا delili izah etmektedir. Kısaca temas etmek gerekirse temânu' yani bir birini men etme fiilinden hareketle isimlendirilen Burhân-ı Temânu', kâinatta farazî olarak düşünülen iki ilah

²⁴³ *Merahu'l-Me'âlî*'de yer alan bu tanımın çok az kelime farklılığı ve benzer muhtevası için bkz. Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.II, s.1627.

²⁴⁴ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.21.

²⁴⁵ Âsım Efendi, *age*, s.22; Ayrıca çok yakın muhteva ile benzer açıklamalara dair bkz. Süleyman Uludağ, “Tevhid (tasavvuf)” *DİA*, İstanbul 2012 c.XLI s. 22.

²⁴⁶ el-Enbiyâ, 21/22

tasavvuru ile meydana gelecek çarpıklıklara ve irade çatışmasına dayanarak, Allah'ın birliğinin ispat edildiği bir delildir.²⁴⁷

Burhân-ı Temânu' üzerine Beyzâvi (v. 685/1286) ve Taftâzânî'den (v. 792/1390) iktibaslarına devam eden müellif, *Şerhu'l-Akâid*'te de nazara verilen Zeydin hareketi ya da sükûnu üzerinden irade çatışmasını detaylandırmaktadır. Ayrıca bu delilin esas alındığı Enbiyâ Sûresi'nin 22. âyetinin, “*iknâi bir hüccet*” ve “*mülâzeme-i âdiye*” barındırdığı da ifâde edilmiştir.²⁴⁸

Felsefecilerin ispat yöntemleri arasında yer alan tarîka-i inniye²⁴⁹ ve vetîrey-i limmîye'yi²⁵⁰ bu başlıkta nazara veren Âsım Efendi, İbn-i Sinâ'nın (v. 428/1037) *el-İşârât ve't-tenbihât*'ından naklen bu delillere dikkat çekmiştir.²⁵¹

Tevhid bahsinin ele alındığı ilk beytin şerhi, vâhid ve ehad kelimelerinin kullanımıyla ilgili bilgilere yer verilerek son bulmuştur. Bu bilgiler ışığında, vâhid ve ehad kelimelerinin her biri, yekdiğerinin anlamında olup fakat kullanım yerleri itibariyle bir birinden ayrılmaktadır. Vâhidin Allah dışındaki varlıklar arasında kullanılacağı bilinen bir hususken,²⁵² ehad-ı mutlakta; çokluk, bir şeyle müştereklik, keyfiyet,

²⁴⁷ Âsım Efendi, *age*, s.22; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Terc. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s.68-73; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.55.

²⁴⁸ Âsım Efendi, *age*, s.24-25; Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.130-136.

²⁴⁹ İne edatına nisbet yâsı getirilerek elde edilen ve pekiştirme anlamına gelen kavram “*kendiliğinden zorunlu varlık, var ve mevcut olma*” demek olup, enaniyye ve âniyye şeklinde de okunmaktadır. Kindî (v. 252/866) ile kullanılmaya başlandığı tahmin edilen terim “*Nesnelere zihinde ki tümel kavramlarına mâhiyyet, bu kavramların dış dünyada varlık kazanmalarına hakikat veya inniyyet*” şeklinde açıklanmaktadır. Kıyas-ı delâlet olarak da isimlendirilmiş olup “*bir şeyi sonuç ya da eseriyle ispat eden kıyas*” denilmiştir. Ayrıca Burhân-ı İnnî terkibi içerisinde de zikredilen delil, dumandan ateşe, tabiaattan Allah'ın varlığına istidlâl; mâlulden illete, eserden müessire bir zihni geçişi ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Demir, *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği*, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s.123; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.53,157; Ayrıca Müellif nüshasında kelimenin kelimenin “*inniyye*” şeklinde harekelendiğine dair bkz. Âsım Efendi, *age*, (Müellif Nüsh.) s.21; <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079130905;q1=as%C4%B1m%20efendi%20emali>; (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2017)

²⁵⁰ Buhân-ı Limmî terkibiyle izâh edilen illetten mâlule, müessirden esere istidlâl oluşun bir delil olup “*bir şeyin illetleri ile ispat edilen kıyas*” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre “*Bir kıyas formunda orta terim büyük öncül ile küçük öncül arasındaki münasebetin hem zihinde hem de realitedeki illeti*” şeklinde olmasına Buhân-ı Limmî denilmektedir. “*Söz gelimi bu adam öksürüyor, her öksüren hastadır, şu halde bu adam da hastadır şeklindeki kıyas formunda “öksürme” (orta terim) sonuçtaki hükmün hem zihni hem de hârici illetini oluşturur.*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Demir, *age*, s.123; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.53.

²⁵¹ Âsım Efendi, *age*, s.25.

²⁵² Ragıb İsfehânî, *age*, s.21-22.

kemmiyyet, renk, ışık gibi arazlar bulunmaz. Müellif, ehad ünvanının ancak mümâselet, meşâbehet ve müşâreketten müstağni olan ferd-i basît için kullanıldığına dikkat çekmektedir.²⁵³

2.1.2. Sıfatlar

Kelâm ilminin, ilmü't-tevhid olarak isimlendirilmesinden dolayı ayrı bir başlıkta ele alınan vahdet sıfatından müştak tevhid, sıfat-ı selbiyye içerisinde yer almaktadır. Nâzımın konu başlıklarından hareketle beyitlerin şerhini ve konu dağılımını bu tertib üzere yapan şârih, sıfatlar içerisinde, selbî sıfatlara öncelik vermektedir. Fakat selbî sıfatlar nazara verilirken beyitlerde yer edinen muhteva gereğince sübûtî sıfatlara da değinilmiştir. Bu sebepten ötürü sıfatlar başlığında anlatılacak olan selbî, sübûtî ve fiilî sıfatlar ayrı bir alt başlık olmaksızın beyitlerde işlenen içeriğe göre ele alınacaktır. Bu minvalde ikinci beyitte konu edilen husus, Zât-ı Bâri'nin kıdemi ve kemal sıfatlarla muttasıf olmasıdır.

Âsım Efendi'nin kavramsal tahlillerinden sonra özet mâhiyetindeki en son açıklamalarını ilk başta söylemek gerekirse, ikinci beyitte zikredilen kemâl sıfatlarla muttasıf kaydından sübûtî sıfatların kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan nâzımın kemâl sıfatlarla muttasıf ifadesini müellif; hayat, ilim, kudret, kelâm, semî', basar ve irâde şeklinde açıklamıştır. Bu sıralamada tekvin²⁵⁴ ve bekâ²⁵⁵ sıfatının da muhtevi olduğuna temas edilerek Mâtürîdîlik ve Eş'ârilik arasındaki nüanslara yer verilmiştir.²⁵⁶

²⁵³ Âsım Efendi, *age*, s.26.

²⁵⁴ Mâtürîdîler tarafından Allah'a nisbet edilen sübûtî sıfatlardan biri olup ihdas, oldurmak ve “yaratmak, ma'dümü ademden vücûda çıkarmak” anlamına gelmektedir. Tekvîn sıfatı; kudret, irade ve ilim sıfatından ayrı bir sıfat olarak değerlendirilmiştir. Tatminkâr bir îzâhı, ilk defa İmam Mâtürîdî tarafından yapılan tekvîn sıfatı, Eş'âriyle yaşanan ihtilaf konularından birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *age*, s.99-104; Tacüddin es-Sübki, *es-Seyfü'l-Meşhûr fi Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*, Tahk. Terc. Telf. Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s.17-20; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.VI, s.5492; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340-1342, c.II, s.121; Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, s.121-122.

²⁵⁵ Eş'âriyle Mâtürîdîler arasındaki ihtilaf konularından biriside, vücûd ve kıdem sıfatının zaruri bir neticesi olan Bekâ sıfatının hangi sıfat grubu içerisinde değerlendirileceği tartışmasıdır. Müellif, Vetûre-i Mukaddime kısmında iki ekole dair ihtilaf konuların yer aldığı 49. maddede bu tartışmaya değinmiştir. Eş'âri'nin Bekâ'yı sübûtî sıfatlar arasında gördüğü fakat ekolün daha sonraki takipçilerinden Bakillânî, (v. 403/1013) Cüveynî (v. 478/1085) gibi kelâmcıların zâtî sıfatlar arasında değerlendirdiğine dair bkz. Âsım Efendi, *age*, s.18,33; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Din*, Terc. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul 2016, s.122; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, c.III, s.168-172; Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları Esmâü'l-Hüsna*, Marifet Yayınlar, İstanbul 1984, s.159-161.

²⁵⁶ Âsım Efendi, *age*, s.32-33.

Selbî sıfatlardan birisi olan kıdem, Allah Te‘âlâ’nın “*Vücûdi ‘adem ile mesbûk olmayup ve bekâsı müstemirr*” olmasını ifade etmektedir. Ezelî ve ebedî yaratıcı düşüncesinin nazara verildiği bu îzâh, klasik kelâm kitaplarında yer alan ²⁵⁷“ما ثبت قدمه” استحال عدمه” kaziyyesiyle desteklenmiştir. Müellif, kıdem sıfatını, devir ve teselsülün ibtâliyle temellendirmeye çalışmaktadır. Buna göre illet-mâlul silsilesinde yer alan sıralamanın ya da devrin, kadîm veya vâcib bir illette durmasının zorunluluğuna temas edilirken, teselsülün ibtâlinde kelâmcılar arasında muteber olan delilin Burhân-ı Tatbîk²⁵⁸ olduğuna ayrıca dikkat çekilmiştir.²⁵⁹

Burhân-ı Tatbîk’in uzun bir îzâhını yapan şârih, farazî olarak ele alınan ve sonsuza kadar uzanan iki ma‘lûl zincirini çakıştırarak devir ve teselsülü ibtâl etmektedir. Hamişinde Nuh b. Mustafa’ya (v. 1070/1660) ait, *el-Milel ve’n-nihal* tercümesi bulunan *Merahu’l-Me‘âlî*’de de, Burhân-ı Tatbîk’in benzer bir îzâhı yapılmıştır. Üst üste iki noktaların yan yana sıralanarak yer aldığı iki satırda, ikinci satırda bulunan üst üste iki noktalarının sonuncusu, tek nokta olarak gösterilmiştir. Bu formülasyon ile illet-mâlul zinciri sonsuz olmaktan çıkartılmıştır.²⁶⁰

²⁵⁷ Âsım Efendi’nin zühul eseri “*kıdemî sâbit olan şeyin ‘ademi dahi sâbittir*” şeklinde zikrettiği, fakat şerhin siyak ve sibağından hareketle yukarıdaki ibarede verilen “*kıdemî sâbit olan şeyin ademi mümteni’, imkansızdır*” muhtevasının kastedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.29; Bakıllâni, *el-İnsâf (fi mâ yecibü i’tikâdühü velâ yecüzü’l-cehlü bih)*, Tahk. Muhammed Zâhid Kevseri, el-Mektebetü’l-Ezheriyyetü li’t-Türâs, Yrz. 2000, s.36; Ali el-Kârî, *Dav’ül Me‘âlî Şerh-i Bed’i’l-Emâlî*, Tahk. Abdülhamîd et-Türkmâni, s.45; Ayrıca şerhteki farklı yerlerde “*kıdemî sâbit olan mevcudun ‘ademi muhaldir*” kaziyyesini görmekte mümkündür. Âsım Efendi, *age*, s.53.

²⁵⁸ Burhân ve Tatbîk kelimelerinden terkiplerle Burhân-ı Tatbîk olarak isimlendirilmiştir. “*Farazî olarak düşünülen iki mâlul zincirini çakıştırma*” anlamına gelen ve teselsülün ibtâli için kullanılan bir delildir. Bu delile göre teselsül şu temellendirmeye çürütülmektedir: İlet-mâlul zincirinin geriye doğru sonsuz bir şekilde gittiğini kabul edelim. Şu takdirde bize yönelik son mâlul ve son eser vardır. Fakat ilk müessir yoktur. Bize yönelik en son eserden başlayarak geriye doğru nihayetsiz devam eden bir dizi zincirleme düşünelim. Birde en son esere nispetle söz gelimi beş basamak yukarıda olan ikinci sonsuz bir silsile düşünelim. Bu iki mâlul silsilesini bizim yönümüze doğru başlangıç noktalarından hareketle birbirine denk düşürerek tatbîk edip çakıştıralım. Bu durumda birinci silsilenin birinci halkası, ikinci silsilenin birinci halkası ile üst üste gelecektir. İkincisi ikincinin, üçüncüsü de üçüncünün karşısında olmak kaydıyla devam edecektir. Şimdi, bizim tarafımızda olan başlangıç noktasına nispetle aralarında dört basamak mesafe farkı olan bu iki mâlul zincirinde ya tam bir tenâsüb olacak yani zincirlerdeki birinin her bir halkasının karşısına diğerinin bir halkası denk düşecek bu durumda küll üze eşit olacağı için bu hâl imkânsız olacaktır. Yâhut eksik silsile nihayete ulaşacaktır ki bu durumda diğer silsile dört basamak fazla gelecektir. Nihâyetli kemmiyetten muayyen miktarda ziyade olan kemmiyette bu durumda nihâyetli olduğundan diğer silsile de son bulacaktır. Bu takdirde illet-mâlul zinciri nihâyetli olmaktan çıkmış olacaktır. Bkz. Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.54-55.

²⁵⁹ Âsım Efendi, *age*, s.29-30.

²⁶⁰ Âsım Efendi, Burhân-ı Tatbîk’in îzâhındaki iki mâlul zincirini “ : : : : : - : : : : : ” şeklindeki iki noktanın üst üste gelmesinden oluşan formülasyonla tasvir etmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.30; Ayrıca, karşılaştırma için Nuh b. Mustafa’nın zikrettiği Burhân-ı Tatbîk izahı ise şu şekildedir.

Kıdem sıfatının burhân-ı tatbîk'le ispatından sonra bu konuda ele alınan tanım ve tasnifleri nazara veren müellif, islam filozoflarının etkisi ile kelâm literatürüne dâhil edilen kıdem-i zâtî, kıdem-i zamânî ve kıdem-i izâfî ayırımına temas etmektedir. Bu tasnifte yer alan kıdem-i zâtî; şey'in vücûdî gayrîden olmaması iken, kıdem-i zamânî; vücudu adem ile mesbûk olmamasına denilmiş, kıdem-i izâfî ise müddet-i mâzî-i vücûdî, müddet-i gayrden ekser olması, olarak tanımlanmıştır.²⁶¹

Hakk Te'âlâ, kemâl sıfatların bütünü ile muttasıf olup noksan sıfatların da hepsinden de münezzehtir. Kemâlâtına delâlet eden sıfatların vücûdiyeti nihayetsiz iken bu sıfatların zıddı olan noksan vasıflar ise sayısızdır. Bu cümleden olarak kelâm literatüründe telif edilen eserlerin "İlahiyyât" bölümünün "Sıfatullah" bahsinde yer alan sıfatlar konusu, muhtelif tasnifler içerisinde yer almaktadır.²⁶² Bu anlamda beyitlerde işlenen konular iktizasınca müellif, en genel tasnifini şu şekilde sıralamıştır. Sıfat-ı sübûtî ve sıfat-ı selbî ana başlığı ile verilen sıfatlar, zâtîyye ve fiiliyye alt başlıklarıyla sübûtî sıfatların altında şubelendirilerek şu ifadelerle tanımlanmıştır.

"Hazret-i Hakk sübhânehû ve Te'âlâ'nın dahi sıfâtları vardır. Merci'leri sübût ve selbîdir. Sıfât-ı sübûtîyede iki nev'idir. Zâtîyye ve fi'iliyyedir. Zâtîye ol sıfâtdır ki ezdadyıla zât-ı mukaddese muttasıf olmak câiz değildir. 'İlm ve kudret ve hayât gibi. Sıfât-ı fi'iliyye ol

---

"Beyne'l mütekellimîn meşhûr olan delil, burhân-ı tatbîkîdir. Ve burhân-ı tatbîk oldur ki ma'lûl ü âhirden ilâ gayri'n-nihâye bir cümle farz ederiz ve ma'lûl ü âhirden bir mertebe ile mukaddem olan ma'lûlden meselâ ilâ gayri'n-nihâye bir cümle farz ederiz. Ba'dehû ol iki cümleyi tatbîk kılarız. Şununla kim cümle-i ülâdan evvelî cümle-i sâniyeden evvel mukabelesinde ve ondan ikinci cümle-i sâniyeden ikinci mukâbelesinde ve üçüncüyü ondan üçüncü mukâbelesinde ederiz, helümme cerran. Pes eğer cümle-i evlâdan her birinin mukâbelesinde cümle-i sâniyeden biri bulunursa bu şekil üzere : : : : : nâkıs zâyid olur ve ol mahalde ve eğer bulunmazsa mesela bu şekil üzere : : : : : cümle-i evlâda bir nesne bulunur ki cümle-i sâniyede onun mukâbelesinde bir nesne bulunmaz. Pes bi'z-zarûre cümle-i sâniye munkatı' ve müntehâ olur ve sâniyenin tenâhisinden ülânın tenâhisi lâzım gelur. Zîrâ ol sâniyenin üzerine kader-i mütenâhi ile zâidedir ki evvel birdir. Ve kaderi mütenâhi ile mütenâhinin üzerine zâid bi'z-zarûre mütenâhi olur." Nuh b. Mustafa, *Merâhu'l Me'âlî Hâşiyesi*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1304, s. 137; Ayrıca İkinci dizenin sonundaki üst üste iki noktadan birinin düşürülmesi gereken noktası, muhtemel baskı hatasından dolayı düşürülmemiştir. Bu nedenle Burhân-ı Tatbîk'in tanımında anlatılan şekil gereği üst üste noktalardan birisi düşürülerek alıntı yapılmıştır.

²⁶¹ Âsım Efendi, *age*, s.31; Yusuf Şevki Yavuz, "Kıdem", *DİA*, İstanbul 2002 c. XXV, s.395; Benzer muhtevaya göre kıdem-i izâfî, zaman içerisinde başkasına nisbet edilerek daha önce oluşu ifader. Bu durum tekaddüm olarak da isimlendirilmektedir. Kıdemi zamânî, dildeki kullanımına göre zamana bağlı olarak vücudu yani meydana gelişi ve o şeyin varlığından uzun bir zamanın geçmiş olmasını ifade etmektedir. Kıdem-i zâtî ise mutlak surette zatına göre başlangıçsız olanlar hakkında kullanılmaktadır. Bkz. Metin Yurdagür, *age*, s.155-157.

²⁶² Metin Yurdagür, *age*, s.144

sıfâtdır ki ezdâdıyla zât-ı mukaddese muttasıf olmak câiz ola. Rahmet ve gazab gibi.”²⁶³

Âsım Efendi'nin bu tasnifinde yer almayan haberi sıfatlar, bazı kelâmcılarda görüldüğü üzere müstakil bir başlık altında incelendiği gibi Zât-ı Bâri'nin eksikliklerden ve yaratılmışlara ait sıfatlardan tenzih edilmesi ve bu sıfatların anlaşılıp yorumlanmasında önemli bir ilke olduğu için selbî ve tenzîhi sıfatlar arasında da değerlendirilmiştir.²⁶⁴

Tevhid ilkesine dair kapsamlı bilgiler veren sıfatlar ayrıca yaratılış felsefesi gereğince kâinatın nasıl yaratılıp yönetildiğini/tebîr edildiğini de ispat etmektedir. Bu anlamda sıfatlar başlığı altında ele alınacak bir diğer konu, sübûtî sıfatlardan hayat ve kudret, selbî sıfatlardan zû'l-celâl ve fiili sıfatlardan müdebbir sıfatlarıdır.²⁶⁵

Hayat sıfatı bağlamında Allah Te'âlâ'nın hayatı ve yaratılmışların hayatına dair mukayeseli bir değerlendirme yapan müellif, Hakk Te'âlâ'nın hayatını bizâtihi olarak vasfederken mahlûkâtın hayatını ise bigayrihî şeklinde adem menziline tenzil etmiştir. Şu takdirde Allah Te'âlâ, zâtı bakımından ölmesi-yokluğu imkânsız olan hayat sahibi “hayy”dır. Hayat sıfatını, kemâl sıfatlara işaretle sübûtî sıfatlar kapsamında değerlendiren şârih, bu sıfatı diğer sıfatların temeli olmakla nitelendirmektedir. Nitekim hayat sıfatı olmaksızın ilim ve kudret sıfatının muktezâsından bahsetmek mümkün olmayacaktır.²⁶⁶

Sıfatları, “*varlık mefhumunu taşımayan isimler*” olarak tasvîr eden felsefecilerle, bu konuda sünni telakkiden farklı olarak hüküm/ahkâm tabirini kullanan Mu'tezile'den Ebü'l Hüseyin el-Basrî'nin (v. 436/1044) aykırı görüşlerine temas eden müellif, buna karşın her fırka nezdinde ittifak edilen Zât-ı Bâri'nin hayat sıfatıyla muttasıf olduğu vurgusuna işaret etmektedir. Âsım Efendi, anlayışa yakın kılan betimleyici bir tasavvurla, bu olguyu şu şekilde îzâh etmektedir. Hariçte bir kimseyi saray inşa ederken görsek o sarayın bânisinin hayatta olduğuna iman ettiğimiz gibi Allah Te'âlâ'nın da câmid

²⁶³ Âsım Efendi, *age*, s.32,51.

²⁶⁴ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar, İstanbul 2014, s.112; Ayrıca 12. beyite kadar ilgili konulara bağlamında yer alacak olan sıfatlar, özellikle 12. beyitte görüleceği üzere haberi sıfatlardan istivâ'yı konu alacaktır. Bu açıdan haberi sıfatlar tenzih ilkesi altında işlenmiştir.

²⁶⁵ Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, s.21,25.

²⁶⁶ Âsım Efendi, *age*, s.34.

olmaktan münezzehe olup hayat sıfatıyla muttasıf olduğunu düşünürüz.²⁶⁷ Bununla birlikte naklî delillerle de hayat sıfatının ispatı, eserde ele alınan hususlardandır.²⁶⁸

İşlerin sonunu düşünmek ve tefekkür etmek anlamındaki tedbire gelince²⁶⁹ Allah Te‘âlâ’nın ilim sıfatıyla muttasıf olup kendi zatını ve bütün eşyayı bilmesine delâlet eder. Özellikle felsefeciler tarafından ileri sürülen ve Zât-ı Bâri’nin ilminin cüziyyâta şâmil olmayacağı iddiası,²⁷⁰ şerhte, naklî delillerle nakzedilmiştir.²⁷¹ Bu çerçevede sünni telâkkiye göre Hazret-i Hakk, ilm-i ezeliyle yerde ve gökte ne varsa hepsini bilir ve kalem-i meşiyetiyle levh-i mahfuzda; saadet, şekâvet, halk, rızık, ecel, sevâb ve ikâb olmak üzere neyi irâde ettiyse murâd ettiği şey o hâl üzere tahakkuk eder.²⁷²

Ezelî sıfatlardan kudretin yaratılanlarda tecelli ettiği ve bu sıfatın Allah Te‘âlâ’nın kâdiriyyetinden başka, sâir bir varlığa hamledilmesi durumunda O’nun kemâl sıfatlarında eksiklik meydana getireceği eserde ele alınan bir diğer konudur. Yine müellif, esmâ-i hamse’den “ذو” kelimesinin celâl sıfatı ile birlikte kullanıldığına ve kelimenin sahib anlamına gelmekle birlikte müşahhas kullanım itibarıyla “sahib” kelimesinin “ذو” lafzının yerine geçemeyeceğini, izâfet terkiibindeki muzâfın efdaliyetine atıfla nazara vermiştir. Şu takdirde azâmet anlamına gelen celâl sıfatı bizâtihi ve sıfâtihi celîl ve azîm olan Hakk Teâla’yı tavsif etmektedir.²⁷³

Sem‘iyyât bahislerinin başlamış olduğu on yedinci beyte kadar ele alınan sıfatlar konusu, söz gelimi kader/irade, halku’l-kur‘ân/kelâm gibi ilgili başlıklar bağlamında tekrar ele alınarak müellifin bu konudaki görüşlerine yer verilecektir.

2.1.3. Kader

Sistematik olarak *Emâlî*’nin dördüncü beyti, kader konusuna hasredilmekle birlikte müellif, kudret sıfatının anlatıldığı üçüncü beyitte de kader konusuna değinmiştir.

²⁶⁷ Âsım Efendi, *age*, s.34; Bkz. Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.21; Ahmet Akgündüz, “Ebü’l Hüseyin el-Basrî”, *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s.327.

²⁶⁸ el-Bakara 2/255; Âl-i imrân 3/2; el-Furkân 25/58 bu konuda delil getirilen ayetlerdir.

²⁶⁹ Âsım Efendi, *age*, s.35; *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, c.II, s.1932.

²⁷⁰ Gazzâlî’nin filozofları üç noktada tekfir ettiği ilgili muhteva için bkz. Gazzâlî, *Tehâfütü’l-Felâsife*, çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarioğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.13,14, (giriş kısmından) 44, 400-409; *el-Münkız Mine’d-Dalâl*, Tahk. Abdurrezzak Tek, Bursa Akademi, Bursa 2015, s.32-33.

²⁷¹ es-Secde 32/5; Yunus 10/31;

²⁷² Âsım Efendi, *Merahu’l-Me‘âlî*, s.35.

²⁷³ Âsım Efendi, *age*, s.36,39.

Özellikle Zemahşerî'nin (v. 538/1144) *Keşşâf*'ındaki itizâli düşüncelerin tenkit edildiği *Keşşâf-i Tibî* isimli şerhten kaza ve kadere dair tanımlara yer verilirken islam felefecileri tarafından ortaya konulan perspektifle açıklamalar detaylandırılmıştır.²⁷⁴ Eş'âri kelâmcılarının bazılarında ve islam filozoflarında görüldüğü üzere kaza ve kader tanımları, mana olarak bir birleriyle yer değiştirilmiştir.²⁷⁵ Şu halde kaza, "*cemî-'i mevcûdâtın 'alâ sebîli'l-ibdâ' 'âlem-i 'aklîde, müctemi'aten ve mücmeleten vücûdundan 'ibâretdir.*" ifadeleriyle, nesne ve olayların tamamının külli akılda topluca var olması şeklinde tanımlanırken kader, "*cemî-'i mevcûdâtın mevâdd-ı hâriciyesinde vâhiden ba'de vâhidin vücûdundan 'ibâretdir.*" ifadesiyle, nesne ve olaylarının bütünü dış dünyada gerçeklik kazanması şeklinde açıklanmıştır.²⁷⁶

Âsım Efendi'nin kader ve kazaya dair değerlendirmeleri, çeşitli ekollere ve müelliflere atıfla sıralanırken²⁷⁷ felsefî kelâm döneminin önemli eserlerinden bir olan *Tavâli'u'l-Envâr* isimli eserin şârihi, İsfahânî'den²⁷⁸ naklen kaza tanımı, "*cemî-'i mahlûkâtın kitab-ı mübîn ve levh-ı mahfûzda müctemi'aten ve mücmeleten 'alâ sebîli'l-ibdâ' vücûdundan 'ibâretdir.*" şeklinde verilmiş, aynı eserden alınan kader tanımı ise "*mahlûkât-ı merkûmenin ba'de husûli's-şerâit müfassaleten vâhiden ba'de vâhidin şühûd ve vücûdundan 'ibâret.*" olarak belirtilmiştir.²⁷⁹

Kudret sıfatı bağlamında temas edilen kadere dair görüşler, *Fihku'l-Ekber*'den yapılan iktibasla sona ermektedir. Bu açıklamalara göre Zeyd ve Amr'ın Levh-i Mahfûz'da takdir edilen kaderi-senaryoyu icbâri bir emir olmaksızın kendi iradeleri ile şekillendirdikleri hususu ön plana çıkartılmıştır. Nitekim Hakk Te'âlâ'nın Levh-i Mahfûz'da yazdığı kader, hükmî değil vâfîdir. Eşya ve hâdiselere karşı bu takdirât, şu şekilde olur vâfîna sahip iken şu şekilde olsun hükmüne râci değildir. Bu cümleden olarak kaderlerin takdir edildiği zaman diliminde eşyanın mevcûd olmaması, gelecekte

²⁷⁴ Âsım Efendi, *age*, s.35; Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, İstanbul 2002, c.XXV, s.330.

²⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s.58.

²⁷⁶ Âsım Efendi, *age*, s.37; Yavuz, *agm*, c. XXIV, s.58.

²⁷⁷ Müellifin özellikle kader konusu başta olmak üzere kelâma dair diğer konuların şerhinde görüleceği üzere pek çok esere, döneme ve ekole dair genel bir değerlendirmesi söz konusudur. İlgili konuların her biri müstakil bir araştırmaya konu olabilecek vüs'atte olmasından dolayı çalışmanın ana teması içerisinde bu görüşler sınırlı tutulmuş sadece önemli görülen bazı görüşlere yer verilmiştir.

²⁷⁸ Eş'arî kelâmcılarından olan İsfahânî (v. 749/1349) *Tavâli'u'l-Envâr*'ı, *Metâli'u'l-Enzâr* olarak şerhedip Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed'e ithaf etmiştir. Eser Osmanlı medreselerinde en fazla rağbet görmüş şerhlerden birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhsin Demirci, "Mahmûd b. Abdurrahman İsfahânî", *DİA*, İstanbul 2000, c.XXII, ss. 509-510.

²⁷⁹ Âsım Efendi, *age*, s.37.

eşya şöyle olur, anlamını ihtivâ etmektedir. Şayet şöyle olsun şeklinde hükmî bir ifade söz konusu olsaydı Allah Te‘âlâ’nın yaratma emrine yaratılanların uymaması muhal teşkil edeceği için bu hitapla, bütün eşyanın var olması zorunlu olurdu.²⁸⁰ İlgili îzâhları naklî delillerle²⁸¹ de destekleyen müellif, konuyu dördüncü beyitteki irâde sıfatı bağlamında ele almaya devam etmektedir.²⁸²

Sübûtî sıfatları zâtî ve fiilî sıfatlar şeklinde tasnif eden şârih, kader konusunu ele aldığı iradeyi bu anlamda zâtî sıfatlar arasında tahlil etmektedir. Allah Te‘âlâ’nın hayır ve şerri irâde ettiği ve fakat onun rızasının şerre taalluk etmediği hususu, kader konusu içerisinde anlatılan bir diğer mevzudur.

İslam toplumunda ortaya çıkan ihtilafların sebepleri ve bu sebeplerin irade sıfatı ile ilişkisi hiç şüphesiz ekollerin oluşmasındaki temel faktörlerden birisidir.²⁸³ Nitekim ilk siyasi ayrışmayı teşkil eden imamet tartışması²⁸⁴ istisna tutulursa, İslam düşüncesinin temel disiplinlerinden birisini teşkil eden ilm-i kelâmın doğuşu, Allah’ın adaleti ve insanın sorumluluğu gibi fikri sahada meydana gelen problematiklerle gerçekleşmiştir.²⁸⁵ Bu açıdan insanın hürriyeti ve bu hürriyetin irade sıfatı ile ilişkisi, kader konusunun anlaşılmasını önemli kılacaktır.

Âsım Efendi’nin, özet mâhiyetindeki değerlendirmeleriyle irade, İslam filozoflarına göre Allah’ın mahlûkata ilişkin en kâmil düzeni ve keyfiyeti ilmiyle bilmesi; Ebû’l Hüseyin el-Hayyât’a (v. 300/913) göre yaratmaya çağıran maslahat ve ilim; Ka‘bî’ye göre (v. 319/931) ise Allah’ın dilemesi kendi fiillerine râci ise ilim, yaratılanların fiillerine râci ise emir olduğu şeklinde ihtisar edilmiştir. İrade sıfatını inkâr eden bu anlayışlara karşı sünni telakkiye göre Allah Te‘âlâ’nın irade sıfatı ile muttasıf olduğu ve bu sıfatın aklî ve naklî delillerle ispat edildiği hususu, vurgulanmıştır.²⁸⁶

²⁸⁰ Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhî’l-Ekber*, Tahk. Mervân Muhammed eş-Şa‘ar, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 2009, s.99.

²⁸¹ el-Ahzâb 33/38; el-Kamer 54/59.

²⁸² Âsım Efendi, *age*, s.37.

²⁸³ İlâhi-beşeri irade konusunda Cebriyye, Kaderiyye-Mu‘tezile ve Ehl-i Sünnet olarak ortaya çıkan ayrışmaya dair bkz. Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, 27-29.

²⁸⁴ Ümmet içerisinde ortaya çıkan ilk ihtilafın imamet konusu olduğuna dair bkz. Ebû’l Hasen el-Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Müsallîn*, Çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s.27.

²⁸⁵ Kasım Turhan, *Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İFAV, İstanbul 2001, s.33-34; Royjackson, *Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi*, Çev. Atilla Alan, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, s.51.

²⁸⁶ Âsım Efendi, *age*, s.40.

Ontolojik tahlillerle irade sıfatının ispatını sürdüren müellif, yokluk mertebesinden varlık sahasına intikal eden hâdisin, varlığı daima mevcut olan bir vâcib tarafından mümteni', seviyesinden mümkün derecesine çıkarılması-yaratılmasına işaret etmiştir. Diğer taraftan bu temellendirme, nâklî delillerle de desteklenmiştir.²⁸⁷

İrade ve meşîet kelimelerinin bazı âyet-i kerîmelerde doğrudan irade sıfatıyla, bazılarında ise meşîet lafzıyla geçtiği görülmektedir.²⁸⁸ Bu anlamda Âsım Efendi, Mâtürîdî perspektifle²⁸⁹ irade ve meşîetin, müterâdif kelimeler olduğunu zikretmiştir.²⁹⁰

Allah Te'âlâ'nın hayra ve şerre iradesinin tecellisi mümkünken, rızanın sadece hayırda olduğu, bu anlamda kulların iradelerinin muhayyer bırakıldığı ve bir hâlet-i meyelâniye ile fiil veya terki işlemekte özgür oldukları hususu vurgulanmıştır. Temâyülün hayır olması, rızayı gerektirmekte olup karşılığında ise sevâbın olacağı, değinilen hususlardandır.²⁹¹ Benzer îzâhlarla şer ve kötü işlerin meydana gelmesi, Allah'ın takdiriyle mukayyed iken bu tür fiilerin yaratılmasındaki temel faktör, kulların söz konusu fiilleri işlemeye dönük olması, ²⁹² وما أصابك من سيئة فمن نفسك âyet-i kerîmesiyle açıklanmıştır.²⁹³

Müellif ayrıca Cebriyye tarafından ileri sürülen kulun fiillerinin nehyedildiği icbar düşüncesinin de bâtil olduğuna temâs ederek kader tartışmasını sonlandırmaktadır.²⁹⁴

2.1.4. Hüsün ve Kubuh

İrade sıfatının devamı mâhiyetindeki bu konu, mürîd olan Allah Te'âlâ'nın hayrı da şerri de yaratması fakat hayra rızası olmasına karşın şerre rıza göstermemesi şeklinde özetlenebilir. Şârih, hüsün ve kubuh konusunun hem usul-i fıkıhta hem de kelâmda mevzu edilen önemli bir konu olduğuna değinmiştir. Nitekim hüsün ve kubuh, Allah Te'âlâ'nın hüsün ile muttasıf olmasına karşın irade ve tekvin sıfatlarının fenâlıklara dâhil olup olmayacağı yönüyle, kelâmcıların; fikh-ı meselelerin özünü teşkil eden emir ve nehyin

²⁸⁷ Âsım Efendi, *age*, s.40; Metin Yurdağür *age*, s.188; Hûd 11/107; el-Bürûc 85/16.

²⁸⁸ İrade kelimesinin geçtiği bazı âyet-i kerîmeler: en-Nisâ 4/27; el-En'âm 6/125, Yâsîn 36/82; Meşîet kelimesinin geçtiği âyet-i kerîmelerden bazıları: er-Ra'd 13/31; en-Nahl 16/93; el-En'âm 6/149.

²⁸⁹ Nureddin Sâbüni, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, Tahk. Bekir Topaloğlu, İFAV, İstanbul 2014, s.71.

²⁹⁰ Âsım Efendi, *age*, s.41.

²⁹¹ Âsım Efendi, *age*, s.45.

²⁹² en-Nisâ 4/79.

²⁹³ Âsım Efendi, *age*, s.46

²⁹⁴ Âsım Efendi, *age*, s.47

fiillerle münâsebeti açısından fukahânın; emri sâbit olan hükmün hüsünle, nehye taalluk eden şeyin ise kabihle nitelendirilmesinden dolayı, usul-i fikhın konusu olmuştur.²⁹⁵

Bu çerçevede aklın mâhiyeti, onun iyi ve kötüyü idrak etmesi, hasen ve kabih olan şeyler hakkındaki bilgilerin kaynağını incelemesi, İslam literatürüne konu olmuş bir husustur. İrade sıfatı bağlamında kelâm ilminin konusu olan hüsün ve kubuh, şer’i hükme ulaşmada aklın bir vasıta olup olmayacağı yönüyle fikh usulünün de konusuna girmiştir. Cehm b. Safvân (v. 128/745-46) tarafından konu ekseninde ortaya atılan ilk fikirler, Mutezile tarafından geliştirilmiştir. Bu açıdan üzerinde ittifak olunan hususa gelince, Allah Te‘âlâ’nın yapılmasını istediği şeyler hasen, yapılmamasını istediği şeyler ise kabihdir. Diğer taraftan tartışılmalı hususların başında, emredilen şey, bizatihi iyi ve güzel olduğu için mi emredilmiştir, nehyedilen şey ise bizatihi kötü olduğu için mi nehyedilmiştir, konusu gelmektedir. Müellifin de işaret ettiği üzere ekoller arasında Mu‘tezile, Eş‘ariler ve Mâtürîdîler olmak üzere üç temel blokajda tartışılan konu, şu şekilde açıklanmıştır. Güzelliği bizâtihi güzele, çirkinliği ise bizâtihi çirkine hamleden Mu‘tezile’ye göre; hüsün ve kubhun akılla idrak edilmesi ve hükmünün aklî olduğu ileri sürülmüştür. Bu iki kavramı Allah’ın takdiriyle izah eden Eş‘ârilere gelince, eşya bizâtihi güzel ve çirkin olmayıp Şâri tarafından takdir edilen geçici bir vasıfla nitelenmiştir. Nitekim namaz şayet fenâ olarak takdir edilseydi kâbih, kötü olan bir şey de hasen olarak takdir edilseydi güzel olurdu. Bu durumda Eş‘ârilere göre hüsün ve kubun şer’î, aklın ise bu hükmü anlamada sadece bir vâsıta olduğu benimsenmiştir. Mâtürîdî ekolüne gelince hasen, Allah Te‘âlâ’nın emrettiği şeydir. Kabih ise onun nehyettiği menhiyattandır. Bu çerçevede uzlaştırıcı bir görüşle hüsün ve kubhun mâhiyetinin akılla fakat bu konuda takdir edilen hükmün ise şeriatle bilindiği, Mâtürîdîler tarafından benimsenen bir görüşdür.²⁹⁶

Matürîdîlerin hüsün ve kubhun anlaşılmasında akla verdiği ruhsatı müellif; içki, zina, oruç ve zekât üzerinden açıklamıştır. İçkinin sarhoş edici özelliği, aklî muhakeme başta olmak üzere çeşitli rahatsızlıklara yol açması, zinanın nesebin ihtilatı ve aileye verdiği zarardan dolayı fena işler olarak değerlendirilmesi, buna karşın oruç tutmanın

²⁹⁵ Âsım Efendi, *age*, s.41

²⁹⁶ Âsım Efendi, *age*, s.42; Ayrıca Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, c.XII s.196-197; Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s.60-61; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usulü*, İFAV, İstanbul 2013, s.107-112; İlyas Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, *DİA*, İstanbul 1999, s.59-63.

tezkiye-i nefis sağlaması, zekât ise fakirlere yardım imkânı vermesinden dolayı mâhiyetlerinin aklen kavranması mümkün görülmüştür.²⁹⁷

2.1.5. Teklîf-i Mâ Lâ Yutâk

İnsanın güç yetiremeyeceği işlerde mükellef tutulup tutulmaması, ekoller arasında tartışılan konulardan biridir. Mâtürîdîler bu türlü bir teklifin câiziyetine ruhsat vermezken Eş'arî kelâmcıları, güç yetirilmeyecek fiillerde teklifi mümkün görmüşlerdir. Özellikle Mu'tezile, mükellefin teklifinin cebir noktasına ulaşmaması gerektiği²⁹⁸ ilkesiyle, güç yetirilmeyecek teklîfi, kabul etmemektedirler. Mâtürîdî anlayışla âmânın görmeye zorlanması, kötürüm bir kimsenin yürümeye icbârı, hikmet-i ilâhiyeye bağdaştırılmamıştır. Âsım Efendi,²⁹⁹ رينا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به âyet-i kerîmesinden referansla, teklîfi mâ lâ yutâk'ın gerçekleşmesini mümkün görmemektedir.³⁰⁰

2.1.6. Salah-Aslah

İrade sıfatı bağlamında, Ehl-i Sünnet kelâmcıları ile Mu'tezile arasında gerçekleşen salah-aslah tartışmaları, *Merahu'l-Me'âlî*'nin yirmi ikinci beytinde ele alınmıştır. Bu başlıkta vurgulanan cümle, fâil-i muhtâr olan Allah Te'âlâ, fiillerini dilerse işler dilerse işlemez, hususudur. Kulların iman ve amel-i salih gibi aslah olan fiillerini yaratması, sünni gelenekte Allah için vacip görülmemiştir. Âsım Efendi, aslah olan fiilin Hakk Te'âlâ'ya vâcip olmasının yaratılanlar açısından imtihan sırrına aykırı olacağını, "cemî- 'i halkî, dârü's selâm-ı islâma, hidâyet eder idi." sözleriyle özetlemektedir.³⁰¹

Kullar için en faydalı olan şeyin Allah Te'âlâ tarafından yaratılmasını ifade eden aslah doktrinini, Mu'tezile'nin adalet anlayışla temellendirilmiş ve ilk defa İbrahim en-Nazzâm (v. 231/845) ve Ebü'l Hüzeyl el-Allâf (v. 235/849-50) gibi kelâmcılar tarafından kullanılmıştır.³⁰² Şârih, konuyla ilgili Mu'tezile'nin Bağdat ve Basra ekolleri arasındaki ihtilafına temas etmektedir. Buna göre daha çok din ve dünya işlerinde hikmet ve tedbire riayetle aslah olan işler yapmayı Allah Te'âlâ'ya zorunlu kılan Bağdat Mu'tezile'si ile

²⁹⁷ Âsım Efendi, *age*, s.43.

²⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, c.II s.338.

²⁹⁹ el-Bakara 2/286.

³⁰⁰ Âsım Efendi, *age*, s.44; Nureddin Sâbûnî, *age*, s.67-68.

³⁰¹ Âsım Efendi, *age*, s.101.

³⁰² Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.33.

aslah görüşünü daha çok dini konulara hamleden Basra Mu‘tezile’sinin³⁰³ görüşlerine yer verilmiştir.³⁰⁴

Aslah olan fiilin yaratılmasını adalet ilkesiyle açıklayan Mu‘tezile, aksi takdirde Allah Te‘âlâ’ya zulüm isnad edileceğini fakat Allah’ın zulümden münezzehe olduğunu savunmaktadır. Mu‘tezile’nin bu görüşüne Ehl-i Sünnet’in verdiği cevapla mukâbele eden Âsım Efendi, şu îzâhlarda bulunmaktadır. Söz gelimi ızdırıp ve hastalıklar içerisinde kıvranan bir kâfir için aslah olan yaratılmaması ya da çocukluğunda ölmesi ya da akıl bâliğ olmadan aklını yitirmesi lazım gelir idi. Allah Te‘âlâ, o kâfir hakkında sadra şifa fiilleriyle tecelli eylemedi ki ebedi olarak cehennemde kalması îcâb etsin. Benzer örnekle İblisin Cenâb-ı Hak’tan istihâlîni ifade eden süre talebi, aslah olarak değerlendirilmiştir. Hâlbuki bu süre zarfında ancak tadacağı azabın şiddeti artmıştır. Âsım Efendi’nin salah-aslah tartışmaları zâviyesinden kayda değer örneklerden biriside, Eş‘arî (v. 324/935-936) ve Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/916) arasında gerçekleştiği nakledilen üç kardeş tartışmasıdır.³⁰⁵ Bu hâdise neticesinde tatminkâr bir cevap bulamayan Eş‘arî, Mu‘tezile mezbinden ayrılarak ekolün görüşlerinin çürütülmesine hizmet ettiği, vurgulanmıştır.

2.1.7. Zât-Sıfat İlişkisi

Allah Te‘âlâ’nın kemâl sıfatlarla muttasıf ve bu sıfatların Zât-ı Şerif’le kâim olduğu hususu beşinci beytin konusudur. Zât “*bir şeyi diğer varlıklardan ayıran kendine has gerçeklik*” anlamında iken sıfat, kendi başına mahal teşkil etmeyen ve zâtın bazı durumlarını açıklayan şey olarak tanımlanmaktadır. Sıfatlar zâtın aynı olmadığı gibi gayrı da değildir, cümlesiyle açıklanan konu, mantıkî bir tutarsızlığı andırılmış olsa da izahı şu şekilde yapılmaktadır. Aynı ve gayri olarak nitelenen ifadelerin zât ile ilişkisi ayrı ayrı açılardan kurulmuştur. Sıfatlar zâtın aynıdır söylemi, zât içinde eriyip kaybolmamasını, zâtın gayridir nitelemesi ise zâttan başka müstakil bir varlık meydana getirmemesini ihtiva etmektedir.³⁰⁶

³⁰³ Mu‘tezile’nin Basra ekolü, aslah problematiğini daha çok lütuf kavramıyla îzâh etmektedir. Aslah doktrinini ve Mu‘tezile’nin Basra-Bağdat ekolleri arasındaki tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâîler’in Kelâm Sistemi*, İsam Yayınları, İstanbul 2011, s.412-424.

³⁰⁴ Âsım Efendi, *age*, s.103.

³⁰⁵ Kelâm kitaplarında muhtelif rivayetlerle ve çeşitli isnadlarla zikredilen üç kardeş meselesi hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Orhan Şener Koloğlu, *age*, s.98-108.

³⁰⁶ Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, s.30.

Âsım Efendi, sıfatları zâtın aynı olarak gören felsefecilerle, bu düşünceye yakın bir görüşü benimseyen Mu‘tezile’nin iddialarını tenkit etmektedir. İlim sıfatı olmaksızın âlim, kudret sıfatı olmaksızın kâdir bir tanrı tasavvurunun mümkün olmayacağı dile getirilirken buna mukâbil, zattan gayri bir sıfat telakkisi ortaya koyan Kerrâmiyye’nin iddialarına ise karşı çıkılmıştır. Sıfatların, zâtın aynı olmaması, esmâ-i ilâhi’ye ile müradif bir anlam taşımamasına, gayri olmaması ise gayriyyet tabirinin lügaten şer‘an ve örfen munfasıl bir manaya hamledilmesiyle açıklanmıştır. Söz gelimi cebinde on dirhemden gayri para bulunmadığını iddia eden bir kimsenin ifadesini, on dirhemden fazla parası olmadığı şeklinde anlamak mümkündür. Bu açıdan gayriyyetin söz konusu örneklerle değerlendirilmesi gerektiği nazara verilmiştir. Ehl-i Sünnet’in sıfat-zât ilişkisini detaylandıran müellif, bu yolla teaddüd-i kudemâ düşüncesinin de asılsızlığına işaret etmiştir.³⁰⁷

Sıfatların kıdemi hakkında ayrıntılı bilgilerin verildiği altıncı beyitte müellif, zâtî sıfatla, fiilî sıfatların kıdem-i zamânî olduğunu belirtmektedir. Taalluku itibariyle ihdas manasını taşımayan hayat, ilim ve sem‘ gibi zâtî sıfatlarla daha sonra meydana gelecek şeylere müteallik olan inşâ, ibdâ, imâte, ihyâ, terzîk, inmâ ve tasvîr gibi fiili sıfatların tamamı, Mâtürîdîlere göre kadîm ve Zât-ı Bâri ile kâimdir.³⁰⁸

Sıfatların kıdemiyle ilgili kıdem-i zâtî ve kıdem-i zâmanî tasnifine yer veren şârih, kıdem-i zâtî ile vücudu başkasından olmayan bir vâcibi, kıdem-i zamânî ile ise vücudun ademle sebkât edilmemesini kastetmektedir.³⁰⁹

İlâhi sıfatlar, Mâtürîdî kelâmcıları ile Eş‘arî-Mu‘tezilî kelâmcıları arasında, kıdem ve hâdis olmaları yönüyle tartışma konusu olmuştur. Müellif, “*havadisten hâlî olmayan elbette hâdis olur*” kazıyyesi ile Mâtürîdî telakkiyi açıklamaktadır. Buna göre Allah Te‘âlâ’nın fiili sıfatlarının hâdis olması, ezelde bu sıfatlardan hâlî olmasını gerektirir ki bu durumda mahalli havadislerde görüldüğü üzere söz konusu sıfatların sonradan ihdâs edilmesini gerekli kılar. Bu ise noksan sıfatlardan münezzeh olan bir yaratıcı tasavvuruna halel getirir.³¹⁰

³⁰⁷ Âsım Efendi, *age*, s.49-50.

³⁰⁸ Âsım Efendi, *age*, s.51.

³⁰⁹ Âsım Efendi, *age*, s.52.

³¹⁰ Âsım Efendi, *age*, s.52.

Sıfatlar konusundaki tutumu aşikâr olan Mu‘tezile’ye göre fiili sıfatlar hâdis olup zât-ı ilâhiye ile kâim değildir. Müellif bu îzâhla özellikle Ebû’l Hüzeyl el-Allâf’ı (v. 235/849-50) nazara vermiştir. Eş‘arîlerin bu bağlamda serd ettiği görüşler ise bazı Mâtürîdî kelâmcılar tarafından “*görüşlerinin en hatalısı*” bu meseledir, şeklinde yadırganmıştır. İstîlâhi çerçevede tekvin ve mükevvenin bir olduğunu ileri süren Eş‘arîlere göre fiil, mefulün bizâtihi kendisidir. Nitekim kırılan nesne olmaksızın onu kıran varlıktan bahsetmemek mümkün olmadığı gibi icadın kıdeminin kabulü, mevcûd olan varlıkların da kıdemiyyetine zemin hazırlar ki bu durum mümkün görülmemektedir, denilmiştir.³¹¹

2.1.8. Allah’ın Şey Olup Olmaması

Allah Te‘âlâ’ya şey denilip denilemeyeceğinin muhteva edildiği yedinci beyitte konu bağlamında ekollere dair görüşlere yer verilmiştir. Şey lafzının Zât-ı Bâri’ye isnadını mümkün gören müellif, yaratılanlar içinde kullanılan bu kelimenin tenzih ilkesi gereğince aynı manada kullanılmayacağını dile getirmektedir. Şey lafzında görüldüğü gibi zât lafzının da Allah için kullanıldığı fakat bu kelimeyle yaratılmışlara dair beşeri özellikleri ihtiva eden bir mekânda yer tutma ya da altı yönde bulunma gibi hallerin, Allah Te‘âlâ’dan uzak olduğu vurgulanmıştır.³¹²

Şey kelimesinin mevcut anlamı taşıdığını ve Allah Te‘âlâ için kullanılmasının bu manaya râci olduğunu, Sibeveyh’in (v. 180/796) *el-Kitâb* isimli eserinden iktibasla temellendiren şârih, “*Hangi şey şahadetçe en büyüktür?*”³¹³ âyet-i kerîmesiyle ispatını sürdürmektedir. Allah’a şey denilemeyeceğini iddia eden Cehmiyye ile teşbihe uzanan tecsimle Allah’ı cisme benzeten Müşebbihe, bu başlıkta eleştirilmiştir.³¹⁴ Âsım Efendi, şey’iyyet konusunda özetle, Zât-ı Bâri’ye şey, nefis ve zât kelimelerinin kullanılmasını mümkün görürken cisim kelimesinin Allah’a isnadını caiz görmemektedir.³¹⁵ Ayrıca شاء

³¹¹ Sadru’l-İslam İmam Ebu’l-Yusr Muhammed Pezdevî, *Usûlü’l-Din-Ehl-i Sünnet Akâidi*, Terc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013, s.111-112; Âsım Efendi, *age*, s.52-53.

³¹² Âsım Efendi, *age*, s.54.

³¹³ el-En‘âm 6/19; Allah’a şey denileceğine dair referans verilen bir diğer ayet ise “*O’nun benzeri hiçbir şey yoktur*” meâlindeki eş-Şûrâ 42/11 dir. Bu iki ayetin şey’iyyet konusunda delil olarak kullanılması için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *age*, 92-97.

³¹⁴ Cehmiyye’nin Allah’a şey denilemeyeceğine dair görüşü için bkz. Ebû’l Hasen el-Eş‘arî, *age*, s.170.

³¹⁵ Âsım Efendi, *age*, s.54; Ayrıca Pezdevî, *age*, s.46-47.

fiilinin mastarı olan şey lafzı, Allah'a izâfetinde dileyen isteyen anlamındaki “Şâî”, yaratılanlara nispet edilmesinde ise “Meşî” anlamına geldiği de bilinen hususlardandır.³¹⁶

2.1.9. İsim-Müsemmâ

Basiret ehli olarak nitelenen Ehl-i Sünnet'e göre isim müsemmanın gayri olmadığı hususu, sekizince beyitte işlenmiştir. Mesâil-i kelâmiyenin konularından birisini de isim müsemmâ tartışmasının teşkil ettiği belirten Âsım Efendi, kütüb-ü kelâmiyede yer edinmesinden dolayı mevzuyu ele aldığını fakat konunun itikâtle doğrudan bir ilgisi bulunmadığı belirterek ekollerin görüşlerini kısaca özetlemiştir.

Bu başlıkta basiret kelimesine temas eden müellif “*Basîret kalbde bir nurdur ki ânınla eşyâ idrâk olunur*” ifadeleriyle basîretin kalpte bir nur olduğunu vurgulamıştır.³¹⁷ Ehl-i Basîret'e göre isim, müsemmanın gayri olmayıp bilakis aynıdır. Beyzâvî³¹⁸ (v. 685/1286) ve Gazzâlî'nin³¹⁹ (v. 505/1111) konuyla ilgili îzâhlarına atıfta bulunan müellif, Ehl-i Sünnet içerisinde aykırı olarak lokâl bazı görüşlerin de bulunduğu işaret etmektedir.³²⁰

Naklî delillerle isim ve müsemmanın aynı olduğu anlatılırken³²¹ şayet gayriyyet söz konusu olsaydı kelime-i şahâdette; risâletle, Hz. Peygamber'in gayrisine şahadet etmek gerekli olurdu, örneği verilmiştir. Yine bir kimse Zeynep isimli eşine boş ol demiş olsa bu takdirde talak, Zeynep'in üzerinde gerçekleşeceği dile getirilmiştir. Tenzih ve takdis ilkesinin gereği olarak Hakk Te'âlâ'nın isimleriyle bu fiillerin gerçekleştiği fakat kastedilen müsemma olduğu bu meyanda işlenen hususlardandır. Mu'tezile'nin isim

³¹⁶ Ragıb İsfehânî, *age*, s.274-275.

³¹⁷ Âsım Efendi, *age*, s.57; Ayrıca Müellifin Ali el-Kârî'den yaptığı bu iktibas için bkz. Ali el-Kârî, *Dav'ü'l-Me'âlî Şerh-i Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Abdülhamîd et-Türkmâni, s.45.

³¹⁸ Beyzâvî'nin Fatiha Süresi'nin tefsirinde ele aldığı isim müsemma konusuna dair bkz. Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil (Tefsîru'l-Beyzâvî)*, takd. Muhammed Abdurrahman Mar'âşlî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1998, c.I, s.26.

³¹⁹ Gazzâlî'nin esmâ-i ilâhiyeyi konu edindiği *el-Maksadü'l-Esnâ* isimli eserinin giriş kısmında isim ve müsemmaya dair geniş bir îzâh yapılmıştır. Âsım Efendi, şerhin hacmini dikkate alarak çok defa ilgili eserlere işaret ettiği görülmüş olup bu sebeple isim müsemma konusunda adres gösterdiği eserlerden biriside Gazzâlî'nin bu eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, Tahk. Fazlul Şehâde, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986, s.17-35.

³²⁰ Âsım Efendi, *age*, s.58-59; İsimle, isimlenenin aynı olmadığı gibi gayri de olmadığını dile getiren Abdullah b. Sâîd b. Küllâb el-Kattân, tesmiye, isim vermek ise isimlenen başkadır demektedir. Bkz. Pezdevî, *age*, s.134; Benzer açıklamalar için bkz. Tevfik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnete Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa 2006, s. 80-81.

³²¹ er-Rahmân 55/78; el-Â'lâ 87/1.

müsemmanın gayri olduğu düşüncesi ve bu bağlamda ortaya koyduğu delillerle konu özetlenmiştir.³²²

2.1.10. Allah'ın Cevher Olmasının İmkânsızlığı

Selbî sıfatların devamı mâhiyetinde ki bu konu, tenzih ve takdis ilkesi gereğince Allah Te'âlâ'nın cevher, cisim, kül, cüz gibi yaratılmışlara ait sıfatların tamamından münezzehtir olduğunu açıklamaktadır. Âsım Efendi'nin cevher tanımı ve tartışması üzerinden şerh ettiği dokuzuncu beyit, felsefeciler ve Mu'tezile'nin cevher hakkındaki görüşlerine, Ehl-i Sünnet tarafından verilen cevap mâhiyetindeki savunmasını kapsamaktadır.

Kelâmcılara göre cevher, kendi zatıyla-bi'z-zât yer tutan mümkün mevcuda denilmektedir. Mukâbili araz olup kâim bi'l-cevherdir ki mevcudiyeti ancak cevherin varlığıyla gerçekleşir.³²³ İlk dönem filozofları, cevheri, suret ve heyûlâdan müteşekkil görmesine karşı, cüz-i lâ yetecezzâ içerisinde değerlendirmemişlerdir. Âsım Efendi, cevheri; mürekkep olan cisim, bölünemeyen en küçük parça anlamındaki cüz-i lâ yetecezzâ veya cevher-i ferd olarak tasnif etmektedir. Cisim, bölünemeyen bir cüzden mürekkep olup felsefecilerin iddialarının aksine suret ve heyûlâdan ibâret değildir.³²⁴

Bu tanımlardan hareketle Allah Te'âlâ, bir mekânda tehayyüz eden cevherden münezzehtir olduğu gibi varlığı, her hangi bir cisme mebni olmayıp bizâtihi kendisinden olan Vâcibü'l-Vücûd'dur. Nitekim müellifinde işaret ettiği üzere cisim; kelâmcılara göre eczâ-i lâ yetecezzâ, felsefecilere göre heyûlâ ve suret, Mu'tezile'ye göre ise eb'âd-ı selase denilen üç boyutlu bir şekilde olup uzunluk, genişlik ve derinlik gibi özellikleri kapsamaktadır. Bu takdirde Vâcibü'l-Vücûd olan Allah Te'âlâ, mahall-i havadis olan bu vasıfların hepsinden münezzehtir.³²⁵

2.1.11. Halku'l-Kur'ân

Sübûtî sıfatlardan kelâm sıfatı, Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın zâtı ile kâim ezeli, kadîm sıfatlarından birisidir. Madde âleminde tecelli eden ve Allah'ın kelâmının bir

³²² Âsım Efendi, *age*, s.57-59.

³²³ Âsım Efendi, *age*, s.60; *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.II s.1840.

³²⁴ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.60-61; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.62.

³²⁵ Âsım Efendi, *age*, s.61.

kısmını teşkil eden Kur'ân-ı Kerîm'in aramızda bulunması, islam kelâmında, kelâm sıfatı ve Halku'l-Kur'ân başlığı ile pek çok tartışmaya konu olmuştur. Özellikle hicri ikinci yüzyılda, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı tartışmaları, muktedir bir güç olan devlet eliyle maddî müeeyidelerde kullanılarak bir problem haline dönüşmüştür.³²⁶ *Merahu'l-Me'âli*'nin on birinci beytini teşkil eden bu konu, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı olmasının yanında, hâdis ve mahlûk olmadığını da kapsamaktadır.

Ehl-i Sünnet'e göre kelâm, harf ve lafızların mefhumudur ki bundan kastedilen şey, kelâm-i nefsi'dir. Arap dilcilerinden delillerle, kelâmın kalpte olduğunu ve lisanın ona delil ve tercümanlık yaptığını ifade eden Âsım Efendi, naklî delille³²⁷ de bu îzâhını temellendirmektedir. Konu eksenindeki tartışmaların Mu'tezile, Kerrâmiyye ve Hanbeli kelâmcıları arasında geçtiği, nazara verilmiştir.³²⁸

Kelâm-ı nefsi-hissî ve kelâmı lafzî ayırımına dikkat çeken müellif, Allah'ın kelâmı mahlûk değildir, denilir fakat Kur'ân mahlûk değildir, denilmez muhtevasıyla konuyu şerh etmektedir. Nitekim bu ayırımla, Kur'ân'ın harf ve seslerinin muhdes olması ve Allah Te'âlâ'nın ise hâdis olan varlıklardan münezzehe olduğu ilkesi vurgulanmıştır.³²⁹

Mu'tezile'nin kelâm sıfatını ispat etmesine rağmen bunun harf ve seslerden ibaret olan kelâm-ı lafzî olduğu yönündeki görüşüne temas eden müellif, ³³⁰ حتى يسمع كلام الله حتى âyet-i kerîmesindeki kelâmdan murâdın, manay-ı nefse işaret olduğunu bildirmiştir. Nitekim edebiyatta bir kimse Zeyd'in ilmini işittim dese bundan kastedilen Zeyd'in ilmine delil teşkil eden şeyi işittim demek olacağı bilinen bir husustur. Şârih özetle, Allah Te'âlâ'nın kelâm sıfatıyla muttasıf olduğunu fakat bu kelâmın mahlûk kelâmı gibi harf ve ses cinsi bir özellik taşımadığını belirtmektedir.³³¹

³²⁶ Bekir Topaloğlu, *age*, s.37.

³²⁷ el-Mücâdele 58/8.

³²⁸ Âsım Efendi, *age*, s.65.

³²⁹ Âsım Efendi, *age*, s.66; Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, s.72.

³³⁰ et-Tevbe 9/6.

³³¹ Âsım Efendi, *age*, s.66-67; Benzer muhteva için bkz. Nu'man b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde*, Terc. Mustafa Öz, İFAV, İstanbul 2012, s.66-67; Beyazizâde Ahmed Efendi, *Usûlü'l-Münîfe li'l-İmam Ebû Hanîfe/ İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadi görüşleri*, Terc. İlyas Çelebi, İFAV, İstanbul 2000, s.98-99.

2.1.12. Allah'ın Arşı İstivâ Etmesi

Haberi sıfatlardan birisi olan istivâ, daha önceden de temas edildiği üzere selbî sıfatlar arasında değerlendirilmiştir. On ikinci beyitte işlenen istivâ konusunda müellif, özellikle Müşebbihe, Kerrâmiyye ve Hanbeli kelâmcıları arasındaki tartışmalara yer vermektedir.

Müşebbihe, Kerrâmiyye ve Hanbeliler ³³² استوى العرش على الرحمن ayetinden hareketle, Allah'ın cisim olarak arşta yer tuttuğunu belirtmişlerdir. Ayrıca استوت على ³³³ الجودى âyet-i kerîmesindeki istivânın, istikar manasına geldiği, verilen örneklerdendir. Söz konusu âyetlerin anlaşılmasında literal bir yaklaşım sergileyen ekollere, *el-Milel ve'n-nihal* isimli eserden atıfla, diğer aşırı gruplarda eklenmiştir.³³⁴

İstivâ ile ilgili ayetin sorulması üzerine konuyu müteşâbih ayetler kapsamında değerlendiren İmam Mâlik'in, "*istivâ ma'lûm lâkin keyfiyyetü meçhûl ve ana îmân vâcibdir ve andan suâl bid'atdır*"³³⁵ ifadelerine yer veren müellif, istivâ kelimesinin daha sonraki kelâmcılar tarafından istilâ, iktidâr ve itmâm şeklinde tevîl edildiğini belirtmiştir.³³⁶ Ayrıca "*Bişr Irak'ı kan dökmeksizin istila etti*"³³⁷ beyitinden hareketle istivâ kelimesinin istila anlamına da gelebileceği nazara verilmiştir.³³⁸

2.1.13. Allah'ın Hiçbir Şeye Benzetilmemesi ve Her Şeyden Münezzehtir Olması

On üçüncü beyitten on yedinci beyte kadar selbî sıfatlar bağlamında işlenen konularda, Allah Te'âlâ ile yaratılmışlar arasında hiçbir benzerliğin bulunmadığı hususu, vurgulanmaktadır. Bu cümleden olarak on üçüncü beyitte müellif, Allah'ın zât ve

³³² Tâhâ 20/5; Benzer muhteva için bkz. el-Â'râf 7/54.

³³³ Hûd 11/44.

³³⁴ Âsım Efendi, *age*, s.67.

³³⁵ İmam Mâlik isnad edilen bu söz ile ilgili bkz. Abdulkâhîr Bağdâdî, *age*, s.144; Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, Tenk. Neşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yayınları, Ankara 2004, c.II, s.173; Şehristânî, *age*, s.110.

³³⁶ Pezdevî, *age*, s.55; Âsım Efendi, *age*, s.68.

³³⁷ Beyit استوى بشر على عراق من غير سيف ودم مهراق şeklinde olup bazı eserlerde şair Bişr b. Mervana, bazı eserlerde ise müellifin iktibasta bulunduğu şair Ahtal'a nispet edilmiştir. Bkz. Abdulkâhîr Bağdâdî, *age*, 144 (40. dipnottan naklen); Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Tahk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, s.80 (3. dipnottan naklen)

³³⁸ Âsım Efendi, *age*, s.67.

sıfatlarının mahlukâta benzememesine ve haberi sıfatlarda nitelenen vasıfların lafızca bir yaklaşımla tevil edilmemesi gerektiğine, Müşebbihe ekolü üzerinden dikkat çekmiştir.³³⁹

Zamana bağlı olarak değişen hallerden ve vakitten Allah Te‘âlâ’nın müstağni olması, on dördüncü beyitte ele alınmıştır. Zamanın izâfi bir hüviyete sahip olup hareketle ilişkisinden dolayı, âlemin ve zamanın ezeliğini savunan Aristo’yu³⁴⁰ ve onun zaman tasavvurunu eleştiren müellif, Zât-ı Bâri’nin zaman ve zaman içersinde cereyân eden tebeddül ve tegayyür gibi hallerden tenzih edildiğini vurgulamıştır.³⁴¹

Muhâlefetün li’l-havâdis olan Allah Te‘âlâ, eş ve çocuktan münezzehtir. Bu açıdan Yahudilerin Hz. Üzeyir’i, Hristiyanların Hz. İsâ’yı Allah’ın oğlu olarak görmesi, Benu Muleyh olarak isimlendirilen³⁴² Huzâ‘â kabilesinden bir cemaatin, melekleri, Allah’ın kızları olarak kabul etmesi, on beşinci beyitte, tenzih ilkesi bağlamında yer alan konulardandır. Naklî delillerle³⁴³ bu ithamları nakz eden Âsım Efendi, şayet Allah’a çocuk isnad edilse ondan bir cüz meydana gelmek iktiza eder ki bu durumda kısımlara ayrılma-tezcienin muhal olacağını belirterek aklî istilâlde de bulunmuştur. Benzer düşünceyle Allah Te‘âlâ’ya eş ittihaz edilse, şehvet hâsıl olur, şehvet ise sonradan meydana gelen havâdise ait bir özelliktir, bu sebeple şârih, Allah Te‘âlâ’nın, yaratılmışlara ait bu yakıştırmaların hepsinden uzak olduğunu, tenzih etmiştir.³⁴⁴

Allah Te‘âlâ’nın celâl sıfatıyla muttasıf olup her türlü yardımcıdan ve destekçiden münezzehtir olduğu on altıncı beyitte ele alınmıştır. Âsım Efendi nâzım Ūşi’nin; Yahudiler, Hristiyanlar, Mecusiler, Seneviyye, Sâbie, Tabî‘iyye ve Vesâniyye gibi tevhid ilkesiyle telif edilemeyecek görüşleri benimseyen gruplardan dolayı bu beyti nazm ettiğini nazara vermektedir. Söz gelimi kadîm olan Yezdân ile hâdis olan Ehrimen anlayışla Mecûsîlerin, nur ve zulmet yaratıcı telakkisiyle Seneviyye’nin, puta tapan Veseniyye’nin, gezegenlere uluhiyyet isnad eden Sâbienin ve maddeyi esas alan yaklaşımları ile Tabiatçıların tamamının bâtıl bir inanç üzere olduğu ele alınmıştır. Bu inançlara ve tanrılara karşı Allah Te‘âlâ ise *“zât ve sıfâttan vâhid ve mülk ve kudretinde ve celâl ve azâmetinde*

³³⁹ Âsım Efendi, *age*, s.69-72.

³⁴⁰ İlhan Kutluer, “Zaman”, *DİA*, İstanbul 2013, s.112; Mehmet Dağ, “Yunan ve İslam Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşüne Tepkiler”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1975, S. 2 s.71.

³⁴¹ Âsım Efendi, *age*, s.72-73.

³⁴² Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, c.II s.1240.

³⁴³ el-Bakara 2/116; et-Tevbe 9/30; en-Nahl 16/57; el-İhlâs 111/3.

³⁴⁴ Âsım Efendi, *Merahu’l-Me‘âlî*, s.74-75.

müteferriiddir”. Yaratılmışların tamamı O’na muhtaç iken acziyet manası muhtevi olan ihtiyaçların tamamından O’nun münezzehtir olduğu, bu başlıkta zikredilmiştir.³⁴⁵

2.2. Nübüvvât Konuları

2.2.1. Peygamberlere İman

Akıl bâliğ olmuş kimseler için Allah’a imanın farz olması gibi peygamberlere de iman etmenin zorunluluğunun anlatıldığı yirmi üçüncü beyitte, aklî ve nâklî delillerle nübüvvetin gerekliliği konusu tartışılmıştır. Farklı gruplarca ileri sürülen görüşlere konu ekseninde yer veren müellif, ilk olarak Ehl-i Hadis’e temas etmektedir. Ehl-i Hadis’e göre peygamber gönderilmesi hususunda akıl, hüküm verici olamaz. Kelâmcıların geneline göre ise hikmet ve maslahat gereği, kulları üzerine emir ve nehyini bildirmek ve onların dünya ve ahiret saadetine erişmelerini sağlamak maksadıyla Allah Te‘âlâ’nın peygamber göndermesi gereklidir. Bu maksada matuf bazı kullarını nübüvvet vazifesi ile görevlendirilmesi, akla uzak değildir. Nitekim bu görevin bildirildiği kimseler, insanları ihbâr ve tebliğ eder. Allah Te‘âlâ onlara, kendisinin elçisi olduğunu bildirmek için bazı alametler verir ki bu alamet, mislini getirmekten diğer insanların aciz olduğu mucizelerdir.³⁴⁶

Bu îzâhlardan sonra nübüvvet müessesinin insanların iradeleriyle elde edilemeyeğine, müellif şu sözlerle işaret etmektedir. “*Pes bu vechile irsâl-i rusûl riyâzât ve mücâhedât ve inkitâ‘ât gibi a‘râz ve ahvâl-i müktesebeye meşrûd ve safây-i cevher ve zekây-i fitrat gibi isti‘dâdî zâtîye menûd değildir.*” Öte yandan müellif, islam filozofları tarafından geliştirilen ve insanların gereksinimleri nazara verilerek bir birleri arasında meydana gelecek ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların giderilmesindeki öncelik-sonralığın oluşturacağı kaotik ortama dikkat çekmiştir. Bu türlü bir kaosun giderilmesi ise ilâhi bir kânunu külliyi gerektirir ki sözü edilen nizam, Şâri Te‘âlâ’nın göndermiş olduğu şeriattır. Şeriatın inzalinde görevli olacak elçi ise peygamberlerdir.³⁴⁷

³⁴⁵ Âsım Efendi, *age*, s.76.

³⁴⁶ Âsım Efendi, *age*, s. 106-107.

³⁴⁷ Âsım Efendi, *age*, s. 107-108.

Hint bilginlerinden Sümeniyye ve Brahmanlar/Berâhimenin akli referans alarak irsâl-i rusûlü inkâr etmelerini³⁴⁸ eleştiren şârih, söz konusu görüşleri, aklın nakille destek bulacağı yaklaşımıyla reddetmektedir.³⁴⁹ Peygamberlerin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden Berâhime'den bazıları, Sâbie, Yahudiler ve Hristiyanlar bu inkârcı düşünceleri ve peygambelere yakışmayacak teslis ve oğul gibi bezetmelerinden dolayı âyet-i kerîmelerden yapılan iktibasla tenkit edilmiştir.³⁵⁰

Nübüvvetin gerekliliğine dair hususlardan sonra en son peygamberin Kureyş'in Haşimi kolundan gelen Hz. Peygamber olduğu, yirmi dördüncü beyitle vurgulanmıştır. Peygamber Efendimizin şerefli soyuna temas eden müellif, beytin muhtevası gereğince "*hâtem-i enbiyâ' ve'l mürselîn olmağla, nübüvvet ve risâlet, zât-ı sa'âdetleriyle hitâm bulmuştur*" nübüvvetin Hz. Peygamber'le son bulunduğunu zikretmiştir.³⁵¹

İlk Peygamber Hz. Adem'le başlayan risâlet zincirinin³⁵² Peygamberimizle son bulunduğu değinen şârih, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin mucize ile sâbit olup en büyük mucizesinin elimizdeki Kur'ân olduğunu belirtmiştir. Tehaddi ayetleri³⁵³ bağlamında Kur'ân'ın i'cazına ve münkirleri ilzamına işaret edilirken Arap ediplerinin O'nun en kısa bir suresine dahi nazire yapmaktan aciz kaldıkları, naklî örneklerle sıralanmıştır.³⁵⁴ Hz. Peygamberin risâletini, rivayet geleneğinden örnekle ispatlamaya çalışan şârih, Yahudiler ve Hristiyanların nesh üzerinden geliştirdikleri îzâhlara karşı çıkmaktadır.³⁵⁵

Yirmi beşinci beyitte benzer konulara temas edilirken Peygambere Efendimizin enbiyâlar serverî ve tâc u asfiyâ olduğu methiyeleri ile asfiya kelimesinin îzâhı yapılmıştır. Nitekim safî kelimesi "*sıfât-ı zemîmeden müberrâ ve küdürât-ı nefsâniyeden mukaddes*" anlamına gelmektedir. Bu başlıkta nazara verilen Hz.

³⁴⁸ Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Tavâli'u'l Envâr*, çevr. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.222.

³⁴⁹ Âsım Efendi, *age*, s.108; Müellifin Sümeniyye ve Berâhimenin görüşleri hakkındaki tartışmasının ayrıntılı izahı için bkz. Pezdevî, *age*, s.137-138; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, Çev. Adnan Bülent Baloğlu, Sabri Yılmaz vd., TDV Yayınları, Ankara 2016, s.248-252.

³⁵⁰ Âsım Efendi, *age*, s. 109; en-Nisâ 4/149-150; el-Â'râf 7/158; Sebe 34/28.

³⁵¹ Âsım Efendi, *age*, s. 112-113.

³⁵² Tâhâ 20/122

³⁵³ Hûd 11/44;Yûsuf 12/80; el-Hac 22/73; el-Ankebût 29/41.

³⁵⁴ Cüveynî, *age*, s.282-286; Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in mucize oluşu ve bu konunun nübüvvet delâleti ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Murat Serdar "Kelam'da Delâilu'n-Nübüvve Bağlamında İ'cazu'l-Kur'ân Meselesi", *Katre: Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2016, ss.27-51.

³⁵⁵ Âsım Efendi, *age*, s.114-115.

Peygamber'in bütün peygamberlerin önderi olacağı hususu, miraç hadisesindeki imametle açıklanmış³⁵⁶ ve efdaliyet kavramıyla dile getirilmiştir. Mu'tezle'nin meleklerin üstünlüğünü savunduğu efdâliyet yaklaşımı ise³⁵⁷ *كنتم خير أمة أخرجت للناس*³⁵⁸ âyeti muktezasınca, eleştirilmiştir.

Peygamber Efendimiz'in getirmiş olduğu şeriatin kıyamete kadar bâki olduğu ve sarîh naslarla sübûtu yirmi altıncı beyitte işlenmiş olup Nüzûl-i İsâ konusuna atıfla, Hz. İsâ'nın yeni şeriatle nâzil olmayacağı, bilakis halife-i râsul olacağı ve şeriat-i muhammediyye ile hükmedeceği haber verilmektedir.³⁵⁹

2.2.2. Meleklerle İman

Nübüvvetin gerekliliğine değinilen yirmi üçüncü beyitte, alt başlık olarak meleklerle iman konusu ele alınmıştır. Melek kelimesinin etimolojik tahlillerinden sonra kelâmcıların genel görüşü olarak melek, muhtelif şekillere girebilen latif cisimler şeklinde tarif edilmiştir. Âsım Efendi'nin genel kâbül açısından resmetmeye çalıştığı melek tasavvuru şu şekildedir. İnsanlardan farklı olarak sürekli Allah'ı tesbih eden ve bu tesbihleri esnasında sorumlu oldukları işleri aksatmayan, yeme, içme gibi fiillerden âri, güzel kokulardan hoşlanmalarına karşın kötü kokulardan ikrah eden, cinsiyetle mevsuf olmaksızın³⁶⁰ *لا يعصون الله ما أمرهم* muktezasınca Allah'a asla isyan etmeyen nurâni varlıklardır.³⁶¹

İblisin meleklerden olup olmadığı tartışmasına değinen müellif, cin taifesinden bir varlık olduğunu, Allah'ın emrine boyun eğmediğini, öncesi itibariyle ibadette ve derece bakımından yüksek olduğundan dolayı melek sıfatıyla vasıflandığını belirtmiştir. Meleklerle peygamberlerin üstünlük tartışmalarına atıfta bulunan Âsım Efendi, muhtar olaran kanaati belirtmemektedir.³⁶² Diğer taraftan Harut ve Mârut'un kendilerinden küfür

³⁵⁶ Âsım Efendi, *age*, s.119-120.

³⁵⁷ Âl-i İmrân 3/110

³⁵⁸ Âsım Efendi, *age*, s.114-116; Efdaliyet problemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Öztürk, "Süleyman Feyzî Paşa'nın "er-Risâletü'l Müftezile fi'r-Reddi ale'l-Mu'tezile" Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi", (Yüksek Lisans Tezi), HÜSBE, Çorum 2015, s.81-105.

³⁵⁹ Âsım Efendi, *age*, s.116-117; Ayrıca, Nüzûl-i İsâ konusu müstakil bir başlıkta ele alındığı için burada kısa îzâhı yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Âsım Efendi, *age*, s.132-135.

³⁶⁰ et-Tahrîm 66/6.

³⁶¹ Âsım Efendi, *age*, s.110.

³⁶² Şia, Filozoflar, Mu'tezile gibi ekollerle Bakillâni, Abdullah el-Halimî gibi kişiler haricinde genel kanaat, peygamberlerin meleklerden üstünlüğü yönündedir. Kâdî Beyzâvî, *age*, s.228-230; Seyyid Şerîf Cürçânî, *age*, c.III, s.534.

sâdır olmayan iki melek olduğu ve sadece sihir taliminde buldukları nitelendirilmiştir. Meleklerin isimlerinin genellikle acem-özel isim olduğu ancak bunlardan Münker ve Nekir, Kirâmen Kâtibin, Mâlik ve Rıdvân meleklerinin müstesnâ olduğu zikredilmiştir. *Mişkâti Mesâbih*'te anlatılan koruyucu meleklerle ve görevlerine değinilerek melekler hakkında öz bilgiler sıralanmıştır.

2.2.3. Miraç

Miraç mucizesinin anlatıldığı yirmi üçüncü beyitle, hadislerde yer alan rivayetler ışığında miraç konusu ele alınmış ve başta Mu'tezile olmak üzere islam filozoflarının görüşleri tenkit edilmiştir. Âsım Efendi, muhakkıkîn ehlinin görüşlerine dayanarak miracın; hicretten bir sene önce, recep ayında, yakazaten, bedenen gerçekleştiğini zikretmektedir. Hadislerdeki rivayetleri betimleyici bir üslupla nazara veren müellif, ilk olarak miracın rüyay-ı sâdika olduğunu rivayet eden Muâviye hadisine, daha sonra urûcun sadece rûhen gerçekleştiği yönündeki rivayetle Hz. Aişe tarikine yer vermekte ve bu gibi rivayetlerden yola çıkarak miracın rüyada gerçekleştiğini iddia eden Mutezili anlayışı tenkit etmektedir. Nitekim Âsım Efendi, ³⁶³ وما جعلنا الرؤيا التي نرى من آيات إلا للذين آمنوا وحملوا الأمانة والذين آمنوا وحبوا ما ننزل من آياتنا وهم لا يفتخرون. ayetinden hareketle Miracın rüyada gerçekleştiğini savunan Mu'tezile'ye, rüya kelimesinin başka anlamlara da delâlet edeceği ihtimaliyle karşı çıkmaktadır. Delil olan ayette ki rüya kelimesi, Bedir Savaşı'nda yaşanacak galibiyete ya da Mekke'nin fethine işaret eden muhtemel anlamlardandır.³⁶⁴

İslam filozofları tarafından ileri sürülen gök cisimlerinin aşılmasının imkânsızlığından hareketle miracın bedenen gerçekleşmediği iddiası, Allah Te'âlâ'nın kâdir-i mutlak olmasıyla açıklanmıştır. Nitekim Şakku'l-Kamer başta olmak üzere Hz. Ali'nin ikinci namazını kılması için güneşin hareketinin değiştirilmesi örneği, Allah Te'âlâ'nın kudretiyle açıklanmıştır.³⁶⁵

Hz. Aişe rivayetini kronolojik bir tahlille ele alan müellif, bu rivayeti şu şekilde değerlendirmektedir.

---

³⁶³ el-İsrâ 17/60.

³⁶⁴ Âsım Efendi, *age*, s.119-121.

³⁶⁵ Âsım Efendi, *age*, s.121-122.

“Hazret-i ‘Âiše vilâdet-i nebevînin kırk beşinci senesi tevellüd eyledi. Münâze’un fih olan emr-i mirâc, elli ikincisi senesi kable'l hicret vâki’ oldu. Emr-i zifâf, Medine-i Münevvere'de elli dördüncü senede vâki’ olmağla fikdân-ı cesed-i nebevî husûsu ne gûne olur.”³⁶⁶

Miracın bir defaya mahsus Mekke-i Mükerrreme’de yakaza olarak, otuz üç defa da ayrıca uyku halinde gerçekleştiğini kendi eseri olan *Siyer-i Halebî Tercümesi*’ne atıfla³⁶⁷ zikreden müellif, mütekellim vasfı gereğince şu itikâdi çerçeve ile miraç şerhini bitirmektedir.

“Hülâsa, emr-i mi‘rac, hakdır. Lâkin Mescid-i Aksa'ya isrâ, kitâbla ve semâya ‘urûc, ehâdis-i meşhûre ile ve bâlây-ı arşa su‘ûd, haber-i ahâd ile sâbitdir. Pes Mekke'den Mescid-i Aksa'ya isrâyı inkâr eden kâfirdir. Ve semâya ve semâdan meşîyyet-i ilâhi olan ‘âleme ‘urûcu münkir olan, mübtedi‘adır.”³⁶⁸

2.2.4. Peygamberlerin İsmeti

Akâid konuları arasında yer alan peygambelerin ismeti, yirmi sekizinci beyitte işlenmiştir. Nübüvvet misyonları gereğince, Allah’a karşı kasten isyan etmekten mâsun ve mâsum olan enbiyânın ismeti, Ehl-i Sünnet’e göre sâbittir. Âsım Efendi, Cürçânî’den (v. 816/1413) iktibasla ismeti, günah işlemeye iktidarları varken sakınma melekelerinden ibaret, olarak tarif etmektedir.³⁶⁹ Konu ekseninde, kulda günah ve isyanı yaratmamaktır, diyen Devvânî (v. 908/1502) ile filozofların belirttiği, günaha mâni olan melek-i mülkiye, şeklindeki ismet tanımlarına temas edilmiştir. Bâkılânî’nin (v. 403/1013) genel kabulün aksine ismet konusundaki görüşleri, *Mevâkıf*’tan ihtisarla özetlenmiştir.³⁷⁰

³⁶⁶ Âsım Efendi, *age*, s.122.

³⁶⁷ *Tercüme-i Siyer-i Halebî* adlı eserin “كذلك إسرائ ومعراج جرى حسا وجل كان في حال الكرى” beyti şerhinde müellif, Peygamber Efendimiz’in otuz dört defa miraçla “*mazhar-ı ibtihâc*” olduklarını beyan etmiştir. Bunlardan biri vücud u hakîki ile otuz üçü ise hâlet-i menamda gerçekleşmiştir. Bkz. Âsım Efendi, *Tercüme-i Siyer-i Halebî*, s.65-66.

³⁶⁸ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me‘âlî*, s.123.

³⁶⁹ Âsım Efendi, *age*, s.123; Müellifin örnekler üzerinden detaylı bir şekilde tartıştığı bu konu, önemli ölçüde *Şerhu'l-Mevâkıf*’tan iktibasla gerçekleşmektedir. Bkz. Seyyid Şerîf Cürçânî, *age*, c.III, s.488-530.

³⁷⁰ Âsım Efendi, *age*, s.124.

Hâricî kollarından Fazliyye ile Haşaviyye'nin peygamberlere karşı günah isnadını, hezeyan olarak değerlendiren şârih, peygamberlerden nübbüvvet öncesi ve sonrası günahın sâdir olmadığını belirten Ashâb-ı Sünnet'in görüşüne yer vermektedir. ³⁷¹اتبعوه لعلكم تهتدون âyet-i kerîmesince enbiyâdan küfür ve günahın sâdir olması muhtemel olsa peygamberlerin şiddetli azapla muazzeb olacakları bildirilmiştir. Nitekim İslam hukukunda köle ve hür kişilere uygulanmakta olan müeyyide, nasıl ki tam ve yarım şekilde gerçekleşmektedir, tıpkı bu ölçülerde olduğu gibi Hakk Te'âlâ'ya yakınlık kesb eden peygamberlerden de küfür ve günah sâdir olması durumunda, maruz kalacakları azap, bu minvalde katmerli olacaktır, mukayesesi üzerinde durulmuştur. Öte yandan küfür ve günah üzerinden ismet sıfatını tartışan Âsım Efendi, şayet peygamberden bu fiiller sadır olsa şeytanın meramı tahakkuk eder ki bu ise bâtıldır, hüsrana uğramış bir hâsire tabi olan kişinin getirmiş olduğu haber, ³⁷²إن جاءكم فاسق بنيا فتبينوا muhtevasinca makbul olmadığına, değinmektedir. ³⁷³

İsmet sıfatına dair açıklamalarından sonra Peygamberlere atfedilen bazı itham ve iftiraları değerlendiren müellif, peygamberlerin günahsızlığı hakkında genel bir perspektif çizmektedir. Hz. Adem'in malum ağaçtan yemesi, Hz. İbrahim'in tekvînî ayetlerden istidlâlle Allah Te'âlâ'nın varlığına kâni olduğu tefekkürü ve putlarla mücadelesinin anlatıldığı kıssası, Hz. Yusuf'un Züleyhâ ile imtihanı, Hz. Musa'nın kıptiyi katli, Hz. Dâvud'a yapılan Halile-i Urya iftirası, detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. ³⁷⁴

Kötü fiil işleyen kimselerden, köleden ve kadından peygamber gelmediğinin anlatıldığı yirmi dokuzunca beyit, ismet sıfatı bağlamında ele alınacaktır. Sihir yapan sâhir, müşa'viz gibi kötü fiil sahibi kimselerle, kölenin peygamber olamayacağı hususunu, örnekleriyle birlikte nakleden müellif, sûreten çirkin kimselerinde peygamberlikten uzak olduğunu İbn Mukanna ³⁷⁵ misâliyle nazara vermiştir. Diğer

³⁷¹ el-Â'râf 7/158.

³⁷² el-Hucurât 49/6.

³⁷³ Âsım Efendi, *age*, s.125-126.

³⁷⁴ Bu ithamlara verilen cevaplar ile ismet-i enbiyâ konusu, müstakil bir çalışmaya konu olacak genişliktedir. İlgili iddialara ve cevaplarına dair bkz. Âsım Efendi, *age*, s.126-128.

³⁷⁵ Hâkim b. 'Atâ (ö.161/778?) adında bir zındık olup çirkinliğinin görülmemesi adına, yüzünü örttüğü için *Mukanna'* lakabı, verilmiştir. Sihir ve siyama ilmini bildiği için kamer-i mukanna'î meydana getirmiştir. Kaynaklarda anlatıldığına göre Mukanna', Semerkant ile Taşkent arasında bulunan Siyâm ya da Senâm ismi verilen bir dağın eteğindeki kuyuda, ayın batmasıyla birlikte parlak bir cisim ortaya çıkarmaktadır. Dağın arkasındanda görülen bu hadise uzak mesafeleri de aydınlatmaktadır. İlahlık

tarafından Hz. Musa'nın dilindeki ukdenin fitri olmadığı, Firavun'un zulmünden emin olmak için Asiyeye tarafından önüne konulan altın ve ateşten ilâhi hikmet gereğince, Hz. Musa'nın ateşi seçip ağzına götürdüğü ve dil tutukluluğunun bu sebeple gerçekleştiği, bu başlıkta ele alınmıştır.³⁷⁶

Mâtürîdîler ile Eş'arîler arasında sıralanan ihtilaflardan kırk birinci maddedeki "Zükûret şart-ı nübüvvetdir."³⁷⁷ muhtevâsınca, Âsım Efendi, nisvân taifesinden peygamber gelmeyeceğini belirtmektedir. Naklî delillerden hareketle kadınların tesettür ve hanelerinde oturmakla emroldukları,³⁷⁸ peygamberliğin ise riyâset, mucize izhârı, ilâhi dine davet gibi kadınlık tabiatına zor gelen durumları gerektirdiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan ³⁷⁹وما أرسلنا من قبلك إلا رجالا نوحى إليهم âyet-i kerîmesince, peygamberlerin erkeklerden geldiği hususu ele alınmıştır. Eş'arîlerin, "Ümm-i Mûsâ ve Ümm-i 'Îsâ ve Sâre ve 'Âsiye'nin nübüvvetleri" konusundaki görüşlerine de âyet-i kerîme³⁸⁰ çerçevesinde cevap verilmiştir.³⁸¹

2.2.5. Hz. Lokman ve Zülkarneyn

Zülkarneyn ve Lokman'ın nübüvvetleri konusundaki tartışmalara temas edilen otuzuncu beyitte mesele, "ilm-i ilâhiye ihâle eylemek eslemdir" inceliği ile ele alınmıştır. Bu konuda yersiz tartışmalara girmenin hatalı olacağını belirten şârih, rivayet geleneğinden hareketle bu kişilerin kimler olabileceği üzerinde durmuştur. Genellikle tartışmalar,³⁸² ويسألونك عن ذي القرنين âyet-i kerîmesinin tefsiri üzerinden gerçekleşmektedir. Âsım Efendi, *Tefsîru'l-Beyzâvî* şârihlerinden Sâ'dî Çelebi'nin (v. 945/1538-39) Zülkarneyn'in muhtemel İskenderi Rûmi olduğu kanaatini, dile getirmektedir. "Dediler ki: Ey Zülkarneyn"³⁸³ ayetince vahye muhataplıktan dolayı Zülkarneyn'in

iddiasında bulunan Mukanna' halife Mehdi zamanında öldürülmüştür. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm*, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1342, s.192; Ayrıca Mustafa Öz, "Mukanna' el-Horasânî", *DİA*, İstanbul 2006, c.XXXI s.124-125.

³⁷⁶ Âsım Efendi, *age*, s.128,130; Âsım Efendi'nin şerhte yer verdiği bu bilginin farklı versiyonları ve israiliyyat kaynaklı olabileceğine dair bazı bilgiler için bkz. Bernard Heller, "Musa", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c.VIII, s.659 (Ginzberg, V. 402; Hamilton, *Zeitschr für romanische Philologie*, XXXVI, 125-159'dan naklen).

³⁷⁷ Âsım Efendi, *age*, s.18.

³⁷⁸ el-Ahzâb 33/33.

³⁷⁹ en-Nahl 16/43.

³⁸⁰ en-Nahl 16/68.

³⁸¹ Âsım Efendi, *age*, s.129.

³⁸² el-Kehf 18/83.

³⁸³ el-Kehf 18/94.

peygamberliğine hükmedenlere karşı müellif, “*esahh olan ‘âlim ve ‘âmil ve ‘âdil pâdişah olmağla hitâb-ı ilâhiye müstehakk olmuş idi.*” tespitinde bulunmaktadır. Bununla birlikte şerhte, Hz. Ali’nin, Zülkarneyn’in peygamber olmayıp emr-i rabbaniye mûtî, musibetlere karşı sabırlı, nimeti şükürle mukabele eden bir kişi olduğu, görüşüne de yer verilmiştir.³⁸⁴

“*And olsun ki biz Lokman’a hikmeti verdik*”³⁸⁵ ayeti bağlamında Hz. Lokman’ın nübüvvetini tartışan müellif, genel kanaate göre peygaber olmadığı görüşünü benimsemektedir. Bununla birlikte Lokman’ın üstadı ile yaşamış olduğu şu anekdot da nazara verilmiştir. Üstadı bir gün Lokman’a bir koyun kesmesini ve en temiz organını getirmesini istedi, bu talep karşısında Lokman, koyunun dilini ve kalbini hocasına getirdi. Bir müddet sonra hocası, Lokman’dan tekrar koyun kesmesini istedi fakat bu defa en pis organı getirmesini talep etti. Hikmete mazhar olan Lokman yine koyunun dili ile kalbini getirerek şu sözleri îrâd etti: “*kalb ve lisândan etyeb yokdur eğer tîb olursa ve onlardan ahbes yokdur eğer habîs olurlarsa*”. Ayrıca bu başlıkta müellif, Lokman Sûresi’nde anlatılan hikmet dolu sözlere de işaret etmektedir.³⁸⁶

2.2.6. Hz. Îsâ-Deccâl-Mehdi

İslam kelâmında hararetli tartışmalara konu olan Nüzul-i Îsâ, Mehdi, Deccâl gibi konular *Merehu’l-Me ‘âlî*’nin otuz birinci beytinde ele alınmıştır. Söz konusu tartışmalara dair ilgili atıflara temas edilerek müellifin genel değerlendirmeleri ve şerhi bağlamında konu nazara verilecektir.

Genel bir değerlendirme ile nâzım Ūşî’nin beyti, şârih tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir:

“*alâmet-i kıyâmet olmak üzere, Muhammed Mehdî hurûc edüp ba‘dehû deccâl zuhûr ve kırk gün şark ve garb-ı ‘âlemde neşr-i şerâre-i fesâd eyledikten sonra Hazret-i ‘Îsâ âsumandan âyet-i seyf gibi nâzil olup, ol şâkiyy-i fettâni ihlâk eyleyecektir.*”³⁸⁷

³⁸⁴Âsım Efendi, *age*, s.131-132.

³⁸⁵Lokman 31/12.

³⁸⁶Âsım Efendi, *age*, s.131.

³⁸⁷Âsım Efendi, *age*, s.133.

Âsım Efendi, kıyamet alametlerinden biri olarak Hz. Peygamber'in soyundan³⁸⁸ Mehdi'nin çıkacağını, deccâlin ortaya çıkmasından sonra kırk gün doğu ve batıda fesâd kıvılcımları yayacağını ve Hz. İsa'nın nâzil olup deccâli öldüreceğini, bildirmektedir. Ehl-i Sünnet'in ittifakıyla kırk gün doğu ve batıda gezerek her millettten ve özellikle Yahudilerden kendisine tâbi olacak kitleye sahip olan deccâl; buluttan yağmur yağdırma, topraktan mahsûlât bitirme, harabelerde gizli olan hazineleri çıkarma gibi bazı özelliklere sahip olacaktır. Hz. İsa'nın Şam'daki Akminareye inzaliyle deccâl, Lüddâ dağının yanında öldürülecektir.³⁸⁹

İlgili rivayetleri *Mişkât-ı Mesâbih*'ten hareketle anlatan müellif, Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesinden sonra evlenip çocuk sahibi olacağı, kırk beş seneye kadar ikamet edeceği, öncü birliklerinin Ashâb-ı Kehf olacağı, dönemi itibari ile huzurun gereği olarak koyun kurt ile çocuk yılan ile dost olacağı yönünde bilgilere yer vermektedir. Ayrıca zıt anlam taşıyan bazı kelimelere temas edilerek Mesih lafzının ezdâddan olduğu bu sebeple mes'ûd ve mel'ûn anlamlarına geldiğini belirtilmektedir.³⁹⁰

2.2.7. Keramet

Hârikulâde olayların veliler eliyle zuhûr etmesi şeklinde tanımlanan kerâmet, Ehl-i Sünnet'e göre hak ve sâbittir.³⁹¹ Bu bağlamda otuz ikinci beyitte anlatılan keramet konusu, müellife göre, “*mazhar-ı eltâf-ı mahsûse-i rabbâni*” olarak tarif edilmektedir. Mucize ile farklılığına değinilirken nübüvvet davasına iktirân etmemesi şartıyla keramet, evliyanın elinde zuhûr eden hârikulâdelikler olarak görülmüştür. Şayet bu fiillerin imân

³⁸⁸ Beyitin muhtevası “وعيسى سوف يأتي ثم يتوى لدجال شقي ذى خيال” şeklinde olup müellif, konu ile münasebeti gereği, mehdi kelimesini ilave ettiği görülmektedir. Ayrıca mehdilik inancı gereği, mehdinin Hz. Peygamberin soyundan geleceğine dair bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Mehdi”, *DİA*, İstanbul 2003, c.XXVIII, s.371.

³⁸⁹ Âsım Efendi, *age*, s.132-133.

³⁹⁰ Âsım Efendi, *age*, s.133-134; Ayrıca Nüzûl-i İsa konusu pek çok tartışmaya konu olmuş hakkında birçok eser yazılmıştır. Bu konuda, Hristiyan ve İslam kaynaklarından hareketle kapsamlı bir çalışma hazırlayan Salih Akdemir, en-Nisâ 155-159 ayetlerinden hareketle müfessirlerin genelini görüşünün “Hz. İsa'nın ölmediği, Allah'ın onu yanına yükselttiği” şeklinde olduğunu belirtirken kendisinin bu görüşe katılmadığını ifade etmektedir. Benzer şekilde Muhammed Zâhid Kevserî'nin de reddiye türünde hazırlanmış olduğu eseri, Âsım Efendi'nin konu eksenindeki genel kanaatlerine yakın bir duruş sergilemektedir. İcmâ ve akidenin sübûtu başlığında, bu konuda ümmetin icması bulunduğunu ve Hz. İsa'nın diri olarak gökten nüzul edeceğini belirtmektedir. Bkz. Salih Akdemir, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'e göre Hz. İsa*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s.185-188; Muhammed Zâhid Kevserî, *Nüzûl-i İsa (aleyhisselâm) Meselesi*, Mütr. Abdulkadir Yılmaz, Rihlekitap, İstanbul 2012, s.101-121.

³⁹¹ Nu'man b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde*, Neşr. Mustafa Öz, İFAV, İstanbul 2012, s.74.

ve salih amel olmaksızın ortaya çıkması durumunda, bunun istidrac olacağı, benzer şekilde sihir yapan fenâ insanların hallerinin ise kerametten uzak görüleceği vurgulanmıştır.³⁹²

Müellifin Nakşibendi tarikatına müntesip olması, sünni tasavvufçular tarafından inanç meselesi haline getirilen keramet konusuna yaklaşımını anlamlı kılacaktır.³⁹³ Bununla beraber sûfi meşrepliğinin yanında vurgulamaya çalışılan kelâmî vasfı, bir ölçü mâhiyetindeki şu açıklamalarıyla temâyüz etmektedir. Hârikulâde hallerin zuhûr ettiği kişi; dikkatle, im‘ân-ı nazarla süzülmeli, gizli-aşikâr bütün halleri; küçük-büyük, değerli-değersiz ayırımına gidilmeksizin gözetilmeli, şayet dinin ruhuna ters düşen zerre miktar bir aşırılığı, aykırılığı varsa o kişiden kaçınmak, imtinâ etmek gereklidir, denilmektedir.³⁹⁴

Allah Te‘âlâ’nın kullarından bazılarında güzel ahlak vermesi ve bu yolla onların da bazı mertebeler elde etmesi, Ehl-i Sünnet’e göre sâbittir. Buna mukâkil, mucize ile karıştırılacağı endişesiyle kerameti inkâr eden Mu‘tezile’nin karşıt tutumu; Âsaf b. Berahyâ’nın Belkîs’in tahtını getirmesi,³⁹⁵ Hz. Ömer’in Sâriye’ye “*Ya Sâriye el-Cebel el-Cebel*” demesi³⁹⁶ ve kıtlıktan dolayı suyu azalan Nil’e mektub yazması,³⁹⁷ Hâlid b.

³⁹² Âsım Efendi, *age*, s.134-135.

³⁹³ Âsım Efendi *age*, s.166; Yusuf Şevki Yavuz, “Keramet”, *DİA*, İstanbul 2002, c.XXV, s.268.

³⁹⁴ Âsım Efendi, *age* s.135.

³⁹⁵ Âsaf b. Berahyâ’nın kerameti, naklî deliller arasında gösterilmiş birçok kelâm kitabında da yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. en-Neml 27/40; İbnu’l-Hakim es-Semerikandi, *es-Sevâdü’l-A’zam*, Tahk. Talha Hakan Alp, Dâru’l-Yâsin, İstanbul 2013, s.46-48; Pezdevi, *age*, s.355; Abdulkâhir Bağdâdî, *age*, s.217-218; Sa‘düddîn Taftâzânî, *age*, s.300; Seyyid Şerîf Cürçânî, *age*, c.III, s.546.

³⁹⁶ Sâriye b. Züneym b. Abdullah b. Câbir (ö.30/650) şu‘arâdan olup fütühata mazhar bir sahâbedir. Hicretin yirmi üçüncü yılında Hz. Ömer tarafından kumandan tayin edilerek İran’a gönderilmiştir. Nureddin Sâbûnî, *age*, s.55 (5.dipnottan naklen); Ali el-Kârî, *age*, s.169.

³⁹⁷ Müellifin Hz. Ömer’in kerametine dair anlattığı vakıa, Mısır’ın Amr b. As tarafından fethedilmesinden sonra gerçekleşmektedir. Mısırlılar, fetihden sonra yapa geldikleri bir geleneği anlatmak için Amr b. As’ın yanına gelerek şöyle dediler. Ey komutan, bizim adetlerimiz arasında, Haziran ayında bakire bir kızı güzelce süsleyip giydirerek Nil’e atmak, vardır. Böyle yaptığımız takdirde Nil nehri taşıp çevresini suluyor. Amr b. As, İslam öncesi kötü adetlerin tamamının kaldırıldığını, bununda dinde yerinin olmadığını belirtmesi üzerine bu gelenek terk edilmiştir. Fakat Nil’de kabarma ve taşma olmayınca kuraklık başlamış ve halk göçmeye hazırlanmıştır. Bunun üzerine Amr b. As, durumu bir mektupla Hz. Ömer’e bildirir. Hz. Ömer’in Amr’a gönderdiği mektup ise şu muhtevadır. Şüphesiz ki sen doğru olanı yapmışsın. Elbette İslam geçmişteki kötü adetlerin tamamını kaldırmıştır. Sana mektubun arasına ayrıca bir mektup/pusula gönderiyorum ki onu Nil’e at. Pusula da yazan ifadelere gelince o, şu şekildedir: Allah’ın kulu ve mü’minlerin emiri Ömer’den Mısır Nil’ine! Eğer sen kendiliğinden akmakta isen, şimdide akma. Fakat vâhidü’l kahrân olan Allah’ın emriyle akıyorsan, Allah Te‘âlâ’dan dileriz ki seni akıtıp taşırınsın. Mektubun Nil’e atılmasıyla nehrin taşıdığı görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû’ş-Şeyh el-İsbahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed Ca’fer b. Hayyân, *Kitâbü’l-Azame*, Tahk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, Dâru’l-Âsime, Riyad 1998, c.IV, s.1425. Ayrıca Nureddin Sâbûnî, *age*, s.56.

Velîd'in bir kadeh dolusu zehri içmesi³⁹⁸ gibi keramet örnekleriyle eleştirilmiştir. Ayrıca şârih, bu örnekleri nazara vermekle birlikte dinin tabiatına aykırı hareket ederek velâyetfuruşluk yapan bazı ham softalara karşı dâimâ teyekkuza geçilmesi gerektiğini de salık vermektedir.³⁹⁹

Evliyânın faziletlerine yer verildiği otuz üçüncü beyitte, hiçbir velinin peygamberden üstün tutulamayacağı vurgulanmıştır. Nitekim metbû'un mertebesi tâbî olandan üstündür, muhtevasıyla konu özetlenmiştir. Kerrâmiyye ve bazı sufilerin kâmil bir velinin peygamberden üstün olacağı hezeyanı ise naklî delillerle nakzedilmiştir.⁴⁰⁰

2.3. Sem'ıyyât Konuları

2.3.1. Ecel

Kader meselesinin devamı mâhiyetindeki konulardan birisi olan ecel bahsi, bazı klasik kelâm kitaplarında da görüldüğü üzere sem'ıyyât bölümünün alt başlığında nazara verilmiştir.⁴⁰¹ Bu nedenle ecel konusu, sem'ıyyat kısmında incelenecektir. Yaratılanlar için hayatın bitimi ve ölüm vaktinin başlangıcını ifade eden ecel, *Merahu'l Me'âlî*'nin elli dokuzuncu beytinde ele alınmıştır. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasında yaşanan tartışmaları değerlendiren müellif, başından geçen trajikomik bir hâdiseye ecel konusunun şerhini bitirmektedir.

Âsım Efendi, Ehl-i Sünnet'in genel görüşünden hareketle, maktûlün eceliyle öldüğünü belirtmektedir. Yani ömür müddetinin sona ermesiyle takdir edilen vakitte ölümün gerçekleşeceği anlatılmaktadır. Mu'tezile ise ölen kişinin eceliyle ölmediği görüşünde olup bu meyanda çeşitli deliller ileri sürmüştür. Nitekim insanların ihtiyârî fiilleri ile ilâhi iradeyi ilişkili görmediklerinden dolayı kâtil-maktûl terimlerinden yola çıkarak ortaya koydukları temel yaklaşımlarıyla, kişinin öldürülmesi durumunu Mu'tezile, kâtilin iradesiyle açıklamıştır.⁴⁰² Bu bağlamda Mu'tezile'nin ecel

³⁹⁸ Nureddin Sâbûnî, *age*, s.56

³⁹⁹ Âsım Efendi *age*, s.137-138; Müellifin kerâmeti anlattığı bu bölüm, *Âsım Efendi Tarihi*'nde de nazara verilmiştir. Otuz ikinci beyite işaretlerle, *Merahu'l-Me'âlî* zikredilmiş ayrıca "Evliyây-ı kirâm zerre kadar şer'-i şerîfe mugayir vaz'u 'âmel eylemezler. Anlar mir'âtü's-safâdırlar" hususu işlenerek yukardaki ölçü nazara verilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.II, s.896.

⁴⁰⁰ Âsım Efendi *Merahu'l-Me'âlî*, s.139-140; el-Enbiyâ 21/107; Nisâ 4/80; el-Hac 22/75.

⁴⁰¹ Ecel konusunun sem'ıyyât bölümünün alt başlığında değerlendirildiğine dair bkz. Cüveynî, *age*, s.291-295.

⁴⁰² Bekir Topaloğlu, *age*, s.149.

problematigine yaklaşımları ve ortaya koyduğu delillerden ilki, öldürülen kişinin yakınlarına verilen diyet ve tazminat gibi cezâî müeyyidedir. Âsım Efendi bu cezâyı, kâtilin yapılması yasak olan bir işi irtikâb etmesine ve âdetullah kânunları gereğince “‘*âlâ ceryi*’-‘*âde*” öldürmeye mâtuf bir fiil ve temâyül neticesinde ölümün gerçekleşmesi - Allah Te‘âlâ’nın da ölümü yaratması- sebebiyle öldüren kişinin hem kesbten hemde öldürme fiilinden sorumlu olmasından dolayı diyet ve kısasın gerekliliğini savunmuştur.⁴⁰³

Mu‘tezile’nin bazı hadislerdeki sadaka vermenin ve sıla-i rahimde bulunmanın ömrü uzatacağı yaklaşımından hareketle, ecelin değişebileceği tespitini şârih, hakkında muhkem ayet bulunan konularda,⁴⁰⁴ ahad hadislerden ziyade öncelikli delilin âyet-i kerîme olacağı ilkesiyle, tutarsız görmüştür.⁴⁰⁵

Ehl-i Sünnet’in ecel takdir yaklaşımı ile Mu‘tezile’nin iki ecel tasavvuruna⁴⁰⁶ müellif, başından geçen şu ilginç hadiseyle ince göndermede bulunmaktadır. *Şerhu’l-Akâid* tedrisinde bulunduğum dönemlerde garip bir ekmekçi fırını vardı. Fırın bir zimmî tarafından işletilmekteydi. Her sabah ve akşam varıp nân-i aziz satın alır idim. Bir akşam vakti ekmek almak için kalabalığa karışıp sıraya girdim. Fırıncı, benden sonra gelenlerin ihtiyaçlarını kaza etmesine karşın bana asla iltifat etmemekte ve olanca ısrarıma rağmen alakasız kalmaktaydı. Bu denli bir yabozluk karşısında gayr-i ihtiyarı yerde gördüğüm bir taşla eğilerek onu fıırıncıya fıırlatmayı murad ettim. Fakat henüz taşla elimin arasında bir karış mesâfe bulunmasına karşın seng-pâre birden, kendi kendine kalkarak elime geldi. Kısa bir şaşkınlıktan sonra zihnimi toplayıp havkale çekerek bunda bir hikmet olacağını düşünüp taş parçasını muayyen bir yere iliştiirdim. Bir müddet daha sabredip en nihaye ekmeğimi alarak evime döndüm. Yaklaşık bir ay sonra yeniden aynı dükkâna uğradım. Mevzu bahis olan zimmî yerinde, başka bir nasrâni çalışır olmuş. Daha önceki çalışan zimmîyi sorduğumda ise hasta olduğunu, canı cümle azasından çekildiğini -sekerât-ı mevt vaktinde olduğunu- fakat on gündür bir türlü ölemediğini, ruhbanların gelerek incil kıraat ettiklerini ve artık bu durumdan bıktıklarını söylediler. Bu arada hatırıma, seng-

⁴⁰³ Âsım Efendi *age*, s.234; Ayrıca müellifin diyet konusundaki izahı, *Şerhu’l-Akâid*’teki açıklamalarla örtüşmektedir. Bkz. Sa‘düddîn Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.225.

⁴⁰⁴ el-A‘râf 7/34.

⁴⁰⁵ Âsım Efendi *age*, s.234-235; Nureddin Sâbûnî, *age*, s.75; Sa‘düddîn Taftâzânî, *age*, s.224.

⁴⁰⁶ Müellifin Kâ‘bî (v. 319/931) örneğine atıfla işaret ettiği Mu‘tezilenin ecel problemine yaklaşımı ve Basra ve Bağdat Mu‘tezile arasındaki tartışmalar için bkz. Orhan Şener Koloğlu, *age*, 533-535; Cihat Tunç, “Ecel”, *DİA*, İstanbul 1994, c.X s.381-382.

pare kıssası geldi ki hemen gidip bıraktığım yerdeki taş parçasını alarak zimmînin üstüne o seng-pareyi bırakmamla mürd olup öldüğü görüldü.⁴⁰⁷

2.3.2. Ahiret

Allah Te‘âlâ’nın mahlûkatın hayatına son vermesi ve daha sonra onların tekrar yaratılarak amellerine karşılık cezâ veya mükâfat verilmesinin anlatıldığı on yedinci beyitte ayrıca ma‘dûmun aynıyle iadesi, ruhun mâhiyeti, haşrin cismâniliği gibi konulara da yer verilmiştir.

Bu konun daha iyi anlaşılması adına bir mukaddime kâbilinden ruhun mâhiyetine dair Musannifek’in (v. 875/1470) *Manzûme-i Rûhiyye-i İbn Sînâ*⁴⁰⁸ isimli eserinden ve Süyûtî’den iktibasla genel bir değerlendirme yapan şârih, ruhu; rûh-i hayvânî ve rûh-i cismânî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu tasnife göre rûh-i hayvânî, latif bir cisim olup yeri, kalbin boşluğudur. Atar damarlar vasıtasıyla nüfuzu, bedeninin diğer organlarına sirayet eder. Rûh-i insânî ise latîfe-i gaybiyye-i ilâhiyyedir ki âlem-i emir olarak bilinen ruhlar âleminden insana emânet edilmiştir.⁴⁰⁹

Âsım Efendi ruhu, Gazzâlî’den referansla bir kabın içerisine yayılan suya benzetmekte olup fakat cisim olmadığını belirtmektedir. Nitekim ilmin âlime hulûluda böyledir ki ruh, kalp ve dimağa hulûl eden bir cevheri ulvîdir. Nefsini, hâlikımı ve akledilebilen ma‘kûlâtı idrak etmektedir. Ayrıca müellif, hakkında nâzil olan قل الروح من أمر ربي⁴¹⁰ âyeti gereğince ruhun, âlem-i emirde bulunduğunu da zikretmiştir.⁴¹¹

Ruhun mâhiyetine dair bilgilerden sonra iki nefhâ arasını kırk gün⁴¹² gören Âsım Efendi, sûra ikinci defa üflendikten sonra Allah Te‘âlâ kullarını tekrar dirilteceğini ve

⁴⁰⁷ Âsım Efendi *age*, s.237-238.

⁴⁰⁸ *Merahu'l-Me'âlî*'de, *Manzûme-i Rûhiyye-i İbn Sînâ*, şeklinde zikredilen bu eser, *Şerhu'l-Kasideti'l-Ayniyye* olarak bilinmektedir. İbn-i Sînâ'nın yirmi beyitle insan nefsinin bedenle münâsebetini ve ondan ayrılmasını konu edindiği *Kasidetü'l-ayniyyetü'r-rûhiyye fi'n-nefs* adlı eserin şerhidir. Bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Musannifek", *DİA*, İstanbul 2006, c.XXXI, s.240; Ömer Mahir Alper, "İbn Sina" (Eserleri), *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, s.341.

⁴⁰⁹ Âsım Efendi *age*, s.77-78.

⁴¹⁰ el-İsrâ 17/85.

⁴¹¹ Âsım Efendi *age*, s.78; Ayrıca Ehl-i Sünnet'in ruh konusuna bakışı ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Mehmet Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s.207-247.

⁴¹² İhtilâflı konulardan birisini teşkil eden iki nefhâ arasındaki 40 sayısını müellif, gün olarak ele almış, Gazzâlî başta olmak üzere bazı âlimler ise bu sayıyı 40 yıl olarak değerlendirmiştir. Bkz. Gazzâlî, *ed-Düretü'l-Fâhire fi keşfi 'ulûmi'l-âhire*, Tahk. Muvvaffak Fevzi el-Cebr, el-Hikme, Dimeşk 1995,

onların amellerine mukâbil ceza ya da mükâfat vereceğini bildirmektedir. Naklî delillerle⁴¹³ yaratılışın keyfiyeti arz edilirken, felsefeciler ve tabî'ıyyûna karşı, haşri inkâr düşüncesi tenkit edilmiştir. İnsanı bir heykel-i mahsûsa gören kelâmcılara mukâbil⁴¹⁴ felsefeciler ve tabî'ıyyûn, ma'dûmun aynıyla iadesini mümkün görmemektedir. Ma'dûmun aynıyla iâdesi konusunu⁴¹⁵ müellif, emr-i mümkün olan mümküniyet çerçevesinde açıklamaktadır. Şayet mümkün olmasa idi daha evvel de bu hâlin zuhur etmesi imkânız olurdu ki bu durumda mümteni' olması gerekirdi, îzâhında bulunmaktadır.⁴¹⁶

Haşrin cismâniliği ile ilgili tartışmaları müellif, Hz. Ali'den mervi, şu rivayetle bitirmektedir.

“İmam ‘Alî kerremallâhü vecheh hazretlerinden rivâyet ederler. زعم المنجم والطبيب كلاهما / لن تحشر الأجساد قلت اليكما إن صح قولكما فليست بخاسر / إن صح قولى فالخسار عليكما⁴¹⁷ Tabîbden murâd tabî'ıyyûn ve müneccimden murâd eflâkiyyûndur.”⁴¹⁸

2.3.3. Münker ve Nekir Sorgusu

Kabirde her bir şahsın Allah'ın birliğinden sorguya çekilmesinin ele alındığı elli ikinci beyitte şârih, “*suâl-i kabir mes'elesîde usûl-i diniyyeden olmağla vukû'ına i'tikâd eylemek farîzadandır*” ifadeleriyle, kabirde suâlin gerçekleşeceğine inanılması gerektiğini belirtilmektedir. Cehmiyye ve Mu'tezile'nin, hayâtî fonksiyonları icrâ etmeyen bir câmid için kabirde suâli mümkün görmeyen yaklaşımları,⁴¹⁹ Allah Te'âlâ'nın kudreti gereğince mevtaya, ya bütün azaları ile ya da bazı uzuvları itibâriyle suâli anlama idrâki vereceği ve onunla da cevaba muktedir kılacağı açıklamalarıyla, tutarsız

s.39-40; Kâmil Miras, *Tecrîdî Sarîh Tercemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, c.XI s.175.

⁴¹³ el-Bakara 2/28; en-Nisâ 4/87; er-Rûm 30/40; ez-Zümer 39/44.

⁴¹⁴ Mehmet Dalkılıç, *age*, s.229.

⁴¹⁵ Ma'dûmun iâdesi ile ilgili müslümanların, Ehl-i Kitâb ve Berâhimenin icmâsına dair bkz. Abdulkâhir Bağdâdî, *age*, s.267-268.

⁴¹⁶ Âsım Efendi *age*, s.79-80.

⁴¹⁷ “Doktor ve müneccimler ikiside zannettiler, Haşir cismani olmayacak bende onlara dedim ki; Sizin dediğiniz doğru ise ben bir şey kaybetmeyeceğim, Ya eğer benim dediğim doğru ise hüsrân size.” Söz konusu ifadelerin Hz. Ali'ye nispeti için kelime farklılıkları ile birlikte bkz. Şihâb, *Hâşiyetü's-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (Înâyetü'l-Kâdî ve Kifâyetü'r-Râdî)*, Dâr-u Sâdır, Beyrut, Trs, c.IV, s.47.

⁴¹⁸ Âsım Efendi *age*, s.82.

⁴¹⁹ Mu'tezile'nin bu görüşü Fâtır 35/22 âyet-i kerîmesine dayanmaktadır.

görülmüştür. Müellif, bu izahının temellendirmesine dair Bedir Savaşı esnasında Hz. Peygamber'in, öldürülen müşrikler için kuyuya seslenmesini, misal getirmiştir.⁴²⁰

Kabirdeki sualle ilgili naklî delillerden hadis-i şeriflerin tevâtür seviyesine ulaştığı⁴²¹ ayrıca⁴²² *يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ* âyet-i kerîmesinin de kabir azabı hakkında nâzil olduğu, ekser müfessirler tarafından ifade edilmiştir. Bu bilgilerle birlikte müellif, kabir sorgusu hakkında çeşitli rivayetlerle konuyu açıklamaktadır.⁴²³

Âsım Efendi, isim tasrih etmeden nazara verdiği bazı rivayetler ışığında, günahkâr kişilerin sorgusunun Münker ve Nekir tarafından yapıldığı, itaatkar kulların sorgusunun ise Beşir ve Mübeşşir isimli iki melek tarafından yapılacağı bilgisini paylaşmıştır. Bununla birlikte Süyûtî'den iktibasla⁴²⁴ yedi zümrenin sorgu sualden muaf tutulduğu da belirtilmektedir.⁴²⁵

Kabirdeki suâl ile ilgili Ehl-i Sünnet'in genel görüşlerini aktaran müellif, kabir suâlini hak ve sâbit olarak görmektedir.⁴²⁶

2.3.4. Kabir Azabı

Ruhların kabzedilmesinden sonra ilk nefhaya kadar bütün kâfirlerin berzahtaki azaba giriftâr olacağı benzer şekilde tevbe etmeksizin vefât eden isyankâr müminlerinde azaba yakalanacağı, elli üçüncü beyitle nazara verilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁰ Âsım Efendi *age*, s.211.

⁴²¹ Kabir azabı hakkındaki rivayetler; Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs, Berâ b. Âzib, Ebû Eyyub, Enes, Câbir, Hz. Âişe, Ebû Saîd gibi muhtelif sahabeler tarîkiyle gelmiş olup şüphe ve ihtimal söz konusu olmayan mütevâtir deliller olduğuna dair bkz. Ali el-Kârî, *age*, s.208; Said Razamazan el-Bûtî, *Kübra'l-yakînîyyâti'l-kevnîyye*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1997, s. 210.

⁴²² İbrâhim 14/27.

⁴²³ Müellifin kabirde sualle ilgili rivayetleri genellikle Tirmizi, Cenâiz, 70, İbn Mâce, Zühd, 32 ve Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inden aldığı, ayrıca Süyûtî (v. 911/1505) gibi bazı müelliflerden iktibaslarla bulunduğu görülmektedir. Bkz. Âsım Efendi *age*, s.211-212; Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, Konya 2005, s.323-324 (27, 28, 29. dipnotlardan naklen)

⁴²⁴ Âsım Efendi'nin iktibasları genellikle ya esere ya da müellife temasla gerçekleşmektedir. Süyûtî'nin kabirde sorguyu anlattığı eserleri, *Şerhu's-Südûr fi Ahvâli Ehli'l-Kubûr ve Buduru's-Sâfire fi Ahvâli'l-Âhire* olduğu bilinmektedir. Bkz. Ali el-Kârî, *age*, s.208.

⁴²⁵ Yedi zümre olarak tarif edilen kişiler şunlardır: şehitler, mebtûn olarak zikredilen iç hastalıklardan ölen kişiler, murâbitûn vasfıyla sınırda nöbet tutan asker, Ebû Bekir Sıddîk, müslüman çocuklar, Cuma günü ya da gecesi vefat eden mü'min, her gece uykudan önce Mülk Süresi'ni sürekli okuyan mü'min. Bkz. Âsım Efendi *age*, s.213.

⁴²⁶ Kabirde suâlin hak olduğuna dair bkz. Ebû Hanîfe, *age*, s.68; Ebû'l Hasen el-Eş'arî, *age*, s.339; Pezdevî, *age*, 250. Ayrıca genel bir değerlendirme için bkz. Süleyman Toprak, *age*, s.313-332.

⁴²⁷ Âsım Efendi *age*, s.214.

Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşüne göre, kabir azabının vâki olduğunu belirten müellif, Mu'tezile'den Dırar b. Amr'ın⁴²⁸ ve bazı akılsız muannidlerin aykırı tutum içerisinde olduğunu belirtmiştir.⁴²⁹ Konu ile ilgili naklî deliller nazara verilirken Firavun'un maruz kalacağı azab ile Hz. Nuh hakkında nâzil olan âyet-i kerîme, delil olarak kullanılmıştır.⁴³⁰

2.3.5. Hesaba Çekilme

Sûra ikinci defa üflenmesiyle bütün yaratılanların diriltiip mahşer meydanında toplanması ve herkesin sözleri ile fiillerinden hesaba çekilmesi, elli dördüncü beyitte işlenen ahiret konularındandır. Müellif, inanılması farz olan bu hususta, aykırı tutum içerisinde olmaktan kaçınmak gerektiğini vurgulamaktadır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu konudaki ittifakına temas eden şârih, felsefecilerle yaşanan haşrin cismâniyeti-ruhânîyeti tartışmasında, yaratılışın bedenen gerçekleşeceğine atfen, mevtânın kabirden dirileceğinin hak ve sabit olduğunu belirtmiştir. Nitekim konu ile münâsebeti gereği ma'dûmun aynıyla iadesinin tartışıldığı on yedinci beyitteki açıklamalar, benzer muhteva gereğince bu başlıkta da yeniden ele alınmıştır.⁴³¹

Âlemin kıdemine inanan Dehriler'in kıyameti ve haşri inkâr etmesi anlatılırken Eflâtun, Aristo ve Sokrat gibi hükemânın haşrin ruhâniyetini benimsedikleri ifade edilmiş, bu bağlamda iade-i ma'dûmu imkânsız gören felsefecilerin tutumu ile nefis ve mâhiyetini sorgulayan Galenos'un yaklaşımları, yeniden diriliş konusunda tartışılmıştır.⁴³²

Hem cismâni dirilişe hemde ruhâni me'âda işaret eden âyet-i kerîmeler bulunmasına karşın cismâni haşirle ilgili âyetlerin çokluğu, hesaba çekilme başlığında

⁴²⁸ Kabir azabının inkârını, Mu'tezile kelamcılarının tamamına haml etmeyen müellif, özellikle Kâdî Abdülcebbâr'ın konu ekseninde dile getirdiği şu açıklamaları Âsım Efendi'nin bu tutumunu destekler mâhiyettir. "*Bu konuda Mu'tezile'den ayrılıp Cebriyye'ye iltihâk eden Dırar b. Amr'dan hikâye olunan görüş hâriç, ümmet arasında ihtilaf yoktur.*" Bkz. Kâdî Abdülcebbâr, *age*, c.II, s.662.

⁴²⁹ Müellif, Dırar b. Amr ve bazı akılsız muannitler ile kabir azabını inkâr eden kişileri sınırlı tutmaktadır. Bununla birlikte başta Dırar b. Amr olmak üzere Bişr el-Merîsî ve Mu'tezile'nin müteahhir kelamcılarının kabir azabını inkâr ettiğine dair bilgilerde mevcuttur. Seyyid Şerîf Cürçânî, *age*, c.III, s.602.

⁴³⁰ Âsım Efendi *age*, s.214-215; el-Mü'min 40/46; Nuh 71/25; Ayrıca kabir ve kabir azabı ile ilgili hadislerin genel değerlendirilmesi için bkz. Süleyman Toprak, *age*, 436-451.

⁴³¹ Âsım Efendi *age*, s.215.

⁴³² Âsım Efendi *age*, s.216.

nazara verilmiştir.⁴³³ Ayrıca Allah Te‘âlâ’nın, yaratılan herkesin bütün fiillerini bilmesine rağmen hikmet-i ilâhi gereğince muttakî kulların ve fazilet sahibi kişilerin amellerini ortaya çıkarması, buna karşın isyânkar kulların fenalıklarının belgelenerek mahşer halkına teşhir edilmesi, hesabın hikmete bakan yönü olarak açıklanmıştır.⁴³⁴

2.3.6. Amel Defteri

Kirâmen Kâtibîn melekleri tarafından yazılan, içerisinde hayır ve şerri ihtiva eden amel defteri, mü’minlere sağ taraftan, kâfirlere ise sol ve arka taraftan verilmesi, elli beşinci beyitte ele alınmıştır. Mutaffifin Sûresi’ne atıfla mü’minlerin amelleri illiyyûn⁴³⁵ denilen dîvânda, kâfirlerin amelleri ise siccîn⁴³⁶ adlı mekânda bulunduğunu belirten müellif, amel defteri ile ilgili diğer naklî delilleri de sıralamaktadır.⁴³⁷

Konuyla ilgili Mu‘tezile’nin muhâlif tutumunu⁴³⁸ eleştiren şârih, elli ikinci beyitteki sorguya atıfla, ilgili delilleri nazara vermiştir. Mahşer meydanında toplanan insanların korku ve sıkıntı içerisinde bin ilâ elli bin yıl kadar bekletileceği rivâyeti ile organların kişiye şahitlik yapması⁴³⁹ yine bu başlıkta dile getirilen hususlardandır.⁴⁴⁰

2.3.7. Mîzan ve Sırat

Mahşer meydanında herkesin hayır ve şer olan amellerinin tartılması ve bütün kulların cehennem üzerine uzatılmış sırat köprüsünden geçmelerinin hak ve vâkî olduğu hususu, elli altıncı beyitte anlatılmaktadır. Usûl-i diniyyeden birisinin de amellerin tartılması konusu olduğunu belirten müellif, naklî deliller⁴⁴¹ ışığında mîzanın mâhiyetini ele almaktadır.⁴⁴²

⁴³³ Ruhâni haşre delil olarak Yûnus 10/26; es-Secde 32/17 zikredilmiştir. Müellifin çokluğunu nazara vererek zikretmediği cismâni haşirle ilgili ayetlerden bazıları şunlardır: el-Hac 22/7; Yâsin 36/78-79.

⁴³⁴ Âsım Efendi *age*, s.217; Said Razamazan el-Bûtî, *age*, s.347.

⁴³⁵ el-Mutaffifin 83/18-21.

⁴³⁶ el-Mutaffifin 83/7-9.

⁴³⁷ Âsım Efendi *age*, s.218-219; el-İsrâ 17/13; el-Hâkka 69/25; el-İnşikak 84/7-12.

⁴³⁸ Âsım Efendi’nin amel defteri konusunda Mu‘tezile’nin inkârcı tutumunu nazara vermesine karşı, mezhebin önde gelen kelimcilerinden Kâdî Abdülcebbâr’ın amel defteri esasını kabul ettiği görülmektedir. Bkz. Kâdî Abdülcebbâr, *age*, c.II, s.672.

⁴³⁹ en-Nûr 24/24.

⁴⁴⁰ Âsım Efendi *age*, s.220.

⁴⁴¹ el-Enbiyâ 21/47; el-Kâria 101/6-9.

⁴⁴² Âsım Efendi *age*, s.221.

Çeşitli rivayetlerle tartma işleminin keyfiyetine dair görüşleri sıralayan şârih, müfessirlerin birçoğuna göre, mîzanın iki kefi ve iki lisânı olduğunun belirtilmesi, buna karşın Mu‘tezile’nin ilgili görüşü tenkit ederek amellerin araz olması sebebiyle tartılmasının mümkün olmadığı⁴⁴³ savunmasını, nazara vermiştir. Mîzandan maksata gelince, cümle eşyâda sâbit olan adalet olduğu ve bu sebeple mevâzin sîgasından vârid olması, zikredilen açıklamalardandır. Diğer taraftan mîzandan kastın idrak olup renklerin mîzanı göz, sesin mîzanı işitme, tatmanın mîzanı zevk, koklama melekesinin mîzanı koku alma, dokunma hissinin mîzanı dokunma olacağı nitelenmiş, bazı âlimlerce hasenâtın nurâni, seyyiâtın ise zulmâni bir cisim olup bu keyfiyette teşekkül ederek tartılma işleminin gerçekleşeceği belirtilmiştir. Ayrıca terazinin kefelерinin eşit gelmesi durumunda, kişinin a‘râfta bir müddet tutulacağı da zikredilen hususlardandır.⁴⁴⁴

Bu başlıkta ele alınan bir diğer konu ise sırat bahsidir. Müellif, “*akâid-i dînîyemizin birisi sıratın vücûduna ve cümlelerin andan mürûrine îmân eylemektir.*” çerçevesiyle sırata iman etmenin zorunluluğunu vurgulamıştır. Cehennem üzerinde mevcut bir köprü olan sırat, kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak tasvir edilirken *وان منكم*⁴⁴⁵ *إلا واردها* âyet-i kerîmesinden hareketle, *Şerhu’l-Makâsıd*’da vürûd ile kastedilen mananın mürûr-geçmek olduğu açıklanmış, evvelûn ve ahirûn herkesin onun üzerinden geçeceği nitelenmiştir.⁴⁴⁶

Kâdî Abdülcebbâr başta olmak üzere birçok Mu‘tezile kelâmcısının, sıratın kıldan ince kılıçtan keskin olduğu tasvirini kabul etmediği, şayet bu vasıf gerçek olsa üstünden geçilmesi imkânsız olan elem verici bir durum ortaya çıkar ki söz konusu hâl, teklîf yurdunun bir vasfıdır, muhtevasıyla nazara verilmiştir.⁴⁴⁷ Âsım Efendi bu ve benzeri izahlara, suyun üstünde yürütme, semâda tayarân ettirme gibi hârikulâdeliklere muktedir olan Allah Te‘âlâ’nın kudret-i ilâhi gereği, sıratı da bu vasıflarla vasıflandıracağı ve mü’min kullarından bazılarını şiddetli fırtına hızında, bazılarını ise rüzgar hızında sıratın üstünden geçireceği, açıklamasıyla cevap vermiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴³ Mu‘tezile’nin ilke olarak kabul ettiği fakat keyfiyeti konusunda bazı tartışmaların yaşandığı mîzan görüşü hakkında bkz. Kâdî Abdülcebbâr, *age*, c.II, s.668-670; Seyyid Şerif Cürcânî, *age*, c.III, s.612.

⁴⁴⁴ Âsım Efendi *age*, s.222.

⁴⁴⁵ Meryem 19/71.

⁴⁴⁶ Âsım Efendi *age*, s.222; Sa‘düddîn Taftâzânî, *Şerhu’l-Makâsıd*, Neşr. Abdurrahman Umeyre, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1998, c.V, s.119-120.

⁴⁴⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *age*, c.II, s.672-674.

⁴⁴⁸ Âsım Efendi *age*, s.223.

2.3.8. Şefaât

Merahu'l-Me'âlî'nin elli yedinci beytinde; enbiya, evliyâ, ulemâ ve sâlih kişiler gibi ahyâr-hayırlıların kıyâmet günü, dağlar kadar büyük günahları olan kişilere şefaât edeceği ve bu kimselerin maruz kaldıkları azaptan kurtarılacağı, ele alınmaktadır. Müellifin bir başkası hakkında tazarru yoluyla hayır murad etme ve zararın ondan terkedilmesini isteme, şeklinde tarif ettiği şefaât konusu, Mu'tezile'nin şefaâtle ilgili karşıt tutumuyla birlikte değerlendirilmiştir.⁴⁴⁹

Mu'tezile'nin şefaate karşı inkârcı tutumunun af konusundaki temellendirmesinden ileri geldiği zikredilirken, başta *Şerhü'l-Mevâkıf*⁴⁵⁰ ve *Şerhü'l-Makâsıd*⁴⁵¹ gibi eserlerden hareketle konuyla ilgili Ehl-i Sünnet'in genel değerlendirmeleri nazara verilmiştir.⁴⁵² Nitekim sünni telakkideki affeden ve bağışlayan yaratıcı tasavvuru ile küçük günahların ve tevbesi edilmiş büyük günahların bağışlanacağı, buna karşın ebedi olarak cehennemde kalacağı ayetle sâbit olan mutlak küfür sahiblerinin, affedilmeyeceği hususu vurgulanmıştır.⁴⁵³

Büyük günah işleyen kimselerin affi hakkında sem'î delil bulunmadığını zikreden Mu'tezile'nin aksi yönde delil olarak ele aldığı âyetler, müellif tarafından tahlil edilmiş,⁴⁵⁴ diğer taraftan Ehl-i Sünnet'in, şefaatin gerçekleşeceğine dair referans verdiği âyet-i kerîmeler de bu başlıkta sıralanmıştır.⁴⁵⁵

Ehl-i Millet-i Beyzâ olarak tasvir edilen Ehl-i Sünnet âlimlerince günahkâr kişiler için peygamberlerin şefaât yetkisini kullanacağı, bu şefaatin ya cehenneme girmeden önce ya da cehenneme girdikten sonra gerçekleşeceği, müellifin temas ettiği

⁴⁴⁹ Âsım Efendi *age*, s.224; Ayrıca şefaât tanımı için bkz. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.IV, s.3397.

⁴⁵⁰ Seyyid Şerîf Cürcânî, *age*, c.III, s.592-594.

⁴⁵¹ Sa'düddîn Taftâzânî, *age*, s.156-162.

⁴⁵² Affi mümkün görmeyen Mu'tezile'ye göre şefaatinde bir faydası olmayacağına dair bkz. Nureddin Sâbûnî, *age*, s.81; Ayrıca şefaatin sadece tevbe eden mü'min kişilere olduğu ve fasıkları kapsamadığı, bu nedenle fisk üzere ölen birinin bağışlanmasının mümkün olmadığı görüşü de dile getirilmektedir. Bkz. Kâdî Abdülcebâr, *age*, c.II, s.604-612; Orhan Şener Koloğlu, *age*, s.528-529.

⁴⁵³ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.224; Ayrıca İmâm-ı Azam tarafından, büyük günah işlemiş olsa da cennet ehl-i olan herkes için şefaatin gerçekleşeceği belirtilmiştir. Ebû Hanîfe, *age*, s.68.

⁴⁵⁴ Söz gelimi Mu'tezile'nin şefaatin gerçekleşmeyeceğine dair ele aldığı ayetlerden Âl-i imrân 2/162 savaştan kaçma; en-Nisâ 4/30 yenilen mallar; en-Nisâ 4/14 miras hakkında olduğu nitelenmiştir. Bkz. Âsım Efendi *age*, s.225.

⁴⁵⁵ en-Nisâ 4/48; eş-Şûrâ 42/25,34.

noktalardandır. Şefaatin keyfiyetine dair hususların beş temel başlıkta⁴⁵⁶ ele alındığı rivayetini zikreden Âsım Efendi, “*Hulûd fi'n nâra müstehakk olanların tahfîf-i 'azablarına müte'allikdir*” ifadeleriyle en son şefaatin Cehennem ehline yönelik olacağı, bu bağlamda Ebû Tâlib için gerçekleşecek olan şefaitle de azabının hafifletileceği, bilgisini zikretmektedir. Ayrıca ulemânın şefaathet yetkisine sahip olması والذين اتوا العلم⁴⁵⁷ درجات⁴⁵⁸ âyeti ve peygamberlerin vârisi olacakları hadisiyle delillendirilmiştir.

2.3.9. Cennet ve Cehennem

Cennet ve cehennemin mâhiyeti, hâl-i hazırdaki durumları, içindekilerinin-ehlinin ebedi olup olmadığı ve özellikle Mu'tezile'nin ileri sürdüğü, mürtekb-i kebîrenin “*muhalled fi'n-nâr*” olacağı hususu ile Ehl-i Sünnet'in bu konuya bakışı; on sekiz, on dokuz ve elli sekizinci beyitlerde işlenmiştir.

Emâlî beyitlerine konu olan kelâm meselelerinden birisi de cennet ve cehennemin hâli hazırda yaratılmış olduğu ve her birisinin üzerinden bir hayli zamanın geçmesidir. İlâhi adâlet gereğince ehl-i saadetin cennete, ehl-i şekâvetin de cehenneme girmesi ve başka bir mekâna nakil olunmaksızın ebedi olarak orada kalmaları, naklî deliller ışığında anlatılmaktadır.⁴⁵⁹ Cehmiyye'nin, cennet ve cehennemin ebedi olması durumunda Hak Te'âlâ ile aynı vasfı taşıyacağı, bu sebeple ikisinde sonlu olduğu yaklaşımı, “*vâcibu'l-bekâ*” ve “*câizü'l-bekâ*” ayrımı ile nakz edilmektedir. Nitekim müellif, Allah Te'âlâ'nın zâtının bekâsını, bi-zâtihî; cennet ve cehennemin bekâsını ise ibkâ-i ilâhi ile ebedi kılınmış bir bekâ olarak değerlendirmektedir.⁴⁶⁰

Cennet ve cehennemin hâlen mevcut olduğuna temas eden Âsım Efendi, bu konuda çeşitli naklî deliller ileri sürmektedir. Söz gelimi ⁴⁶¹ واتقوا النار التي أعدت للكافرين âyet-

⁴⁵⁶ Müellifin bu tasnifle ilgili zikrettiği rivayetinin birincisi, mahşerdeki hesabın başlamasına ve sıkıntılı bekleyişin sona ermesine dair olan şefaathet-i uzmadır. İkincisi, hususi bir grup için gerçekleşecek olan hesapsız cennete gidilmesiyle ilgili şefaathet. Üçüncüsü, Cehenneme gidecek olanların girmemesine dair şefaathet. Dördüncüsü, Cehenneme giren muvahhidler için çıkması yönünde şefaathet. Beşincisi ise yukarıda da zikredildiği üzere ebedi cehennemlikler için azabın hafifletilmesine dair olan şefaathettir. Bkz. Âsım Efendi *age*, s.228-229.

⁴⁵⁷ el-Mücâdele 58/11

⁴⁵⁸ Âsım Efendi *age*, s.227-229.

⁴⁵⁹ el-Kehf 18/107-108; el-Beyyine 98/6.

⁴⁶⁰ Âsım Efendi *age*, s.86-87.

⁴⁶¹ Âl-i imrân 3/131; Ayrıca *âyetü'l-âyet* fiinin geçtiği diğer ayetlerden bazıları için bkz. Âl-i imrân 3/133; el-Ahzâb Sûresi 33/64.

i kerîmesindeki ⁴⁶²أعدت fiilinin, mâzî kalıpta gelmesi, şunda mevcûd olduklarını göstermektedir. Benzer şekilde Hz. Âdem ve Havva kıssaları da أعدت fiilinin mâzî sîgâsından geldiğini temellendirmektedir. Mekânlarının nerede olduğuyla ilgili her hangi bir âyetin nâzil olmadığını belirten müellif, ekser ulemânın görüşü olarak عند سدرۃ المنتهى ⁴⁶³عندها جنة المأوى âyet-i kerîmesinden istidlâlle, cennetin yedi kat semâvâtın üstünde ve arşın tahtında olduğunu zikretmiştir. Mu‘tezile’nin cennet ve cehennem hâli hazırdaki tehayyüzü ve bunun mümküniyetini muhal gören yaklaşımı, ⁴⁶⁴“cennet fevka's-semâ' ve tahte'l- 'arş olunca arzları, 'arz-ı semâvat ve 'arâzın olmakda, kat'an işkâl yokdur. Ve zikr olunan 'âlemde hâsıl olan anâsırın, bu 'âlem-i anâsırına tamâm-ı hakikatde temâsülî memnû 'dur.” ifadeleriyle nakz edilmiştir. ⁴⁶⁵

Diğer taraftan maslahat ve hikmet-i ilâhi gereğince, cennet ve cehennem henüz yaratılmadığını çünkü cennetin sevapların karşılığı olarak, cehennem ise ikâba mebni olarak yaratılacağını, ikisinde kıyamet gününden evvel vâki olmayacağını savunan Mu‘tezile’ye, Hak Te‘âlâ için hikmet ve maslahat vâcib değildir, yaklaşımını ile karşılık verilmiştir. Ayrıca mü’min için kabrin cennet bahçesi, kâfir için ise cehennem çukuru olacağı rivâyeti ile cennet ve cehennem, hâli hâzırda mevcut olması dile getirilmiştir. ⁴⁶⁶

Cennet ve cehennemle ilgili müellifin zikrettiği bir diğer konu ise cennet ve cehennem ehlinin durumudur. Ayrıca iman-küfür bölümü ile de alâkalı olan mürtekb-i kebîre bahsi, bu başlıkta ele alınmıştır.

Büyük günah sahibinin, tevbe etmeksizin günahı sebebiyle cehenneme girmesi durumunda, kâfirler gibi ebedi olarak cehennemde kalmayacağı, muvakkat bir müddetten sonra cennete gireceği, Mu‘tezile ile Ehl-i Sünnet arasında tartışıla gelen konulardan birisini teşkil etmektedir. Naklî deliller çerçevesinde, ⁴⁶⁷ mürtekb-i kebîrenin cennet ehli olduğunu bildiren Ehl-i Sünnet, büyük günah işleyen ebedi olarak cehennemde kalması durumunda, işlediği günaha muadil gelmeyecek bir azapla ta‘zîp edilmesini, zulüm olarak

⁴⁶² “أعدت” fiili, “عد” sülasi muza‘af fiilin if‘al vezninden mâzî meçhûl kalıptır.

⁴⁶³ en-Necim Sûresi 53/14-15.

⁴⁶⁴ el-Hadîd 57/21 âyet-i kerîmesinden hareketle Mu‘tezile, cennet ve cehennem cisim olarak tecessüm edeceğini bu durumun ise ancak ahirette yaratılmakla gerçekleşeceğini savunmaktadırlar. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.83-84.

⁴⁶⁵ Âsım Efendi *age*, s.83-84.

⁴⁶⁶ Âsım Efendi *age*, s.85.

⁴⁶⁷ en-Nisâ 4/48,116; et-Tevbe 9/72; ez-Zümer 39/53; el-Hadîd 57/21; ez-Zilzâl 99/7.

değerlendirmekte, böyle bir zulmü ise âdil-i mutlak olan Hak Te‘âlâ’dan uzak görmektedir.⁴⁶⁸

Mu‘tezile’nin naklî delillerle izah ettiği⁴⁶⁹ mürtekib-i kebîre hakkındaki “*muhalled fi’n-nâr*” görüşü⁴⁷⁰ ve ilgili ayetlerin delâleti, müellif tarafından eleştirilerek tevil edilmiştir. Özellikle İnfitâr Sûresi’nden delil getirilen firkâ-i füccârın kimler olduğu hususu,⁴⁷¹ *اولئك هم الكفرة الفجرة*⁴⁷¹ âyet-i kerîmesi ile füccâr sınıfının büyük günah işleyen mü’minler olmadığı, buna mukabil bu zümrenin kâfirler olduğu nazara verilmiştir. İslam toplumunda geçmişten bu güne uygulanmakta olan ve hâdis-i şerifle de sâbit itaatkâr, günahkâr, fâcir her kim olursa olsun arkasında cenaze namazının kılınabileceği hususu, yine bu minvâlde verilen örneklerdendir.⁴⁷²

Cennet ve cehennemle ilgili tartışılan hususlardan bir diğeri de mü’min ve kâfir çocuklarının durumudur. Etfâl-i müslimînin cennete gideceği hatta anne ve babasına şfaat edeceği dile getirilirken, etfâl-i müşrikîn hakkında ise ihtilaflı görüşler nazara verilmektedir. İmam Buhârî, (v. 256/870) Kâdî İyâz, (v. 544/1149) Kurtubî (v. 671/1273), İmam Nevevî, (v. 676/1277) Lekânî, (v. 1041/1632) gibi müelliflerden iktibasla, müşrik çocuklarının cennete gideceği belirtilirken, İmâm-ı Âzam’ın bu konudaki tevakkufu zikredilmiştir. Hz. Hatice’den rivayetle etfâl-i müşrikînin cehenneme gideceğine dair hadis, özellikle yukarıda zikredilen müelliflerin görüşleri bağlamında, delil olarak kullanılmamıştır. Bu açıdan Âsım Efendi “*Lâkin gâlib olan cennete dâhil olmalarıdır.*” ifadeleriyle etfâl-i müşrikînin cennete gideceğini belirtmektedir.⁴⁷³

2.3.10. Rü’yetullah

Genellikle kelâm kitaplarında ilahiyyât ya da sem‘iyyât başlığı altında incelenen rü’yetullah konusu,⁴⁷⁴ *Merahu’l-Me‘âlî*’nin yirminci ve yirmi birinci beyitlerinde ele alınmıştır. Görmenin mahiyetine ve nasıl gerçekleştiğine dair izahlardan sonra müellif,

⁴⁶⁸ Âsım Efendi *age*, s.230-231.

⁴⁶⁹ Mu‘tezilenin büyük günah işleyen kişiler hakkında delil getirdiği ayetler, en-Nisâ 4/93; el-İnfitâr 82/13-15.

⁴⁷⁰ Çeşitli başlıklarda zikredilen Mu‘tezile’nin mürtekib-i kebîre hakkındaki görüşü için bkz. Âsım Efendi *age*, s.10, 99, 184.

⁴⁷¹ Abese 80/42.

⁴⁷² Âsım Efendi *age*, s.232-233.

⁴⁷³ Âsım Efendi *age*, s.86-87.

⁴⁷⁴ Bekir Topaloğlu, *age*, s.50.

Hakk Te‘âlâ’nın cennette mü’min ve mükerrer kullarına arz-ı lutfu didâr ederek görüneceğini, mü’minlerinde keyfiyetsiz bir şekilde, hakikattini idrak etmeksizin ve yaratılanlardan başka bir şeye benzetmeksizin Allah Te‘âlâ’nın cemâli ile şeref bulacağını zikretmektedir.⁴⁷⁵

Mesâil-i kelâmiyenin önemli konularından birisinin de rü’yetullah bahsi olduğunu zikreden Âsım Efendi, rü’yet-i ilâhîyi kabul edenlerin saadete ereceğini, inkâr edenlerin ise Hakk Te‘âlâ’yı görme şerefinden mahrum kalarak mükedder olacaklarını belirtmektedir. *Şerhu’l-Mevâkıf* tan iktibasla⁴⁷⁶ dünyada ve ahirette rü’yetin aklen câiz olduğu fakat dünyada Allah Te‘âlâ’nın görüleceğine dair bazı ihtilâflı görüşlere dikkat çekilmektedir. Uykuda Allah’ın görülmesiyle ilgili benzer şekilde bazı tartışmalara da temas edilirken Şah Şucâ’ı Kirmânî⁴⁷⁷ (v. 270/883) ve kıraat imamlarından Hamza ve seleften bazı kişilerin uyku esnasında rü’yetullahı mazhar oldukları zikredilmiştir.⁴⁷⁸

Müellif, Beyzâvî’nin (v. 685/1286)⁴⁷⁹ *âyet-i kerîmesinin* tefsirinden istidlâl, dünyada rü’yetin gerçekleşeceği ile ilgili görüşüne yer vermiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Âsım Efendi *age*, s.88.

⁴⁷⁶ Seyyid Şerif Cürcânî, *age*, c.III, s.186.

⁴⁷⁷ Âsım Efendi’nin Şah Şucâ-’ı Kirmânî olarak zikrettiği kişi, keskin firâset sahibi, sûfî zâhitlerden Ebu’l Fevâris Şah b. Kirmânî’dir. Rü’yet konusunda nazara verilen Şah Şucâ-’ı Kirmânî, rivayete göre uykuda Allah’ı görmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim el-Kuşeyri, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Haz. Süleyman Uludağ, Derhâg Yayayınları, İstanbul 2009, s.123,469.

⁴⁷⁸ Âsım Efendi, *age*, s.89.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/55

⁴⁸⁰ Âsım Efendi’nin detaya dair bilgi vermediği fakat muhtemel Huzur Dersleri’nde cerayan eden bir hâdisede, el-Bakara 2/55 âyetinin tefsiri esnasında, hâzîrûn, Beyzâvî’nin ilgili ayette zikrettiği “وذلك للمؤمنين في الآخرة ولأفراد من الأنبياء في بعض الأحوال في الدنيا” ibâresindeki الأفراد kelimesinin ne anlama geldiğine dair bazı münakaşalarda bulunmuşlardır. Bu esnada kendisinde o mecliste olduğunu ve meclisin edep ve adabına riayetle, dilinin döndüğü kadar gerekli açıklamayı yapmaya çalıştığını zikreden Âsım Efendi, bu sebeple Beyzâvî’nin mutasavvıf kimliğinin bilinip bilinmediğini sorar, meclisin Beyzâvî’nin tasavvûfî temâyülünün bilindiğine dair ikrarından sonra “*أفراد* ünvanı burada tasavvuf istilahına mebnidir. (Bu herkes tarafından kabul edilip tasdik edilince) burada *أفراد* dan maksat, *Fahru’l Enâm Aleyhi’s-salatü ve’s-Selam Hazretleridir ve insan nevinin (أفراد)* bakımından en ekmeli olmakla “*أول ما خلق الله نوري*” hadisi mucibince ilk yaratılan “*وكننت نبيا و آدم بين الماء والطين*” hadisi muktezasınca ilk nebi “*وأوتيت جوامع الكلم*” hadisi iş bu külliyet ve cem’iyete işaretir. Buna binaen lisan-ı hakikatte zat-ı şeriflerine (*أفراد*) tabir olunur. *Beydâvî dahi ehl-i hakayikten olduğundan dolayı (cevheren ve siğaten) ifrad unvanıyla sebt eylemiştir, diye takrir ettiğimizde adı geçen tabirler kulaklarına isabet edince (ses getirince) mahall-i beyan iltimaslarında Şeyh-i Ekber el-Enver Hazretleri (ks) Fusûs’da “fass-ı Muhammediyye’yi ferd kelimesi ile tertipleri ona işaret olup şarihler dahi zikredildiği şekilde fazlastıyla izah etmişlerdir, dediğimizde derhal “Fusûs” ve şerhlerini getirip, müracaat ederek konuya vakıf olduklarında sükût” ile güyâki âferin diye” övdüklerini zikretmektedir. Bkz. Numan Yazıcı, *Dünya Çapında Dil Âlimi Antepli Müterim Âsım Efendi*, Gaziantep Şehit Kâmil Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, Kahraman Ciltevi, İstanbul 2000, s.19-20; Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, c.II, s.1535-1536; Ayrıca tefsirdeki ilgili ibâre için bkz. Kâdî Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vîl**

Konu hakkındaki tartışmalarla ilgili genel bir değerlendirme yapılırken Mu‘tezile, Felsefeciler, Hâricîler ve Zeydiyye ile Allah’ı cisim olarak görüp O’na yön isnad eden Müşebbihe ve Kerrâmiyye’nin rü’yetullah görüşlerine de yer verilmektedir.⁴⁸¹ Bu bağlamda ilk başta Mu‘tezile’nin muhalif tutumuna ve gerekçesine yer veren şârih, لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يَدْرِكُ الْأَبْصَارَ⁴⁸² âyetinin delâletini tartışmaktadır.⁴⁸³

Basar ile rü’yeti müradif kelimeler gören Mu‘tezile’ye göre iki kelimedenden birisini ispat etmek ya da nefyetmek sahih olmaz.⁴⁸⁴ Ayrıca mübâlağâ konumunda cinslik bildiren bir lam “*cem’ mahallî bi’l-lâm*” vârid olmuştur. Bu ise “*Hasebi’l usûl, sîga-i ‘umûm*” olmakla bütün vakitler itibariyle umumiyet-tamamiyet içermektedir. Bu sebeple âyet-i kerîmeden hareketle ferden ferdâ-tek tek Hak Te‘âlâ’nın görünmesi mümkün değildir.⁴⁸⁵

Mu‘tezile’nin rü’yeti kabul etmeyen bu yaklaşımı, Âsım Efendi tarafından basar ile idrak kelimelerinin rü’yetle, müteradif olmasının imkânsız görülmesiyle tenkit edilmiştir. Nitekim idrak rü’yetten daha yakın bir manayı ifade etmektedir. Bu sebeple idrakin nefyinden rü’yetin nefyi lazım gelmediği belirtilmiştir. Diğer taraftan “*idrâk, mer’inin ‘ayinde irtisâmî ve şu‘â-ı basârînin ‘ayinden hurûc ve mer’îye ittisâliyle meşrûtdur.*” ifadeleriyle idrâk, görünen mer’inin gözde resmedilmesi ve göz ışınlarının gözden çıkarak görülecek olan şeye ulaşması şartıyla meşrut olması, nazara verilmiştir. Nitekim “*رأيتُهُ وما إدركته ببصرى*”⁴⁸⁶ gözümle idrak ettiğim şeyi gördüm”, denildiği bu bağlamda serdedilmiştir.⁴⁸⁶

(*Tefsîru’l Beyzâvî*), c.I, s.81; Ayrıca Füsûs’taki yirmi yedinci bâb olan “*Muhammed kelimesinin ferdiyeti*” bâbına göre, yaratılışın en evvel Peygamber Efendimiz ile başladığı, yine onunla sona ereceği bu nedenle onun hikmetinin ferdiyyet olduğu gibi hususlar nazara verilmektedir. Bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Füsûsü’l-Hikem*, Tahk. Ebû’l Alâ el-Affî, Dâru’l-kitâb el-Arabî, Beyrut Trs, s.214-226.

⁴⁸¹ Seyyid Şerîf Cürcânî, *age*, c.III, s.188.

⁴⁸² En’âm Sûresi 6/103

⁴⁸³ Âsım Efendi, *age*, s.90.

⁴⁸⁴ Mu‘tezile, basar ve idraki sadece lafız farklılığı olan iki kelime olarak görmektedir. Bu bağlamda ne “onu gördüm ama gözümle idrak etmedim” denilebilir ne de tam tersi söylenebilir. Bkz. Seyyid Şerîf Cürcânî, *age*, c.III, s.232.

⁴⁸⁵ Âsım Efendi, *age*, s.90; Cürcânî’den ihtisarla verilen bu kısmın tafsilatlı izahında, mübâlağâ makamında cinslik bildiren lâm ile bütün vakitlerde gözlerin tamamını kapsamaktadır. Nitekim “Gözler falanı idrak etmez” sözü, bütün vakitleri içermemektedir, bu nedenle vakitlerin tamamını onun karşılığı ifade etmelidir ki gerek bu dünyada gerekse ahirette gözlerden hiçbiri onu göremez, denilmiştir. Bkz. Seyyid Şerîf Cürcânî, *age*, c.III, s.232.

⁴⁸⁶ Âsım Efendi, *age*, s.91.

Ehl-i Sünnet'in rü'yetullah görüşünü beş başlıkta ele alan müellif, sırası ile ilgili delilleri şu şekilde zikretmektedir. Bunlardan birincisi: ⁴⁸⁷ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة: 487 âyet-i kerîmesidir. İkincisi: ⁴⁸⁸ سترون ربكم يوم القيامة كما ترون القمر ليلة البدر لا تضامون في رؤيته 488 hâdis-i şerifidir. Üçüncüsü: ⁴⁸⁹ انظر إلى رب أنظر إليك 489 âyet-i kerîmesidir. Dördüncüsü: ⁴⁹⁰ انظر إلى ربك فلما تجلى ربه للجبل 490 âyet-i kerîmesidir. Beşincisi: ⁴⁹¹ انظر إلى ربك فلما تجلى ربه للجبل 491 âyet-i kerîmesidir. Âsım Efendi'nin rü'yetullah hakkında ortaya koyduğu deliller ve bu delillerin izahı, genellikle Ehl-i Sünnet kelamcılarında görülen üslup ve içerikle benzerlik taşımaktadır. Bu nedenle ilgili delillerin tafsilatına yer verilmemiştir. ⁴⁹²

Yirmi birinci beyitte mü'minlerin rü'yetullahı mazhar olması ile cennet nimetlerini unutacakları ve rü'yeti inkâr eden Mu'tezile'nin kaybının büyük olacağı nazara verilmiştir. Kulun rabbini nasıl bilirse Allah Te'âlâ'nın kullarına o şekilde muâmele edeceği, hâlis niyetle cennette yüksek makamlara tâlib olmak gerektiği, ilgili rivayetlerle ele alınmıştır. Âsım Efendi'nin edebî yönü ve bu bağlamda hakikat ehlinin cennette sadece Allah'ın cemâline talip olma gayesi, Koca Ragıb Paşa'dan da (v. 1176/1763) iktibasla şu şekilde nazara verilmiştir.

“Ehl-i hakîkatin cenneti, lisâna aldıkları mahzâ, ol şerefi iltikâya vesîle-i mekâmı olduğuna mebnîdir. Yoksa Behişt andıkça zâhid ekl ve şürbün lezzetin söyler müeddâsi Zâhid, ‘abdü'l bâtın gibi hûri ve gılmân hevâsı ve et’ime ve eşribe iştihâsına mebnî cennet niyâzında olmazlar.”⁴⁹³

Allah'ın görülmesiyle ilgili genel değerlendirmelerinden sonra Âsım Efendi, “*Ve nisvânın rü'yetinde makâle vardır. Lâkin umûm nusûs iktizâsî anlarda mahrûm olmazlar.*

⁴⁸⁷ el-Kıyâme 75/22-23.

⁴⁸⁸ “*Ayın on beşinde gördüğünüz gibi âhirette Rabbinizi göreceksiniz. O'nun rü'yetinde itişip kakışarak birbirinize zarar vermezsiniz*” Birçok hadis kitabında geçen bu rivayet ve değerlendirmesi için bkz. Pezdevî, *age*, s.127 (115,116. dipnotlardan naklen); Sâbûnî ve Taftâzânî bu hadisi rivayet eden râvilerin yirmi bir kadar olduğunu zikretmektedirler. Bkz. Nureddin Sâbûnî, *age*, s.41; Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.200.

⁴⁸⁹ el-A'râf 7/143.

⁴⁹⁰ el-A'râf 7/143.

⁴⁹¹ el-A'râf 7/143.

⁴⁹² Müellifin Ehl-i Sünnet'in rü'yetullah görüşü ile ilgili ortaya koyduğu delillerin değerlendirmeleri için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *age*, s.139-151; Pezdevî, *age*, s.119-133; Cüveynî, *age*, s.156-159; Sa'düddîn Taftâzânî, *age*, s.197-204; Seyyid Şerîf Cürcânî, *age*, c.III, s.186-242.

⁴⁹³ Âsım Efendi, *age*, s.99-101; Ayrıca Koca Ragıb Paşa'ya ait “*Tecelli neş'esin ehl-i şikem idrâk kâbil mi / Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler*” beyti için bkz. Ömer Demirbağ, “*Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*”, (Doktora Tezi), YYÜSBE, Van 1999, s.132.

İnşallâhü Te‘âlâ cümlemiz ol ni‘metle mütene‘im oluruz” ifadeleriyle kadınlarında rü‘yete mazhar olacağını zikretmektedir.⁴⁹⁴

2.4. İman-Küfür Konuları

2.4.1. Mukallidin İmanı

İman konusunda, her hangi bir araştırma yapmaksızın müslüman olan mukallidin imanının muteber ve müdellel olduğu hususu, *Merahu'l-Me‘âlî*'nin kırkıncı beytinde ele alınmıştır. Kelimenin etimolojik tahlillerine yer veren müellife göre iman, “*mutlakâ tasdik*” anlamına gelmektedir.⁴⁹⁵ İman tanımı çerçevesinde genel bir değerlendirmede bulunan Âsım Efendi, bu tanımlardan hareketle ekoller arasındaki farklılıklara işaret etmiş, yaşadığı dönem itibariyle gözlemlediği bazı çarpıklıkların, taklitten uzak hakiki manada bir imanla giderilebileceğini, konu ekseninde vurgulamıştır.

İman tanımıyla ilgili görüşleri dört başlıkta değerlendiren şârih, bunlardan birincisinin “*yalnız fi‘il-i lisân*” olduğunu zikretmektedir. Hz. Peygamber'in, Allah Te‘âlâ'dan getirmiş olduğu “*Vahdet-i Sâni‘ ve vücûb-ı salah ve hürmet-i hamr*” gibi hususların tamamının tasdik edilmesi gerektiğinin belirtildiği bu ikrâr, cumhur Ehl-i Sünnet'in görüşü olarak benimsenmiştir. İkinci görüş olarak “*yalnız fi‘il-i lisândır. Lâkin ma‘rifet-i kalble meşrûtdur. Hatta ikrâr ma‘rifetsiz tahakkuk eylemez*” ifadeleriyle, ikrarın yanında marifetinde ele alındığını zikreden müellif; Şia, Kaderiyye'den Cehm b.

---

⁴⁹⁴ Âsım Efendi, *age*, s.98. Müellifin nisvan taifesinde rü‘yet vardır ifadeleri, devrin sosyokültürel şartları içerisinde kadınlara şahsiyet kazandırma şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim hayatında rastladığımız bir hâdiseye göre Âsım Efendi, II. Mahmut'un ilk evladının Fatıma Sultan adında bir kız çocuğu olması üzerine, gerek padişahı teskin etmek gerekse devrin telakkilerinin biraz ötesine olumlu mesajlar vermek için şu muhtevadaki ifadeleri zikreder. Cahiliyye dönemindeki kız çocuklarının utanç vesilesi halleri, diri diri toprağa gömülmeleri dînî ve aklî noksanlıklarını nazara verildikten sonra “*ticari işlerde bulunmasalar, gaza ve cihat yapmasalar da insanlığın tarlası olduklarını, “Yuvayı dışı kuş yapar” atasözüne atıfla evin düzenin sağlanmasında en etkili rolü oynadıklarını*” belirtilmiş, onları da erkekler gibi Allah'ın yarattığını vurgulanmıştır. Bkz. Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c.I s.CXLII, c.II 1457-1459.

⁴⁹⁵ Âsım Efendi, *age*, s.156; *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.VI, s.5278.

Safvân, Ebü'l-Hüseyn es-Sâlihî⁴⁹⁶ ve Eş'ârî'nin⁴⁹⁷ bu görüşte olduğuna değinmiştir. Bu grup içerisinde ikrârın marifetsiz gerçekleşmeyeceğini zikreden Rakkaşî⁴⁹⁸ ve Kattân⁴⁹⁹ örnekleri de nazara verilmiştir. Üçüncü görüşte zikredilen “*mecmû' tasdîk ve ikrârın ismîdir*” ifadeleriyle, ekser muhakkikin bu görüşte olduğu vurgulanmıştır. Nitekim İmâm-ı Âzam'ın imanı, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik görmesi,⁵⁰⁰ bu başlıkta değerlendirilmiştir. İmanın, amelden bir cüz görülmesi ise dördüncü görüş olarak verilmiştir. Hâricîler ile Mu'tezile'nin benimsediği bu iman tanımında, amelin eksik olmasından dolayı kişinin, mü'min kimliğini kaybedeceği ileri sürülmüştür.⁵⁰¹

Mukallid kelimesinden kastın, “*ya'nî gayrîn kavlini bi-gayrî delîl kabûl eden*” kişiler olduğu belirtilirken, bu kişilerin imanının muteber olduğu fakat hakiki manada imana ulaştıracak istidlâlden yoksun olmaları sebebiyle, âsî olarak değerlendirilecekleri nitelendirilmektedir.⁵⁰² İman tanımı üzerinden tartışmaları detaylandıran Âsım Efendi, bu bağlamda en sahih görüşün Mâtürîdî mezhebince kabul edilen mutlak tasdik şeklindeki iman tanımının olduğunu zikretmiş, ehl-i ilim ve fukahânın da bu görüşü benimsediğini vurgulamıştır.⁵⁰³

Müellif, inanılması gereken ilkelerin neler olduğu hususunu Cibril hâdisi ile nazara vermiştir. Buna göre iman, Allah Te'âlâ'ya, Allah'ın meleklerine, kitaplarına,

⁴⁹⁶ Hakkında yeterli birliği bulunmamakla birlikte, İlk dönem kelamcılarında olduğu, cisim kavramını cevher yerine kullanarak arada fark gözetmediği, bir cevherde bulunmaksızın arazların var olabileceği, bir cevherde iki zıt arazın bulunabileceği, hayat ve ölüm başta olmak üzere bütün arazları meydana getirmesi için Allah'ın insana güç verebileceği gibi görüşleri vardır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *DİA*, İstanbul 1991, c.III, s.340; Çağfer Karadaş, “Kerramiyye ve İtikâdî”, *KADER*, 2007, c.V, S.2, s.54.

⁴⁹⁷ Eş'ârî'nin iman tanımı arasında yer alan tasdik ve marifet kavramlarından dolayı müellif bu grup içerisinde değerlendirmiştir. Eş'ârî'nin iman tanımına dair bkz. Abdulkâhir el-Bağdâdî, *age*, s.285; Mehmet Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, s.292-300.

⁴⁹⁸ Yezid b. Eban er-Rakkâşî (v. 130/748) isminde bir râvi olup Basralı'dır. Hasan Basri'nin yanında bulunmuş, Enes b. Malik gibi sahabelerden de hadis rivayet etmiştir. Ashab-ı hadis kendinin kaderi olduğunu söyleyerek hadisi inkâr ettiğini, bu sebeple naklettiği hadislerin zayıf olup sika sayılamayacağı belirtmiştir. Bkz. Osman Aydın, “Dırar b. Amr Ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecinde Yeri” *AÜİFD*, 1999, c.XXXIX, s.664,665 (21. ve 29. dipnotlardan naklen).

⁴⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Saîd b. Küllab el-Kattân el-Basrî'nin (v. 240/854?) iman tanımı büyük ölçüde Eş'arîlere yakındır. Bkz. Tevfik Yücedoğru, *age*, s.124; Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Küllâb”, *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, s.156-157.

⁵⁰⁰ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s.74.

⁵⁰¹ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.157-158; Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, İstanbul 2000, c.XXII, s.213; Ayrıca müellif Rakkaşî ve Kattân gibi bazı örnekler üzerinden zikrettiği iman tasnifi ve tanımları *Şerhu'l-Makâsîd*'tan ihtisarlar verilmiştir. Bkz. Sa'düddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c.V, s.175-176.

⁵⁰² Âsım Efendi, *age*, s.158.

⁵⁰³ Âsım Efendi, *age*, s.161; Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin imanın tasdik gören değerlendirmesi için bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *age*, s.574-575.

peygamberlerine ve ahiret gününe inanmanın yanında kadere ve onun hayrına ve şerrine inanma, olarak belirtilmiştir.⁵⁰⁴

Kaderiyye mezhebinin imanı marifet gören yaklaşımı, Ehl-i Sünnet tarafından dile getirilen Yâhudi ve Hristiyan bilginlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetini evlatları gibi bilmelerine karşın onu inkâr ettiği açıklamasıyla, marifetin, tasdiksiz bir iman olmayacağı vurgulanmıştır. Diğer taraftan gözün ansızın bazı cisimleri görmesiyle, söz gelimi taş ya da duvar gibi birtakım nesnelere gözün teması ile marifetin vukû bulacağı halbûki tasdik ise haber veren bir muhbir tarafından malum olan bir emir ile kalbin emredilen şeye bağlılık tesis etmesi üzerine gerçekleşeceği ayrımıyla, tasdik ve marifete işaret edilmiştir.⁵⁰⁵

Mukallidin imanıyla ilgili tartışmaların nirengi noktasına işaret eden şârih, iki örnek üzerinden izahını sürdürmektedir. Nitekim ıssız bir muhitte, söz gelimi yüksek bir dağın zirvesinde neş'et eden ve kâinatın yaratıcısı hakkında herhangi bir malumâtı bulunmayan kişiye, âlemin yaratıcısı hakkında bilgi verilse ve bu mücerred bilgi ile iman gerçekleşmiş olsa bu türlü bir taklîdî imanın sorgulanması, mukallidin imanı bahsinde ele alınan asıl tartışma konusu olacaktır. Yoksa mukallidin imanıyla ilgili tartışmaların islam beldesinde, ulemânın gölgesinde yetişen ve nübüvveti dair mucizeleri tevâtüren işiten bir kişi hakkında olmayacağı dile getirilmiştir.⁵⁰⁶

Sahabeyi kirâmın imanlarının keyfiyetine dair bazı soruların akla gelmesi durumunda, onların imanının yakîn seviyesinde olduğu ve bazı şüphelerin âriz olması durumunda, sohbet-i nebevi ile bu tereddüt ve şekkin izale edildiği vurgulanmıştır. Nitekim o dönemdeki bazı insanların aklî muhakeme ve istidlâlden de müstağni olmadığı "*Ters (dışkı) deveye delalet ettiği gibi ayakların izleri de o yolda yürüyene delalet eder. / Burç sahibi semalar, yarılmış arz bu ikisi latif ve habîr olana delalet etmezler mi?*" istidlâliyle ortaya konulmuştur.⁵⁰⁷

---

⁵⁰⁴ Çeşitli hadis kitaplarında yer alan bu rivayeti Müslim, Kitabü'l-İman'ın ilk babında, birinci hadis olarak zikretmektedir. Bkz. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Tahk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İbn Hazm, Kâhire 2008, s.18; Ayrıca Sa'düddîn Taftâzânî, *age*, c.V, s.175-176.

⁵⁰⁵ Âsım Efendi, *age*, s.161.

⁵⁰⁶ Âsım Efendi, *age*, s.162.

⁵⁰⁷ Âsım Efendi, *age*, s.162.

Bu çalışmanın ana teması içerisinde nazara verilen Âsım Efendi'nin kelâmî vasfı, hiç şüphesiz en ziyade mukallidin imanı başlığı altında belirginleşmektedir. Nitekim müellif, itikada dair bazı şüphelerin “*tedvin-i ilm-i akaid*” ile birlikte giderildiğini vurgularken, kâmil bir imana ulaşma yolunda mülhidler ve sapkınların her dönemde insanları kandırmaya ve kaydırmaya teşne olduklarını vurgulanmaktadır. Benzer şekilde lanetlenmiş olan şeytanın da bu amaca matuf fırsatçı bir düşman olduğunun altı çizilmiştir. Bu tespitlerden sonra, dönemi itibarıyla bazı yozlaşmalara ve itikâdî problemlere temas eden şârih, asrın mülhidlerinin her asırda olduğu gibi yaşadığı çağda da fazla olduğunu ve avam-ı nâsı nasıl kandırdıklarını anlatmaktadır. Özellikle dini konularda insanların bu tuzağa düştüğü çünkü dünya malı kazanma gayretinin dini, diyaneti öğrenme yolunda pek görülmediği, söz gelimi seksen yaşında birinin, sekizyüz senelik mal biriktirme hırsı taşımaya rağmen temel meselelerde bile câhil kaldığı anlatılmıştır. Bu denli bir ortamda din istismacılarına gün doğduğu özellikle şeyhlik makâmı ve keramet konusunun suistimâle uğratıldığı zikredilirken bazı Melâmilerin ve Hz. Ali'ye olan muhabbetlerinde ifratçı bir tutum sergileyen kızılbaşların hezeyanları, bu bağlamda tenkit edilmiştir. Keramet konusunda da zikredildiği üzere müellif, akidenin safvetine dair aykırı bir tutum içerisinde olan kimseyi, semada pervaz eder görsem nazarı itibara almam ifadesiyle, bu hassasiyetine işaret etmiştir. Bununla birlikte şârih, bazı tasavvuf büyüklerine işaretle, onların din tacirliği gibi süfli şeylerden uzak olup dünya tozu ile kirlenmediklerini “*Ğubâr-ı dünyâ ile muğber olmazlar*” ifadeleriyle zikretmiştir.⁵⁰⁸

Mukallidin imanı başlığında bazı problemlere de işaret eden Âsım Efendi, çözülmeye yüz tutmuş son dönem Osmanlı toplumundaki bazı aksaklıkları da böylece nazara vermiştir. Hiç şüphesiz onun en sert tepkisi, din tacirliği yapan o günün ham softalarına ve nargile fokurdattırken abdestsiz namaza koşan derviş kılıklı ayak takımlarına olduğu görülmektedir.⁵⁰⁹

2.4.2. Ehl-i Fetret ve İmanı

Fetret ehlinin sorumluluğunun anlatıldığı kırk birinci beyitle müellif, akıl bâliğ olmuş kimselerin cehaletleri sebebiyle marifet-i ilâhiden mahrum kalmaları durumunda,

⁵⁰⁸ Âsım Efendi, *age*, s.164-167.

⁵⁰⁹ Âsım Efendi, *age*, s.166.

bu türlü bir özrün karîn-i kabul olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca bu başlıkta ele alınan bir diğer konu ise temyiz ve rüşde erme dönemi ile bu yaştaki çocukların imanlarının durumudur.

Özür kelimesinin anlamıyla ilgili izahlara yer veren müellif, muteber olan özrün bir daha yapılmaksızın gerçekleşecek olan tevbe anlamındaki özür olduğunu, fetret ehlinin ise sözü edilen bu özrünün-tevbesinin muteber olmadığını belirtmektedir.⁵¹⁰ Diğer taraftan dört başlıkta tasnif edilen akıl ile bilmemenin mahiyeti-“cehl” kelimesinin kavramsal izahlarına da yer verilmiştir. Bu açıklamalara göre cehl için “*Lisânımızda bilmediğînde bilmez ile ta ‘bir olunur.’*” denilmiştir.⁵¹¹

Ehl-i Sünnet’in konu eksenindeki genel değerlendirmesine “*Ehl-i Sünnet derler ki ‘âkil olan kimesne gerek sabî gerek bâliğ olsun ma ‘rifeti hâlik bîcûnda cehâleti ‘özü değildir.’*” ifadelerine yer veren müellif, naklî delillerle de bu vücûbiyeti desteklemektedir.⁵¹² Diğer taraftan akıl sahibi kişilerin akledilebilen ma‘kûlâta dair tefekkürlerine “*Semaya bir bakış attığım zaman sema bana gösteriyor ki sen birsin / Gezegenlere-yıldızlara- bir nazar attığımda herbir gezegen üzerinde bir şahit görürsün.*” beyti muhtevâsınca değinilmiştir. Aklın, tekvini ayetlerden “*Kitâb-ı kâinât*” ile Allah Te‘âlâ’nın varlığına ulaşması, benzer şekilde Nâbi’nin şu beytiyle de vurgulanmıştır. “*Kitâb-ı kâinât esrârı hakk’ı bî dehen söyler / Sevâd-ı mümkünât âsâr-ı sun’ı bî sühan söyler / Senün gûşunda istîdat yok idrakine yoksa / Lüb-i cüdâ kemâl-i sun’ı her berg-i çemen söyler.*”⁵¹³

İmanın vücûbiyeti, aklî ya da sem‘î olması gibi konuların âlimler arasında tartışma konusu olduğunu dile getiren şârih, Hanefilerin görüşü olarak imanın aklî olması gerektiğini zikretmiştir. Nitekim Hâkim eş-Şehîd’in (v. 334/945) *Müntekâ* isimli eserinden iktibasla, İmâm-ı Âzam’ın, fetret ehli bir kimse için Allah’ı bilmemesinin özür kabul edilmeyeceği hususunu dile getirdiği, belirtilmiştir. Yine İmâm-ı Âzam’a atfedilen

⁵¹⁰ Âsım Efendi, *age*, s.166; Benzer izahlara *Kâmûs*’ta yer veren müellif, özür kelimesi ile ilgili açıklamasını burada detaylandırmaktadır. Bkz. *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, c.III, s.2167.

⁵¹¹ Âsım Efendi, *Merahu’l-Me‘âlî*, s.168.

⁵¹² el-A‘râf 7/185; Yusuf 12/105; ez-Zâriyât 51/21

⁵¹³ Âsım Efendi, *age*, s.169.

başka bir görüşte ise Allah Te‘âlâ, peygamber göndermemiş olsa insanların Hazret-i Hâlikî akıllarıyla bilmelerinin vâcib olması gerektiği vurgulanmıştır.⁵¹⁴

Allah Te‘âlâ’nın elçi göndermeksizin azap etmeyeceği muhtevastaki âyet-i kerîmenin,⁵¹⁵ muamelâtla ilgili hususlara râci olduğu fakat enfüsi ve afâki delillerle “‘âkıl-i rü’yet âsar-ı sun” ile yaratıcının bilinmesinin istidlâlî, mümkün görülmüştür. Hüsün ve kubuh konusuna atıfla Eş‘arîlerin, ehl-i fetretle ilgili teklifin gerçekleşmeyeceği yaklaşımı ve naklî izahı,⁵¹⁶ karşıt görüş olarak zikredilmiştir. Mu‘tezile’nin akl-ı imanı mümkün gören kâbülü de yine bu başlık altında verilmiştir.⁵¹⁷

Ergenlik dönemine erişmemiş sabînin sorumluluğuyla ilgili tartışmalar, genellikle fetret ehlinin durumu başlığı altında ele alınmıştır.⁵¹⁸ Bu bağlamda konuyla ilgili Mâtürîdî’nin, aklî istidlâl melekesinin gelişmesi durumunda sabî için marifet-i ilâhiyi bilmenin, teklifi mümkün kılacağı görüşüne yer verilmiştir.⁵¹⁹ Mâtürîdî’nin bu görüşü, ihtilâm oluncaya değin sabîden kalemin kalkacağı şeklindeki rivayete aykırı düşeceği yaklaşımı dile getirilirken, ilgili görüşteki kalemi, Mâtürîdînin, amele taalluk eden oruç, namaz gibi ibadetler olmaksızın naklî delillerden referansla⁵²⁰ şariate yönelik görmesi, nazara verilmiştir.⁵²¹ Beyitte yer alan لذي عقل kavlinden hareketle müellif, akıl bâliğ olmayan çocuğun islamını muteber, irtidadının ise kabul edilmeyeceğini zikretmektedir. Âsım Efendi’nin konu ile ilgili temas ettiği son rivayete gelince, mukallidin ve ehl-i fetretin imanı konularını da ilgilendiren ve islam coğrafyasında neş’et etmiş birisinin gafleti sebebiyle inanması gereken ilkeleri tashih ve tahkik etmemesi durumunda, hükmen riddetle tahkim edilebileceği tehlikesiyle ilgili görüşür.⁵²²

⁵¹⁴ Âsım Efendi, *age*, s.169.

⁵¹⁵ el-İsrâ 17/15.

⁵¹⁶ ez-Zâriyât 51/56 âyet-i kerîmesi bu bağlamda zikredilmiştir. Müellif ilgili ayetin “*ba’zı müfessirîn* وما إلا ليعرفون خلق الجن والإنس إلا ليعبدون” şeklinde tefsir ettiğini belirtmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.170.

⁵¹⁷ Âsım Efendi, *age*, s.170-171; Ayrıca fetret ehlinin kimler olduğu ve dini sorumluluğuyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Mustafa Akçay, *Fetret Dönemi ve İnsanın Dini Sorumluluğu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, s.327-398.

⁵¹⁸ Bekir Topaloğlu, *age*, s.103-104.

⁵¹⁹ Âsım Efendi, *age*, s.171.

⁵²⁰ el-İsrâ 17/36.

⁵²¹ Âsım Efendi, *age*, s.171-172.

⁵²² Âsım Efendi, *age*, s.171.

2.4.3. Ye's / Be's Halinde İman

Ölümün hissedildiği bir vakitte meydana gelen imanın muteber olmayacağı hususu, kırk ikinci beyitte ele alınmıştır. Mü'min Sûresi'nin kırkıncı ayetinden hareketle, şiddet ve zorluk vakti meydana gelen iman-ı be'sin makbul olmadığı ve ye's halinde iman eden kişinin de Allah nezdinde mü'min sayılmayacağı konusu, bu başlıkta ele alınan bir diğer meseledir.

Cennet ve cehennemdeki yerini görmeden bir kimseye ölümün gelmeyeceği muhtevastaki hadis-i şeriften istidlalle, mü'min ve kâfirin ölüm esnasındaki akıbetinden haberdar olacağını belirten müellif, ömrünü, küfür ve dalâlette geçirmiş bir kâfirin, söz konusu be's hâlindeki ikrarının da muteber olmayacağını dile getirmiştir.⁵²³ Naklî deliller çerçevesinde⁵²⁴ imanın hangi şartlarda gerçekleşeceği ve Allah Te'âlâ nezdinde kabul olan imanın sıhhat şartı, Firavun'un imanı gibi örnekler üzerinden detaylandırılmıştır.

Hız. Yunus'un kavminin imanının ye's halinde gerçekleşen bir iman olmadığı, Allah Te'âlâ'nın iman ve itaat etmeleri için onları cezalandırdığı ve bu halin ukubet alameti taşıdığı, zikredilmiştir. Diğer taraftan bu konu içerisinde ele alınan ve tevbenin son ana kadar yapılabileceğini belirten müellif, can gırtlığa geldiği ana kadar tevbe-i be'sin kabul olacağına, naklî delillerden hareketle⁵²⁵ temas etmiştir.⁵²⁶

2.4.4. İman-Amel ilişkisi

İman-amel münasebetinin işlendiği kırk üçüncü ve kırk dördüncü beyitlerde; iman ve küfrün tanımı, imanın amelle ilişkisi ve bu bağlamda ekollerin konuya yaklaşımları değerlendirilmiştir. Cennet ve Cehennemin ebediliği meselesinde işlenen Mu'tezile'nin mürtekib-i kebîre hakkındaki görüşü, konu ile münasebeti gereğince tekrar nazara verilmiş, Hâricîlerin, imanı amelden bir parça gördüğü ve bu yolla ameli olmayan bir kimse için küfür isnadında bulunmaları, ilgili ayetlerden delillerle yeniden ele alınmıştır.

⁵²³ Âsım Efendi, *age*, s.173.

⁵²⁴ el-Bakara 2/4; en-Nisâ 4/18; Yunus 10/90-91.

⁵²⁵ eş-Şûrâ 42/25.

⁵²⁶ Âsım Efendi, *age*, s.174-175.

Hayırlı davranışlar olarak bilinen namaz, oruç gibi amel-i hasenenin imanın aslından-mefhûmundan kabul edilmeyişi, buna karşın iman etmeksizin gerçekleşecek ibadetlerinde ma'dum mesabesinde olacağı hususu, imanın amelle münasebeti açısından değerlendirilmiştir. İmanın amelden, amelinden de imandan ayrı şeyler olduğu,⁵²⁷ İmâm-ı Âzam'dan iktibasla şerhte yer verilirken mukallidin imanı bahsine konu olan ve imanın hangi ölçülerde gerçekleşeceği tanımsal çerçevesine dair atıflarla, iman tasnifi yapılmıştır.⁵²⁸

“İmâm-ı Mâlik ve Şâfi‘î ve Ehl-i Hadîs ve Eş‘â‘ire ve Mu‘tezile zâhib oldular ki a‘mâl-i hasene îmânda dâhildir” sözleri ile şârih, imanı, amelden bir parça gören ekollere değinmiştir. Bununla birlikte imanın amelden bir cüz olmadığı, tasdik ve ta‘at manasına hamledilerek onun artıp eksilmeyeceği, azlık-çokluk gibi ölçütlerden uzak olduğu meseleleri, *Şerhü’l-Mevâkıf* ve *Cevherü’t-Tevhîd* gibi eserlere işaretlerle, özetlenmiştir.⁵²⁹

Kırk dördüncü beyitle iman-amel münasebetini, günah irtikâbı üzerinden değerlendiren şârih, “mahzûrât-ı şer‘iyyeden olan zinâ ve katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl gibi ef‘al-i menhiyye irtikâbıyla küfür ve irtidâdıyla hüküm câiz değildir” muhtevasıyla bu durumu özetlemiştir. Küfür kelimesinin mahiyetine dair açıklamalarda bulunulurken küfrân-ı nimet kullanımı ile şükürsüzlüğe işaret edilmiştir. Bununla birlikte küfür kelimesi; imanın kabul şartlarını marifete ircâ edenler için Allah Te‘âlâ’yı bilmemekle, imanın kabul şartlarını ta‘ate hamledenler için ise günah işlemekle gerçekleşeceği nitelenmiş ve Hâricîlerin bu son tanımda yer aldıkları belirtilmiştir. Benzer şekilde Mu‘tezile’nin de bu görüşe yakın olması ve masiyeti üç başlıkta ele alması anlatılmıştır. İmanın kabulünü tasdik olarak benimseyenler için küfür, Allah Te‘âlâ’yı yalanlamakla-tekzîble gerçekleşeceği bildirilmiştir.

Küfür kelimesini dört başlıkta tasnif eden Âsım Efendi, Ebû Cehil örneğinde görüldüğü gibi kalp ve dil ile gerçekleşecek inkâr için küfr-i inkârî; İblis temsilinde görüldüğü üzere, kalbiyle bilip diliyle itiraf eylememekle gerçekleşen inkâr için küfr-i

⁵²⁷ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, s.66.

⁵²⁸ Âsım Efendi, *age*, s.174-175.

⁵²⁹ Âsım Efendi, *age*, s.178-180; Seyyid Şerîf Cürçânî, *age*, c.III, s.628-631; Ayrıca Eş‘arî-Mâlikî âlimlerinden Lekânî’nin (v. 1041/1631) *Cevherü’t-Tevhîd* isimli manzumesinin 115, 116, 117. beyitlerini, iman-amel münasebetine ayırmıştır. İlgili beyitler için bkz. İbrahim el-Beycûrî, *Tuhfetü’l-Mürîdin ‘alâ Cevheri’t-Tevhîd*, Tahk. Ali Cuma‘ Muhammed eş-Şâfi‘î, Dâru’s-selâm, Kahire 2002, s.19

cühûdî; Ebû Tâlib misâlinde olduğu üzere, kalbiyle bilip itiraf etmesine karşın bu türlü bir ikrarın utanç vesilesi haller olarak görülmesini ifade eden küfre, küfr-i âri ya da küfr-i inâdi; Ubey b. Selûl'ün inkârına işaretle, diliyle ikrâr ettiği halde kalbiyle tasdik etmeyenlerin küfrüne ise küfr-i nifâki denildiğini, zikretmiştir.⁵³⁰

İman-amel ilişkisi içerisinde Allah Te'âlâ'ya inanmayanların genel durumunu ise şârih, şu muhteva ile tanımlamıştır:

“Pes kâfir, îmânı olmayan kimsedir. Lâkin ‘örf ve isti‘mâlde vahdâniyeti inkâr ve isnâd-ı şirket edene müşrik ve risâleti Rasûlullâh'ı selb edene kâfir ve i‘tikâdını ihlâl edüp zâhiren îmân ve izhâr edene münâfık ve ba‘de'l îmân, küfür tarayân edene, mürtedd ve ba‘zı kütüb ve edyân-ı mensûha ile mütediyyin olana kitâbî ve kıdem-i dehrî kâil olup havâdisî, dehre isnâd edene dehri ve kat‘an hâlık isbât eylemeyene mu‘attıl ve nusûsa mûgâyir mahz-ı küfür olan ‘akâyid-i tebtîn edüp zâhiren islâm izhâr eden mülhide, zındık ıtlak olunur.”⁵³¹

İbn Ömer'den gelen rivayetle büyük günah ve küçük günahın neler olduğu, dokuz başlıkta sıralanmıştır. Bu sıralamaya göre; Allah Te'âlâ'ya şirk, sebepsiz yere adam öldürme, kazf-ı muhsine-iffetli bir kadına iftira, zina, savaştan kaçma, sihir yapma, yetim malı yeme, anne babanın hukukuna riayet edilmeyen ukûku'l-vâlideyn durumu, dinden çıkma-ilhad durumları, büyük günahlar arasında sayılmıştır. Ebû Hureyre'nin faiz yemeyi, Hz. Ali'nin ise içki içmek ile hırsızlığı da ilave ettiği belirtilmiştir. Diğer taraftan günah kavramına genel bir çerçeve çizmesi açısından “ لا صغيرة مع الإصرار، ولا كبيرة مع الاستغفار *Israrla işlendiği takdirde küçük günah, tevbe edildiği takdirde de büyük günah yoktur.*” vecizesi de bu başlıkta yer edinmiştir.⁵³²

2.4.5. İmanda Muvakkat İrtidât Düşüncesi

Muvakkat bir zaman içinde dinden çıkmaya-irtidâta niyet eden kimsenin hemen o vakitte mürted olacağı hususu, *Merahu'l-Me'âlî*'nin kırk beşinci beytinde anlatılmıştır. Nâzım Üşi'nin sistematik olarak işlemeye çalıştığı daha önceki iki beyitten hareketle

⁵³⁰ Âsım Efendi, *age*, s.180-181; *Merahu'l-Me'âlî*'de zikredilen bu açıklamanın benzer muhtevası için bkz. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.III, s.2318-2319.

⁵³¹ Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.182.

⁵³² Âsım Efendi, *age*, s.183; Bekir Topaloğlu, *age*, s.114.

tasdikin, zihinde ve kalpte kesin bir hükümle yer edinmesi meselesi, benzer şekilde birkaç dakika sonrası için dahi olsa kesin ve mutlak bir tasavvurla dinden çıkmaya dair bir mülehazanın kişiyi mürted kılacağı düşüncesi, aynı minvalde ele alınmıştır.⁵³³

Bu başlıkta ayrıca kişinin mü'min olma durumunu ifade eden imanda istisna konusuna da yer verilmiştir. Âsım Efendi'nin “*niyet-i küfür, niyet-i tasdıkı izâle eder*” sözleriyle işaret ettiği irtidat düşüncesi, kişinin küfre düşmesine sebep olmaktadır. Nitekim niyetin esasında, küfre kasıt olduğunu belirten müellif, Ūşî'nin bu kelimedeki sözü konusu maksadı kastettiğini belirtmektedir. İman-amel ilişkisindeki tartışmalar gölgesinde, Mu'tezile ve Hâricîler tarafından seyyiata kastın dahi küfür telakki edileceği ve Allah Te'âlâ tarafından böyle bir fiilin de affedilmeyeceği meselesi, nazara verilmiştir.⁵³⁴

Bu arada şârihin temas ettiği önemli hususlardan bir diğeri ise tasavvur edilmesine rağmen henüz irtikâb zemininde tebârüz etmeyen günah düşüncesidir ki amel defterine yazılmayan bu niyetten kişinin sorumlu tutulmayacağı ilkesi, zikredilmiştir.⁵³⁵

Ben inşallah mü'minim, sözleriyle terimleşen imanda istisna konusu, İmâm-ı Âzam'dan iktibasla⁵³⁶ “*ben gerçekten mü'minin*” denilmesi gereken ifaderiyle, men edilmiştir. Mu'tezile, Hâricîler ve Kerrâmiyye'nin imanda istisnayı hâlen câiz görmemelerine karşın istikbâlde istisnayı mümkün gören düşüncelerine işaret edilmiştir. Mescid-i Haramla ilgili olan âyet-i kerîmedeki⁵³⁷ istisnanın ise teberrük anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Benzer muhtevadaki naklî delillerden bir başkasına gelince وإنا لا حقون إن شاء الله بكم لا حقون rivâyetidir⁵³⁸ ki buradaki istisna da şüphe olarak değerlendirilmemiştir.⁵³⁹

⁵³³ Âsım Efendi, *age*, s.187; Bekir Topaloğlu, *age*, s.115.

⁵³⁴ Âsım Efendi, *age*, s.188.

⁵³⁵ Âsım Efendi, *age*, s.188.

⁵³⁶ İmâm-ı Âzam'ın imanda istisna ile ilgili görüşlerine doğrudan ulaşılacakla birlikte benzer şekildeki atıflar farklı kaynaklarda da dile getirilmiştir. Söz gelimi, başta Mâtürîdî olmak üzere Mâtürîdî kelamcılarının imanda istisnanın mümkün olmadığına dair görüşleri mevcuttur. Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *age*, s.585-591; Nureddin Sâbûnî, *age*, s.89; İlyas Üzüm, “İstisna”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII s.392.

⁵³⁷ el-Fetih 48/27.

⁵³⁸ “Biz de inşallah size katılacağız” anlamındaki hadis-i şerif, Ahmed b. Hanbel ve Selefilerin imanda istisnayı mümkün gören yaklaşımlarının bir delili olmakla birlikte müellif, bu rivayetle istisnanın mümkün görülmeceğini nazara vermiştir. Bkz. Âsım Efendi, *age*, s.188; İlyas Üzüm, *agm*, s.393.

⁵³⁹ Âsım Efendi, *age*, s.188-189.

2.4.6. Elfâz-ı Küfür

Telaffuz ettiği sözü benimsemeden ve zorlama olmaksızın küfrü gerektiren bir söz sarfetmesi durumunda, kişinin cehaleti sebebiyle islamdan çıkacağı konusu, kırk altıncı beyitte anlatılmıştır. Buhara ve Semerkant ulemâları arasında yaşanan ihtilafa temas eden Âsım Efendi, câhil bir kimsenin ciddiyetsizlik ve laubalilik içerisinde küfür ihtiva eden bir söz söylemesi durumunda kâfir olacağını, cehaletinin herhangi bir mazeret teşkil etmeyeceğini, fetvanın da bu anlayışla verildiğini zikretmiştir. Bu halde olan birisi için iman ve nikâhın tazelenmesi, küfrüne mukabil de tevbe-i istiğfârın getirilmesi gerektiği, vurgulanmıştır. Hanefî mezhebinin fıkıh kitaplarında, konunun detaylı bir şekilde tartışıldığını belirten müellif, bir mü'min için aslanan hususun boş vakitlerde dili, kişinin imanını tehlikeye atacak lakırtılardan uzak tutması gerektiği ve bu türlü bir aşinalıktan uzak durulması durumunda, istemeden de olsa sâdır olacak hezeyanların önüne geçilebileceğini belirtmektedir.⁵⁴⁰

Şiddet ve işkence gibi durumlarda, icbâri bir küfrün gerçekleşmesiyle kişinin sorumlu tutulmayacağı, buna mukabil hapse düşme ya da mal kaybı gibi nispeten daha hafif durumlarda, kişinin küfre düşmesiyle birlikte amellerinin boşa gideceği ve nikâhının da düşeceğine dair bazı müeyyidelerin ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Âsım Efendi'nin ilgili konular bağlamında satır aralarına işlediği tasavvufî temayüllerini, elfâz-ı küfür konusunda da görmek mümkündür. Nitekim küfre düşme gibi bir tehlike karşısında kişinin dikkatli olması gerektiği ve “Allah’ım sana bir şeyi ortak koştuktan sana sığınırım ve ben biliyor ve istiğfar ediyorum ki sen benim bilmediğim şeyleri de bilirsin” duasıyla,⁵⁴¹ sabah-akşam arkadaş olması gerektiği salık verilmiştir.⁵⁴²

Bu başlıkla ilgili zikredilecek bir diğer konuya gelince, sarhoşluk halinde şuursuzca söylenmiş sözlerin küfür ifade etmediği hususudur. Kırk yedinci beyitte işlenen bu konu ile sekr halinde küfrün gerçekleşmeyeceği belirtilmiştir. Sarhoşluğun sınırı İmam-ı Âzam’dan iktibasla, arzı semadan, erkeğide de kadından ayırt etmemek şeklinde belirtilmiştir. Sekir halinde küfrün gerçekleşmeyeceği, naklî delille⁵⁴³ desteklenirken

⁵⁴⁰ Âsım Efendi, *age*, s.190-191.

⁵⁴¹ Âsım Efendi, *age*, s.192; Ayrıca ilgili duanın arapça metni için bkz. اللهم إني أعوذ بك أن أشرك بك وأنا أعلم وأستغفر لك لما لا أعلم

⁵⁴² Âsım Efendi, *age*, s.191-192.

⁵⁴³ en-Nisâ 4/43.

ilgili ayetteki, ey mü'minler hitabıyla da sarhoşun nidâ edilmesi, delil olarak kullanılmıştır.⁵⁴⁴

2.5. Müteferrik Konular

2.5.1. Rızık

Müstakil bir başlıkta ele alınacak olan rızık konusu, genellikle kelâm kitaplarında, tekvin sıfatı ile kader konusu içerisinde değerlendirilmektedir.⁵⁴⁵

Haram olan şeylerin helâl gibi rızık olması ve sevk-i ilâhi yoluyla insanlara ulaştırılması hususu, *Merehu'l-Me'âlî*'nin ellinci beytinde açıklanmıştır. Allah Te'âlâ'nın hayvana sevk-i göndermesi hayvanın da onu yemesi şeklinde tarif edilen rızık konusu, Mu'tezile kelamcıları tarafından ileri sürülen karşıt görüşlerle değerlendirilmiştir. Nitekim mülk olan bir şeyin, sahibi tarafından yenilmesi ve sadece helâle inhisar edilen şeylerin rızık olarak değerlendirilmesi, Mu'tezile'nin rızık konusundaki görüşlerini ihtiva etmektedir.⁵⁴⁶

Klasik kelâm kitaplarından iktibasla konuyu özetleyen müellif, Ehl-i Sünnet'in haram olan şeyleri de rızık olarak değerlendirdiğini ve insanın kendi rızıkını yememesi, başkasının rızıkını ise yemesinin düşünülmeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan bu görüşe karşı Mu'tezile'nin, kişinin kendi rızıkını yememesi, başkasının rızıkını ise pek tabii yiyebileceğinin mümkün olması görüşü, zikredilmiştir. Yenilen şeylere dair tanımsal çerçevenin içerisine, faydalanma özelliğini de ekleyen Taftâzine'ye atıfla, Allah Te'âlâ'nın canlıların istifadesi için sevk ettiği şeylerden, sadece yeme özelliği olmaksızın insan ve hayvanların faydalandığı birçok şeyin de rızık olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁷ Cürcânî'den yapılan iktibasta ise rızık; mubah, haram ve helal gibi bir hükme bağlı kalımsızın hayat sahipleri için gıdalanma-beslenme özelliğinin yanında, başka bir vasfa sahip olan her hangi bir şeyle de nitelenebileceği görüşüne yer verilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Âsım Efendi, *age*, s.192-193.

⁵⁴⁵ Rızık meselesinin, tekvin ve kader konuları içerisinde değerlendirildiğine dair bkz. A. Saim Kılavuz, *age*, s.228; Bekir Topaloğlu, *age*, s.123.

⁵⁴⁶ Âsım Efendi, *age*, s.205.

⁵⁴⁷ Sa'düddîn Taftâzânî, *age*, c.IV, s.318-319; Ayrıca Taftâzânî'nin rızık konusu ile ilgili *Şerhu'l-Akâid*'teki görüşleri için bkz. *Şerhu'l-Akâid*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.227-228.

⁵⁴⁸ Âsım Efendi, *age*, s.205; Seyyid Şerîf Cürcânî, *age*, c.III, s.292-294.

Cürcânî'nin, *et-Ta'rifât* isimli eserine işaretle,⁵⁴⁹ rızık kavramsal tahlilini yapan Âsım Efendi, ⁵⁵⁰ وما من دابة إلا على الله رزقها, âyet-i kerîmesiyle, Mu'tezile'nin görüşlerinin çürütüldüğüne işaret etmiştir. Nitekim haram rızık değildir, diyen Mu'tezile'ye, hayatı boyunca helâl yemeyen ya da haram-helâl ayırımından habersiz olan hayvanların durumu sorularak serd ettikleri görüşler nakz edilmiştir. Bu suâlin cevabının, Allah Te'âlâ'nın kişiyi mubah olan şeylere sevkettiği fakat insanın ihtiyarı ile harama meylettiği şeklinde ki itîzâlî cevabıda, konu içerisinde işlenmiştir.⁵⁵¹

2.5.2. Sahabeler Arasındaki Efdaliyet Sıralaması

Hilafete geçme sırasının esas alındığı efdaliyet sıralaması, otuz dört, otuz beş, otuz altı ve otuz yedinci beyitlerde ele alınmıştır. İlk dört halifenin üstünlük sıramasına ek olarak Hz. Aişe ve Hz. Fatıma'nın, bir birlerine olan efdaliyetleri de otuz sekizinci beyitte işlenmiştir.

2.5.2.1. Hz. Ebû Bekir

Dört halifeden birincisi olan Hz. Ebu Bekir'in, ashab-ı kiramdan diğer sahabelere karşı üstün olduğunu belirten müellif, bu konuda şüphe ve ihtimâl bulunmadığını naklî delillerle açıklamaktadır. Sıddîk lakâbının verilmesinin miraç hadisesinde gerçekleştiği, câhliyye döneminde "*Abdu'l-kabe*" denildiği, müslümanlığıyla birlikte Abdullah ismini aldığı, Ebû Bekir'in ise onun künyesi olduğu zikredilirken babasının isminin Osman olması ve Ebû'l-Kuhâfe künyesiyle bilinmesi, bilgilerine de yer verilmiştir. İlk dönem Mu'tezile kelimcileriyle Ehl-i Sünnet'in, Peygamber Efendimizden sonra insanlar arasında efdaliyetin Hz. Ebû Bekir'de olduğu görüşü dile getirilmiştir. Tefsir geleneğinden istidlâlle ⁵⁵² وسيجنبها الأتقى الذي يؤتي ماله يتزكى وما لأحد عنده من نعمة تجزى, âyet-i kerîmesinin Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğu belirtilmiş, İbn Ömer'den gelen "*Peygamberlerden sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir sonra Ömer sonra Allahû âlem*" rivayeti de nazara verilmiştir.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Tahk. Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî, Dâru'l-Fazîle, Kahire Trs, s.95;

⁵⁵⁰ Hûd 11/6.

⁵⁵¹ Âsım Efendi, *age*, s.206-207.

⁵⁵² el-Leyl 92/17-19; Ayrıca müellif en-Nûr 24/22 âyetinden de muradın Hz. Ebû Bekir olduğunu zikretmiştir.

⁵⁵³ Âsım Efendi, *age*, s.142.

Hilafeti döneminde islam devletindeki gelişmelere, irtidat hadiselerinin bastırılması ve insanların kalplerinin ısıdırılmasına temas edilmiş, Hz. Peygamberlerin hayatta iken imâmeti kendisine tevdi etmesi ve vefatlarıyla birlikte Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde, icmâ-i ümmetin gerçekleştiği zikredilmiştir.⁵⁵⁴ İmamiyye'nin efdaliyet sıralamasında Hz. Ali'nin birinci sırada olması gerektiğini ileri sürmesi ile mübâhele hâdisesinin anlatıldığı⁵⁵⁵ *فَل تَعَالُوا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ* âyet-i kerîmesindeki *أَنْفُسَنَا* kelimesinden kastın Hz. Ali olduğu ve bu sebeple ilgili ayetin efdaliyeti gerektirdiği gerekçesi, müellif tarafından tenkit edilmiştir. Nitekim âyet-i kerîmedeki mübâhâlenin şartı, Hz. Peygamber'e yakın olan birisi ile meşrû olacağı, aksi yönde Peygamber Efendimiz'in münafıklıkla itham edileceği açıklamasıyla, söz konusu ayetin efdaliyete delil teşkil etmediği belirtilmiştir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin şahsi olarak ilmi, zühdü, kahramanlığı ve ahlakı gibi pek çok faziletlerinin bulunduğu fakat bütün bu faziletlerin ferdî kemâlatına delil teşkil etmesine karşın sahabenin tamamı üzerinde genel bir üstünlük sağlamadığı zikredilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in iki sene dört ay süren halifeliği ile hilafetine dair icmâyı ümmetin gerçekleşmesi, bu başlıkta verilen bilgilerdendir.⁵⁵⁶

2.5.2.2. Hz. Ömer

Hz. Ömer'in fazilet bakımından Hz. Osman'dan üstün olması ve islam ile küfrü ya da hak ile bâtılı ayıran anlamındaki fârukla lakaplanması, otuz beşinci beyitte anlatılmıştır. Çeşitli rivayetlerle Hz. Ömer'in faziletine temas eden müellif, dönemi itibari ile islam devletindeki fetihleri ve diğer gelişmeleri nazara vermiş, Hz. Ebû Bekir'in ahir ömründe hazırlamış olduğu ahidnâme ile onun hilafete geldiğini⁵⁵⁷ ve hicretin yirmi üçüncü senesinde Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebu'l-Lü'lü tarafından şehid edildiğini zikretmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin icmayı ümmet olduğu, dönemi ve hilafeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Said Razamazan el-Bûtî, *Fikhu's Siyre*, Terc. Atik Aydın, Dönem Yayıncılık İstanbul 2016, s.453-456.

⁵⁵⁵ Âl-i imrân 3/61

⁵⁵⁶ Âsım Efendi, *age*, s.142-145

⁵⁵⁷ Hz. Ömer'in hilafetinin salt Hz. Ebû Bekir'in keyfi tasarrufu ile gerçekleşmediği, sahabeden ileri gelenlerle, Hz. Ebû Bekir'in meşveret ettiği ve Hz. Ömer isminin de bu şekilde ön plana çıktığı ve böylece ahidnâmeye yazıldığı görülmüştür. Ayrıca bu ahidnâmenin de yine ashap tarafından tasvip edilmekle, Hz. Ömer'in hilafetinin gerçekleştiğine dair bilgi için bkz. Said Razamazan el-Bûtî, *age*, s.457.

⁵⁵⁸ Âsım Efendi, *age*, s.145-147.

2.5.2.3. Hz Osman

Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün olduğu, zinnûreyn lakâbının, Peygamber Efendimiz'in kızlarından Rukiye ve Ümmügülüm ile evlenmesinden dolayı verildiği,⁵⁵⁹ Tebük Gazvesi'nde teçhiz edilmiş iki yüz deveyi, yükü ile birlikte infâk etmesi ve hilafeti döneminde yaşanan islam devletindeki bazı gelişmeler, otuz yedinci beytin şerhinde işlenmiştir. Hz. Ömer'in şehâdetiyle sonuçlanan yaralanma vakiasından sonra hilafet seçimini heyete tahsis etmesi ve şûranın da Abdurrahman b. Avf'a yetki vermesiyle, Hz. Osman'ın halifeliğe seçilmesi anlatılmış ayrıca on iki sene hilafette kalan Hz. Osman'ın, fitnenin zuhur etmesiyle şehadet şerbetini içtiği bilgisi de nazara verilmiştir.⁵⁶⁰

2.5.2.4. Hz. Ali

Hz. Ali'nin diğer bütün sahabelere üstün olması, hilafeti, döneminde yaşanan bazı hadiseler, otuz yedinci beyitte ele alınmıştır. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra ashabın büyüklerinin Hz. Ali'den hilafet makamına geçmesini istemesine karşın, kendisinin, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını önemsemesi sebebiyle, üç gün bu talep karşısında duyarsız kalması ve netice itibâri ile hilafete geçmesi, şerhte ele alınmıştır. Hz. Ali'nin hilafete geçmesi hakkında Ehl-i Sünnet'in ittifak ettiğini dile getiren müellif, Hz. Aişe, Zübeyir ve Muaviye'nin, mücadeleleri üzerine gerçekleşen içtihatlarının hatalı olduğunu, bu konuda Hz. Ali'nin genel tutumunun ve içtihadının doğru olduğunu bildirmiştir.⁵⁶¹

Hz. Peygamber'in Ammâr b. Yâsir'in bozgucu bir grup tarafından öldüreceğini haber vermesi ve Sıffin Savaşı'nda Ammâr b. Yâsir'in, Hz. Ali saflarında yer tutması ile Muaviye ordusundan bir asker tarafından şehit edilmesi, başta Muaviye olmak üzere Hz. Aişe ve Zübeyir'in kanaatlerindeki haksızlığı, bu bilgilerle ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Aişe'nin Cemel Vak'ası'nda savaş için hareket etmediği, Muaviye ve Hz. Ali'nin arasını bulmak için hurûc ettiği ve daha sonra da bu girişiminden pişman olduğu bilgisi, yine bu başlıkta temas edilen hususlardandır.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Âsım Efendi, *age*, s.145.

⁵⁶⁰ Âsım Efendi, *age*, s.147-148.

⁵⁶¹ Âsım Efendi, *age*, s.149.

⁵⁶² Âsım Efendi, *age*, s.149-150; Ayrıca Hz. Osman'ın şehadetiyle birlikte islam toplumunda fitnenin revaç bulduğu bir dönemin adı olan Hz. Ali'nin beş yıllık hilafeti, pek çok üzücü hadiselerle tanıklık etmiştir. Bu dönemin ortak söylemi ise Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması gerektiğidir. İlim ve basiret ehli Hz. Ali, konjonktürel maslahat gereği fitnecilerin cezalandırılmasının biraz zaman

Efdaliyet sıralamasının yanında hilâfetin otuz sene sürdüğüne الخلافة من بعدي ثلاثون سنة rivayetiyle değinen Âsım Efendi, râşit halifeler dönemini ifade eden bu sürenin hilâfet-i kâmile olduğunu işaret etmiştir. Nitekim müellifin yaşamış olduğu dönem itibariyle hilafetin, “*Hulefây-ı Osmâniyye*” de olması ve onların, sîreten otuz yıllık râşit halifeler dönemini andırdığına temas edilmiştir. Osmanlı halifelerinin, Ehl-i Sünnet’in genel çizgisine aykırı bir tutum içerisinde olmadan gaza ve cihat ile meşgul olmaları, şeriatın hükmünü hakkıyla icra etmeleri dolayısıyla hilafet müessesesine ve halifeliğe en layık kişilerin onlar olduğu vurgulanmıştır.⁵⁶³

2.5.2.5. Hz. Aişe ve Hz. Fâtıma

Hz. Aişe’nin bazı özellikleri itibariyle Hz. Fâtıma’ya üstün olması, otuz sekizinci beyitle ele alınmıştır. Hz. Aişe’nin siddîka lakabını almasını, *Tercüme-i Siyer-i Halebî* isimli eserine atıfla⁵⁶⁴ ve ifk hadisesine işaretle dile getiren müellif, temelde bu konunun itikada taalluk eden bir mesele olmadığını belirtmiştir. Hz. Fâtıma’nın nezaheti ve temziliği dolayısıyla zehrâ ile mülakkab olması⁵⁶⁵ ve hayatında hiçbir vaktin namazını kaçırmadığı gibi özelliklerinden hareketle faziletleri sıralanmıştır.⁵⁶⁶

Hz. Aişe ve Fâtıma’nın birbirlerine olan üstünlüğü konusunda âlimlerin ihtilafı nazara verilmiş, Hz. Aişe’nin ilmi, hadis rivayetleri ve ezvâc-ı tâhirâtan olması gibi hususlar üzerinde durulurken ism-i tasğîr kalıbından gelen Humeyrâ nitelemesinin onun için söylenildiği rivayetine yer verilmiştir. “*Fâtıma, benden ayrılmış bir cüzdür, onu*

---

gerektireceğini savunurken buna mukabil cezaların bir an önce verilmesini düşünen Hz. Aişe, Talha ve Zübeyir, temelde farklı düşünceler irâd etmiyorlardı. Basralılar ve Kufeliler arasında ortak bir kanaat hâsıl olunca Abdullah b. Sebe', Sâlim b. Sa'lebe, Ğulam b. Heysem'in aralarında bulunduğu fitnecilerin entrikalarıyla, İslam tarihinde bir müslümanın duymak istemediği eza verici meş'um hadiseler zuhur etti. Bununla birlikte meşru yönetime itaat etmemekle, Hz. Osman'ın katillerini talep eden Muaviye ve taraftarları ile daha sonra ortaya çıkacak çöl bedevilerinden mürekkeb Harici zihniyet, Hz. Ali'ye tahammülü zor günler yaşattı. Özellikle Muaviye ve Hz. Ali arasında gerçekleşen Sıffin savaşı, Âsım Efendi'nin de işaret ettiği üzere içtihatındaki doğruluğun ve hakkın Hz. Ali'den yana olduğunu göstermektedir. Cibilli bedevililiğinin yanı sıra Katâm adındaki bir kadınla olan evliliğini Hz. Ali'nin katline bağlayan İbn Mülcem adlı bir Harici tarafından Hz. Ali, h.40/m.661 yılında, şehid edilmiştir. Hz. Ali'nin hilafetiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Said Razamazan el-Bûtî, *age*, s.475-485.

⁵⁶³ Âsım Efendi, *age*, s.150.

⁵⁶⁴ Âsım Efendi'nin “نكاح بنت جحش مع جویریة” beytinin şerhinde nazara verdiği, birazda hissi bir dille anlattığı ifk hâdisesi için bkz. Âsım Efendi, *Tercüme-i Siyer-i Halebî*, Yrç., Kâhire 1248, s.157-164.

⁵⁶⁵ Müellif, hayız ve nifâseden yoksun olması hasebiyle bu lakâbın kendisine verildiğini de zikretmiştir. Ayrıca duru, beyaz bir simaya sahip olması sebebiyle zehrâ ile anıldığına dair bilgilerde mevcuttur. Bkz. Âsım Efendi, *Merahu'l-Me'âlî*, s.151; Kâmil Miras, *age*, c. IV, s.44.

⁵⁶⁶ Âsım Efendi, *age*, s.145.

hoşnûd eden her şey beni memnûn eder. Ona ezâ veren her şey de beni ezâlandırır."⁵⁶⁷
hadisi ile Hz. Fâtıma'nın Peygamber Efendimiz'in nezdindeki kıymetine temas edilmiştir.⁵⁶⁸

2.5.3. Yezide Lânet

Bozgunculukta ve fitnede ileri giden Râfîzîler ve Hâricîlerin dışında seleften bir kimsenin Yezid'e lanet etmediği hususu, otuz dokuzuncu beyitte ele alınmıştır. Lanet kelimesinden kastın ne olduğuna dair genel bir çerçeve çizen Âsım Efendi,⁵⁶⁹ Yezid'e lanet hususunda çeşitli rivayetlerden ve şiirlerden alıntı yaparak konuyu tartışmıştır. Lanetin ebedi dua olması, şeytan ve Ebu Cehil örnekleriyle açıklanmış, bazı vasıflar itibarıyla gerçekleşen lanetin ise o vasıfların ortadan kalkmasıyla son bulacağı, Müslüman olan kâfir ile tevbe eden fâsık örnekleri üzerinden izah edilmiştir.⁵⁷⁰

Mü'min bir kimseye lanet edilip edilmeyeceği hususu, beytin şerhinde ele alınırken Yezid'in lanetine sebep teşkil edecek örnekler sıralanmıştır. Nitekim Yezid'in ölmeden önceki imanı ve tevbesi hakkında şüphenin var olması, halifeliği bırakmaması, Hz. Hüseyin'in şehadeti konusunda emir verip vermemesi diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'deki tefeülü üzerine ⁵⁷¹ *واستفتحوا وخاب كل جبار عنيد* âyet-i kerîmesinin çıkmasıyla "*Sen beni cebbar-i 'anîd olmakla korkutuyorsun / İşte ben burada zorba olarak duruyorum. / Eğer sen Rabbine kavuşursan haşir gününde / De ki beni Yezid param parça etti*"⁵⁷² beytini îrâd ettiği bilgisiyle, şarab içerken bir gün "*Eğer bir gün bana şeri'at-ı Ahmedî haram kılınrsa / bana Meryem oğlu Mesih'in şeriatını getir*"⁵⁷³ beytini söylediğine dair rivayetler, konu ekseninde dile getirilmiştir. Müellifin temkinli üslubu, Yezid'e lanet bahsinde yerini, biraz daha hissi bir söyleme bırakmıştır. Söz gelimi Taftâzânî'den yapılan iktibasla, Haccâc ve Yezîd için lanetin nehyine dair görüşe yer

⁵⁶⁷ Kâmil Miras, *age*, c. IV, s.44.

⁵⁶⁸ Âsım Efendi, *age*, s.151-152.

⁵⁶⁹ Lanetin Allah Te'âlâ'den gelmesi durumunda dünyada hayrın ve tevfikin kesilmesine, ahirette ise lütuf ve rahmetten ib'ad olunmaya delâlet edeceği, kul tarafından gelmesi durumunda ise sebb ve nefret anlamına geleceği belirtilmiştir. Bkz. Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.VI, s.5502; *Merahu'l-Me'âlî*, s.152.

⁵⁷⁰ Âsım Efendi, *age*, s.153.

⁵⁷¹ İbrâhim 14/15.

⁵⁷² Beytin şerhte geçen arapça ibaresi için bkz. *تخوفنى بجبار عنيد / وها انا ذاك جبار عنيد / اذا لا قيت ربك يوم حشر / فقل يا رب مزقى يزيد*

⁵⁷³ Beytin şerhte geçen arapça ibaresi için bkz. *اذا حرمت يوماعلى دين احمد فهات على دين المسيح بن مريم*

verilirken⁵⁷⁴ buna karşın otuz sekizinci beyite atıfla, Hz. Fâtıma'nın Peygamber Efendimiz'den bir parça olduğu rivayetiyle, Yezid'den en başta davacı olacak kişilerin Hz. Peygamber ve Hz. Fâtıma olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bir kimsenin evladının katledilmesi durumunda hissiyatının ne olacağı sorusu ile Ahzâb Sûresi'nde⁵⁷⁵ anlatılan Allah ve Rasulüne azap edenlerin maruz kalacağı azap ve lanet, Yezid'e lanet meselesinde dile getirilmiştir.⁵⁷⁶

2.5.4. Ma'dûm

Varlığı mümkün olmayan ma'dûma, yokluk halinde rü'yet-i ilâhinin taalluk etmeyeceği ve şey lafzında itlakının mümkün olmayacağı meselesi, kırk sekizinci beyitte îzâh edilmiştir. Ma'dumun şey'iyeti ve ezelde mahiyet ya da hakikat kazanıp kazanmayacağı şeklinde cereyan eden tartışma, Ehl-i Sünnet'in ve Mu'tezile'nin konuya bakışları üzerinden ele alınmıştır. Ma'dûmu iki kısımda inceleyen müellif, ma'dûm u mümkün ve ma'dûm u mümteni' tasnifiyle konuyu detaylandırmaktadır. Ma'dûm u mümteni'den kastın, yokluğu kendinden olan Allah Te'âlâ olduğu belirtilirken ma'dûm u mümkünün ise yokluğu bir başkasına bağlı olması şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁷⁷

Ehl-i Sünnet'in ma'dûm u mümkün rü'yetin taalluk etmeyeceği, görmenin-rü'yetin illeti olarak varlığın-vücûdun gerçekleşmesi gerektiği, ma'dûmun varlığının ise imkânsız olması hasebiyle görülme fiilinin söz konusu olmayacağı görüşü, ma'dûm konusunda dile getirilen hususlardandır. Öte yandan Mu'tezile'nin, "*ma'dûm u mümkün hâricte sâbit olmağla şey'in ismi itlâk olunur*" muhtevasıyla ma'dûmun şey'iyetini kabul ettiği yaklaşımı, Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilen bir görüş olmamıştır. Nitekim şey lafzının mevcut ile eş anlamlı olduğu yani her mevcudun şey ve herşeyin de mevcut olması ve dış dünyada bir varlık teşkil etmesi gerekçesiyle, bu yaklaşım tenkit edilmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Sa'düddîn Taftâzânî, *age*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.320-321.

⁵⁷⁵ el-Ahzâb 33/57.

⁵⁷⁶ Âsım Efendi, *age*, s.154-155.

⁵⁷⁷ Âsım Efendi, *age*, s.194; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *age*, s.200.

⁵⁷⁸ Âsım Efendi, *age*, s.197-198; Müellif, şey lafzının vücud ve sübut kelimeleriyle eş anlama geldiğini *Şerhu'l Akaid*'ten iktibasla ele almaktadır. Ayrıca Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasında cereyan eden ma'dûmun şey'iyeti tartışması, Âsım Efendi'nin de temas ettiği üzere temelde lügavî bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim Mu'tezile'nin sabit ile mevcut kelimeleri arasında fark görmesi ve mevcudu dış dünyada varlığı olan şeyler için kullanması, sabiti ise dış dünyada varlığı tahakkuk etmese bile mümkün olan herşey için kullandığı görülmektedir. Bu durumda Mu'tezile, varlığı mümkün olan

2.5.5. Âlem

2.5.5.1. Cüz-i lâ yetecezâ

Cüz-i lâ yetecezâ olarak bilinen bölünemeyen en küçük parçanın mevcudiyeti ve aklen sabit olması, onuncu beyitte ele alınmıştır. Allah Te‘âlâ’nın cevher ve cisim olmayacağını anlatıldığı dokuzuncu beyitle de konuya kısmen temas eden müellif, cevher-i ferd olarak isimlendirilen cüz-i lâ yetecezâ hakkında bilgi vermektedir. Doğrudan itikadî meselelerle bağlantısı olmayan cüz-i lâ yetecezâ, âlemin kıdemi ve haşrin cismaniyeti gibi konularla münasebeti gereği, kelamcıların ilgi alanına girmiştir. Müellif, *Şerhu’l-Akâid*’ten yaptığı iktibaslarla konuyu açıklamış, özellikle felsefecilerin bölünemeyen parça anlamındaki cevher-i ferdi kabul etmeyişi ve buna karşın cismin heyâlâ ve suretten mürekkep olduğu düşünceleri, konu ekseninde tenkit edilmiştir.⁵⁷⁹

2.5.5.2. Heyûlâ

Kevn ve fesat-oluş ve bozuluş âleminde var olan her şeyin bütün cüzleri ile birlikte hâdis yani sonradan yaratılması, *Merahu’l-Me‘âlî*’nin kırk dokuzuncu beytinde işlenmiştir. Nâzım Üşi’nin dünyamız sözünden bütün bir âlemin kastedildiğini belirten müellif, felsefecilerin iddiaları üzere âlemin kendisinden yaratıldığı ileri sürülen ilk-asıl maddenin yani heyûlânın yaratılmış olduğunu, bu başlıkta açıklamaktadır. Felsefeciler tarafından dile getiren ilk maddenin keyfiyeti, çeşitli filozoflardan referansla hava, su, toprak, ateş gibi tartışmalar zaviyesinden özetlenmiş; Maniheiz, Deysaniyye, Markuniyye başta olmak üzere çeşitli ezoterik akımlar ve gnostik oluşumlardan hareketle maddenin hakikati üzerinden cereyan eden tartışmalar ele alınmıştır. Âsım Efendi, heyûlâ hakkında yapılan tartışmaları kısaca özetledikten sonra “*Ehl-i islâm bu gûne istidlâl eylediler ki ‘âlem dediğimiz a’yân ve a’râzdan ‘ibâretidir. A’yan bi-nefsihi kâim olan şeydir. Cisim ve cevher gibi. A’raz, gayr ile kâim olan şeydir. Hareket ve sükûn ve levn ve savt gibi.*” ifadeleriyle âlemin kadîm olduğu düşüncesine zemin teşkil eden asıl madde

---

ma’dûma mevcut demezken sabit diyebilmektedir. Ehl-i sünnete göre ise eş anlamlı olan bu iki kelimenin şey olabilmesi için dış dünyada mevcudiyeti gerekmektedir. Sa’düddîn Taftâzânî, *age*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.338, (1.dipnottan naklen).

⁵⁷⁹ Âsım Efendi, *age*, s.61,62-63; Sa’düddîn Taftâzânî, *age*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, s.106; Ayrıca kelamcıların cevher-i ferd konusuna bakışı ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Mehmet Evkuran, *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, s.31-36; Mehmet Bulgen, *Kelam Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*, TDV Yayınları, Ankara 2015, s.187-202.

heyûlânın, islam kelamına aykırı olduğunu, felsefecilerin bu iddialarının aksine maddenin cevher ve arazdan meydana geldiğini ve Allah Te‘âlâ tarafından yaratıldığını, âleminde bu şekilde meydana geldiğini vurgulamaktadır.⁵⁸⁰

2.5.6. Dua

Sülehâ ve zâhidlerle birlikte bütün mü‘minlerin hayatta olan ve ölmüş kimseler için yapacağı duanın aşikâr bir tesirinin olduğu fakat Mu‘tezile’nin duanın bu tesirini inkâr ettiği görüşü, elli birinci beyitte nazara verilmiştir. Ehl-i Sünnet’in genel görüşü olarak ölmüş ya da hayatta bulunan mü‘minler için duanın müessir olduğu, nitekim إذا⁵⁸¹ âyet-i kerîmesinden istidlâlle hayatta olan kişilerin dualarına Allah Te‘âlâ’nın icâbet edeceği muhtevasıyla dikkat çekilmiştir. Duanın إن الدعاء ينفع مما نزل ومما لم ينزل⁵⁸² hadîs-i şerifi gereğince inen belaya karşı da inmeyen belaya karşı da faydalı olduğu rivayeti, duanın inkâr edilemeyen tesiri bağlamında vurgulanmıştır.⁵⁸²

Mu‘tezile’nin ileri sürdüğü ölmüş bir kimse için de hayat sahibi biri için de duanın tesir etmeyeceği görüşü, mübrem ve muallak kaza tasnifi ile tenkit edilmiştir. Nitekim kesinleşmiş ve karara bağlanmış mübrem kazadan ziyade hakkında herhangi bir değişim ya da başka bir kazaya dönüşüm durumu bulunan muallak kazada, duanın tesir alanıyla ilgili bazı değişikliklerin vuku bulacağına temas edilmiştir.⁵⁸³

Cumhur ulemânın görüşü olarak kâfirlerin duasının reddedildiği وما دعاء الكافرين إلا⁵⁸⁴ âyet-i kerîmesiyle ifade edilmiş, diğer taraftan kâfirlerin dünyalık işlerle ilgili yaptığı duaların, Allah Te‘âlâ’nın dünyada tecellisinin rahmetiyle zuhur etmesinden dolayı, kabul edileceğine dair görüşe de yer verilmiştir. Âsım Efendi, dua etmenin adabıyla ilgili Cezeri’den yapmış olduğu şu iktibasla konuyu özetlemiştir:

“Me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsât ve meksûbâtta haramdan ictinâb.
Ve ihlâs ve tanzîf-i libâs ve tetahhur ve vudu‘ ve istikbâl-i kible ve diz
üzere ku‘ûd ve nâfile namaz. Ve takdîm-i ‘amel-i sâlih ve hamd ü senâ

⁵⁸⁰ Âsım Efendi, *age*, s.198-203.

⁵⁸¹ el-Bakara 2/186.

⁵⁸² Âsım Efendi, *age*, s.207.

⁵⁸³ Âsım Efendi, *age*, s.207

⁵⁸⁴ er-Ra’d Sûresi 13/14; el-Mü’min 40/50

ve sâlâvât-ı şerife ve ref-‘i yedeyn ve teeddüb ve huşû‘ ve tezellül ve esmâ-yi hüsnâ ile suâl ve enbiyây-i ‘izâma ve ‘ibâd-i sâlihîne tevessül ve hafz-ı savt ve günâha i‘tirâf ve tevbe ve istiğfâr ve ed‘iye-i sahîha-i ihtiyâr ve ‘azm ve istihzâr-ı kalb ve rağbet ve ilhâh ve ictihâd ve tekrâr ile du‘â ve ism ve katî‘a-i rahm ile ‘adem-i recâ ve âhirinde te‘mîn ve ellerin yüze mesh ve yine hamd ve salavât-ı şerîfeye mevkûfdur.”⁵⁸⁵

2.5.7. Nâzım ve Emâlî Manzumesine Dair Genel Temenniler

Nâzım Ūşî’nin *Emâlî* manzumesine dair genel değerlendirmeleri altmışıncı beyitten başlayarak altmış beşinci beyte kadar devam etmektedir. Beyitlerin edebî güzelliklerinin anlatılması henüz birinci beyitte iken *Emâlî*’nin incilere benzetilmesiyle teşbih edilmişti. Altmışıncı beyitle Âsım Efendi, Ūşî’nin bu meşru sihrin cazibesine dair teşbihini, “*sözün öylesi vardır ki büyü gibi etkilidir.*” hadis-i şerifinden yola çıkarak şerh etmiştir.⁵⁸⁶ Altmış birinci ve altmış ikinci beyitlerde, manzumenin ezberlenmesine dair temenniler ve bu ezberle birlikte kalpte doğacak güzellikler, kalp kelimesinin mahiyetiyle birlikte açıklanmıştır. Nitekim bazı muhakkiklerce kalp; sadr, kalp, şeğaf, fuad, habbetü’l-kalb, süveydâ ve mühce olmak üzere yedi kısımda ele alınmıştır. Altmış üçüncü beyitteki, “*dergâh-ı ilâhîye huzûr ve huzû‘la müteveccih olduğunuz vakitlerde işbu manzûmenin sebep-i nazmî olan ‘abd-i za‘îfe zikri bi’l hayr ve du‘â ve istiğfâr ile i‘ânet eylesüz*” muhtevası gereğince Ūşî’nin dua talebine icâbet edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu duaların Allah nezdinde makbûl olmasıyla nâzımın bağışlanacağı, altmış dördüncü beyitle ümit edilmiştir. Son beyitle birlikte nâzım Ūşî’ye yapılan duaların karşılıksız kalmayacağı, kendisininde “*müddet-i ‘ömrümde nihâyet-i kudretimi ânin hayır du‘asında ifrâğ ederim*” manasındaki sözleriyle bu dualara karşılık vereceği bildirilmiştir.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Âsım Efendi, *age*, s.210; Ayrıca Âsım Efendi’nin eser ismi tasrih etmeksizin işaret ettiği bu kısım, Ebü’l Hayr Şemsüddin Muahmmmed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî’nin (v. 833/1429) *el-Hısnü’l hasîn min kelâmi seyidi’l mürselîn* isimli eserinden iktibasla gerçekleşmektedir. Nitekim müellif bu eserinde, Kütüb-i Sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarından derlenen rivayetlerle dua ve zikrin önemi ve faziletleri gibi konuları işlemiştir. Ayrıntılı bilg için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, s.556.

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I,269,273,303; Buhârî, “Tib”, 51; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 86-87; Bekir Topaloğlu, *age*, s.153.(178. dipnottan naklen tahrir bilgileri alınmıştır.)

⁵⁸⁷ Âsım Efendi, *age*, s.238-246; Bekir Topaloğlu, *age*, s.153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAKİP EDİLEN METOT VE METNİN TRANSLİTERASYONU

1. TAKİP EDİLEN METOT

Merahu'l-Me'âlî'nin transliterasyonunun yapıldığı üçüncü bölümde, yazma ve matbu nüshalardan hareketle ortak bir metin çıkarılmaya çalışılmıştır. Nüshaların teminiyle ilgili hususlara, ikinci bölümde temas edildiği için bu kısımda sadece transliterasyonda takip edilen metotla ilgili bilgilere yer verilecektir.

Osmanlı Türkçesi'yle telif edilen eser, kelâmî meselelerin birçoğunu içermesi hasebiyle, müstakil başlı başına bir kelâm kitabıdır. Müellifin üslubundaki kapalılık; kültürel birikimleri, zengin kelime hazinesi, döneminin dilinin Arapça ve Fârisi söz öbeklerini barındırması gibi sebeplerden dolayı, hiç şüphesiz metnin anlaşılmasında bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple giriş kısmında da temas edildiği üzere öncelikle *el-Müfredât*, *el-Müncid*, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, *Ahterî-i Kebîr*, *Kâmûsu'l-A'lâm*, *Kâmûs-i Türkî*, *Burhân-ı Kâtı'*, *Vankulu Lügatı* ve *Tuhfe-i Âsım* başta olmak üzere, çeşitli kaynaklardan şerhin doğru bir şekilde okunmasını sağlanmıştır. Bu hassasiyetimize rağmen ne yazık ki metinde geçen bazı kelimeleri okumakta zorlandık. Özellikle eserini III. Selim'e ithaf ettiği temhîd kısmı, müellifin ağdalı üslubundan, yoğun sanatsal ifadelerinden dolayı okumayı bir hayli güçleştirmiştir. Bu sebeple lügatlarda anlam karşılığını bulamadığımız bazı kelimeleri, doğrudan “ibâre şu şekilde yazılmıştır.” şekliyle dipnotta belirtmeye çalıştık.

Grek kadim kültürüne ait bazı isimlerle gnostik unsurlar, genellikle müellif nüshasında harekelendiği için ibarenin okunmasında bu harekeli kelimeler esas alınmıştır. Söz gelimi “*Sâvifristis*” olarak okunan kelime Theophrastus şeklinde; “*Sâmistiyûs*”, Themistius; “*Berklis*”, Proklos; “*Sâliys*”, Thales; “*İnksâğûris*”, Anaksagoras; “*Feysâğûris*”, Pisagor; “*İnksemîmalyes*”, Anaksimenes; “*Abraklîtus*”, Heraklitos; “*Zîmikrâtes*”, Demokritos; “*Veysâniyye*”, Deysaniyye; “*Merkabûniyye*”, Markûniyye olarak okunmuştur.⁵⁸⁸

⁵⁸⁸ Âsım Efendi, *age*, s.199-200.

Nüshalar arasında ciddi farklılıklar olmamakla birlikte yazma nüshalarda, matbu nüshalara kıyasen çok az kelime farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar şayet müellif nüshasında ise “Müellif Nüsh.” şeklinde, Esad Efendi 1211 numaralı kayıttta ise “Esad Efendi. Nüsh.” olarak gösterilmiştir. Matbu nüshalarla ilgili metinde karşılaşılan farklılıklarda ise yayınevi ve basım tarihine dair bilgilere yer verilerek dipnotlama yapılmıştır. Söz gelimi metindeki farklılıklar, Takvimhane-i Âmire’de geçiyorsa “Takvimhane-i Âmire, 1266/1850” şeklinde, Matbaa-i Osmaniye’de geçiyorsa “Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877” şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca hâmişinde Nuh b. Mustafa’ya ait *el-Milel ve’n-nihal* tercümesi bulunan matbu nüsha ise “Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887” şeklinde gösterilmiştir. Son olarak eserin dipnotta gösterilen nüshası, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304 baskılı nüshadır. Bu nüshanın sayfa numaraları, üçüncü bölümde ayrıca parantez içerisinde siyah renkte gösterilmiştir.

2. METNİN TRANSLİTERASYONU

Bismillâhirrahmanirrahim.

Sübhâne men tevehhade fî zâtihî'l kadîm. Sübhâne men teferrade fî vasfihi'l kavîm. Sübhâne hâlikın halka'l levha ve'l kalem. Sümme'ş-şu'üne kaddera bi'l-menheci'l hakîm. El-vâcibu'l vücûdu muhâlün lehü'l 'adîl. Ed-dâimu'l kadîmu berîün 'ani'l 'adîm. Hâze'l vücûdu lem'atü cevnaî cûdih. Hâze'ş şühûdu kıt'at ü ihsânihi'l 'amîm. Sallâ 'alâ Muhammedini'l Mustafâ ellezî, Tâhmîru halkihî le'alâ hulukın 'azîm, Sultânühû tenevvera ke'ş-şemsi fi's-semâi bürhânühû tekarrara ke'd-davdi fi'l-edîm. Ve 'âli ve's-sahâbeti mertâhati'n nesem. Bi'l-lutfi fi'r-râbî'ı iz ensem'e't-tesîm.

Emmâ ba'd sûret-i mukaddime-i âtiyede beyân olunduğu üzere cümle-i 'ulûm-i şerîfe ve cemme-i fûnûn-i münîfeden 'ilm-i kelâm ile mu'allem olan 'ilm-i tevhîd ve sıfât, ehemm ve akdem olduğu erbâb-ı hüdâye-i hüveydâ ve ashâb-ı nühaye nâhin 'ani'l-inhâdır. Binâberîn, bu 'abd-i kemterîn, ya'ni der-mânde-i avâsır-ı kavâsım, es-Seyyid Ahmet 'Âsım ce'alehüllâhü Te'âla min 'usbeti'l me'âsım (2) cümleden evfer, ol 'ilm u 'aliyyü'ş-şân-ı mu'teber ve fenn-i müsmiratü'l efnân-ı müftehar ile teveggul ve iştigâl ve devha-i dâiha-i ebhâsı, faidetü'l fâyihâsından dû dest bâsire-i im'ânla ictinay-ı simârı mefhûm ve meâl edûb ol nehce-i zât-ı behce üzere işbu bin iki yüz on beş senesi⁵⁸⁹ mâh-ı ramazân-ı mağfîret feyâzanında ba'del iftâr fitrat-ı fetânetle mâyedâr olan ba'zı muhassîlin-i salâh âsâr ile üsvetü'l 'ulemâ-i'l muhakkıkîn, kudveti'l fûdalâ-i'l müdakkıkîn, Siraci'l mille ve'd-din, ('Alî b. 'Osmân el-Ûşi) 'aleyhi'r-rahme ما مرالغداة وكر العشى hazretlerînin muhtefil kâffe-i 'usulu'd-diniyye ve mütekeffil 'amme-i 'akâid-i yakîniye olup ve beyne't tullâb Emâlî ismiyle şehriyâb olan manzûme-i fâhire-i pür-bahâ ve neşide-i zâhire-i bi-bahâları ki her mısra'î çâk-i efken-i giribân bâb-ı kasr-ı havarnak ve her beyti, beyt-i ma'mur ıtlâkına ehakk ve elyakdır. Müdârese ve müzâkeresine ibtidâr olunûb gerçi ol metn-i metînin şerh ve tebyîni bâbında efâdıl-ı 'adîde-i 'adimetri'l akrâmı i'mâl, benân-ı beyân ve işgâl-i kuvvây-ı kaviyyeti'l erkân eylemişler. Lâkin basît-i pür-imbisât bast ve 'ayânında kemmiyet hâme-i fedâil 'ünvanlarına irhâ-i 'inân ya'ni her mezhebin berâhin ve edillesin kemâ-hiye sebt-i sahîfe-i itkân eylediklerinden başka lehçe-i 'arabiyye üzere olmalarıyla mâide-i fâideleri cümleye erzîde ve simât-ı 'âideleri pîşapîş hemgenâne kestrânîde olmamağla zikrolunan tullâb-i me'âli iktisâbdan ba'zı

⁵⁸⁹ Bu tarih 1801 Ocak (16 Ocak 1801) 'e tekâbül etmektedir.

nebâhet nisâbları bu zemîn üzere gevher pâş-i tullâb oldular ki her fırkanın meslek-i muhtârı ya'ni 'akîde-i mün'akidü'l i'tibârları bi'l edille ve'l berâhîn tavzîh ve tebyîn ve mu'tekîd ve mu'temedimiz olan Ehl-i Sünnet mezhebi mühezzeb-i makrûn, ibtâl-ı (3) mezâhib-i muhâlifîn olduğu halde telvîh ve ta'yin olunarak sebk-i türki üzere bir şerh-i mu'tedil tahrîr olursa fi-zâtihi eser-i celîl ve ecille ve ekılleye şâmilü'l menfe'a olmağla mûcib-i ecr-i cezîl ve müstevcib-i zikr-i cemîl olacağı bî-niyâz tafsîldir. Vâkı'an merkûmların bu mazmûn-i isabet-i mutazamminede mesûk olan kelâm-i kemâli intimâları dil-nişîn ve müheyyic-i şevk-i hâtırî fütûranîn⁵⁹⁰ olmağla yâre-i bâri-i bîçûn ve yâver-i dâver-i rub'u meskûn ile livây-ı fevzû't tevâyi ketibe-i müslimîn ser bi-sipih⁵⁹¹ nusret ve i'lâm-ı haybet, encâm-ı düşmen-i bed'âyîn, rûb-i zemîn hızı ve hezîmet olup ol vechle sâhati's safâ' hâtır u 'âtır hazreti padişâh-ı din, mânend-i gülşenserây-ı firdevs-i berin, münşerih ve mesrûr ve kulûb-i cümle-i mü'minîn mazhar küşâyîş Ferhat ve hubûr olmak tefe'ülî⁵⁹² 'ilave-i heyecân cezbe-i 'âşikâne ve silsile-i cenebân-ı kays-ı zî-selem kalb-i sâdikânemiz olmağla hemân müstemiden mine'l müste'ân vakfu'l menân şerh ve imlâsına vaz-ı kalem ibtidâ olunub üslûb u matlûb ve menhec-i mergûb üzere tefvîk-ı rabbi min'âmla karîn husn-i hitâm ve Merahu'l Me'âlî fi Şerhı'l Emâlî ile be-nâm olduktan sonra de'b-i behîn 'abd-i dirîn olduğu üzere mâye-i tekabbül ve i'tibâr ve vâye-i tebâhi ve iftihâr olacağından başka taraf-ı câmi'îş şeref şâhîlerine vesîle-i celb-i du'â ve zerî'a-i tahlîd-i zikr ve senây-i şehinşâhîleri olmak merâm-ı bimerâsiyle hâlen subh ve mesâ, mevâid-i fevâid-i şâmilesi 'urûk ve a'sâb-ı cihân ve cihâniyâne mânend-i cân-ı sârî ve mürâfik-ı mürâfid-i kâmileleri hıyâz-ı riyâz hâvasıl-ı ehl-i îmana misâl-i âb-ı revân câri olmağla behemân gavta-i havârîm-i bî kenar-ı lutf ve ihsân ve ser-tâ-pâ mağmûr-i lücce-i îsar ve in'am-ı bî pâyânları olduğumuz hasebiyle devâm-ı eyyam-ı (4) 'ömür ve şevket ve kıyâm-i hengâm-ı fer ve saltanatları hidmet-i du'âyı hulûs ihtivâları, lisânen ve cenânen zimmet-i cem-ı kesret-i islâma lâzım ve ferden ferdâ 'uhde-i her şahsa vâcib ve mütehattim olan emiru'l mü'minin ve imâmü'l müslimîn, huccetü'l hakk, halîfetullâhi 'ala'l halk, veliyy-i ni'am-ı âlem, seriyyi seravât-ı ümem, padişah-ı islâm, şehinşâh-ı enâm, zıll ü vârif ile şâh-ı dil ana bâ-intibâh, üsve-i sülâle-i selile-i 'Osmâni, nuhbe-i

⁵⁹⁰ İbare فتوراگین şeklinde yazılmıştır.

⁵⁹¹ İbare سرسپير şeklinde yazılmıştır.

⁵⁹² "Tefe'ülî", kelimeden sonra "ilave-i heyecân" kelimesine kadar müellif nüshasında diğer nüshalarda olmayan "Ve sinîn-i adîde ve ezmine-i medîde ve neyyir ve mutâle'a-i reşehât..." şeklinde eklemeler görülmektedir. Bkz. Müellif Nüşh. s.4.

hanedânı nebile-i hâkânî, felek-i kudret, mülk ü haslet, şîhab-ı zamîr, utârid-i tedbir, kamer-i peyker, zühre-i manzar, beyzâ ziyâ, müşteri sîmâ, behrâm-ı savlet, keyvân-i mekânet, ferazende-i râyât-ı sürûrî, firûzende-i mişkât-ı din-i peygamberi, neyyir-i hayr-ı sipîhr-i saltanat, kudb-i devâir-i felek-i hilâfet, bâ'ıs-i âsâyîş-i 'âlem, mûris-i ârâmiş-i ümem, ma'ne-i müşekkel ⁵⁹³ ورفعنا بعضكم فوق إنا جعلناك خليفة في الارض ⁵⁹⁴ gurre-i garrâ, nâsiye-i fermân-revây-ı dürre-i yektây-i ikلیل, cihân-güşây-ı kıbletü'l hâcât, ka'betü'l münâcât, kehfü'l emân derd-i mendân, ma'kılı'l mu'âz-ı müstemindân, sabâhu'l 'îd, eyyâm ü sa'd ve ikbâl, nevrûz u hâceste birûz u mevsim-i mucidd ve iclâl, sabây-ı mehebb-i merhamet, ziyây-ı maşrık-ı ma'delet, muhassın-i erkân-i dîn-i ahmedi, mürassın-i ⁵⁹⁵ bünyân-ı şer'ı muhammedî, sultânü'l berrîn ve'l bahrîn, hâdimu'l haremeyni'l muhteremeyn, es-Sultân İbnü's Sultân, es-Sultân ⁵⁹⁶ Selîm Hân İbnü's Sultân Mustafa Hân lâzâle'd-dehr muğtenimen bi-vücûdihi'l ekramü'l ekmel ve mâberihâ'l halk-ı mütene'imen bicûdihi'l e'ammi'l eşmel, ilâ vukûfi hadde'z zamân ve kutû'ı tâli'ı'l imkân, hazretlerînin ism-i sâmi-i mes'adet-i resmi mülûkâne ve nâm-i nâme-i menkıbetûsem hüsrevâneleri işbu vecîze-i nâçiz dâri'âne firak-ı fahretine ⁵⁹⁷ tâc-ı pür ibtihâc ve menârın fîrû-revâc ⁵⁹⁸ (5) kılınmışdır. Hazret-i müessis-i kâr-hâne kevn ve mekân ve müseddis-i kâşâne-i 'âlem-i imkân, celle zâtuhû 'an nisbeti'l ciheti ve izâfeti'z zamân, ol şehir-i yâr-i gerdûn taht-ı tâcidâr-ı ferîdûn-ı baht, hudâyıgân ferhande cenâb, hudâvend-i hümâyûn-i elkâb, temime-i bâzûy-i millet-i beyza, ta'viz-i gerden-i şerî'at-ı semhâ, kevkeb-i hâceste-i tâli' zâyice-i bahtiyâri, necmü'ş şeref meymenet-i lâmi' tedvir-i kâme-kâri, ⁵⁹⁹ tirazende-i tâc vedeyhim, ⁶⁰⁰ fermâyende-i heft-i iklim, zîbende-i hadîka-i lutf ve ihsân-ı ârâyîş dehende-i ⁶⁰¹ nihâlistân-ı ebhet ve 'ünvân, gulzüm-i bîkerân-ı ruviyet ve reşâd, 'ummân-ı zekâ ve zühânet-i ⁶⁰² hudâdâde kâmil ve 'ârif kân-i cevâhir-i ma'ârif ve 'avârif dânen-de-i mekâdir-i erbâb-ı dâniş ve makâl-i risânende-i revâtıb-ı ashâb-ı fazl ve kemâl-i lem'a pâş-

⁵⁹³ Sad 38/26.

⁵⁹⁴ el-En'âm 6/165.

⁵⁹⁵ Müellif nüshasında ibâre مُرَصِّن şeklinde herakelenmiştir. Bkz. Müellif Nüş. s.5.

⁵⁹⁶ Müellif nüshasında "el-ğâzî" ibaresi var. Bkz. Müellif Nüş. s.5.

⁵⁹⁷ Matbu nüshalarda ibâre مفخرتته şeklinde yazılırken yazma nüshalarda kelime فخرتته şeklinde yazılmıştır. Bkz. Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.5; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.5; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.5; Müellif Nüş. s.5; Esad Efendi Nüş. s.4.

⁵⁹⁸ İbare فرورواج şeklinde yazılmıştır.

⁵⁹⁹ İbare كامكارى şeklinde yazılmıştır.

⁶⁰⁰ İbare وديهم şeklinde yazılmıştır.

⁶⁰¹ İbare دهند şeklinde yazılmıştır.

⁶⁰² Matbu nüshalarda زهانت şeklinde yazılan ibâre yazma nüshalarda ذهانت olarak yazılmıştır. Bkz. Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.6; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.6; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.6; Müellif Nüş. s.6; Esad Efendi Nüş. s.4.

i cihân dânyâ-1 rûşeni bahş-1 dîde-i bînâyî, mevc-i gûh-i efken deryây-1 sehâ, nûr-i zulmet-i şiken beyzâ-i ‘atâ, rûh-i cesed-i islâmiyân, sırru'l esrâr, efide-i ehl-i îmân mürettib ü esbâb-1 ğazv ve cihâd, mücehhiz-i mühimmât-1 ecnâd-1 veĝâ i‘tiyâd, bâsîtu'l ‘adl ve'l insâf, kâşîtu'z ziyem ve'l i‘tisâf, hazretlerînin medyü'l eyyâmi ve'l leyâl, serv-i tûba sâye-i zât-1 hümâyûn bî-hemâl hadyûyîlerîn pirayende-i ravza-i şân ve şevket ve pâyende-i pâliz ‘uluv ve ‘azamet ve âf-tâb-1 ‘âlem-i ârây-1 kalb-i münevverlerîn hemvâre dâir-i medâr-1 sürûr ve şâdimânî ve mâhitâb-1 cihân pirây-1 hâtır-1 ziyâ kesterlerîn, sâir-i menâzil-i hubûr ve huzûr ve kâm-rânî eylediĝi halde levâmi-‘1 ahkâm ma‘delet-i ittisâm-1 şâhânelerin zalâm-1 endâz-1 zulm ve ‘udvân ve sevâtî‘1 evâmiri nısfet-i irtisam-1 pâdişâhânelerîn rûşenâ sâz-i şuûn ve ahvâl-i zirdestân edüp devlet-i ‘aleyh'i ebedi'l karâr-1 hâkânîlerîn, kâtibe-i düvel üzere gâlibiyet-i mutlaka ile dembedem hâiz-i fevz ve nusret ve saltanat-1 seniyye-i sermediyyi'l istikrâr-1 selîmânilerin felekü'l eflâk-i (6) âsa ‘âmme-i milk ve milel üzere muhît ve müstevli etmekle cümlesini zîr dâire-i inkiyâdında serfürû perde-i merkez teslîm ve tavâ‘ıyyet ve zıll ü zalîl-i re'fet ve ‘ınâyet-i rahîmânelerinde zümre-i müslimîn, âsûde ve müreffehül bâl ve masûn tâbiş-i ekdâr ve melâl, husûsan fırka-i ‘ulemâ' ve zümre-i hüner-mendân ve ‘urafâ hübûb-1 nesâyim anber-i şemâyim-i ‘avâtîf-1 kerîmâneleriyle ekşûde-i dil ve hoş-hâl, ve erkân-1 sadâkat bünyân-1 devlet-i ‘aleyh ve havl ve hadem muhâlesat-1 iktirân saltanat-1 seniyyelerîn müvâfik rızây-1 hümâyûn ve mutâbık-1 dil-hâh isâbet-i makrûn şehriyâr-1 ârâ-i sâibe ve sedîde ve hıdemât-1 razîyye ve müfideye mazhâriyetle nâil-i metâlib ve mebâĝî ve fâiz-i refâh ve rûfâĝı eyleyûb sâha-i memâlik mahrûse-i hidîvânelerîn miknese-i husn-i tedbîr ile his ve hâşâk-1 bâĝy ve ‘isyandan tathîr ve safha-i keşûr-i rahat-i me'nûse-i melîkânelerîn maskal-i şemşîr cihângîr birle jenk ve kedere-i temerrüd ve tuĝyandan tecliye tenvîr eyleye âmin. Ce‘alallâhu ‘avnehû ve savnehû mülâzimen li hazretihî fi-küllî'l leyli ve'n-nehâr ve lutfehû ve tevfikahû münâdimen lihıdmetihî hatta yenâlü küllü mâ yetemennâhu ‘alâ vechi'l yesâr ve ce‘ale a‘dâde ‘umrihî ve ikbâlihi kâsiyen ‘an bülûĝi'l ahsâ' ve evtâde mecdehû ve iclâlehû mürattibeten bitenâbi'l hamiyyeti'l hadrâi ve edâme de‘ati'l islâm bi-idâmeti zâtihi zi'l-‘ızzî ve'l-ihtirâm ve enâme ‘uyûni'l alâmi bi-îkâzı seyfi sadvetihî'l hisâm ve cemî‘1 fi cünûdihî esbâbi'l intisâr feşettit şemle'l ‘adâti bi esvei'l hızyî ve eşvehi'l hasâr ve ekarra karîben ‘aynehû bi-müşâhedeti cemâli'l ictizâl-i ‘an ihtizâli a‘dâi'd-dîn ve eserra sem‘ahû bi-teselsüli ehâdisi'l beşeri mine'ş-şimâl ve'l yemin ‘ale'l fethi'l mübîn âmin bi-mekâneti men nezele fi hakkihî ‘inde zî'l ‘arşî mekin. Müellif (7)

Vetire-i mukaddime kitâbı olmak üzere ‘ilm-i tevhîdin şerefi ve fırka-i nâciye olan Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at mezhebînin şeyhayni mükerremeyni olan Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebü'l Hasen el-Eş‘arî beyinlerinde olan ihtilâfâtın, zikir ve beyânı mülâyîm-i vicdân olmağla, ‘alâ tarîkı'l icmâl, sebt-i sahîfe-i makâl kılındı. Ma‘lûm ola ki ‘Allâme-i Taftâzânî ‘aleyhi'r-rahme hazretlerinin keşîde-i silk-i sûtûr eylediği üzere keyfiyeti, ‘amele müte‘allik olan, ahkâm-ı şer‘iyyeye, fer‘iyye-i ‘ameliyye itlâk olunur. İ‘tikâda müte‘allik olana, asliyye ve i‘tikadiyye itlâk olunur. Ve kısm-ı evvele müte‘allik olan ‘ilme, ‘ilm-i şerâyi‘ ve ahkâm denir. Zîrâ ahkâm-ı şer‘iyye ancak cihet-i şer‘iden müstefâd olur. Kısm-ı sâniye müte‘allik olana ‘ilm-i tevhîd ve sıfât denir. Zîrâ mebâhis-i tevhîd ve sıfât, ‘ilm-i mezbûrun eşher mebâhisi ve eşref makâsıdıdır. Sudûr u islâmiye ki sahâbe-i kirâm ve tâbi‘în-i zevîl ihtirâmdır. Sohbet-i nebevî berekâtı ve zamân-ı sa‘âdete kurbiyyet haysiyyeti ile safvet-i ‘akâyidleri olduğundan başka vikâye-‘i mesâilin ve ihtilâfâtın killeti ve iktizâ eden müşkilâtın hâll ve keşfinde, hulefây-i râşidîn ve zabt (8) ve hıfzları ve umûr u dîniyye de ârâ-i sâibelerî maktu‘ olan sikât-ı kâmilîne mürâca‘âtın sühûletî olmağla zikr olunan ‘ilm-i şerâyi‘ ve ‘ilm-i tevhîdin tedvînlerinden müstağni olup lâkin karn-ı merkûm inkızâsından sonra tadrîcle beyne'l müslimîn fiten-i gûnâ-gûn hudûs ve eimme-i dîn üzere bugat ve tuğâtın galebesi zuhûr etmekle, ihtilâf-i ârâ‘ ve teşe‘ub u ehvâ ve bid‘a ve muhdesât yevmen fe yevmen bürûz fetâvâ ve vâkı‘ât-ı mütekessir ve mühimmât-ı dîniyyede ‘ulemây-ı güzîne mürâca‘at mütezâhim olmağla müctehidîn-i ‘izâm, âyât ve ehâdis ve âsâra nazar ve istidlâl ve içtihad ve istinbât-ı ahkâma iştigâl etmekle, istinbât eyledikleri ahkâmı zabt ve teysîr içün kavâ‘id ve usûl zâbitesine, ahz ve bi'l-münâsebe, ebvâb ve fusûl vaz‘ ve her hükmün edille ve cihât-ı edillesini ve ıstılâhât-ı mahsûsa ve evdâ‘ı mansûsesini tebyîn ile fenn-i hâss olmak üzere şîrâze-i bend telfîk olup edille-i tafsîliyyesinden ahkâm-ı ‘ameliyye ma‘rifetini müfid olan fenne, ‘ilm u fikh ve ifâde-i ahkâm bâbında icmâlen edille ahvâlînin ma‘rifetini müfid olan fenne, usûl u fikh ve edille-i yakîniyyeden ma‘rifet-i ‘akâyidî müfid olan fenne, ‘ilm-i kelâm tesmiye eylediler. Zîrâ ‘ilm-i mezbûrun ‘ünvân-ı mebâhisi'l kelâm kezâ ve kezâ olduğundan başka ekser mebâhisi, mes'ele-i kelâm ya‘ni kelâm-ı ilâhi, mahlûkîdir değil midir mebâhîsi olup, tahkîk-i şer‘iyyât ve ilzâm-ı husûmda, kelâma kudretî mûris, vesâil ve mucîb ve mu‘allim ve müte‘allim taraflarından idâre-i kelâma medâr-ı tahakkuk ve ‘ulûm u sâireden ezyed, nizâ‘ ve hilâfî müştemil olmak hasebiyle muhâlifîne kelâma, kelâmlarîn redd ve ibtâle ihtiyâca bâ‘is (9) olmağla, ‘ilm-i kelâm ile

tesmiye olundu. Ve çünkü zikrolunduğu vech üzere tadrîcini ihtilâfât zuhûr ve ber muktezây-i hevâ' her hilâfda bir tâife 'akd-i vifâk ederek, ستقترق أمتي ثلاث وسبعين فرقة كلها, hadîs-i şerîfi üzere ümmet-i muhammed 'akâyid cihetiyle yetmiş üç fırka olup, Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atden mâ'adâsı mûcib-i duhûl-i nîrân olacak, envâ-'i hezeyâna ibtidâr eyledîler. Eşâ'ire ki Hazret-i Rasûlullâh'ın ve ashâb-ı kirâmın i'tikâdları üzerede fırka-i nâciye olup mâ'adâ yetmiş iki fırka muhâlefet üzere olmalarıyla hâlikedir. Muhammed Şehristânî 'aleyhi'r-rahme Milel-Nihâl nâm-ı kitâbında bast eylediği üzere zikr olunan yetmiş iki fırkanın usûli, yedidir. Evvelkisi: Mu'tezile'dir. Vech-i tesmiye budur ki ser-gerdelerî olan Vâsıl b. 'Atâ nâm-ı kimesne Hasan Basrî 'aleyhi'r-rahme Hazretleri'nin meclisine mütereddid olmağla, bir gün hilâl-i muhâverâtta mürtekb-i kebîreye mü'min ve kâfir itlâk olunmaz deyüp, küfür ve îmân beyninde bir menzile isbâd etmekle Hasan Basrî 'aleyhi'r-rahme bizden i'tizal eyledi buyurmağla mezbûr ve tevâbi'î Mu'tezile ile mülakkab oldular ve Hakk Te'âlâ üzerîne mutî'a sevâb ve 'âsîy-i 'ikâbın vücûbuna ve sıfât-ı kadîmenin nefyine zâhib olmalarıyla kendî milletlerine Ehl-i Tevhîd ve Ehl-i 'Adl, itlâk eylediler ve kaderî inkâr etmeleriyle anlara Kaderiyye dahi derler. Fırka-i Sâniye: Şî'a'dır. Sâlise: Havâric'dir. Rabi'a: Mürcie'dir. Hâmise: Neccâriyye'dir. Sâdis: Cebriyye'dir. Sâbi'a: (10) Müşebbihe'dir. Fırkâ-i ûlâ, Mu'tezile'dir ki ânifen zikrolunduğu üzere, reîsleri, Vâsıl b. 'Atâ'dır. Ba'zı mesâil-i i'tikâdda tevâbi'leri beyninde teşâcür-i ihtilâfâtla yirmi fırka oldular. Fırkâ-i ûlâ: Vâsiliyye'dir ki zikrolundu. Sâniye: Hüzeyliyye'dir ki Ebu'l Hüzeyl ibn 'Allâf tevâbi'îdir. Sâlise: Nazzâmiyye'dir ki İbrâhîm b. Beşşâr en-Nazzâm kimesne⁶⁰³ tevâbi'îdir. Râbi'a: Hâitiyye'dir ki Muhammed b. Hâid tevâbi'îdir. Hâmise: Bişriyye'dir ki, Bişr b. Mu'temir etbâ'îdir. Sâdis: Ma'meriyye⁶⁰⁴ dir ki Ma'mer b. 'Abbâd es-Sülemî tevâbi'îdir. Sâbi'a: Muzdâriyye'dir ki murdâr sûretinde muzdâr ile mülakkab 'Îsa b. Sabîh etbâ'îdir. Sâmine: Sümâmiyye'dir ki Sümâme ibn Eşref en-Nemirî tevâbi'îdir. Tâsi': Hişâmiyye'dir ki Hişâm b. 'Amr el-Ğûtî etbâ'îdir. 'Âşire: Câhziyye'dir ki 'Amr b. Câhız ashâbıdır. Hâdi-i 'aşer: Hayyâtiyye'dir ki Ebu'l Hasen ibn Ebî 'Amr el-Hayyât etbâ'îdir. Sâni-i 'aşer; Kâ'biyye'dir ki Ebu'l Kâsım b. Muhammed el-Kâ'bî etbâ'îdir. Sâlis-i 'aşer: Cübbâiyye'dir ki Muhammed b. 'Abdü'l-vehhâb el-Cübbâi etbâ'îdir. Râbi-'ı 'aşer: Behşemiyye'dir ki Ebû Hâşim b. 'Abdi's-selâm etbâ'îdir. Hâmis-i 'aşer: 'Amriyye'dir ki

⁶⁰³ Müellif nüshasında kelime "nâm-ı kimesne" olarak geçmiştir. Bkz. Müellif Nüş. s.10.

⁶⁰⁴ Yazma nüshalarda ibâre مَعْمَرِي şeklinde harekelenmiştir. Bkz. Müellif Nüş. s.10; Esad Efendi Nüş. s.9.

‘Amr b. ‘Ubeyd etbâ‘îdir. Sâdis-i ‘aşer: Esvâriyye'dir⁶⁰⁵ ki Esvâr nâm-ı kimesne etbâ‘îdir. Sâbi-‘ı ‘aşer: İskâfiyye'dir ki Ebû Ca‘fer el-İskâfî etbâ‘îdir. Sâmin-i ‘aşer: Ca‘feriyye'dir ki Ca‘fer b. Bişr etbâ‘îdir. Tâsi-‘i ‘aşer: Sâlihîyye'dir ki Sâlih nâm-ı bir şahs etbâ‘îdir. ‘İşrîn: Hâdebiyye'dir ki Hadeb nâm-ı kimsenin tevâbi‘îdir. Fırka-i sâniye ki Şî‘a'dır. Hz. Rasûlüllâh'tan sonra nass-ı celî yâhud nass-ı hafî ile İmam Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib'dir, derler. Bunların usûlleri üçtür. Evvel: Gulât-ı Şî‘a'dır ki on sekiz fırka oldular. **(11)** Sâni: Zeydiyye, Sâlis: İmâmiyye'dir mecmû‘î yirmî firkâdir. Fırkâ-i ûlâ, Sebâiyye'dir ki ‘Abdullah b. Sebâ etbâ‘îdir. Sâni: Kâmiyye'dir ki Ebû Kâmil etbâ‘îdir. Sâlis; ‘Albâiyye'dir. ‘Albâ b. Zirâ‘ el-Esedî etbâ‘îdir. Râbi‘: Muğîriyye'dir ki, Muğîre b. Sa‘îd el-‘İclî etbâ‘îdir. Hâmis: Mansûriyye'dir ki Ebû Mansûr el-‘İclî etbâ‘îdir. Sâdis: Hattâbiyye'dir. Ebû'l Hattâb Muhammed el-Esedî etbâ‘îdir. Sâbi‘: Hişâmiyyedir ki Hişâm b. el-Hakem etbâ‘îdir. Sâmin: Nu‘mâniyyedir ki Muhammed b. en-Nu‘mân etbâ‘îdir. Tâsi‘: Yûnusîyye'dir. Yûnus b. ‘Abdurrahmân etbâ‘îdir. ‘Âşir: Nusayriyye'dir ki Nusayr nâm-ı kimesne etbâ‘îdir. Hâdi-i ‘aşer: Cenâhiyye'dir ki zülcenâheyn etbâ‘îdir. Sâni-i ‘aşer: Gurâbiyye'dir ki Muhammed'in, ‘Alî'ye müşâhebeti gurâbın gurabâ müşâhebeti gibidirler derler. Sâlis-i ‘Aşer: Ruzzâmiyye'dir⁶⁰⁶ ki Ruzzâm b. Şâkû etbâ‘îdir. Râbi-‘i ‘Aşer: Zûrâriyye'dir ki Zûrâr etbâ‘îdir. Hâmis-i ‘Aşer: Müfevviza'dır ki Hakk Te‘âlâ halk-ı dünyâyı Muhammed'e tevfiż eyledi derler. Sâdis-i ‘Aşer: Bedâiyye'dir ki Hakk Te‘âlâ'ya bedâ isnâd ederler. Ya‘ni Hakk celle ‘Alâ bir nesne irâde eyledikten sonra rücû‘ ve nedâmet eder derler. Sâbi-‘ı ‘Aşer: Benâniyye'dir ki Benân b. Sem‘an etbâ‘îdir. Sâmin-i ‘Aşer: İsmâ‘îliyye'dir ki yedi lakapla mülakaplardır. Bâtıniyye ve Karâmita ve Hıremiyye⁶⁰⁷ ve Seb‘iyye ve Bâbekkiyye ve Muhammere ve İsmâ‘îliyye'dir. İmâmetî, Ca‘fer-i Sâdik Hazretleri'nin büyük oğlu İsmâ‘îl'e isbât ettiler. Tâsi-‘ı ‘Aşer: Zeydiyye'dir ki, Zeyd b. ‘Alî b. Hüseyin b. ‘Alî imâmetine zâhib oldular. Hâlen Yemen ahâlisi bu mezheb üzeredir. Ve gûnâ-gûn muhâlefetleri var. Ve bu Zeydiyye tâifesi üç firkadır. Evvel: Cârûdiyye'dir ki Ebû Cârûd'a tâbi‘dir. Sâni: Süleymâniyye'dir ki **(12)** Süleyman b. Cerîre etbâ‘îdir. Sâlis: Sâlihîyye'dir ki Hasan b. Sâlih'e tâbi‘dir. Pes bu üç fırka ile Şî‘a yirmî bir fırka olur. Yirmî ikinci: İmamiyye'dir. Fırkâ-i sâlise, Havâric'tir. İmamı bi'l-hakk üzerine hurûc edene hâricî itlâk olunur. Bunlarda yedi firkâdir. Ve her fırkanın

⁶⁰⁵ Yazma nüshalarda ibâre أسواري şeklinde harekelenmiştir. Müellif Nüş. s.11; Esad Efendi Nüş. s.9.

⁶⁰⁶ Yazma nüshalarda ibâre زواري olarak harekelenmektedir. Müellif Nüş. s.11; Esad Efendi Nüş. s.10.

⁶⁰⁷ Yazma nüshalarda ibâre جرمة olarak harekelenmektedir. Müellif Nüş. s.11; Esad Efendi Nüş. s.10.

şu'beleri olmağla mecmu'î yirmi fırka olmuştur. Fırkâ-i râbi'a: Mürcie'dir ki, 'amelî rütbede niyetden ve i'tikaddan te'hîr ederler. İrcâ, te'hîr ma'nasına olmağla Mürcie ile tesmiye olundular ve bu fırka beş fırkaya münşa'iblerdir. Fırkâ-i Hâmise: Cebriyye'dir ki 'ibâddan fi'il-i hakikat nefy edüp cümle-i ef'âlî Cenâb-ı 'İzzete isnâd ederler. Fırka-i sâdise: Neccâriyye'dir. Bunlar Hasan b. Muhammed b. Neccâr nâm-ı bir kimesne tevâbi'idir. Halk-ı ef'âlde ve istitâ'at, fi'il ile olduğunda Ehl-i Sünnet'e mütâbi'lerdir. Lâkin nefy-i sıfât-ı vücûdiyyede ve hudûs u kelâmı ve nefy-i rü'yette muhâliflerdir. Fırka-i Sâbi'a: Müşebbihe'dir ki Hazret-i Hakkî, mahlûkâta teşbîhe ederler. Pes zikrolunan fırka-i hâlike mecmû'î yetmiş iki oldu. Bunların tafsîli, mezâhib-i bâtilerî zikrolunan milel ve nihâl nâm-ı kitâbda mebsûtdur. Pes bu firkaların ekserî delâil-i sem'ıyyeye râzı olmayup husûsan Mu'tezile tâifesi, ekser usûl-i felâsifeye teşebbüsle, mahz-ı 'aklı ve felsefeyi, usûl u 'akâide, hâlt ve beyne'n-nâs mezheblerîn işâ'a etmekle herc ve merc 'akâide bâ'is olup tâki Şeyh Ebu'l Hasen el-Eş'arî işbu manzume hilâlinde, ve *وما ان فعل اصح* beyti şerhinde zikrolunduğu üzere üstâzî olan Ebû 'Alî el-Cübbâi'yi, mebhût eylemekle mezhebini terk ve ferâgat ve telâmize (13) ve tevâbi'îyle, kitâb ve sünnet ve cemâ'at muktezâsı, edille ve berâhinle ol tâifenin mezheblerînin ibtâle, sarf-ı gayret. Kezâlik, Ebû Mansûr Mâtürîdî 'aleyhi'r-rahme, İmâm-ı A'zam Hümâm-ı Akdem Hazretleri'nin fikh-ı ekber ve sâir, eser-i enverlerinden bi'l-istifâde 'akâid-i hakkayı sîm-nâb gibi zâhire ihrâc edüp ba'dehû Hülafây-i 'Abbasiye 'asrında Ebû Nasr Fârâbi, kütüb-i felâsifeyi Yunânîden, 'Arabîye tercüme edüp islâmıyyûn felsefeye havz ve mülâzemet ve şerî'ate muhâlif olan mezheblerî ibtâle mübâderet ve mezheb-i hakka nusret lâsiyyemâ müteahhirînden, İmâmü'l Haremeyn ve İmâm Fâhru'r-Râzî ve sâir a'lâm-ı ümmet, 'akâid-i Ehl-i Sünne'yi, darb-ı dest berâhiniyle eydî-i muhâlifinden nez' ve istihlâs etmekle mazhar-ı sâbâş, 'avâm ve havâs olmuşlardır. Bu cihetle 'ilm-i kelâm esâs-ı ahkâm şer'ıyye ve medâr-ı 'ulûm u diniyye ve bi'l cümle mesâil-i 'akâid-i islâmiye ve gayet, sa'âdât-ı uhreviye olup Lâkin zikrolunduğu üzere başı kavgalı, bir 'ilm-i aziz olmağla ba'zı müteverri'in-i selef, iştigâline rızâ-dâde olmayup lâkin 'adem-i rızâsı illet-i kâbiliyyet, illet-i fâ'iliyyeden mukaddem kâ'idesi üzere kâsırîn ve mütekassırîne nisbet olup hatta *عليكم بعقائد العجائز* kelâmı dahi ol makûle eşhâsa hitâbdır. Yoksa nihâd-ı seliminde cevher-i isti'dât ve tab'ı müstekîminde mâye-i feyz-i hudâdâde merkûz olup kuvvâ-i mütemeyyizesi mersûs olan tullâb-i 'ulûma, vâcib olduğuna 'amme-i 'ulemâ' ittifâk eylediler. Hatta fukaha-i 'izam, icmâ' eylediler ki her mesafe-i serûzede izâle-i şübhe ve

ilzâm-ı (14) mu‘ânidin ve irşâd-ı müsterşidin eylemeye muktedir, bir zâtın vücûdu lâzım olup vaktin imâmına zikr olunduğu üzere her mesâfe-i serûzeyî bu sıfatla muttasıf ‘âlimden ihlâ eylemek haramdır. Niteki her nisf-ı merhale mahâll-i zevâhir-i ahkâm-ı şeri‘ate ‘âlim zâtdan ihlâ eylemek haramdır. Hülâsa ‘ilm-i ‘akâid asl-ı vâcibât ve mebnây-ı meşrû‘ât olmağla ecell-i ‘ulûm olmak mülâbesesî i‘tina ve ihtimâma şâyân ve kemâl-i hâhiş ve ragbet, talebe-i kirâma cesebândır. Ve hafî olmaya ki zikr olunan hadîs-i şerîf mantûkî üzere, fırka-i nâciye Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at'dir. Anlar, şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî ve şeyh Ebü'l Hasen el-Eş‘ârî tevâbi‘idir. Hanefiyye ‘akâyidde Mâtürîdî'ye tâbi‘dir. Zîrâ müşârun ileyh usûl ve fûru‘da, İmâm-ı A‘zam Hazretleri'nin mezhebî üzeredir ve Mâlikiyye ve Şâfi‘iyye ve Hanâbile ‘akâyidde Eş‘ârî mezhebindedir. Muhâlifine mukâbil zikr olundukda Eş‘âire ile ta‘bir olunur ve Mâtüridiyye ile Eş‘ârî meyânında ba‘zı mesâilde ihtilâf vardır. Tâcüddin İbn Sübkî, sebkinde göre hemân on üç mes'eilde ihtilâf eylediler. Anlarında ba‘zısı lafzîyedir. Hakikîyyesinde dahi bid‘at ve dalâlete nisbet olunacak mâdde yoktur. Hâdimî ‘aleyhi’r-rahme Tarikât şerhinde yetmiş üç gûne ihtilâfâtı sebt edüp lâkin ba‘zısı ba‘zısına râci‘ ve ekserî nizâ‘ lafzî olup ve ba‘zı dahi cumhûr kelâmı olmağla yine mumâ ileyh Sübkizâde kavline râci‘dir. İhtilâfât-ı mezkûrenin evvelkisi cumhûr-i Mâtüridiyye dediler ki vücûb-i ma‘rifet-i ilâhi, ‘aklıdır şer‘î değildir. 2. Nâse Rasûl bâ’s olunmasada üzerlerine ma‘rifet-i (15) ilâhi vâcibdir. 3. Sâni‘i ‘âlim sıfatıyla hakk ma‘rifetle bilinir. 4. Vücûd u vâcib fi‘t-tahkîk zâtın ‘aynîdir. 5. Ba‘zı umûrun hüsün ve kubhî ‘akılla idrâk olunur. 6. Sıfat-ı ef‘âlin mecmû-‘î sıfat-ı zâtiyye-i hakikiyye ki tekvîn sıfatıdır, râci‘dir. Ve tekvîn, ‘ademden vücûda ihrâcın mebdîdir ve fi‘iliyye, zâtiyye gibi hakikiyyedir, i‘tibâriyye değildir. Zât-ı Bâri ile kâime kâdimedir. 7. Vâcibu'l Vücûdun her bir sıfat-ı zâtiyesi ve fi‘iliyesi mümkinde değildir. 8. Sıfat-ı ef‘al ki hâlik ve bâri ve râzik ve emsâliha mefhûmâtîdir, kudretin gayrîdir. 9. Tekvîn mükevvenin gayrîdir. 10. Bekâ-i sıfat, zâide değildir. 11. Sem‘ ve basar sıfatları mesmu‘ mübsire ‘ilmin gayrîdir. 12. Meşmûm ve mezûk ve melmûs-i idrâk, şân-ı ilâhîde ‘ilmin gayrî, sıfat değildir. 13. Ef‘âl-i ilâhi hikem ve mesâlihle mu‘alleldir. 14. İrâde, rızâ ve muhabbeti müstelzim değildir. 15. Hakk celle ve ‘Alâ ezelde mütekellimdir, mükellim değildir. 16. Ba‘zı kur‘ân, ba‘zından a‘zamdır. 17. Ma‘dûma, hitâb-ı ezeli ta‘alluk etmez. 18. Eşyânın vücûdu îcâd ileddir. Kün hitâbı ile değildir. Pezdevi ‘aleyhi’r-rahme mecmû‘yledir, dedi. 19. İman, zâid ve nâkis olmaz. 20. İmanda istisna', ya‘ni inşâallah kelimesini, terkîb-i hâlen ve istikbâlen câiz değildir. 21. Hâlen şakî olan sa‘îd ve sa‘îd

olan şakî olur. 22. Her mevcûde semâ'ın ta'alluku câiz değildir. Her mevcûda rü'yetin ta'alluku câiz ise de. 23. Hz. Mûsâ 'alâ nebiyyine ve 'aleyhi's-selâm kelâm-ı nefsiye istima' etmeyûb, belki hurûf ve esvâtdan mürekkep, kelâm istimâ' eyledi. 24. Teklif-i mâlâ yutâk câiz değildir. 25. Mutî-'î ta'zîb ve kâfirî ten'im ve mü'mini nârda ve kâfirî cennetde tahlîd, hikmete muhâlif ve şey'î mevzı'ının gayrîye vaz'ı olmağla, 'aklen câiz değildir. 26. Hakk sübhânehû ve Te'âla menâmda mer'i olmaz. Lâkin ekser Hanefiyye hilâfına zâhib olup şeyhin kelâmını te'vil eylediler. 27. Rû'ya hayâl-i bâtil değildir. Belki nev'i müşâhede-i ruhânîdir. 28. İstîtâ'at-i tâ'at, bi-'aynihâ istîtâ'at-ı ma'siyetdir. Zîrâ kudret-i vâhîde 'alâ sebili'l bedel zıddına sâlihdir. 29. 'İlm-i vâhid, mahlûk, iki ma'lûma dahi ziyâdeye ta'alluk eder. 30. Enbiyây-i 'izâmın risâletleri, mevtle munkatı' olmaz. 31. Hazret-i Rasûlullâh 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ahkâm-ı şer'ide vahy ile re'y ile ve içtihad ile 'amel buyurdular. 32. Mukallidîn îmânî sahihtir. Her ne kadar istidlâli terkle âsî olurlar ise de 33. İmân-ı istidlâlîde, cemî-'i mesâil-i i'tikâdiyye içün delîl-i 'aklî lâzım değildir. Belki kavî-i Rasûle i'tikat kifâyet eder. Ve fihi teemmül 34. İsim, müsemmânın 'aynîdir. 35. Hikmet ol nesnedir ki kendi içün 'âkîbet, hamîde ola. Sefeh bunun zıddıdır. Yoksa fâ'ilin kastına ve zıddına vâkî' ve fâ'ilin menfe'ati ve mazarratı olan eşyâ değildir. 36. 'Abdîn fi'iline kesb ıtlâk olunur, halk ıtlâk olunmaz. 37. Fi'il-i ilâhî halkdır kesb değildir. 38. Fi'il-i ismi ef'âl-i ilâhîye ve ef'âl-i 'ibâda bi-târîkı'l hakikat ve'l mecâz, ıtlâk olunur. 39. Bi-gayri 'âleh vâkî' olan îcâd halkdır, ma'al 'âleh kesbidir. 40. Şey'î havâss-ı hamsenin biriyle idrâk, 'ilmi değildir. Belki anlar 'ilme âletlerdir. (17) 41. Zükûret şart-ı nübüvvedir. 42. 'Akîb-ı darbda vâkî' olan elem ve 'akîb-ı kesirde vâkî' olan inkisâr fi'il-i 'abde müte'allik değildir. 43. Nazar-ı sahîhin ifâdesi, mecmû-'ı halk ve kesbledir. Yalnız halkla değildir. 44. 'Abdîn kudreti fi'ilinde müessirdir gayrî müessir değildir. 45. 'İlel ve esbâb-ı izhâr âsâr eyledikleri mâddelerde kuvâ ve tabâyi' gibi hakiki müessirdir, 'âdî değildir. 46. İki kâdirin kudretleri beyninde makdûr-i vâhidin vukû'î câizdir. 47. Ervâh cisim ve cismâni değildir. Mâddeden mücerred olan umûrdur. 48. Kable'l bi'se ba'zı ahkâmın ma'rifeti câizdir. Hakk Te'âlâ 'ilim halk etmekle Yâhûd kesbin medhâli olmayarak tasdîk-i Rasûlün vücûbî ve kizbin hürmeti gibi yâhûd nazar ve tertîb-i mukaddemâtle 49. Sıfât-ı ilâhî bir bekâ ile bâkîdir ki ol bekâ da nefis-i sıfât-ı seniyyedir. 50. Mümâselet cem'i evsâfta müşâreketle tahakkuk eder. 51. Mümâselet cinsîdir. Envâ-'î olan müşâbehî ve muzâhât ve müsâvâta şâmil olur. 52. Müteşâbihât icmâlen müevvel olup tafsîli Hazret-i Hakk'a tevfiz olunur. 53. Müteşâbihâtın hükmü, 'âlem-i dünyâda

recây-i ma'rifet, murâdın inkıtâ'îdir. 54. Kazâ ve kader irâde-i ezeliyenin gayrîdir. 55. Peygamber gaybî bilir, diyenlerin küfrüne zâhib oldular. 56. Her müctehid musîb değildir ve hakk birdir. 57. Delîl-i lafzî, yakın ifâde eder. 'İnde 'ademi'l mâni'. Eğer ma'nay-i vâhid üzere mütevâtir olursa 58. Muhabbet istihmâd ma'nasınadır, Mutlak irâde ma'nasına değildir. Bu cihetle tâ'atin gayriye ta'alluk eylemez. 59. Kâfir dünyâ da mütene'im olur. (18) 60. Kâfir fûru'la mükellef değildir. 61. Enbiyây-ı 'izâm 'amden sağâirden ve mutlakâ kebâirden ma'sumlardır. 62. Mefdûlün imâmeti sahîhdir. 63. Mevt, bünye-i hayvânın fesâdıdır. Yoksa hayat-ı şânından olanın 'adem-i hayâtî değildir. Yâhûd bir arazdır ki Hakk Te'âlâ hayvan da halk eder. 64. A'raz içün bekâ yokdur. 65. Tevbe-i ye's makbûldür. 66. Hüsnî yâhut kubhî sükûtî kabûl eylemeyen hükmün neshî câiz değildir. İmânın vücûbî ve küfrün hürmetî gibi. 67. Hüsun ve kubuh 'akılla idrâk olunan mahâllerde emir ve nehyin medlûlîdir. 68. İkrâr, imânın cüz'îdir. Ba'zîlar 'indeinde şartdır. 69. Şâhik-i cebelde neş'et edüp dâvet vâsıl olmayan kimesne üzerine bi'l-istidlâl, sâni-'î 'âlemin vücûd ve vahdetine وما لا ينبغي ile muttasıf olmadığına imân vâcib olur. 70. 'Aklın ba'zı şer'iyâtı idrâkde medhâlî vardır. Her ne kadar hükmünde medhâlî yoğisede 71. Tavzîhde zikr olunduğu üzere hâll-i isbât eylediler. 72. İrsâl-i rusûl vâcibdir lâyıık ma'nasına 73. İstıtâ'at fi'ile mukârındır intehâ. Vâkı'an zikr olunan ihtilâfâtın ekserî birbirine râci'dir. Ve ekserî münâza'a-i lafzîyyedir. Ve ma'lûm ola ki işbu manzûme bahr-i vâfirin darb-ı evvelindendir ki 'arûz ve darbî maktûf Ve eczâ-i sâiresi 'asb ile mezhûfdur.⁶⁰⁸ Katf sebep-i hafîfin mâ kablîni iskândan sonra hazf etmektir. Müfâ'aletün fe'ûlün olur. Asb-ı hâmis mufâ'aletün olan lâm-ı iskândır. Mefâ'ilün olur. (19) Niteki اذا من الله العوم و تجاوزه الى ما تستطيع beyti bu minvâl üzeredir. Hazreciyyede mestûrdur.

يقول العبد في بدء الأمال لتوحيد بنظم كالآلى

يقول fi'il-i müstakbeldir العبد fâ'ilîdir. Harf-i ta'rif kûfiyyûn 'indeinde muzâfu'n ileyhten 'ivazdır. 'Abdullah takdîrindedir ki murâd, nefsi-nâzımdır. Basriyyûn 'indeinde mâ'hûde işâreti mutazammin olmakda izâfet mesâbesinde olmağla ta'vîzden müstağnîdir. (فبيدء) (الامالى) يقول kelimesine müte'allik zarftır. Bed'ün ibtidâ ma'nasınadır. Lâkin ibtidânın

⁶⁰⁸ Yazma nüshalarda metin "Mezhûftur" kelimesiyle sona ererken matbu nüshalarda, metindeki sonraki kısım yer almıştır. Ayrıca yazma nüshalarda ve matbu nüshalardan Matbaa-i Osmaniye ile Takvimhane-i Âmire'de مزحوفر şeklinde yer alan ibare, Mahmud Bey Matbaası'nda basılan nüshada مزاحفردر şeklinde geçmektedir. Bkz. Müellif Nüş. s.17; Esad Efendi Nüş. s.15-16; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.19; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.18; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.18.

mefhûm u külfeti, mutazammindir. Haml ve ihtimâl gibi. Emâli cem-'ı imlâdır. عن ظهر ma'nasınadır. Ve ba'zîlar emâli, işbu manzûmenin ismîdir dediler. Lâkin gayrî müveccehdir. Ve ba'zîlar, bed'ül emâli ism-i manzûmedir dediler. لتوحيد kelimesinde lâm 'âkıbet içündür, fi ma'nasına, müste'ar olmak dahi mümkündür. Ba'zîlar يقول fi'iline ta'lik eylediler. Meâl-i kelâm لكونه معتقدا يصفه بالقدم وصفات الكمال demek olur. Yâhûd lâm, ta'liliyeye haml olunur. Gûyâ ki siyâk-1 kelâma yâhûd sâil mukadderin يقول لآى شئى süâline cevâb-1 mutazamm-in-i ta'lil olmuş olur. 'Ale't-tekâdîr bed'ün kelimesine te'allûkî nâ-marzîdir. Zîrâ ibtidâ' tevhîd ile olmayup belki kıdem ve sıfât-1 kemâlden bahisledir. Lâkin cümleden ensebî emâli kavline ta'lik eylemektir. Zîrâ tevhîdden murâd 'ilm-i tevhîddir ki 'ilmi kelâmla müştehiridir. مؤلفا لتوحيد (20) Takdîriyle hâl olmak dahi mümkündür. بنظم bed'ün kelimesine müte'allikdir يقول kelimesine de ta'allukî câizdir. Lâkin kurbîyyet hasebiyle evvel ehakk belki emâliye ta'allukî dahi elyaktır. نظم lugatde inciye ipliğe dizmeye denir. İstılahda mertebetül' me'anî ve mütenâsikatü'd delâlât olan kelimâtı 'aklın muktezâ üzere cem' ve te'lif eylemekten 'ibâretidir. كالألى kâf, harf-i cerdir. Yâhûd misl ma'nasınadır. لآلى cem-'ı لؤلؤdür. İnci ma'nasına kâf medhûliyle nazm kelimesinin sıfatıdır. Lâkin muzâf takdîrine muhtâcdır. Zîrâ murâd-1 nazm-1 kelâmî, nazm-1 leâliye teşbîhdır. Takdîr-i kelâm, يتكلم العبد في ابتداء ما املاء بنظم كائن كنظم اللآلى، او بنظم مثل نظم اللآلى، لعلم التوحيد المرسوم با، demek olur. Nâzım 'aleyhi'r-rahme nazmını, hüsün ve behâ' ve safvet ve ziyây-i muhtevi ve letâfet ve matbû'iyeti muntavî olmak cihetle nazm-1 leâliyyeye teşbîh eylemiştir. Ve mefhûm u 'ubûdiyyetde lâzime-i zimmet-i mahlûk olan tezellül ve hazâ'at izhârından başka rubûbiyyet-i hakk-1 sübhânehü ve te'âlâ'yı i'tirâfî mutazamm-in olmağla nâzım kendi nefsinin 'ünvân-1 'ubûdiyyetle tavsîf eyledi. beyt-i اشرف فانه عبديا لا تدعى الا بيا عبديا سبجان الذي اسرى اسماءيا medlûlî üzere 'abd ismi, eşref-i esmây-1 mü'min'indir. Niteki سبجان الذي اسرى 609 âyet-i kerîmesinde ânınla efdal-i nev-'i insânî olan Hazret-i Rasûl'i bî-meydâni mu'abber buyuruldu. Hafî olmaya ki hassa-i 'ubûdiyyet-i enbiya', 'aleyhimü't-tehâyâ hâssa-i risâletlerinden eşrefdir. Zîrâ 'ubûdiyyetle halkdan hakka munsarif ve risâletle hakdan halka mün'atîf olurlar. Binâen 'aleyh kelime-i şehâdetde 'abd 'ünvânı, rasûl üzere (21) takdîm olundu. Ba'de zâ tevhîd kelimesi vahdetden tef'ildir, sâni-'i 'âlem Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ zâten ve sıfâten vâhid-i hakîki olup ya'nî şerîk ve nazîrden münezzehtir. Bu cihetle وحدت

⁶⁰⁹el-İsrâ 17/1.

sıfât-ı selbiyye cümlesinden olur. Ve tevhîdün üç mertebesi vardır. Mertebe-i Ūlâ, tevhîd-i zâtî'dir ki makâm-ı istihlâk ve fenâfillahdır. Mercî-'ı lâ mevcûde fi'l-hakîkati illallâh mefhûmîdir. Mertebe-i Sâniye, tevhîd-i sıfâtdır ki cümle-i kudret-i mahlûkatı, kudret-i şâmîle-i rabbâniye de müstağrak bilmek ve 'amme-i 'ulûmi 'ilm-i kâmil-i sübhâni de muzmahill belki kâtibe-i kemâlâtî 'ukûs-ı envâr-ı kemâl-i yezdâniden bir lem'a görmektir. Mertebe-i Sâlise, tevhîd-i ef'âldir ki 'ilme'l yakîn yâhûd 'ayne'l yakîn yâhûd hakka'l yakîn ile vücûd ve zuhûrda Hakk sübhânehû ve Te'âliden gayrî müessir olmadığını iz'ân ve tahkîk eylemekten 'ibâretidir. Kaldı ki vahdâniyet hüdây-i bî-hemtâyı isbât sadedinde İmam Râzi'den naklolunduğu üzere mütekellimînin serd eyledikleri berâhin-i 'akliye yirmiye garîbdir. Eşherî ⁶¹⁰ لو كان فيهما آلهة الا الله لفسد تا nass-ı şerîfinin mûcib-i işâretî üzere burhân-ı temânu'dur. Ya'ni sâni-'i 'âlem iki farz olursa ef'alde muhtelif olurlar. Yâhûd müttefik olurlar. İhtilâf sûreti fesâd-ı 'âlemi ya'ni semâvât ve arazînin işbu nizâm-ı mahsusi bedi'den hurûcunî yâhûd 'adem-i tekevvüninî yâhûd ictimâ-'ı ezdâdı müstelzemdir. Meselâ birisi Zeyd'in hareketinî ve diğeri ân-i murâdda sükûnunî irâde eylese ulûhiyyet hasebiyle kudretleri müessir olmağla ictimâ-'ı zıddeyn müstelzem olurlar. Ve sûret-i ittifâkda (22) beyinlerinde muhâlefetin ya sıhhat ve imkânı olur, yâhûd olmaz. Sûret-i ūlâ, muhâldir. Zîrâ tehâlûf müstahîldir. Sûret-i sâni, 'aczi müstelzemdir. 'Acz ise emâre-i hudûs olmağla şân-ı ilâhîde muhâldir. Sûret-i diğeri sâni-'i 'âlem iki farz olursa ehadühümâ ya tedbîrinde kâfi olur Yâhûd olmaz. Sûret-i kifayet-i evvelde; Sâni-'i sâni, zabi' ve zâid olmak iktizâ eder. Bu ise nakisedir. Nâkıs ise sâni' olmayacağı kâmile 'ayândır. Sûret-i kifayet-i sâni'de, sâni-'i evvel, zâyi' ve mu'attal olur. Sûret-i âhar, sâni-'i 'âlem iki farz olursa te'sir-i kudretde ya her biri âhere muhtâc yâhûd müstağni yâhûd ehadühümâ muhtac âher müstağni olur. Sûret-i evvelde ikisinin de hasebü'l ihtiyac, noksânlarî lâzım gelûr. Noksân ise şân-ı ulûhiyete münâfidir. Sûret-i sâniye göre, herbiri müstağnâ 'anh olmağla ikisininde ilâh olmamâsî lâzım gelûr. Zîrâ ilâh muhtâcün ileyh ve müstağniyün bih olmağla, müstağniyün 'anh olmaz. Sûret-i sâlisde, muhtâc nâkıs ve müstağni-i ilâh olmak lâzım gelûr. Ve Beyzâvî merhûmun takrîri bu gûnedir ki sâni-'i 'âlem iki farz olursa cemi-'i mümkinât her birine nisbetle makdûriyetde müsâvi olur. Zîrâ 'illet-i makdûriyet, imkândır. İmkân ise cemi-'i mümkinât beyninde vasf-ı müşterek olmağla mümkinatdan bir şey mevcûd olmak iktizâ eder. Zîrâ mevcûd olacak şey'in vücûdunda ya sâni'ayn-ı mefrûzaynden birisi, müessir

⁶¹⁰el-Enbiyâ 21/22.

olmaz yâhûd birisi müessir olup, âher müessir olmaz. İki sûretde dahi tercih-bilâ müreccâh lâzım gelûr. Sûret-i evvelde zâhirdir. (23) Zîrâ mümkünün vücûd ve ‘adem taraflarından birini ki mefrûzumuzda, ‘adem tarafîdir. Bilâ müreccâh tercih lâzım olur. Ve Sûret-i sâniye lüzûmunun vechi budur ki zikrolunan mümkün-i vâki‘în, iki sâni‘den her birine nisbeti müsâvi olmağla ehadühümânın te'siriyle bulunması lâmahâle, tercih bilâ müreccâhdır. Tercih bilâ müreccâh ise bâtıldır ve eğer her biri müessir olur ise iki müessir-i müstakillen bi's-şahs, eser-i vâhid üzere tevârüdî lâzım gelûr. Bu ise muhâl olmağla sâni‘in farazî sûretde mümkünâtından bir şey'in vücûdî mümkün olmaz. Melzûm ise lâzım gibi bâtıl olmağla, sâni‘in vahdâniyeti sâbitdir. Sûret-i diğeri, sâni‘i ‘âlem iki farz olursa ehadühümâ Zeyd'in kıyâmını irâde eylediği sûretde âher içün Zeyd'in ku‘ûdu mümkün olursa vukû‘ını farz ederiz. Zîrâ mümkünün vukû‘ını farz, muhâl değildir. İmdi ikisinde murâdı hâsıl olursa, Zeyd ân-ı vâhidde kâim ve kâ'id olmak iktizâ eder bu ise ictimâ‘i nakîzeyn olmağla muhâldir. Ve eğer yalnız birinin murâdı hâsıl olursa, âherin ‘aczi lâzım gelûr. Âherin ‘aczi, ezeli olmak muhâldir. Zîrâ ‘acz, vücûd-i sahîh ve mümkün olan nesneden ma‘kul olur. Ezelde mahlûkun vücûdi ise muhâldir. Pes ‘acz-i ezeli, muhâl oldu. ‘Acz-i hâdis olmakda muhâldir. Zîrâ ‘acz, ezelde kâdir olup ba‘dehû kudretinin zevâliyle mütehakkık olur. Bu ise kadîmin zevâlini muktezîdir. Ve eğer âher içün Zeyd'in ku‘ûdini irâde mümkün olmazsa irâde-i ehadühümâ irâde-i âhere mani‘ olmağla ‘aczi lâzım gelûr. ‘Âciz ise ilâh olmaz. Kaldı ki âyet-i (24) merkûmede mezkûr olan **فِيهِمَا** kelîmes-i karînesiyle murâd, te'sir olmağla, nefy-i te‘addüd-ü sâni‘ bâbında, hüccet ve mülâzemet-i kat‘ıyyedir. Sa‘adeddin merhûmun hüccet-i ikna‘iyye ve mülâzeme-i ‘âdiyedir kelâmı, mûcib-i mantûk üzeredir. Bu takrîr üzere Hazret-i vâcibü'l vücûd hâlik-ı cümle-i mevcûd, vâhid-i hakiki olup, şerîk ve nazîrden münezzehe olduğu, sâbit olmuştur. Kezâlike hükemây-i ilâhiyyûnun dahi vahdâniyet-i hâlik-ı bîcûn ve çerâyı isbât ma‘rezinde serd ve îrâd eyledikleri berâhin, on ‘adede yakındır. Gâyet-i mütekellimûn tarikâ-i inniye⁶¹¹ üzere ma‘lûlle ‘illete istidlâl ve hükemâ vetire-i limmiyye üzere ‘illetten ma‘lûle intikâl eylediler. Zîrâ anlar, vücûdun vücûb ve imkân cihetine nazar ile vâcibin zâtına ba‘dehû vücûb ve imkânın levâzımına nazar ile sıfâtına ve sıfâtından sūdûr u ef‘ali keyfiyetine istidlâl eylediler. İbn-i Sînâ İşârât'da bu menhecî tercih etmiştir. Ve vahdâniyet, zât-ı ehadîyyete dâl olan delâil-i nakliyye ile Kur’ân-ı Kerîme meşhûndur. قل

⁶¹¹İbare yazma nüshalarda **إِنَّهُ** şeklinde harekelenmiştir. Bkz. Müellif Nüş. s.21; Esad Efendi Nüş. s.20.

613 واليهكم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم⁶¹³ ، ووالله احد⁶¹² ، Ve kaldiki ehl-i lugat ‘inde’ t-tahkik mevki-‘i isti‘malleri mugâyirdir. Zîrâ ehad ile min cemî‘il vücûh-i vâhîdi murâd ederler. Zîrâ ehadiyyet, ‘adediyyen ev terkîbiyyen ev tahlîliyyen inhâ-i te‘addüdün cümlesinden ‘âriye besâtet-i sırfedir. Ehad-ı mutlak mütekessir ve bir şeyle müşterek olmayup, keyfiyyât ve kemmiyyât ve elvânı ve evdâ‘ gibi a‘râzı yokdur. Ve kendisine bir nev‘i mücânîs ve bir ferd-i mümâsil olmaz. Hissen ve ‘aklen teczî ve inkısâm kabûl eylemez. (25) Ecsâm-i muhtelifetü‘t-tebâyi‘ ve eczâyı lâ yetecezzâ ve ecsâm-ı sağıre-i salbe ve heyûlâ ve sûret gibi eczây-ı hâriciyye ve cins ve fasl gibi eczây-i zihniyyeden müberrâdir. Pes ehad ‘üvânı ancak bir şeye mümâsil ve müşâbih ve müşârik olmayan, ferd-i bâsite itlâk olunur. Ol dahi zât-ı mukaddese-i mu‘ayyene-i ilâhîdir. Ammâ vâhid, intifâ-i te‘addüd ü ‘adedîden ‘ibâretidir. Pes Zeyd vâhid olur, ehad olmaz. Kaldı ki Hakk celle ve ‘Alâ bu vecihle ehad hem vâhiddir. Nihâyet ehadiyyeti i‘tibârî ve vâhidiyyeti i‘tibârînin gayrîdir. Zîrâ mertebe-i ehadiyyetde vücûd u Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ cemî‘-i sülûb ve izâfât ve i‘tibârât ve sıfâtdan bi‘t-tecerrüd i‘tibâr olunur. Bu i‘tibârın müte‘allikî bütûn-i zât-ı rabbânî ve evveliyet ve ezeliyyet-i sübhânîdir. Mertebe-i vâhidiyyetde cemî‘-i sıfât ve i‘tibârât-ı gayrî mütenâhiye ile ittisâf i‘tibâr olunur. Bu i‘tibârın müte‘alliki zuhûr u zât ve âhiriyyet ve ebediyet-i samedânîdir. Pes mertebe-i ehadiyyet, kesret-i nisbiyye-i vücûdiyenin inkıtâ‘ı ve istihlâkî makâmîdir. Mertebe-i vâhidiyyetde kesret-i ‘ayniyye, her ne kadar müntefî olduysada yine müte‘akkil olur. Ve cemî‘-i ta‘ayyünât vücûdiye-i gayrî mütenâhiye bu nisbet-i müte‘allikanın mezâhiridir. İmdi cihet-i ehadiyyetle vücûd-ı hakk-ı mutlak Sübhânehû ve Te‘âlâ‘ya ‘ilm-i te‘allukî bîrûn-i havze-i imkândır. Zîrâ hicab-ı ‘izzetinde muhteciştir. Pes bu i‘tibâr ile ma‘rifetine havz ve inhimâk ve talebine teşevvük ve temenni ârzûy u muhâl olur. Niteki Hakk celle ve ‘alâ lisân-ı rahmetle ويحذركم الله نفسه⁶¹⁴ buyurmuştur. (26)

اله الخلق مولانا قديم وموصوف بأوصاف الكمال

اله kavli, mübtedâdir. الخلق mastar bi-ma‘nel mef‘ûl, muzâfun ileyhîdir. İzâfet, lâmiyedir. Harf-i ta‘rif istiğrâka mahmûldür. İlâh, cemî‘u'l mahlûkât sebkindedir. Ba‘zîlar cinsiyete hamleyledi. Ve lâm-ı cins bu mahâller de istiğrâkî ifade eder. Zîrâ cinsiyetde takrîr olunsa tercîh-bilâ müreccâh lâzım gelür. مولانا ‘atf-ı beyândır yâhûd sıfatdır. مولى elfâz-ı

612 İhlas Sûresi 112/1

613 el-Bakara 2/163

614 Âl-i İmrân 3/30.

müşterekedendir. ولى kelimesinden müştâktır. Veznî mef'aldır fa'lâ değildir. Mu'tik ve mu'tak ve seyyid ve mürebbî ve karîb ve mutasarrıf fi'il-umûr ve nâsır ve mahbûb ma'nalarındadır. Mevlâna Celâlü'd-Devvâni Nisâb Şerhi'nde on dört ma'nasını beyân etmiştir. Mütekellim ma'a'l-gayr zamîrine muzâfdır. قديم haber ve mevsûf, 'atıfdır. Yâhûd ilâh kelimesi mübtedây-ı mahzûfe, haberdır. Mübtedâ' hüve zamîrdir. Ma'hüdiyyet yâhûd mahâlliyyet delâletiyle Hakk Sübhânehû ve Te'âlâya râci'dir. مولانا ve قديم lafızları dahi haberlerdir. باوصاف kadîm üzerine ma'tûftur. عارف ve mecrûr mevsûfa müte'allıktır. Evsâf, vasfın cem'idir. الكمال muzâfun ileyhdır. Mefhûm u beyit budur ki cümle-i mahlûkun hâlik-ı ma'bûdî kadîmdir. Vücûdî kendîdendir, gayrîden değildir. Ve kâffe-i sıfât-ı kemâlle mevsûfdur. Ma'lûm ola ki ilâh lafzî, fi'âl veznî üzeredir. Mef'ûl ma'nasındır. İmâm, me'mûm ma'nasına olduğu gibi. 'Abd ma'nasına olan lâmın fethiyle الله me'huz olduğuna göre ilâhü'l halk, ma'bûdü'l halk demek olur. Ba'zîlara göre lâmın kesriyle الله den me'hûzdur. دهش ve تحير ma'nasına. Zîrâ evhâm-i mahlûkât ma'rifet-i zât-ı ilâhîde mütehayyir (27) ve mütedehhişlerdir. Ba'zîlar 'indinde yine lâmın kesriyle eliheden me'hûzdur. دامت ve ثبت ma'nasına. Ba'zîları dediler ki: Lâmın kesriyle الله me'hûzdur. سكن ma'nasına. Zîrâ kulûb zikriyle mutmain ve ervâh ma'rifetine sâkin olurlar. Ba'zîları 'indinde lâmın fethiyle الله den me'hûzdur. رجع اليه و عتمد عليه ma'nasına. Zîrâ her hâlde merci' ve mu'temed-i hâlâyık zât-ı ilâhîdir. Ba'zîlar dediler ki feth-ı lâmla الله me'hûzdur. ارتفع ma'nasına. Zîrâ Zât-ı Bâri mümkünâta müşâbehet ve muhdesâta münâsebetden refî' ve 'âliyyettedir. Ba'zîlar, lâmın kesriyle وله lafzından me'hûzdur. Tahayyür ma'nasına dedi. Yâhûd kesr-i lâmla وله lafzından me'hûzdur. فزع ve ولجى ma'nasına. Zîrâ cümle-i hâlâyık-ı umûr ve havâiclerinde cânib-i ilâhiye ilticâ ve iltiyâz ederler. Yâhûd يلوه - لاه kelimesinden me'hûzdur. على ma'nasına. Yâhûd احتجب ma'nasına. يليه - لاه kelimesinden me'hûzdur. Zîrâ 'âlem-i dünyâda, ebsâr-ı ehl-i dünyâdan muhtecebdır. Yâhûd استتار ma'nasına. لاه kelimesinden me'hûzdur. Zîrâ kemâli samediyetle muhteceb olduğu gibi kemâl-i zuhûriylede 'ukûl ve ebsârdan muhtecebdır. Ve işbu ilâh 'ünvânı mu'arrefen ve münekkeren lafzâ-i celâle gibi. Zât-ı Bâri'ye mahsûsdur. Bâtılda isti'mâlî, i'tikad-ı küffâra mebnîdir. اجعل لنا إلهة كما لهم إلهة⁶¹⁵ kerîmesinde olduğu gibi. Ve lafzâ-i celâlenin aslı الله dir. Ba'zîlar 'indinde لاها dir. Süryâni olmağla elif-i ahîreyi hazf ve hasîse-i kelimât-ı 'arabiye olan harf-i ta'rîf idhâliyle ta'rib olundu dediler. Ve ba'zîlar 'indinde aslı zamîr-i gâib olan hây-ı hevizdir. (28) Hakk celle

⁶¹⁵el-A'râf 7/138.

ve ‘Alâ ‘ukûlde müsbet olup, ba‘dehû hâlik ve mâlik-i eşyâ zât-ı akdesleri olduğu ma‘lûm olmağla, evveline lâm-ı mülk ziyâde, ba‘dehû harf-i tâ‘rif idhâl olunmuşdur. İmâm-ı A‘zam Hazretlerî teeddüben iştikâkî emrinde sükût eylediler. Kezâlik Sîbeveyhi ‘indinde dahi ‘alem-i mürteceldir. Kadîm *قدما-قَدْمٌ* bi *بضم الدال* Kadîm sîgasından sıfatdır. Vücûdi ‘adem ile mesbûk olmayup ve bekâsı müstemirr olan mevcûda denir. Meâli evvel ve âhiri olmayan mevcûddur. Zîrâ kıdemî sâbit olan şey’in ‘ademî dahi sâbitdir. Kadîmin mukâbili hâdistir. Ve vücûbi kıdem Hudây-ı müte‘âle delîl, devir ve teselsülün istihâlesîdir. Zîrâ eğer kadîm olmayup hâdis olaydı muhdise-i âhere muhtâc olurdu. Ve eğer muhdise-i kadîm olur ise sebete'l matlûb ve eğer hâdis olur ise ol dahi bir muhdise muhtâc olmağla ila gayri'n-nihâye müncer olursa teselsül lâzım gelûr. Ve eğer ‘avdet ederse devre müeddî olur. Devir ve teselsül ise muhâldir. Muhâlî müeddî olan nesne dahi muhâldir. Devr, iki şey'in her birinin âhere ‘illet olmasîdir, ya vâsita ile yâhûd vâsitasız. Ve şey' kendi ‘illetine ‘illet olmak muhâldir. Zîrâ ‘illet ma‘lûl üzere mukaddemdir. Pes eğer şey' kendi ‘illetine ‘illet olaydı kendi üzerine mukaddem olan ‘illet üzerine mukaddem olur idi. Ve şey' kendi nefsi üzerine iki mertebe mukaddem olmak lâzım gelûr idi. Bu ise muhâldir. Ve teselsül mümkinin vücûdunda müessir bir ‘illete ve ol ‘illet-i müessirenîn kendûye müessire ‘illet-i uhrâyâ helümme cerrâ ilâ gayri'n-nihâye. (29) İstinâdından ‘ibâretdir. Bu dahi muhâldir. Zîrâ ân-ı vâhidde ‘aklın gayr-i mütenâhiye umûr-î tasavvurî lâzım gelûr. Ve ol tasavvur-i gayrî mütenâhiye olan umûr-i gayrî mütenâhiye olmakdan muhricdir. Hâlbûki ‘aklın mütenâhi olmayan umûrî ân-ı vâhidde istihzârî muhâldir. Ve ibtâl-i teselsülde meşhûr olan delîl, burhân-ı tatbîkdir. Burhân-ı tatbîk oldur ki ma‘lûl-i âhîrden ilâ gayri'n-nihâye bir cümle farz olunur. Ve ma‘lûl-i âhîrden her mertebe ile mukaddem olan ma‘lûlden meselâ ilâ gayri'n-nihâye bir cümle farz olunur. Ba‘dehû evvel iki cümle tatbîk olunur. Şöyle ki: cümle-i evvelîden evlâ, cümle-i sâniyeden evlâ mukâbilinde ve ikinci cümle-i sâniyeden ikinci mukâbilinde helümme cerrâ vaz‘ olunur. Pes cümle-i ûlâdan her birinin mukâbelesinde cümle-i sâniyeden biri bulunur ise, bu şekil üzere ::::: nâkis zâide müsâvi olur. Bu ise muhâldir. Ve eğer bulunmazsa bu şekil üzere :::::·⁶¹⁶ cümle-i ûlâda bir nesne bulunur ki cümle-i sâniye ânın mukâbilinde bir nesne bulunmaz. Pes bi'z-zarûre cümle-i sâniye munkatî‘ ve mûntehî olur. Ve sâniyenin tenâhîsinden ûlânın

⁶¹⁶ Burhân-ı tatbik delili için müellif -iki nokta- dan oluşan formülasyonla îzâh geliştirmeye çalışmaktadır. İki noktalar yazma ve matbu nüshada farklı sayılarda yer almaktadır. Bkz. Müellif Nüsh. s.26; Esad Efendi Nüsh. s.24; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.30; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.28; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.30.

tenâhisi lâzım gelûr. Zîrâ evvel sâniyenin üzerine kadr-i mütenâhî ile zâidedir ki evvel birdir ve kadri mütenâhi ile mütenâhinin üzerine zâid mütenâhi olur. İmdi Hazret-i Hakk kadîmdir ezeldir, vücûdî kendûdendir gayrîden değildir. Ve hafî olmaya ki ezel kelimesi ضيق ma'nasına olan ezelden me'hûzdur. Takdîri bidâyetinden kalbin mütedayyik olduğu nesneye derler ki, meâli bidâyeti yokdur demektir. Niteki ebed lafzî nüfûr ma'nasına olan ابود dan me'hûzdur. (30) Takdîr-i nihâyetden kalbin nâfiz olduğu şey'den 'ibâretdir ki meâli nihâyeti yokdur demektir. İkiside Hazret-i vâcibu'l vücûdun sıfâtlarîdır. سرد lafzı tevâlî ve te'âkub ma'nasına olan سرد lafzından me'hûzdur, mübâlağâ-i ma'nayî ifâde içün mîm ziyâde olundu. Bu cihetle sermed lafzı Hakk Te'âlâya itlâk olunmaz. Kaldı ki ezeli ve ebedî lafizlarî yâ-yı nisbet sebebiyle müfid-i intisâb olmalarıyla elbette evvel ve ibtidâ ve âhir ve intihâsı yokdur. Ma'nasını irâdeye muhtâcdır. Pes takrîr-i mezkûr üzere kıdem sıfatî, sıfât-ı selbiyyeden olmuşdur. Zîrâ fi't-tahkîk vücûd üzere sâbık olan 'ademi selbden 'ibâretdir. Tâife-i hükemâ kıdem ve hudûsdan her birine üç nev'i isbât ederler kıdem-i zâtî, kıdem-i zamânî, kıdem-i izâfî. Kezâlik hudûs-ı zâtî, hudûs-ı zamânî, hudûs-ı izâfî derler. Kıdem-i zâtî, şey'in vücûdi gayrîden olmamaktır. Zamânî: Vücûd-i 'adem ile mesbûk olmamaktır. İzâfî: Müddet-i mâzî-i vücûdî müddet-i gayirden ekser olmaktır. Bunların mukâbili hudûs u envâ'idir. 'Âleme kadîm itlâkları zamân-i i'tibârlarına mebnîdir. Kaldı ki mevcûdâtın, muhdesâtın müessire ihtiyâcı hudûs haysiyetinden mi yoksa imkân ve hudûs haysiyetinden midir ihtilâf olunmuşdur. Mezheb-i evvel: Cumhûr-i mütekellimînin mesleğidir. Mezheb-i sâni: Muhakkîkîn mezhebidir. Lâkin hudûsun şartı ve şatr olmasında ihtilâf eylediler ve Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ cümle-i sıfatı kemâl ile mevsûf olduğunu bilmek usûl-i diniyedendir. Mevsûf, lafzının masdarı olan vasf ve sıfat 'inde ehli'l-lügat müterâdiflerdir. Âhirinde olan hâ harfî vavdan 'ivazdır. Va'd ve 'idetün gibi. Ba'zı mütekellimîn (31) 'inde وصف kelâm vâsfidir. Sıfât-ı zât, mevsûfla kâim olan ma'nâdır. 'İndel mühakkîkîn zât üzere zâid olup zâtın infihâmî zımnında münfehim olan umûrdan 'ibâretdir. Gerek sübûtî ve gerek selbî olsun. Ve sıfat ile mevsûf beyinde olan 'alâka nisbet-i subûtiyedir. Nisbet-i mezbûre mevsûf cânibinde i'tibâr olunur ise andan ittisâfla ta'bir olunur. Sıfât-ı cânibinde i'tibar olunur ise kıyâmla ta'bir olunur. Mesela 'ilim sıfatı Zeyd ile kâim ve Zeyd 'ilimle muttasıftır. İmdi Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ'nın dahi sıfatları vardır. Merci'leri sübût ve selbîdir. Sıfât-ı sübûtîyede iki nev'idir. Zâtîye ve fi'iliyyedir. Zâtîye ol sıfâtdır ki ezadıyla zât-ı mukaddese muttasıf olmak câiz değildir. 'İlm ve kudret ve hayât gibi. Sıfât-ı fi'iliyye ol

sıfâtdır ki ezdâdıyla zât-ı mukaddese muttasıf olmak câiz ola. Rahmet ve gazab gibi. Mu‘tezile ‘indinde sâbit olup nefyi câiz olmayan sıfât-ı zâtiyedendir. ‘İlm ve hayât gibi. Nefyi câiz olan fi‘iliyedendir. Halk ve irâde ve terzîk gibi. Ve ‘inde'l Eş‘ariyye nefy-i nâkısayı müstelzim olan sıfât, zâtdandır. Nefyinde nâkisa lâzım gelmeyen sıfât fi‘ildendir. İhyâ ve imâte ve halk gibi. Bu ta‘rife göre irâde ve kelâm, sıfât-ı zâtiyeden olur. Zîrâ nefiyleri nâkisa-i müstelzimidir. Ve Sıfât-ı selbiye isbâtı câiz olmayup selb-i kemâl olan sıfâtlardır. Kıdem ve Vahdet ve Kuddûs gibi. Pes nâzımın sıfât-ı kemâlden murâdı sıfât-i sübûtiye-i zâtiye olur ki hayât ve ‘ilm ve kudret ve kelâm ve sem‘ ve basar ve irâde'dir. (32) Mâtûridiyye ‘indinde tekvîn ve Eş‘ari ‘indinde beka' sıfâtı dahi dâhildir. Zîrâ kemâl ol ma‘nadır ki ‘ademî noksan ola. Zâtta ve ef‘al ve sıfâtda, câridir. Tamâm ile farkı budur ki tamâmın mefhûmunda tezâyüd muhtemeldir. Lâkin kemâl kâmidir. İmdi Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ zikr olunan sıfât-ı kemâlullaha muttasıf olmasa, evsâf-ı nâkisa ile muttasıf olmak lâzım gelûr. Lâzım ve melzûm bâtil olmağla cenâb-i rabbi'l ‘âlemîn hayy ve ‘âlîm ve kâdir ve mütekellim ve semi‘ ve basîr ve mürîd ve mükevvinidir.

هو الحي المدبر كل امر هو الحق المقدر ذو الجلال

هو zamîri, ilâha râci‘dir. Mübtedâdir. الحى haberîdir. Müsnedin ta‘rifi hasri müfid olmağla زید الامير kâbilinden olur. Zîrâ Hakk Te‘âlâ'nın hayâtı bi-zâtihi ve mahlûkun hayâtı bi-gayrihî olup ve ma‘rez-i zevâlde olmağla, mahlûkun hayâtı, ‘adem menziline tenzîl olunmuşdur. Yâhûd الحى الكامل sebkindedir. Ve makâm-ı bast-ı kelâm olmağla, müsnedün ileyh tekrâr olundu. Ve istinâf-i mâ’neviyi mutazammin olmağla, cümle-i ûla meyânında, şibh-i inkita‘ olmaktan nâşi fasl olundu. المدبر haberun ba‘de haberdir. كل امر mef‘ûlîdir. Kezâlik هو mübtedâ', الحق haberdir. Makâm karînesiyle. مقدر in mef‘ûlî mahzûftur. كل امر takdîrindedir. ذو الجلال Haber ba‘de haberdir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ hayât sıfâtıyla muttasıftır. Asla hayât, zâtından zâil olmaz. Her umûr ve ahkâmî meşiyeti ta‘alluk eylediği üzere tedbîr ve kaza ve ‘ilm-i ezeli (33) muktezâsı ıslâh eder. Ve her umûr ve ef‘ali, kadr-i mahsûs üzere takdîr ve muktezây-ı hikmeti üzere tertîb eder. Ve cevher ve ‘araz ve cisim gibi. Vâcibu's-selb olan sıfât-ı selbiyye ile de muttasıf Celîl ve ‘Azîmdir. Cümle-i mâsiva, sübûhât-i celâletinde müstehlekdir. Ma‘lûm ola ki hayât, sıfât-ı kemâlden bir sıfât-ı ezeliyedir ki sıhhati ‘ilm ve kudreti, iktizâ eder. Cumhûr-i felâsife ‘indinde ‘ilmin mümteni‘ olmamasından ‘ibâretedir. Mu‘tezile'den Ebû'l Hüseyin el-Basrî ‘indinde ‘ilim ve kudretin ‘adem-i imtinâ‘ından ‘ibâretedir. Zât-ı Bâri

üzere vâsıf-ı zâid, lüzûmundan mütehaşiyen ‘adem-i imtinâ’iyetle tâ’rif ettiler. Felâsife ‘indinde Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ mucib-u bi’z-zât olmağla ta’riflerinde kudretî zamm etmediler. Ol tâife kudret ve ihtiyâr-i ilâhiyi inkâr ederler. Mükevvenât, muktezây-ı zâtdır derler. Pes her fırka i’tikadında Zât-ı Bâri, hayât sıfâtıyla muttasıftır. Zîrâ muttasıf olmasa kâdir ve ‘âlim ve mürîd olmak iktizâ eder. Bu sûretde nakâyizî olan nakâyis lâzım gelür. Zât-ı İlâhi ise nakâyısdan müberrâdır. Ve mahsûsumuz olan işbu ef‘al-i müt Kane ve ‘âsâr-ı bedî‘a-i mahkeme-i muhtelif-e ihtirâriye Hazret-i Hakk’ın sıfât-ı hayâtla mevsûf olduğuna delâlet eder. Haricde bir kimseyi bir kasır bina eder görsek, bâni-i merkûmun bi’z-zarûre hayâtda olduğunu idrak ederiz. Ve hayât, sıfât-ı mâdihaden olup cemâdiyet noksan fâhiş olmağla, Hazret-i Bâri’ye, sıfât-ı hayât isbâtı, vâcib olur. Niteki Kur’ân-ı Kerîm’de ⁶¹⁷ *وتوكل على الحي الذي لا يموت*, ⁶¹⁸ *الله لا إله إلا هو الحي القيوم* ⁶¹⁹ bu ma’nâyı müsbitdir. *المدير* tedbîrden ism-i fâ’ildir. Tedbîr lûgatde ‘avâkıb-ı umûri, teemmül ve tefekkür ma’nasınadır. Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ’ya nisbetle ‘avâkıb-ı-umûri, ‘ilm-i şerîfî muhîd olup cümle-i umûr ve ahkâmı menziline tenzîlden ‘ibâretidir. *يدبر الأمر من* ⁶²⁰ kerîmelerinde tedbîrden murâd bu ma’nadır. Ve kudemây-i felâsifeden *ماعد* ‘amme-i ‘ukâla Hakk sübhânehû ve Te‘âlâ’nin ‘ilim sıfâtıyla muttasıf olduğuna ba’del ittifâk, ihtilâf eylediler ki Hazret-i Hakk celle ve ‘Alâ kendi zâtını ve cemî-‘i eşyâyı bi’l hakâyık ve’d-dekâyık bilir. Bâkîlerin mezhebi budur ki Hakk Sübhânehu ve Te‘âlâ külliyât ve cüziyyâta vech-i küllî üzere ‘ilmi şâmildir. Lâkin vech-i cüz’î üzere ‘ilmini inkâr ederler. Bu bâbda Ehl-i Sünnet i’tikâdı budur ki Hazret-i ‘âlimu’l esrâr-ı pinhân ve âşikâr cemî-‘i mevcûdâtı kabûl ve infî‘âl ve tağayyür ve intikâlden berî, ‘ilm-i kadîm-i ezeliyle bilir, zemin ve âsumânda hîta-i ‘ilminden miskâl-i zerre, birûn ve ‘âzib mevcûdun vücûdi ma’dûmdur. Ve kalem-i meşîyetle levh-ı kazâda tersîm eylediği sa’adet ve şekâvet ve halk ve rızık ve ecel ve sevâb ve ‘ikâb ve sâir umûrî bir muktazay-ı ‘ilm-i ezeli zamân ve mekânlarına tenzîl ve kazâ ve ıslâh eder. Eğer ‘âlim ve müdebbir olmasa sıfât-ı fâhiş olan cehl ve gafletle ittisâfî ve îcâdının sefâheti lâzım gelür. Te‘âlâ Şânühû ‘an zâlik. Ve Hazret-i Vâcibu’l Vücûd zâtında ve sıfâtında ve melekûtunda hakk ve sâbit ve mevcûddur. Ba’zîlar hakkı *من لا* ⁶¹⁷ *يقتدر في وجودها الى غيره* ve *يقتبح فعل*

⁶¹⁷ el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2.

⁶¹⁸ el-Furkan 25/58.

⁶¹⁹ es-Secde 32/5.

⁶²⁰ Yûnus 10/31.

selbîyeye irca' eylediler. Masdar (35) olan hakk lafzî sıdk ve vâkı'a mutâbık hüküm ma'nasınadır. Hazret-i Hakk celle ve 'Alâ yed-i kudretiyle bilâ aleh cemî-'i eşyâyî takdîr ve ta'yin eder. Cümle-i hayır ve şerr ve nef' ve zarar ve mürr ve hulv kazâ kader-i ezeliyesiyle hâsıdır. Tebeddül ve tağayyür kabûl eylemez. كل kelimesi münkere izâfetinde 'umûm efrâdı müfîd olmağla ef'al-i 'ibâda dahi şâmidir. Ma'lûm ola ki Cenâb-ı Bâri, kudret sıfâtıyla mevsûfdur. Kudret bir sıfât-ı ezeliyedir ki lede't-ta'alluk makdûrâtda müessir olur. Cümle-i Ehl-i Hakk müttefiklerdir. Hazret-i Hakk Te'âlâ, cemî-'i makdûrata kâdir ve kâfe-i havâdis kudretiyle hâdis olmuştur. Zîrâ cemî-'i makdûrât makdûriyetde müsâvidir. Zîrâ makdûriyeti musahhîh-i imkândır. Vücûb ve imtinâ'ı makdûriyetden mümteni'lerdir. Ve imkân, cümle-i mümkünât beyinde mefhûm u müşterek olmağla, ba'zısında sıhhat-i makdûriyeti muktezî olan cemî-'i mümkünâta da kâim olmağla mecmû'ı mümkünâtın makdûriyetde istivâsı vâcib olur. Ve kâdiriyyetin muktezîsî zât-ı mukaddese olmağla, zâtın iktizây-ı kâdiriyyetde 'amme-i makdûrâta nisbeti vâhiddir. Kâdiriyyetî ba'za mahsûs olsa muhassısa muhtâc olmağla kemâlinde gayra ihtiyâc lâzım gelmekle, Zât-ı İlâhiye noksan terettüb eylemek iktizâ eder. Ve kaldı ki ehl-i kelâm kazâ ve kader beyinlerîn vücûh-i 'adide ile fark ederler. Şarih-i Keşşâf-i Tîbî طيب الله ثراه 'indinde قضاء الله cemî-'i eşyânın vech-i külli üzere 'ilmi a'lâdaki hükemâ-i 'akl-ı evvel ile tâ'bir ederler. Sübûtundan 'ibâretidir. Kader cemî-'i mevcûdâtın levh-i mahfûzdaki hükemâ-i nefsi külliye, ıtlâk ederler. Sûretlerden 'ibâretidir. Ve ba'zı (36) muhakkıkîn 'indinde kazâ, cemî-'i mevcûdâtın 'alâ sebîli'l-ibdâ' 'âlem-i 'aklîde, müctemi'aten ve mücmeleten vücûdundan 'ibâretidir. Kader cemî-'i mevcûdâtın mevâdd-ı hâriciyesinde vâhiden ba'de vâhidin vücûdundan 'ibâretidir. Hükemânın muhtârı bu mezhebdir. Ve ba'zı ehl-i tahkîk 'indinde Kazâ' a'yân-ı mevcûdât üzere mine'l ezel ile'l ebed bi-ehvâlihâ hükm-i külli-i icmâlîdir. Mesela her nefsin ذائقة الموت⁶²¹ olmasına hüküm gibi. Kader hükm-i mezbûri tafsîldir. Esbâb-ı ta'yin ve hasebi'l kâbiliyye ve'l isti'dâdât, evkât ve ezmâna tahsîs ve ahvâllerinden her hâl-i zamân-ı mu'ayyene ve sebebi mahsûsa ta'likle. Mesela Zeyd'in fülân gûn fülân dakikada fülân maraz sebebiyle fevtî gibi. Şârih-i Tavâli-'ı İsfahânî. 'aleyhi'r-rahme beyânına göre kaza, cemî-'i mahlûkâtın kitab-ı mübîn ve levh-ı mahfûzda müctemi'aten ve mücmeleten 'alâ sebîli'l ibdâ' vücûdundan 'ibâretidir. Kader, mahlukât-ı merkûmenin ba'de husûli's-şerâit müfassaleten vâhiden ba'de vâhidin şühûd ve vücûdundan 'ibâretidir. Ve ba'zı 'ulemâ' dediler ki kader

⁶²¹ Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

keyl içûn tehyie olunan galle menzilesindedir. Kazâ' keyl menzilindedir. Haricde kaderin nazîri. Mesala bir kâtib vakt-i fülânîde bir kitâb tahrîrini irâde ve levha-i mütehayyilesine ketb ve tasvîr eder. Kazânın nazîri hulûl-i vakt-i mezbûrda ol kitâbı tahrîr eder. Seyyid Şerif kuddise sirruhunun muhtârı zikr olunan Ehl-i Tahkîk kelâmîdir. Ve ba'zı mahâlde kazâdan murâd, nefs-i şey'in makzî murâd olur. Niteki اللهم أنى اعوذ بك من جهد البلاء و درك و شاء و سوء القضاء و شماتة الأعداء hadîsinde ol ma'naya vârid olmuştur. Zîrâ bu gûne (37) tevcîh olunmasa hâşâ, kazây-ı ilâhiye, 'adem-i rızây-ı müstelzim olur. Verây-ı kaderde sırr-ı kader dahi vardır ki a'yân-ı mevcûdâtın birinin muktezây-ı isti'dâdının hilâfî lâbis libâsı vücûd olmasının imtina'ından 'ibâretidir. Bir dahi sır, sırr-ı kader vardır. İsti'dâd-ı merkûmun ezeli olup ce'ale câ'ilün ile mec'ûl olmadığından 'ibâretidir. Hülâsa, Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ lâ yezâlde hudûsuna irâde-i ezeliyesi müte'allik olan cümle-i eşyâyî كما تكون 'âlim olup mecmu'mînî esbâb ve ahvâl ve ezmine ve emkinesiyle levh-i mahfûza ketb ve terkîm edüp vifk-ı mektûb üzere hüküm ve kazâ' ve islâh ve inşâ' eyler. Kaldığı eşyây-ı kâinede Zeyd'in islâmı ve 'Amr'ın küfrî dahi dâhildir. Lâkin levh-ı mahfûz da 'ala tarîkî'l hüküm ve'l kazâ' mektûb değildir. Zîrâ Zeyd ve 'Amr, islâm ve küfürlerinde mecbûr olmak lâzım gelür. Belki Zeyd, kendi ihtiyârı ve kudretiyle islâmı ve 'Amr küfrî irâde ederler. 'Ünvanıyla mukayyedir. İmâm-ı A'zam rahimehûllah Fıkh u Ekber'de كانه لا بال حكم و كان امر الله قدرا مقدورا⁶²²، وهو على كل شئ قدير⁶²³، وانا كل و ذالنون اذ ذهب⁶²⁵ ve emsâliha nusûs-ı kâtı'alardır. Zül celâl, ذو kelimesi sâhib ma'nasıdır. Lâkin isti'malde farkları vardır. ذو kelimesinde muzâf, muzâfun ileyhden eşref olmak lâzımdır. Sâhib kelimesi, bunun hilafınâdır. Binâen 'aleyh zül' arş dendi, sahibi'l 'arş denmedi. Niteki Kur-ân-ı Kerîm'de Yûnus 'aleyhi's-selâm kıssasında ذالنون اذ ذهب⁶²⁵ 'âyet-i 'üvânında vârid (38) olmuştur. ذو balık ma'nasıdır. Kaldı ki diğr âyet-i kerîmede ذو ولا تكن كصاحب الحوت⁶²⁶ vârid olmuştur. Niteki budur ki 'âyet-i ûlâ mağrez-i senây-ı Yûnus'ta vârid oldu. Niteki hûtdan eşref olmağla makâm-ı mezbûrda nûn 'üvânı îrâd olundu. Niteki ذو والقلم و ذو kerîmesinde şerâfetî bedîdârdır. Âyet-i sâniye ittibâ'dan nehy, ma'rezinde vârid olmuştur. Celâl, 'azamet ma'nasıdır. Ya'ni bizâtihi ve sıfâtihi

⁶²² el-Ahzâb 33/38.

⁶²³ el-Mâide 5/120; Hûd 11/4; er-Rûm 30/50; eş-Şûrâ 42/9; el-Hadîd 57/2; et-Tegâbün 64/1; el-Mülk 67/1.

⁶²⁴ el-Kamer 54/49.

⁶²⁵ el-Enbiyâ 21/87.

⁶²⁶ el-Kamer 54/48.

celîl ve ‘azîmdir. ‘Azamet-i muvahhidîn tevhidî ve ‘âbidin ‘ibâdetiyle değildir. Zül celâl vasfı a‘raz ve cisim ve cevher gibi vâcibu's selb olan sıfât-ı selbiyeye işâretidir. Ba‘zıları ‘izzet ve kahr ve galebe ve intikâm sıfâtlarına işâretidir dediler. Bunların da mercî-‘i sıfât-ı selbiyyedir. Ve's-selâm.

مرد الخير و الشر القبيح ولكن ليس يرضى بالمحال

مرید lafzî irâdeden ism-i fâ‘ildir. Irâde taleb ma‘nasına olan رود den me'hûzdur. Mâzîsi olan ارود kelimesinde vâvın harekesi râ'ya nakil olunduktan sonra vâv, elife munkalib olup, muzâri ‘indeinde yâ'ya munkalib oldu. Masdarında elif-i sâkineye mücâveret sebebiyle, sâkıt olmağla âhirine hâ ta‘viz olundu. الخير kelimesi mürîdin muzâfun ileyhîdir ve mürîd, mübtedây-ı mahzûfun haberî olmağla hüve, mürîdü'l hayr takdîrindedir. القبيح Şerrin sıfat-i kâşifesidir. لكن müşeddede olan لكن kelimesinden muhaffef harf-i istidrâkdır. Kelâm-ı mütekaddimeden mütevellid olan tevehhümî ref eder. Şerr kabîhîde mürîddir. Kelâmından rızâ tevehhümî mütevellid olmağla, ber-taraf etmiştir. (39) Basriyyûna göre kelime-i bâsîtedir. Kûfiyyûn ‘indeinde lâ ve kâf-i mezîde ve in kelimelerinden mürekkebdir. Hemzesî tahfîfen hazf olundu. Ba‘zen vâv ile de isti‘mal olunur. ليس kelimesi nefy-i hâle dâldir. Gayre delâletî karîne ma‘ûnetiyle olur. ليس خلق الله مثله gibi ve fi‘il gayr-i mutasarrıfıdır. Vezni fa‘ilün'dür. Bikesri'l ‘ayn ba‘dehû tahfîfi iltizâm olmuştur. Meftuhu'l ‘ayn ve mezmûmu'l ‘ayn takdîr olunmadığının vechî budur ki meftûhu'l ‘ayn tahfîf olunmaz. Ve mezmûmu'l ‘ayn dahi ياتى العين هيو fi‘ilinden gayrî bulunmamışdır. Nühâtdan İbn Serrâc ve Fârisi ماءنا فيه menziline harf olduğuna zâhib olmuşlardır. Lâkin mezheb-i evvel savâbdır. İsm-i merfû‘ ve haber-i mansûba mülâzimdir. Burada ismî müstetirdir. يرضى fi‘ili müstakbeldir, fâ‘ili zamîrdir. Cümlesi mahâllen mansûb ليس fi‘ilinin haberîdir. بالمحال kelimesi câr ve mecrûr يرضى fi‘ilinin mef‘ûl u gayr-i sarîhîdir. Mefhûm u beyt budur ki sıfât-ı zâtiye-i ilâhîyeden birisîde irâdedir. Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ hayır ve şerrî irâde eder. Lâkin şerre rızây-ı şerîfi ta‘alluk eylemez. Ma‘lûm ola ki hükemâ ‘indeinde irâde Hazret-i Hakk’ın nizâm-ı vücûd-ı vech-i ekmeli olmak içün keyfiyyet lâyıkasına ‘ilminden ‘ibâretidir. Ve ıstılahlarında ana inâye itlak ederler. Mu‘tezile'den Ebu'l Hüseyin irâdeyi, icâda dâ‘î olan maslahata ‘ilim ile ta‘rif etti. Ve Neccâr mağlûb ve mükreh olmamağla tefsîr eyledi. Kâ‘bî, irâde, Hazret-i Hakk’ın ef‘ali zâtına ‘ilmi ve ef‘ali gayre emrinden ‘ibâretidir dedi. Meâlî sıfât olduğunu inkârdır. Delîllerî budur ki irâde tahakkukî sûrette ya garaza ta‘alluk eder yâhûd eylemez. Şikk-ı evvel sûretinde garaz, müte‘allekun bih elbette gayr olmağla, Hazret-i Bâri

müstekmil bil-gayr (40) olmak iktizâ eder bu ise noksândır. Şikk-ı sâni sûretinde ‘abes olur. ‘Abes ise hakîme lâyük değildir. Buna cevâb verilir ki murâda irâdenin ta‘allukî lizâtihâdır. Zîrâ Hakk Te‘âlâ'nın irâdesi garaza ta‘allûkdan münezzehtir. Ef‘ali, معللة بلاعراض değildir. Belki irâdenin vakt-i mu‘ayyende îcâd-ı murâda ta‘allukî, lizâtihâ lâ li-gayrihâ vâcibdir. Ehl-i Sünnet ‘indeinde irâde bir sıfâtdır ki vücûd ve ‘adem ve fi‘il ve terk gibi iki makdûrun birini ehad-i evkâtta vukû‘a tahsîs eder. O iki makdûrun mecmû‘ına nisbet-i kudretin istivâsıyla imdi Hazret-i Hakk celle ve ‘Ala irâde ile muttasıftır ve ittisâfî delîl-i ‘aklî ve naklî ile müsbetdir. Delîl-i ‘aklî budur ki eğer muttasıf olmasa muhdesâtda tercîh bilâ mürecceh lâzım gelûr. Zîrâ kudrete nisbetle evkât ve keyfiyyât ve kemmiyyât mütesâviyetü'l akdâmdır. Lâ mahâle ve muhassise muhtâcdır. Ve muhassıs, nefsi kudret değildir. Zîrâ vech-i meşrûh üzere kudretin cemi-‘i makdûrata nisbeti yeksândır ve vukû‘a ‘ilim dahi muhassıs olmaz. Zîrâ ‘ilim vukû‘a ve vukû‘ dahi irâdeye, tabi‘dir. Ve her hâdisin kendisine mahsûs olan vakitte hudûs-i fâidesine müte‘allik olan ‘ilim dahi mahassıs olmaz. Zîrâ fâide-i hilkatte ezmân müsâvidir. Hayât dahi muhassıs olmaz. Zîrâ hayât dahi nisbet-i evkâtın istivâsında kudret gibidir. Sem‘ ve basar dahi olmaz. Zîrâ bunlarda tebe‘iyyette ‘ilim gibidir. Kelâm dahi olmaz. Zîrâ îcâda ta‘alluku yoktur. Ve eğer suâl olunursa ki îcâd ‘inde'l muhakkıkîn fi'l-hakîka, kün emrîne müte‘allik değildir. Cevâb verilir ki gerçi hâl, ber-vech-i muharrerdir. Lâkin emr-i mezkûrun cümle-i mükevvenâta nisbeti kudret gibi müsâvidir. Bu vecihle irâdenin (41) muhassıs-i hâdisât olduğu sâbit olmuştur. Ve irâde ve meşiyet lafz-ı müterâdiflerdir. Beyinlerinde fark yoktur. Mu‘tezile'den Kerrâmiyye tâifesi zu‘m ederler ki meşiyet sıfât-ı kadîmedir. Zât-ı mukaddese ile kâimdir. Amma irâde hâdistir. Ehl-i Sünnet tarafından bu sûretle redd olunur ki eğer irâde hâdis olaydı, Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ mahâll-i havâdis olmak iktizâ edüp kezâlik irâde-i uhrâya ihtiyâc vechiyle teselsül lâzım gelûr idi. Ve delîl-i naklî ⁶²⁹ وفعال لما يريد ⁶²⁸ و يفع الله ما يشاء ⁶²⁷ ويريد الله بكم اليسر ve emsâlühâ nusûs u kâtı‘adır. Kaldı ki hayırdan murâd, îman ve sâir tâ‘atdır. Ve şerden murâd küfür ve sâir ma‘âsîdir. El-kabîh karinesiyle müridü'l hayri'l-hüsün olur. Hafî olmayaki hüsün ve kubuh, fıkıh ve usûl ve kelâmda bir bahs-i mu‘tenâdır. Ef‘al-i Bâri ‘azze şânühû hüsünle muttasıf olup irâde ve tekvîni tahtine, kabâiyih dâhil olur mu olmaz mı mülâbesesiyle Ehl-i Kelâm, bahs eder. Ve fukahâ mesâil-i fikhıyyenin cemî-‘i mahmûlâtı emr ve nehyi

⁶²⁷ el-Bakara 2/185.

⁶²⁸ İbrâhim 14/27.

⁶²⁹ Hûd 11/107; el-Bürûc 85/16.

iştimâl hasebiyle hüsün ve kubuha mürtefi' olduğundan bahs ederler. Ve emr ile sâbit olan hüküm hasen ve nehyi ta'alluk eden şey kabîh olur münasebetiyle usûliyyûn bahs ederler. Lihâzâ pûşîde olmaya ki hüsün ve kubuhdan her biri üç ma'naya itlâk olunur. Evvelen: Vücûdi, kemâl ve naks olmakdır. 'İlm ve cehl gibi. Sâniyen: Tab'a mülâyim ve menfûr olmakdır. Ferah ve keder gibi. Sâlisen: 'Acilen medh ve zemm ve 'acilen sevâb ve 'ikâba müte'allik olmakdır. Ma'neyeyni evveline göre, sübûtî 'aklıdır. Sâlise göre, 'inde'l Eş'ariyye şer'î mahz ve 'inde'l Mâtürîdîyye kezâlik şer'îdir. Lâkin ba'zısında (42) 'aklın mecâli vardır. Meselâ hamrın izâle-i 'akıl ve sâir mahzûrâtî sebebiyle ve zinânın tazyî-i neseb sebebiyle kubhî ve savmın riyâzet-i nefsi mûcib ve zekâtın fukarâya i'âneti müstevcib olduğu gibi. Ve ba'zılarında 'akla kat'an mecâl yokdur. İmdi îman ve tâ'at hüsün ve küfür ve ma'âsî kabîhdir. İkisine de irâde-i 'aleyh ta'alluk eder. Velâkin kabîha rızâsî yokdur. Niteki nâzım ليس يرضى بالمحال kavliyle işâret etmişdir. مُحال zamm-ı mîm iledir. Ve muhâl, iki nev'dir. 'Aklî ve şer'î. Muhâl-i 'aklî: Ol nesnedir ki 'akl-ı hâricde vücûdinî men' eyleye. Mahâll-i vâhidde ictimâ-'ı nakîzeyn gibi. Muhâl-i şer-'ı ol nesnedir ki irtikâbî 'ikâbî mûcib ola. Küfür ve sâir ma'âsî gibi. Bu makâmda murâd, muhâl-i şer'îdir. İmdi Hakk Te'âlâ, 'ibâdın îman ve tâ'atini ve küfür ve ma'siyetini irâde eder. Lâkin küfür ve ma'siyete rızâsî yokdur. Mu'tezile şirk-i murâd-ı ilâhi olduğunu inkâr ederler. Hatta kâfir ve fâsıkın îman ve tâ'atî murâd olup küfür ve ma'siyetî murâd değildir derler. Zîrâ Hakk celle ve 'Ala vücûh-i 'adide ile küfür ve ma'siyeti irâde eylemez. Evvele îmanın nakîzî olan küfür murâdî iken îmanla emr eylemek 'inde'l 'ukala mahz-ı sefâhetdir derler. Bu ihticâclarına cevâb verilirki irâde-i merkûmenin sefeh olduğu memnû'dur. Ol vakti sefeh olur idi ki maksûd me'mûrun bih tahsîline münhasır olaydı maksûd ise anda münhasır değildir. Niteki bir efendî bendesinî imtihân sadedinde yâhûd 'isyân eyleceği meczûmî olmağla murâdî olmayan fi'il-i ityânla emreder. (43) Vech-i sâni: Küfür gayr-i me'mûrun bih olmağla murâd olmaz. Zîrâ irâde emrin medlûlî yâhûd emrin lâzımîdir derler. Cevâb verilirki ba'zı vakit emir irâdeden münfekk olur. Meselâ bir vâli bir kimesneye ğulâmını bî cünha-i muhâlefet ve darb ve rencide eylemesini tenbîh eyledikde ol kimesne ğulâmının kendûye muhâlefetini iddi'â ve temhîd-i 'özü zımnında huzur u vâlide ol ğulama bir mâdde ile emr eylese, fi'l-hakîka me'mûrun bihi ityân-ı murâdî olmayup ancak garazî huzûr-i vâlideye ğulâmın zuhûr-ı 'isyânı olur. Vech-i Sâlis: Küfür murâdî olaydı, kazâ-i ilâhiyle olur idi. Kazâyâ rızâ ise vâcibdir. Ve küfre rızâ küfürdür. Cevâb verilir ki bu makâmda kazâdan murâd makzîdir ki ism-i mef'ûldür.

Murâd olan küfür, kazâ değildir. Belki makzûdîdir. Ancak rızâ, kazâyâ vâcib olur. Makzûye vâcib olmaz. Vech-i Hâmis; Küfür murâd olaydı kâfir küfrüyle mutî' olup 'âsi olmamak iktizâ eder idi. Zîrâ tâ'at, murâd-ı mutâ'î tahsîlden 'ibâret olmağla kâfir küfrüyle murâd-ı ilâhîyî tahsîl edüp küfriyle mutî' olamak lâzım olur idi. Buna cevâb budur ki tâ'at muvâfakat-ı emirden 'ibâretdir. Emir ise irâdenin gayrîdir. Pes tâ'at me'mûrun bih olan emrî tahsîldir. Yoksa murâdî tahsîl değildir. Vech-i sâdis: Küfür murâd olaydı, îmanla teklîf-i tâkatden hâric nesneyî teklîf olur idi. Zîrâ hilâf murâd-ı ilâhî, 'inde'l mütekellimîn mümteni'dir. Buna cevâb verilir ki bu gûne teklîf câiz belki vâki'dir. Sûret-i vukû'î bulunmayan teklîf, fi'ilen yâhûd 'âdeten 'abdin kudret-i kâsibesine müte'allik (45) olmayan teklîfdir ki fi nefsihî mümteni'dir. Zıddını cem' gibi. Yoksa makdûr-i 'abdî, teklîf câiz ve vâki'dir. Ve kudret-i 'ibâd tahtında olmayan şey'in, 'adem-i teklîf-i ittifâkîdir. Kaldı ki ⁶³⁰ *âyet-i kerîmesinde tahmîlden murâd teklîf değildir. Belki hâric-i havze-i⁶³¹ tâkat olan hâdisât-ı mühlikâtî îsâldir. Ve kaldığı zikir olunduğu üzere teklîf-i mâ-lâ yutâk'ın vukû'ı yoktur. Cevâzında ihtilâf vardır. Eş'arî tecvîz eder, Mu'tezile tecvîz eylemez. Vec-i Sabi'; ⁶³² *âyet-i kerîmesidir. Zîrâ rızâ, irâdedir. Buna cevâb verilir ki rızâ, i'tirâz-ı terkden 'ibâretdir. Ve emir ikî nev'îdir. Biri emr-i tekvînî ki vukû'ından me'mûrun bihin vukû'î lâzım olur. Emr-i mezbûr, cümle-i mükevvenâta şâmilidir. Diğerî, emr-i teşrî'î ve tedvînîdir ki sevâb ve 'ikâbın medârîdir. Tâ'at dediğimiz emr-i sâniye muvâkîf olânî ityân olur. Ve rızâ bu emir üzere terettüb eder. Ve irâde, hayır ve şerden her birine ve rızâ fakat hayra müte'allik olur. Ve irâde fi'ile ve rızâ emre mülâzim olur. Zîrâ insân marzîsi olmayan ba'zı fi'ilî irâde ve ihtiyârıyla işlediği mahsûsatdandır. Ve irâde ve rızânın mefhûmları beyinde teferruka ve tağâyür vardır. Zîrâ irâde bir hâlet meyelâniyedir ki fi'il ve terkden her birinin tercîhini iktizâ eder. Amma rızâ 'inde'l ba'z marzî olan şey'in husûlî, mukâbilî sevâb i'tâsından 'ibâretdir. Ve 'inde'l âher fa'iline i'tirâzî terkden 'ibâretdir. Ve rızânın intifâsı, irâdenin intifâsını müstelzim değildir. Zîrâ irâdeden (45) ehasdır. Takrîr-i mezbûrdan ma'lûm oldu ki Hazret-i Perverdigâr fâ'il-i muhtâr olmağla cümle-i kâinâtı 'âlâ sebili'l ihtiyârî mûcid olmağla irâde ile muttasıfıdır. Fâ'il-i Muhtâr'ın tefsîrî budur ki murâd ederse işler ve murâd ederse terk eder. Hükemâ tâifesi inkâr ederler. Hakk Te'âlâ mûcib-i bi'z-zâtdır. Ya'nî murâd ederse de etmezse zâtından eserin sudûrî vâcibdir derler. Şemsden nûrun**

⁶³⁰ el-Bakara 2/286.

⁶³¹ İbare حوز şeklinde yazılmıştır.

⁶³² ez-Zümer 39/7.

sudûrî gibi. Bu mezheblerîde müzeyyefdir. Zîrâ mûcib-i bi'z-zât olsa eser-i evlâ zâtına lâzım ve sebât ve devamda tabi' olur. Zîrâ müstakill sâbit olan müessirin eseri dahi kat'ı sâbitdir. Eser-i evlâ sâbit olunca ânın eseride ve eserînin eserîde sâbit olmak iktizâ eder. Pes ezelen ve ebeden cemî-'i mevcûdât dâim ve sâbit olmak lâzım gelür. Bu ise bâtıldır. Çün hayır ve şerr ve nef'i ve zararı cümlesî irâde-i 'aliyye-i bî-çûn ta'allukıyla husûle makrûn olur. Lâkin şerre, rızây-i şerîfleri ta'alluk eylemediğî ma'lûm oldu. Kaldı ki ما فمن فعل نفسك âyet-i kerîmesi من حسنة فمن الله وما اصابك من سيئة فمن نفسك⁶³³ takdîrindedir. hadîsîyle suâl olunursa cevâb verilir ki şerr ve kabîh tesmîyesi cânib-i 'izzetden sudûrîne nisbetle olmayup 'ibâda ta'alluk i'tibârına mebnîdir. Ve her ne kadar tahlîki ilâhiyle pezirây-ı vücûd olmuş ise de şerr ve kabîh 'inde'l infîrâd teeddüben cânib-i 'izzete muzâf olmaz. Zîrâ izâfet iki nev'îdir. İzâfet-i tahkîk ve izâfet-i ikrâm olur. İzâfet-i tahkîk⁶³⁴ و الله ملك السماوات والارض âyet-i kerîmesinde vâki' mülkün izâfeti gibi. İzâfet-i ikrâm; beytüllâh, nâkatüllâh, ve Rasûlullâh gibi. (46) Pes îman ve tâ'at mükerrerem ve marzî olmağla 'inde'l infîrâd cânib-i rabbâniye muzâf olur. Lâkin küfür ve ma'siyet muzâf olmaz. Niteki hâlikî'l hinzîr itlâkımdan teeddüb olunur. Ve kaldı ki firak-i dâleden Cebriyye tâifesi ef'alde kudret-i 'abdî selb eylemekle, 'abd cemâd mesâbesindedir. Kasd ve ihtiyârdan âridirler derler. Gûyâ ki Hazret-i Hakk şâibe-i şirkden tenzîh ederler. Mezheblerî bâtıldır. Zîrâ hareket-i batşla hareket-i irtî'âş beyninde bi'z-zarûre fark sâbitdir. Ve sıhhat-i teklîf ve ef'alllerine, sevâb ve 'ikap terettübü medhâliyet-i 'abde mebnî olduğu zâhirdir. جزء بما كانوا يعملون⁶³⁵ Ve emsâlühâ âyât-ı beyyine ef'alllerinde 'ibâdın medhalleri olduğu nâtikdir ve Kaderiyye tâifesi 'abd, ef'âlinin hâlikîdir. Hâşâ, hâlik bi-çûnun medhâli yokdur derler. Bu mezheb dahi bâtıldır. İ'tikâd-ı Ehl-i Sünne budur ki Hazret-i Hakk, hâlik ve 'abd-i âzim ve kâsibdir. Muâheze-i ilâhiye 'azm ve kesbe müte'allikdir.

صفات الله ليست عين ذات ولا غيرا سواه ذا انفصال

صفات cem-'i sıfâtdır mübtedâdır. Lafza-i celâleye muzâfdır. Fi'il-i nefîdir. İsm-i merfû' ve haber-i mansûba muktezîdir ismî müstetir hiye zamîrîdir. عين kelimesi haberîdir. ذات Muzâfun ileyhîdir. ولا غيرا 'ayn üzerine ma'tûfdur. سواه bedeldir te'kîdi müfîddir zâmir, gayra râci'dir. Teeddüben tezkîr olundu. ذاانفصال sıfâtdır. Mefhûm u beyt budur ki zât-ı ilâhi zikr olunduğu üzere sıfât-ı kemâlle mevsûf ve ol sıfâtlar zât-ı şerîfle

⁶³³ en-Nisâ 4/79.

⁶³⁴ Âl-i İmrân 2/189; Mâide 5/17-18; en-Nûr 24/42; Câsiye 45/27; el-Fetih 48/12.

⁶³⁵ es-Secde 32/17, Ahkâf Sûresi 46/14, Vâkıa Sûresi 56/24.

(47) kâimlerdir. Lâkin zât-ı şerîfinin ‘aynı ve zâtından munfasıl olur gayrî dahi değildir. Ma‘lûm ola ki mefhûmât sıfât-ı ilâhiye zât-ı mukaddesenin ‘aynî değildir. Felasife ‘indeinde ‘aynîdir ve Mu‘tezile'nin i‘tikâdî anlara garîbdir. Zîrâ Mu‘tezile derler ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ bilâ ‘ilim ya‘ni bizzât ‘âlimdir. Mercî-‘î nefy-i sıfâtdır ve istidlâl ederler ki eğer sıfât-ı ilâhi zâtdan zâid olsa hâli değil ya sıfat-ı kemâl olmaz yâhûd olur. Eğer olmaz ise nefy lâzımdır. Zîrâ zât-ı ilâhi noksânla muttasıf olmak muhâldir. Ve eğer sıfât-ı kemâl olursa Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ bizzât nâkıs olup bi'l gayrî kâmil olmak lâzım gelür bu ise muhâldir. Ehl-i Sünnet bu gûne cevâb verirler ki vâkı‘an sıfât-ı ilâhiye sıfât-ı kemâldir. Ve andan zâtın noksânî lâzım gelmez. Belki kemâlî lâzım gelür. Zîrâ kemâl-i zâtın ancak menşe-i kemâlât olmakdır. Eğer zâtdan munfasıl-ı emirden nâşi olaydı vâkı‘an noksan lâzım gelür idi. Sıfât ise zâtdan munfasıl değildir. Kerrâmiyye tâifesi ki reîslerî mübtediadan Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'dir. Sıfât zâtın gayrîdir zu'm ederler. Ba‘zı muhakkıkîn buna sebt-i sahîfe-i tebyîn eylemişdir ki Cumhûr mütekellimîn ‘indeinde sıfât-ı ilâhiye zâtın gayrîdir. Zîrâ Hazret-i Hakk'ın hayy ve ‘âlim ve kâdir olduğuna nusûs u kâtı‘a vardır. Ve delâil-i ‘akliye dahi kâim olmuşdur. Mesela bir şahsın ‘âlim olmâsi kendisiyle ‘ilmin şâhid ve ğaibde kıyâmıyla mu‘alleldir. Sâir sıfât dahi ana kıyâsıdır. Ve ‘âlim ve kâdir ana derler ki ‘ilim ve kudret kendisiyle kâim ola. Pes bi'z-zarûre sıfat zâtın gayrî (48) za‘f var. Zîrâ ğâibî şâhide kıyâs eylemek, kıyâs-ı fikhî ma‘al-fârikdir. Buna tevcîh olunurki kıyâs-ı mezbûr, kıyâs-ı hakîki olmayup belki fi't-tahkîk tenvîr-i seneddîr. Yoksa sıfât-ı mezkûre ‘ibâd ile müşterekedir. Nihâyet Hazret-i Hakk'da hakîki ve bi'z-zât ve ‘ibâdda tahlîk-ı ileyhledir. Ve ‘inde Ehli's-sünne sıfât-ı ilâhiye zât-ı mukaddesenin ‘aynî değildir. Zîrâ mefhûmât-ı merkûme, zât-ı bâriye sâbit olmaz ise naks olur. Zîrâ sıfât-ı merkûme vech-i muharrer üzere kemâldir. Nakâyız-ı nakâyıs ve emârât-ı hudûsdur. Ve eğer sâbit olursa bi'z-zarûre zât üzere zâid ve zâtle kâim olur. Zîrâ bir şey'in sıfâtı bi-zevâtihâ kâim olmak muhâldir. Ve zât-ı gayr ile de kıyâmî mümteni'dir. Ve bir şey' üzere müştekkın mesela ‘âlimin sıdkî me'huz iştikâkın ya‘ni ‘ilmin şey'i mezbûr ile kıyâmını iktizâ eder. Ve sıfât, zâtın ‘aynî olsa elfâz-ı sıfât esmâ-i ilâhiye ile müterâdif olmak iktizâ eder. Meselâ ‘ilim ve hayât vu kudret ve lafza-i celâle beyinlerinde fark-ı ma‘nevi olmaz. Ve mesalâ ‘ilim ve kudret ve hayât ‘âlim ve kâdir ve hayy olmak iktizâ eder bunlar ise muhâldir. Ve sıfât-ı ilâhiye zâtın gayrî değildir. Zîrâ gayreynin iki ta‘rîfî vardır. Evvelen gayreyn ehadühümâ âher olmayan iki zâtından ‘ibâretdir. Bu ta‘rife göre sıfât zâtın ve bir sıfât âher sıfâtın gayrî olmaz. Sâniyen gayreyn

ol iki nesnedir ki ehadühümânın âherden infikâkî mümkün ola. İnfikâk ya imkânla olur ikî cisim gibi. Yâ zamânla olur eb ve ibn gibi. Ya vücûd ve ‘ademle olur. Mevcûd ve ma‘dûm gibi. Hâric-i dâire-i iştibâhdır ki bu i‘tibârîn üzere zâtla sıfât (49) ve bir sıfatla, sıfat-ı uhrâ beyinlerinde tegâyür sâbit olmaz. Ve gayriyyet lugaten ve ‘örfen ve şer‘an ancak munfasıla itlâk olunur. Sıfât-ı ilâhiye ise zâttan ve ba‘zînin ba‘zdan infikâkî ve infisâlî mümkün değildir. Gayriyyeti lugat ve ‘örf ve şer‘le ta‘mîmin vechî budur ki Meselâ bir kimesne cebimde on dirhemden gayrî yokdur dese ve vâkı‘an ziyâde olmasa ehl-i lugat ve ‘örf ve şer‘den ‘âkil olan kimse ânî tasdik eder. ‘Aşerinin gayrî bir iki Yâhûd üç dirhem yokdur deyü sual eylemez. Hatta yemîn eylese hânîs olmaz. Kezâlik hânede Zeyd’in gayrî yokdur dese herkes tasdik eder. Zeyd’in eli ve ayâğî ve şekli ve levnî yokdur diyemez. Bu vecihle Ma‘lûm oldu ki gayr ancak munfasıla itlâk olunur. Ve nâzımın zâ infisâl kavli vârid olan eşkâlâtı dafi‘dir. Zîrâ gayrî iki nev‘ üzeredir. Nev-‘i evvel: Gayr-i ma‘nevîdir ki beyân olundu merci-‘î bi-hasebi'l mefhûm vücûdda teğâyüdüdür. Zîrâ zâttan münfehim olan sıfâtdan münfehim olanın bi'l icmâ‘ gayrî olmağla bi'z-zarûre ehadühümâ âherin gayrîdir. Her ne kadar vücûdda zâttan munfasıl olmazsada. Zîrâ Hakk Te‘âlâ'nın mesela ‘ilmi me‘a ‘ademi'z zât ve zâtî me‘a ‘ademi'l ‘ilm mutasavver olmaz. Kezâlik sâir sıfât-ı kemâliye dahi bu vetire üzeredir. Nev-‘ı sâni: Istilâhîdir ki bi-hasebi'l vücûd zâttan infisâlî mümkün ola. Kezâlik gaybetden murâd bî-tefavüt mefhûmun ittihâdidir. Pes ref‘î nakîzeyn hücneti lâzım gelmez. Zîrâ beyinlerinde vâsıta sâbit oldu. Ya‘ni mefhûmî âherin mefhûmî olmayup ve bilâ-âhir tahakkuk eylemez. Bu takrîrden ma‘lûm (50) olduki sıfât-ı ilâhiye zâttın ‘aynî ve gayrî değildir. Vâhid ve ‘aşere gibi Zîrâ vâhid ‘aşerenin ‘aynî değildir. Zîrâ mecmû‘ı efrâdın vâhidin ‘aynî olmadığı zâhirdir. Ve ‘aşereden munfasıl değildir. Zîrâ ‘aşere vâhidsiz. Ve ‘aşerenin ‘aşrı olan vâhid ‘aşeresiz tasavvur olunmaz. Ve Mu‘tezile tâifesî sıfâtî inkâr ederler. Zîrâ verâyı zâtda sıfât olsa kıdemiyeti hasebiyle tevhîde münâfî ta‘addüdü kudemâ lâzım gelûr derler. Anlara cevap verilir ki sıfât zâttın gayrî olsaydı vâkı‘an ta‘addüd ü kudema hücneti lâzım gelûr idi. Ehl-i Sünne ‘indinde ise sıfât zâta muğâyir değildir. Niteki tafsîl olundu.

صفات الذات والأفعال طرا قديمات مصونات الزوال

صفات kelimesi mübtedâdır. Zâta muzâfdır. والافعال zât üzere ma‘tûfdur. طرا cemî‘an ma‘nâsına قديمات lafzında müstekin olan zamîrden hâl-i müekkelede olmak üzere mansûbdur. Cem-‘i masûnâtdır. Mahfûzatün ma‘nâsına haber ba‘de haberdir. الزوال Muzâfun ileyhîdir. Mefhûm u beyt budur ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ'nın mecmû-

‘1 sıfât-1 zâtiye ve fi‘iliyyesi kadîmlerdir. Fenâ ve zevâl tatarrukundan mahfûzlardır. Ma‘lûm ola ki sıfâtı ilâhiyenin iki nev‘î vardır. Nev-‘1 evvel: Sıfât-1 zâtiyedir ki ihdâs ma‘nâsını müştemil olmaya. Hayât ve ‘ilm ve sem‘ ve basar gibi. Nev-‘1 Sâni: Sıfât-1 fi‘iliyyedir ki ihdâs ma‘nâsi mutazammin ola. İnşâ ve ibdâ‘ ve imâte ve ihyâ ve terzîk ve inmâ ve tasvîr gibi. İşbu zikr olunân sıfâtların cümlesi ‘inde’l Mâtürîdiyye kadîm ve zât-1 mukaddese (51) ile kâimlerdir. Kadîmden murâd kadîm bi’z-zamândır ki vücûdî mesbûk bi’l-‘adem olmaya. Zîrâ kıdem-i zâtî ki vücûdî gayrîden olmamaktır. Zât-1 akdes mahsûsdur. Ve Eşâ‘ire sıfât-1 zâtiyeyî nefy-i nakîseye müstevcib olan sıfâtla tefsîr edüp kadîm ve Zât-1 Bâri ile kâimdir dediler. Ve sıfât-1 fi‘iliyyeyi nefyinden nakîsa müterettib olmayan sıfâtla tefsîr edüp hâdisdir dediler. Zîrâ kadîm olsa zât-1 mukaddese ezelde meselâ hâlikiyet ve râzikiyyet ile mevsûf olmak lâzım gelür. Hâlbûki ezelde mahlûk ve merzûk yoktur. Meâli ta‘tîl sıfâtı istilzâmdır. Mâtürîdiyye derler ki eğer sıfât-1 fi‘iliye hâdis olsa zât-1 mukaddesenin ezelde ol sıfâtlardan hulüvvî velâ yezâlde ittisâfî lâzım gelmekle imârât hudûsden tağayyür zât ve zât-1 akdesin mahâll-i havadis olmak hücneti müstelzem olur. Ve kaziye-i külliyyedir ki havâdisden hâlf olmayan elbette hâdis olur. Pes sıfât-1 fi‘iliyenin kadîm olmasî lâzımdır. Ba‘zı muhakkıkîn Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye beyinde dâir olan münâza‘ayı yalnız tekvîn sıfatına hasr eyledi. Zîrâ Mâtürîdiyye ‘inde tekvînki fi‘il ve halk ve îcâd ve ihdâs misüllü elfâz-1 müterâdife ile mu‘abber ve ma‘dûmî ‘ademden vücûda ihrâcla müfesserdir. Hazret-i Hakk’ın sıfât-1 zâtiye-i ezeliyesidir. Zîrâ ‘akıl ve nakl Hazret-i Hakk’ın hâlik ve ‘âlim olduğunda müttefiktir Zîrâ bir nesnede me’huz iştikâk kâim değil iken ol şeye ism-i müştekî ıtlâk mümteni‘dir. Kezâlik Hazret-i Hakk Te‘âlâ zât-1 şerîfînî kelâm-ı ezeliyyetle vasfeyledi. Ezelde hâlik olmasa vech-i mezkûr üzere kizb yâhûd hakikat mümkün olduğu (52) mahâlde mecâze ‘udûl lâzım gelür. Ya‘ni müstakbel i‘tibâriyle ıtlâkî lâzım gelür. Ve ezeli olmayup hâdis olsa tekvîn-i âhir⁶³⁶ ile mükevvin olursa teselsül lâzım gelmekle ‘âlemin ‘adem-i tekevvinî iktizâ eder. Ve eğer tekvîn âhirsiz olursa hâdisin muhdesden ve ihdâsdan istiğnâsî lâzım gelür bu ise muhâldir. Kezâlik hâdis olsa fi-zâtihi te‘âlâ olursa Hazret-i Bâri, mahâlli havâdis olmak lâzım gelür. Fi gayrihî olur ise Niteki Mu‘tezile’den Ebu’l Hüzeyl ana zahiptir. Her cismin hâlık olmâsî lâzım gelür ve tekvîn mükevvenin gayrîdir. Ve sıfat kudrete mugayirdir. Zîrâ kudret şey’in imkânına tekvînün vücûduna müte‘allikdir. Lâkin Eşâ‘ire ‘inde taallukdan ‘ibâret olmağla sâir ta‘allukât sıfât gibi

⁶³⁶ İbare آخر şeklinde yazılmıştır.

hâdisdir Ba‘zı ‘ulemâ-i Mâverâünnehir, cümle-i sıfât-ı fi‘iliyyeyî sıfât-ı hakîkîyye-i ezeliyedir, dediler. ‘Allâme-i Taftâzânî ‘aleyhi’r-rahme demişdir ki sevâb olan ba‘zı muhakkıkîn kelâmîdir ki cümle-i sıfât-ı fi‘iliyenin merci-‘î tekvîndir. Meselâ tekvîn hayâta ta‘alluk ederse ihyâ ve mevte ta‘alluk ederse imâte ve rızka ta‘alluk ederse terzîk tesmiye olunûr. Bu cihetle mecmû-‘î tekvîn olup ta‘allukâtın husûsiyetiyle mütehakkık olur. Delîl-i naklî ⁶³⁷ هو الله الخالق البارئ المصور el-ayeh masûnâtü'z-zevâl ya‘ni zât-ı mukaddeseden sıfât-ı seniyye zâil ve fânî olmazlar. Zîrâ kıdemî sâbit olan mevcûdun ‘ademî muhâldir. Hulasa cümle-i sıfât-ı ilâhiye kadîm ve zât-ı akdesi rabbâniyle kâim ve samedî ve ezeli ve ebedîdir. ⁶³⁸ كل يوم هو في شأن mısdâkınca kâffe-i eşyâ mazhar-i mazâhirlerîdir.(53)

نسمى الله شيئاً كالاشياء وذاتاً عن جهات الست خال

و شيئاً u ulâ مسمى kelimesi müstakbel mütekellim ma‘al-gayirdir. Lafza-i celâle mef‘ûl u ulâ مسمى kelimesinin sıfatîdir. وذاتاً şey‘en üzerine ma‘tûfdur. عن جهات muahhar hâl kelimesine müte‘allikdir. خال hulûddan ism-i fâ‘ildir. Mübtedây-ı mahzûfun haberîdir. Hüve hâl takdîrindedir. Cümlesî zâten kelimesinin sıfatîdir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Bâri ‘azze şânühûya şer‘ide şey’in lafzınî itlâk ederiz. Lâkin hakîkat ve sıfâtda eşyây-ı sâireye mümâsil değildir. Ve zât ile ta‘bîr ederiz. Lâkin şeş-i cihâden münezzeh ve mübarrâdır. Ma‘lûm ola ki şey’in lafzî ‘örfde mevcûda hâsıdır. Hârici olsun zihnî olsun vâcib ve mümkün ve mümteni‘a şâmildir. Niteki Sîbeveyhi Kitâb’ında ما اخبر عنه الشى يقع عن كل ما أكبر شهادة قل الله شهيد بيني وبينكم ⁶³⁹ üzere Hazret-i Hakk'a şey’in itlâkî sahîh olur ve şer‘ide dahi vârid olmuşdur. Ba‘zı müfessirîn şey’in masdar olmağla âyet-i merkûmede şâi ma‘nasınadır dedi. لا كاشياء kavliyle Cehmiyye tâifesinî ve Müşebbihe mübtedi‘asinî redd eyledi. Tâife-i mersûme Hazret-i Hakk'a şey’in itlâkî ve mahlûkla müşterek olan sâir evsâfın itlâkî halka müşâbehetî müfzî olur deyü tecvîz eylemezler. Mu‘tezile ve Kerrâmiye derler ki ‘akıl Hazret-i Hakk’ın bir sıfâtda ittisâfına delâlet ederse ol sıfâta dâl olan ismî itlâk eylemek câizdir. İzn-i şer‘înin vürûd ve ‘adem-i vürûdine nazar eylemez. (54) Eşâ‘ire’den Kâdî Ebû Bekir ‘inde Hazret-i Hakk’a sâbit olan ma‘naya delâlet edeceği lafzın bilâ tevakkuf itlâkî câizdir. Kibriyây-ı şân-ı ulûhiyyete mûhim naks olmadıkca. Binaen ‘aleyh ‘ârif lafzını itlâk câiz değildir. Zîrâ ma‘rifetin

⁶³⁷ el-Haşr 59/24.

⁶³⁸ er-Rahmân 55/29.

⁶³⁹ el-En‘âm 6/19.

mefhûmunda cüiyyet ve gafletle mesbûkiyyet mu'teberdir. Ekser Eşâ'ire tevakkufa zâhiblerdir. Ve Müşebbihe Mübtedi'asî hâşâ beyne'llâh ve beyne-halkihî müşâbehet-i azv⁶⁴⁰ edüp derler ki: Hazret-i Hakk'ın sûretî ve a'zâsî vardır. Niteki işbu خلق الله آدم على صورته hadîs-i şerîfi ana dâldir. Anlara cevâb verilir ki 'alâ sûretihi kelimesinde zamîr Adem'e râci'dir. Ya'ni Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, Âdemî kemâl-i hilkatle halk eyledi. Sâir efrâd-ı insânî gibi ibtidâ nutfe ba'dehû 'alaka ve muzga olarak tedrici derece-i insâniyetle îsâl eylemedi. Kaldı ki صورة الرحمن على خلق آدم ان hadîsi şerîfinde sûretten murâd hey'et-i cismâniye değildir. Belki umûru ma'neviyeden şey'in mâ-'adâ'dan mütemeyyiz olduğu emr-i ma'nevîdir. Meâli sîret ve sıfâtdır. Ya'ni Âdemî hayât ve 'ilm ve kudret sıfâtlarıyla muttasıf halk eyledi. Cemâdât gibi halk eylemedi. Nihâyet sıfât, Âdem'dir hâdisdir. Ve hâdis-i merkûmun vücûh u 'adîde ile tevcîhî husûsan sûfiyye 'indinde me'ânî-i kesîresî vardır. Ve hafî olmaya ki sıfât-ı müştereke izn-i şer-'î vürûdiyle Hazret-i Hakk'a itlâk olundukda mümâseletî nefy-i lâzım olmağla nâzımın لا كاشياء kavliyle nefy-i mümâselet eyledi. Amma izn-i şer-'î vârid olmadıysa itlâkî câiz değildir. انه جسم لا كاشياء denmez. Ve ma'lûm olaki zât lafzî sâhib ma'nasına olan zû kelimesinin müennesinden (55) menkûldür. Ana mebnî tâ-y-i te'nîs ve lâm-ı mahzûfeden ta'vîzle ta'bir eylemediler. Belki esmây-ı müstakille mecrâsına icrâ eyleyüp zât-ı kadîm ve zât-ı muhdis dediler. Ba'zıları tâ-y-ı zât tâ-y-ı vakt ve mevt gibi cevherdendir dedi. Ve işbu zât lafzîyle ba'zı mahâlde hakîkat ve bizâtihi kâim ve mefhûmiyetde müstakill murâd olunur ki sıfât-ı mukâbilîdir. Ba'zı mahâlde nefis ve şey irâde olunur. Bu sûretde tezkîrî ve te'nîsî müsâvi olur. Kaldığı itlâkâtın tevkîfiye olduğuna göre zâtdan nefis ve şey ma'nâsî murâd olur. Hâlbûki لا تتفكروا في ذات الله hadîsinde vârid olmuşdur. Cihât-i sitte fevka ve tehteve imâme ve halfe ve yemînve yesârdır. Hakk Te'âlâ bu cihetlerden münezzehtir. Zîrâ cihet-i tahayyüz muktezâsîdir. Hazret-i Hakk mekândan müberrâdır. Ve 'âlem-i ezelîde cihet ve mekân olmadığı sâbitdir. Mücessime tâifesî hâşâ cihet isnâd ve الرحمن على العرش استوى⁶⁴¹ âyet-i kerîmesiyle istinâd ederler. Zîrâ istivâyî istikrâr ile tefsîr ederler. İstivâdan murâd ise siyâk ki temeddühdür karînesiyle istîlâ ve tasarrufdur. Kaldı ki ka'be kible-i salât olduğu gibi semâ dahi kible-i du'a olmağla inde'd-du'a' ref' idi ve tevcîh-i vücûh eylemekden îham-ı cihet lâzım gelmez. Ve Hakk Te'âlâ fevka'l-'ibâd kâhir olmağla

⁶⁴⁰ İbare عزو şeklinde yazılmıştır.

⁶⁴¹ Tâ-hâ 20/5.

makâle tertîb eder. Zîrâ isim lafzınî itlâk edüp müsemmâ irâde eylemek ehadühümâ âherin ‘aynî olmasını iktizâ eylemez. Niteki mecâzetde vâki‘dir. Zîrâ tâ‘zim içün ismî zikr edüp müsemmâsını murâd etmek şâyi‘dir. Zîrâ ta‘zîmen bir kimseyi zikr eylemeyüp müte‘allikâtını zikr ile ol zâtî irâde cümle-i sunûfa ta‘zîmdendir. Hazret-i ‘âliye ve Cenâb-ı ‘âlî gibi. Lâkin bahs-i mezkûrda İsm-i mâdâsî ta‘yin-i müsemmâ içün ezây-ı hakîkate mevzu‘ olmağla kıyâs-ı mecâzi tahallül eylemez. Ve ⁶⁴⁶ اسم ربك سبح kavliyle istidlâlde dahi kelâm vardır. Zîrâ ba‘zı müfessirîn اجعل اسم ربك سُبحَةً اى ما يُسَبِّحُ ‘ibâretiyle tefsîr etmişlerdir. ⁶⁴⁷ فسبح باسم ربك العظيم ⁶⁴⁸ bu ma‘nâyî müeyyedir. Ya‘ni rabbini ismiyle tesbîh eyle demektir. Zîrâ tesbîh ancak isimle olur. Müsemmâ (58) ile olmaz. Ve ba‘zı Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile isim müsemmânın gayrî olmasına zâhib oldular. Delîl-i ‘aklî ve naklî ile istidlâl eylediler. Delîl-i naklî ⁶⁴⁹ والله الا سماء الحسنی âyet-i kerîmesîdir. Zîrâ esmâ’ lafzî cem‘dir. Ekall-i merâtibî ücdür. İsim müsemmânın ‘aynî olsa müsemmâda ta‘addüd lâzım gelür. Ve birisi ان الله تعالى تسعة و تسعين اسما من أحصاها دخل الجنة hadîsi şerîfidir. Zîrâ أسماء esmâya müterettibdir. Müsemmâya müterettib olmaz. Delîl-i ‘aklî isim, müsemmâya dâldir. ‘Aynî olsa dâl ve medlül şey’in vâhid olmak iktizâ eder. Kezâlik isim müsemmânın ‘aynî olsa عبت اسم الله واكلت اسم الخبز وضربت اسم زيد demek sahîh olur idi. Kezâlik bir kimse âteş zikr eylese lisânî muhterik ve sekr ve asl teklimiyle mütezevvik olmak iktizâ eder idi. Bu tarafa dahi ba‘zı evvibe müterettibdir. Lâkin makâm-ı tadvîl değıldir. Kaldı ki sâhib ü sahâif münâza‘a-i mesrûdeyî vetire-i âtiye üzere lafziyeye ircâ‘ edüp dedi ki eğer isimle ehad ezmine-i selâseden mücerred ma‘nâya dâl olan lafız murâd olursa müsemmânın gayrî olduğunda şübhe yokdur. Ve eğer müsemmânın ‘aynî olmağla sıhhatî olan ma‘nây-ı âher murâd olursa dâire-i nizâ‘dan bu‘uddur. Ve’s-selâm.

وما إن جوهر ربي و جسم ولا كل و بعض ذو إشمال

ما kelimesi ليس ma‘nasınadır. ان zâide-i müekkededir mâ kelimesinin ‘ilmini ibtâl eyledi جوهر mukaddem haberdir ربي muahhar mübtedâdır. Rabb kelimesi asılda terbiye ma‘nasınadır ki şey’in tedricîyle kemâle teblîğden ‘ibâretdir. Ba‘dehû mübâleğa Hakk

⁶⁴⁶ el-A‘lâ 87/1.

⁶⁴⁷ el-Vâkıa 56/74,96; el-Hâkka 69/52.

⁶⁴⁸ Yazma nüshalarda bu kısım çok az kelime farklılığıyla “kavl-i şerîfi ma‘nây-ı mezbûri te’yîd eder. Zira rabbî ismi tesbîh-i kabl demektir. Zîrâ tesbîh ancak isimle olur. Müsemâ ile olmaz” şeklinde geçmektedir. Bkz. Müellif Nüş. s.49; Esad Efendi Nüş. s.46; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.57; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.54; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.54.

⁶⁴⁹ el-A‘râf 7/180.

Sübhânehû ve Te‘âlâ'ya vasf oldu. (59) Savm ve ‘adl gibi. Ba‘zıları رب – يرب sîgasından sıfâtdır dediler. Ve ilâhın gayrîye ancak mukayyed ıtlâkı olunur. جسم و kelimesi ma‘tûfdur. بعض و لا كل و dahi ma‘tûflardır. لا kelimesi zâidedir. ذو اشتغال küllün sıfâtıdır. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, cevher ve cism ve küll ve ba‘z değildir. Zîrâ her bir hecenât-ı ‘adîdeyi müstelzemdir. Ma‘lûm ola ki felâsife tâifesi cevherî mahâll-i mukavvemde olmayan mümkün mevcûd ile ta‘rif eylediler. Gerek mütehayyiz ve mürekkep olsun gerek olmasın ba‘dehû vaz‘ı ve gayr-i vaz‘ıye taksîm ettiler. Vaz‘î ile işâret-i hasîseyi kabûl eden mümkün mevcûdi murâd ettiler. Ve bu kısmı hâl ve mahâll ve ikisinden mürekkebe taksîm ettiler. Hâle sûret ve mahâlî heyûlâ ve mürekkebe cism ıtlâk eylediler. Ve cisim sûret ve heyûlâdan mürekkebdir. Eczây-i lâ yetecezzâdan mürekkep değildir dediler. Ve gayr-i vaz‘î ile işâret-i hasîseyi kabûl eylemeyen mevcûdî murâd eylediler. Ve ânı ‘ukûl ve nüfûs ile temsîl ettiler. Ve bu ‘ukûl ve nüfûs hâricde sâbit ve gayr-i mütehayyiz ve gayr-i hâl zâtlardır derler. Ve mütekellimîn ‘indeinde cevher bi-nefsihi mütehayyiz olan mümkün mevcûddan ‘ibâretdir. Gerek mürekkep olsun cisim gibi gerek mürekkep olmasın cüz ü lâ yetecezzâ gibi. Ve işbu cüz ü lâ yetecezzâyâ cevher-i ferd ıtlak eylediler. Ve cisim, eczây-i lâ yetecezzâdan mürekkebdir. Sûret ve heyûlâdan mürekkep değildir. Ve zât ve sıfât-ı mukaddeseden gayrî hâl ve mütehayyiz olmayan şey'in isbât etmediler. Ve ba‘zılar ‘indeinde cevher mütehayyiz ve münkasım olmayan cüz'den ya'nî cüz-i lâ yetecezzâdan mürekkebdir. Ve cismin kısmîdir. Ve mukassımları bizâtihi (60) kâim olan mümkündür ki ‘ayn ta‘bîr olunur ‘araz mukâbilidir. İmdi Hazret-i Sübhânehû ve Te‘âlâ, cevher değildir. Zîrâ cevher, mütekellimîn ‘indeinde mütehayyizdan ‘ibâretdir. Elbette her mütehayyiz mâddeye muhtâcdır. Mâddesi olan şey ise imkânla mütelâzimidir. Zîrâ hayyize muhtâcdır. Kezâlik mütehayyiz olan hareket ve sükûndan ve ictimâ‘ ve iftirâk gibi sâir a‘râz-ı hâdiseden hâli olmaz. Kabûl-i havâdis ise vücûb ve vücûda münâfîdir. Kezâlik cevherî, cüz ü lâ yetecezzâ ile tefsîr eden mezhebe göre de Hakk Te‘âlâ cevher değildir. Zîrâ cüz ü lâ yetecezzâ dahi mütehayyiz olup ve a‘râz-ı hâdiseden dahi hâli değildir. Felâsifeye göre de cevher olmaz. Zîrâ cevher anların ‘indeinde mümkündür Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ ise lizâtihi vâcibü'l vücûddur. İmkân ve vücûb mütenâfiyândır. Kaldı ki ba‘zıları cevheri mevzû‘ ve mahâlden gani⁶⁵⁰ mevcûd ile ve ba‘zılar zât ve hakikat ile tefsîr eyledi. Bu tefsîrlere göre her ne kadar zât-ı akdes ıtlâkın sıhhatî var ise de izn-i şer‘î vârid

⁶⁵⁰ İbare غني şeklinde yazılmıştır.

olmağla ıtlâkî münâsib değildir. Ve Hazret-i Hakk Te‘âlâ cisim değildir. Zîrâ cisim ‘inde'l mütekellimîn eczây-ı lâ yetecezzâdan ve ‘inde'l felâsife heyûlâ ve sûretten ve ‘inde'l Mu‘tezile eb‘âd-ı selâseden ya‘ni tûl ve ‘arz ve ‘umkden ‘ibâretidir. ‘Ale'l mezâhib cisim mürekkebdir. Hazret-i Hakk mürekkeb olsa eczâsından her cüz'ü kâim bi-nefsihî olmak iktizâ eder. Zîrâ bi-nefsihî kâim olmayana îtilâf ve tereküb ıtlâkî muhâldir. Bu sûrette eğer cemî-‘ı eczâsı meselâ vücûb ve kıdem gibi sıfat-ı vâhide ile muttasıf olursa muhâlî müstelzemdir. Zîrâ sıfat-ı vâhidenin muhâl-i müte‘addide ile kıyâmî mümteni‘dir. Ve eğer her cüz'ün ‘alâ hidetin bir sıfât-ı mahsûse ile muttasıf (61) olup bâkî eczânın muttasıf oldukları sıfâtdan hâli olursa her cüz' nâkıs olmak iktizâ eder. Zîrâ sıfât-ı merkûmeye muhtâcdır. İhtiyac ise imkân sıfatıdır. Ve eğer cüz' vücûb ve ‘ilim ve hayât gibi sıfât-ı kemâlin mecmû‘î ile kâim olmayup ba‘zıyla muttasıf olursa ol ba‘zı mevsûfun ilâhiyeti lâzım gelûr. Ve eğer ezdâd ile muttasıf olursa sıfât-ı nâkıs olmağla mevsûfunun muhdes olmasî lâzım gelûr. Ve Hazret-i Hakk küll olmakdan münezzehdir. Zîrâ eğer küll olsa cüz-î olmak lâzım gelûr. Cüz-i mezbûrda ya vâcib olur yâhûd mümkün olur. Vâcib olursa te‘addüd vâcib lâzım gelûr. Mümkün olursa devr lâzım gelûr. Zîrâ cüz-i mümkün vâcibe muhtâc olur. Vâcibde mürekkeb olmak haysiyetiyle cüz-i mezbûra muhtâcdır. Ve Hakk Te‘âlâ ba‘z olmakdanda münezzehdir. Zîrâ ba‘z olsa gayrin cüz'î olmağla gayre muhtâc olur. Kezâlik cüz' olması sıfât-ı kemâl ise müstekmil bi'l gayr olmak iktizâ eder. Sıfât-ı kemâl değil ise naks olmağla nefyi ve tenzihî vacib olur. Ve ذو اشتمال kavli ba‘zıları îrâdında kâide yoktur. Tetmîm-i nazm içün îrâd olundu dedi. Ve ba‘zıları harf-i ‘atfin hazfiyla mes'eley-i müstakilledir dedi. Ya‘ni Hazret-i Hakk Te‘âlâ zamân ve mekânî müştemil değildir. Zîrâ mahdûd olmak lâzım gelûr. Lâkin bu mes'ele bundan sonra ve لا الديان على يمضى ilâ âhir beytinde müstakillen zikr olunacaktır.

وفى الأذهان حق كون جزء بلا وصف التمكن يا ابن خال

وفى الأذهان kelimesi muahhar hakk lafzına müte‘allıktır. اذهان cem-‘ı (62) zihindir. حق sâbit ma‘nasına mukaddem haberdır. كون cüz-i muahhar mübtedâdır. بلا وصف zarf-ı müstekarr cüz'idan hâldir. يا ابن خال kelâmında ya harf-i nidâdır. Hâl birâder-i mâderdir. Türkîde dayı ta‘bir olunur. Tekemmüle-i nazm içün îrâd olundu. Mefhûm u beyt budur ki cüz ü lâ yetecezzâ'nın ki cevher-i ferddir. Vücûdi, ‘ukûlde sâbit ve mütehakkıktır. Ma‘lûm ola ki işbu cüz ü lâ yatecezzâyî isbât eylemek kıdem-i ‘âlem ve nefy-i haşr ecsâdı gibi. Nice zulumât-ı felâsifeden ve hareket-i eflâkın devâmı hark ve iltiyâmın ‘adem-i kabûlî gibi nice usûl u henâdiseden istihlâsı müfiddir. Felâsife, cevher-i ferdiyye cüz ü lâ

yetecezzâ'dır. İnkâr ederler. Şerh u 'Akâyid'de 'Allâme-i Taftâzânî'nin beyânı üzere cevher-i ferd isbâtında ahkâm-ı edille budur ki bir sath-ı hakîki üzere küre-i hakîkiye vaz'ı olursa elbette ol satha bir cüz'ün gayr-i münkasımla mümâs olur. Eğer iki cüz' ile mümâs olursa bi'l fi'ili hattî müştamil olmağla küre-i mezbûre küre-i hakîkiye olmaz. Ve meşâyih-i Eş'âriyye 'indinde eşher edille budur ki her 'ayn ilâ gayri'n-nihâye münkasım olsa hardala cebelden eşğâr olmâmak iktizâ eder. Zîrâ ikîsîde gayr-i mütenâhî el-eczâdır. 'Azm ve sığâr ise eczânın kesret ve kılletine nâzırdır. Kesret ve killet eczâ ise ancak mütenâhîde mütesavverdir. Kezâlik cisimde eczâ beyinde olan ictimâ'a ki Hazret-i Hakk'ın mahlûkîdir. Eğer beyinlerinde ictimâ' bedelî iftirâk halkına kâdir değildir derlerse, Hazret-i Hakk'a 'acz isnâd ederler. Kâdir derlerse cüz ü lâ yetecezzâ sâbit olur. Kezâlik cüz ü lâ yetecezzâ sâbit olmasa re's-i ibrenin ila gayri'n-nihâye inkisâmı lâzım gelür. Ve bu mâdede tarafeynden (63) mesrûd olan edille-i za'afdan hâlî olmamağla İmâm Fahrüddin Râzi 'aleyhi'r-rahme bunda tevekkuf eyledi.

وما القرآن مخلوقا تعالى كلام الرب عن جنس المقال

ما leyse ma'nasınadır. القرآن ismî مخلوقا haberîdir. تعالى tefâ'ulden mâzîdir. Ta'zîm ve takdis ma'nasına كلام الرب fâilîdir cümlesî illet makâmındadır. Yâhûd mu'terizadır. Âher kelâmında da vukû'ına kâil olan mezhebe göre مقال kelâm ma'nasınadır. Mefhûm u beyt budur ki Kur'ân-ı Kerîm ki Allah zülcelâlin kelâmîdir. Hâdis ve mahlûk değildir. Zât-ı akdesiyle kâim sıfatîdir. Ve bu beyitte sıfât-ı zâtîyeden kelâm sıfâtı dahi sâbitdir. Ma'lûm ola ki Kur'ân lafzî 'inde'l ba'z, kelâm-ı bârîye mahsûs 'alem-i gayr-i müştakdır. Ba'zıları zamm ve cem' ma'nasına karae kelimesinden mehmûzdur dedi. Ba'zı fudalâ' dediler ki Kur'ân asılda cem' ma'nasınadır. Ba'dehû 'örfde mecmû' ve metlûvvü mahsûsa nakl olundu. Hafî olmaya ki mütekellimûn ittifâk ettiler. Hazret-i Hakk kelâm sıfâtıyla muttasıf ve Kur'ân-ı Kerîm kelâmîdir. Lâkin ma'nasında ihtilâf eylediler. Ehl-i Sünnet 'indinde kelâm işbu hurûf ve elfâzın mefhûmîdir ki kelâm-ı nefsi ile müsemmâdır. ويقولون⁶⁵¹ 'indinde kelâm işbu hurûf ve elfâzın mefhûmîdir ki kelâm-ı nefsi ile müsemmâdır. Ve Ahtal bu beytinde işâret etmiştir. جعل اللسان على الفؤاد دليلاً في انفسهم لولا يعذبنا الله⁶⁵¹ ya'ni kelâm kalbedir. Lisân ânın delîl ve tercümânıdır. Kezâlik ehl-i 'arabiyye zamirde kâin ma'naya dal olan 'ibâreye kelâm itlâk ederler. Pes kelâm-ı hissîye, kelâm-ı tesmiyyesî mecâz olur. (64) Dâlile, medlûl ismiyle tesmiye kabîlinden olur. Yoksa kelâm hurûf ve esvâtdan mesmû' olan lafız değildir. Niteki Mu'tezile ve Kerrâmiyye ve Hanâbile ana zâhiblerdir. Lâkin

⁶⁵¹ el-Mücâdele 58/8.

Mu‘tezile hudûsuna ve Zât-ı Bârî'yle ‘adem-i kıyâmına kâillerdir. Kerrâmîde hudûsinî kâil olduktan sonra Zât-ı Bârî'yle kâimdir derler. Zîrâ anlar havâdisin zât-ı ilâhiyle kıyâmını tecvîz ederler. Hanâbile kîdemine ve Zât-ı Bârî'yle kıyâmına zâhiblerdir. Hayâlî merhûm nûniye şerhinde bu mebhaste ikî kıyâs-ı mute‘ârizân tertîb etmişdir. Evvelen kelâmullâh sıfâtla قديم كلام الله تعالى قديم و كل صفة له فهي قديم kelâmullâh sıfâtı kadîmdir قديم كلام الله تعالى قديم ve كلام الله تعالى مؤلف من اجزاء مترتبة في الوجود ve كلام الله تعالى مؤلف من اجزاء مترتبة في الوجود bu iki kıyâsın sıdkına zâhib oldular. Kıyâs-ı evvelî kelâm-ı nefsi ve sâniy-i lafzî i'tibârıyla Mu‘tezile kıyâs-ı sâniyin hakîkatine zâhib olup evvelin suğrâsını kadh ettiler. Hanabile evvelin hakîkatine zâhib olup sâniyin kübrâsını kadh ettiler. Kerrâmîye sâniyin kübrâsını kadh ettiler. Ve ehli hak kıyâs-ı evvelî tashîh edüp sâniyin suğrâsını kadh ettikleri ba‘zı kütüb ü kelâmiyede mestûrdur. Bu kelâm Kur‘ân-ı Kerîm ‘inde ehli'l hak yalnız nefsi olup lafzî ile tesmiye mecâz tarîkıyla olmasına yâhûd nefsi eczâda tertîbi i'tibârsız lafzî olmasına mebnî olur. Kaldıki Hakk Te‘âlâ'nın sıfât-ı kelâmla ittisâfına delîl-i ‘aklî budur ki kelâm-ı hayy içün sıfat-ı kemâli ve ‘ademî nakîsadır. Pes Hakk Te‘âlâ, hayy olmağla kelâmla ittisâfı vâcib olur. Zîrâ muttasıf olmasa ya sükûtle ki kudreti var iken tekellümî terkden ‘ibâretdir mevsûf olur. Yâhûd tufuliyetle (65) بحسب الضعف و عدم البلوغ لحدالقدرة tekellüm mutâvi‘ olmamağla tekellüm ‘adem-i kudretten ‘ibâretdir. Yâhûd hares ile ki بحسب الاصل el-âyeh tekellüm mutâvi‘ olmamağla mevsûf olmak lâzım gelür. Şukûk-u selâse, nakîsa olmağla bâtıdır. Kaldı ki sükûtta murâd sükût u bâtıniyedir nefsinde kelâm tedbîr eylememekden ‘ibâretdir. Niteki İmam Hamîdü'd-din hares-i zâhirî, kelâm-ı zâhirînin ve hares-i bâtinî kelâm-ı batıniyenin zıddıdır dedi. Kezâlik delâlet mucizâtle sadâkatlerî sâbit olan enbiyây-ı ‘izâm ‘aleyhimu's-salâtü ve's-selâm hazerâtı ittifâk eylediler ki Hakk Te‘âlâ, kelâm sıfâtıyla muttasıf mütekellimdir. İşbu haber verdikleri kelâm yâ nefsi yâhûd hissî olur. Nefsi olursa matlûb hâsıl olur. Lafzî murâd ise hâşâ hudûs u ilâhi lâzım gelür. Zîrâ hurûf esvâtdan mürekkebe olan lafzın hudûsî ‘arzdır. Eğer Zât-ı Bârî'yle kâim olursa Zât-ı Bârî mahâll-i havâdis olmak lâzım gelür. Gayr ile kâim olursa şey'in vasfî gayr ile kâim olmak muhâldir. Bi-nefsihî kâim olursa ‘arz bi-nefsihî kâim olmaz. Mu‘tezile tâifesî zikr olunduğu üzere gerçi kelâm sıfâtını isbât ederler. Lâkin işbu hurûf ve esvâtdan mürekkebe kelâm lafzîdir derler. Ve mütekellimin ma‘nâsî işbu kelâm müellifi ki ma‘nay-ı maksûda dâldir. Melik ve peygamber ve hacir ve şecer gibi ecsâm-ı mahsûsada mücid olmaktadır derler. ⁶⁵² حتى يسمع كلام الله

⁶⁵² et-Tevbe 9/6.

mesmû‘ olan ancak elfâz ve esvâtıdır. Bunlar ise mahlûkdur derler. Ehl-i hakk cevâb verirler ki حتى يسمع ما يدل على كلام الله الذي هو المعنى النفسى ma‘nâsî âyetinin حتى يسمع كلام الله demekdir. Ya‘nî ma‘nây-ı nefsî olan kelâmın dâllinî işîtir. Elsinede cârîdir ki meselâ (66) Zeyd'in ‘ilmîni işîtdim derler. Murâd Zeyd'in ‘ilmîne dâl olan şey‘î işîtdim demekdir. Kezâlik ⁶⁵³ إنا أنزلناه قرآنا عربيا⁶⁵³ ayetiyle istidlâl ederler. Kur‘ân-î ‘arabiyyetle vâsf eyledi. ‘Arabiyyet ise lafzın vâsfî olmağla hâdis olur. Buna da cevâb verilir ki âyet-i merkûmenin ma‘nâsî tefhîm içûn Kur‘ân-î lisân-ı ‘arabiyle mu‘abberan inzâl eyledim demekdir. Kavlühü Kelâmü'r-rabbi ilâ âhir ya‘nî Hazret-i Hakk'ın muttasıf olduğı kelâm, mahlûk kelâmî gibi hurûf ve esvât cinsî olmakdan mukaddesdir. Ve's-selâm.

ورب العرش فوق العرش لكن بلا وصف التمكن وإتصال

رب mübtedeün فوق العرش haberîdir. İzâfetî teşrîfî mutazammındır. Rabbü'l beyti ve Rabbü Cibrîl gibi. Zîrâ arş-ı a‘zam mahlûkâtdır. Lisân, hükemâda felek tasi‘dir ki felek-i a‘zam ve muhaddidü'l cihât dahi derler. Mecmû‘u mevcûdâtî muhîtdir. Mefhûm u beyt budur ki Rabbü'l ‘İzzeh Hazretleri ‘arşdan ‘âlîdir. Lâkin ‘arşda müstekırr ve ‘arşa muttasıl değildir. Ma‘lûm ola ki zât-ı akdes-i ilâhînin cisim ve ‘adem-i cisim ve mekânı ve ‘adem-i mekânı olmasında milyûn ihtilâf eylediler. Müşebbihe ve Kerrâmiyye ve Hanâbile tâifesî zâhib oldular ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, cisimdir. Ve ‘arşda mütemekkin ve müstekırrdır. Kerrâmiye'nin ba‘zısı ‘arşın fevkindedir. Zâtıyla ‘arş meyânında mesâfe-i gayri mütenâhiye vardır derler. Ve ba‘zıları mesâfe-i mâ beyn-i mütenâhiyedir dedi. Yehûd ve Gulât-ı Revâfızın mesleğî budur ki Hakk Te‘âlâ cisimdir. Bir tâifesî derler ki cisimdir. Lâkin Ecsâm-ı mahlûka gibi değildir. Ya‘nî bizâtihi kâimdir. Mürekkeb ve mütehâyiz değildir. (67) Bunlar mücessime ve müşebbihe değildir. Bir tâife dediler ki cisim vâhiddir. Lâkin Ecsâm-ı kesire fevâidini müfiddir. Bir tâife dahi lahm ve şahmdan mürekkeb cisimdir dediler. Hülâsa kevn kevn hezeyân eylediler. Tafsilî Milel ve Nihâl nâm-ı kitabda mestûrdur. Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ cisim olup arşda mütemekkindir zu‘m eden taife ⁶⁵⁴ الرحمن على العرش استوى⁶⁵⁴ âyet-i kerîmesine temessük eylediler. Zîrâ istivâ‘, istikrâr ma‘nasındadır. Niteki ⁶⁵⁵ استوت على الجوى⁶⁵⁵ âyet-i kerîmesinde استقرت ma‘nasındadır dediler. Hafî olmaya ki Ehl-i Sünnet'in ‘amme-i mütekaddimînî ve ba‘zı müteahhirînî derler ki الرحمن على العرش استوى kerîmesî misillü âyât-ı müteşâbihâtdan mutlak murâd-ı ilâhiye îman edüp ‘ilm-i hakîkatinî cânib ‘alemü's sırrı ve'l hafıyyâta

⁶⁵³ Yûsuf 12/2.

⁶⁵⁴ Tâ-hâ 20/5.

⁶⁵⁵ Hûd Sûresi 11/44.

tevfîz eylemek eslemdir. Hatta İmâm Mâlik rahimehüllâh ma'nây-ı istivâdan suâl ettiklerinde istivâ ma'lûm lâkin keyfiyyetî meçhûl ve ana îmân vâcibdir Ve andan suâl bid'atdır dedi. Amma sâir müteahhirîn rahimehullâh hasebü'l iktizâ' te'villerine zâhib oldular. Mesela âyet-i merkûmede istivâyı, istilâ' ve iktidâr ve itmâm ile te'vil eylediler. Bu, tarîk-ı ahkâmıdır. Zîrâ mutâ'm cühhâl ve ğuffâlın def'ini müstemildir. İmdi tâife-i merkûmeye Ehl-i Sünnet tarafından cevâb verilir ki bu makâmda istivânın istikrar ma'nasına olması memnu'dur. Câizdir ki istilâ' ma'nasına ola. Niteki şâirin işbu beytinde vârid olmuştur. استوى بشر على عراق من غير سيف ودم مهراق Yâhûd itmâm ma'nasına ola. Pes sizin ihtimâle mukârin delîliniz ihticâca salih olmaz. Yâhûd 'arşdan murâd, mülk olmağla ma'nay-ı şerîf, اقتدر على الملك ola. Niteki (68) ثل عرش فلان derler. ذهب ملكه ma'nasına yâhûd burada istikrâr ma'nasına irâde sahîh değildir. Zîrâ 'akıl iki vecihle ana mâni' olur. Vech-i evvel budur ki Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ mesela 'arşda mütemekkin olsa yâ sâha-i 'arş mikdârî yâhûd andan ekber yâhûd eşğar olur. Şukûk u selâsede bâtıldır. Zîrâ 'arş mikdârî olsa 'arşdan bir cüz'e lâ mahâle Vâcib Te'âlâ'nın bir cüz'üne mülâkî ve mümâs olmağla Vâcib Te'âlâ mütecezzî olmak iktizâ eder. Bu ise muhâldir. Şıkk-ı sâniye göre de tecezzie hücnetî lâzım gelûr. Zîrâ 'arşdan zâid olan mikdâr müsâvî olan mikdârın gayrîdir. Şıkk-ı sâlise göre hâlî değil ya cüz ü lâ yetecezzâ mikdârî ya andan ekber mikdârî sağır olur. Şıkk-ı evvel hakâretî müstelzem olmağla bâtıldır. Şıkk-ı sâniye teczi-i bâriyi müstevcib olmağla bâtıldır. Vech-i sâni mekândan ve cihetden ve sâir havâdisden ta'arrî ezelde Hazret-i Hakk'da sâbitdir. Ba'de'l ezal olsa zât-ı akdesde tağayyür ve mahall-i havâdis olmak lâzım gelûr. Zîrâ hâlet-i sâniye lâ mahâle sıfât-ı kemâl olmak lâzımdır. Eğer sıfât-ı kemâl olmazsa nefyî lâzım gelûr. Ve zât-ı akdes sıfât-ı merkûmenin hudûsundan evvel hâlî olmak iktizâ etmekle, zât-ı kable'l ittisâf nâkıs olmak iktizâ eder.

وما التشبيه للرحمان وجهها فسن عن ذاك اصناف الأ هالي

ما leyse ma'nasınadır. التشبيه ism-i merfû'dur. وجها haberîdir. فسن kelimesinde fâ cezâiyyedir. اذا لم يكن للتشبيه اذا لم يكن للتشبيه. Cümlesî şart-ı mahzûfun cezâsîdir. صن, صون den fi'il-i emirdir. Cümlesî şart-ı mahzûfun cezâsîdir. اذا لم يكن للتشبيه اذا لم يكن للتشبيه. Cümlesî şart-ı mahzûfun cezâsîdir. صن, صون kelimesine (69) müte'allikdir. ذاك ism-i işâretidir. Müşârun ileyh teşbîhidir. Kâf, hitâb içündür. اصناف الأ هالي mef'ûldür. cem-'i sınıfıdır. Sıfâtle mukayyed nev' ma'nasınadır. اهالي cem-'ı ehildir. Arz ve arâzî gibi. Harf-i ta'rif muzâfun ileyden 'ivazdır. اهالي الا سلام takdîrindedir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, zâten ve sıfaten mahlûkuna müşâbih değildir. Delîl-i 'aklî ve naklî ile ehl-i islâmın bu i'tikâd üzerine sebâtına sa'y ve ihtimâm ve müşebbihe

gibi bâdiye-i teşbîhede sergerdân olmamaları husûsuna ikdâm kıl. Ma'lûm ola ki Hazret-i Vâcibu'l Vücûd Te'âlâ, şânühû zâten ve sıfaten mahlûka müşâbih değildir. 'Adem-i müşâbehetine delîl-i naklî ⁶⁵⁶ ليس كمثلہ شی kerîmesîdir. Zîrâ mantûk-ı âyet-i kerîme mutlakan mûmâseletî nefydir. Ve siyâk-ı nefyde vâki' olan nekre, umûmî ifâde etmekle mefhûm, nefy-i mübâlağayî mutazammindir. Ve nefyi mûmâselet-i mutlaka bi-hasebi'z zât ve bi-hasebi's sıfât, bir şey'i hüdâya mûmâsil olmamayı iktizâ eder. Eğer suâl olunursa işbu âyet-i kerîme misli mislin nefyine dâl olmağla nefy-i mislî iktizâ eylemez. Belki Zât-ı Bâri'nin intifâsını iktizâ eder. Cevâb verilir ki كمثلہ kelimesinde kâf zâidedir.⁶⁵⁷ Nefy-i mislî te'kid içün ziyâde olundu. Zîrâ ziyâde-i harf i'âde-i cümle menzilindedir. Ba'zîlar âyet-i merkûmede kâf zâid değildir. Belki misl lafzî zâidedir.⁶⁵⁸ فان آمنوا بمثل ما آمنتم به âyet-i kerîmesinde olduğu gibi kâfla zamîr beyninî fasl içün ziyâde kılındı dedi. Lâkin bu kelâm za'îfdir. Zîrâ harfin ziyâde olması ismin ziyâde olmasından ehvendir. Muhakkıkûn, âyet-i merkûme (70) bâb-ı kinâyedendir dediler. Tafsîlî Muğni'l-Lebîb şerhlerinde mebsûtdur. Ve delîl-i 'aklî budur ki Hazret-i Vâcibu'l Vücûd ile gayrî beyninde mûmâselet farz olursa elbette gayrdan temeyyüzî bir mûmeyyize ve muhassise muhtâcdır. Eğer mûmeyyiz zât-ı ilâhi farz olunursa tercîh-bilâ müreccâh lâzım gelûr. Zîrâ mukadder, zât-ı ilâhînin gayrî ile istivâsîdır. Ve eğer mûmeyyiz zâtının gayrî olursa bu sûretde ya zâtına mülâki olan bir emir olur. Yâhûd sıfâtı olur. Behemehâl kelâm-ı evvel mülâkiye 'avdet eder. Ya'ni ol mülâkinin mûcib-i temeyyüzîde zâtı olursa tercîh-bilâ müreccâh lâzım olur. Gayrî olursa kelâm, merreten-ba'de uhrâ. Yine ana müntekil olmağla teselsül lâzım gelûr. Ve eğer mûmeyyiz zâta mübâyin-i emr olursa Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, hüviyet ve imtiyâzında zâtından münfasıl sebebe muhtâc olur. İhtiyâc ise imkân-ı lâzimesîdir. İmdi Hazret-i Hakk ile gayrî beyninde müşâbehet bi'z zarûre müntefî oldu. Müşebbihe tâifesi müteşâbihât olan âyet-i kerîme ve ehâdis-i şerîfe zâhiriyle istidlâl ederler. Meselâ ⁶⁵⁹ واصنع الفلك بأعيننا ve ⁶⁶⁰ خلقت بيدي ve وياحسرتا على ما

⁶⁵⁶ eş-Şûrâ 42/11.

⁶⁵⁷ Müellif nüshası ile Esad Efendi nüshasında yer almayan "Nefy-i mislî te'kid içün ziyâde olundu. Zîrâ ziyâde-i harf i'âde-i cümle menzilindedir. Ba'zîlar âyet-i merkûmede kâf zâid değildir. Belki misl lafzî zâidedir. فان آمنوا بمثل ما آمنتم به âyet-i kerîmesinde olduğu gibi kâfla zamîr beyninî fasl içün ziyâde kılındı dedi. Lâkin bu kelâm za'îfdir. Zîrâ harfin ziyâde olması ismin ziyâde olmasından ehvendir. Muhakkıkûn, âyet-i merkûme bâb-ı kinâyedendir dediler. Tafsîlî Muğni'l-Lebîb şerhlerinde mebsûtdur." metni, matbu nüshalardan Matbaa-i Osmaniye ile Mahmud Bey Matbaası'nda basılan nüshalarda yer almıştır. Bkz. Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.70-71; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.65.

⁶⁵⁸ el-Bakara 2/137.

⁶⁵⁹ Hûd 11/37.

⁶⁶⁰ Sâd 38/75.

ان قلوب بنى آدم كلها بين اصبعين ve رأيت ربي في صورت شابٍ أمرَدَ kerîmesi ve فرطت في جنب الله⁶⁶¹ من أصابع الرحمن كقلب واحد يصرفه كيف ما يشاء ولا تزال جهنم يقوله هل من مزيد حتى يصنع فيها رب العزة و عزتك قدمه فتقول قط و عزتك ve sâir müteşâbihât gibi Tavâli' hâşiyesinde mestûrdur ki şeyh Ebül' Hasen el-Eş'arî sîfât-1 seb'a verâsında sîfât-1 uhrâ dahi isbât etmiştir ki istivâ' ve yed ve 'ayn (71) ve vechdir. Zîrâ Kur-ân-1 Kerîmde her biri zikr olunmuşdur. Pes Eş'arî'ye göre bu sîfâtlar hayât ve 'ilm ve sem' ve basar gibi sîfât-1 zâtîyedendir. Lâkin bâkîler bunları zâhirlerinden te'vil eyledîler. Vech-i te'villeri budur ki: Bizler kemâl-i ma'rifetle mükellefleriz. Kemâl-i ma'rifet ise cemî-'1 sîfâtî idrâkle hâsıl olur. Ol ise elbette tarîkına teşebbüsle müteyessir olur. Ve ef'âlüllâh istidlâl ve nakâyisden tenzîlden gayrî tarîk yokdur. Bu iki tarîk ise zikr olunan sîfât-1 seb'a delâlet eder. Eş'arî tarafından zikr olunan iki tarîka inhisârını men' ederler. Zîrâ bir tarîk dahi sem' dir derler. Lâkin sem-'1 tarîk nâkîsdir. İlzâm-1 mu'ânidinde kifâyet eylemez. Zîrâ 'akliyyât-1 yakîn ve nakliyyât-1 zannî müfîd olur. Kaldı ki ber-vech-i muharrer müteşâbihâtı te'vil edenler meselâ 'ayni ilm ve hıfz ve yed-i kudret ve cenb-i tâ'atle te'vil ederler.

ولايمضى على الدين وقت واحوال وازمان بحال

ديان، يمضى على الدين fi'il-i müstakbeldir ديان على câr ve mecrûr يمضى ye müte'allikdir. ديان، dinden⁶⁶² mübâlağa sîgasıdır. Din ceza ma'nasına olmağla ديان meczâz ma'nasıdır. Hakk Te'âlâ'nın ismîdir. Yevm ü kıyâmet yevm ü mücâzât olmağla يوم الدين ile tesmiye olundu. kelimesi يمضى fi'ilinin fâ'ilidir. Ve احوال ve زمان ma'tûflardır. Vakitden murâd vakt-i mu'ayyen yâhûd cüz-i vakt murâddır. Ve zamândan ezmine-i muhtelif yâhûd zamân-1 tavîl murâddır. Yâhûd zamândan müddet-i maksûme ve vakitden murâd bir emr içün mefrûz olan müddetdir. Ba'zîlar dediler ki vaktin ekser isti'mâlî (72) mâzîde hâsır. بحال، يمضيه müte'allikdir. بحال الحدوث yâhûd بحال من احوال الانسان ve بحال القدم لا sebkindedir. Mefhûm u beyt budur ki Hakk Te'âlâ üzere vakit ve ahvâl ve ezmân güzerân etmez. Mekândan münezzeh olduğu gibi zamândan ve tahavvülât ve tebeddülât dan ve terekkiyyât ve tenezzülât dan münezzehdir. Beyt: Hazret-i Hakk'tır terakkîden tenezzül den beri / Lahza Lahza yoksa ârtûb mâsivâ eksilmekte. Ma'lûm ola ki zamân mevhumu gayr-i kâdiri'z zât ve muttasıl'l eczâ', imtidâddan 'ibâret dir. Aristo 'inde felek-i a'zamin mikdârı hareketinden 'ibâret dir. Eflatûndan menkûldürki 'âlem-i emirde bir cevher-i ezeli vardır ki mütegayyirâta izâfet ve nisbet hasebiyle mütebeddil ve mütegayyir ve

⁶⁶¹ ez-Zümer 39/56.

⁶⁶² İbare ديدن şeklindedir.

müteceddid ve munsarim olur. Mâzî ve müstakbel ve hâl andandır. Ve tekaddüm ve teahhür ânınla hâsıl olur. Cevher-i merkûm zâtının umûr-i sâbiteye nisbeti i'tibâriyle sermed tesmiye olunur. Ve mâ kablü mütegayyirâta nisbetle dehr ve mütegayyirâta mukârenetî i'tibâriyle zamân ıtlâk olunur. Ve hâl-i mevsûfda râsih olmayan sıfata ve hey'et-i nefsâniyeye derler. Ba'de'r-rusûh mülke ıtlâk olunur. İmdi Hazret'i Hakk Te'âlâ, zamân ve hâl mukâranetinden münezzehdir. Zîrâ eğer zamânî olsa havâdis-i müte'âkıbede hâl olmak iktizâ eder. Ol ise tegayyürât-ı müte'âkıbeyî müstelzem olmağla bâtıldır. Zîrâ zamân-ı mâzîde olması hâlde olmasının gayrîdir. Ana mebnî havâdis-i müte'âkıbe ve tegayyürât-ı mütevâliyyeye mevrud olmak lâzım gelür. Ve eğer suâl olunursa ki câizdir ki Hakk Te'âlâ içün zamân-ı mahlûkdan başka bir zamân olup fi zâtihî tagayyürî muktezâ olmaya. Cevâb verilir ki eğer Hakk (73) Te'âlâ içün zamân olsa hâlî olmaz. Ya ol zamân 'araz olmak hasebiyle Zât-ı Bâri'yle kâim olur. Yâhûd gayr ile kâim olur. Sûret-i evvelde zât-ı ilâhi mahâll-i havâdis olur. Sûret-i sâni'de Hakk Te'âlâ, zamâna mukârin olmamağla matlûb hâsıl olur.

ومستغن إلهي عن نساء واولاد إناث او رجال

مستغن kavli istiğnâdan ism-i fâ'ildir. Mukaddem haberdır. إلهي muahhar mübtedâdır. Makâm-ı beyân istiğnâ olmağla takdîm olundu. عن نساء, عن اتخاذ النساء, عن نساء takdîrindedir. Câr ve mecrûr مستغن kelimesine müte'allikdir. Ve اولاد ma'tûfdur. إناث lafzından bedeldir. مراد تافسildir. Yâhûd nasârâ tâifesî ve yehûd şirzimesi Hazret-i İsa ve 'Üzeyir'i hâşâ İbnüllâh ve ba'zıları melâikeyi benâtullâh demeleriyle mübâlağa nefy etmişdir. Yoksa veled lafzı lugaten ve şer'an zükûr ve inâse şâmildir. Ba'zıları bedel ba'z i'tibâr ettiler Lâkin رجال او kelimesinde او harfî⁶⁶³ kerîmesinde olduğu gibi. Ve ma'nasına olmağla bedel-i küll olmak ezherdir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Hâlık bî-hemtâ celle şânühû ve te'âlâ, zevce ittihazından ve evlâd tevlîdinden münezzeh ve müberrâdır. Yehûd-i merdûd hâşâ Hazret'i 'Üzeyir 'aleyhi's-selâm ve nasârâ tâifesî Hazret-i İsa 'aleyhi's-selâm Allah'ın oğludur ve Benû Muleyh tâifesî melâike-i kirâm Allah'ın kızıdır derler. Bu akvâlin mecmu'î delîl-i 'aklî ve naklî ile bâtıllardır. Delîl-i naklî وقالت اليهود عزيز ابن الله و قالت النصارى المسيح ابن الله ذلك قولهم بافواهم⁶⁶⁴ ويجعلون لله البنات

⁶⁶³ el-İnsân 76/24.

⁶⁶⁴ et-Tevbe 9/30.

ve sıfâttan vâhid ve mülk ve kudretinde ve celâl ve azâmetinde müteferriiddir. İnfâz-ı evâmîr ve ahkâmında muayyin ve nâsıra muhtâc değildir. Belki cümle-i mahlûkât cem'î'î ezmine ve emkinede kendisine müftekir ve muhtâclardır. İhtiyâc lâ mahâle 'aciz 'alâmetîdir. Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, kâdir ve ganî ve kayyûmdur. (76)

يميت الخلق قهرا ثم يحيي فيجزئهم على وفق الخصال

يميت kelimesi imâteden fi'il-i müstakbeldir. Fâ'ilî müstetir zamîrdir. الخلق mef'ûl'dir. Mahlûk mâ'nâsınadır. Harf-i ta'rif istiğrâk-ı cins içündür. قهرا temeyyüziyet üzere mansûbdur. Yâhûd mef'ûl u mutlakdır. جلوسا قعدت kabîlindedir. Yâhûd يهْر يفهْر takdîriyle yâhûd hâldir. قاهرا te'viliyle. ثم harf-i 'atıf'dır. Terâhîyî müfidedir. يحيي ihyâdan fi'il-i müstakbeldir. على وفق, yeczîye müte'allikdir. الخصال cem-'i hasletdir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Hakk kâdir-i bîçûn mecmû'î hâlayık 'âlâ sebili'l kahr ve'l galebe ifnâ ve i'dam edüp ba'dehû cümlesini ihyâ ve 'arsa-i kıyâmetde a'melleri muvâfık-ı cezâ eder. A'mâlleri hayr ise hayr ve şer ise şer ile cezâ eder. Ma'lûm ola ki nâzımın bu beytî birkaç mesâil-i mühimme-i i'tikâdiyeyî müştemildir. İ'âde-i ma'dûm ve haşr-ı ecsâd ve cezây-i a'mâl gibi. Mukaddime vetîresî üzere, ibtidâ fi'l-cümle rûh mâddesinden bahse muhtâcdır. Gerçi Hakk Te'âlâ celle ve 'Alâ, hakîkatinî setr eyledi. Lâkin mahâle tâlik olunmamağla ba'zı ashâb-ı tahkîk fil cümle 'alâ sebili'r resmi beyânına tasaddî eylediler. Tafsîlî Musannifek merhûmun Manzûme-i Rûhiyye-i İbn Sînâ şerhinde ve Süyûtî merhûmun risale-i mahsûsasında mestûrdur. Hafî olmaya ki ehl-i tahkîk rûhî ikiye taksîm ederler. Rûh-î hayvânî ve rûh-î insânîdir. Rûh-î hayvânî bir cism-i lâtifdir ki menba'î kalb-i cismânînin tecvîfidir. 'Urûk-ı zavârib vâsıtasıyla sâir eczay-î bedene sirâyet eder. Rûh-î insânî bir latîfe-î gaybiyye-i ilâhiyyedir ki 'âlem-i emirden nev'ı insâna idâ' (77) olunmuşdur. 'Âlime ve müdrikedir. Rûh-î hayvânî üzere râkibedir. İdrâk-i hakîkatinden 'ûkûl-i beşeriyye 'âciz ve kâsırdır. İmam Gazzâlî'nin mûlahhas makâlî budur ki, rûh suyun inâye serayânî gibi hulûl eder, cisim değildir. Ve 'ilmin 'âlîme hulûlî gibi değildir. Ve kalb ve dimağa hulûl eder, 'araz değildir. Belki cevher-i 'ulvîdir. Nefsinî ve Hâlıkını ve ma'kûlâtî idrâk eder. Şânında ⁶⁶⁹ قل الروح من أمر ربي vârid olmuşdur. Ya'ni emr ile mevcûd olmuşdur. 'Âlem-i emirdendir. Emr, gayr-i mâddiyâtda müsta'meldir. Halk, mâddiyâtda müsta'meldir. Pes rûh, gayr-i mâddî olmağla latîf-i nûrânî ve inhilâle gayr-i kâbil ve letâfetinden nâşî a'zâya sâri olur. Ve Hazret-i Hakk sübhânehû ve Te'âlâ, rûh-i hayvânîyle beyinlerin te'lîf eyledi. Rûh-i insânî, zevc ve rûh-i hayvânî, zevce menziline

⁶⁶⁹ el-İsrâ 17/85.

kılmağla birbirine müte‘âşik oldular. Mâdâme bedende olup feyezân-ı ta‘allukî derkâr oldukça beden, hayy ve yakazân olur. Velâ bi'l külliye ya‘ni henüz ta‘allukî bâki olarak müfârik olursa beden nâim olur. Ve bi'l külliye müfârik olursa beden meyyit olur. İbtidâ, isti‘dad-i nutfede nefsi-i rahmâniyle nefh olunur. Ba‘dehû hulûl-i ecel-i mev‘ûd ile intizâ olunur. Ekser muhakkıkına göre kabirde feyezân, pertev-i âfitâb gibi ebdâna fâiz olup ba‘de's sülâ ve'l cevâb, bir mücib-i ehâdis-i şerîfe mahâllerine râci‘ ve hîn-i neşirde yine bi'l-külliye bedene müte‘allik olup ikmâl-i emr-i cezâdan sonra herkes mâkam-ı me'mûrlarına müteveccih olurlar. Ve Hakk sübhânehû ve Te‘âlâ, yed-i kudretiyle halk eylediği nüfûs içün ‘âlem-i hayâtta, âcâl-i ma‘lûme takdîr ve ta‘yin eylemiştir. (78) Müddet-i ta‘ayyüş ve bekâları munkazî oldukta ⁶⁷⁰ فإذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون ⁶⁷⁰ kerîmesi mantûkî üzere Hazret-i Bâri ‘azze şânühû idâ‘ eylediği emânet-i hayâtı istirdâd eder. Kezâlik cümle ‘âlem-i mahlûkât içün müddet-i istikrâr, ta‘yin eylemiştir. Hulûl zamânında cümlesini kahr ve i‘dâm eder. ⁶⁷¹ kerîmesi üzere zât-ı ehadiyyetden gayrî ferd-i vâhid kalmaz. Kırk gün miktarından sonra nefha-i sâniye ile cümlesini ihyâ ve muktezây-ı a‘mâlleri üzere, mücâzâtların icrâ eder. Ehl-i islâm i‘tikadî budur ⁶⁷² الله الذي لا إله إلا هو ليجمعنكم إلى يوم القيامة لا ريب ve ⁶⁷³ خلقكم ثم رزقكم ثم يميتكم ثم يحييكم ⁶⁷² ثم إليه ترجعون ⁶⁷³ ve ⁶⁷⁴ أن الله يبعث من في القبور ⁶⁷⁵ فيه ⁶⁷⁴ ve nusûs u şerîfesiyle sâbitdir. Felâsifeden, tabî‘iyyûn haşrî inkâr ederler. Zu‘mlarî budur ki insân işbu heykel-i mahsûsadan ‘ibâret olmağla mevtle fâni oldukda i‘âdesî mümteni‘dir. Zîrâ i‘âde-i mâ‘dum, mümteni‘dir derler. İlâhiyyûn felâsife, me‘âd-i rûhânîye kâil olup, me‘âd-i cismânîyî i‘âde-i ma‘dûmun imtina‘ına mebnî inkâr ederler. Hak olan, me‘âd-i cismânî ve rûhânîdir. Tâife-i mersûmenin ihticâcları budur ki bi‘aynihî ma‘dûmun i‘âdesi câizdir. Ve vukû‘î mefrûz olsa ânın mislî icâd-ı müste'nifede câiz olur. Ol müste'nifinde me‘âd-ı mezbûr ile vücûdî farz olursa, bidûni't temâyüz isneyniyet lâzım gelür. Bu ise bi'l bedâhe bâtıldır. Kezâlik bi‘aynihi ya‘ni cümle, ‘avâriz-i müşahhasasiyle ma‘dûmî i‘âde câiz olsa, vakt dahi cümle-i ‘avârizinden olmağla ma‘dûm-i mezbûr (79) vakt-i evvelinde i‘âde olunmak lâzım gelmekle me‘âd-ı mebdain ‘aynî olur. Kezâlik ‘avd ile hükm-i ma‘dûmun, hâl-i ‘ademde sıhhat-i ‘avd ile ittisâfinî iktizâ eder. Bu ise bi-dûni't temâyüz, mutasavver olmaz.

⁶⁷⁰ el-A‘râf 7/34.

⁶⁷¹ el-Mü‘min 40/16.

⁶⁷² er-Rûm 30/40.

⁶⁷³ el-Bakara 2/28; er-Rûm 30/11; ez-Zümer 39/44.

⁶⁷⁴ en-Nisâ 4/87.

⁶⁷⁵ el-Hac 22/7.

Ma'dûmât içûn ise hâl-i 'ademde temâyüz yokdur. İhticâc-ı evvellerine cevâb verilir ki imtiyâz, 'avârız-ı müşahhasa iledir. Misleyn-i mübtede'neyinde olduğu gibi. Eğer mümâsilinden min külli'l vücûh ittihâd murâd olur ise isneyniyet memnu'dur. Belki bu sûretde temâsül, tasavvur olunmaz. Ve eğer 'avârız-ı müşahhasa da ittihâd murâd olursa mülâzeme; müselleme, butlan; lâzım-ı memnu'dur. Zîrâ bu sûretde isneyniyet i'tibârî olmağla tegâyür-i i'tibârî kifâyet eder. İhticâc-ı sânilerine cevâb verilir ki zamân dediğimiz mebd'e' ve me'âdden bir şey'in 'avârız-ı müşahhasasından değildir. Eğer 'avârızdan olaydı, şahs-ı vâhid, ezminenin te'addüdî hasebiyle eşhâs-ı müte'addide olmak iktizâ ederdi. Bu ise safсата-i zâhirdir. İhticâc-ı sâlislerîne cevâb verilir ki hâl-i 'ademplerinde ma'dûmât, 'akılda mütemâyizedir. Ne kadar 'akılda mevcûd olmaz ise de ve ehl-i hak tarafından ba's ve cezâyâ bu vecihle istidlâl olunur ki me'âd fi zâtihi mebd'e' gibi emr-i mümkündür. Zîrâ ma'dûm olan şey, vücûda kâbildir. Eğer kâbil olmasa mukaddemen dahi mevcûd olmaz idi. Pes lâzım, bâtıldır. Zîrâ takdîrimizin şey-i mevcûd olduktan sonra ma'dûm oldu. Mülâzemenin beyânî bu vecih üzeredir ki eğer ma'dûm-i ma'hûd, vücûda kâbil olmasa, bi'z-zât mümteni' olur. Bi'z-zât mümteni' olsa ibtidâ mevcûd olmaz idi. Pes sâbit oldu ki vücûda kâbil (80) olmasa mevcûd olmaz idi. Kâbiliyyet ise mâhiyetten münfekk olsa mümkün-i mümteni'a munkalib olmak lâzım gelür. Lâzım ise bâtıldır. Zîrâ lâzımın melzûmdan infikâkını müstelzim olmağla dâimâ vücûda kâbiliyyetî lâzım olur. Pes şey-i merkûmun 'avde kâbiliyyetî sâbitdir. Ve felâsife, derler ki meselâ bir insân bir insânî ekl eylese, me'kûl âkilden cüz' olmak derecesinde. İmdi eczây-ı mezbûra âkil ve me'kûlün ikisinde i'âde olunmak muhâldir. Eğer birinde i'âde olunursa âher, bicemî-'i eczâe me'âd olmaz. Zîrâ beden âkil ve me'kûlün Ba'zîlarî zayi' olmak derkârdır. Cevâb verilir ki me'âd olan ol neş'etden ilâ âhiri'l 'ömr bâki olan eczây-i aslıyedir ki ânda müddeti'l 'ömr tefâvüt olmaz. Zîrâ anâsır-ı erbe'a ve rûhdan me'hûz eczâdır. Ve eczây-i me'kûle âkilde fazladır ki simen ve hüvâl ana terettüb eder. Ve eğer i'tiraz olunursa ki bu makâle tenâsühî iş'âr eder. Zîrâ me'âd olan beden-i sâni, beden-i evvel olmaz. Zîrâ hâdis-i şerîfde vârid olmuşdur ki أهل الجنة جرد مرد ya'ni cennet ehli bi'l cümle şa'r ve lihyeden âzâdedir. Ve cehenneminin dişlerî cebel-i uhud mikdârı olur. Cevâb verilir ki tenâsuh ikî bedenin bi-hasebi zevâtî'l eczâ', mugâyeretinden 'ibâretidir. Mâ nahnü fihde tegâyür hey'et ve terkîbde hâsıldır. Bir tâife dahi ba's ve haşrî nefy husûsunda bu gûne bast-ı hezeyân eylediler ki ba'sden maksûd ya meb'ûsî ilâm yâhûd meb'ûsden elemi def' ve yâhûd meb'ûsî telzîzdir. Şukûk-ı selâsede muhâldir. Zîrâ

sûret-i evvelde fi nefsihî ta'zîb-i hayvân bilâ fâidedir. (81) Bu ise hikmete münâfîdir. Sûret-i sâni'de maksûd olmak münâsib değildir. Zîrâ ol îlâm edüp ba'dehû ref-'i elem içün ba's etmekde dahi fâide yokdur. Ref-'i elem husûsunda 'ademî üzere ibkâ ana kâfidir. Sûret-i sâlise ki telzîzdir. Fi'l-hakîka bedende hâsıl olan elemî ref'dir. Meselâ ekl ve şûrb elem-i cû' ve atşî ref'den 'ibâretidir. Bunlara cevâb verilir ki îlâma müstehak olanî îlâm-ı hikmet ve adâletdir. Ve müstehakkînin elemi def' eylemek 'afv ve keremdir. Ve telzîz-i lütuf ve 'inâyetdir. Bu bâbta işbu kıt'ay-ı garrâyî İmam 'Alî kerremallâhü vecheh hazretlerinden rivâyet ederler.

زعم المنجمو الطبيب كلاهما لن تحشر الا جساد قلت اليكما

ان صح قولكما فليست بخاسر ان صح قولي فالخسار عليكما

Tabîbden murâd tabi'ıyyûn ve müneccimden murâd eflâkiyyûndur. İleykümâ عنى تبعدا mâ'nâsına ism-i emirdir. Ve bihasebi'l a'mâl herkes mazhar-ı mücâzât-ı rabbi müteâl olacakları.⁶⁷⁶ يومئذ يصدر الناس أشتاتا ليروا أعمالهم فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره⁶⁷⁶ الناس مجزيون مervî hazretlerinden mervî ان خيرا فخير وان شرا فشر⁶⁷⁷ hadîs-i şerîfiyle müsbetdir. Dahi bu bâbda âyât ve ehâdîs kesîrdir.

لأهل الخير جنات ونعمى وللكفار ادراك النكال

Lâhul khayriyyât ve ne'mî mukaddem haberdur. Zamm-i mim ve kasr ile ni'met ma'nâsınadır. Niteki büşrâ ve rüc'â beşâret ve rücû' ma'nâlarına derecât üzere ma'tûfdur. (82) للكفار و kelimesinde vâv âtîfedir. Kezâlik mukaddem haber müahhar mübtedâdir. İdrâk, cemî-'i derktir. Fethateynle yâhûd sükûn ile hufre-i nîrandan bir hufre yâhûd tabakât-ı nârdan bir tabakâdir. Hemze ile edrâk lugatinî gerçi ba'zı şürrâh, tahtîe ederler. Lâkin müvecceh değildir. Zîrâ edrâk lafzının cem'î derakât ile meşhûrdur. Edrâk-i isti'mâlî nâdirdir. Nekâl, ma'nâsınadır. İzâfetî lâmiyedir. Mefhûm u beyt mısırâ-'ı sâni-i beyt-i ûlâ, tafsîldir. Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, Ehl-i Hayrâtî ki mü'min-i mutî'den 'ibâretidir. Cennet ve ni'metler ile isâbe ve ten'im ve küffârî, derakât-ı cehîmle ta'zîb ve tenkîm eder. Ma'lûm ola ki Hazret-i Hakk celle ve 'Alâ ان أعدت للمتقين⁶⁷⁸ ve الله يدخل الذين آمنوا وعملوا الصالحات جنات⁶⁷⁷ ما لا عين رأت ولا أذن ve gilmân ve cennet ve cennetde de hûri ve gilmân

⁶⁷⁶ ez-Zilzâl 99/6,7,8.

⁶⁷⁷ el-Hac 22/14, 23; Muhammed 47/12.

⁶⁷⁸ Âl-i İmrân 3/133.

kerîmeleri ve أعد لهم سعيرا⁶⁸⁰ ve واتقوا النار التي أعدت للكافرين⁶⁷⁹ envâ-ı ni‘met i‘dâd edüp سمعت mantûkunca kâfirîn içün cehennem ve anda esnâf-ı ‘azâb ve nikmet-i tehyie eylemişdir. Hâlen cennet ve cehennem mahlûk ve mevcûddurlar. Âdem ve Havva kıssasî ve أعدت sîgalarının mâzıviyyeti, vücûdlarına delâlet eder. Kaldı ki ta‘yin-i mekânları bâbında nass-ı sarîh vârid olmadı. Ekser ‘ulemâ‘⁶⁸¹ سَقْفُ عند سدرۃ المنتهى عندها جنة المأوى⁶⁸¹ kerîmesi ve ان النار تحت الارض⁶⁸² hadîs-i şerîfî üzere cennet, seb‘ı semâvâtın fevkînde ve ‘arşın tahtında olduğuna zâhib oldular. Mu‘tezile tâifesî hâlen mahlûk değildir. Belki yevm-i cezâda halk olur derler. Delilleri budur ki: Eğer hâlen mevcûd (83) olsalar ya ‘âlem-i eflâkda yâhûd ‘âlem-i ‘anâsırda ve yâhûd ‘âlem-i âherde olurlar. Şukûk-ı selâsede bâtıldır. Şikk-ı evvel ve sâni Kur‘ân-ı Mübîn‘de vârid olduğu üzere cennetin ‘arzî olmağıla tedâhül-i ecsâmî müstelzim olmanın ‘âlem-i eflâk ve ‘âlem-i ‘anâsırda vücûdları mümteni‘ olmanın lâmahâle bu ‘âlemlerin intifâlarından sonra mutasavver olurlar. Ve şikk-ı sâlis beyinlerinde halâ tahakkukî müstelzimidir. Zîrâ felek zâtında basît ve küriyyü‘ş-şekildir. ‘Âlem-i âher mütehakkık ol dahi kürî olmağıla beyinlerinde halâ mefrûz olur. Gerek mümâsin gerek mütebâyîn olsunlar halâ ise muhâldir. Kezâlik ‘âlem-i âherde olsa, la mâhâle anda dahi ‘anâsır hâsil olur. ‘Anâsır hâsil olunca elbette bu ‘anâsıra mümâsil ve hayyizlerine mâil ve hayyizlerine, hareketi muktezî olup ve ol ‘âlemin hayyizlerinde tab‘an sâkin olur. Bu sûrette cism-i vâhid içün, bi‘t-tab‘ iki mekân olmak iktizâ eder. Bu ise muhâldir. Ya havl, ol ‘âlemin hayyizlerinde kasran dâimâ sakin olur. Bu dahi muhâldir. Ana cevâb verilir ki: İbtida, tedâhül-i ecsâm-ı ‘usûl-ü felâsifeye müte‘allik olduğundan başka fürce-i mâbeyn, cism-i âher ile memlû olmak câiz olmağıla halâ memnu‘dur. Kaldı ki cennet fevka‘-s-semâ‘ ve tahte‘-l-‘arş olunca arzları, ‘arz-ı semâvat ve ‘arâzin olmakda, kat‘an işkâl yokdur. Ve zikr olunan ‘âlemde hâsil olan anâsırın, bu ‘âlem-i anâsırına tamâm-ı hakikatde temâsülî memnû‘dur. Zîrâ sûrette yâhûd heyûlâda ihtilâfları mümkündür. Her ne kadar sıfât ve levâzımda müşterek olurlar ise ve Mu‘tezile tâifesinin bir delilleri budur ki: (84) Ef‘al-i ilâhi hîkem ve mesâlihden hâlî olmaz. Cennet ve cehennem halkî sevâb ve ‘ikâb hikmetine mebnîdir. Sevâb ve ‘ikâb ise yevm ü kıyâmetden evvel vâki‘ değildir. Bu vecihle kablü yevmi‘l kıyâme halklarında fâide müterettib değildir. Buna cevâb verilir ki: İbtidâ Hazret-i Bâriye

⁶⁷⁹ Âl-i İmrân 3/131.

⁶⁸⁰ el-Ahzâb 33/64.

⁶⁸¹ en-Necim 53/14-15.

⁶⁸² el-Hadîd 57/21.

ri'âyet-i hîkem ve mesâlih vâcib değildir. Ba'de't teslim, fâidenin mücâzâtda inhisârî, memnû'dur. Velev süllim yevm ü kıyâmetden mukaddem 'adem-i vukû'î memnû'dur. Zîrâ hâdis-i şerîfte vârid oldu ki kabirde mü'min içün cennete ve kâfir içün cehenneme birer kapû-küşâd olup mü'mine ravh-i cennet ve kâfire kerîhe-i cehennem hâsıl olur. Ve hâlen cennet ve cehennem mahlûk olup ve 'ilmullâhda olan mekânda olmaları 'azamet-i şân-ı ulûhiyete dâl olmak nümâyandır.

ولا يفنى الجحيم ولا الجنان وما أهلهما أهل انتقال

Ba'zı nüshada bu mahalde خوال عليها مراحل كون beyti sebt olunmuşdur. Lâkin ekser nüshâda olmamağla eksere ittiba' olundu. Terkibî وللجنات والتران كون zarf-ı müstekar mukaddem haberdır. كون muahhar mübtedâdır. Vücûd fi'l-hâl ma'nâsınadır. عليها zamir-i mezkûreye, küllün minhümâya râci'dir. مرور dan fi'il-i mâzîdir. احوال cem-'i hâldir, fâ'ildir. خوال cem-'i hâliyedir, sıfâtdır. Yâhûd مر kelimesi masdardır. Ahvâl, muzâfun ileyhîdir. Bir nüshada مر bedelî جرى kelimesi ve خوال ihmâl-i nokta ile meşhûd olmuşdur. Buna göre havâli, cem-'i hâliye olur. Müzeyyine ma'nâsına bu sûretde yalnız cinâna sıfât olur. Niteki ⁶⁸³ الذين يكتزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله فبشرهم بعذاب أليم ⁶⁸⁴ ba'zı müfessirîn, zamîrî yalnız fiddaya ircâ' ederler. Mefhûm u beyit budur ki cennât ve nîrân el-ân mevcûdlardır. Ve üzerlerinden ahvâl-i hâliyât mürûr etmektekedir. Tafsîli beytinden mukaddemce güzerân eyledi. ولا يفنى beytinde lâ nâfiyedir. يفنى dördüncü bâbdan fi'il-i müstakbeldir. الجحيم fâ'ildir. ولا الجنان ma'tûfdur. Cinân, kesr-i cîmle cennetin cem'îdir. وما أهلهما kelimesinde ما leyse ma'nâsınadır. اهلون cem-'i ehildir. هما kelimesine izâfet sebebiyle, nûn sâkit oldu. ما kelimesinin ismîdir. أهل انتقال haber-i mânsûbîdir. İntikâl, muzâfun ilehîdir. Vasl ile kırâati lâzımdır. Mefhûm u beyt budur ki cennet ve cehennem ve ahâlî ve sükkânlarî fenâpezîr olmaz. Ve mahâl-i uhrâya intikâl etmezler. Vasf-ı hulûd ve te'yîd ile muttasıflardır. Ma'lûm ola ki fazl ve adl-i ilâhiyle ehl-i sa'âdet, cennete ve ehl-i şekâvet cehenneme dâhil oldukdan sonra gerek cennet ve gerek cehennem ve ikisînin ehli ve sükkânları fâni ve muzmahil ve âher mahâllere müntakîl olmaz. Niteki ان الذين آمنوا وعملوا الصالحات كانت لهم جنات الفردوس نزلا خالدین فیها لا یبغون عنها ⁶⁸⁵ ان الذين كفروا من أهل الكتاب والمشركين في نار جهنم خلدین فیها ⁶⁸⁵ ve ای لا یطلبون تحویلا عن الجنة - حولاً ⁶⁸⁴ و اذا دخل أهل الجنة الجنة وأهل النار النار نادى مناد بین الجنة والنار یا أهل الجنة خلود لا موت kerîmeleriyle kerîmeleriyle و اذا دخل أهل الجنة الجنة وأهل النار النار نادى مناد بین الجنة والنار یا أهل الجنة خلود لا موت hadîs-i meşhûriyle mansûsdur. Ehl-i cehennemden murâd kâfirdir.

⁶⁸³ et-Tevbe 9/34.

⁶⁸⁴ el-Kehf 18/107-108.

⁶⁸⁵ el-Beyyine 98/6.

Zîrâ mümin-i ‘âsî, ‘âkîbet müntakîl olur. Ve sükkânlarının tansîs-ı hulûdî cennet ve cehennem dahi hulûdlarına tansîsdir. Cehmiyye tâifesi fenâpezîr olmalarına zâhiblerdir. İstidlallerî budur ki (86) fenâpezîr olmasalar, bekâ hâlinde zât-ı ilâhiyle müşâreket iktizâ eder. Bu ise bâtıldır. Cevâb verilir ki Hazret-i Bâri, vâcibü'l bekâ ve cennet ve cehennem ve ahâlîsî câizü'l bekâdır. Ve zât-ı ilâhînin bekâsı bizâtihi ve bunların bekâları ibkây-i ilâhiyledir. Kaldı ki etfâl-i mü'minîn, ehl-i cennetdir. Ve âbâ' ve ümmühâtına şefâ'at edeceklerdir. Niteki ان السقط ليقع محنطنا على باب الجنة ويقول لا ادخل الا مع ابوى hadîs-i şerîfî ana dâldir. Ve etfâl-i küffâr hakkında ihtilâf eylediler. Ba‘zîlar رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتى ينتبه Ba‘zîlar با‘zîlar رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتى ينتبه hadîsiyle ve اطفال مشركين خدام اهل الجنة ve كل مولود و عن المجنون حتى يفيق و عن الصبي حتى يحتلم hadîsleriyle istidlâl eylediler. Ve Ba‘zîlar با‘zîlar يولد على فطرة الإسلام ثم ابواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه hadîsleriyle istidlâl eylediler. Ve Ba‘zîlar با‘zîlar ولا يلدوا إلا فاجرا كفارا⁶⁸⁶ âyet-i kerîmesiyle ve Hazret-i Hatîce'den radıyallâhu ‘anhâ mervî olan hadîsiyle ihticâc سألته النبي عليه الصلوة والسلام عن أطفالها الذين ماتوا في الجاهلية ، فقال : هم في النار eylediler. Ve Ba‘zîlar dediler ki bulûğî takdirinde îmân ve tâ‘atî, ma‘lûm-i ilâhi olan etfâl, cennete ve küfr ve ‘isyânî Ma‘lûm olan cehenneme, dâhil olur. İmam Nevevî, sahîh-i müslim şerhinde, etfâl-i müşrikîn cennete dâhil olur deyü tasrîh etmişdir. Şeyh Lekânî ‘aleyhi'r rahme ta‘zîbde etfâl-i müşrikîne dâhil değildir dedi. Kâdî ‘Îyâz ve Kurtubî dahi bu kavli tashîh eylediler. Zîrâ ta‘zîb-i teklîf ve ba‘s-i Rasûl, fer‘îdir dediler. Ve bu kavle İmam Buhâri dahi mâildir. Mu‘tezile ‘inde mu‘azzeb olmazlar. Belki hadîs-i şerîfin muktezâsî, ehl-i cennetin haddâmîdir. Ve bî-cürm olan ta‘zîb zulümdür, dediler. (87) Hülâsa, bu mes'elede on vecih üzere ihtilâf olundu. Binâen ‘aleyh İmâm-ı A‘zam rahimehüllâh, tevakkuf eylediler. Lâkin gâlib olan cennete dâhil olmalarıdır. Ve Hazret-i Hatîce'nin hadîsi, etfâl-i küffârın cennete dâhil olacaklarına henüz ‘ilm-i nebevî şâmil olmamağa haml olunmak dâire-i imkâna garîbdir.

يراه المؤمنون بغير كيف وإدراك وضرب من مثال

يراه zamîrî, rabbü'l ‘izzete râci'dir. fâ'ilîdir. بغير كيف ve mecrûr mef'ûlden hâldir. كيف هو و كيف لونه و كيف شكله. كيف lafzî keyfiyyet demektir. وإدراك و ضرب ma'tûflardır. makâlesinden yâhûd ‘ayn-ı râiden hâric, şuâ‘î basarînin mer'iyye ittisâlî yâhûd mer'î ile râi beyinlerinde mesâfe ve cihet ve mekân ve muvâcehe ve sûret-i mer'inin mir'at-ı ‘ayn-ı râide, irtisâmından ‘ibâretidir. İdrâk, mer'îyî ihâta ve cevânib ve hudûduna vukûf, tahsîlîdir. Ve darb, nev' ma'nâsnadır. Mefhûm u beyit budur ki Hazret-i Hakk celle ve ‘Alâ cennetde mü'minin-i mükerremîne, ‘arz-ı lutf-i dîdâr edüp mü'minîn dahi keyifsiz ve

⁶⁸⁶ Nuh 71/27.

yine ve hakîkatine idrâksiz ve süver-i mahlûkadan bir sûrete müşâbehetsiz cemâl-i şerifleriyle şerefyâb olacaklardır. Cennet etmiş tutâlim Ahmed-i cihân mülken bahâr / Hiye ma‘âzallah cehennemdir banâ dîdârsız. Ma‘lûm ola ki rü'yetullâh mes'elesi a‘zam-i mesâil-i i‘tikâdiyedendir. İkrâr edenler, ol sa‘âdete mazhar ve inkâr edenler hırmânla mükedder (88) olacaklardır. Şerh-i Mevâkîf’da mestûrdur ki eimme-i Ehl-i Sünnet ittifâk ettiler ki dünyâ ve âhirette rü'yet-i ilâhi, ‘aklen câizdir. Dünyâda rü'yetin cevâzında ihtilâf eylediler. Ekserî kâillerdir. Kezâlik menâmda rü'yete de ba‘zılar kâil ve ba‘zılar münkir oldular. Lâkin hakk olan câizdir. Hatta Şah Şucâ-‘ı Kirmânî ve kurrây-i seb‘adan Hamza ve ba‘zı meşayih-i selef, ol şerefle müşerref oldukları meşhûrdur. Ve rü'yet, münâfî-i müşahede-i kalbiyye olmamağla, teb‘id olunmaz. İmâm Beyzâvî ‘aleyhi'r-rahme dahi dünyâda rü'yetin vukû‘ına zâhibdir. Hatta Sûre-i Bakara'da *وإذ قلتم يا موسى لن بل الممكن أن يرى رؤية منزهة عن الكيفية، وذلك للمؤمنين* ⁶⁸⁷ *âyet-i kerîmesinin tefsîri hilâlinde* *في الآخرة ولأفراد من الأنبياء في بعض الأحوال في الدنيا* *ibâretiyle ikrâr eyledi. Cümle-i mu‘terize olmak üzere bir meclisde ‘ulemây-ı i‘lâmdan birkaç zevât-ı kirâm, Beyzâvî merhûmun, zikr olunan الانبياء والافراد من kavlinde istişkâl eylediler. Ya‘ni mazhar-ı rü'yet olan peygamberlerden murâd kimlerdir. Ba‘zı mertebe beyinlerinde, muhâvere güzerânından sonra bu hakîr-i bî-bizâat, murâd-ı şâh-i müsned, hatmiyyet-i ‘aleyhi's-salâtü ve's-selâm olup ta‘zîme binâen, cem-‘i ‘üvnâıyla îrâd olundu, dediğimde nev-‘i istisgâr ile kabûl eylediler. Niteki ‘asrımız ‘ulemâsının hâlleri budur. Ba‘dehû itmnân diyerek ba‘zı hâşiye istihzâr eylemeleriyle bi-hamdihî te‘âlâ, beyânımıza muvâfık zuhûr eyledi. Bu mu‘amele-i bâ‘îdü'l mücâmele meşhûdumuz olacak nezâketle kendilere suâl eylediğimde asıl şübhe-i kaviyye budur ki Beyzâvî merhûm fi-zâtihi (89) kâmil olmağla ruhsuz kelime îrâd eylemez. Pes *ولأفراد* *üvnâıyla zikr edüp ve ferdün mine'l enbiyâ' ve ba‘z-ı mine'l enbiyâ' ‘ibâretî gibi sâir ‘ibâre ile ta‘bir eylemeyüp, işbû efrâd mâddesine tahsîsin nüktesi nedir dediğimizde bi'l-cümle tela‘süm edüp ‘akîbet sükût eylediler. Ba‘del istîzân bu güne tevcîhe ictisâr eyledim ki Beyzâvî merhûm sûfiyyeden olmağla efrâd ta‘bîri, sûfiye ta‘birâtından Hazret-i Rasûlullâh'a mahsûs vasıfıdır. Niteki Fusûs'da Şeyh-i Ekber kuddise sirruh *كلمة فردية في فص محمدية* *ibâresiyle îrâd eyledi. Ve yine sûfiyye Hazret-i Rasûlullâh, üç ferdiyyetî hâvî olmağla ta‘birâtlarında hemîşe efrâd itlâk ederler. Dâvud-i Kayserî ‘aleyhi'r-rahme, makâm-ı mezbûr şerhinde tafsîl etmişdir. hafî olmaya ki Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at mezheberî budur ki Hakk sübhânehû ve Te‘âla mü'minîne***

⁶⁸⁷ el-Bakara 2/55.

âhiretde bilâ keyf mer'î olmak, 'aklen sahîhdir. Mu'tezile ve Felâsife ve Havâric ve Zeydiyye tâifeleri nefis-i rü'yetde ve Müşebbihe ve Kerrâmiyye levâhık-ı rü'yetde muhâlif ettiler. Zîrâ Müşebbihe ve Kerrâmiyye hâşâ cihet ve imkân ve sûret isnâd ederler. Binâen 'aleyh rü'yetî tecvîz ederler. Ammâ Mu'tezile inkâr ederler. Temessüklerî لا تدرکه الأبصار⁶⁸⁸ kerîmesinedir. Bu âyet-i kerîmeye ikî vecihle mütemessiklerdir. Vech-i Evvel: Basar ile idrâk, rü'yetle müterâdifdir. Yâhûd ehadühümâyî isbât ve âherî nefy eylemek sahîh olmaz. Haysiyyetiyle mütelâzimlerdir. Ebsâr lafzî ise cem' mahallî bi'l-lâm vârid oldu. Hasebi'l usûl, sîga-i 'umûmdur. Bu cihetle âyet-i merkûmeden müstefâd oldu ki Hakk Te'âla'yî ferden ferîde göremez. Vech-i Sâni: Kerîme-i merkûme hasebi'l makâm, 'adem-i mer'iyyetle (90) temedduh içün mesûk olmağla, vücûd ve rü'yet naks olur. Naksdan tenzih ise vâcibdir. Anlara cevâb verilir ki basar ile idrâk rü'yetle müterâdif ve mütelâzim olmaları memnû'dur. Belki rü'yetten ehasdır. Zîrâ idrâk, mer'inin 'ayinde irtisâmî ve şu'â-ı basârînin 'ayinden hurûc ve mer'îye ittisâliyle meşrûtdur. Ana mebnî رأيتُهُ وما إدركُهُ بصرى denmek sahîhdir. Pes idrâkî nefiyden rü'yetin nefyi lâzım gelmez. Kezâlik câizdir ki menfî olan ebsârın işbu 'âlem-i dünyâda muttasıf olduğumuz kuvvetle idrâkîdir. Belki ana hamlî zâhir ve mütebâdirdir. Zîrâ kelâmî vâki' müte'ârifeye haml eylemek âtiye hamilden evlâ ve ensebdir. Kezâlik لا تدرکه الابصار kazîyyesi selb-i 'umûmî müfiddir. 'Umûm selbi, müfid değildir. Zîrâ لا تدرکه الابصار kazîyyesi, 'umûmî müfid olmağla selbî, selb-i 'umûm olur. Bu sûretde ref' icâb-ı küllî olmağla selb-i cüz-î kuvvesinde olur. Ya'ni ba'zilar idrâk eylemez, demek olur. Kezâlik rü'yet mümteni' olsa, nefy-i temeddühî müstevcib olmaz. Zîrâ temeddüh kâbili'r-rü'ye olup hicâb-ı kibriyâ ile mütemetti' ve müte'azziz olduğuna mebnî, mer'î olmamaktır. Ehl-i Sünnet, rü'yetin cevâzını delâil-i nakliye ve 'akliye ile isbât ettiler. Delâil-i nakliye, bu kitabda serd eylediğimiz beş delîldir. Evvela: ⁶⁸⁹ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة Zîrâ nazar eğer rü'yetden 'ibâretdir denirse, matlûb hâsıl olur. Ve eğer mer'î cânibine, rü'yet içün taklîb⁶⁹⁰ hadekeden 'ibâretdir denirse râi ile Hudây-i Müte'âl meyânında, mukâbele muhâl olmağla, müsebbibî olan rü'yete haml olunur. Zîrâ sebepî zikr edüp (91) müsebbibî irâde eylemek, ahsen-i vücûh-i mecâziyedendir. Kaldı ki إلى ربها kelimesinde إلى lafzî ni'met ma'nâsına olan إلى kelimesinin müfredî olmağla ناظرة kelimesi منتظرة ma'nâsına

⁶⁸⁸ el-En'âm 6/103.

⁶⁸⁹ el-Kıyâme 75/22-23.

⁶⁹⁰ Yazma nüshalarda kelime, تقلب olarak geçerken matbu nüshalarda تقلب şeklinde yer almıştır. Müellif Nüş. s.77; Esad Efendi Nüş. s.72; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.91; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.85; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.85.

olmağla haml eylemek, sahîh değildir. Niteki Mu‘tezile ana haml ettiler. Zîrâ nazarî, mûris-i gamm ve ızdırâb olan intizâra haml etmek, kat‘î kabîhdir. Niteki الانتظار أشد من النار derler. Hâlbûki âyet-i merkûme, dâr-ı sürûrda me‘ad ve müheyyâ olan ni‘am ve eltâf-ı ‘aleyhiyî beyân içün mesûktur. Eğer suâl olunursa ki âyet-i merkûme, siyâk ve sibâk karînesiyle hâlet-i nazar, ehl-i cennet ve cehennem cennet ve cehennemde istikrârlarından mukaddem olmağla delâlet eder. Zîrâ sibak ki وجوه يومئذ kerîmesidir. Siyâk ki, تظن أن يفعل بها فاقرة⁶⁹², kerîmesidir. Nâصرة⁶⁹¹ Mefhûmlarî kable'l istikrâr olmağla, intizâr-ı ni‘met ba‘del bişâre ve intizâr-ı ‘azâb, ba‘de'l inzâr olmağla, ba‘de'l bişâre, intizâr-ı ni‘met nazâret-i vechî müstetbi‘ı sürûr, ba‘de'l inzâr, intizâr-ı nikmet, şiddet-i ‘abâset-i vechî, müstâ‘kib-i gamm ve keder olduğu zâhirdir. Ana cevâb verilir ki bu suâl ve vusûl-i ni‘met ve ‘azâbın teykkununa mebnîdir. Tâki intizâr-ı ni‘am, surûr ve intizâr-ı nikam ğumûmî, müstetbi‘ ola. تظن انها kavli-i şerîfi ise buna âbâ olmağla, ihbâr olunan hâlet, hâl-i istikrâdadır. و ظن فعل شيئا فشيئا görecekleri ‘ukûbât-ı mütenevvi‘aya nisbetledir. Yâhûd devâmına nisbetledir. Ve bu haml, muktezây-ı makâm olan va‘idde eblağdır. Kezâlik bizim te‘vîlimiz, ezher ve akrebdir. Ezheriyyetî (92) budur ki nazarî itlâk edüp rü'yeti murâd eylemek, kesir-i şâyî‘dir. Husûsan vech ve cemâle muzâf oldukda ve ezhâna mütebâdir olan الى kelimesi, harf-i cer adâdından olan الى olmaktadır. Nazar lafzî dahi, ânı müeyyiddir. Zîrâ ekser-i nazar mâddesî الى ile müte‘addî olur. müfredî olan إليه tabâdür garîbdir. Niteki rab kelimesinden ve hâşâ ve ‘alâ kelimelerinden mütebâdir olan harf-i cer olandır. Yoksa fi‘il-i mâzî olanı be‘iddir. Ve te‘vîlimizin akrebiyyetî budur ki rü'yet-i nazara intizârdan akrebdir. Ve haml-i ‘akreb, Ahsen ve ensebdir. Sâniyen: سترون ربكم يوم القيامة كما ترون القمر ليلة البدر لا تضامون في رؤيته İşbu hadîs-i şerîfidir. ای كما لا تشكون في رؤية القمر ليلة البدر لا تشكون في رؤيته تعالى عيانا في الآخرة. İşbu hadîs-i şerîfi, kibâr-ı sahâbe ve eimmeden yirmi bir nefer, zevât-ı kirâm rivâyet eylemekle meşhûrdur. Hadîs-i meşhûrî inkâr eden mübtedi‘adır. Sâlisen: Hazret-i Mûsâ ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi's-selâm rabbül ‘izzetten رب أرني أنظر إليك⁶⁹³ üzere rü'yeti, niyâz eyledi. Eğer Hakk sübhânehû ve Te‘âla'nın rü'yeti mümteni‘ olduğuna ‘âlim değilse, Hazret-i Mûsâ sıfât-ı ilâhîyeden bir sıfâta ‘âlim olmamak iktizâ eder. Bu ise bâtıldır. Husûsan Mu‘tezile ‘inde ve eğer mümten‘i'r-rü'ye olduğunu bildiği hâlde niyâz eylediyse, âbis-i billâh olmak iktizâ eder. Bu dahi bâtıldır. Eğer bu delîle i‘tirâz

⁶⁹¹ el-Kıyâme 75/22.

⁶⁹² el-Kıyâme 75/24-25.

⁶⁹³ el-A‘râf 7/143.

olunursa ki Hazret-i Mûsâ rü'yetin imtinâ'mî bilir. Lâkin niyâzî kavmî dahi, bilmek içün idi. Hatta kavmî ⁶⁹⁴ لن نؤمن لك حتى نرى الله جهره idi. Bu sûretle (93) cevâz-ı rü'yete delîl olmaz. Ana cevâb verilir ki kavm-i Hazret-i Mûsâ eğer mü'minler ise Hazret-i Mûsâ'nın rü'yet-i ilâhi mümteni'dir deyü ihbârî kifâyet eder. Eğer kâfirler ise ahkâm-ı ilâhîde tasdîk eylemez. Hâlbûki min gayri delîl, nassın zâhirinden 'udûldür. Zîrâ nass-ı mübîn ⁶⁹⁵ قال رب أرني 'ünvânıyla vârid oldu. إزهم يُنظروا اليك 'ünvânında vârid olmadı. Ve cevâbında Hakk Te'âlâ, لن تراني buyurdu. لن يرونى buyurmadı. Râbi'an: Hazret-i Bâri 'azze şânühû ⁶⁹⁶ انظر إلى الجبل فإن استقر مكانه فسوف تراني mantûkî üzere, rü'yetî cebelin istikrârına ta'lik eyledi. İstikrârî ise mümkündür. Zîrâ cisimdir. Ve her cisim mümkün'ül istikrâr olmağla, mümkün ta'lik, imkân-ı rü'yete delâlet eder. Eğer suâl olunursa ki mu'allekun 'aleyh ya'nî istikrâr-ı cebel mümkün değildir. Zîrâ ta'lik olunan tecellî hâlinde istikrârdır. 'Ale'l-ıtlâk değildir. Eğer 'ale'l-ıtlâk olsa, rü'yet hâsıl olur idi. Rü'yet ise bi'l-ittifâk menfîdir. Pes bu vecihle âyet-i kerîmenin ma'nâsî cebel-i rü'yete tâkat getûrüb hâl-i tecellîde mekânında istikrâra muktedir ise ya Mûsâ sende tâkat getûrürsen, demek olur. Cebel ise ol hâlde ⁶⁹⁷ فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا mantûkunca, müteharrik oldu. Ana cevâb verilir ki mukaddemât-ı mesrûdenin teslîmi takdîri üzere cebelin hâl-i taharrüküye, istikrârî mümkündür. Hakk Te'âlâ, hareket bedelî, sükûn halk eder. Mümteni' olan ancak hareket ve sükûnun ictimâ'îdir. Bu vech üzere de, serd-i cevâb olunur ki cebele nazar ile emr-i (94) hâlî değil ya hareket yâhûd istikrâr hâlinde olur. Sûret-i evvel olur ise istikrâr ان kelimesiyle, mu'allak olan müstakbele nazardan sonra vâki' olur. Bu ise bi'z-zarûre mümkündür. Ve eğer sûret-i sâni olursa mu'allekun bih, devâm-ı istikrâr olmağla bu dahi mümkündür. Hâmisen ⁶⁹⁸ فلما تجلى ربه للجبل mantûkî üzere cebele tecelli-i ilâhi vâki' oldu. Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî tahkîki üzere tecelli-i merkûm, cebelde, hayât ve 'ilm ve rü'yet halkdan 'ibâretdir. Hatta cebel, müteessir olmağla mündekk oldu. Bu cihetle tecellî cevâz-ı rü'yete delâlet etmişdir. Ve Mu'tezile tâifesinin inkâr-ı rü'yetde bir delîllerî dahi budur ki ⁶⁹⁹ لن تراني يا موسى âyet-i kerîmesinde لن kelimesi te'yîd içündür. Hazret-i Mûsâ ebedî görmeyecek, gayrî dahi görmez. Zîrâ fasla kâil yoktur. Ana cevâb verilir ki

⁶⁹⁴ el-Bakara 2/55.

⁶⁹⁵ Âyet-i kerîmenin "رب أرني" kısmı el-Bakara 2/260 olup Hazret-i İbrahim hakkında "Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster" meâlindedir. el-A'râf 7/143'te ise "قال رب أرني" şeklinde olup Hz. Musa'nın "Rabbim bana kendini göster seni göreyim" ifadelerine işaretir.

⁶⁹⁶ el-A'râf 7/143 Metinde ve diğer nüshalarda yer alan ف harfi âyet-i kerîmede yoktur.

⁶⁹⁷ el-A'râf 7/143.

⁶⁹⁸ el-A'râf 7/143.

⁶⁹⁹ Meryem 19/26.

bahsimiz rü'yetin cevâzındadır. Âyet-i merkûme ise cevâzın nefyine dâl olmayup vücûdun nefyine dâl olduğunda iştibâh yokdur. لا يجوز رؤيتي Yâhûd انى لست بمرئى 'ünvânında vârid olsaydı, cevâzın nefyine istidlâl olunur idi. Kezâlik لن kelimesinin te'yîde delâletî müselleme değildir. Belki nefyi te'kid içündür. Niteki Meryem radiyellâhü 'anhâdan hikâyeten Kur'ân-ı Kerîmde, ⁷⁰⁰ فلن أكلم اليوم إنسيا âyet-i kerîmesinde vârid olmuştur. Ya'nî لن kelimesi yevmehû mukârin olmuştur. Te'yîd ile tevkît beyinde tenâfi vâki'dir. Ve te'yîd içün olduğu müselleme olsun. Lâkin te'yîd ile müddet-i devâm-ı dünyâ irâdesi câizdir. Niteki ⁷⁰¹ ولن يتموه أبدا بما قدمت أيديهم âyet-i kerîmesinde (95) vârid olmuştur. Ya'nî Hakk Te'âlâ haber verdi ki küffâr-ı ebedî mevâtî temennî eylemezler. Ba'dehû ونادوا ربك ⁷⁰² ليقتض علينا ربك âyetiyle âhirette mevâtî temennî eyleyeceklerini ihbâr eyledi. Bu cihetle câizdir ki nefy-i rü'yet, dünyâyâ müte'allik olup âhirete mülâzik olmaya. Ve Mûsâ 'aleyhi's-selâm dünyâda niyâz etmekle, nefyi dahi dünyâyâ mutasarrif olmak zâhirdir. Delîl-i 'aklî budur ki rü'yet fi'ilî, lâ mahâle cisim ve cevher ve 'araza müte'allik olmağla eşyây-ı merkûmenin rü'yetî beyinlerinde hükm-i müşterek olur. Pes hükm-i müşterek içün 'illet-i müşterekenin vücûdî lâzımdır. Ol 'illet-i müşterekeye vücûd, ya hudûs yâhûd imkân olur. Hudûs vücûd, lâhik ve 'adem-i sâbıkdan 'ibâret olmağla derece-i 'illiyetten sâkıtdır. 'Adem ise ne 'illet ve ne şatr-ı 'illet olur. Kezâlik imkânda i'dâmî olmağla illiyetten sâkıtdır. Pes 'illet-i müşterekeye vücûd olduğu sâbit oldu. Hazret-i Hakk mevcûd olmağla rü'yetî câizdir. Lâkin bu istidlâlde emâre-i za'f olmağla, husemâ' tarafından bu vech üzere i'tirâz vârid olur ki ibtidâ mer'î cisim ve cevher olduğu memnû'dur. Belki ezvâ' ve elvân sûtûh gibi a'râzdır. Velez süllim hükm-i müşterekî, 'illet-i müşterekeye ile ta'lîl, memnû'dur. Meşhûd ve mahsûsdur ki harâret, nâr ile ziyây-i şems beyinde müşterekdir. Hâlbûki nârda 'illiyet, tabî'at-i nâriye ve şemsde, 'illet-i tabî'at ziyâdır. Bunuda teslîm edelim. Lâkin bu mezkûrede inhisârî memnû'dur. Zîrâ husûl fi'l-cihet gibi mezkûrdan hâric, şey-i âherde bulunmak câizdir. Kezâlik sizin 'indinizde, (96) her şey'in vücûdî hakkînin 'aynîdir. Bu sûrette eşyây-ı mezkûre beyinlerinde müşterek olmak, ihtimâlden ba'iddir. Bunuda teslîm edelim. Lâkin 'ademînin 'illiyete sâlih olmaması, müselleme değildir. Vâkı'a, eğer mu'allel olsaydı sâlih olmaz idi. Madde ise vücûdi değildir. Zîrâ mu'allel, rü'yetin cevâzîdir. Cevâz, imkân ma'nâsına olmağla 'ademîdir. Kezâlik delîlimiz vech-i âtî üzere menkûzdur. Zîrâ melmûsiyyet ve mahlûkiyyet ve kevnün

⁷⁰⁰ Meryem 19/26.

⁷⁰¹ el-Bakara 2/95.

⁷⁰² ez-Zuhruf 43/77.

fi'l-cihet ve sâir evsâfin sıhhatî, a'râz ve cevâhir ve ecsâm beyinlerinde müşterekdir. Hüküm-i müşterek içün ise 'illet-i müştereke lâzımdır. Ol 'illet-i müştereke ya mekân yâhûd hudûs yâhûd vücûd olur. İmkân ve hudûs zikrelediğiniz gibi derece-i 'illiyetten sâkıt olmağla vücûd, müte'ayyen oldu. Allah'ü zül' celâl mevcûd olmağla bu mahâlâtı, zât-ı akdesi tevârüd eylemek sahîh olur. *تعال الله عن ذلك* Ba'zı muhakkıkîn bu gûne istidlâl eylediler ki Hazret-i Hakk sübhânehû ve Te'âla 'ayn-ı zâtınî idrâk eder. Ve rü'yet, havâs-ı bâkiye ile idrâk olunmayan şey'i idrâk olmağla zât-ı ilâhi mutlakâ rü'yete kâbil olur. Zîrâ kâbiliyyet, zât-ı kâbildendir. Zâttan olan şey ise bir şey'in ihtilâfiyla muhtelif olmamağla bizim başarımıza nisbetle de kâbil olur. Ve eğer tefâvüt sâbit olursa, rü'yetî, kâbil-i zât, cihetden olmayup belki müşahede-i mer'iyeye kuvvetî olmamağla, râî cihetinden olur. Bizim 'uyûnumuz ise rü'yetî mümkün olan eşyâyî, râî olmağla, müşahedeye kavî olur. Pes rü'yet-i ilâhi sahîh olur. Ve eğer zât-ı ilâhi rü'yetî mümkün olan eşyâdan azamet ve kibriyâ' vasıflarıyla mümtâz olmak hasebiyle 'uyûnumuzda müşahedeye kuvvet yok ise Hakk celle ve 'Âlâ ol kuvvetî (97) halk eyledikten sonra rü'yete kâdir oluruz. Mü'minûn ise cennetde ruhâniyyûn olup hucüb-i rayb ve zünûn ve şükûk ve ağlâttan mütehâllis küdürât-ı sâireden sâfi olmağla, Hazret-i Hakk mekân ve cihetden ve sâir emârât-ı hudûsdan müberrâ tecellî eyledikde görmeleri câizdir. Kaldı ki melek ve cin ve rûh gibi mevcûdâtın bizlere mer'î olmasına âdet-i ilâhi cârî olmamağla, anlara rü'yetimiz ta'alluk eylemez. Yoksa rü'yetleri muhâl değildir. Hazret-i Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem Cibrîl-i Emînî bi'd-defe'at gördüler. Ve 'Aliyyü'l Kârî, Celâl Süyûtî ve Bulkînî rahimehüllâhtan nakleder ki melâike ve cin tâifesi dahi şeref-i rü'yetle müşerref olacaklardır. Ve nisvânın rü'yetinde makâle vardır. Lâkin umûm nusûs iktizâsî anlarda mahrûm olmazlar. İnşallâhü Te'âlâ, cümlemiz ol ni'metle mütene'im oluruz.

فَيَسُونَ النِّعِيمَ إِذَا رَأَوْهُ   فَيَا خَسْرَانَ أَهْلَ الْإِعْتِزَالِ

Fâ-ü finisun ta'kîb içündür. نيسون nisyândan cem-'i ğâib-i müstakbeldir. Nisyân burada terk ma'nâsınadır. Fâ'ilî, mü'minûna râci'dir. النعيم Mef'ûlîdir. Cümlesi, يراه المؤمنون cümlesî, üzere ma'tûfdur. في الجنة ينسون النعيم sebkindedir. فيا خسران kelimesinde fâ' cezâiyyedir. يا harf-i nidâdır. خسران mansûb, münâdâdır. Ehl, kelimesine muzâfdır. ان كان الامرُ كذلك فيا خسارة المعتزلة على أنفسهم اخضرى فهذا وقتك mevkî'indedir. Yâhûd münâdâ mahzûfdur. يا قوم اخضروا خسار المعتزلة و خسران و في'îl-i mahzûfla mansûbdur. المعتزلة kuvvesindedir. Ref-î hüsrân câiz değildir. Bu gûne nidâlar, mahzâ, makâm-ı isti'zâm ve isti'câb olmağla, sâmi'îne (98) tenbîh içün irâd olunur. Niteki Kur'ân-ı mübînde يا بشرى

يا ضيعة الملك والدين الحنيف وما تلقاه من حادثات الدهر باحسرة على العباد⁷⁰³ ve kerîmeleri ve beyt تلقاء من حادثات الدهر باحسرة على العباد⁷⁰³ beytî bu vetîre üzeredir. Gûyâ ki bu gûne ahvâl, bedâ'at yâhûd beşâ'at ve fezâ'at⁷⁰⁴ cihetleriyle nevi'lerinden 'ale'l kemâl, mümtâz olmalarıyla mütecessim ve zevi'l hayât menziline, tenzîl olunur. Na'îm ve nu'mâ ve ni'met bir ma'nâyadır. Hüsrân, hasâret ma'nâsınadır. Mefhûm u beyt budur ki mü'minûn u mükerreremûn dâru's-sürûrda, likây-i şeref-i iltikây-i rabbâniyle mesrûr ve istifâza-i nur-i hubûr eyledikde cennetin cümle-i ni'am ve metâyibinî, hâtırlarından ferâmüş ederler. Zîrâ cennet ve cümle-i letâif ve ni'metî, didâr-ı ilâhîye nisbet, neyyir-i a'zame mukâbil, zerre ve i'dâd-ı gayri mütenâhiye muhâzî merre mesâbesindedir. Ma'lûm ola ki Mu'tezile tâifesî ki ekser mu'azzamât-ı 'akâyid hakkında Ehl-i Sünnet'e muhâlefet ederler. Reislerî Vasıl b. 'Atâ, nâm-ı kimesnedir. Hasan Basrî 'aleyhi'r-rahme, meclis-i şerîflerine hâzır olur idi. Bir gün irtikâb-ı kebîre mes'elesinde, mürtekib-i kebîre ne mü'min ne kâfirdir deyüp, küfür ve îmân beyninde, menzile isbât eylemekle, Hasan Basrî 'aleyhi'r-rahme قد اعتزل عنا buyurmağla, min ba'd Ana ve etbâ'ına Mu'tezile itlâk olundu. Kendi nefislerine ashâb-ı 'adl ve tevhîd itlâk ederler. Zîrâ Hazret-i Hakk üzere, sevâb-ı mutî' ve 'ikâb-ı 'âsî, vâcib ve zu'mlerince tevhîde münâfî olan sıfât-ı kadîme, müntefîdir, iddi'âlarına mebnî. Ve muhâlefet eyledikleri, mu'azzamât-ı 'akâyidin biri dahi zikr olunan rü'yet mes'elesîdir. Vech-i muharrer üzere rü'yetî inkâr ederler. أنا عند ظن عبدي بي hadîs-i kudsîsî (99) üzere menâlleri hirmân-i ni'met-i rü'yettedir. Zîrâ zann kelimesi, bu makâmda yakîn ve i'tikad ma'nâsınadır. Hatta ezdâddandır, derler. Ma'nây-i şerîf bu olur ki 'abdîm benî mücîbü'd da've i'tikâd ederse, du'âsını kabûl ederim. 'Afv ve ğafûr i'tikâd ederse, 'afv ve ğufrânıma mazhar ederim. Cennetde mer'î i'tikâd ederse, rü'yetime nâil, hülâsa ne gûne i'tikâd ederse, vîfk-ı i'tikâdı üzere tecellî ederim demektir. Ve bu ma'nây-ı müeyyid, hadîs-i şerîf vârid olmuşdur. Mefhûm u münîfî budur ki 'ibâdetde mütesâvi iki kimse fazl-i ilâhî ile cennete dâhil olduklarında birisine derece-i 'âliye 'inâyete olunur. Diğeri Ya Rabbi bu kulun ile 'ibâdetimiz berâber idi. Şimdi nâil-i derece-i 'ulyâ olmasının sebebi nedir deyü suâl eyledikde, Hazret-i Hakk celle ve 'Alâ buyurur ki bu kulum dergâhı uluhiyyetimden derece-i refî'a recâ edüp, sen âteştin necât istid'â eder idin, her kula mes'ûlini i'tâ ederim. Ana binâen, Hazret-i Rasûl-i Ekrem sallâhü 'aleyhi ve sellem,

⁷⁰³ Yâsîn 36/40.

⁷⁰⁴ Yazma nüshalarda فضاة şeklinde yazılan ibare, matbu nüshalarda hataen فضاة olarak yazılmıştır. Müellif Nüş. s.83; Esad Efendi Nüş. s.77; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.99; Takvimhane-i Âmirî, 1266/1850, s.91; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.91.

ashâb-ı kirâma سلوا الله الدرجات العلى فإنما تسألون كريما buyurdular. Kaldı ki, rü'yeti inkâr ile Mu'tezile tekfîr olunmaz. Zîrâ inkâra tasaddîleri, berâhin-i 'akliye ile olup ve rü'yete dâl olan âyât ve ehâdîsi te'vil ederler. Müevvil ise mükezzib olmaz. Eğer te'vîl, tekzîb olsa cemî-'i firka, mükezzib olmak iktizâ eder. Fezleke-i beyân-i sa'âdetmend olan ehl-i îmân hatîre-i cinânda, mazhar-i tecelli-i likây-i rahman olduklarında hadd ve kıyâsdan efzûn ve takvîm ve mikyâsdan bîrûn ve lezzetî من لم يذق لم يعرف zâikasına menût ve keyfiyeti, bâsirasına meşrût, ni'am-ı gûnâ gûnî görecek herkes kendi (100) nefislerini ferâmuş ederler. Zîrâ dîdâr-ı ilâhîden eâzz ve a'zam eltâf ve ni'am yokdur. Matlab-i a'lâ ve maksad-ı aksâdır. Ehl-i hakîkatin cenneti, lisâna aldıkları mahzâ, ol şerefi iltikâya vesîle-i mekânı olduğuna mebnîdir. Yoksa "Behiştî andıkça zâhid ekl ve şürbün lezzetin söyler." müeddâsi Zâhid, 'abdül bâtın gibi hûri ve gilmân hevâsi ve et'îme ve eşribe iştihâsına mebnî cennet niyâzında olmazlar. Bahsimize dâir bir hadîs-i şerîf dahi, meşhûd olmağla sebt olundu. روى ان النبي عليه الصلاوة و السلام انه قال بينما اهل الجنة في الجنة اذ سطم عليهم نور فاذا الرب جل علا قد اشرق عليهم فلا يعطون في الجنة شيئا اقرلا عينهم ولا اسر لقلوبهم من النظر الى الله تعالى فاذا احتجب عنهم بقى نوره و بركتته فيهم

وما ان فعل اصلح ذو افتراض علي الهادى المقدس ذو 705 تعالى

ما leyse ma'nâsınadır. İn kesr-i hemze ile zâidedir. Ba'zîlar muhaffefedir. Zâmir-i şân mahzûfdur, dedi. Lâkin zâmir-i şân mansûbun ان meftûha-i muhaffenin gayrîde hazfî, za'îfdir. فعل mübtedâ, اصلح sıfatîdir. Ba'zı nüshada nasbla ذا افتراض vâki' olup, şârihi ما kelimesine haber-i mansûb tertîb eylemiş. Lâkin sedîd olmadığı bedîddir. Zîrâ kütüb-i nahviyede musarrahdır ki ان kelimesi, mâ kablinde olan mânın 'amelini mubtildir. Zîrâ ما kelimesi ليس kelimesine müşâbeheden nâşi 'âmîl olmağla, 'amelde za'îfdir. Kendi ile ma'mûli meyânı münfasıl olacak 'amelmânda (101) olur. ان kelimesi bu gûne mahâllerde, kûfiyyûne göre nâfiye-i müekkidedir. Zâide değıdir, demekte sahîh olmaz. Meğerki beyinleri mefsûl ola. Ve ittizân içûn اصلح kelimesinde kâin hemzenin herekesi mâ kablinin tenvînine nakl olunmak lâzımdır. ذا افتراض ve vücûb ma'nâsınadır ki vâcib te'vilindedir. هادى kelimesine müte'allikdir. هادى esmây-ı sıfatîyedendir. المقدس takdîsden, ism-i mef'ûldür. Şân-ı ulûhiyyete nâşâyân olan nekâyisden münezzeh ma'nâsına sıfat-ı selbiyyedir. ذوالرفعة و العظمة, ذو تعالى. Mefhûm u beyit budur ki Hakk celle ve 'Alâ üzere, 'ibâdı ri'âyet içûn îmân ve sâir a'mâl-

⁷⁰⁵ Esmâü'l-hamseden biri olan ذو, müellif nüshasında "ذى التعال" şeklinde yer almaktadır. Diğer nüshalarda ise olarak yazılmıştır. Bkz. Müellif Nüş. s.85; Esad Efendi Nüş. s.79; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.101; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.93; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.94.

i sâliha gibi aslah, ef'âl-i vâcib değildir. Zîrâ Hakk Te'âla fâ'il-i muhtârdır. Murâd ederse işler ve murâd ederse işlemez. Ma'lûm ola ki bu mes'elede Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile meyânında ihtilâf vâridir. Ehl-i Sünnet 'inde, Hakk Te'âlâ, 'ibâda, aslah olanı irâde ve halk eylemek vâcib değildir. Zîrâ ulûhiyet 'ubûdiyyete muhtas olan vücûba münâfi olduğundan başka vücûb-i ahkâmıdan olmağla, hâkime muhtâcdır. Bu ise iki vecihle ulûhiyyete münâfidir. Ve Hakk Te'âlâ'ya aslah vâcib olsa cemî-i halkî, dârü's selâm-ı islâma, hidâyet eder idi. İmân ve küfür ile 'ibâdın ihtilâfında ise izhâr-ı 'adl ve îsâr-ı fazl-ı hikmeti mündericidir. Kezâlik vücûb-ı aslah, cenâb-ı bârinin 'ibâdı üzere hidâyet ve rızık ve sıhhat gibi fezâil ile minnetin ibtâlîni müstevcibdir. **(102)** Zîrâ kendi üzerine vâcib olan hakkı edâ eden kimsenin, müeddâ 'aleyh üzere imtinâmı kalmaz. Bu ise; لقد من الله على المؤمنين إذ بعث فيهم رسولا⁷⁰⁶ منهم⁷⁰⁷ و قل لا تمنوا علي إسلامكم بل الله يمن عليكم أن هداكم للإيمان⁷⁰⁸ kerîmesi mantûkunca bâtıdır. Ve butlân-ı minnet, butlân-ı hamd ve şükri müstelzemdir. Hâlbûki hamd ve şükür Hazret-i Hakk'a sâbitdir. Mu'tezile-i Bağdâd 'inde 'ibâdın din ve dünyâsında hikmet ve tedbîre aslah ve evfak olana ri'âyet vâcibdir. Ve Mu'tezile-i Basra 'inde yalnız dinde evfaka ri'âyet vâcibdir. Zîrâ vâcib olmasa 'ibâd hakkında buhl, zulmî sâbit olur. Hakk Te'âlâ, zulümden münezzehtir. Ehl-i Sünnet tarafından cevâb olunur ki taraf-ı ilâhîden men-'ı aslah, buhl ve zulüm değildir, belki 'adl ve hikmetdir. Kezâlik Ehl-i Sünne derler ki: Meselâ âlâm ve iskâma, mübtelâ olan kâfirin hâline, aslah olan halk olunmayûb yâhut tufûliyyette fevt yâhûd bulûğdan evvel 'akl-ı selb olunmak idi. Cenâb-ı Bâri, ânın hakkında ef'âlî sâliha-i merkûmenin birini tecellî eylemeyûb, belki halk ve ibkâ etmekle cehennemde hulûdini, mûcib-i ef'âle mübâderet eyledi. Kezâlik iblîs 'aleyhi'l-la'ne⁷⁰⁹ يوم يبعثون⁷⁰⁹ رب انظرني الى يوم يبعثون⁷⁰⁹ istimhâline mebni, hâline aslah olduğu üzere müddeti'l-'ömr, ibkâ ve idlâl-i 'ibâda ikdâr eyledi. Hâlbûki ibkâ ve ikdârı 'azâb ve 'ikâbın tezâyüdini müstevcib oldu. Ba'zı muhakkıkın derler ki Mu'tezile'nin aslahdan murâdları min haysü'l küll, külle nisbet olmayup, belki bir şahsa nisbetledir. Nizâm-ı 'âlem husûsunda felâsifenin zâhib oldukları gibi bu münâsebetle, Ebü'l Hasen el-Eş'arî 'aleyhi'r-rahme **(103)** beht-i lâzım gelmeyüp, cevâb verir idi ki

⁷⁰⁶ لقد من الله على المؤمنين إذ بعث فيهم رسولا من أنفسهم يتلو عليهم آياته “ ويزكهم ويعلمهم الكتاب والحكمة وإن كانوا من قبل لفي ضلال مبين من olarak geçmektedir.

⁷⁰⁷ Ayyete من edatının sonunda zamir yoktur. Bkz. Âl-i İmrân 3/164.

⁷⁰⁸ el-Hucurât 49/17.

⁷⁰⁹ “قال رب فأنظرنني إلى يوم يبعثون” şeklinde ki Sâd 38/79; “قال رب فأنظرنني إلى يوم يبعثون” şekliyle Hicr Süresi 15/36 âyet-i kerîmelerinde; “قال أنظرنني إلى يوم يبعثون” şekliyle el-A'râf 7/14'te geçmektedir.

Hakk Te‘âlâ'ya, aslah üstazî Ebû ‘Alî Cübbâiye suâl eyledi ki, meselâ üç birâder olsa biri tâ‘atde ve birisi küfür ve ma‘siyetde, imrâr-ı ‘ömr edüp, üçüncü henüz tıfıl iken vefât eylese, bunların rûz-ı kıyâmetde ahvelleri ne gûne olacaktır. Cübbâi dedi ki: Evvel, nâil-i sevâb, sâni; mazhar-ı ‘ikâb sâlis, ne sevâb ne ‘ikâb mahalli olur. Eş‘arî dedi ki: Üçüncü, Ya Rabbi beni niçûn mu‘ammer eylemedin tâ ki salâh ve ‘ibâdet edüp, sevâba mazhar olaydım derse, Hakk Te‘âlâ ne buyurur. Cübbâi dedi ki Hazret-i Bâri buyurur ki: Ey kulum ma‘lûmum idi ki sen müte‘ayyiş olaydın fisk ve ma‘siyet edüp, cehenneme dâhil olurdun. Ba‘dehû Eş‘arî, ikincisi de derse ki Ya Rabbi beni niçûn sağîr iken teveffî eylemedin, tâki sana ‘isyân etmeyüp cehenneme dâhil olmayaydım dedik de Cübbâi, mebhût oldu. Andan sonra Eş‘arî Cübbâi mezhebini terk edüp âsâr-ı selefi tetebbu‘ ederek kavâ‘id-i Mu‘tezile'nin inhidâmına himmet eyledi. Ve kaldı ki Mu‘tezile tarafından bâlâde bast olunan kelâma kâfir-i mersûmun halkı, kezâlik iblîsin ibkâ ve ikdârı her ne kadar kendilerine nisbetle aslah değılseyde, nizâm-ı ‘âlemin küllisine nisbetle aslahlardır diye, i‘tiraz vârid olmaz. Zîrâ beyân olundu ki aslah ile murâdları min haysü hüve, küllün külle, nisbetledir. Eğer böyle olmasaydı, murâdlarına ‘ârif olan Eş‘arî'nin suâl-i mezkûri ve Cübbâi'nin beht ve ilzâmını makzî cevâbı müvecceh olmaz idi. Fâzıl-ı muhakkik ‘İsâm rahimehüllâh makâm-ı mezbûra, bu gûne kelâm îrâd eylemişdir ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ hakkın zuhûrunu ve Ehl-i Sünnet'in galebesini murâd eyledi. Eğer murâd olmasaydı, Cübbâi'ye (104) vâcibdir. Eğer terkî, şahs-ı âhere nisbetle müvecceh olan âher, aslahın terk-i hıfzını mûcib olmazsa. Pes muhtemeldir ki mersûm-i ahı kâfirin imâtesi ebeveyninin ve birâderinin küfrünü mûcib ola. Meselâ mersûmun mevtî hengâmında ceza‘ ve feza‘edeler. Bu vecihle anlara aslah olan mersûmun hayâtı oldu. Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, bu aslahı hıfz etmekle ana müte‘allik aslah muhtemeldir ki kâfir-i mersûmun neslinde sülehâ olup, anlara aslah olan îcadları olmağla, ekserine ri‘âyetle mersûma müte‘allik aslah fevt oldu. ‘İsamın bu makalesi tam olmadığı nümâyan-ı ehl-i kelâmdır. Zîrâ Cübbâi'nin mezhebi budur ki ‘abde, aslah olanı i‘tâ Hazret-i Bâri'ye vâcibdir. Pes, ‘abd-i mezbûr hakkında aslahı, şahs-ı âherin aslahı içûn terk eylemek, hakk-ı ilâhîde zulümdür. Tenzîhi vâcibdir. Kezâlik ‘alâ kile't-takdîreyn, Cübbâi'nin behtî, lâzım gelûr. Zîrâ kâfir-i mersûmi sağîr iken imâte eylese, bir şahsa nisbet, aslah olanı ebeveyn hakkında terk eylemek lâzım gelûr. Kebîr iken imâte kılsa. Kezâlik aslah-ı mersûm hakkında terk etmek lâzım gelûr.

وفرض لازم تصديق رسل واملأ كرام بالنوالي

İttizân içûn rusûl kelimesinin sükûniyledir. تصديق رسل mukaddem haberdır. لازم فرض لازم muahhar mübtedâdır. Lüzumla te'kidi farz-ı 'ayn olduğunu iş'ar iç'indir. Rusûl, cem-i rasûldür. İktifâ kabilindedir. املاك kelimesi rusûl üzere ma'tûfdur cem-'i mülkdür. کرام kerîmin cem'îdir. Mükerrrem ma'nâsınadır. املاك lafzının sıfatıdır. Vâsf-ı mezbûrdan (105) Ba'zîlar melâike zümresinden kâtib-i a'mâl olan meleklerdir, dedi. Niteki Kur'ân-ı mübînde ⁷¹⁰ کراما کاتبین⁷¹⁰ vârid olmuştur. بِالنَّوَالِي câr ve mecrûr, kirâma müte'allıktır. نوالی atâ ve nasîb ma'nâsınadır. Ba'zı nüshada tâ-y-i fevkıyye ile bi't-tevâlî vâki' olmağla bi't-tetâbi' yâhûd bi't-tevâtür ma'nâsına olur. Bu sûretde mahzûf جاوا kelimesine yâhûd farz kelimesine müte'allık olur. Yâhûd hâl olur. جائين bi't-tetâbu' takdîriyle. Ba'zîlar bu nüshada bâ-y-i tasdîka tâ'likle ma'a ma'nâsına haml eylemişler. Mefhûm u beyit budur ki 'âkil bâliğ mükellefe vahdâniyet-i ilâhi, imânî farz olduğu gibi rusûl ve enbiyâ-y-i 'izâma ve melâike-i kirâmada imân eylemek farzdır. Ma'lûm ola ki kâffe-i ehl-i islâm, zâhib oldular ki irsâl-i rusûl ve enbiyâ', mümkinât-ı 'akliye kâbilindedir. Ba'dehû beyinlerinde ihtilâf eylediler. Ehl-i hadîs dediler ki irsâl-i rusûl, mütesâvi't-arafeyndir. Ya'nî muktezıyyât-ı hikmetten olduğunu 'akıl hükmeylemez. Ve 'âmme-i mütekellimîn dediler ki irsâl-i rusûl vâcibattandır. Hakk Te'âlâ'ya bi-îcâbihi yâhûd bi-îcâbi'l gayr, vâcib ma'nâsına değildir. Belki hikem ve mesâlihî muktezî olmağla muktezıyyât-ı hikmettedir, dediler. Zîrâ taraf-ı ilâhîden 'ibâdi üzere emir ve nehyin sudûri ve 'ibâdın dünyâ ve âhiret salâhlarîn müstevcib olan, umûr ve ahkâmın, ahbâr-ı husniyyetini mütezamindir. Hazret-i Bâri Te'âlâ dahi, sarîh yâhûd ilhâm-ı sahîhle ba'zı 'ibâdını bu husûsa îsâr ve tahsîs eylemek, 'akla ba'îd değildir. Ol muhassas-ı me'mûr olan zât dahi, me'mûr olduğu üzere 'ibâda ihbâr ve tebliğ eder. Ve da'vâsını (106) musaddik ya'nî Cânib-i İlâhî'den muhassas ve me'mûr olduğunu, mübeyyin ve nâtik 'alâmeti dahi olur. Ol 'alâmete mu'cize denir. Mislini ityândan sâir nâs 'âciz olduğu içûn, bu takdîrce, ol zâtı Cânib-i Hakdan ma'lûm, bi'z-zarûre olan umûr ve ahkâmı tasdîk, vâcibdir. Pes bu vechile irsâl-i rusûl riyâzât ve mücâhedât ve inkıtâ'ât gibi a'râz ve ahvâl-i müktesebeye meşrûd ve safâ-yi cevher ve zekây-i fitrat gibi isti'dâdı zâtiye menût değildir. Niteki hükemâ ana zâhibdir. Belki ⁷¹² من عبادہ⁷¹² ⁷¹¹ من يشاء⁷¹¹ بختص برحمته من يشاء" kısmı mevcuttur.

⁷¹⁰ el-İnfîtâr 82/11.

⁷¹¹ el-Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/74'te geçen âyet-i kerîmenin "بختص برحمته من يشاء" kısmı mevcuttur.

⁷¹² Bu kısım, Bakara Sûresi ile Âl-i İmrân Sûresi'nde geçmemekle birlikte 2/90, 6/88, 7/128, 10/107, 14/11, 16/2 vd. birçok sûrede geçmektedir.

ma'âşinde müstakill olmayarak halk eyledi. Zîrâ insân, gıdâ ve libâs ve mesken ve silâha muhtâcdır. Cümlesi sinâ'iyedir. Şahs-ı vâhid ise zikr olunan umûr-i lâzimesini yalnızca tertîb etmek, hâric-i imkân olup belki binâ nev'inden mu'âvene ve mu'âvezaya muhtâcdır. Pes insân, bi't-tab', emr-i ma'âşında temeddün ve ictimâ'a muztarr olur. İnsân medeniyyün bit-tab', dediklerinin ma'nâsı budur. Ba'de zâlike, biri birlerine mu'âvene ve mu'âveze beyinlerinde mu'âmele ve 'adl olmadıkca muntazam olmaz. Zîrâ herkes muhtâc olduğu nesneye iştihâ ve mezâhimin def'ine i'tina edüp ve hayr-i matlûb bi'z-zât olmağla mecmû-'ı hayrât ve hasenâtî kendi nefsi içün ihtiyâra 'azm eder. Ve bu cihetle mülâyemetleri müzâhâmeti müeddî olmağla, hasbe'l beşeriyye şehvet ve gazabı cevr ve zulme dâ'î olur. Bu sûretde herc ü merc vukû'ıyla (107) beyinlerine ihtilâl târî olur. İhtilâl-i merkûm ancak meyânlarında tesviye ve ta'dîl, tahakkukıyla mündefî olur. Ta'dîl ise taht-i hasr ve ihsâda olmayan, cüziyyata şâmil olmamağla bir kânûn-ı külliye muhtâcdır ki ana şeri'at itlâk olunur. Şeri'at dahi, vech-i lâyıkî üzere vaz' ve farz eden şâri'a mevkûfdur. Şâri' olan zât dahi elbette ehâd-i nâsdan istihkâk-ı tâ'atle mümtâz olmaya muhtâcdır. İstihkâk-ı mezbûr taraf-ı ilâhîden vürûduna dâl olan âyât-ı zâhire ve mu'cizât-ı bâhireye, ihtisâsla mütehakkık olur. Havâric tâifesi derler ki zamân-ı cevâzda ya'nî zamân-ı bi'set-i Rasûl-i ilâhîden mukaddem risâlet iddi'â edenlerin kavlini mu'cize ikâmeti olmayarak kabûl ve haberînî tasdîk vâcibdir. Tevakkuf eden sâ'atinde kâfir olur. Tâife-i mesfûrenin mezheblerî bâtıldır. Zîrâ min haysü'l sûreh, nebî ile mütenebbî fark olunmaz. Gâibede 'ilm-i mahlûk ta'alluk eylemez. Sümeniyye ve Berâhime tâifeleri derler ki irsâl-i rusûl muhâldir. Zîrâ irsâlleri ya 'akla muvâfık yâhûd muhâlif olan mevâd içün olur. Sûret-i evvelde 'akıl müstağni olmağla, risâletlerine hâcet yokdur. Sûret-i sâni; makbûl değildir. Bu şübheleri bâtıldır. Zîrâ 'akla muvâfık olan iki kısımdır. Kısım-1 Evvel: 'Akıl idrâkinde müstakill olan şeydir. Kısım-1 Sâni: 'Akıl idrâkinde müstakill olmayandır. İhtiyâc, kısım-1 sâniye nazar iledir. Belki kısım-1 evvelede nazar iledir. Zîrâ 'akıl nakille müte'âzîd olur. Ve irsâl-i rusûlün vukû'ına delâlet eden nusûs-ı kâtı'a ile kitâb ve sünnet meşhûndur. İmdi Hazret-i Âdem'den hâtemü'l enbiyâ' 'aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerine gelince, kâffe-i (108) enbiyâ' ve mürselîne ve taraf-ı ilâhîden getirdikleri bi'z-zarûre ma'lûm olan ahkâma îmân eylemek her 'âkıl-i mükellefe vâcibdir. Kaldı ki ictihadiyyât gibi bi'z-zarure ma'lûm olmayanı tasdîk lâzım değildir. Ve münkiri, tekfîr olunmaz. Ve tasdîk-ı enbiyâda, ta'yin-i 'aded lâzım değildir. Zîrâ hüccet-i kâtı'a olmayacak 'aded zikrinde, dâhil-i ihrâc ve hâricî idhâl ile ويقولون نؤمن ببعض ونكفر ببعض ويريدون أن يتخذوا بين

713 ذلك سيلا أولئك هم الكافرون حقا Gerçi ba'zılar, cümle enbiyây-i 'izâm yüz yirmi dört bin ve rusül-i kirâm üç yüz on üç zevât-ı fihâmdir deyü rivâyet ederler. Lâkin maktû' değildir. Ve Berâhimenin ba'zısı yalnız Hazret-i Âdem'in nübüvvetine kâillerdir. Ve Sâbie tâifesi Hazret-i Şît ve Hazret-i İdrîs 'aleyhimü's selâmın nübüvvetlerine zâhiblerdir. Ve Yehûdun ba'zısı Mûsâ 'aleyhi's-selâm dan gayrîyî inkâr ederler. Bu ise nass-ı şerîfin hilâfıdır. 714 قال الله تعالى: قل يا أيها الناس إني رسول الله إليكم جميعا

715 وما أرسلناك إلا كافة للناس el-âyeh ve derler ki 'Arab meyânında şirkin şuyû'î olmağla irsâl-i peygambere anlar muhtâc oldular idi. Ehl-i Kitâb muhtâc değiller idi. Hâlbûki Yehûd Hazret-i 'Üzeyir'e hâşâ benût isnâd ve nasârı teslîse cesâret edüp dinleri gûna gûn nesh ve tahrîfle hâlel ve batâlet bulmuş idi. Ve melâike-i kirâm hazerâtında, tasdik eylemek vâcibdir. Hafî olmaya ki melek lafzî asılda مآلك idi. Ulûkeden 716 me'hûz dur. Risâlet ma'nâsına. Ba'dehû lâm takdîm olunub, ملاك olduktan sonra hemze iskât olundu. Mâhiyetlerinde ba'de'l ihtilâf bi-enfüsihim kâime-i zevât (109) mevcûde olduklarına ittifâk eylediler. Ekser mütekellimîn 'indinde suver-i muhtelifle ile teşekküle kâdir ecsâm-ı latîfedir. Tecellî ve iltizâz-ı envâr-ı kudsiyeden evkâtden bir vakitte ve hâlâtdan bir hâletde nevm ve gaflet ve şehvet 'âikalarıyla mahcûb ve memnû' değildir. Belki 'âlem-i kudsiden mutâla'a eyledikleri letâif-i melekûtiye ile mütelezziz ve mütene'imlerdir. Tâ'atleri tab' ve 'isyânları tekellüfdür. Niteki beşer anların hilâfinadır. Ve tesbihe iştigallerî a'mâl-i sâirelerine mani' olmaz. Zîrâ tesbîhleri bizim nefesimiz menzilinindedir. Ve ekl ü şürbleri yokdur. Lâkin fevâyih-i tayyibeyi, muhibb ve revâyih-i keriheden, mücteniblerdir. Ve zükûrat ve ünûsetle mevsûf değillerdir. 717 لا يعصون الله ما أمرهم

üzere, kat'an 'isyân eylemezler. Yehûd tâifesinin melâike-i kirâm, vâhiden ba'de vâhidin ba'zen küfrî mürtekeb olup, Hazret-i Bâri Te'âla, kendilerini mesh eder dediklerî, zikr olunan nass-ı şerîfle mübtâldır. Kaldığı iblîs 'aleyhi'l-la'ne sıhhat-i istisnâ delâletiyle melâikeden iken kâfir olmadı mı deyü suâl olunursa, Cevâb verilir ki: İblîs ecinne tâifesindedir. Emr-i rabbâniye imtisâl eylemedi. Lâkin bâb-ı 'ibâdetde ve rif'at-i derecede, melâike sıfâtında olmağla, beyne'l melâike mağmûr ve mestûr olduğundan, ânlara ilhâk ve tağlîble istisnâsi sahîh oldu. Yâhûd a'lâya emr, ednâya, emr-i mutazammin olduğuna mebnîdir. Ve Hârût ve Mârût kıssasında esahh olan iki meleklerdir.

713 en-Nisâ 4/149-150.

714 el-A'râf 7/158.

715 Sebe' 34/28.

716 İbare الوكه şeklinde yazılmıştır.

717 et-Tahrîm 66/6.

Kendilerinden küfür ve kebîre sâdır olmamışdır. Ve ta'zîbleri mû'atebe vech üzeredir. Niteki enbiyây-ı 'izâm zelle ve sehv üzere mu'âteb (110) olurlar. ⁷¹⁸ إنما نحن فتنة فلا تكفر mantûkunca, imtihân içün nâse, sihir ta'lîm edüp, ve vakt-i ta'lîmlerinde va'az ve nasîhat ederler idi. Ta'lîm-i sihir ise küfür değildir. Belki 'amel ve i'tikâdî küfürdür. Ve enbiyây-i 'izâm ile tefâzüllerî husûsunda ihtilâf vardır. Ekser 'ulemâ' 'indinde, rusûl-i enbiyâ', rusûl ve gayr-i rusûl-i melâikeden ve rusûl-i melâike, 'amme-i insândan ve mü'minûn, 'amme-i melâikeden efdâldir. Ve esmây-ı melâikenin mecmû'î a'cemîdir. İllâ Mûnker ve Nekîr ve Mâlik ve Rıdvân 'arabîdir ve Hazret-i Bârî Te'âlâ, ⁷¹⁹ وإن عليكم لحافظين كراما كاتبين mantûkunca her âdeme, iki melek ta'yin eylemişdir. Kâtibûn ve hafeza dahi derler. Zîrâ kitâbetle, a'mâl-i 'ibâdî hıfz ederler. Ba'zı şürrâh nâzımın kirâm karînesiyle melâikeden murâdî bunlardır demiş. Gerçi 'indallâh, cümlesî mükerremelerdir. Mişkât-ı Mesâbîh'te mestûrdur ki bir kimse bir günâh işledikde, sâhib-i yemîn olan melek ki hayr-ı a'mâlî yazmağla me'mûrdur. Sâhib-i yesâra ki şerr-i a'mâlî yazmağla me'mûrdur. Ol günâh mükeffir bir hasene sudûrî me'muliyle yedi sa'at kadar tevakkufla emreder. Ba'dehû ol kimse, bir günâh işlese sümme sümme, dört günâh işlese ba'dehû kendûden bir hasene sâdır olsa ⁷²⁰ جاء بالحسنة فله عشر أمثالها mûcibince on hasene i'tâ olunûb dört seyyieye mukâbil olduktan sonra bâkisi, cerîdesine kayd olunur. Ve ba'zı 'ulemâ' derler ki her insân içün dört melek vardır. İki nehârda, ikisi leyilde vâki', hayır ve şerrin ketbine me'mûrdur. Bir rivayetde, şühûd-i tâ'atin kesîr ve şühûd-i ma'siyyetin kalîl olmâsi içün hergün hayrât ketbine birer melek mu'ayyendir. Lâkin (111) seyyiât, tahrîrine müddetü'l 'ömr fakat bir melek me'mûrdur. Bu dahi me'sûrdur ki insânın ku'ûdî hâlinde yemîn ve şimâlinde bir melek nevmî hâlinde biri başı ve biri ayağı tarafında olur, meşy hâlinde biri kuddâmında ve biri halfinde gider.

وختم الرسل بالصدر المعلى   نبي هاشمي ذي جمال

صدر الرسل mübtedâdır. haberîdir. الصدر المعلى teşdîd-i lâmla, sıfatîdir. نبي, sadırdan bedeldir, mecrûrdur. 'Atf-ı beyân değildir. Zîrâ fi-nefsihî îzâh yokdur. Lâkin 'atf-ı beyân metbû'ından evzah olmak şart değildir. Belki inzimâmdan îzah, mütehasıl olmak şartdır. Yâhûd mübtedâ-i mahzûfe haberdir. اعى takdîriyle دا جمال nüshasî ana mu'âdildir. Haber olduğuna göre, بالصدر zarf olur. Ve nebî kelimesi mukaddemce beyân olunduğu üzere, rif'at ma'nâsına nübüvvetten me'hûz olur ise fa'îl, bir ma'nâ mef'ûl olur. Ve gayr-i

⁷¹⁸ el-Bakara 2/102.

⁷¹⁹ el-İnfîtâr 82/10-11.

⁷²⁰ el-En'âm 6/160.

mehmûz olur. Ve haber ma'nâsına نبأ kelimesinden me'hûz olur ise bi-ma'nâ fâ'il olur ve mehmûz olur. Lâkin zürriyye ve beriyye ve hâbiye kelimelerinden metrûk olduğu gibi bunda dahi metrûk olmuştur. هاشمی sıfatdır. Ya nisbiyyedir. Ceddi olan Hâşim ibn 'Abdi Menâf'a mensûb olmuştur. Pederleri 'Abdullah ve ânın pederleri 'Abdülmuttalib ve ânın pederi Hâşim'dir. İsmi 'Amr el-'Ulâ'dır. Mertebesine binâen, 'ulâ ile tavsîf eylediler. Heşm-i serîd etmekle, Hâşim ile mülakkab oldu. Bigâyet kerîmü'z zât ve 'aliyyü'l cenâb mizyâf ve min'âm idi. Haml-i ebnây-i sebîl ve te'mîn-i hâif ve it'âm (112) ve iskâ ve iksâ ve sîle-i rahm ve sâir me'ser-i behiyye ile muttasîf idi. Zî cemâli, sıfat ba'de sıfâtdır. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Muhammed 'aleyhi's-selâm hâtem-i enbiyâ' ve'l mürselîn olmağla, nübüvvet ve risâlet, zât-ı sa'âdetleriyle hitâm bulmuştur. Ve صدر lafzı, her şey'in mukaddem ve evveline derler. Ve sîne ma'nâsında olmağla isti'âre tarîkasıyla bu makâmda irâde olunmak mümkündür. Ve nâzım, sadr 'ünvânıyla, evvelin-i hilkat olduğuna, nâzikâne işâret etmiştir. Hafî olmaya ki evvel enbiyây-i kirâm, Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâmdır. Nübüvvetine ⁷²¹ اجتباہ ربه فتاب عليه وهدى kerîmesi dâldir. Müfessirîn, ictibâdan murâd nübüvvetdir, dediler. Lâkin nübüvveti cennetde mi yoksa hurûctan sonra mı vâki' oldu, ihtilâf eylediler. Ekser 'ulemâ' 'inde, hurûctan sonra vâki' oldu. Ve âhiri enbiyây-i 'izâm, Hazret-i Muhammed 'aleyhi's-salâtü ve's-selâmdır. ⁷²² ولكن رسول الله وخاتم النبيين kerîmesiyle mansûsdur. Ve ma'lûm ola ki ibtidâ Hazret-i Hâtemü'l enbiyâ' 'aleyhi's-selâm, hak peygamberdir. Zîrâ nübüvvet, iddi'â ve mu'cize izhâr eyledi. La mâhâle bu sıfât üzere olan peygamberdir. Zîrâ gayr hakkında iddi'ây-i nübüvvet 'akîbinde mu'cize izhârı muhâldir. Ve kaldı ki iddi'ây-i nübüvveti, tevâtür ile sâbitdir. Mu'cizesi dahi cümleden ezher, yedimizde olan Kur-ân-ı Kerîm'dir. Zîrâ cemî-'i fusahâ' ve büleğâ' mu'ârazasından 'âciz olmuşlardır. 'Amme-i büleğâ' bir aksar sûresine nazîre îrâdına, kâdir olmadılar. Hatta menkûldür ki fusahâ-i aktâr-i bilâd, behresine mevsim-i haccda, Mekke-i Mükerre'me'de müctemi' olup münâşede-i hutab ve eş'ar ederler idi. 'Ale'l-'âde bir sene dahi tecemmu' (113) edüp beyinlerinde bu vech üzere, irâ-i zinâd-ı meşveret eylediler ki her taraf ricâli meyânlarından, bâliğ-i meblağ kemâl-i fesâhat olan bir kimesneyi ihtiyâr edüp, ana Kur'ân-ı Kerîm'den bir cüz-i i'tâ ve bir sene imhâl edeler. Bu meşverete sûret verüp, vaktâki sene-i kâbilede, yine Mekke-i Mükerre'me'de ictimâ' eylemeleriyle, fusahây-i mezbûrundan istidlâ' eylediklerinde birisi

⁷²¹ Tâ-hâ Sûresi 20/122.

⁷²² el-Ahzâb 33/40.

bu vech üzere cevâb eyledi ki kâmil bir senedir. Havâb ve hûrdumu terk edüp ol hasma olan yalnız ⁷²³ فلما استيأسوا منه خلصوا نجيا kerîmesine nazîre husûsuna hasr-ı cümle-i eyyâm ve leyâli ve ifrâğ-ı vüs‘ ve mecâl eyledim. İtyân-ı nazîreden ‘âciz ve fûrû-mânde oldum dedi. İkincisi: dahi, ol sahîfe hassesi olan مثل الذين اتخذوا من دون الله أولياء كمثل العنكبوت اتخذت ⁷²⁴ بيتا kerîmesine. Üçüncüsü: ⁷²⁵ وقيل يأرض ابلي ماءك وباسماء أفعلي kerîmesine. Dördüncüsü: ⁷²⁶ يأيها الناس ضرب مثل فاستمعوا له إن الذين تدعون من دون الله لن يخلقوا ذبابا ولو اجتمعوا له kerîmesine nazîre tertîbinden ‘âciz kaldığımı i‘tirâf eyledi. İmdi bu gûne ‘acizleri delâlet eder ki, mu‘cizedir. Tilkâ-i nefis-i nebevîden, değildir. Belki hakîm-i mecîd tarafından, nâzil olmuşdur. Ba‘zı ‘ulemâ' dediler ki: Hatm-i nübüvvet, hâtemü'l enbiyâya delîl-i ‘akliyle istidlâl, mümkün değildir. Lâkin bu vech üzere imkândadır ki nübüvvet, Hazret-i Muhammed ile tamâm ve kemâl buldu. Tamâmından sonra ziyâde yokdur. Zîrâ Hazret-i Rasûlullâh'ın getirdiği kitâb ve sünnet, dünyâ ve âhirete müte'allik cemî-'i ezmânda, cemî-'i ümemin muhtâc oldukları ‘âmme-i umûr ve ahkâmı (114) müştemil olmağla usûl-i uhrâdan muğnidir, Cümle-i ‘ukûl ve tabâyi-'i selîme ve fâ-i garazı, istihsân eylemişdir. Ve menkûldur ki millet-i sâire ashâbından birisi, bir fakihden hatmiyyete dâl, delîl-i ‘aklî taleb edüp, fâkih-i mezbûr ‘âciz olmağla, ol şahıs, bu vech üzere serd-i kelâm etmişdir ki nübüvvet iki kısımdır. ‘Ameli ve ‘ilmi. ‘Ameli kısmını, Hazret-i Mûsâ müştemil ve ‘ilmi kısmını, Hazret-i ‘Îsâ muhtefil olmağla min ba‘di kısmeyn mezbûrinde her birini, hâmil peygambere hâcet yokdur. Ancak kısmeyni mezbûreyi hâvi, peygamber ihtimâli kalmışdır. Pes Hazret-i ‘Îsâ'dan sonra Hazret-i Muhammed ‘aleyhi's-salâtü ve's-selâm, teşrîf eylemekle, bi'z-zarûre kısmeyni mezbûreyi hâmil olmağla, kendûden sonra bâb-ı nübüvvet mesdûd olmuşdur. Ve kaldı ki Nasârâ ve Yehûd Hazret-i Rasûlullâh'ın ‘adem-i risâletine, bu vech-i nâ-müvecih üzere ihticâc ederler ki risâlet-i muhammedî, nesh-i dinin cevâzına mevkûfdur. Nesh ise bâtıldır, derler. Amma mukaddeme-i ûlâ zîrâ rasûl, şer-'i cedîd yâhûd şer-'i âherin ba‘zısını neshle meb‘ûs olur. Nesh ise muhâldir. Zîrâ mensûh fî zâtihî hüsün ise neshî kabîh olur. Ve eğer kâbih ise Hazret-i Bâri kâbihle emreylemek lâzım gelûr. Kezâlik nesh-i bedâyi ki bir hükümden rücû‘ ve nedâmetdir. Mûcib olur. Bu ise Hazret-i Hakk'a nisbet muhâldir. Ana cevâb verilir ki bir nesne bir vakitte bir kavme nisbet-i hasen olup, vakt-i diğerde, kavm-i âhere nisbeti, hasen

⁷²³ Yûsuf 12/80.

⁷²⁴ el-Ankebût 29/41.

⁷²⁵ Hûd 11/44.

⁷²⁶ Hâc 22/73.

olmamak câizdir. Zîrâ nâs, fehm ve belâdet ve redd-i kabûl ve gı̃zlet ve dikkat ve inkâr ve teslîm hususlarında muhteliflerdir. ‘İlm-i ezelisinde (115) zamân-ı mu‘ayyen ile mukayyed olmağla, bedâ' lâzım gelmez. Zîrâ bu sûretle nesh, hükm-i şer‘i sâbıkın, intihâsını beyân olur. Bu ise muhâl değildir.

والسلام على من ارسل رحمة لعامة الانام

امام الأنبياء بلا اختلاف وتاج الأصفياء بلا اختلال

امام الأنبياء mecrûrdur. Beyt-i sâbıkda olan nebî kelimesinin sıfatıdır. Yâhûd mübtedây-i mahzûfe haberdır. İmâm, mukteda ma'nâsınadır. Ve tâcü'l asfiyâyâ ma'tûfdur. تاج ma'lûmdur. Burada bi'l isti'âre, reîs demektir. اصفياء cem-'i safidir. Safî ol kimesnedir ki sıfât-ı zemîmeden müberrâ ve kûdûrât-ı nefsâniyeden mukaddes ola. Murâd, melâike-i kirâm ve evliyây-ı zevi'l ihtirâmıdır. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Şâh-ı serîr-i ıstafâ, 'aleyhi esfa't-tehâyâ, pîşuvâ cemâ'at-ı enbiyâ' ve mukteday-ı zümre-i asfiyâdır. Ve bu bâbda cümle ehl-i islâm, müttefiklerdir. Ma'lûm ola ki nâzımın imâmetden murâdı, âhîret i'tibârî ile yâhûd leyle-i mi'râcda beyt-i mukaddesde cemâ'at-ı enbiyâyâ imâmet eyledikleri i'tibârîyledir. Yâhûd ma'nây-ı beyit, Hazret-i Rasûlullâh cümle-i enbiyânın tafdil-i ilâhiyle efdalîdir. Ya'nî tafdil-i a'mâl hasebiyle değildir. Niteki Mu'tezile melâikeyi mutlakâ insân üzere a'mâl hasebiyle tafdil ederler. Tafdil-i ilâhi olduğuna وقد kerîmeleri delâlet eder. Zîrâ tafdilât zât-ı ilâhiye muzâf olmuşdur. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de, كنتم خير أمة أخرجت للناس⁷²⁹ kerîmesi fazîlet-i (116) muhammediye delâlet eder. Zîrâ her ümmetin şerefi kendülere meb'ûs peygamberin şerefiyle olur. Lâkin bu makâleye “3⁷³⁰ kelâm-ı mezbûri bu vech ile def'i mümkündür ki muktezası beher hâl-i ümmet, tâbi' oldukları peygamberin ahlâkıyla mütehâllik olmalarıyla yine masdar-i şeref-i peygamberdir.” kelâm vârid olur. Câizdir ki hayriyyet-i ümmet, suhûlet-i inkıyâd ve vufûr-i 'akıl ve reşâd ve kuvvet-i îmân ve kesret-i a'mâlleri sebebiyle ola. Ve efdaliyyet-i muhammediyye bu veche üzere de istidlâl olunur ki şeref ve fazîlet sıfât-ı kemâl⁷³¹

⁷²⁷ el-İsrâ 17/55

⁷²⁸ el-Bakara 2/253

⁷²⁹ Âl-i İmrân 3/110.

⁷³⁰ Dipnot yöntemine benzer bir uygulama olarak metin içine iliştirilen 3 rakamı ve kenar sayfadaki açıklaması, tırnak içerisinde gösterilmiştir. Bu kısım sadece Matbaa-i Osmaniye ile Takvimhane-i Âmire baskılarında yer almıştır. Bkz. Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.117; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.108.

⁷³¹ Yazma nüshalarda “sıfat-ı kemâlle ittisâfi 'tibârîyledir.” şeklinde farklılık görünmektedir. Bkz. Müellif Nüsh. s.98; Esad Efendi Nüsh. s.96.

i'tibâriyledir. Hazret-i Rasûlullâh cemî-'i enbiyânın muttasıf oldukları evsâf-ı şerîfe ile muttasıf olmağla cümlesinden efdal ve eşref olur. Ve efdaliyetine delâil-i nakliye kesîredir.

وباق شرعه في كل وقت إلى يوم القيامة وإرتحال

باق kelimesi mukaddem haberdır. شرعه muahhar mübtedâdır. وإرتحال kelimesi القيمة üzere ma'tûf olmağla الدنيا من الناس الى يوم ارتحال الناس من الدنيا takdîrindir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i Rasûlullâh şeri'at-ı semhâ ve millet-i beyzâları nesh ve tebdîlden beri ve kıyâmete kadar bâkîdir. Beyt-i merkûmda kıyâmetden murâd, zuhûr-i irtihâl ve irtihâlden murâd, vukû-'ı irtihâldir. Ma'lûm ola ki şer'i lûgatte izhâr ve beyân ve tarîk ma'nâlarıdır. Ba'dehû, vaz-'ı ilâhiyle, mevzû' ve enbiyâdan bir nebî ile sâbit tarîkde, isti'mâl olundu. Dîn-i lûgatte cezâ ve 'âdet ma'nâsındır. Ba'dehû zevî'l 'ukûlî ihtiyâr-ı mahmûdlarıyla bi'z-zât hayra sâik, vaz-'ı ilâhîde isti'mâl olundu. Kalbi ve kâlibiden e'amdır. İ'tikâd ve 'ilm ve salât gibi ba'zı muhakkıkîn dediler ki enbiyâdan sâbit olan tarîka-i mahsûsa, mâ bihi'l-cezâ' (117) olduğı haysiyetiyle dîn ve mücteme' ve mûmemli⁷³² olduğı haysiyetiyle millet ve vâcibü'l iz'an olduğı haysiyetiyle îmân ve teslîm olduğı i'tibâr ile islâm ve zülâlî kemâline müte'attışûnun vurûd-ı i'tibâri ile şeri'at ve Cibril-i 'aleyhi's-selâmın ismi nâmûs olmağla Cibrîl vâsıtasıyla, vârid olduğı i'tibâriyle, nâmûs itlâk olunur. Kaldı ki Hazret-i İbrâhim 'âlâ nebiyyina ve 'aleyhi't-teslîm milleti, millet-i muhammedîde dâhil olmağla etbâ'ıyla me'mûr olmuşuzdur. Ve Hazret-i Bâri Te'âlâ ve Cenâb-ı Rasûlullâh'ın min gayri inkâr, zikr ve beyân eyledikleri şeri'at-ı sâlîfe, bize dahi şeri'atdır. Ve mecmû-'ı şerâyi'in kat'an usûlde, ihtilâfları yokdur. Cümlesi furû'a müte'allikdir. Ve Hazret-i Rasûlullâh'ın şeri'atı, kıyâmete kadar vâki'dir. Zîrâ hâtemü'l enbiyâ' olduğı nass-ı sarîhle sâbit olmuşdur. Ve vahiy ve ilhâmıla 'âlâ sebîli'l icmâl ve't-tafsîl, cemî-'i halkın ahvâl ve ahkâmını zabt eylemişdir. Ve ümmetinin 'ulemâsı, ba'zı ahkâm-ı mübhemeyi kitâb ve sünnet ve icmâ' ve kıyâsla beyâna kâfîlerdir. Zîrâ sâir ümem 'ulemâsından, a'kal ve a'lemelerdir. Niteki haklarında إسرائيل كآئيباء بني إسرائيل علماء أمتي كآئيباء بني إسرائيل vârid olmuşdur. Kaldıki Hazret-i 'Îsâ 'aleyhi's-selâm, şeri'at-ı cedîde ile nâzil olmayacaktır. Belki hâlife-i rasûl olacaktır. Ve ref'i cizyeyi, Hazret-i Rasûlullâh haber vermekle şeri'at-ı muhammediye ahkâmındandır.

و حق امر معراج وصدق ففيه نص اخبار عوالي

⁷³² İbâre مملی şeklinde yazılmıştır.

امر mukaddem haberdir. Sâbit ma'nâsınadır. امر معراج (118) mübtedâdır. امر ففیه ma'nâsınadır. Sâdik ma'nâsınadır. امر معراج الرسول takdirindedir. و صدق hakk üzere ma'tûfdur. Sâdik ma'nâsınadır. اخبار kelimesinde ما sebebiyyedir. Zâmiri, mi'râca râci'dir. نص lafzî, tasrîh ma'nâsınadır. اخبار cem-'i haberdir. عوالی cem-'i 'âliyedir. Yâhûd cem-'i 'âlîdir. Zîrâ sıfat olan fâ'il, zevi'l 'ukûlün gayrîde olursa, fevâ'il üzere kıyâsi cemi'lenir. Zîrâ cem-'i müzekker gayr-i 'âkilin cem-'i müennes 'âkil mecrâsına cârî olur. و شوامخ و جبل شامخ و شوامخ gibi. Mefhûm u beyit budur ki Hazret-i Rasûlullâh'ın hasîse-i mi'râcî sâbit ve mütehakkak ve vâkıa mutâbıkdır. Zîrâ subûti bâbında, mütevâtir ve meşhûr gibi ahbâr-ı 'âliye, mansûs olmuştur. Ma'lûm ola ki, 'ulemây-i kirâm zât-ı mi'râcda bi'l-cümle ittifâk eylediler. Lâkin yakaza hâlinde midir, rü'yâ hâlinde midir ya'nî cismâni midir yoksa rûhânîmidir. Ve vahiy, zuhûrundan evvel mi yoksa sonra mıdır İhtilâf eylediler. Muhakkıkîn derler ki kable'l vahiy, 'âlem-i rü'yâda nâil-i mi'râc olup, ba'dehû hicretten bir sene mukaddem mâh-i recebde yakaza hâlinde bicesedihi 'urûc eylediler. Niteki سبحان الذي أسرى بعبده ليلا من el-âyeh kerîmesi, mübeyyindir. 733 Âyetden murâd, leyle-i isrâda müşâhede eyledikleri likây-i enbiyâ' ve sidre-i muntehâ ve beyt-i ma'mûr ve sâir 'acâib ve garâibdir. Mervîdir ki leyle-i merkûmede Mekke-i Mükerra'mede, Beyt-i Ümmühâni'den Mescid-i Aksâ'ya ki Beyt-i Makdis'dir. Beyinleri kırk merhâle mesiredir. (119) İsrâ olunûb Hazret-i Muhyi'l Emvât, ol gece cemî-'i enbiyâyı ihyâ etmekle Beyt-i Makdis'de, ictimâ' eyleyüp Cibrîl-i Emin, ezân ve ikâmet ve Hazret-i İmâmü'l Enbiyâ' imâmet edüp, iki rek'at namaz edâ eylediler. Sened-i sahîh ile müsbet olduğu üzere Hazret-i Rasûlullâh, bu vech üzere haber vermişdir ki ol gece Beyt-i Ümmihâni'de çeşmim havâbide⁷³⁴ ve kalbim bîdâr iken, Cibrîl-i Emin gelüp Yâ Muhammed bu gece leyle-i nevm değildir. Belki leyle-i hil'at ve kerâmetdir. Hareket kıl, demekle ben dahi kalkûb abdest aldım ba'dehû hânedan hurûc eyledim gördüm ki Hazret-i İsrâfil pîşegâh-ı bâbda Burâk'la istâde-i mevkıf-ı intizârdır. Ve Burâk, hımârdan ekber bağilden esğar hayvandır. Cibrîl bir rikâbî ve İsrâfil, rikâb-i diğeri tutup, ben dahi süvâr olmak murâd eylediğimde, Burâk ta'assub-ı şümûsî⁷³⁵ -5: Şümûsi zamme ile atın üstüne

⁷³³ el-İsrâ 17/1

⁷³⁴ İbare خواب şeklinde yazılmıştır.

⁷³⁵ Dipnot yöntemine benzer bir uygulama olarak metin içine iliştirilen 5 rakamı ve kenar sayfadaki açıklaması, tırnak içerisinde gösterilmiştir. Bu kısım sadece Matbaa-i Osmaniye ile Takvimhane-i Âmire baskılarında yer almaktadır. Ayrıca Müellif nüshasında "bir kimse attan" denilerek açıklama tamamlanmamıştır. Bkz. Müellif Nüsh. s.101; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.120; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.110;

âdem bindirmemek istemesidir.- izhâr etmekle Cibril: Ya Burâk râm ol ki bundan efdal kimse süvâr olmaz dedikte, sakin olup, ben dahi süvâr oldum. Burâk'ın iki cenâhı olup kademini medây-i basarîne vaz' eylemekle derhâl Mescid-i Aksâ'ya vâsıl olduk. Anda cemâ'-i rusûl-i kirâm hazır bulunmağla, işâret-i Cibrîl ile ben imâmet edüp, cemâ'atle iki rek'at namaz edâ eyledik. Ba'dehû Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, Rusûl-i Müşârun ileyhîmin ba'zısını âsumâna ref' eyledi. Ba'dehû bî-şahsihi semâya ve andan sidre-i muntehâya ve 'arş-ı a'lâya 'urûc edüp, ba'dehû ⁷³⁶ فأوحى إلى عبده ما أوحى gülzârında gülçin-i esrâr ve hakâyık-ı gûnâ-gûn oldular. Mu'tezile tâifesi mi'râcın rü'yada olduğuna, zâhib oldular. ⁷³⁷ وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس kerîmesiyle (120) Ve isrâ âyetinde Mescid-i Aksâ'nın muntehâ vuku'ıyla ve Hazret-i Mu'âviye'den mervî, كانت رؤيا سالحة ve Hz. 'Âişe'den mervî, ما فقد جسداً محمد ليلة المعراج hadîsleriyle ihticâc eylediler. Ve 'aklen istib'âd ve istihâle eylediler. Ve hükemâ', küre-i zemherîr ve küre-i nârdan 'ubûr ve eflâk-ı hark ve iltiyâmları mahzûruna mebnî, mi'râc-ı cismânîyi, inkâr eylediler. İbtidâ, Mu'tezile'ye cevâb verilir ki ⁷³⁸ وما جعلنا الرؤيا التي kerîmesinde, rü'yadan murâd 'ayniyle görmektir. Eğer suâl olunursa ki rü'ya lafzının mütebâdiri, basîretle görmek olmağla, tebâdürden 'udûlün vechinedir. Cevâb olunur ki âyet-i merkûmenin mantûki olan mâdde-i mi'râc-ı mahzâ, mûcib-i iftitân olduğu gibi ânî nâtık-ı elfâz dahi ihtimâlâtı mutezammin olmağla, nâtık ve mantûk mütevâfik olmuştur. Kezâlik zikrolunan rü'ya, Gazve-i Bedir'de, hezîmet-i küffâra müte'allik rü'ya olmak muhtemeldir. Yâhûd Mekke'ye dühûli mübeşşir olan rü'yadır. Ba'zı müfessirîn dediler ki أين شركائي vetiresi ya'ni müşâkele tarikâsi üzere rü'ya ile tesmiye mükezzibînin kavline muvâfakatledir. Ve Hazret-i Mu'âviye'nin sâliha ile tavsîfi münâfi değildir. Ve Hazret-i 'Âişe'nin murâdı Cesed-i Rasûlullâh, rûhundan mefkûd olmadı. Belki mukârinen 'urûc eyledi demektir. Ve 'aklen istib'âd olunmaz. Zîrâ Beyzâvi merhûmun tahrîri, tarafeyn-i kurs-i âfitâbın mâbeyni küre-i 'arzın iki tarafı mâbeynin yüz altmıştan ziyâde za'fî iken, âfitâbın taraf-ı esfeli a'lâsından mevzi'îne, sâniyeden az müddette vâsıl olur. Ve müberhemdir ki ecsâm, (121) kabûl-i a'râzda mütesâvîdir. Ya'nî 'unsuriyyât ve felekiyyâtın her birine sahîh olan âhire de sahîh olur. Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, mümkinâtâ kâdir olmağla bu gûne hareket-i seri'âyi beden-i rasûl-i güzînde ve Burâk'ta halk eylemeye kâdirdir. Felâsifeye de bu gûne cevâb verilir. Ve hark ve iltiyâm maddesi kendi usûllerine mebnîdir. Ve nüzûl-i melâikeyi

⁷³⁶ en-Necm 53/10.

⁷³⁷ el-İsrâ 17/60.

⁷³⁸ el-İsrâ 17/60.

mes'elesidir. Bunda dahi Ehl-i Sünne ile sâirin münâza'aları vardır. Ehl-i Sünnet 'inde, 'ismetleri sâbitdir. İbtidâ, 'ismet Seyid Şerif 'inde ma'âsiye iktidar var iken, ictinâb eylemek, melekesinden 'ibâretidir. Celâl Devvâni ta'rifine göre, Hazret-i Hakk Te'âlâ, 'ibâdda, zenb ve 'isyân halk eylememekden 'ibâretidir. Enbiyây-i 'izâmın 'ismeti, evvelâ: Hazret-i Bâri Te'âlâ, anları, safây-i cevher-i îdâ', ba'dehû fezâil-i nefsiyye-i cismiye ile mütehallî eyledikten sonra nusret ve tesbât-i akdâm-ı ihsân, ba'dehû sekine inzâliyle, şevâib-i ma'âsîden hıfz ve himâyet eylemekden 'ibâretidir. Ve felâsife 'inde 'ismet, fücûra mâni' meleke-i mülkiyeden⁷³⁹ 'ibâretidir. Cümle-i ehl-i milel ve şerâyi' ittifâk eylediler ki enbiyây-i 'izâmın da'vây-i risâlet ve tebliğ-i ahkâm gibi mu'cize medlûlî olan umûrunda kizb-i 'amdiden, 'ismetleri vâcibdir. 'Alâ sebili's sehv-i ve'n-nisyân sudûrunun cevâzında ihtilâf olundu. Ekserûn tecvîz eylemediler. Kâdî Ebû Bekir, cevâzına zâhib oldu. Kezâlik sâir zünûbun te'ammüd-i kebâirinden, ma'sûm olmalarında ittifâk eylediler. Amma sehv ve hata ile sudûrunda Sâhib-i Mevâkîf'in kelâmına göre ekserûn tecvîz eylediler. Şârih-i Mevâkîf dedi ki muhtâr olan hilâfidir. Ve sağâirin sirkat-i lokma gibi hisset ve nefreti müş'ır kısmından sehven ve 'amden ma'sûmlardır. Câhız ve ba'zı Mu'tezile muhâlefet eylediler. Zîrâ anlar, sehven sudûrunu tecvîz ettiler. Ve kısm-ı diğlerinden dahi ma'sûmlardır. Niteki Makâsîd şerhinde, 'Allâme-i Taftâzânî beyân eyledi. Bu zikr (124) eylediğimiz vahiy zuhûrundan sonra olur ise amma vahiy sudûrundan akdem imtinâ'ına delâlet eder. Bir delîl-i tâm yoktur. Ve İmkân-ı zâtî, imkân-ı vuku'iyi müstelzim değildir. Ve Havâric'den Fazliyye tâifesi, enbiyây-i kirâm üzerine ma'âsiyyi tecvîz ettiler. Ver her ma'siyeti küfür i'tikâd etmeleriyle hâşâ enbiyây-i 'izâm haklarında küfri tecvîz, belki izhârını takıyyeten îcâb eylediler. Zu'm-i bâtılları budur ki izhâr-ı islâm, katle mukzî olmağla, nefsi tehlikeye ilkâ olur. Bu ise harâmdır derler. Hezâyân-ı mezbûrları bu vech üzere merdûddur ki takıyyeten izhâr-ı küfür câiz olsa izhârına ensep olan zuhûr u da'vetleri hengâmıdır. Zîrâ nâs ol hengâmında, kendülerini münkirlerdir. Bu sûretle izhâr-ı da'vet, peygambere câiz olmayup, bi'l-küllîye ihfây-i dini, müeddi olur idi. Ve Haşeviyye tâifesi küfri ve izhârını tecvîz etmezler. Lâkin kebâir üzere, ikdâmlarını tecvîz ederler. Bâ'zı tâife, 'amd-ı kebâir-i men' ve 'amd-ı sağâir-i tecvîz ederler. Ashâb-ı sünnet zikrolunduğu üzere, ba'de'l vahiy 'amden ve sehven kebâir ve sağâir-i men' ederler. Zîrâ enbiyây-i kirâm'dan 'amden zenb ve küfür sâdir olsa

⁷³⁹ Yazma nüshalarda çok az farklılıkla metin "Ve felâsife 'inde 'ismet, fücûra mâni' melekedden 'ibâretidir." şeklinde geçmektedir. Bkz. Müellif Nüş. s.104; Esad Efendi Nüş. s.101.

ümmei üzerine ⁷⁴⁰ اتبعوه لعلمكم تهتدون emr-i mûcibince ittibâ' lâzımdır. Bu vecihle vücûb ve hürmetin cem-î lâzım gelûr. Kezâlik enbiyâdan küfür ve zenb sâdır olsa, eşedd-i 'azâbla mu'azzeb olmaları lâzım gelûr. Zîrâ derecât-ı enbiyâ', gayet 'izzü şerefededir. 'Aliyyü's-şân olan zâtlardan sudûr-i zenb ise efhaş olmağla şiddet-i 'azâb lâzım gelûr. Niteki (125) Kur'ân-ı mübînde ⁷⁴¹ يانساء النبي من يأت منكن بفاحشة مبينة يضاعف لها العذاب ضعفين kerîmesi anı müeyyiddir. Ve hudûd-i ahrârın tezâyüdü dahi müeyyeddır. Zîrâ 'abdin haddi, hürkün haddînin nısfıdır. Kezâlik enbiyâdan küfür ve zenb sâdır olsa hizb-i şeytandan olurlar. Zîrâ şeytanın merâmını 'amel eylediler, bu ise bâtıldır. Zîrâ şeytan hâsirdir. Kezâlik enbiyây-ı 'izamdan zenb ve küfür sâdır olsa ⁷⁴² إن جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا kerîmesi üzere, şahâdetleri makbûl olmaz. Bu ise bâtıldır. Zîrâ 'udûlden ednâ olmaları iktizâ eder. Kezâlik enbiyâdan küfür ve zenb sâdır olsa, zemm ve îzây-ı müstevcib olmaları lâzım gelûr. Zenb ve küfür, münker olmağla, münkerî inkâr vâcibdir. Peygamberi zemm ve îzâ ise ⁷⁴³ إن الذين يؤذون الله ورسوله لعنهم الله في الدنيا والآخرة kerîmesi üzere harâmdır. Kezâlik enbiyâdan küfür ve zenb sâdır olsa, mansıb-ı nübüvvetten in'izâli lâzım olur. Zîrâ kâfir ve müznib zâlimdir. Zâlim ise ⁷⁴⁴ لا ينال عهدي الظالمين kerîmesi üzere 'ahd-i nübüvete nâil olmazlar. Eğer suâl olunursa ki âyet-i merkûmenin mâ-kablî olan ⁷⁴⁵ إني جاعلك للناس إماما kerîmesi siyâkıyla, 'ahidden murâd imâmetdir, nübüvvet değıldir. Cevâb verilir ki âyet-i kerîmede 'ahd-i imâmet nübüvvetdir. Zîrâ Hazret-i Bâri Te'âlâ, Hazret-i İbrâhîm'i nübüvvetle serfirâz eylemekle, ⁷⁴⁶ جاعلك للناس نبيا kavlinden murâd نبيا murâd olmağla imâmetden murâd nübüvvetdir. Velev süllim 'ahd-i nübüvete nâil olmamak, tarîk-i evleviyyetle sâbitdir. Kaldı ki Hazret-i Âdem'in ekl-i şecere ve Hazret-i İbrâhîm'in (126) kevâkibe ⁷⁴⁷ هذا ربي ve ⁷⁴⁸ بل فعله كبيرهم ve ⁷⁴⁹ إني سقيم kavilleri ve Mûsâ 'aleyhi's-selâmın kıptîyi katli ve Hazret-i Yûsuf'un Züleyha'ya hemmî ve Hazret-i Davud'un Hâlile-i Uriyâ'ya tam'ı gibi ba'zı enbiyây-i kirâm haklarında, menkûl olan hâlâtın ba'zısı iftirâ olup ve ba'zıları, te'vilât-ı lâikâ ile müevveldir. Uriyâ kıssası mahz-ı iftirâdır. Amma ekl

⁷⁴⁰ el-A'râf 7/158.

⁷⁴¹ el-Ahzâb 33/30.

⁷⁴² el-Hucurât 49/6.

⁷⁴³ el-Ahzâb 33/57.

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/124.

⁷⁴⁵ el-Bakara 2/124.

⁷⁴⁶ el-Bakara 2/124.

⁷⁴⁷ el-En'âm 6/76,77,78.

⁷⁴⁸ el-Enbiyâ 21/63.

⁷⁴⁹ es-Sâffât 37/89.

ü ve şecere mâddesi kable'n nübüvvedir. Yâhûd ⁷⁵⁰ لا تقربا هذه الشجرة kavlınden murâd-ı ilâhi, nev' iken şahsa haml eylediğine mebnîdir. Ve Hazret-i İbrâhîm'in ⁷⁵¹ هذا ربي kavlı, farz ve takdîr cihetine mebnîdir. Yâhûd ol vakitte dörd yaşında olmağla kable'l vahy olduğuna mebnîdir. ⁷⁵² بل فعله كبيره kavlı istihzâ tarîkına yâhûd sebebine isnâd, hükmüne mebnîdir. Zîrâ Hazret-i İbrâhîm'in fi'il-i mezbûrîne, sebab-i küffârın 'umûmen esnâmlarına husûsan sanem-i kebîr-i mersûme ta'zîmleridir. Ve bu gûne sebebine isnâd eylemek muhâverâtta, şâyi'dir. Meselâ bu işi bana sen etmedin belki fülân etti deyü muharrikine ve sebebine isnâd ederler. Ve ⁷⁵³ إني سقيم kavlı muhtemeldir. Sekam-ı hâli yâhûd sekam-ı mütevekkî' istikbâli ola. Ve Hazret-i Mûsâ kıptînin katlini kasd etmeyip belki darbını kasd eylemişdi. Ve Hazret-i Yûsuf'un hemmi, cibilli olup ihtiyârî olmadığıyla müevveldir. Yâhûd ⁷⁵⁴ لقد همت به وهم بها âyet-i kerîmesinden murâd Züleyha karâra ve Yûsuf firâra hemmeyledi, demek ola. Ve Hazret-i Rasûlullâh لم يكذب ابراهيم غير ليغفر لك الله ما تقدم kavlinde kizb ta'bîri, sûret-i kizbde vukû'una (127) mebnidir. ⁷⁵⁵ من ذنبك وما تأخر kavlı şerîfinden murâd-ı zünûb, ümmetdir. Yâhûd terk-i evlâdır. Ve kaldı ki enbiyâdan terk-i evlâ sudûru şerh-i sahâyifde mestûr olduğu üzere câiz değildir. Belki üç vech üzere câizdir. Sehv ve nisyân ve terk-i evlâ. Yâhûd mubâha iştibâh vechiyle Muhassal'da, İmâm Râzî dahi bu kavle zâhib olduğu mestûrdur. Ve enbiyây-i 'izâmın hayât ve memâtda risâletlerî munkatı' olmaz. Zîrâ taraf-ı Rabbânî'den getirdikleri ahkâm ve vücub-ı ittibâ-'ı enâm, bâkîdir. Vefatlarıyla munkatı' olan vücub-ı teblîğ ve teklîfdir. Berakâtü'l Ebrâr, müellifi demiştir ki: Şeyh-i Eş'arî mezhebî budur ki: Mevtle risâlet munkatı' olur. Lâkin hükmî yâhûd makâmına kâim bir hüküm bâkî olur. Fi't-tahkîk hükmün bekâsıyla risâletin 'adem-i ibtâlîdir.

وماكانت نبيا قط أنثى ولا عبدوشخص ذوافتعال

ماء nâfiyedir. fi'il-i nâkîsdir. نبيا haber-i mukaddem, mansûbî ve انثى ism-i muahhar merfu'idir. قط zurûf-i zamâniyeden 'âlâ-sebili'l istiğrâk, zamân-ı mâzî-i menfiye dâldir. ذوافتعال şahsın kelimesinin sıfatîdir. İfti'âl, fi'il-i kabîh ma'nâsınadır. Sihir ve şa'beze ve tasvîr ve kizb gibi. Mefhûm u beyt budur ki kat'an, enbiyây-i 'izâm, ünsâ olmazlar. Ya'ni nisvân

⁷⁵⁰ el-Bakara 2/35, el-A'râf 7/19.

⁷⁵¹ el-En'âm 6/76,77,78.

⁷⁵² el-Enbiyâ 21/63.

⁷⁵³ es-Sâffât 37/89.

⁷⁵⁴ Yûsuf 12/24.

⁷⁵⁵ el-Fetih 48/2.

tâifesinden kul cinsinden peygamber gelmez. Ve peygamber sâhir ve müşe‘viz olmaz. Ma‘lûm ola ki nisvân tâifesinden peygamber olmaz. (128) Zîrâ *وقرن في بيوتكن ولا تبرجن* (128) Zîrâ *تبرج الجاهلية*⁷⁵⁶ emr-i şerîfiyle onların tesettürü ve hânelerinde temekkün ve istikrârları vâcibdir. Nübüvvet ise da‘vetle iştihâr ve mu‘cize izhâr ve riyâset gibi ahvâle muhtâcdır. Ünûset, bunlara münâfi olmağla, bi‘z-zarûre enbiyâ', ricâlden olmak lâzımdır. Suâl olunursa ki tâife-i nisvân bizim şeri‘atımızda karâr ve istitâr ile me'mûr oldular. Câizdir ki bi‘set-i muhammedîden akdem, me'mûr olmamalarıyla anlardan enbiyâ' gelmiş ola. Cevâb verilir ki *وما أرسلنا من قبلك إلا رجالا نوحى إليهم فاسألوا أهل الذكر إن كنتم لا تعلمون*⁷⁵⁷ kerîmesi enbiyâ', ricâlden olduğuna nass-ı sarîhdir. Lâkin âyet-i kerîme, mürselin ricâlden olduğuna nâtikdir. Ve kaldı ki, nisvân tâifesi *في ذاتهن* nâkısât olmağla nübüvvet teclisine ki her vech ile kemâli kâbiliyete müte‘allıktır. Münâfi olduğu zâhirdir. Eşâ‘ire, nübüvvet ünûsete münâfi değildir, dediler. Ümm-i Mûsâ ve Ümm-i ‘Îsâ ve Sâre ve ‘Âsiye'nin nübüvvetlerine zâhib oldular. Zîrâ haklarında *واوحينا* ünvanları vârid oldu. Ana cevâb verilir ki vahy, nübüvvetî müstelzim değildir. Niteki *وأوحى ربك إلى النحل*⁷⁵⁸ kerîmesinde vârid oldu. *و جئت قبلى اربع نبيات كام موسى و مريم و ام عيسى و آسية و زوجة فرعون* hadîsinin sıhhati memnû‘dur. *Velev süllim nebiyyât kavli سائر النساء* ile müevveldir. Lâkin hilâf, tebâdür olduğu zâhirdir. Ve enbiyâ', ahrârdan olmak lâzımdır. ‘Abd-i memlûk olmaz. Zîrâ hidmet-i mâlikine iştiğâlde emr-i da‘vetden müte‘avvik olur. Ve nâs kendisine ittibâ‘dan istinkâf ederler. (129) Ve rikkıyyet eser-i küfür olmağla, ittisâf câiz değildir. Ve rikkıyyet, kemâle münâfidir. Ve peygamber *ما يوحى إليك من ربك*⁷⁵⁹ emr-i muktezâsınca, tâbi-‘i vahy olup kendi re‘yiyle fâ‘il ve muhtelik olmaz. Ve sâhir ve müşe‘viz ve musavvir olmaz. Selâtîn-ı mâzî-i İrân'dan Keştâsib Şâh zamânında iddi‘ây-i nübüvvet eden Zerdüşî ve Kubât Şâh vaktinde tebeyyün eden Mazdek ve simya ve şa‘beze ile Çâh-ı Nahşep bir kamer izhâr eden İbn Mukanna‘ ve Musavvir-i Mâni gibi. Zîrâ bu evsâf-ı nübüvvet münâfidir. Ve ‘asrının a‘kal ve efdal ve efsah ve sûret ve sîretde ecmel ve emlahı olmak lâzımdır. Zîrâ sıfât-ı kemâldir. Ve edây-i risâte muhill ve müneffir-i tîbâ-‘i selîme ve munakkıs olan evsâfla muttasıf olmamak lâzımdır. Kaldı ki ‘ukde-i nâtika-i Hazret-i Mûsâ fitrî değildir. Belki hikmete mebnî neş‘et eylemiştir. Zîrâ Fir‘avn-i müneccîminin haber verdikleri budur deyü iştibâh etmekle ‘Âsiye cenâbları

⁷⁵⁶ el-Ahzâb 33/33.

⁷⁵⁷ en-Nahl 16/43.

⁷⁵⁸ en-Nahl 16/68.

⁷⁵⁹ el-Ahzâb 33/2.

Hazret-i Mûsâ önüne altûn ve âteş götürmekle fi‘il-i Cibrîl-i Emînle, âteşi alup dehânına vaz‘ etmekle lisân-ı şerîfi muhterik olmuştu.

وَذُو الْقُرْنَيْنِ لَمْ يَعْرِفْ نَبِيًّا   كَذَلِكَ الْقَمَانُ فَحَذَرَ عَنْ جِدَالٍ

ذو القرنين لم يعرف كونه نبيا takdîrindedir. mübtedâ, ذو القرنين mübtedâ haberîdir, gayr-i munsarifdir. فحذر kelimesinde fâ' cezâiyyedir. احذر hazerden fi‘il-i emirdir. جدال mücâdele ma‘nâsına فاحذر مشكوكا فاحذر takdîrindedir. (130) Mefhûm u beyit budur ki Zûrkaneyn ve Lokmân Hazretlerî'nin nübüvvetleri sâbit olmamağla nübüvvetleri husûsunda mücâdeleden keff-i lisân edüp ‘ilm-i ilâhiye ihâle eylemek eslemdir. Ma‘lûm ola ki Zûrkarneyn lakab-ı İskender'dir. Ve İskender iki pâdişahdır. Birisi Rûmî, birisi Yûnânî'dir. Rûmi, Kâtil, Dârâ İbn Behmen İsfendiyâr'dır ki sâhib-i Hızır ‘aleyhi's-selâmdir. Yunâni, Fîlikos oğludur ki sâhib-i Aristo'dur. Mahâlli nizâ‘ evvelkîdir. Ya‘ni peygamber midir velî midir ihtilâf olundu. Lâkin Kâzerûnî⁷⁶⁰ ve ‘Allâme-i İbn Kemâl⁷⁶¹ عن ذي القرنين ويسألونك âyet-i kerîmesi tefsirinde Yûnânî'dir ki Hazret-i İbrâhîm'le ka‘beyi tavâf eyledi deyü sebt eylemişlerdir. Sa‘di Çelebi, Beyzâvî hâşiyesinde, İskender-i Rûmi'dir deyü, tasrîh ve bir hadîs-i şerîfle İstidlâl ve İbn Kemâl'in kelâmını redd eder. Ve makâm-ı mezbûri eşyâ‘ etmişdir. Ve Zülkarneyn ile telakkubünde vücûh-ı ‘adîde naklederler. Ba‘zılar ‘âlem-i rüyada âsumana su‘ûd, âfitâbın iki karnını ahz eylediğini ve ba‘zılar, âfitâb'ın iki karnına ya‘nî meşrik ve ma‘ribe mâlik olduğunu ve ba‘zılar Rûm ve Fâris de saltanatı ve ba‘zılar nûr ve zulmete dâhil olduğunu ve ba‘zılar tâcına müvâzi lahmden iki sağîr-i karn-i şeklî olduğunu ve ba‘zılar mu‘ammerînden olmağla, zamânında iki karn güzerân eylediğini vech-i telkîb ettiler. Ve Nübüvvetinde dahi ihtilâf eylediler. Ba‘zılar⁷⁶² قلنا ياذا القرنين el-âyeh, kerîmesi mantûkunca, mazhar-ı vahy olmağla nübüvvetine zâhib oldu. Ve Ba‘zılar salâh ve velâyetine zâhib olup vahyi, vahyi ilhâmıla tevcîh eyledi. Ve Ba‘zı ‘ulemâ' dediler ki esahh olan ‘âlim ve ‘âmil ve ‘âdil (131) pâdişah olmağla hitâb-ı ilâhiye müstehakk olmuş idi. İmâm ‘Alî kerremallâhü vecheh, hazretlerinden mervîdir ki Zülkarneyn peygamber değil idi. Lâkin emr-i rabbâniye mutî‘ ve belâsına, sâbir ve ni‘metine şâkir kimesne idi. Kezâlik Lokmân Hazretlerinin dahi nübüvvetinde ihtilâf olundu. Ekser ‘ulemâ' ‘adem-i nübüvvetine zâhib

⁷⁶⁰ Matbu nüshalardaki baskı hatasından dolayı كازرونى olarak geçen ibâre yazma nüshalarda كازرونى olarak yazılmıştır. Bkz. Müellif Nüş. s.109; Esad Efendi Nüş. s.107; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.131; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.120; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.120.

⁷⁶¹ el-Kehf 18/83.

⁷⁶² el-Kehf 18/94. Âyet-i kerîmesindeki قلنا kelimesi ” قالوا ياذا القرنين ” şeklindedir.

olup ⁷⁶³ ولقد آتينا لقمان الحكمة kerîmesinden, hikmet-i fehm ve ‘ilme hamleylediler. Hezâr-ı peygamber-i güzînin mişkât-i nübüvvetlerinden, istifazâ-i nûr-i hikmet eylediği menkûldür. Üstâdi bir gün imtihân vechiyle Lokmân'a dedi ki bir koyûn zebh edüp etyeb-i a‘zasından bana getir. Lokmân dahi bir koyûn zebh ve lisân ve kalbini alup üstâdına getirdi. Ba‘de zamân yine Lokmân'a bir koyun zebh edüp ahbes-i a‘zâsını bana getir dedi. Lokmân yine lisân ve kalbini götürdü. Üstâdı bu vaz‘ından istisfâr eyledikde, kalb ve lisândan etyeb yokdur. Eğer tîb olursa ve anlardan ahbes yokdur. Eğer habîs olurlarsa dedi. Kendi ferzendine mesâyih-i hâkîmâneleri Kur‘ân'da mestûrdur.

وعيسى سوف يأتي ثم يتوى لدجال شقي ذى خبال

و عيسى سوف يأتي ثم يتوى edât-ı istikbâldir. يأتي fi‘il-i müstakbeldir. Fâ‘ili ‘Îsâ'ya râci‘dir. ثم terâhiye dâl, harf-i ‘atıfdır. يتوى etvâdan fi‘il-i muzâri‘dir. İhlâk ma‘nâsınadır. لدجال kelimesinde lâm zâidedir. Yâhûd ba‘de ma‘nâsınadır. هاديسنده (132) vâki‘ olduğu gibi. Yâhûd يأتي 'ye müte‘allik olmağla, rütbeten mukaddem olur. يتوى kelimesinde zâmir-i mansûb, mahzûf olur. Yâhûd يتوى kelimesi fi‘iliyle tazmîn olunub دجال ثم يهتم لاهلاك دجال takdîrinde olur. Sülâsîden feth-i tâ ile يتوى bâ‘idü'l ihtimâldir. شقى ve ذى خبال deccâl kelimesinin sıfatîdir. خبال fesâd ve noksan ve helâk ma‘nâlarınadır. Mefhûm u beyt budur ki ‘alâmet-i kıyâmet olmak üzere, Muhammed Mehdî hurûc edüp ba‘dehû deccâl zuhûr ve kırk gün şark ve garb-ı ‘âlemde neşr-i şerâre-i fesâd eyledikten sonra Hazret-i ‘Îsâ âsumandan âyet-i seyf gibi nâzil olup, ol şâkiyy-i fettânı ihlâk eyleyecekdir. Ma‘lûm ola ki ‘Îsâ lafzîni ba‘zılar Süryâni ve ba‘zılar İbrânîdir dediler. Zemaşerî Keşşaf'ta asıl, aslî ismî ايشوع dediler. Sahib-i Teysir muşâ gibi şin-i mu‘ceme ile عيشى idi. ‘Arabiyyeye nakl olundukta ihmâl olundu dedi. Ma‘nâsı, Seyid yâhûd mübârek demekdir. Ba‘zılar ‘arabiyyetine zâhib olup, beyâz, ma‘a‘ş-şakrah ma‘nâsına عيسى yâhûd îyşden me‘hûzdur, dedi. Deccâl, دجل 'den me‘hûzdur. Kezzâb ve sehâr ma‘nâsına. Hafi olmaya ki Ehl-i Sünnet ittifâk eylediler ki âhir zamânda deccâl zuhûr edüp maşrık ve ma‘rib arasını kırk gün keş ve güzâr edüp kendisine her milletten husûsan yehûd tâifesinden katî vâfir eşhâs-ı mütâbe‘at eyleyecekdir. Emriyle, sehâb-i emtâr ve zemîn-i inbât eder. Ve manzara-i nâsda bir kimseyi katl ve ihyâ ve harâbelere uğradıkta künûzların ihrâc ile emr eylemekle dersi‘at cümle-i künûz ve defâyin (133) zâhire hurûc eder. Bu cihetle ulûhiyyet iddi‘a edüp, halkı ‘ibâdetine da‘vet eder. Ba‘dehû, Hz. ‘Îsâ ‘aleyhi's-selâm Dimeşk-i Şam'da minâre-i beyzaya ve andan

⁷⁶³ Lokman 31/12.

zemîne nâzil olup Deccâlı yine Şam'da Lüdda nâm-ı cebel yanında katleder. Bir rivayette Deccâli Hz. 'Îsâ'yı görecek, tuz gibi zâib olur. Yehûd tâifesi perişân olup nefir-i âm etmekle, ehl-i islâm buldukları mahâlde, cümlesini tu'me-i şemşir-i i'dam ederler. Hatta mütevâri oldukları taşları, *ياعبادالله* işte burada yehûdi var, deyü nidâ etmekle varup katleder. Mişkatta, mestûr olduğu üzere 'Abdullah b. 'Ömer radiyellâhü 'anhümâdan mervîdir ki Hazret-i Rasûlullâh sallallâhü 'aleyhi ve's-selâm buyurdular ki 'Îsâ b. Meryem nâzil olup ve tezevvüc eyleyecektir ve evlâdı olacaktır. Ve basît-ı' arzda kırk beş sene meks eyledikten sonra vefât edüp benim kabrime medfûn olacaktır. Ben ve 'Îsâ b. Meryem Ebû Bekir ve 'Ömer beyinlerinde kıyâm eyleyeceğiz. Ve mervîdir ki Hazret-i 'Îsâ evliyây-i ümmet-i Muhammedi'den olup şeri'at-ı mutahhara ile hükm eyleyecektir. Mukaddime-i askeri, Ashâb-ı Kehf olacaktır. Zamânı ol derecede âsude olacaktır ki koyun kurt ile sıbyân hayyat ile mümâzece ve mülâ'abe edeceklerdir. Ve Nüzûl-i 'Îsâ bâbında ⁷⁶⁴ *ويكلم الناس في المهدي وكهلا* kerîmesiylede istidlâl olunur. Hatta ba'zı müfessirîn *وكهلا بعد ان ينزل من السماء* 'ibâretiyle tefsîr etmişdir. Lâkin mânay-i kühûlet otuzdan kırk yaşına varınca itlâk olunur. Kula mebni olmayup belki otuz dörtten elliye varınca itlâk olunan (134) mezhebe müsned olmağa muhtâcdır. Zîrâ Hazret-i 'Îsâ semâya ref' olunduğu sene otuz üç yaşında idi. Ve Hazret-i 'Îsâ, kezâlik deccal-i mesîh ile mülakkabdır. Zîrâ mesih lafzı, ezdaddandır. Mes'ud ve mel'ûn ma'nâlarıdır.

كرامات الولي بدار دنيا لها كون فهم اهل النوال

كرامات الولي kavli mübtedâdir. لها zarf-ı müstekarr, mukaddem haberdır. كون muahhar mübtedâdir. بدار دنيا, kevn lafzına müte'allikdir. كون sübût ve vukû' ma'nâsındır. بء Zarfiyyet içündür. دنيا kelimesi maksûrdur. Ef'ali tafdüldir. Felek-i kamerin mâ tahtine itlâk olunur. ولي zamîrî فهم 'ye râci'dir. Zîrâ izâfet-i cem' delâletiyle, harf-i ta'rîf cinsine, mahmûldür. فاء sebebiyyedir. النوال 'atâ ma'nâsındır. Mefhûm u beyt budur ki dâr-ı dünyâda evliyâullah yedlerinde zuhûr eden hârik-ı 'âde kerâmetler hakk ve sâbitdir. Zîrâ anlar mazhar-ı eltâf-ı mahsûse-i rabbânidir. Ma'lûm ola ki ولي lafzı vilâyetten me'hûzdur. Garîb ve muhib ma'nâsındır. Bi-ma'nâ fâ'il ve bi-ma'nâ mef'ûl olmağla sâlihdir. 'Örfde hasebi mâ yümkin 'ârif-i billâh ve 'ârif-i sıfâtullah olup ta'âte müvâzıb ve ma'âsiden müctenib ve lezzât ve şehvât-ı hayvaniyeden mu'arrız olan zât-ı şerîfe itlâk olunur. Ve kerâmet da'vây-ı nübüvete mukârin olmadığı hâlde taraf-ı evliyâdan hârik-ı 'âde emrin zuhûrudur. İmânâ ve 'amel-i sâliha makrûn olmaz ise istidrâcdır. Da'vay-ı nübüvete

⁷⁶⁴ Âl-i İmrân 3/46.

makrûn olursa (135) mu‘cizedir. Ve sihr-i nüfûs-ı habîse ashâbından zuhûr etmekle, kerâmetden müfterik olur. Lâkin tesettür ü zâhiri husûsunda farkî müşkildir. Ana binâen sâde levehân-ı ‘avâm olmakla fettânların mekr ve tesvîlâtına firifte ve me'sûr olup tarîk-ı dâlâlete sâlik olurlar. Pes lâzım olan bu gûne hârik ‘âde zuhûr eden şahsın ahvâline çeşm-i dikkat ile im‘ân-ı nazar ve tahkîk-ı celâyâ ve hafâyây-i etvâr ve ef‘âlini kalîl ve kesîr ve celîl ve hakîr-i şer-‘i münîre tatbîk eyleyüp eğer zerre mâ şer‘a mugâyir kavîl ve fi‘il sâdir olursa صغير الكبير كبير müeddâsı cebel-i azîmle beraber olmağla الحذر ثم الحذر Zîrâ evliyây-i kirâm⁷⁶⁵ إن أولياؤه إلا المتقون muktezasınca, ‘ilim ve takva ile muttasıf husûsan sergerde-i cümle-i hatîet olan hubbi dünyâdan bi'l külliye müctenib ve müstenkif olurlar. Tevfîk-ı rabbânîyle ba‘zı mü'minin, ahlâk-ı mezkûre ile mütehâllik olmağla nâil-i derece-i velâyet olmak imkândadır. Ve vukû‘ma cumhûr u Ehl-i Sünnet delîl-i ‘aklî ve naklî ile müttefiklerdir. Ekser Mu‘tezile inkâr eylediler. Vukû‘ma delîl-i naklî budur ki Kur‘ân-ı mübînin nâtık olduğu üzere Hazret-i Süleyman ‘aleyhi's-selâmin vezîri olan Âsaf b. Berahyâ iki aylık mesâfe-i mahâlden Belkîs'in serîrini tarfetü'l ‘aynde irâd ve ihzâr etti. Ve Hazret-i ‘Ömer radiyallâhu ‘anh, Sâriye'yi ser-asker edüp, Îrân bilâdından Nihâvend üzerine ta‘yin ve irsâl eyledi. Hengâm-ı mesâfede verây-i ‘asker islâmında vâki‘ cebel üzerinde leşker-i küffar bağıteten huyûl-i müslimin üzere hücum kaydında olduğunu Hazret-i Fârûk-ı A‘zam Medine'de minber üzerinde hutbe (136) kıraât eylediği esnâda ra'ye'l ‘ayn müşâhede buyurmağla, “Yâ Sâriye el-Cebel el-Cebel”, deyü nidâ ve Sâriye'ye isma‘ eylemiştir. Nihâvend ile Medine'nin mâ-beyni beş yüz fersahtan ziyâdedir. Kezâlik zamân-ı hilâfet-i fârûkîde Nil-i Mısır munkatı‘ olmağla kaht ve galâdan dergâh-ı hilâfet-i penâh-i ‘âliyye şikâyetnâme irsâl olundukda Cenâb-ı Fârûk-ı A‘zam radiyallâhu ‘anh من عمر إلى نيل مصر أما بعد فإن كنت تجري بأمر الله و قدرته فاجر صاغرا ‘ibâretiyle müveşşah mektûb tahrîr ve irsâl ve hasebi'l emr Nil'e attıklarında bi-iznihî te‘âla cereyâna başlayup, هذا الان munkatı‘ olmamıştır. Ve Hâlid b. Velid radiyellâhü ‘anh Medâyin-i küffardan birini hisâr ve sükkânını tazyîke ibtidâr edüp ahâlisi, mukâvemetden ‘âciz kalmalarıyla, Hazret-i Hâlide, eğer işbu bir kadeh zehrî tenâvül edüp bir zarar isâbet eylemezse din-i islâmın hakkîyyeti nümâyan olmağla cümlemiz serfurû‘, berde-i teslîm ve mutâve‘at oluruz deyü haber irsâl etmeleriyle, Hazret-i Hâlid dahi nazaralarında ol kadeh-i lebrîzi bilâ cür‘a nûş edüp, vücûd-ı behbûdlarına kat‘an zarar ‘ârız olmadı. Ve sâir tâbi‘în ve sâlihînden zuhûr eden kerâmetler, hadd-i tevâtüre bâliğ olmağla, inkâra mecel yokdur.

⁷⁶⁵ el-Enfâl 8/34.

Evâilde nâs beyninde bu kadar hubb u dünyâ olmamağla çokluk tesettür eylemezlerdi. Lâkin evâhir-i zamânda, Ma‘âzallah u Te‘âlâ, halka muhabbet dünyâ ve ta‘alluk u câh ve gınâ, gâlib olmağla izdihâm-ı nâs gâilesi içün, zevâyây-i ihtifâda olurlar. این مدعیان در ع / طلبش بی خبر اند / İn müdde‘iyân der talebeş bi haberânend lâyhâsi, ıstılâhât-ı sûfiyâne ve etvâr-ı dervîşâne ile velâyetfürûşları köy imâmı bile değildir. (137) “El-Hazer” şekil ve şemâil ve makâle-i mekr-i âmiz, bî-tâile mağbûn olmayup kâr ve kâr-dârî, şer-‘i şerîfe mutâbık ve kitâb ve sünnete muvâfık olmadıkca, rekz-i ‘asây-ı i‘tikâd olunmaya. Anların dahi serâyir-i ahvâllerine, ittılâ‘ müte‘assir olmağla hakîkatine zaferyâb olmak, müte‘azzirdir. Anlar, padişah-ı mülkiyet-i istiğnâdır. Bizim gibi âlûde ve mücrimlerden dîr ve muhtefî olurlar. لله تحت قباب العز طائفة / اخفاهم في رداء الفقر اجلالا / هم السلاطين في اطوار / لئلا تحت قباب العز طائفة / اخفاهم في رداء الفقر اجلالا / هم السلاطين في اطوار / جروا على الفلك الخضراء اذبالا / delil-i ‘aklî budur ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, kâdirdir ki bir sâlih ‘abdî yedinde semere-i ta‘âtini mübeyyin ve sıhhat-ı dinine izdiyâd-ı basiretî mütesammin hilâf-i ‘âde umûr-i icrâ eyleye. Mu‘tezile derler ki ‘arş-ı Belkısı îrad eden, Âsaf değildir. Belki Cibrîl-i Emîn, yâhûd Hazret-i Süleyman'dır. Ve أنا أتیک به⁷⁶⁶ kelâm-i şerîfnde hitâb-ı ifrîtedir. Ve derler ki havârik-i ‘âde, enbiyânın gayrîsinde zuhûr eylese mu‘cizeye müştebih olmağla peygamber, gayriden mümtâz olmaz. Ana cevâb verilir ki enbiyây-i kirâm, tahaddî ve da‘vay-ı nübüvvetle mümtâz olurlar. Evliyây-i zevi'l ihtirâm mütâbe‘at-ı enbiyâ' ile iddi‘â ederler. El-hâsıl kerâmet-i evliyâ' sâbitdir. Ve vukû‘î kesîrdir. İnkârlarında menfa‘at yokdur. Kütüb-i Ehl-i İslâm, menâkibleriyle meşhûndur. Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, ba‘zı ‘ibâdını nübüvvetle istifâ eylediği gibi ba‘zısını velâyetle ictibâ eylemek câizdir. Bulup görmemekden inkâr lâzım gelmez. Huffâşın âfıtâbı inkârından, ‘adem-i vücûdu iktizâ eylemez. Ta‘assubun zarardan gayrî nef‘î yokdur. Bâ-husûs, ricâlül' gayb hakkında eser vârid olmuştur. (138) Muzdarrîne emr-i ilâhiyle, iğâse ve i‘ânetleri meşhûrdur. Nâmıku'l hurûf dâhi, imdadlarına mazhar olmuştur. Münâsib olan budur ki fi külli'l â‘sar, vücûdların ikrâr edüp bâ-husûs, Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i ‘Arâbi, ‘Abdü'l-kâdir Geylânî, Hazret-i Mevlânâ ve ‘Ubeydullah Ahrâr أنار الله براهينهم hazerâtını ta‘birât-ı lâyika ile yâd ve tez-kâr eyleyeler. Setr ve ta‘miye eyledikleri, elfâz-ı fehm ve idrâk etmemekle, istinkârları revâ değildir. ‘İlm-i cifr ve nücûm ve esîr gibi anlarıda avamdan ihfâ eylemişlerdir. Ve ekser kelâmları vicdânîdir. كالم يعلم من لم يدق لم يعرف kâbilindendir. Kelimâtların fehm eylemedikten sonra isti‘mâl olunmamak elzemdir. Hakk Te‘âla cümlemize tevfiğ ve basîret-i kerem eyleye. Ve kerâmet-i evliyâ,

⁷⁶⁶ en-Neml 27/39.

tâbi‘ olduğu peygamber içün mu‘cizedir. Fi'l-hakîka ol peygamberi te'yîd ve veliyy-i müşârun ileyhe ol peygamberin tarîkına sülûkla, tekrîm ve temciddir.

ولم يفضل ولي قط دهرا   نبيا ورسولا في انتحال

دهرا zamm-1 zâd iledir. ولي fâ‘îlidir. ‘Umûmî müfîddir. قط zarf-1 zamândır. دهرا kelimeside zarf-1 zamândır. قط kelimesinden bedeldir. نبيا mef‘ûlîdir. او kelimesi vâv ma‘nâsınadır. في انتحال لم يفضل, kelimesine müte‘allikdir. İntihâl şeref ma‘nâsınadır. Mefhûm u beyt budur ki evliyây-i kirâm, rusûl ve enbiyây-i ‘izâm, derecesine kat‘an bâliğ değildir. Zîrâ faziletin zıddı naks olmağla, müsâvâtın dahi nefyi lâzım gelûr. Ve bu makûle kelâm-i ‘örfte nefy-i efdaliyyet içün mesûk olur. Belki ‘Umde (139) sâhibinin kavli üzere, bir peygamber, cemî‘-i evliyâdan efdaldır. Mâ‘lum ola ki evliyây-i kirâm, enbiyây-i ‘izâma tebe‘iyyetle derece-i velâyete nâil olurlar. Elbette metbû‘un rütbesi, bâlâter olur. Ve enbiyâ‘ me‘mûnu'l ‘âkibedir. Lâkin evliyâyâ hâtimededen havf ve isti‘âze vâcibdir. Ve enbiyây-i ‘izâm, vahiy ve müşâhede-i melâike ile mütehassıslardır. Ve “enbiyâ” usûl ve “evliyâ” furû‘dur. Ve “nübüvvet”, hilâfet-i zâhire ve bâtine ve “velâyet” hilâfet-i bâtinedir. Kezâlik Hazret-i Rasûlullâh ‘aleyhi's-salâtü ve's-selâm, Ebû Bekir Sıddîk radiyellâhu ‘anh hakkında buyurmuşdur ki kasem bi-hüdây-ı cihân âfrin⁷⁶⁷ ki enbiyâdan sonra Ebû Bekir'den efdal bir kimse üzere şems tulû‘ ve gurûb eylemedi. Bu hadîs-i şerîf delâlet eder ki peygamber, Ebû Bekir'den ve Ebû Bekir sâir nasdan efdal imiş. Ve⁷⁶⁸ kerîmesi üzere, ümmet-i Muhammed'in evliyâsı, ümem-i sâlife evliyâsından efdâldır. Enbiyâdan mâdûm olan zât, cins-i evliyâdan efdal olunca enbiyâ', evliyâdan efdal olmak lâzımdır. Kerrâmiyye tâifesi ve ehl-i ibâheden ba‘zı sûfiye derler ki Veliyy-i kâmil-i mükemmel, peygamberden efdaldır. الله يصطفي من الملائكة رسلا وما أرسلناك إلا⁷⁶⁹ ve hakı muhammedîde kerîmesi⁷⁷⁰ ومن الناس⁷⁷¹ ورحمة للعالمين⁷⁷² ve kerîmeleri muciblerinlerince ‘ulemây-i kirâm ol tâifenin küfür ve zındıkâlarına zâhib oldular. Mutâ‘in mertebesi, mutî‘den eşref olduğu bî-iştibâhdır. Ve tâife-i mezbûrenin ihticâcları budur ki (140) Hazret-i Mûsâ peygamber iken Hızır'dan te‘allüm eyledi. Elbette mu‘allim, müte‘allimden efdaldır. Ana cevâb verilir ki bu mâdde Hazret-i Mûsâ'yı ibtilaya mebnidir. Ve Hızır'ın nübüvvetine dahi

⁷⁶⁷ İbare افرين şeklinde yazılmaktadır.

⁷⁶⁸ Âl-i İmrân 3/110.

⁷⁶⁹ el-Hac 22/75.

⁷⁷⁰ Sâd 38/47.

⁷⁷¹ el-Enbiyâ 21/107.

⁷⁷² en-Nisâ 4/80.

zâhib olunmuşdur. Ve mutlakâ müte‘allimin efdaliyyeti zarûrî değildir. Ve Ba‘zı ‘ulûm olsun ki müte‘allim anı gayrîden te‘allüm eylemiş olup lâkin mu‘allim te‘allüm eylememiş ola. Hazret-i Hızır dahi, ahkâm-ı zâhire-i şeri‘at-ı Mûsâ'ya müte‘allik ‘âlim olmamak câizdir. Kaldı ki ‘Allâme-i Taftâzânî demişdir ki nebî veliden efdal olup ve nübüvvet ve velâyet rütbeleriyle muttasıf oldukdan sonra rütbe-i nübüvvetleri mi yoksa rütbe-i velâyetleri mi efdaldır. Bu husûs da beyne'l-‘ulemâ' tereddüd vâki' olmuşdur.

وللصديق رجحان جلي على الاصحاب من غير احتمال

للصديق câr ve mecrûr mukaddem haberdır. Ve رجحان muaahhar mübtedâdır. جلي zâhir ma'nâsına sıfâtdır. على الاصحاب, رجحان kelimesine müte‘allikdir. احتمال من غير احتمال sıfât yâhûd hâl mevki'indedir. Mefhûm u beyt budur ki akdem-i hâlife-i Rasûlullâh olan Hazret-i Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu ‘anh sâir ashâb-ı kirâm hazerâtından efdal ve ercahdır. Ve ercehiyyetinde, şekk ve ihtimâl yokdur. Kat‘î sübûtdur. Ma‘lûm ola ki sıddîk lafzı sıdkdan mübâlağadır. Hazret-i Ebû Bekir'in lakab-ı mühezzeblerîdir. Emr-i Mi‘racî cümleden akdem tasdîk eylemekle, sıddikle mülakkab oldular. Câhiliyyetde isimleri ‘Abdu'l-ka‘be idi. İslamda ‘Abdullah oldu. Ebû Bekir künyesidir. Pederînin ismi ‘Osmân, künyesi Ebû'l-Kuhâfe'dir. (141) Hafî olmaya ki Ehl-i Sünnet ve kudemây-i Mu‘tezile ittifâk eylediler ki enbiyâdan sonra efdal enâm Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu ‘anh hazretlerîdir. Şi‘a tâifesi ve müteahhirîn-i Mu‘tezile, İmâm ‘Alî kerremallâhu vecceh, hazretlerîdir dediler. Ehl-i Sünnet kitâb ve sünnet ve eser ile istidlâl eylediler. Amma kitâb 773 ولا يأتى أولو الفضل منكم والسعة 774 kerîmesidir. Zîrâ ekser müfessirîn ‘indeinde murâd-ı şerîf, Hazret-i Ebû Bekir'dir. 774 لو وزن إيمان أبي بكر بإيمان أهل الأرض hâdis-i şerîfidir. Ve Ebu'l Derdâ' radiyallâhu ‘anh bir gün Hazret-i Ebû Bekir'in önünde gitmekle Hazret-i Rasûlullâh'ı gördükte أتمشي buyurmuşlardır. Amma eser İbn ‘Ömer radiyallâhu ‘anhümâ hazretlerinden mervîdir ki zamân-ı hayât-ı nebevîde, bizler efdal-i ümmet-i Muhammedî, Ebû Bekir'dir. Ba‘dehû ‘Ömer ve ‘Osmân'dır deyü söyleşir idik. Ve İmâm ‘Alî Hazretleri'nden خير الناس بعد النبيين أبو بكر ثم عمر ثم الله اعلم ibâretiyle mervî olan hadîsdir. Amma emârât, eyyâm-ı hilâfet-i sıddîkda, te'lif-i kulûb ve tetâbi-‘i fütûhât ve kahr-i ehl-i riddet ve tathîr-i cezire-i ‘Arab ve Rum

⁷⁷³ el-Leyl 92/17-19.

⁷⁷⁴ en-Nûr 24/22.

tâifesini Şam'dan iclâ ve 'acemi, hudûd-ı sevâd-ı islâm'dan tard ve teb'îd eylemiştir. Ve cemî-'i nâsdan akdem, nübüvvet-i Rasûlullâh'ı, tasdîk ve îmân eyledi. Niteki hadîs-i şerîfde vârid (142) olmuştur ki این مثل ابی بکر کذبى الناس و صدقتى و آمن بى وزوجنى ابنته و جهزنى ve Hazret-i Rasûlullâh, hâl-i marazında, imâmete istihlâf edüp ve techîzlerinden mukaddem hilâfetlerinde, icmâ-'i ümmet mün'akid olmuştur. Ve bu hadîs-i şerîf dahi fezâiline delâlet eder. قال النبى صلى الله عليه وسلم لما عرجت الى السماء و قفت بين يدي الرحمن قال لى يا احمد على من تركت اهل الارض قلت يا رب على ابى بكر الصديق فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا ve imâmiye tâifesi dahi zu'mlerince kitâb ve sünnet ve emâre ile ihticâc ederler. Amma kitâb فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا⁷⁷⁵ el ayeh, dediler ki انفسنا kavlınden murâd, nefsi değildir. Zîrâ insân, kendi nefesine da'vet eylemez. Ve Fâtîma ve Hüseyin dahi değildir. Zîrâ anlar, ebnâ' ve nisâ' tahtında mündericlerdir. Elbette şahs-ı âher olmak lâzımdır. Pes med'uvv-i merkûm, bi'l icmâ' Hazret-i 'Alî'dir. Ve imâm 'Alî olduğu sûretde efdaliyyetinin beyânı bu vech üzeredirki âyet-i merkûme, mübâhele bâbındaki mülâ'anedir. Nâzil olmağla İmâm 'Alî'yi mübâheleye da'vetî Hazret-i Rasûlullâh'ın İmâm 'Alî'ye gayetle, müşfikk ve Mihribân olmasına delâlet eder. Eğer vech-i muharrer üzere olmasa, münâfikûn derler idi ki Hazret-i Rasûlullâh, emrinde, basîret üzere olmadı. Zîrâ mübâhele içün ziyâde muhabbet ve vukû'ı 'azâbdan sıyânet eyleyeceği kimesneyi da'vet eylemedi, derler idi. Ve mübâheleye med'uvv olan kimse ziyâdesiyle şefkat ve muhabbeti ziyâde akreb olduğu içün yâhûd efdal olduğu içün (143) olur. Şıkk-ı evvel müntefidir. Zîrâ Hazret-i 'Abbâs andan akrebdir. Ve birâderi 'Akîl İbn Ebî Tâlib, derecede müsâvîdir. Pes şıkk-ı sâni ki efdaliyyetdir, sâbit oldu. Bu ihticâcları bu vech üzere merdûd ve müzeyyefdir ki enfüsenâ kavlınden murâd, nefisleri olmadığı memnû'dur. Zîrâ insân, kendi nefisini da'vet eylemez, dediğinizden murâd-ı hakîki ise müsellemdir. Ve eğer mecâzî ise memnû'dur. Niteki nefisinden, İmâm 'Alî irâdesi dahi mecâzdır. İki mecâzın birisi, âherden evlâ değildir. Velev süllim mübâheleye med'uvv olan, İmâm 'Alî'dir. Lâkin da'vet'den efdaliyyet lüzûmu müsellemdir. Mübâheleye da'vetî Hazret-i Rasûlullâh'ın med'uvve gâyet-i şefkat ziyâde-i gurbet yâhûd ziyâde-i efdaliyyet inhisârı müsellemdir. Zîrâ gâyet-i şefkat câizdir ki med'uvvün gayrînde bulunmayan mecmû-'ı asl-ı akrebiyyet ve mecmû'ı asl-ı efdaliyyet ve ziyâde-i ülf ve müvâneset ve kesret-i mu'âşeretle ola. Amma sünnet, bir gün Hazret-i Rasûlullâh'a bir kuş kebâbi ihdâ olunmağla اللهم انتني بأحبّ خلقك اليك يأكل معي

⁷⁷⁵ Âl-i İmrân 3/61.

'ibâretiyle du'â eyledikde, İmâm 'Alî vürûd ve berâberce tenâvül eylediler. 'İndallâh mahbûbiyyet, efdaliyyetini müstelzimdir. Ba'zîlar, kelâm-i merkûm mutlakâ ehabbi halk olmağla delâlet eylemez. Zîrâ bir şeye nazar ile mahbûb ve şeyi âhere nazar ile gayrî mahbûb olmak mümkündür. Her bir husûsda mı yoksa ba'zı husûsda mı mahbûbdur deyü istifsâr eylemek sahîhdir, dediler. Lâkin bu kelâmın za'fî erbâb-ı kuvvete beyyindir. Amma emâre-i zât-ı murtazavîde 'ilim ve zühd ve kerem ve şece'at ve hüsn ü huluk ve mezîd-i kuvvet ve şiddet-i be's (144) ve kurb-i nebevî gibi müctemi' olan mahâil-i kemâlât-ı nefsiyye ve bedeniyye ve hâriciyyedir. Lâkin bu emâre ancak kâmilîyyet ve fâdıliyyetine delâlet eder. Yoksa sâir sahâbeden efdâliyyetine delâlet eylemez. Velez süllim Ebû Bekir'in efdaliyyetine dâl olan umûr-i mezkûre ile mu'ârızdır. Ba'zı muhakkıkîn dediler ki bu mâddelerde hemân icmâ-'ı mün'akide iktisâr, evlâ ve eslemdir. Ve bu makâmlarda fazîletden murâd kesret-i sevâbdır. Yoksa zâhîren mefdûlde, fâdıldan ziyâde, ba'zı havâs mevcûd olur. Ve Hazret-i siddîkîn müddet-i hilâfetleri, iki sene dört mâhdır. Hilâfetleri icmâ-'î ashâbladır.

وللفاروق رجحان وفضل على عثمان ذى النورين عال

وللفاروق mukaddem haberdır. رجحان muahhar mübtedâdır. وفضل üzerine ma'tûfdur. عثمان Gayr-i munsarifdir. ذى النورين sıfât ve عال sıfât ba'de sıfatîdır. Zîrâ tenvîni muzâfun ileyhden 'ivazdır. على القدر takdîrindedir. Mefhûm u beyt budur ki Fâruk-i A'zam 'Ömer b. Hattâb radıyallâhu 'anh hazretleri dahi 'Osmân'dan ercah ve efdaldır. Ma'lûm ola ki Fâruk lafzı farktan me'hûz sîga-i mübâlağadır. Hz. 'Ömer islâma geldikte, islâm ve küfrün beynini yâhûd kazâyâda hakk ve bâtılın beynini fark eylediği içün, fârûkla mulakkab oldular. Ve zünnûreyn, iki nûr sâhibi demektir. Hazret-i 'Osmân Rasûlullâh'ın kerîmeleri olan Rukiye ve Ümmügülsüm cenâblarını tezevvüc eylemekle zünnûreyn ile mülakkab oldu. Ehl-i Sünnet ittifâk eylediler ki Hazret-i Sıddîk (145) Ekberden sonra efdal, fârûk-ı a'zamdır. Sünnet ve eser ve emâre ile istidlâl eylediler. Amma sünnet, خير امتى ابو بكر ثم عمر hadîs-i i şerîflerîdir. Ve mervîdir ki bir gün Cibrîl-i Emîn, nâzil olup Ya Muhammed, Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ, Hazret-i 'Ömer'e selâm ihdâ ve benim kendûden râzı olduğum gibi kendûde benden râzîmıdır deyü suâl eylemenizi emr ve islâmından sonra yine Cibrîl-i Emîn, nâzil olup Ya Muhammed, ehl-i semâ', islâm-ı 'Ömer ile istibşâr eylediler dedi. Ve yine bir gün Cibrîl-i Emîn nâzil olup Hazret-i Rasûlullâh ile mükâleme eder iken, Hazret-i 'Ömer vürûd etmekle Cibrîl-i Emîn dedi ki seni Hak peygamber ba's

eden Hüdây-ı Zülminen hakkı, ‘Ömer, arzda ma‘rûf olduğundan ziyâde âsumanda ma‘rûfdur. Yine Hazret-i Rasûlullâh Ya Cibrîl fedâil-i ‘Ömer'den bana beyân kıl buyurmağla Hazret-i Cibrîl dediki Ya Muhammed Hazret-i Nuh'un ümmeti içre meks eylediği müddet, Cenâb-ı sa‘âdet ‘inde meks eyleyüp ‘Ömer'in fedâilini beyân eylesem, fedâil-i ‘Ömer nihâyet bulmaz. Ammâ eser-i fazîlet, Ebî Bekir maddesinde güzerân eyledi. Amma emâre eyyâm-i hilâfetinde zâhir olan hüsn-i sîret ve istikâmet ve hulkî mahce-i beyzâya sevk ve küffarı istiysâl ve kelime-i islâmı i‘lâ ve iclâl ve takvâ ve tevâzu' ve feth-ı bilâd ve istikrâr-ı ‘ibâd ve hamîyyet-i dîniyye ve salâbet-i yakîniye gibi me'ser-i seniyyelerdir. Hazret-i sıddık, âhir hayâtlarında, hilâfet-i fârûki bâbında, ahidnâme tahrîr (146) ve ba‘de'l hatm-i sahâbe-i kirâmî cem‘ ve sahîfede ismi mektûb olan kimseye bey‘at eylemeleri zımnında emr edüp herkes bey‘at ederek, İmâm ‘Alî Hazretlerine vâsıl oldukta, imâm ‘Alî ben dahi bey‘at eyledim, Hazret-i ‘Ömer ise buyurmağla hilâfetinde ittifâk mün‘akid olmuştur. On sene mesned-i hilafette, câlis olduktan sonra hicretin yirmi üçüncü senesi zi'lhiccesinde Muğîre b. Şu‘be'nin ğulâmı Ebû'l-Lü'lü' yediyle kisve-i ‘âlem behây-ı şehâdeti lâbis oldular.

وذوالنورين حقا كان خيرا من الكرار في صف القتال

كان ذوالنورين حقا kasemdir. Yâhûd mef‘ûl-i mutlaktır. حقا takdirindedir. mübtedâdır. ذوالنورين fi‘il-i nâkıs, ism-i zamir-i müstetirdir. خيرا haber-i mansûbîdir. من الكرار hayran lafzına müte‘allikdir. صف القتال kerrâra müte‘allikdir. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i ‘Osmân radiyallahü ‘anh dâhi Hazret-i Haydâr-ı Kerrardan efdaldır. Ma‘lûm ola ki Hazret-i ‘Osmân'a zünnûreyn tesmiyesinin vechî ânifen beyân olundu. Hazret-i ‘Alî dahi bi-gâyet, şecî‘ ve cengâver olmağla kerrâr ile mülakkab oldu. Kerr, hamle ve savlet ma‘nâsınadır. Hafî olmaya ki Hazret-i ‘Osmân'ın fazîleti bâbında âsâr-ı kesîre vârid olmuştur. لو كان لي يا عثمان انت ولي في الدنيا والاخرة و ve اربعون بنتا الزوجت عثمان واحدة بعد واجدة حتى لا تبقى منهن واحدة الا استحي ممن استحيى ve الذى بعثنى بالحق ليشفعن عثمان بن عفان فى سبعين ألفا من امتى قد استوجب كلهم النار منه ملائكة السماء و ظهر فى الجنة برق فقال اهل الجنة ما هذا البرق و ليست الجنة موضع البرق فيقول الله عز و hadîs-i (147) şerîfleri emri nâzil olmağla, Hazret-i Zünnûreyn ol hengâmde ticâret içün iki yüz deve techîz etmiş olmanın cümle esbâbıyla mükemmel getûrüb teslîm-i mehâr etmemekle, Şâh-ı Serîr-i İstafâ ‘Aleyhi İsfâ't Tehâyâ Hazretleri بعدها ما فعل بضرعثمان لا buyurdular. Ve eyyâm-ı

⁷⁷⁶ et-Tevbe 9/41.

hilâfetlerinde bilâd-i kesîre feth ve livay-i şer-i ahmedî, resîde-i tâk-ı sipihri zebercedi olup ve cüyûş u müslimîni techîz ve nusret-i din-i mühâceretde ittifâk edüp ve dâmâd-ı nebevi olmuşlardır. Hazret-i ‘Ömer zehimdâr oldukça, emr-i hilâfeti Hazret-i ‘Osmân ve ‘Alî ve ‘Abdurrahman b. ‘Avf ve Talha ve Zübeyr ve Sa‘îd bin Ebî Vakkâs beyinlerinde şûrâ ya‘nî meşveret olunmağla ta‘lik eyledi. Ba‘dehû cümlesi, emri, ‘Abdurrahman b. Avf Hazretlerine tefvîz ve hükmüne irtizâ etmeleriyle ol dahi Hazret-i ‘Osmân’ı ihtiyar ve hilâfetine bey‘at ve emrine mutâve‘at eylediler. Müddet-i hilâfetleri on iki senedir. Ba‘dehû fitne zuhûr eylemekle neşvân-ı selâfe-i şehadet oldular.

وللكرار فضل بعد هذا علي الاغيار طرا لاتبال

وللكرار mukaddem haberdır. فضل muahhar mübtedâdır. بعد zarf-ı zamândır. هذا kelimesinde ha harf-i tenbîh ذا ‘Osmân'a işâretidir. علي agıyar fazl kelimesine müte‘allikdir. طرا cemî‘an ma‘nâsına (148) hâldır. لاتبال mübâlatdan nehy-i hâzırđır. ‘Alâmet-i cezmî âhirinde yânın sükûtudur. علي agıyar لا takdirindedir. Mefhûm u beyt budur ki İmâm ‘Alî radıyallahü ‘anh hazretleri dahi sâir sahâbe-i kirâmđan efdaldır. Ba‘zı kimselerin gûna gûn akvallerine tevcîh-i sâmi‘a-i i‘tibâr eyleme. Ma‘lûm ola ki cümle ashâb-ı kirâm ittifâk ettiler ki Hazret-i ‘Osmân’dan sonra efdal, İmâm ‘Alî kerramellahü vecheh hazretlerîdir. دخلت ve انت منى بمنزلة هرون من موسى ve اللهم وال من وآله وعاد من عاداه ve من كنت مولاه فعلي مولاه hadîsleriyle istidlâl ederler. Ve mervîdir ki Hazret-i ‘Osmân ‘âzim-i seviyy-i cinân olduktan sonra emr-i hilâfet, mühmel kalup, âher-i cümle-i kibâr-ı ashâb-ı kirâm tecemmü‘ ve Hazret-i Murtazâ’dan emânet-i hilâfeti kabûl eylemelerini istid‘â eylediler. Katl-i zünnûreyn isti‘zâmla kabûl eylemeyûb, üç gün bu hâl üzere güzerân eyledi. Kibâr-i mühâcirîn, ihtilâl-i emr-i din zuhûrunu yakîn eylemeleriyle, sâniyen Hazret-i Murtazâ’ya ibrâm edüp, yemin vermeleriyle bilâhere kabûl edüp mevcûd olan kâffe-i ashâb, akd-i bey‘at eylediler. Zîrâ ‘inde Ehli’s Sünne hilâfet emrinde isâbet eylemişdir. Hazret-i ‘Âişe ve Zübeyir ve Mu‘aviye’nin münâza‘aları içtihadlarında hataya mebnîdir. İmâm ‘Alî musîbdır. Zîrâ Hazret-i Rasûlullâh, ‘Ammâr İbn Yâsire ستقتلك الفنة الباغية buyurmağla Hazret-i ‘Ammâr, Siffin melhamesinde taraf-ı murtazâvîde olup, leşker-i Mu‘âviye yediyle şerbet-i (149) şehâdet nûş eyledi. Ve mervîdir ki Talha sipâh-ı Şam’da bulunup mecrûh ve hayâtdan me’yûs oldukça, asker-i murtazâvî efrâdından bir civâne destini bana verki Emire’l Mü‘minîn içün bey‘at edeyim dedi. Murâdı imâm-ı ‘âdil bey‘ati üzere fevt olmak idi. Ve Hazret-i ‘Âişe’nin yevm-i Cemel’de kıtâl içün hurûc eylemeyûb belki iki fırka beynini

islâh içün hurûc eylediği mervî ve hurûcuna nâdim olduğu resîde-i derece-i sıhhatdir. Ve emr-i hilâfet İmâm ‘Alî ile vâsıl-ı haddi hitâm oldu. Niteki *الخلافة من بعدي ثلاثون سنة* hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Ve Hazret-i Murtazâ'nın intikâli otuzuncu senede vâki' olmuştur. Kaldı ki ümmet muhammed hülâfây-ı ‘Abbâsiye ve hâlen hulefây-i ‘Osmâniyye'nin hilâfetlerine ittifâk eyledikleri, hâdis-i şerifde vârid olan hilâfeti, hilâfet-i kâmile ve hilâfet-i hakikîyyeye haml ileddir. Husûsan Hulefây-i ‘Osmâniyye *أيدهم الله تعالى بالتأييدات* hazerâtının usûl-i saltanatları sîret-i hulefây-i râşidin üzere müesses olup, cümlesi hâlis Ehl-i Sünnet ve pîşeleri hemîşe gazâ ve mücâhedet ve icray-i ahkâm-ı şerî‘at olmağla hilâfet vasfına ahrâ ve elyak olmuşturlardır.

وللصديقة الرجحان فاعلم على الزهراء في بعض الخلال

الرجحان *الرَّجْحَانُ* câr ve mecrûr, haber-i mukaddemdir. Sıddîka, lakab-ı Hazret-i ‘Âişedir. *الرجحان* muahhar mübtedâdır. *زهراء* lakab-ı Hz. Fâtımâ'dır. *خلال* hısâl ma'nâsındır. Mefhûm u beyt budur ki Hazret-i ‘Âişe ba'zı hısâlde Hazret-i Fâtımâ'ya ercahdır. (150) Ma'lûm ola ki ümmü'l mü'minîn, zevce-i seyyidi'l mürselin Hazret-i ‘Âişe radiyallâhü ‘anhâ, sıddîka ile telekkubunun vechi budur ki Tercüme-i Siyer'de tafsîl eylediğimiz üzere kılâdesinin fikdânı mâddesinde ifk ve iftirâya mübtelâ olup ba'dehû 'ismet berâatleri bâbında, âyet-i kerîme nâzil ve zâtında muhabbet ve hıdmet-i nebevîde kemâl-i sadakati olmağla, sıddîka ile mülakkab oldular. Ve Hazret-i Fatımâ küdret-i dem-i hayz ve nifâsedden âzâde olmağla Zehrâ ile mülakkab oldular. Bir vakit namaz fevt eylemediği mervîdir. Ba'zîlar vech-i telakkî işrâk-ı cemâl-i tâbidârlarıdır, dedi. Hatta Hazret-i Sıddîkâ, leyle-i muzlimede işrâkı nur-i cemâl-i Fâtıma ile sûzene rişte-i islâk ederim dedikleri mervîdir. Ma'lûm ola ki 'ulemây-ı ümmet, ihtilâf eylediler. Ba'zîlar, Fâtıma'nın 'Âişe'den efdâliyyetine ve ekser 'ulemâ' Hazret-i 'Âişe'nin mutlaka efdâliyyetine zâhib oldular. Ve Ba'zîlar tevekkuf eylediler. Zîrâ i'tikada ta'alluku yokdur. Ba'zîlar 'Âişe'nin, 'ilm-i nübüvvet ve ahkâm-ı şerî‘at tahsîlinde ve kesret-i rivâyet ve dirâyet ve âhiretde Hazret-i Rasûlullâh'la derece-i âliyede bulunmak gibi ba'zı hısâlde efdâliyyetine zâhib oldular. Hatta haklarında *اطلبوا* *فضل* *الحميراء* *عن هذه الحميراء* vârid olmuştur. Humeyrâ sîga-i tasğîr ile lakab-ı 'Âişe'dir. *فضل* *عائشة على سائر النساء كفضل الثريد على سائر الطعام* hadîs-i şerîfi, vârid olmuştur. Ve Hazret-i Fâtıma hakkında dahi *أما ترضين أن تكوني سيدة نساء أهل الجنة* buyurmuştur. Meşârik-ı Şerif'de, *الارضين ان تكوني سيدة نساء المؤمنين* metniyle müsbedtir. Ve Hazret-i Rasûlullâh'ın cüz-i (151) şeriflerîdir. Zükûrdan olsaydı lâ mahâle peygamber olur idi. Ve hakkında *فاطمة بضعة مني* buyuruldu. Ve Hazret-i 'Âişe'den 'inde Rasûlillâh nisvândan sâhib-i

kadr ve muhabbet olan kimdir, deyü suâl olundukta, Fâtımâ'dır dediler. Ve ricâlden kimdir denildikte, zevcidir dediler. Binâen 'aleyh nâzım, rüchâni ba'zı hısâlî tahsîs eyledi.

ولم يلعن يزيدا بعد موت سوى المكثرفى الاغراء غال

لم harf-i câzimidir. يلعن fi'il-i müstakbel, meczûmdur. يزيدا mef'ûlîdir. Zarûret-i vezn içûn munsârîf kılındı. İttizân içûn münevven oldu. بعد موت ba'de mevtihi takdirindedir. سوى سوى fâ'ilîdir. Miksâr, mif'âl vezninde kesretten mübâlağadır. Kavvâl ma'nâsına. فى muahhar gâl kelimesine müte'allikdir. İğrâ' his ve tahrîz ma'nâsınâdır. غالى ğulüvden me'hûzdur. Hadd-i tecavüz edici ma'nâsına miksârden bedeldir. Mefhûm u beyt budur ki selefden bir kimesne Yezid b. Mu'aviye hakkında lânet eylemedi. Ancak hadd-i tecâvüz eden Râfazâ ve Havâric gibi ba'zı eşhas lânet eylediler. Ma'lûm ola ki la'n lûgatta tard ma'nâsınadır. 'Örfe, Hazret-i Hakk'ın bir şahsı, rahmetinden tard ve teb'îd eylemesinde müste'mâldir. Niteki لعن الذين كفروا⁷⁷⁷ kerîmesini bu'd ve emn-i rahmetullâh ile tefsîr eylediler. Ve la'n bir kimse üzere, ebedî du'â olur. Şeytân ve Ebû Cehil gibi. Ve ba'zan la'ni müstevcib olan vasf zâil olmağla, muvakkat olur. Meselâ kâfir iken (152) Müslim ve fâsık iken tâib olur. Ve küffâr ile müslim hakkında olan la'nin farkı vardır. Zîrâ la'n-i küffar, dâimi ve ebedidir. La'n-i müslim hayırdan ba'îd olmasıdır. Bu sûretle ba'de't tevbe müslimînden birine la'n eylemek câiz değildir. Binâen 'aleyh nâzım 'aleyhi'r-rahme, Yezîd bin Mu'âviye hakkında, bir kimse la'nle du'â eylemedi dedi. Zîrâ İmâm Hüseyin radiyallâhü 'anh Hazretleri'nin katliyle, emr eylediğinin tahakkuku sûretinde muhtemeldir ki kable'l mevt, tâib ve nâdim ola. Niteki Vahşi, Hazret-i Hamza'yı katl edüp ba'dehû tevbe ve islâmla ashâbdan ma'dûd olmuşdur. Lâkin bu kelâma i'tiraz olunur ki kable'l mevt, tevbe ve îmân eylemiş olsa sâir hanedân-ı nübüvvetden keff-i yed eder idi. Kaldı ki mevtine kadr-i hanedânî 'âlîye envâ'ı ihâneti mütevâtirdir. Ve hengâm-ı mevtinde, tevbe ve îmânı makbûl değildir. Zîrâ vech-i âtî üzere, küfrine zâhib olmuşlardur. Eğer suâl olunursa ki müslim hakkında ma'siyyet sebebiyle la'n câiz olmasa Hazret-i Rasûlullâh لعن الله الراشي والمرتشي و لعن الله الواشمة والمستوشمة و اشمة buyurmazlardı. bedene sûzenle na'l-i gazez eden müstevşime gazez ettirendir. Cevâb verilir ki la'net, mü'min-i fâcir, kendîlere va'îd ve tahvîf ve sâire lütuf ve ihsândır. Zîrâ fâcirler havfle tevbe ve inâbet ve sâirleri mücânebet ederler. Ve Yezid'in küfrüne katl-i Hüseyini emr eylediğinden başka işbu manzûme sûretinde olan hezeyânla istidlâl ederler. Bir gün

⁷⁷⁷ el-Mâide 5/78.

mushaf-1 şeriften tefe'ül edüp ibtidây-i satırda واستفتحوا وخاب كل جبار عنيد kerîmesi (153) zuhûr etmekle, pür gazap olup işbu kıt'ayı kat' olacak lisânıyla tefevvüh eylemiştir. تخوفني بجبار عنيد / وها انا ذاك جبار عنيد / إذا لاقيت ربك يوم حشر / فقل يا رب مزقني يزيد diyerek mushaf-1 şerîfî pâre pâre eylediği menkûldür. Ve şarab hakkında dahi işbu إذا beyti ki tenassuri istîrzâdır. Kendîden sâdır olduğu menkûldür. İşbu ebyât-1 mezkûre, kütüb-i edebiyâtın birinde yine Ümerây-ı Emeviye'den Velid b. 'Abdülmelik'e ma'zûvv olduğu mestûrdur. Lâkin ekserinde Yezid'e mesneden mestûrdur. 'Allâme-i bî-meydânî Sa'deddîn Taftâzânî 'aleyhimu'r-rahme hulâsâdan nakl etmiştir ki Yezîd'e ve Haccâc'a la'n eylemek lâyük değildir. Zîrâ Hazret-i Rasûlullâh Ehl-i Kible'ye la'ni nehy eyledi. Ve ba'zı Ehl-i Kible haklarında la'n-i nebevî-i sudûri mu'âriz olmaz. Zîrâ gayrîn bilmediği ba'zı ahvâl-i nâsı, Hazret-i Rasûlullâh bilir. Ve ba'zılar Yezîd hakkında la'nı itlâk eylediler. Zîrâ Hazret-i Hüseyini katl ile emr eylediği hinde, kâfir oldular. Ve 'ulemâ' Hazret-i Hüseyini katl ve katilleriyle emreden ve katline izin ve rıza gösteren eşhâsa la'n eylemek câiz olduğuna mütteliklerdir. Zîrâ Hazret-i Rasûlullâh'a ezâ olduğu, bedîhîdir. Hâricden bir kimsenin ciğerpâresi olan evlâdını katl eyleseler ol kimse müteyyeb mi olur müteezzi mi olur. Elbette müteezzi olacağı şemsden ezherdir. İmdi Hazret-i Rasûlullâh'a ezâ olacak إن الذين يؤذون الله ورسوله kerîmesi (154) mantûkunca, la'nete müstehakk olur. Ve hak olan budur ki Yezid'in, katl-i İmâm Hüseyin husûsunda rızâ ve istibşâri ve hânedân-ı nübüvvete ihânet ve ızrârî, mütevâtir-i ma'nevi olmağla şânında belki îmânında tevakkuf eylemeyüp kendisine ve bu bâbda a'van ve ensârına la'net ederiz. Ve kibâr-ı eimmeden bir zât fezâil-i simât, Yezid'in, katl-i İmâm-ı Hüseyin'de âmir olduğunu bu beyitle îmâ eylemiştir. سهم أصاب وراميه بذئ سلم / من بالعراق لقد أبعدت مرماكا İmâm Gazzalî'den mervîdir ki bu bâbda dahi eslem olan sükûtdur. Niteki şeytân, vâcibü'l la'ne iken la'net bedelî mesela istiğfâr ve salâvât-ı şerîfe ile nefesine celb-i mesûbât eylemek ensebdir. Eğer vâkı'â bu gûne hanedân-ı nübüvvete ihânetde musırnan helâk olduysa sinîn-i 'adîdeden berû, mu'azzeb olup ve bundan sonra dahi mu'azzeb olacaktır. Cümleden akdem, da'vacısı Hazret-i Fâtıma'dır. Hazret-i Fâtıma cihetinden dahi فاطمة بضعة مني فمن اغضبها اغضبني hadîs-i muktezâsı hasmî Hazret-i Rasûlullâh'dır. Ve eğer tâiben gitmiş ise la'net eylemekten ne hâsıldır. Amma hanedân-ı nübüvvete derkâr olan hubb-i cibillî iktizâsı إذا

⁷⁷⁸ el-Ahzâb 33/57.

و طبعه خلى و مأكولة كؤلبده بوغز و كؤدؤرات-١ زارؤرئ مؤتههyyic olur. Memduh olan budur.

وايمان المقلد ذواعتبار بانواع الدلائل كالنصال

haberîdir. ذواعتبار (155) Taklîdin ism-i fâ'ilidir. muzâfun ileyhîdir. mübtedâdir. ايمان بانواع câr ve mecrûr ذواعتبار kelimesine müte'allikdir. Zirâ sâhibü'l i'tibâr te'vilindedir. Delâil, delîlin cem'îdir. كالنصال hâldir. müşebbehen bi'n-nisâl te'vilindedir. Nisâl, cem-'i nasıldır. Ok temrenine derler. Mefhûm u beyt budur ki mukallid olan mü'minin îmânı mu'teber ve i'tibârî edille-i kâtı'a-i nâfize ile müdellel ve müberhendir. Ma'lûm ola ki îmân lûgatte mutlakâ tasdîk ma'nâsınadır. Emn kelimesinden if'âldir. Ana îmân etti demek, anı tekzîb ve muhâlefetden emîn etti demek olmağla tasdîk, hâsıl-ı ma'nâ olur. Bâ harfiyle müte'addî olur. İkrâr ve i'tirâf ma'nâsı i'tibâr ile أمنت بالله kavlinde olduğu gibi. Ve lâm ile de müte'addî olur. İz'an ve kabûl ma'nâsı i'tibârîyle. ⁷⁷⁹ وما أنت بمؤمن لنا kerîmesinde olduğu gibi. Ve 'örf-i şer'ide tahkîkînde ve yalnız fi'il-i kalb ve yâhûd yalnız fi'il-i lisân yâhûd ikisinde fi'ili yâhûd sâir cevârihde medhâlinin vücud ve 'ademinde ihtilâf ârâ-i vâki' olmağla, dört şıkkı müştemil olmuştur. Şıkk-ı evvele göre ki yalnız fi'il-i lisân olmaktır. Hazret-i Rasûlullâh'ın taraf-ı ilâhîden getirdikleri ahkâmın bi'z-zarûre tasdîkîne isim olur. Vahdet-i Sâni' ve vücûb-ı salah ve hürmet-i hamr gibi meşhûr olan budur. Ve Cumhûr u Ehl-i Sünnet bunun üzerinedir. Ve ba'zen mârifete isim olur. Şi'a tâifesi ve Kaderiyyeden Cehm b. Safvân ve Ebü'l-Hüseyn es-Sâlihî mezhebleri budur. Ve Eş'ariye dahi bu tarafa mâillerdur. Ve şıkk-ı sâniye göre yalnız fi'il-i lisândır. (156) Lâkin ma'rifet-i kalble meşrûtdur. Hatta ikrâr ma'rifetsiz tahakkuk eylemez. Rakkâşî buna zâhibtir. Ve Kattân, tasdîkın iştirâtına ve Kerrâmiyye ma'rifet ve tasdîkden her birinin 'adem-i iştirâtına zâhibdir. Şıkk-ı sâlise göre mecmû' tasdîk ve ikrârın ismîdir. Ekser muhakkıkîn mezhebi budur. Ve İmâm-ı A'zam Hazretleri'nden menkûl olan budur ki Niteki, Fıkh-ı Ekber'inde والإيمان هو الاقرار والتصديق وibâretiyle ta'rif eylemişlerdir. Lâkin İmâm A'zam ikrârı, icrây-ı ahkâm-ı dünyeviye içün Eş'arî, tasdîka emâret olmak içün meşrût eylediğini tasrih ederler. Gerçi Eş'arî'nin merci'ide müttehiddir. Tasdîk, rükünden olduğuna göre bir kimse kalbiyle tasdîk edüp 'ömründe bir def'a lisânıyla ikrâr eylemese 'indellâhi te'âlâ mü'min ve cennete dühûl ve cehennemden necâta müstehakk olmaz. Lâkin şart olduğuna göre 'indellâh mü'min olur. Ne kadar ahkâm-ı dünyevi husûsunda mü'min olmazsada münâfik

⁷⁷⁹ Yusuf 12/17.

gibi ikrâr edüp tasdîk eylemese dünyâda mü'min olup 'indellah mü'min olmaz. Niteki nusûsları buna müeyyiddir. Amma yalnız tasdîkde isimdir diyen mezhebe göre ikrâr, ahkâm-ı dünyevi icrâsı içün şart olur. Ve şikk-ı râbi'a göre sâir cevârih dahi muzâf kılınmıştır. Târik-i 'amel-i îmandan hâric ve küfre dâhil olur. Havâricin mezhebi budur. Yâhûd küfre dâhil olmayup iki menzile arasında kalır ki Mu'tezile'nin mezhebi budur. Lâkin 'amelde ihtilâfaları vardır. Ebû 'Alî ve Ebu'l Hâşim 'indinde 'amel-i fi'il, vâcibât ve terk-i menhiyyâtdır. Ebu'l Hüzeyl ve 'Abdülcebbâr 'indinde fi'il-i tâ'atdır. Gerek vâcib gerek mendûb (157) olsun işbu şikk-ı râbi'ada bir mezheb dahi vardır ki târik-i 'amel îmandan hâric olmaz. Belki duhûl-i cennetle ve cehennemde 'adem-i hulûd ile maktû' olur. Ekser-i selef ve cemî-'i eimme hadîs ve ekser mütekellimîn mezheblerî budur. İmâm Mâlik ve Şâfi'î ve Evzâ-'î Hazerâtından menkûl olan budur. Lâkin buna suâl vârid olunur ki îmânın cüz'î mütefi olmuşken bekâsına ne gûne zâhib olunur. Cevâb verilir ki îmân anların 'indinde dühûl-i cennet bâbında kâfi olan asla ki tasdîk-i kalbîden 'ibârettedir, mekûldür. Ve bilâ hilâf kâmil-i münciyede mekûldür. Niteki إنما المؤمنون الذين إذا ذكر الله 780 وجلت قلوبهم kerîmesi ana işâretidir. Ve mahâll-i hilâf makûl evvel ki mi yoksa sâân ki mi ismîdir. Ve Eşâ'ire derler ki zikr olunan tasdîka istidlâl dahi zamm olunmak lâikdir. Sihat-i kavli peygamberî bilâ delâleti'l 'akl bilmek câiz değildir. Şerh-i Makasîd'da mestûrdur ki İmâm-ı A'zam ve Mâlik ve Şâfi'î ve Ahmed ve Evzâ'î rahimehumullâh dediler ki mukallidin ya'nî gayrîn kavlini bi-gayrî delîl kabûl eden kimsenin îmânı sahîhdir. Lâkin istidlâli terkle 'âsî olur. Eimme-i müşârun ileyhim derler ki çünkü îmânın hakîkatini tasdîkdir. Mûcibât-ı küfürden biriyle tahakkuk eylememekle îmânına zarar terettüb eylemez. Eğer suâl olunursa ki tasdîk-i bi-dûni'l 'ilm mutasavver olmaz. Zîrâ 'ilim, bi't-tasdîka zâtî yâhûd şart olur. Mukallidin ise 'ilmi yokdur. (158) Zîrâ 'ilim zarûret-i istidlâlden bir sebebe müstenid olan i'tikâd-i câzim-i mutâbıktan 'ibârettedir. Ana cevâb verilir ki tasdîkde mu'teber olan yakîn değildir. Belki ba'zan mutâbakat kifâyet eder. Ve nakîzî, hâtırasından sâlim, zann-ı gâlib-i yakın hükmünde olur. Tekrâr suâl olunursa ki biz îmân ve tasdîk olduğunu nefy etmeziz. Belki nâfi' değildir. İmân, ye's menzilindedir. Zîrâ îmân-ı ye'sin 'adem-i nef'î, Ebû Mansûr Mâtürîdî beyânı üzere bu gûne mu'alleldir ki 'abd ol vakitte şâhid ile gâib üzerine istidlâl eylemeye kâdir olmaz ki hatta îmânı an ma'rife ve 'an 'ilm-i istidlâli ola. İmân üzere sevâb meşâkk ve metâ'ibden mütehammil olduğu mukâbelesiyledir. Meşâkk ve metâ'ib ise muhdesât-ı 'âlem ve

⁷⁸⁰ el-Enfâl 8//2.

mu‘cizât-ı enbiyâ’ ve hüccet ve şübhe meyânını temyîzde âdâb-ı fikret ve idmân-ı nazar ve dikkat ile hâsıldır. Yoksa asl-ı îmân tahsîlinde değildir. Ana cevâb verilir ki nass-ı şerîf, mu‘âyene-i ‘azâb ‘indinde, îmân-ı ye’sin ‘adem-i nef’ine kâim oldu. Yoksa îmân-ı mukallidin ‘adem-i nef’î bâbında vârid olmadı. İcmâ‘ dahi nef’î emrinde mün‘akid oldu. Ve kıyâsa temnessük her ne kadar usûlde sahîh ise de ‘illet sizin zikr eylediğiniz olduğu memnû‘dur. Belki Mâtürîdî ve ekser muhakkıkîn zâhib oldular ki îmân-ı ye’s nâfî‘ olmadığı vechi budur ki zîrâ ol vakitte îmân-ı mahza def’i ‘azâb içündür. Yoksa hakîki îmân değildir. Kezâlik ol vakitte ‘abd içün nefsinin tasarrufa ve istimtâ‘a kudret kalmaz. Zîrâ mu‘ayene eylediği ‘azâb-ı dünyâ ‘azâb-ı âhirete mukaddemedir. İman-ı mukallid, bunun hilâfinadır. Zîrâ Hazret-i (159) Bâriye takarrüb, rızâsını talep ve ibtiğâdır. Ve Mu‘tezile ‘indinde mukallidin îmânı sahîh değildir. Lâkin beyinlerinde ihtilâf vardır. Ve Ba‘zîlar derler ki her mes'elede istidlâl-i ‘akliye, ibtinâ-i i‘tikâdî şart değildir. Belki mu‘cize ile risâletî bi'l müşâhede yâhûd bi't-tevâtür yâhûd bi'l-icmâ‘ mâ‘lûm olan zâtın kavline ibtinâen kifâyet eder. Bu vechile Hazret-i Rasûlullâh'ın hudûs-i ‘âlemi ve sübût ve vahdâniyyet-i sâni-‘î ihbârı makbûl olur. Ve Ba‘zîlar usûlden her bir mes'elede delîl-i ‘akliye ibtinây-ı i‘tikâdî şart eylediler. Lâkin anı ta‘bir ve def’î şübûhât-ı gayr ve mücâdele-i husûma iktidâr lâzım değildir, dediler. Ve Şeyh Eş‘arî Hazretleri'nden meşhûr olan bu kelâmdır. Hatta kendûden zikr olunan, şart bulunmayan mü'min olmaz, makâlîni hikâye ederler. Lâkin ‘Abdülkâhir Bağdâdî dedi ki ol kimesne her ne kadar Eş‘arî ‘indinde ‘ale'l-ittlâk mü'min olmaz ise de tasdîk bulunduğu içün kâfir değildir. Lâkin nazar ve istidlâli terk eylediği hasebiyle ‘âsîdir. Hakk celle ve ‘Alâ ya ‘afv eder, yâhûd zenbî mikdârî ‘azâb eder. ‘Âkibetî yine cennete dâhil olur. ‘Abdülkâhir'in bu kelâmı müş‘irdir ki Eş‘arî'nin murâdî ol kimse ‘ale'l kemâl mü'min olmaz demektir. Târik-i a‘mâli gibi ve illâ menzileten beyne'l menzileteyn tereddüdüne ve gayr-i mü'minin cennete dühûlüne kâil değildir. Bu sûretde münâza‘a-i Eş‘arî hakîki olmaz. Ve Mu‘tezile'den ba‘zîları derler ki zikr olunan ibtinây-ı i‘tikâd ile mücâdele-i husûm ve vârid olan eşkâlin hâll ve def’ine iktidâr lâzımdır. Bu sûretle iktidârı olmayanın îmânıyla hükm eylemezler. Belki Ebû Hâşim küfriyle hükm eyledi. (160) Kaldı ki sahîh olan Mâtürîdî mezhebîdir ki mutlaka tasdîkdir. ‘Âmme-i ehl-i ‘ilm ve fukahâ’ ânın üzerine müttetiklerdir. Meselâ bir kimesneye birisi bir haber söylese ol kimesne anı tasdîk eylese له آمن به و آمن له kavli sahîh olur. Pes mukallide îmânî vâcib olan umûr ihbâr olundukta tasdîk eylese mü'min olup mü'minîn haklarında mev‘ûd olan ‘inâyâta müstehakk olurlar. Ve

أن يؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله Hazret-i Rasûlullâh'ın Cibrîl-i Emîn'in îmândan suâlinde, Hazret-i Rasûlullâh'ın buyurmaları mukallidin sıhhat-i îmânına delâlet eder. Zîrâ 781 بالقدر خيره وشره 781 mücerred tasdîkle cevâb verdiler. Ve Hazret-i Rasûlullâh mesâil-i i'tikâdiyyede kat'an delâil-i 'akliyyeye iştiğâl buyurmadılar. Ve ba'zîlar îmânî mâ'rifet ile tefsîr eylediler. 'Allâme-i Taftâzânî demişdir ki ba'zı Kaderiyye îmânın mâ'rifetden 'ibâret olduğuna zâhib oldu. Ve 'ulemây-ı Ehl-i Sünnet mezheb-i mersûmunun ibtâlîne ittifâk edüp dediler ki Ehl-i Kitâb ki Yehûd ve Nasârâ'dır evlâdlarını bildikleri derecede Nübüvvet-i Rasûlullâh'ı bilirler. Hâlbûki küfürleri şer'an maktû'dur. Zîrâ tasdîkleri yokdur. Ve ma'lûm ola ki tasdîk ihbâr-ı muhbirden ma'lûm olan emr üzere kalbî rabt eylemekden 'ibâretdir. Bu cihetle emr-i kesbî olup musaddıkın ihtiyârıyla sâbit olur. Binâen 'aleyh mukâbilinde sevâb müterettib olup ve re's-i 'ibâdet kılınır. Amma mâ'rifet bunun hilâfidir. Zîrâ ba'zen min gayr-i kesbin hâsıl olur. Meselâ bağıteten basar bir cisme vâki' olup ol cismin cidâr yâhut hacet olduğuna mâ'rifet hâsıl olur. Ve bu takrîr ba'zı muhakkıkînin (161) tasdîk bi'l ihtiyâr, muhbire sıdkî nisbet eylemekden 'ibâretdir, dediklerinin meâlidir. Ve kaldı ki ekser ehl-i islâm taklîdi ahz edüp istidlâlde kâsır yâhûd mukassır olduklarından başka sahâbe-i güzîn ve tâbi'în ve hülafâ' hemân taklîd-i nâsla iktifâ edüp haklarında ahkâm-ı müslimîni icrâ ederler idi. Pes zikr olunduğu üzere bu ihtilâfların sebebi ve ba'zı müctehidînin îmân-ı mukallid sahîh değildir dediklerinin vechi nedir deyü istifsâr olunursa cevâb verilir ki bu zikr olunan kâl ve kîl meselâ şevâhık-ı cibâlde neş'et edüp, melekût-i semâvât ve arâzîni tefekkür ve sâni'î vahdâniyyetini tedebbür eylemeyen kimesneye bir kimesne mefrûzu'l i'tikâd olan umûr-i diniyyeyi ihbâr ve ol dahi bî-tefekkür ve tedebbür, mücerred ihbârıyla tasdîk eylese îmânıyla hükm eylemek sahîh midir değil midir ihtilâf bu mâddeye müte'allıktır. Yoksa diyâr-ı islâmiyyede beyne'l 'ulemâ' neş'et edüp 'indinde ahvâl-i nebevi ve mu'cizât-ı 'aleyhleri mütevâtiren mesmû' olan kimse hakkında değildir. Kezâlik semâvât ve arâzînin hakkında delîl-i nehârın ihtilâfında nazar ve tefekkür eden kimse hakkında değildir. Ol kimse ehl-i nazar ve istidlâlden olur. Ve Şerh-i Makâsıd'da mestûrdur ki Mu'tezile'nin sıhhat-i îmân-ı nazar ve istidlâle ve berâhîn-i takrîrîne iktidâra menûtdur dedikleri kelâmın butlânî zarûriyyât-ı dîniyyeye mülhaktır. Lâkin kelâmlarının zâhirinden nazar ve istidlâlin

⁷⁸¹ Bu kısım yazma nüshalarda “أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر بالقدر خيره وشره” şeklinde yer alırken matbu nüshalarda “أن يؤمن” fiili “أن يؤمن” olarak geçmektedir. Müellif Nüş. s.133; Esad Efendi Nüş. s.129; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.161; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.146; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.146.

vücûbi münfehim olur. Her ne kadar bî-nazar ve istidlâl-i îmân sahîh olursa da kaldı ki vücûbdan murâdları vücûb-i ‘ayni ise ya‘nî fi‘il ba‘zla sükût kabûl etmez demek ise ihtilâfât-ı mezkûre zımnında mûnderic olan edille mu‘ârızdır. **(162)** Ve eğer vücûb-i ‘ale'l kifâye ise anda cümle müttefiklerdir. Zîrâ ‘amme-i kütüb-i kelâmîyede musarrahdır ki kifâye tarîkıyla her mükellefe izâle-i şübhe ve ilzâm-ı mü‘ânidîn ve irşâd-ı müsterşidine muktedir olmak haysiyetle tafsîl-i delâil vâcibdir. Hatta fukahây-i ‘izâm dediler ki mesâfe-i kasırda bu misillü zâtın vücûdu vâcibdir. Niteki mukaddemede zikr olundu. Ve kaldı ki sahâbe-i kirâm ve tâbi‘în hazretleri zikr olunduğu üzere bir kimseye nazar ve istidlâl emir buyurmayûp hatta ba‘zılar tahte zılâl-i suyûfta îmâna gelmeleriyle ‘indelerinde makbûl olmuştur. Bedihîdir ki ol makûle kimsenin ‘indinde sâni-‘i ‘âlemin vücûd ve sıfâtına dâl olan delîl zâhir olmamış idi deyü iştibâh olunursa cevâb olunur ki tarîka-i hikmet üzere ol emirde nazar ve istidlâl emr eylemeyûb belki cümleden akdem ikrâr ve inkıyâd ile teklîf edüp sonra zât ve sıfât-ı ilâhîde i‘tikâdı vâcib olan umûr-i tâ‘lîm ve ma‘ârif-i ilâhiyeyi muhâverât ve hutab ve mevâ‘ız esnâlarında ifâde ederler idi. Gâyet-i bereket-i sohbe-i nebevî ve kurb-i zamâni hasebiyle kavâ‘id-i müdevveneye muntabık mukaddemâtı tertîb ve delâil-i tehzîbinden müstağni olmuşlar idi. Lâkin ‘akâyid-i mezbûtalarına zunûn ve şükûk tatarruk eylemez, haysiyetiyle delâil-i icmâliyye ‘ilimleri şâmil idi. El-hâsıl anlar ma‘ârif-i ilâhiyye ile müstağni olup gayrîleri bir muktezây-i isti‘dâd-ı vücuh-i şettâ ile tahsîl-i yakîn tarîkine irşâd ederler idi. Niteki ol zamânın البعرة تدل على البعير / وأثر الأقدام على المسير / السماء ذات ابراج / ولأرض ا‘ravâmindan olan bir a‘râbî افلا تدلان على الطيف الخبير **(163)** ‘ibâretiyle istidlâl eylemiştir. Celâl Devvânî'den menkûldür ki ‘ilm-i kelâm cevânibiyle teemmül olursa, ‘ilm-i mezbûra iştiğal, farz-ı kifâye olduğu zâhir olur. Ve levâyih cümlesindedir ki ibtidâ' sudûr-i islâmın istidlâl tarîkına münselik olmadıklarının vechi budur ki cümleden akdem Hazret-i Rasûlullâh istidlâlden müstağnidir. Zîrâ umûr-i diniyye bi'l-cümle vahiyle ma‘lûmları olmuştur. Ve ümmete ta‘lim-i kâdî eylemedikleri dahi Kur‘ân-ı Kerîm'de ⁷⁸² لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدنا kerîmesi gibi âyât ve sâir ehâdisde müşâr olduğu ehl-i basâire rûşenâ olduğuna mebnîdir. Ve sahâbe-i kirâm gibi dahi Hazret-i Rasûlullâh'a bir mertebe mu‘tekid olmuşlar idi ki meselâ bir nesneyi zıddıyla haber verseler ana hakka'l yakîn i‘tikâd ederler idi. Ve kütüb ü muhakkıkînde mestûrdur ki kavîl-i peygamberi ve kavîl-i icmâ-‘î ve kavîl-i kâdî ve müftîyî ve kavîl-i ‘adlî kabûl taklîd değildir. ‘Ulemây-ı ümmetin tedvîn-i ‘ilm-i ‘akâyid

⁷⁸² el-Enbiyâ 21/22.

edüp ba‘zı vifâk ve şikâkları usûl-i diniyyede tehâlûf hudûsuna mebni olmuştur. Meselâ mâ nahnü fihimizde mukallid dediğimiz hâliyyü'z zihn, avâm-ı nâsdandır. Ba‘zı melâhîde ve dâllînin müblisâtında i‘tikâd ederler. Şeytânü ‘aleyhi'l-la‘ne ise ‘adüvvî fırsatçıdır. Niteki tevrâtda ve şurûh-ı enâcil-i erba‘ada mestûrdur ki kendisine ‘ârız olan şübuhât-ı seb‘ sebebiyle kendi dâl olup, gayrî dahi idlâl etmekle ilâ yevmi's suâl, nâsı kendisine hemhâl eylemeye sarf-ı mecâl üzeredir. Zamânımızda ise melâhîde tekessür bulup şahsan fe şahsâ ‘avâm-ı nâsın ‘urûk ve ashâbına belki ‘aklen sûretinde meşhûd olan nice kıyâfetlû eşhâsa hulûl (164) eyleyerek ma‘âzallahi te‘âlâ ol sâde levh-i nukûş-i ‘akâyid-i hakdan a‘râ eylemişlerdir. Halkın ise iktisâb-ı hutâm-ı dünyevi gâilesinden hâlik ve peygamber hâtırlarına hutûr eylemez ki umûr-i dînîyelerini te‘allüm edeler. Sâl-i ömri seksene varmışken sekiz yüz senelik mal iddihârı kaydındadır. Ve kaldı ki ba‘zı ahkâm-ı şer‘iyye vardır ki الاحكام تختلف باختلاف الازمنة والاحوال kâidesi üzere zamânın muktezâsı üzere dâirdir. Meselâ nisvânın cemâ‘âte huzûrları ‘inde'l mütekaddimîn murahhas ve ‘inde'l müteahhirîn mahzûrdur. Bu vechile tahsîl-i îmânda istidlâlî şatr edenlerin kelâmı zamânâ nisbet-i evfak görünür. Tâki herkes erbâbından nazar ve istidlâlin hakikat ve târikını te‘allümle müstedil olup rakabesini ribka-i taklidden tahlîsle demm-i ‘ırk gibi hulûl eden melâhîdenin akvâl-i mümevvehe-i bâtilasını musaddık olmayup edille ile ibtâl etmekle sırât-ı müstekîmde müsebbit olalar. Hâlâ nicelerden mesmû‘umuz oluyor ki Üftâde-i dâm-i tezevvürî⁷⁸³ olduğu şarâb-hârı ma‘âzallahi te‘âlâ hıffet-i ‘akîde sebebiyle gâh melâmiyyûndur tesettür eder ve gâh yedinde şarâb hâşâ âb-ı kevsere münkalib olur deyü gûnâ gûn hezâyâne cesâret ederler. Cümle fesâdın menşeî cehâletden mütevellid hubb u dünyâdır. Ânın içün الجهل اخوالكفر denilmiştir. Ve kaldı ki kerâmât-ı evliyâ bahsinde zikr olunduğu üzere evliyây-i kirâm zerre kadar mugâyir-i şeri‘at vaz‘ı ‘amel eylemezler. Anlar mir‘âtü's safâdır. Ğubâr-ı dünyâ ile muğber olmazlar. Sırr-ı Rasûlullâh'a cümleden ezyed ve evfer anlar mazhar olmağla her ânda Hazret-i Rasûlullâh'a mütâbi‘ ve muktefilerdir. (165) Zât-ı nebevîden sâdır olmayan ef‘al anlardan sâdır olmak emr-i muhâldir. Bundan başka nice hazele-i kavme, usûlüne ta‘zîmen mürâ‘ât ederiz deyü beyne'l ‘avâm bir vakf-ı kelâm vardır. Vâkıân dedikleri meşâhir-i usûl ki Bâyezid-i Bistâmi ve Cüneyd emsâllerinden sonra sâhib-i turuk olan e‘izze-i kirâmdır. Hazret-i Mevlânâ ve ‘Abdü'l-kâdir Geylânî ve Bahâeddin ve Bedevi hazerâtı gibi mevsûku'l kelâm

⁷⁸³ Bu kelimenin Esad Efendi'de “تزویری” şeklindeki kullanılmaktadır. Diğer nüshalarda ise ibâre “تزوری” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Müellif Nüş. s.137; Esad Efendi Nüş. s.132; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.165; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.150; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.150.

olan a'lâm-i 'adîdenin tahrîrleri üzere evliyây-i kirâmdan oldukları mütevâtir-i ma'nevîdir. Sâlik-i tarîkleri olan ehl-i 'ilm ve müteşerri' ve mütedeyyin ve müttekî olan zevâta samîmî muhabbet ederiz. Lâkin Galatâda ser-şâr-ı neşve-i sahbâ olup İstanbul'da ifrâğ-ı da'vay-ı kerâmet eden mahâzil-i süfehâya ve şekil ve kıyâfetini şebîke-i iğfâl-i 'avâm eden ashâb-ı zerk ve riyaya ve mukâbele günleri hücre-i mahsûsunda 'akd-i encümen-i yârân edüp ârâlıkda 'alâ dede namaz kılınûp mukâbeleyle başladılar mı bir kere yokla deyüp başladılar ise nargileyi bırakup abdestsiz namazsız mukâbeleyle sür'at eden sefele-i menhûsu'l likâyeye ne güne imâle-i çeşm-i muhabbet olunur. Usûl ü müşârun ileyhim anları kabûl eylemeyeceği nümâyandır. إنه ليس من أهلك masdûku ol makûleleri anlara nisbet eylemek gûh gûh bî-edeblikdir. Kızılbâş tâifesi Hazret-i Murtazâ'ya müntesib geçindikleri ma'lûmdur. Bu sûretde Hazret-i Murtazâ'ya hürmetle ol tâifeye de muhabbet eylemek lâzımdır. Hâlbûki katl ve istiysalleri meşrû'dur. Hâlen râkimü'l hurûf dahi Nakşibendiyye sâliki olup lâkin doğrusu budur ki şeri'at-ı mutahharaya zerre (166) kadar mugâyir kavil ve fi'ilî ve hubbu dünyâsi olan şahsı, cevvi semada pervâz eder görsem bir vechile hâtırma i'tikâd değil zannın zâsî hutûr eylemez. Ve Birgivi merhûmun dahi reddelediği ol mâkûle eşhâsıdır. Yoksa im'an olursa tarîkatı 'ayn-ı tasavvuf ve hakîkatdır. خز ما صفا دع ما كدر

وما عذر لذي عقل بجهل بخلاق الاسافل والاعالى

ماء nâfiyedir. Leyse ma'nâsına عذر ism-i merfû'îdir. لذي عقل Câr ve mecrûr haber mansûbîdir. بجهل nefye müte'allikdir. باء sebebiyyedir. Yâhûd hâldir. ملابسا يجعل takdîrindedir. بخلاف الاسافل kelimesinde بقاء lafzına müte'allikdir. Esâfil, esfelin cem'îdir. Murâd, felek kamerin mâ tahtîdir. اعلى / اعلى cem'îdir. Murâd-ı mâ fevkîdir. Mefhûm u beyt budur ki 'âkil ve bâliğ olan kimse cehlî sebebiyle ma'rifet-i ilâhîden mahrûm olsa, Huzûr u rabbi'l 'izzede 'özrî, karîn-i kabûl olmaz. Ma'lûm ola ki 'özür kelimesinin üç ma'nâsı vardır. Biri fi'il-i ma'hûdî, ben işlemedim demektir. Ve birisi şu sebeple işlemedim demektir. Sâlis, işlemedim lâkin min ba'di işlemem demektir. Burada murâd, ma'nây-i sâlisdir. Ve 'akl lügatte men' ve kayd ma'nâlarıdır. Mevsûfûnu nâzezâ fi'ilden men' ettiği içün kuvvet-i ma'hûde itlâk olundu. Ve 'örfde bir nûr-i ruhânîdir ki kendisiyle 'ulûm-i zarûriyye ve nazariyye idrâk olunur. Ve 'akl içün dört mertebe isbât ederler. Mertebe-i ûlâ, 'akl-i heyûlânîdir ki 'akl bi'l kuvve dahi derler. Ma'kûlâtî idrake (167) isti'dâd mahzdır. 'Akl-i etfâl gibi. Mertebe-i sâniye, 'akıl bi'l-melekedir ki zarûriyyâta 'ilm ve nefsin ol meleke ile nazariyyât iktisâbına isti'dâdîdir. Menât-ı teklîf

bu isti'dâtdır. Mertebe-i sâlise: 'Akıl bi'l-fi'ildir ki nazariyyât iktisâbına melekedan 'ibâretdir. Mertebe-i râbi'a: 'Akl-i müstefâddır ki idrâk eylediği nazariyyât gâib olmayacağı haysiyetiyle kendûde hâzır olmakdan 'ibâretdir. Ve cehl-i Seyyid Şerif'in 'indinde vücûdîdir. Zîrâ bir şey'i hakîkatin hilâfî üzere bilmekten 'ibâretdir. Ma'dûmun zihinde şey'iyyetine zehâbla ta'rîfine vârid olan i'tirâzî def' etmiştir. Ba'zîlar cehl-i basît ve mürekkebe taksîm ederler. Ve basîtî, 'ilm-i şânından olan kimsenin 'ilmiyle ta'rif ederler. Ve cehl-i mürekkebî Seyit Şerif'in ta'rîfiyle ta'rif ederler. Lisânımızda bilmediğînîde bilmez ile ta'bir olunur. Ba'zı ihbârda vârid olmuşdur ki cehl-i küfre beyâz-i 'aynin sevâdına kurbünden ziyâde garibdir. Ve ba'zı muhakkıkîn dediler ki Hakk sübhânehû ve Te'âla melâikede 'aklı bî şehvet terkîb eyledi. Ve behâyimde şehvetî bî'akl tertîb eyledi. Ve insânda ikisini cem' eyledi. İmdi 'aklı şehvetine gâlib ya'nî kîr ve külûsuna⁷⁸⁴ mağlûb olmayan kimesne melâikeye mülhakk olur. Şehvetî 'aklına gâlib olan behâyimden ma'dûd olur. Ve hafî olmaya ki Ehl-i Sünnet derler ki 'âkil olan kimesne gerek sabî gerek bâliğ olsun ma'rifeti hâlik bîçûnda cehâletî 'özü değildir. Zîrâ وفي أنفسكم⁷⁸⁵ أفلا تبصرون⁷⁸⁶ أولم ينظروا في ملكوت السماوات والأرض⁷⁸⁷ , وكأين من آية في السماوات والأرض يمرون kerîmeleri muktezâsı, hâlikın (168) vücûduna dâl olan semâvat ve arâzîn ve mâ-fihâya nazar ve istidlâl vâcibdir. Niteki ba'zı 'urefây-ı huş-i mendân وفي كل وإذا نظرت الى السماء بنظرة / فارى السماء تدل انك واد / وإذا ba'zîlar / تدل على أنه واحد / نظرت الى الكواكب بنظرة / فعلى الكواكب للكواكب شاهد eylemişler. Nâbî merhûmun işbu kıt'asîda a'ladır. Kitâb-ı kâinât esrârı Hakk'ı bî dehen söyler / Sevâd-ı mümkinât âsâr-ı sun'ı bî sühan söyler / Senün gûşunda istîdat yok idrakine yoksa / Lübi-cüdâ kemâl-i sun'ı her berg-i çemen söyler. Bu mebhâs beyt-i sâbık şerhi zımnında dahi münderic olmuşdu. Kaldı ki 'ulemây-ı kirâm Hazret-i Bârî Te'âlâ'ya îmânın vücûb ve küfrün hürmetinde ittifâk eylediler. Lâkin vücûb-î 'aklîmidir sem'îmidir ihtilâf eylediler. Meşâyih-i hanefiyye 'aklî olmasına zâhib oldular. Niteki Hâkim-i Şehîd Müntekâ nâm-ı kitabında İmâm-ı A'zam Hazretleri'nden rivâyet eder ki semâvat ve arâzîn halkını ve nefsinin ve sâir mahlûkâtı gördüğü için cehilde bir kimesnenin 'özü makbûl değildir. Ve yine İmâm-ı A'zamdan rivâyet eder ki Hakk sübhânehû ve Te'âla, rasûl ba's eylemese, halk üzere, Hazret-i Hâlikî 'akıllarıyla bilmek vâcibdir. Ve Revâfiz ve

⁷⁸⁴ İbare "كلوسه" şeklinde yazılmaktadır.

⁷⁸⁵ ez-Zâriyât 51/21.

⁷⁸⁶ el-A'râf 7/185.

⁷⁸⁷ Yusuf 12/105.

melâhîde mezhebi budurki ‘akılla bir şey vâcib ve harâm olmaz. Her ne kadar eşyânın hüsün ve kubhunu ‘akılla bilmek câiz (169) isede delîlleri ⁷⁸⁸ وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا kerîmesidir. Zîrâ bi‘set-i rasûlden evvel ‘azâb nefy olundu. Eğer ‘akılla vücûb ve hürmet sâbit olsa terk ile ‘azâb olunmak lâzım idi. Pes âyet-i merkûme ile lâzım, müntefîdir. Kezâlik melzûmda müntefîdir. Anlara cevâb verilir ki âyet-i merkûme kable'l bi‘se târikden müntefî olan savm ve salât ve zekât gibi meşrû‘atdır. Zîrâ ‘akıl bunların vücûblarına ve keyfiyyet-i ‘amellerine kable'l bi‘se mühtedî olmak mümkün değildir. Lâkin sâni-‘i kadîmin vücûduna ve vahdâniyyetine enfüs ve âfâkî delâil-i sâbit olup ve ‘âkıl-i rü'yet âsar-ı sun‘ ile sâni‘inî bilmek mümkün olmağla, istidlâl vâcibdir. Pes bir kimsede fırsat ve istidlâle kudret olup lâkin istidlâl eylemeyüb o hâl üzere fevt olsa ‘indellâhi te‘âlâ ma‘zûr olmaz. Hatta ba‘zı müfessirîn ⁷⁸⁹ وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون ile tefsîr eylediler. Kaldı ki meyânda olan hilâf-i mestûrun semeresi kendisine asla da‘vet-i bâliğ olmayan kimse hakkındadır. ‘Akl-ı mûcib edenlere göre ma‘zûr değil mûcib olmayanlara göre ma‘zûrdur. Ba‘zı şurrâhın beyânı budur. Ve ba‘zılar dediler ki elbette îmân-ı billâh vâcib olmağla îmân eylemediği sûretde cehennemde muhalled kalır. Ve ‘âmme-i meşâyih-i hanefiyye bunun üzerinedir. Ve İmâm-ı A‘zam'ın zâhiri rivayeti budur ki bilmeyerek vefât eylese cehennemde muhalled olur. Ve Eş‘arî ‘akılla bir şey vâcib olmaz. Ve hüsün ve kubh-i eşyâ ‘akılla ma‘lûm olur derler. Anlara göre ma‘zûr olurlar. İmâm-ı A‘zam'dan ma‘zûriyyet-i rivâyeti (170) dahi mervîdir. Ve âyet-i merkûmede nefyi ‘azâbı dünyâda vâki‘ olan ‘azâb-ı istiysâle haml eylemişlerdir. Ve ba‘zılar âyet-i merkûmede zikr olunan rasûl zımnına ‘aklî dahi derc eylediler. Kaldı ki muhalled fi'n-nâr oldukları sûretde küffâr ‘ikâbıyla mı mü‘âkab olurlar yoksa ‘ikâbları müntakıs mı olur. Ba‘zılar dediler ki ‘ikâb-ı küffâr ile mu‘âkab olurlar. Zîrâ anlar küffâr ile hem hâldir. Zîrâ hâlîka ve din ve îmâna câhillerdir. Bu cihetle cehâlet küfürdür. ⁷⁹⁰ من صلى صلاتنا و دخل مسجدنا ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا kerîmesi ve hadîs-i şerîfi, ahkâm hakkında olan islâm üzere mahmûldür. Ve ba‘zı ehl-i tahkîk derlerki her ne kadar câhil ise de musaddık olmağla ‘ikâbı müntekıs olmak câizdir. Ve Mu‘tezile ‘indinde ‘akl-i îmânı ve şükr-i ni‘meti mûcib ve bi-zâtihi ahkâmı müsbitdir. Ve kaldı ki sabî-i âkil emrinde ya‘nî istidlâl mümkün olur hâlde olsa kendisine ma‘rifet-i ilâhi vâcib olur mu olmaz mı ihtilâf vardır. Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî dedi ki

⁷⁸⁸ el-İsrâ 17/15.

⁷⁸⁹ ez-Zâriyât 51/56.

⁷⁹⁰ en-Nisâ 4/94.

ol sıfâtda olan sabî üzere ma‘rifet-i ilâhi vâcibdir. Ve ekser meşâyih-i ‘irâk bu mezhebe mütâba‘at ettiler. Lâkin ba‘zı meşâyih dediler ki kable'l bülûğ bir şey vâcib değildir. Zîrâ mükellef değildir. Kezâlik رفع القلم عن ثلاث عن الصبي حتى يحتمل الحديث kerîmesidir. (171) Zîrâ sem‘ mesmû‘âta ve basar mubsîrâta ve kalb ma‘kûlâta muhtasdır. Hâlbuki sem‘, basar, ‘akıldan müstağni değildir. Zîrâ sem‘ hakkı ve bâtilî istima‘ eder. Lâkin beyinlerin ‘akılla temyîz eder. Kezâlik basar gördüğü hakk ve bâtilî ‘akılla fark eder. Bu haysiyyetle medâr-ı me‘ârif ve mevâcib ‘akıl oldu. Bâliğ ile sabî ‘âkil ise ‘akıl husûsunda mütesâvilerdir. Pes nâzımın لذي عقل kavli ta‘mîme işâret olur. Ya‘nî sabiyy-i ‘âkil îmân-ı billâhın ‘akıl vâsıtasıyla vücûbunda bâliğ gibi demektir. Niteki kable'l bülûğ islâma gelse bi'l ittifâk islâmı, kezâlik irtidâdî sahîh olur. Amma sabiyy-i ‘âkilin irtidâdı sahîh olmayup lâkin islâmı sahîh olur. Amma ahkâm-ı şer‘iyye terettübünden hasebü'l bünye bâliğ ile gayr-i bâliğ beyinde fark vardır. Ve kaldı ki ba‘zı ehl-i tahkîk beyân eylemişdir ki bir kimse meyâne-i islâmda neş‘et edüp cehl ve gaflet sebebiyle ‘akâyidini tashîh eylememiş olsa ol kimseye hükmen riddetle hüküm olunur. والله الهادى الى سبيل الرشاد

وما ايمان شخص حال بأس بمقبول لفقد الامتثال

ma nâfiyedir leyse ma‘nâsına. ايمان شخص ism-i merfû‘îdir. بمقبول kelimesi, haber-i mansûbîdir. حال بأس zarfiyet üzere mansûbdur. Zamân-ı be's sebkindedir. Be's şiddet ve mazarrat ve ‘azâb ma‘nâlarıdır. Yâ-yi tahtiyye ile ye's demediği. فلم يك ينفعهم ايمانهم لما kerîmesine muvâfakat içündür. Hemzesini elife kalb eylemekde câizdir. Mefhûm u beyt budur ki (172) Mu‘âyene-i ‘azâb vaktinde, hâdis olan îmân ki îmân-ı ye's ve îmân-ı be's dahi derler. Makbûl değildir. Ya‘nî ol kimse ‘indellâh mü'min olmaz. Zîrâ mukaddemen emr-i ilâhiye imtisâl edüp îmâna gelmedi. Ma‘lûm ola ki ان العبد لن يموت حتى يرى موضعه من الجنة والنار hadîs-i şerîfi üzere, müslim ve kâfir cümlesi elbette fevt olmazdan mukaddem cennet ve cehennemde masîr ve me'vâları olacak mekânların mu‘âyene ederler. Ba‘zı mü'mine hîn-i intikâlinde inbisât ve beşâset husûli ana mebnîdir. Pes ‘ömrünü küfür ve dalâletde geçirmiş bir kâfir mürd olur iken zikrolunan hadîs-i şerîf muktezâsı لا محال مصيرين masîrîni ve kendi içün tehyie kılınan ‘azâb ve ‘ukûbeti mu‘âyene

⁷⁹¹ el-İsrâ 17/36.

⁷⁹² el-Mü'min 40/85.

etmekle îmâna gelse îmânı ‘indellâhî te’âla makbûl olmaz. Zîrâ Hazret-i Hakk celle ve ‘Ala ⁷⁹³ فلم يك ينفعهم إيمانهم لما رأوا بأسنا ⁷⁹⁴ kerîmesi muktezâsı îmân-ı gaybî ile me'mûr olunmağla kâfir-i mersûmun îmânı, îmân-ı ‘ayni olur. Kezâlik ⁷⁹⁵ وليست التوبة للذين يعملون السيئات حتى إذا حضر أحدهم الموت قال إني تبت الآن ⁷⁹⁶ kerîmesi muktezâsınca makbûl değildir. Zîrâ seyyiâtndan murâd, küfür yâhûd nifâkdır, dediler. Kezâlik Fir‘avun husûsunda vârid olan حتى إذا أدركه الغرق قال آمنت أنه لا إله إلا الذي آمنت به بنو ⁷⁹⁷ kerîmesi mısâdâkî ol ân-ı be'sde olan îmânını Hakk celle ve ‘Alâ inkâr edüp cevâbında ⁷⁹⁸ وقد عصيت قبل وكنت من المفسدين ⁷⁹⁹ buyurmuşdur. Eğer suâl olunursaki be'sden murâd zikr (173) olduğu üzere âhirete mahsûs olan mu‘ayene-i ‘azâb şiddetîdir. Yâhûd sekerât-ı mevtdir. Fir‘avunda ise o hâlde ikiside yokdur. Zîrâ mu‘ayene eylediği istiysâl-i dünyevi idi. Cevâb verilir ki Evvelâ be's, mutlakâ şiddet ve ‘azâbdır. Nihâyet ol anda sebep-i mu‘âyene-i ‘azâb olmağla müsebbibi sebebe itlâk olur. Ve ⁸⁰⁰ الا تحت ظلال سيوفد da olan îmân dahi makbûl olmamak lâzım gelûr. Velev süllim, muhtemeldirki esnây-ı garkda masîrini dahi mu‘âyene etmiş ola. Ve gark-ı hâleti sekerât makâmındadır. Kaldı ki Hazret-i Şeyh-i Ekber'in ve ba‘zı ashâb-ı tahkîkîn bu bâbda nice kelimâtları var. Lâkin bizlerin meblâğ-ı idrâki değildir. Ve zikrolunan delîle Yunus ⁸⁰⁰ فلو لا كانت قرية آمنت فنفعها إيمانها Zîrâ kerîmesi üzere îmanları, be's hâlinde iken makbûl-i bedergâh ⁸⁰⁰ ilâhî olmuşdur. Ana cevâb verilir ki kavm-i Yunus'un îmânları be's hâlinde değildir. Belki Hazret-i Hakk Te‘âlâ îmân ve itâ‘at eylemeleri içün ‘ukûbet ‘alâmetini irâe eyledi. Bi ‘aynihî tevrât emrine imtisâl eylemek içün kavm-i Mûsâ ‘aleyhi's-selâm üzere cebel-i ref‘ olunduğuna mûmâsildir. Ve Ba‘zı müfessirin âyât-ı merkûmede vâki‘ ⁸⁰⁰ الا kelimesini istisnâya haml eylemeyûb لكن manâsınadır dedi. O sûretde mefhûm u şerif îmân-ı kavmi Yûnus ihtiyarlarıyla olmağla üzerlerinden keşf-i ‘azâb terettüb eyledi demek olur. Hülâsa ma‘lûm oldu ki îmân-ı be's makbûl değildir. Kaldı ki tevbe-i be's ya‘nî (174) mü'min-i ‘âsî'nin be's hâlinde tevbesi makbûldür. Zîrâ ⁸⁰⁰ وهو الذي يقبل التوبة عن kerîmesi mutlakdır, Muhassısî yokdur. Kezâlik ⁸⁰⁰ إن الله يقبل توبة العبد ما لم يغرغ erâde

⁷⁹³ el-Mü'min 40/85.

⁷⁹⁴ el-Bakara 2/4.

⁷⁹⁵ en-Nisâ 4/4/18.

⁷⁹⁶ Yûnus 10/90.

⁷⁹⁷ Yûnus 10/91.

⁷⁹⁸ Yûnus 10/98.

⁷⁹⁹ İbâre “بدرگاه” şeklinde yazılmaktadır.

⁸⁰⁰ eş-Şûrâ 42/25.

i şerîfi dahi delâlet eder. Amma kâfirin ma‘rifet-i ilâhîden behresi olmamağla ibtidâen îmân ve ‘irfândan mahrûmdur. Mü'min-i ‘âsi hissemend-i ma‘rifetdir. Ve hâli, hâl-i bekâdır. Elbetde bekâ ibtidâdan esheldir. Ba‘zı ‘urefâ, îmân-ı be'si, vaktinde ğars olunup lâkin neşv ü nemâdan beri olan şecere, teşbîh eylediler. Ve tevbe-i be'sî mülâyemet-i hevâ sebebiyle eyyâm-ı şitâda müsmir olan şecere, temsîl eylediler.

وما افعال خير في الحساب من الايمان مفروض الوصال

ما leyse ma‘nâsına nâfiyedir. افعال خير ism-i merfû‘îdir. Ef‘âlin izâfeti mevsûfun sıfâta izâfeti kâbilindendir. Mescidü'l câmi‘ gibi ba‘zılar beyâniyedir dedi. في الحساب mahâllen mensûb ما nın haberîdir. من الايمان hisâb kelimesine müte‘allikdir. مفروض الوصال îmândan hâldir. Tezkîrî mezkûr i‘tibâriyledir. Mefhûm u beyt budur ki visâlî mefrûz olan savm ve salât gibi a‘mâli hasene îmândan mahsûb değildir. Ya‘nî îmânın mefhûmunda dâhil değildir. Her ne kadar vücûdda visâlî mefrûz ise de. Zîrâ îmândan ‘ârî olan a‘mâl-i sâliha ma‘dûm mesâbesindedir. Ma‘lûm ola ki ve “وايمان المقلد” beytinin şerhinde tesbît olunduğu üzere îmânın mefhûmunda dört vecih üzere ihtilaf olundu. Ba‘zılar îmândan şatr addeylediler. İmâm-ı A‘zam Hazretleri (175) ‘amel îmânda dâhil değildir, dediler. Ve vücûh-i ‘adîde ile ihticâc eylediler. Evvelâ: İmân lûgatte nakl-i şehâdetî ve mevârid-i isti‘mâl delâletiyle tasdîka derler. Ve şer‘ide ma‘nây-ı âherde nakl olunmadı. Pes tasdîk dediğimiz zâtında ziyâde noksân kabûl etmez bir ma‘nâdır. Meselâ musaddık tasdîkine tâ‘ât-i zammeylese yâhûd ma‘âsî irtikâb eylese tasdîkî yine bir hâl üzere olup kat‘an mütegayyir olmaz. Eğer tâ‘ât-i mütefâvitenin ismî olaydı killet ve kesret cihetiyle mütefâvit olur idi. Binâen ‘aleyh İmâm Râzî ve sâir ba‘zı kibâr dediler ki işbu zikrolunan tefsîr, îmânın fer‘îdir. Eğer tasdîk denirse tefâvüt yokdur. Ve eğer a‘mâldir denirse tefâvüt derkârdır. Vech-i sâni: mukaddemce beyân olunduğu üzere nass ve icmâ‘ ile sâbit oldu ki îmân mu‘âyene-i ‘azâb hâlinde nâfi‘ değildir. Bu sûrette bedîhîdir ki mu‘âyene-i ‘azâb hâlinde maktûr olan ancak tasdîk ve ikrârdır. Yoksa a‘mâl değildir. Vech-i sâlis: İmânı isbâtdan sonra ⁸⁰¹يا ايها الذين امنوا كتب عليكم الصيام gibi. Evâmir ve nevâhiye dâl olan nusûs-ı kâtı‘adır. Vech-i râbi’: İmân ve a‘mâlin mütefârik olduklarına dâl olan nusûsdur. ⁸⁰²ان الذين آمنوا وعملوا الصالحات kerîmesi gibi. Zîrâ ‘amelî îmân üzere ‘atf, îmânın mugâyeretini iktizâ eder. Eğer suâl olunursa ki ‘amel-i hakîkat, îmânın cüz'idir. Cüz' ise külle mügâyir olmağla ‘amel-i ‘imân üzere ‘atıfdan ‘amelin, hakîkat-i îmânda dâhil

⁸⁰¹ el-Bakara 2/183.

⁸⁰² el-Bakara 2/227 başta olmak üzere âyet-i kerîme pek çok sûrede geçmektedir. Bkz. 10/9; 11/23; 18/30; 18/107; 19/96; 31/8; 41/8; 85/11; 98/7

olmaması lâzım gelmez. Cevâb verilir ki eğer hakikat îmânda gayr-i dâhil olmasa tekrâr bilâ fâide lâzım gelür. (176) Ve eğer i'tirâz olunursa ki tahsîs, ba'det ta'mim kâbilinden olsun. Cevâb verilir ki tahsîs, ba'det ta'mim bir meziyyete mebni olur. Şânına i'tina' gibi tasdîk yâhûd ikrâr-ı tahsîs eylemek her vech ile ehemdir. Kezâlik *ومن يعمل من الصالحات وهو* ⁸⁰³âyet-i kerîmesinde 'amel îmânda dâhil olmadığına delâlet eder. Zîrâ âyet-i merkûmede 'amel, sıhhat-i îmâna şart oldu. Şart ise meşrûnun gayrîdir. Vech-i hâmis: ba'zen îmân ve me'âsînin ictimâ'larına dâl olan âyet-i kerîmedir. *الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم* ⁸⁰⁴ve *بظلم* ⁸⁰⁵ve *والذين آمنوا ولم يهاجروا* ⁸⁰⁶ve *وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا* ⁸⁰⁷kerîmeleri gibi. Vech-i sâdis: îmânın şart-ı 'ibâdât olduğuna icmâ'ın sübûtudur. Vech-i sâbi': Eğer îmân ism-i tâ'at olaydı ya mecmû'unun ismi, yâhûd ba'zînin ismi olur idi. Sûret-i evvelde ba'zı a'mâlin intifâsıyla îmânın intifâsı lâzım gelür. Bu sûretde tasdîk ve ikrâr edüp henüz salât ve savm gibi 'ibâdât ityân eylemeyen kimse mü'min olmamak iktizâ eder. İcmâ' ise bunun hilâfına ve tasdîk ve ikrâr 'akîbinde vefât eden kimsenin mü'min olmasına mün'akiddir. Ve sûret-i sâinde ta'yin-i şer'î sâdir olmamıştır. Vech-i sâmin: Cibrîl-i Emîn îmânı suâl eyledikte Hazret-i Rasûlullâh *وملائكته* 'ibâretiyle tasdîkden 'ibâret olduğunu beyân edüp *وان تعمل* 'unvânını zamm eylememiştir. İmâm-ı Mâlik ve Şâfi'î ve Ehl-i Hadîs ve Eşâ'ire ve Mu'tezile zâhib oldular ki (177) a'mâl-i hasene îmânda dâhildir. Ve ziyâde ve noksan kabûl eder. Da'valarına 'aklî ve naklî ihticâc eylediler. Delîl-i 'aklî budur ki Eğer îmân ve 'amel mütefâvit olsaydı ehâdî ümmetin belki fisk ve fücûra münhemik olan eşhâsın îmânları, enbiyây-i 'izâm ve melâike-i kirâmın îmânlarına mütesâvi olmak lâzım olur idi. Lâzım ise kat'an bâtıldır. Delîl-i naklî bu bâbda vârid olan nusûs-ı kesîredir. ⁸⁰⁸ve *يزداد الذين آمنوا* ve *ليزدادوا إيماناً مع إيمانهم* ⁸⁰⁹ve *وإذا تليت عليهم آياته زادتهم إيماناً* ⁸⁰⁹kerîmeleri gibi. Ve İbn 'Ömer radiyallâhü 'anhümâdan mervî olan *قلنا يا رسول الله لو وزن إن الإيمان يزيد وينقص قال نعم يزيد حتى يدخل صاحبه الجنة وينقص حتى يدخل صاحبه النار* hadîsi ve *لو وزن إن الإيمان يزيد وينقص قال نعم يزيد حتى يدخل صاحبه الجنة وينقص حتى يدخل صاحبه النار* hadîs-i şerîfi gibi. Hanefiyye tarafından bunlara vücut-ı 'adîde ile cevâb verilir. Vech-i Evvel: Murâd, devâm ve sebât ve kesret-i ezmân ve sâ'ât hasebiyle ziyâde olmaktır. Vech-i merkûm, İmâm-ı Haremeyn'in kelâm-ı âtisi müellidir.

⁸⁰³ Tâ-hâ 20/112.

⁸⁰⁴ el-En'âm 6/82.

⁸⁰⁵ el-Enfâl 8/72.

⁸⁰⁶ el-Hucurât 49/9.

⁸⁰⁷ el-Enfâl 8/2.

⁸⁰⁸ el-Fetih 48/4.

⁸⁰⁹ el-Müddessir 74/31.

Zîrâ müşârun ileyhi demişdir ki Cenâb-ı Rasûlullâh Hazretleri'nin efrâd-ı nâse tefazzülü ve tasdîk-ı nebevinin istimrârı ve Hazret-i Hakk'ın kendisine muhâmere-i şükûkdan 'ismetiyedir. Ve tasdîk-i emri 'arz olup, bekâsı teceddüd-i emsâlle olmağla Hazret-i Rasûlullâh'da mütevâliyen ve mâ'adâda fitrât üzere vâki' olmak mülâbesesi, Hazret-i Rasûlullâh'da bu vechle i'dâd-ı îmân sâbit olur ki mâ'adâda anın ba'zı sâbit olur. Pes bu şüyûh üzere olan ziyâde münâze'un fih değildir. (178) Murâd zikr olunduğu üzere bi-hasebi'l ezmân olup lâ bi-haseb-i asli'l îmân olmamağla husûl, misl-i şey'in in'idâmından sonra olmağla ziyâde terettüp eylemez deyü i'tirâz vârid olmaz. Ma'ahâzâ mâ nahnü fihde ziyâde-i i'dâddır. Vech-i sâni: Ziyâdeden murâd, mü'minûn bih ziyâdesi haysiyetiyedir. Meselâ, sahâbe-i kirâm ibtidây-i islâmlarında fi'l cümle ya'ni bi-tarîk'l icmâl, îmân edüb ol evânda, müte'âkıben furûz-ı mütevâride olmağla her farz, hâss-ı nüzûlünde îmân ederler idi. Bu vecihle mü'minûn bih meyânlarında tefâvüt var idi. Hülâsasî budur ki îmân icmâlen mâ'lûm olan mâdede icmâlen vâcib ve tafsîlen mâ'lûm olan mâdede tafsîlen vâcibdir. Kesret ve killet cihetinden mülâhaza-i tefâsîledir. Nâs ise mütefâvit olmağla bu vecihle îmânları ziyâde ve noksân ile mütefâvit olur. Vech-i sâlis: Ziyâdeden murâd semere-i îmân ve kalbde nurûnun işrâkîdır ki tâ'atle mütezâid ve ma'âsî ile mütenakkıs olur. 'İrfânın وثمرة الايمان له أصل dedikleri buna işâretidir. İmâm Râzî tevfiğine zâhib olup dedi ki tasdîk, tâ'atle kâmil olur. Kaldı ki îmânın ziyâde ve noksân kâbül eylemediğine delâlet eden delîller tasdîkden 'ibâret olan aslı îmâna mutasarrif ve ziyâde ve noksân kabûlüne delâlet eden delîller, îmân-ı kâmile mün'atıf olur. 'Allâme-i Taftâzânî'nin 'akâyid şerhinde vücûh-i mesrûde tâ'âtî îmân-ı kâmilden rükn addeden mezhebe göre mütemeşşi olmaz. Niteki İmâm Şâfî'î ana zâhibdir demekle imâmıla müttehıd oldular. Ve ba'zı muhakkıkîn dediler ki hakikat, tasdîkın ziyâde ve noksân kabûl eylemediği müselleme değildir. Belki (179) za'f ve kuvvet cihetiyle mütefâvit olur. Bu kelâm, sahâif sâhibinin kelâmına karîbdır. Sâhib-i sahâyif demişdir ki Hakk olan budur ki îmân, ziyâde ve noksana kâbildir. Gerek tâ'ât ma'nâsına olsun ve gerek tasdîk ma'nâsına olsun. Tâ'ât ma'nâsına olursa zâhirdir. Tasdîk ma'nâsına olduğu hinde tasdîkı kalble olur ki i'tikâd-ı câzimedden 'ibâretidir. Bu ise za'f ve şiddeti kabûl eder. Kaldı ki 'ilm-i kelâm da bu mebhas dahi tavîlû'z zeyl olmağla tafsîlâtı Şerh-i Mevâkıf ve Şerh-i Cevherü't Tevhîd gibi müfassalatta müşebbi' ve müşbi'dir. Ve's-selâm.

ولا يقضى بكفر وارتداد   بعهر او بقتل واختزال

لا nâfiyedir. يقضى kazâdan müstakbel meçhûldür. بكفر fâ'il makâmına kâimdir. Bâ ilsâkıyedir. لا يقضى احد بكفر sebkindedir. وارتداد ma'tûfdur. بعهر, لا يقضى, في'iline müte'allıktır. بياء sebebiyyedir. عهر, 'ayn-ı mühmelenin fethi ve hânın sükûniyle zinâ ma'nâsınadır. İhtizâl, inkitâ' ma'nâsına olmağla murâd, kat-'ı a'zâ ve gazab-ı emvâl gibi zulm ve cinâyetdir. Mefhûm u beyit budur ki bir kimseye mahzûrât-ı şer'iyyeden olan zinâ ve katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl gibi ef'al-i menhiyye irtikâbıyla küfür ve irtidâdıyla hüküm câiz değıldir. Ma'lûm ola ki küfür kelimesi lügatte setr ve inkâr ma'nâlarıdır. Tâife-i küfre hakkı setr ve inkâr ettikleri içün kâfir ile tesmiye olundular. Ve 'örf ü şer'ide îmân şânından olan kimesnenin 'adem-i îmânına ıtlâk olunur. Pes îmânla beyinlerinde (180) تقابل العدم و الملك olur. Ve küfri, vâcibu'l îmân olanları inkârdan 'ibâretdir, diyenlere göre beyinlerinde tekâbül-i tezâd olur. Ve küfrân, ekseri ni'mette isti'mâl olunur ki şükr mukâbili olur. Ve küfür, inkâr-ı dinde ve inkâr-ı ni'mette isti'mâl olunur. Ve küfür kavli ile de ve fi'il ile de olur. İmânı ma'rifetle tefsir edenlere göre küfür cehl-i billah olur. Ve îmânı tâ'atle tefsir edenlere göre küfür ma'âsîden olur. Havâric ana zâhibdir. Ba'zı 'ulemânın beyânına göre Mu'tezile derler ki mâsiyet üç kısımdır. Bir kısmı küfürdür ki cehl-i billâhe delâlet eden mâ'siyetdir. Sebb-i rasûl ve mushaf-ı şerîfi kâzûrâta ilkâ eylemek gibi. Ve bir kısmı fâili, küfür ve füsûkla muttasıf olmaz. Ve ânınla muttasıf bi'l îmân olmak mümteni' olmaz. Sefeh ve keşf-i 'avret gibi. Ve bir kısmı îmandan hurûcu ve küfür ile ittisâfi mûcib olmaz. Belki fusûk ve fücûr ile ittisâfi müstevcib olur. Katl-i 'amd ve zinâ ve şürb-i hamr gibi. Ve îmânı tasdîkten 'ibâret edenlere göre, küfür tekzîbden 'ibâret olur. İmâm Gazzâlî'nin mu'teberi budur. Lâkin buna göre musaddık ve mükezzib olmayana kâfir ıtlâk olunmamak iktizâ eder. mütereddîn gibi. Lâkin tevcîh olunur ki herkes îmânla ve küfürden ictinâbla me'mûr olmağla mahza îmân emriyle mü'temir olmadığı içün ve nazar ve istidlâlle îmân eylemediği içün ıtlâk olunur. Ve tasdîk ve tekzîb meyânında şekk olup şekk ise küfür olduğu bî şekdir. Ve küfür dört nev' üzeredir. Nev-'i evvel: Küfr-i inkârîdir ki kalb ve lisânıyla inkârdan 'ibâretdir. (181) Küfr-i Ebû Cehil gibi. Nev-i Sâni: Küfr-i cühûdîdir ki kalbiyle bilûp lisânıyla i'tirâf eylememektir. Küf-i İblîs ve yehûd gibi. Nev-'i sâlis: Küf-i âridir ki kalbiyle bilûp i'tirâf eder. Lâkin meslebe-i ârdır, zu'miyle mütedeyyin olmaz. Küfr ü Ebû Tâlib gibi. Ba'zılar buna küfr-i 'inâdi ıtlâk ederler. Nev-'i râbi': Küfr ü nifâkîdir ki lisânla ikrâr edüp kalbiyle tasdîk eylememekden 'ibâretdir. Küfr ü İbn Ubey b. Selûl gibi envâ'ının erzeli budur. Pes kâfir, îmânı olmayan kimsedir. Lâkin 'örf ve isti'mâlde vahdâniyeti inkâr ve isnâd-ı şirket

edene müşrik ve risâleti Rasûlullâh'ı selb edene kâfir ve i'tikâdını ihlâl edüp zâhiren îmân ve izhâr edene münâfık ve ba'de'l îmân, küfür tarayân edene, mürtedd ve ba'zı kütüb ve edyân-ı mensûha ile mütediyyin olana kitâbî ve kıdem-i dehrî kâil olup havâdisî, dehre isnâd edene dehri ve kat'an hâlık isbât eylemeyene mu'attıl ve nusûsa mûgâyir mahz-ı küfür olan 'akâyid-i tebtîn edüp zâhiren islâm izhâr eden mülhide, zındık ıtlâk olunur. Ve ma'âsî dahi iki kısımdır. Kebîre ve sağîredir. Kebîre, İbn 'Ömer radiyellâhü 'anhümâdan mervî olduğu üzere dokuzdur. Şirk-i billâhi Te'âlâ, bi-gayrî hakkın katl-i nefis ve kazf-ı muhsine. Ve zina ve firar 'ani'l cihâd ve sihr ve ekl ü mâl-i yetim ve 'ukûku'l vâlideyni'l müslimeyn ve ilhâd ya'nî hurûc an me'mûri's şer'î fi'l haram. Ebû Hureyre radiyallâhü 'anh ekl-i ribâyı ve 'Alî kerramellâhü vecheh sirkat ve şürb-i hamrî ziyâde eylediler. Ve ba'zîlar isrâr olunan günâh-ı kebîre ve isrâr (182) olunmayan sağîredir dedi. Sâhib-i kifâye demişdir ki kebîre ve sağîre ism-i izâfîlerdir. لا صغيرة مع الإصرار، ولا كبيرة مع الاستغفار. kavî kelâm-i evvelî müeyyiddir. Ba'de hâze Ehl-i Sünnet ittifâk ettiler ki şirkten mâ'adâ kebîre, mü'mini îmândan ihrâc eylemez. Belki ol mümin îmânıyla mutî' ve fiskî sebebiyle 'âsîdir. Zîrâ îmânın mefhûmu olan tasdîk kendisiyle kâimdir. Ve Hakk sübhânehû ve Te'âlâ âyât-i 'adîde müznibîn ve âsîne îmân ismini ıtlâk eylemişdir. ⁸¹⁰ إن الله لا يغفر أن يشرك به ويغفر ما دون ذلك kerîmesinde olduğu gibi ve ⁸¹¹ لمن يشاء kerîmesi gibi. Zîrâ bu âyet-i kerîme delâlet eder ki ehl-i kebâirden bi-gayri't tevbe fevt olan kimse mazhar-ı ğufrân olup lâkin ehl-i şirk mahrûm olurlar. Mürcie tâifesi zu'm ederler ki mü'min irtikâb-ı kebîre ederse de fâsık ve 'âsî olmaz. Belki mü'min-i sâlihdir. Ve ana 'ikâb câiz olmaz. Min gayri tevbetin fevt olurlarsa da. Zîrâ mürcie 'indinde hasene küfür ile nâfi' olmadığı gibi seyyiede îmânla muzırr olmaz. Mezheb-i 'âtılları bâtıldır. Zîrâ fisk ve 'isyân tâ'atden hurûcdur. Mürtekib-i kebâir belki mürtekib-i sağâir tâ'atden hâric olmağla 'âsîlerdir. Ezârîka tâifesi dediler ki sâhib-i kebîre müşrikdir. Zîrâ hem Allah içün ve hem gayrî ya'nî ya nefsî ve yâhûd şeytân içün 'amel ederler. Bu dahi bâtıldır. Zîrâ ıstılâhı şer'ide müşrik Hakk Te'alâ'ya (183) ulûhiyetde şerîk i'tikad eden kimseden 'ibâretdir. Sâhib-i kebîre bu hâlde olmadığı zâhirdir. Ve cumhûr-i havâric zâhib oldularki kebîre yâhut sağîre irtikâb eden kimse kâfir olur. Ve ba'zîlar sağîre ile kebîre beynini fark eylediler. Cümlesi mürtekib-i kebâir cehennemde muhalled olur derler. Ve Mu'tezile mezhebi budur ki mürtekib-i kebîre kâfir değildir. Zîrâ müsaddıktır.

⁸¹⁰ el-Bakara 2/178.

⁸¹¹ en-Nisâ 4/48,116.

Mü'min dahi değildir. Zîrâ îmân, me'mûr olduğumuz cemî'i tâ'âtî ityândan 'ibâretidir. Kebâirden içtinâb eylemek dahi me'mûratdandır. Bu cihetle mü'min olmayup belki fâsık olmağla tevbesiz fevt olursa muhâllled fi'n nâr olur. Ve Mu'tezile'nin şübhelerinin biri budur ki sâhib-i kebîrenin fâsık olduğu müttfek lâkin kâfir olduğu muhtelif olmağla muhtelefi terk edüp müttfeki ahz eylemek vâcibdir. Ana cevâb verilir ki bu hüküm belki müttfeki terktir. Zîrâ ya mü'min olur yâhûd kâfir olur. Beyinlerinde vâsıta yoktur. İttifâk değil belki bir ferдин kâil olmadığını ahz eylemektir. Bir şübheleri budur ki *أفمن كان مؤمنا* ⁸¹² *kerîmesi ve لا إيمان لمن لا أمانة له* hadîsi üzere fâsık mü'min değildir. Zîrâ mü'mine mukâbil zikr olundu. Anlara cevâb verilir ki âyet-i merkûmede fâsıktan murâd kâfirdir. Zîrâ küfr-i a'zam füsûkdur. Ve hadîs-i şerîf, fâsıkın mü'min olduğuna dâl olan ayât ve ehâdis delâiliyle tağlîz ve ma'âsîden zecr ve hatarda mübâlağa tarîkası üzere vârid olmuştur. Bir şübheleri de budur ki fâsık hakkında mal ve demin 'ismetî ve müslimden vârisiyyetî ve münâkehe ve ğasl (184) ve salâh-i cenâzesi edâ ve makâbir-i müsliminde defn olunmak gibi. Mü'min, mutlak ahkâmı ve dem ve la'n ve imâmete ve kaza ve şehâdete 'adem-i ehliyet gibi kâfir ahkâmı câri olur. Bu cihetle anlar içün menzile beyne'l menzileteyn olup kendilerine ne mü'min ve ne kâfir itlâk olunur. Buna cevâb verilir ki isbât eylediğiniz ahkâm-ı kâfir, mü'mine tecâvüz eylemeyen havâs değildir. Belki kâfire ve ba'zı mü'minine âm olan ahkâmdır. Ve havâricin şübheleri, 'usâtın küfrini nâtık nusûsdur. *بلى من كسب سيئة وأحاطت به خطيئته فأولئك* ve *ومن يعص الله ورسوله* ⁸¹³ *يدخله ناراً خالداً فيها* ve *ومن يقتل مؤمناً متعمداً* ve *ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الكافرون* ⁸¹⁵ ve *أصحاب النار هم فيها خالدون* ⁸¹⁴ *kerîmeleri ve من ترك الصلوة متعمداً فقد كفر* hadîs-i şerîfidir. Zîrâ âyeteyn-i îleyeyn ve râbi'a 'âsînin muhâllled fi'n-nâr olmalarına delâlet eder. Hulûd fi'n-nâr ise kâfire mahsûsdur. Âyet-i sâlise ve hadîs, 'âsînin kâfir olmasına delâlet ederler. Anlara cevâb verilir ki nusûs u merkûme zevâhirleri üzere mahmûl değillerdir. Zîrâ mürtekib-i kebîrenin 'adem-i küfrine dâl olan delâil-i kâtı'a vardır. Pes âyeteyn-i îleyeyn küffâr-ı mükezzibîn haklarında olup ve âyet-i sâlisenin ma'nâsı küfran ve 'inâden hükm

⁸¹² es-Secde 32/18.

⁸¹³ Metinde, âyet-i kerîme eksik olarak verilmiştir. Bu kısımdan sonra olması gereken "ويتعد حدوده" kısım yer almamıştır. en-Nisâ 4/14'te olan âyet-i kerîme "ومن يعص الله ورسوله ويتعد حدوده يدخله ناراً خالداً فيها وله" benzer ayettir. Bkz. Müellif Nüş. s.152; Esad Efendi Nüş. s.147; Matbaa-i Osmaniye, 1304/1877, s.185; Takvimhane-i Âmire, 1266/1850, s.168; Mahmud Bey Matbaası, 1304/1887, s.116.

⁸¹⁴ el-Bakara 2/81.

⁸¹⁵ el-Mâide 5/44.

⁸¹⁶ en-Nisâ 4/93.

eylemeyen ve hadîs-i şerîfin ma'nâsı küfre karîb olur demek yâhûd istihlâl i'tibârîyle olmak câizdir. Ve âyet-i râbi'a dahi istihlâle mebnîdir. Niteki İbn Abbâs, ana zâhibdir. Zîrâ fi'l-hakîka kasden katl-i mü'min ancak müstehîlden sâdır olur. (185) Yâhûd müştak ve mevsûfa hükm ü haysiyeti müş'ır olmağla ma'nây-ı şerîf mü'minî, îmânî içün katl eden demek ola. Yâhûd ne kadar devâm ma'nâsında zâhir ise de bu makâmda, edille beyinlerin cem' içün meks-i tavîl murâd ola. Niteki tevratda dahi devâm ma'nâsına olan عولام lafzî meks-i tavîl ma'nâsına isti'mâl olunmuşdur. Eğer sual olunursa ki hulûdun mütebâdiri dahi ma'nây-ı te'bîddir. Kezâlik ⁸¹⁷ وما جعلنا لبشر من قبلك الخلد kerîmesinde murâd ma'nây-ı hakîkî olan te'bîddir. Kezâlik ⁸¹⁸ خلدین فيها ابدًا kerîmelerinde te'bîd lafzıyla müekked olmağla bir şey'i te'kid medlûlinî takviyedir. Kezâlik hulûda makrûn olan 'umûmât-ı küffarada mütenâvil olmağla küffâr hakkında hulûddan murâd te'bid olduğu müttfekdir. Pes füssâk hakkında dahi ma'nây-ı merkûm irâde olundu. Zîrâ irâde olunmasına müştareğın iki ma'nâsı ve yâhûd hakîkat ve mecâz beyinlerîn cem'i lâzım gelûr. Şerh-i Makâsıd'da zikr olunduğu üzere anlara bu vechile cevâb verilir ki hulûd lafzından mütebâdir isti'mâlde şâyi' ve zâyi' olan devâm ma'nâsı olduğu bî-iştibahdır. Lâkin ba'zan meks-i tâvil-i münkatı'de dahi isti'mâl olunur. Sicn-i muhalled ve vakf-ı muhalled gibi bu cihetle muhtemel olup kat'ı olmaz. Ve mutlak meks-i tavîl ma'nâsını irâdede nefyi iştirâk olmağla evleviyyeti sâbitdir. Ba'dehû meks-i tavîl gerek ma'nây-ı hakîki ve gerek mecâzi i'tibârî olsun hakk küffârda devâmla ve hakk füssâkda inkitâ'la olmakdan e'amdır. Bu sûretde cem'an irâde olunmalarında mahzûr yokdur. (186) Ve bu sûretde te'bîd, te'kid olmayup belki takyîd olur. Velev süllim murâd tûl-i meksî te'kîddir. Habs-i müebbed vakf-ı müebbed ta'bîr olunduğu gibi. Ve's-selâm.

ومن ينوارتدادا بعددھر   يصرعن دين حق ذا انسلال

ياء kelimesi şartıyyedir. فإي من niyetten fi'il-i müstakbeldir. من cezm eylemekle âhirinden ياء sâkit olmuşdur. Fâ'îlî men kelimesine râci'dir. ارتدادا mef'ûlîdîr. بعد دهر zarfdır. يصير kelimesi يصير / صار den fi'il-i nâkısdir. İsm-i zamîr, müstefîr من kelimesine râci'dir. ذا kelimesi haberîdir. Cümlesi cezâiyyedir. 'Alâmet-i cezm âhirinden harekenin sükûtîdir. İctimâ-i sâkineyn mahzûrî içün ياء dahi sâkit oldu. عن دين حق muahhar انسلال kelimesine müte'allikdir. Sâhib u insilâl sebkindedir. انسلال hıfyeten çıkmak ma'nâsınadırki Türkîde sıyrılmak ta'bîr olunur. Mefhûm u beyit budur ki muvakkaten ma'âzallâh-i te'âlâ irtidâd-

⁸¹⁷ el-Enbiyâ 21/34.

⁸¹⁸ en-Nisâ 4/ 57,122; el-Mâide 5/119; et-Tevbe 9/22,100; el-Ahzâb 33/65; et-Teğâbün 64/9; et-Talâk 11; el-Cinn 72/23; el-Beyyine 98/8.

1 kasd ve niyet eden kimesne, fi'l-hâl dinden çıkup kâfir olur. Ma'lûm ola ki يا ايهاالذين آمنوا 1 kasd ve niyet eden kimesne, fi'l-hâl dinden çıkup kâfir olur. Ma'lûm ola ki يا ايهاالذين آمنوا 819 kerîmesinde آمنوا lafzı فی الايمان ile müfesser olmağla îmân-ı me'mûr, îmân-ı sâbit ve müstedâm olmağla, zamân-ı istikbalde riddete niyet eden kimse, niyet-i anda islâmdan hâric ve küfre dâhil olur. Zîrâ niyet-i küfür, niyet-i tasdîkı izâle eder. Kezâlik küfür nefesine râzı olmuş olur. Bu ise bi'l icmâ' küfürdür. Ve nâzımın niyetden murâdı 'azm ve kasıddır. Küfr-i kasd ise küfür olmağla bi'l ittifâk (187) ma'fûvv değildir. Zîrâ Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ mâ 'adây-ı şirkî affeder. Lâkin seyyieye kasd bunun hilâfınadır. Zîrâ seyyieye kasd gerçi seyyiedir. فاما من هم بسيئه و لم يعملها لم يكتب عليه شيء وان 820 hadîs-i şerîf muktezâsı ma'fûdur. Mu'tezile ve Havâric dediler ki seyyieye kasd dahi küfre kasd gibi ma'fûv değildir. Ve hafî olmaya ki defter-i a'mâle mektûb olmayan kasd-ı seyyie hâtıra olup irtikâbî ma'zûm olmayandır. Yoksa muhakkıkûn dediler ki ma'zûm olan seyyie cerîdeye ketb olunur. Lâkin tahte meşiyet-i ilâhîde olmağla afve kâbildir. Ve kaldı ki küfrün ma'zûm olmayan huturâtı hâric-i hîta vü's olmağla küfür değildir. Ve tereddüd dahi küfürdür. Zîrâ tasdîka münâfi olmağla mütereddid olup mü'min-i kat'î olmaz. Bu cihetle İmâm-ı A'zam Hazretlerî istisnâyı men'eyledi. Ya'nî أنا مؤمن حقا Belki أنا مؤمن انشاء الله 820 hakkan demek lâzımdır dedi. Zîrâ tasdîk emr-i ma'lûmdur. Tahakkuk-i hînde tereddüd olmaz. Ve tahakkukunda tereddüd eden mü'min olmaz. Ve Cumhûr-i Mu'tezile ve Havâric ve Kerrâmiyye bi-hasebi'l istikbâl câizdir. Bi-hasebi'l hâl câiz değildir dediler. Delîlleri budur ki zîrâ bu makâmda istisnâ' terk içündür. Şekk ve tereddüd içün değildir. Nitekim لتدخل المسجد الحرام إن شاء الله آمين 820 kerîmesinde fakat teberrük içündür. Zîrâ Hakk Te'âlâ üzere şekk ve tereddüd mümteni'dir. Kezâlik Hazret-i Rasûlullâh 'aleyhi's salavâtü ve's selâm makâbire hurûclarında وإنا إن شاء الله بكم لا حقون buyurdular. İstisnâsî mevt lühûkunda şekke mebni olmadığı bî-irriyâbdır. Bu kelâmına (188) cevâb verilir ki أنا مؤمن انشاء الله kavlı îmânın meşiyet-i ilâhî takdiriyle sübûtuna hükümdür. Yoksa fi'l-vâki' hüküm değildir. Bu ise şekkî mücibdir. Ve 'inde't teberrük bu ma'nây-ı murâd ederseniz hâsıl-ı ma'nâ biz îmânımızda teberrük içün şekk ederiz demek olur. Bu ise zâhiru'l fesâddır. Ve eğer bu ma'nânın gayrî murâd ise asla teberrük bulunmaz. Zîrâ teberrük ancak hükmi meşiyet-i ilâhiye ta'likde olur. Hâlbuki tasarruf u mezbûr lafzi, gayrî medlûlüne sarf eylemektir. Ve âyet-i merkûme temessüklerine cevâb verilir ki câizdir. Kelâm-ı merkûm قل takdiriyle

819 en-Nisâ 4/136.

820 el-Fetih 48/27.

mervîdir. Ve bu kavli tashîh ederler. Lâkin zâhiren ba‘zı mezbûrun kelâmı ol kimse tefevvüh eylediği kelime-i küfür olduğunu bilüp ve ma‘nâsına i‘tikâdi olmadığı sûrete mebnîdir. Lâkin kelime-i küfrî tefevvüh edüp ve ma‘nâsını bilme Kâdîhân'da zikrolunan ihtilâf min gayri tercih mestûr olmağla ana göre tarafeynde rüchân-i sâbit değildir. Ve eğer bi'l i‘tikâd tefevvüh ederse bi'l-ittifâk kâfir olur. Ve eğer ‘âlâ sebili'l hata', sebk-i lisân vâki‘ olur ise bi'l ittifâk kâfir olmaz. Lâkin mü'mine layık olan budur ki ol makûle kelimâta lisânını âşinâ eylemeyüb tab‘î şüh ve bezle cevâ ise de dâimâ mesâğ-ı şer‘i tahtinde olan kelâmıla me'nus ola. Zîrâ lisân-ı fevâhişe me'luf olursa, ol makûle kelimât-ı tefevvühüne müeddî olur. Kaldı ki zikrolunan mes'ele tav‘ ve ihtiyârıyla tekellüm ettiği sûretedir. Amma ikrâhla tefevvüh eder ise anda tafsîl olunmuşdur. Eğer ikrâh-ı katl ve itlâf-ı a‘zâ ve îlam-ı şedîd ile olur ise kâfir olmaz. Lâkin bieyyi hâl kalbde sebât itmînân lâzımdır. Amma bu sûretde ‘adem-i küfri istihsânîdir. Zîrâ kıyâs-ı küfri muktezîdir. Zîrâ ba‘zı eimme ‘indinde muhtâr olan tasdîk ve ikrâr olmağla lisâna kelime-i küfür icrâsıyla ikrâr-ı inkâra müeddî olmağın küfr olur. Ve eğer ikrâh-ı habs ve kayd ve itlâf-ı mâlla olursa bi'l ittifâk kâfirdir. ⁸²³ **ومن يكفر بالإيمان فقد حبط عمله** (191) kerîmesi mantûkunca ‘ameli, habt olur. Ve zevcesî beyninde firkat vâki‘ olur. Tecdîd-i îmân ederse de İmâm Şâf‘î demiştir ki ‘ameli ancak küfür üzere intikâl ederse bâtıl olur. Lâkin İmâm A‘zam Hazretleri ‘indinde ol anda mahbûtdur. Pes haccı var ise i‘âde eylemek vâcibdir. Zîrâ haccın vaktî âhir-i ömre kadar mümteddî. Kezâlik ol vakitte edây-ı salavât eyledikten sonra âhir vakitte islâma gelse, salât-ı mezbûrun i‘adesi vâcibdir. Amma eyyâm-ı irtidâdda vâki‘ olan fevâitin kazâsı ittifâken vâcib değildir. Kaldı ki mü'mine lâzımdır ki her sabâh ve mesâ' tazarru‘ ve niyâz ile işbu du‘ay-ı şerîfe demsâz ola. اللهم إني أعوذ بك من أن أشرك بك شيئاً وأنا أعلم به وأستغفرك مما لا أعلم و انت تعلم

ولا يحكم بكفر حال سكر بما يهذى و يلغو بارتجال

لا nahiyyedir. müstakbel meçhûldür ve meczûmdur. **بكر** nâib-i fâ‘ildir. **حاله سكر** zarfiyyet üzere mansûbdur. **بما يهذى** kelimesinde **باء** sebebiyyedir. **ماء** masdariyyedir. **يهذى** hezeyândan müstakbel ma‘lûmdur. Hezeyân sâkitu'l i‘tibâr olan kelâm yâhûd kelâm-ı fâhişdir. **يلغو** den müstakbeldir. ‘Abes kelâma derler. **يهذى** ve **يلغو** kelimelerinin fâ‘illeri sekrâne râci‘dir. Zîrâ mâ‘nen mezkûr olan mebnen mezkûr ma‘razındadır. **بارتجال** kelimesinde **باء** **يهذى** fi‘iline müte‘allikdir. İrticâl min gayri tefekkür ya‘nî bi'l bedihe tekellüm ma‘nâsındır. Mefhûm u beyt budur ki keyfiyyet-i hamr ile sarhoş olan kimse

⁸²³ el-Mâide 5/5.

sekrinde kelime-i küfür tefevvüh eylese küfriyle hüküm olunmaz. (192) Ma'lûm ola ki sekr bir hâletdir ki şârib ile 'aklî beyninde 'ârız olur. Ba'zılar 'indinde bir sürûrdur ki ba'zı esbâbına mübâşeretle 'akla galib olup insânı mûcib-i 'aklıyla 'amelden men' ve hadd-i sekrî İmâm-ı A'zam Hazretlerî 'arz-ı semâdan ve racülî, mer'eden temyîz eylememekle beyân eyledi. Ve İmâmeyn kelâmın muhtelit olup müstekîm olmamasıyla tefsîr eyledi. Merci-'i beyâneyn vahiddir. Sekrânın vech-i meşrûh üzere 'adem-i küfrî istihsânîdir. Kıyâs olan küfrîdir. Zîrâ kelâm küfr-i mütefevveh oldu. Binâen 'aleyh talâkı vâki' ve 'itâkî ve bey'ı şîrâsı sahîhdir. Vech-i istihsân budur ki sekrân, ol hezeyânla küfri kasd ve i'tikad eylemediğinden başka 'aklında nev'i halel 'ârız olmuştur. Ve tahrîm-i hamr bâbında nâzil olan âyet-i kerîmeden ⁸²⁴ يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ kerîmesinde vâv-ı hâliye olup ve ahvâl-i şurût olmağla hitâb sükârâyâ olmağın mü'min ile tesmiye olunmaları delîldir. Sükâranın ise hâl-i sekrinde kelâm-ı küfür tefevvühünden selâmetleri nâdirdir. Hatta fukahây-i 'izâm talâkın vukû'mı zecre binâ' eylediler. Ve âyet-i merkûmenin sebep-i nüzûlî olan vâki'a dahi 'adem-i küfrine delîldir. Vâki'a budur ki ashâbdan biri serşâr-i keyf iken salât-ı mağribde imâmet edüp sûre-i kâfirûn tilâvet etmekle bi'l cümle lâât-ı nâfiyeyi nefy ile kırâat eylemiştir. Ve sükrânâ fevt olsa bahri bî-kerân-ı 'afv ve 'inâyet-i rabbânîden katre-i mağfîret recâ olunur. انه هو الغفور الرحيم ve's-selâm. (193)

وما المعدوم مرئيا وشينا لفقته لاح في يمن الهلال

ماء leyse ma'nâsınadır. المعدوم ism-i merfû'îdir. مرئيا rü'yetden ismi mef'ûldür. Haber-i mensûbdur. وشينا ma'tûfdur. لفقته ta'lîliyyedir. Fıkh, fehm ve 'ilim ma'nâsınadır. لاح ظهر ma'nâsınadır. Cümlesi sıfâtdır. يمن الهلال sıfâtın mevsûfa izâfetî kâbilindendir. İhlâk-ı siyab gibi في الهلال الميمون المبارك te'vilindedir. Hilâl evvel-i şehirden üç geceliğe kadar itlâk olunur. Mefhûm u beyt budur ki ma'dûma, hâl-i 'ademinde rü'yet-i ilâhi ta'alluk eylemez. Ve ana şey lafzı dahi itlâk olunmaz. Bu da'vaya bana hilâlden zâhir olan 'ilm delîldir. Zîrâ kable't tulû' ma'dûm olmağla gayrî mer'î olup tulû' eyledikce tadrîci mer'î olur. Kable't tulû' mer'î olmadığından ma'lûm oldu ki rü'yetin intifâsı 'illetin ve rü'yetden olan şartın ya'nî vücûdun intifâsından nâşîdir. Ve vücûdu u şahidde 'illet olmağla gâibde dahi 'illet olur. Zîrâ şâhid ve gâibde 'illetin tebeddülü mümteni'dir. Ve hafî olmaya ki ma'dûmun iki nev'î var. Biri ma'dûm u mümteni' ve birisi ma'dûm u mümkündür. Ma'dûm u mümteni' vücûdî mümteni' ve 'ademi vâcib ola. Şerîk-i Bâri gibi. Ve ictimâ-

⁸²⁴ en-Nisâ 4/43.

‘i zıddeyn gibi. Mâdum u mümkün vücûd ve ‘ademi kendisine nisbetle müsâvi ola. Nev-‘i evvele bi'l ittifâk rü'yet ta'alluk eylemez. Ve bi'l ittifâk şey itlâk olunmaz. Zîrâ min külli'l vücûh, sübûtî mümteni'dir. Nev-‘i sâniye kabl-i vücûdihî rü'yetin ta'allukunda ihtilâf vardır. Ehl-i Sünnet dediler ki ma'dûm u (194) mümküne rü'yetin ta'alluku mümteni'dir. Zîrâ illet-i rü'yet, vücûddur. Vücûd ise müntefîdir. Kezâlik hâl-i ‘adem min haysü hüve hüve rü'yet ve ‘adem-i rü'yetle mütefâvit olmaz. Ma'dûm u mümteni'a bi'l ittifâk rü'yet ta'alluku mümteni' olunca mümkünü'l vücûd olan ma'dûmada ta'allukun imtinâ'î lâzım olur. Zîrâ el-hâle hâzihî o dahi ma'dûmdur. Sâiliyye ve Mukne'iyye tâifeleri derler ki ‘âleme, kable'l vücûd, ezelde rü'yet-i ilâhi ta'alluk eylemişdir. Zîrâ rü'yet, sıfât-ı ilâhi olmağla, sâir sıfât gibi kâmile olmak lâzımdır. Eğer ma'dûma rü'yetî ta'alluk eylemezse ba'zı sıfâtında kusûr olmak iktizâ eder. Hazret-i Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ kusûrdan münezzehdir. Anlara cevâb verilir ki kelâmımıza göre meselâ ictimâ-'i nâkîzeyn de kudretin ‘adem-i ta'allukundan naks-ı tatarrukî iktizâ eder. Hâlbûki fi zâta müstehîl olmağla taht-i makdûrda dâhil olmamağla sıfât-ı kudrette kusûr lâzım gelmez. Kezâlik hâl-i ‘ademde ma'dûma rü'yetin ‘adem-i ta'allukı naks-ı mûcib değildir. Ve ma'dûm mer'î olsa ‘âlemin kîdemî lâzım gelûr. Bu ise bâtıldır. Kezâlik *فقل اعملوا فسيرى الله* ⁸²⁵ *عملكم ورسوله* kerîmesinde rü'yeti, sîğa-i istikballe ta'bîr buyurmağla ‘amellerinin kable'l vücûd gayrî mer'î olduğuna delâlet eder. Ve ma'dûm u mümkün şeye itlâkının cevâzında dahi ihtilâf eylediler. Mu'tezile dediler ki ma'dûm u mümkün hâricte sâbit olmağla şey'in ismi itlâk olunur. Ve bu da'valarına vücûh ile ihticâc eylediler. Vech-i Evvel: Ma'dûm u mümkün, mütemeyyizdir. Ve her mütemeyyiz sâbit olmağla ma'dûm dahi sâbitdir. (195) Vech-i temeyyüzî budur ki zîrâ ba'zen ma'lûm ve ba'zen makdûr ve ba'zen murâd olmağla, gayr-i ma'lûmdan ve gayrî makdûrdan ve gayrî murâddan mütemeyyiz olur. Amma küberâ ki her mütemeyyiz sübûtîdir. Zîrâ ‘akıl ‘indinde ancak *هذا* ve *ذاك* medlûlî gibi işâret-i ‘akliye ile mütesavver olur. İşâret ise müşârun ileyhî sübûtunu iktizâ eder. Zîrâ nefy-i sarfe işâret bi'z-zarûre mümteni'dir. Ana cevâb verilir ki eğer murâd, temeyyüz-i hâricde sübûtî iktizâ eder demek ise memnû'dur. Eğer temeyyüz bi-hasebi'l hâric olaydı sübût-ı hâricî lâzım olur idi. Ve eğer murâd-ı zihinde sübûtî iktizâ eder demek ise fâideyi müfid olmadığı zâhirdir. Vech-i Sâni: Ma'dûm u ma'hûd mümkündür. Ve her mümkün sâbitdir. Zîrâ imkân, vasf-ı sübûtî olmağla, bi'z zarûre mevsûf sâbit olur. Ana cevâb verilir ki imkânın sâbit fi'l-hâric olmak ma'nâsına vasf-ı sübûtî olmâsı memnû'dur.

⁸²⁵ et-Tevbe 9/105.

Belki i'tibâri 'aklî olmağla mevsûfun 'akılda sübûtî kifâyet eder. Vech-i Sâlis: Ma'dûm u mümkünin hâricde sâbit olmâsi muhakkaktır. Zîrâ meselâ sevâd, ma'dûm fi nefsihi sevâddır. Gerek gayr-i mevcûd olsun gerek olmasın. Zîrâ sevâd olması bi'l gayrî olsa ol gayrîn irtifâ'ında sevâdın sevâd olmasıda mürtefi' olur. Lâzım ise bâtıldır. Zîrâ sevâdın sevâdiyetini mûcib olan gayrîn irtifa'ında sevâd-ı mevcûdun sevâd olduğu hâlde 'adem-i bekâsını müstelzem olur. Bu ise muhâldır. Ana cevâb verilir ki istilzâm-ı merkûm memnû'dur. Sevâdın vücûdî sevâdiyeti mûcib (196) olan gayrîn irtifâ'ında bâki olaydı istilzâm-ı merkûm mütehakkık olur idi. Bu ise memnû'dur. Zîrâ câizdir ki ol gayrîn irtifâ'ı sevâdın irtifâ'ına mûcib olduğu gibi vücûdununda irtifâ'ını mûcib ola. Zîrâ zıkr olunan gayrî sevâdın vücûduna ve lâzımında 'illet olur. Ehl-i Sünnet mezhebi budur ki ma'dûm-ı mümkün şeye itlâk câiz değildir. Zîrâ şey lafzı mevcûd ile mürâdifdir. Ya'nî her mevcûd şey ve her şey mevcûd olmağla mefhûmları müttahid olmak mülâbesesi lafzânî müterâdifândır. Niteki Zekeriye 'aleyhi's-selâm kıssasında وقد خلقتك من قبل ولم تك⁸²⁶ kerîmesi nâtıktır. Zîrâ kable'l halk yakînen ma'dûm olup ve kendiden şey'in ismî selb olundu. Ve Mu'tezile'nin temessük eyledikleri إن زلزلة الساعة شيء عظيم⁸²⁷ kerîmesinde zelzele ma'dûm iken şey ile tesmiye olundu. Kezâlik إنما قولنا لشيء إذا أردناه أن نقول له كن⁸²⁸ kerîmesinde kable'l vücûd şey ile tesmiye olundu. Anlara cevâb verilir ki zelzeleye kezâlik murâd-ı ilâhî olan gayr-i mevcûda şey itlâkları i'tibâriyle mecâzdir. ⁸²⁹ انك ميت و انهم ميتون kerîmesinde. Şerh-i 'Akâid'de, 'Allâme-i Taftâzânî demiştir ki: Eğer şeyle sâbit-i mütehakkık murâd olursa hüküm zarûrîdir. Mu'tezile'den gayrînin bunda niza'î yoktur. Zîrâ Mu'tezile ma'dûm u mümkün, hâricde sâbitdir derler. Ve eğer ma'dûma şey itlâk olunmaz. Murâd olunursa bahs-i lügavî (197) olmağla şeyî mevcûd ile Yâhûd ma'dûm ile tefsire mebnîdir. Vech-i muharrer üzere esâs nizâ' ibtidâ ta'rîfidir. Tavâli' Şârihi İsfahânî merhûmun bastî bu vetire üzeredir ki evvelâ ma'lûm hâricde mütehakkık olursa mevcûd ve olmazsa ma'dûmdur. Ba'zılar taksîmi teslîs edüp dediler ki hâricde mütehakkık olan eğer tahakkukî gayre tâbi' olmayup bi'n-nefs olursa mevcûd ve eğer tahakkukî gayrîn tahakkukuna tâbi' olursa hâldir. Ecnâs ve Füsûl gibi. Mu'tezile bu gûne taksim ettiler ki eğer ma'lûm fi nefsihi hâricde mütekarrir ve mütemeyyiz olursa şey ve sâbitdir. Ve eğer olmazsa menfidir mümteni' gibi. Sâbit dahi

⁸²⁶ Meryem 19/19.

⁸²⁷ el-Hac 22/1.

⁸²⁸ en-Nahl 16/40.

⁸²⁹ ez-Zümer 39/30.

a'yanda kendi içün kevn olursa mevcûd ve eğer olmazsa ma'dûmdur. Bu vechile menfiye ma'dûm ıtlak ederler. Ve sâbiti mevcûddan e'am i'tibâr ederler. Ve ma'dûmî menfiden e'am derler. Ve ba'zîlar hâl dahi isbât ederler. Felâsifenin dahi taksîmi başkadır. Ve her mezhebin merci-'i mahsûsî vardır. Mufassalatda mezkûrdur.

ودنيانا حديث والهيولى عديم الكون فاسمع باجتذال

دنيانا mübtedâdır. Mütekellim ma'al gayrî zamîrîne muzâfdır. İzâfetî, tahkîre mebnîdir. حديث haberîdir. Fa'îl bima'nâ fâ'îl olmağla, tezkîr ve te'nîse müsâvîdir. الهيولى mübtedâdır. عديم الكون haberîdir. باجتذال hâl mevkî'indedir. Mültebisen باجتذال takdîrindedir. اجتذال ferah ve sürûr ma'nâsınadır. Mefhûm u beyt budur ki dünyâ ki işbu 'âlem-i kevn ve fesâddır. Cemî-'ı eczâsıyla hâdisdir. Ya'ni sonradan vücûda gelmiştir. (198) Ve felâsifenin heyûlâ dedikleri asl-ı 'âlem olacaktır. Aslı yokdur. 'Adîm ve gayr-i mevcûddur. Sen ferah-ı kalble bu kelâmımı âvize-i gûş-i hûş eyle. Ma'lûm ola ki dünyâ felek-i kamerin mâ tahtîdir. Lâkin burada murâd âhîret mukâbilîdir ki işbû 'âlem-i 'ulvî ve süflîdir. Ve hudûs, 'ademden vücûda hurûcdur. Kâffe-i Ehl-i Sünnet 'indinde, cümle-i semâvât ve arâzîn ve mâfîhâ cemî-'ı eczâsıyla muhdestir. Ma'dûm iken icâd-ı rabbi'l 'âleminle mevcûd oldu. Ve hafî olmaya ki hudûs-i ecsâmıda bihasebi'l farz muhtemel olan dördür. Vech-i evvel: Muhdesü'z zât ve's sıfât olmak. Sâni: Kadîmü'z zât ve's sıfât olmak. Sâlis: Kadîmü'z zât, muhdesü's sıfât olmak. Râbi': Muhdesü'z zât, kadîmu's sıfât olmak. İşbu dördüncü ihtimâle bu ferd, kâil değildir. Lâkin üç evvel ki ihtimâlâtda ihtilâf vâki' olmuştur. İhtimâl-i evvel ki zâten ve sıfâten muhdes olmasıdır. Ehl-i İslâm ve Nasârâ ve Yehûd ve Mecûs kâil oldular. İhtimâl-i sâniye hükemây-ı mütekaddimînden Aristo ve Sâvifristis ve Sâmistiyûs ve Berklis müteahhirînden Ebû Nasr Fârâbî ve İbn Sînâ zâhib olup dediler ki eflâk, bi-zevâtihâ ve sıfâtihâ el-mu'ayyene kadîmlerdir. Sıfât-ı mu'ayyenden murâdları mikdâr ve şekil ve umûr u kârie-i lâzîmeden bunların mecrâsına cârî olanlardır. Lâkin harekât ve evzâ'ları hâdisdir. Âhir ile mesbûkdur derler. Kezâlik 'anâsır bi-mevâddihâ ve suver-i cismiyyesi bi-nev'ihâ. Ve suver-i nev'iyyesi bi cinsihâ kadîmdir. Bi-şahsihâ hâdisdir derler. Zîrâ her ittisâl, tarayân-ı infisâlle müntefî olmağla ittisâl-i âhir tahaddüs eder. Ve ihtimâl-i sâlise, Aristo'dan mukaddem olan felâsife zâhib oldular. Sâliys ve İnsâğûris ve Feysâğûris (199) ve Sokrât gibi. Ve Mâneviyye ve Veysâniyye ve Merkabûniyye ve Mâhâniyye ve Seneviyye tâifeleri dahi bu mezheb üzeredirler. Ba'dehû mâdenin hakîkatinde ihtilâf eylediler. Bir fırkası mâdde cisimdir dediler. Sâlis, hakîm sudur. Zîrâ her sûrete kâbildir. Tekessüf ve incimâd ile kendûden arz ve telettufu nâr ve

havâ tekevvün eyledi derler. Ve bir fırkası asıl mâdde arzdır. Bâkî telettüfla kendîden hâsıl oldu derler. Ve İnksemîmalyes hakîm havâdır dedi. Abraklîtis nârdır dedi. İnkşâgûris halîd gayr-i mütenâhîdir dedi. Zîmîkrâtes kürriyetü's şekl kismet-i vehmiyyeye kâbil, eczây-i kebîredir dedi. Ve her biri mezhebine göre edille-i vâhiye ile isbât kaydında oldular. Bu muhtasar tafsîline mahâl değildir. Ve Heyûlâ, lafz-ı Yûnânîde قطن ma'nâsına olmağla hükemâ', tînet-i 'âlemde isti'mal eylediler. Ba'dezâ 'âlemin bi-zevâtihâ ve sıfâtihâ hudûsuna Ehl-i islâm bu gûne istidlâl eylediler ki 'âlem dediğimiz a'yan ve a'râzdan 'ibâretir. A'yan bi-nefsihi kâim olan şeydir. Cisim ve cevher gibi. A'raz, gayr ile kâim olan şeydir. Hareket ve sükûn ve levn ve savt gibi. Amma a'yanın hudûsî sâbitdir. Zîrâ hâdis olmasa ezeli olmak iktizâ eder. Ezeli olmadığı sûrette lâ mahâle sâkin olur. Zîrâ sâkin olmasa bi'z-zarûre müteharrik olur. Bu ise mümteni'dir. Zîrâ hareket-i ezele münâfî, gayr ile mesbûkiyet iktizâ eder. Zîrâ mâhiyet-i hareket gayrîn fenâsından sonra bir emrin husûlîdir. Bu ise gayr ile mesbûkiyetini iktizâ eder. Hâlbûki ezel gayr ile lâ mesbûkiyyet iktizâ eder mâhiyettir. Lâzım-ı hareket (200) olan mesbûkiyyet bi'l gayr ile lâzım-ı ezel olan lâ mesbûkiyet bi'l gayr beyinlerinde münâfât vardır. Ve lâzımın münâfâtı melzûmun münâfâtına melzûm olmağla hareket ve ezel beyninde münâfât tahakkuk eylemenin ecsâmın ezelde taharrukî mümteni' oldu. Zîrâ mütenâfiyân beynini cem' eylemek mümteni'dir. İmdi ecsâmın ezelde müteharrik olması mümteni' olunca ezelde sâkin olması müte'ayyin oldu. Bu sûrette ecsâmın ebedi müteharrik olmâması lâzım gelür. Lâzım ise zâhiru'l fesâddır. Zîrâ cemî-'ı ecsâm-ı felekiyye ve 'unsûriyyenin harâkâtı müşâhiddir. Ve mülâzimenin beyânı budur ki ezelde sâkin olanın sukûnî ya li-zâtihî olur yâhûd li-gayrihî olur. Li-zâtihî olursa sükûnun infikâkî mümteni' olur. Li-gayrihî olursa sükûnun 'illet olan gayr-î merkûm elbette mûcib olmak lâzımdır. Zîrâ mûcib olmazsa bi'z-zarûre muhtâr olur. Muhtâr olduğu sûrette fi'il-i muhdes olmağla muhtârîyyet câiz değildir. Pes mûcib olmak müte'ayyin oldu. Bu sûrette ol mûcib ya vâcib yâhûd vâcibe müntehî olur. Zîrâ sûret-i hilâf-ı devr ve teselsülî müstelzimidir. Vücûb ya vücûbe intehâ sûretlerinde devâm-ı mûcible, sükûnun devâmı lâzım gelür. Devâm-ı hinde, ecsâmın ebedi, 'adem-i hareketi iktizâ eder. Bu ise bâtıldır. Pes cismin ezelde müteharrik yâhûd sâkin olması mümteni' olunca ezelde vücûdî dahi mümteni' olmağla matlûb olan hudûsî sâbit olur. Amma ağrâzın hudûsî, ba'zı müşâhede ve ba'zı delîl ile sâbitdir. Zîrâ meselâ sâkin, müteharrik oldukça hareketin hudûsî bi'l müşâhede bilinir ve sükûnun hudûsî bi'd-delîl (201) bilinir. Zîrâ hudûs hareke ile sükûn-i mün'adim

olmağla ‘ademe kâbil olur. ‘Ademe kâbil olan şey ise hâdisdir. Zîrâ olsa kıdem-i ‘ademe münâfî olmağla ‘ademî muhâl olur. Ve hudûs-i ‘âleme dâl olan edille-i nakliye ile kitâb ve sünnet kadîm-i meşhûndur. Ve ba‘zı kütüb-i kelâmîyede mezheb-i felâsife, tefrîk olunmayûb ‘alel itlâk bu gûne takrîr olunmuşdur. Felâsife tâifesi derler ki heyûlâ asl-ı ‘âlemdir. Kâbildir ve kadîmdir. ‘Âlem, ânın sûretîdir ve makbûlîdir. Ehadühümâ âherden asla münfekk olmaz. Ve tağayyür-i a‘raz-ı hâdis kesbîdir. Zîrâ hâdis, mesbûk-ı bi'l ‘adem olan şey olmağla a‘raz-ı hâdis zamâni olur. Ve hudûs-i zamâni, tekaddüm ü mâdde ve müddetî iktizâ eder. Mâddeden murâdları hâdis mevzû‘ ve mahâll olan şeydir. Eğer ‘araz olur ise yâhûd heyûlâdır. Eğer sûret olur ise yâhûd müte‘allikîdir. Eğer nefis olur ise ve tekaddüm ü mâdde iktizâsının delîli budur ki: Çûnkü hâdis mesbûk bi'l ‘adem olmağla mümkün olur. Zîrâ inkilâb mümteni‘dir. Her mümkün içün ise lâ mahâle imkân mütehakkıktır. Ve imkân vücûdîdir. İzâfî olmağla ve ‘arazdır. ‘Araz ise mahâll-i mevcûd istid‘â eder. Mahâll-i mevcûd hâdis-i merkûmun nefsî değildir. Zîrâ şeyin nefsî üzere tekaddümî lâzım gelür. Ve emir, mufassalde değildir. Zîrâ imkân-ı şeyin emr-i münfâsıl ile kıyâmının ma‘nâsı yokdur. Belki müte‘allikî olur ki mâdde ile murâd budur. Pes mâddenin tekaddümî sâbitdir. Ve tekaddüm-i müddet iktizâsının vechi bûdur ki hâdis ancak vücûdî ‘adem ile mesbûk olan şeydir. ‘Ademinin vücûdî üzere sebki ancak (202) zamânla müte‘akkıl olür. Ve bu delîllerinin mebnâsı budur ki felâsife bil istikrâ‘ tekaddümî beş nev‘a hasrettiler. Evvel: Tekaddüm bi'l ‘illiyedir. Hareket-i yedin hareket-i miftâhî üzere tekaddümî gibi. Sâni: Tekaddüm bi't-tab‘ıdır. Cüz‘ün küll üzere tekaddümî gibi. Sâlis: Bi'z zamândır. Ebin, ibn üzere tekaddümî gibi. Râbi: Bi'ş şerefdir. ‘Âlimin, müte‘allim üzere tekaddümî gibi. Hâmis: Bi'r-rütbedir. Bu tekaddüm ba‘zen hükmi tertîb ve ba‘zın, ba‘z üzere takdîmiyle olmağla hissî olur. Ve ba‘zen tertîb ve takdîm mezkûr-i umûr-i ma‘kûlede olmağla ‘aklî olur. Ve bunlardan her biri ba‘zen bihasebi't tab‘ ve ba‘zen bihasebi'l vaz‘ olur. Re'sin rakabe, ve imâmın me'mûm ve cinsin nev‘ ve ba‘zı mesâil-i ‘ilmin ba‘z üzere takdîmleri gibi. Ve ma‘lûmdur ki ‘adem-i hâdisin vücûdî üzere tekaddümî ancak bi'z-zamân olur. Felâsifenin delîl-i evvellerine cevâb verilir ki eğer imkânla mâhiyet-i mümkineden imkân-ı zâtî murâd olunur ise hâricde mevcûd-i mahâll istid‘âdır. Emr-i mütehakkık olmak ma‘nâsına vücûdî olması memnû‘dur. Ve eğer imkân-ı isti‘dâdî murâd olursa her hâdisin kable'l vücûd imkân-ı isti‘dâdî ile mümkün olmâsı memnû‘dur. Zîrâ mâddesiz, ve ‘umûr-i mu‘idde, mâddesiz hâdis olmak câizdir. Ve bu keyfiyyet inkilâb olmaz. Zîrâ vücûb ve imtinâ‘a mukâbil olan

imkân-ı zâtîdir. İmkân-ı isti'dâdi değildir. Ve delîl-i sânilerine cevâb verilir ki tekaddümün zikr olunduğu üzere envâ-'ı hamsede inhisârı, memnû'dur. Zîrâ dünkî gûnün bu gûne tekaddümî ki ba'zı eczây-ı zamânın ba'zı üzere tekaddümîdir. Bi'l-'illiyeye ve bi't-tab' ve bi's-şeref ve bi'r-rütbe olmadığı gibi (203) Bi'z-zamân dahi değildir. Zîrâ mukaddem ve mukaddemün 'aleyh nefsi-i zamânlardır. Zamânî değildir. Gerçi bu cevâbada i'tirâz vârid olur. Lâkin bu kıbâle mahâlli değildir. Müfassalâta mürâca'at oluna.

وان السحت رزق مثل حل وإن يكره مقالى كل قال

ان harf-i müşebbehe bi'l fi'ildir. السحت ism-i mansûb, رزق haber-i merfû'îdir. سحت zamm-i sînle harâm ma'nâsınadır. حل kesr-i hâyla helâl ma'nâsınadır. ان يكره و ان يكره kelimesinde ان vasliyedir. Vâv-ı 'âtıfedir. فكذا ان لم يكره المحب وان يكره فكذا kelimesi فلا dan ism-i fâ'ildir. Buğz ma'nâsınadır. مقال ile قلى beyninde cinâs-ı nâkıs vardır. Mefhûm u beyt budur ki harâm dahi helâl gibi rızıktır. Sevk-i ilâhiyle insâna vâsıldır. Mu'tezile bunun hilâfına olmağla râzî değildir. Ma'lûm ola ki rızık ol nesnedir ki Hakk celle ve 'Alâ, ânî hayvâna sevk ve hayvânı ekl eyleye. Ba'zı Mu'tezile rızık ol memlûkdür ki ânı, mâliki ekl eder. Ba'zılar 'indinde ol nesnedir ki kendisiyle intifâ'dan men' olunmaya. Pes Ehl-i Sünnet ta'rifine göre harâm dahi dâhildir. Mu'tezile ta'riflerine göre helâle muhtass olur. Ve Ehl-i Sünnet 'indinde hayvânatdan her biri helâl ve harâm rızık-ı mukadderini istîfâ eder. Ve insân, kendi rızıkını ekl etmemek yâhûd gayrin rızıkını ekl etmek mutasavver olmaz. Amma Mu'tezile 'indinde insân kendi rızıkını ekl etmemek ve gayrin rızıkını ekl etmek mutasavverdir. Ve zikr olunan (204) ihtilâfın mebnâsı budur ki rızık, Ehl-i Sünnet 'indinde dahi müteğaddî içün mukadder gıdâdır. 'Allâme-i Taftâzânî demiştir ki rızık, Hazret-i Hakk'ın hayvana müntefe' bihden sevk eylediği şey olmağla insân ve devâb ve sâirin rızıkî dâhil olur. Ve müntefe' bih olmayan hâric olur. Ne kadar sevk-ı intifâ' içün ise de. Zîrâ bir kimse bir şeye mâlik ve ânınla intifâ'a muktedir olsada ânınla intifâ' eylemese ol kimesnenin rızıkî değil imiş derler. Seyid Şerif kuddise sirruhu Şerh-i Mevâkıf'da sebt-i sahife-i beyân eylediği budur ki Eşâ'ire 'indinde rızık, zî-hayât olanın her intifâ' eylediği nesneden 'ibâretidir. Gerek tagaddi ve gerek gayrî vech ile olsun ve gerek mübâh yâhûd haram olsun ve Şerh-i Makâsıd'da mestûrdur ki rızık, Hazret-i Hakk'ın 'ibâda sevk edüp ve onların ekl eylediği nesne ile ta'rif edenlere göre, 'örfen gayrî me'kûl rızık olmaz. Her ne kadar rızık, ıtlâkı sahîh ise de Niteki رزقه الله ولدا صالحا derler. Ve 'abdî tağlîben behâmiyede ta'mim eylemek lâzımdır. Ve intifâ' ile tefsîr edenler müntefe'un

bih murâd ederler. Yâhûd rızkî, irtizâk ma'nâsına masdar-ı mebni lil-mef'ûl ahz eder. İmdi Hazret-i Rezzâk bî-çûnun hayvân-ı mu'ayyene takdîr eylediği rızk-ı mu'ayyen-i sâire gıdâ olmaz. Gerek ol gıdâya mâlik olsun gerek olmasın. Ve insân halâlile tagaddî eylediği gibi harâmlada tagaddî eder. Eğer suâl olunursa ki harâm rızk olup ve ma'nây-ı rızık da Hazret-i Hakk'a izâfet-i mu'teber vallâhü zû'l celâlden gayrî rezzâk nâ mevcûd olduğu sûretde Hakk Te'âlâ 'ibâda, harâmî (205) rızk ta'yin eylemek lâzım ve bu takdîrde 'ibâd ekl-i harâm zımnında 'ikâba müstehakk olmamak muktezî olur. Zîrâ Hazret-i Bârîye müstenid olan şey kabîh ve mürtekib-i zemm ve 'ikâba mahâll ve cedîr olmaz. Ana cevâb verilir ki vech-i muharrer üzere ekl-i harâmın 'ikâba istihkâkî sebebine mübâşeretî ve sû-i ihtiyârî ve emr-i ilâhiye muhâlefetine mebnîdir. Ve Mu'tezile 'indinde zikr olunan ta'rifleri mûcibince, rızk mülk olmağla haram mülk olmaz. Niteki ⁸³⁰ ومما رزقناهم ينفقون⁸³⁰ kerîmesi ana dâldir. Zîrâ الصدقة والزكوة والصدقة ma'nâsınadır. Kezâlik 'ibâd hakkına, takdîr-i rızk helâl, aslahdır. Takdîr-i haram sûret-i zulmî müstevcibdir. Anlara cevâb verilir ki âyet-i merkûmede rızk, takdir-i gıda ile müfesserdir. Bu ise temlîkin gayrîdir. Şerh-i Makâsîd'da mestûrdur ki rızkî, mülk ile tefsîr muttarid ve mün'akis değildir. Ya'ni ağyârını mâni' ve efrâdını câmi' değildir. Zîrâ ol tâ'rîfe göre mülk-i ilâhi dâhil ve rızk-ı devâbb, belki rızk-ı 'abîd ve âmâ' hâric olur. Gerçi devâbbın ekl eylediğine rızk ıtlâkî memlûk-i me'kûl-i insâna teşbîh tarîkına mebnî olmağla rızık lafzî, devâbba nisbeti, mecâzdır. Lâkin hakîkat ve mecâz beynini cem' husûsan Ta'rifât'da mecâz isti'mâli hücneti lâzım gelûr. Ve Mu'tezile'ye i'tirâz vârid olur ki bir kimse müddet-i 'ömründe hâramla te'ayyüş eylese Hakk Te'âla ânı merzûk eylememek lâzım gelûr. Bu ise ⁸³¹ وما من دابة إلا على الله رزقها⁸³¹ nass-ı şerîfiyle bâtıldır. Mu'tezile tarafından buna cevâb mümkindür ki Hazret-i Hakk ol kimseyi erzâk-ı mübâha (206) sevk eyledi. Lâkin sû-i ihtiyârî sebebiyle andan i'râz eyledi misâli katî, vâfirdir.

وللدعوات تأثير بليغ وقد ينفيه اصحاب الضلال

واللدعوات câr ve mecrûr, zarf-ı müstekarr, haber-i mukaddemdir. دعوات feth-i 'ayınla cem' da'vâdır ki du'â ma'nâsınadır. تأثير muaahhar mübtedâdır. بليغ sıfatîdir. ينفيه kelimesinde vâv hâliyedir. قد tahkîk içündür. نفى nefiyden fi'il-i müstakbeldir. Zamîr, te'sîre râci'dir. اصحاب الضلال fâ'ildir. Mefhûm u beyt budur ki sülehâ ve zühhâd ve 'âmme-i mü'minînin ehyâ' ve emvâtları hakkında du'âları müessir ve âsâr ve menâfi'leri

⁸³⁰ el-Bakara 2/3; Ayrıca diğer sureler için bkz. 8/3, 22/35, 28/54, 32/16, 32/36.

⁸³¹ Hûd 11/6'teki âyet-i kerîme'de (في الأرض) kısmı eksiktir. Âyet-i kerîme şu şakildedir. "وما من دابة في الأرض إلا على الله رزقها"

mütevâsıl olur. Lâkin Mu'tezile tâifesi, inkâr ederler. Ma'lûm olâ ki du'ânın te'siri ve 'adem-i te'siri bâbında, Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile meyânında ihtilâf vardır. Ehl-i Sünnet 'akîdeleri budur ki mü'minîn ehyâ' ve emvât haklarında du'âları, müessirdir. Ehyâ' haklarında du'ânın te'siri ⁸³² ve ادعوني وإذا سألك عبادي عني فإني قريب أجيب دعوة الداع إذا دعان ⁸³³ kerîmeleriyle ve emvât haklarında te'sîrinin delîli budur ki Hazret-i Rasûlullâh sallâllahü 'aleyhi ve sellem اهدوا امواتكم buyurup sahâbe-i kirâm مالهدية ta'biriyle isti'lâmlarında لهم الدعاء buyurmuşlardır. الميت في قبره كالغريق ينتظر دعوة تلحقه من ابنه او اخيه او صديقه فإذا لحقت كان أحب اليه من الدنيا وما فيها Mu'tezile tâifesi derler ki gerek ehyâ' ve gerek emvât haklarında du'ânın te'siri yoktur. Ehyâ' (207) hakkında müesser olmadığının vechi budur ki zîrâ du'â olunacak mâddeye kazây-ı ilâhi ta'alluk eylese bilâ du'â hâsıl olur. Ve illâ du'â, kazâyı reddeylemez. Buna cevâb verilir ki ان الدعاء يرفع مما نزل مما لم ينزل و ان الدعاء يرد البلاء و ان الدعاء يرفع مما نزل مما لم ينزل hadîsi, du'ânın, redd-i kazâda te'sirine delîl-i sâti'dır. Zîrâ kazâ, iki nev'dır. Mübrem ki mahsûmdur. Ve mu'allakdır ki tebdîli ba'zı esbâba menûtdur. Ve emvât haklarında müessir olmadığının vechi budur ki insân ⁸³⁴ إلا ما سعى kerîmesi mantûkunca kendi 'ameliyle mücâ olup, gayrin 'ameliyle mücâ olmaz. Buna vücûh ile cevâb verilir. Vech-i Evvel: Âyet-i merkûme ⁸³⁵ والذين آمنوا واتبعتهم ذريتهم بايمان ألحقنا بهم ذريتهم kerîmesiyle mensûhdur. Vech-i Sâni: Âyet-i merkûme: Hazret-i İbrâhîm ve Mûsâ 'aleyhimesselâm kavimlerine hâsıdır. Vech-i sâlis: Âyet-i mezbûrede insânla murâd kâfirdir. Ammâ mü'min bi nefsihi sa'y eylediğine ve kendi içün gayrin sa'y eylediğine nâil olur. Bu vechin tafsîli müfassalâtdadır. Vech-i Râbi: İnsân bi tarîkı'l 'adl, kendi mes'âsına nâil olup, bi-tarîkı'l fazl, kendi hakkında gayrin sa'y eylediğine nâil olmak câizdir. Ve bu bâbda vârid olan ahbâr-ı sâdika katî vâfirdir. ان العالم والمتعلم ve ما من ميت يصلی عليه امة من المسلمين يبلغوا مائة كلهم يشفعون له الا شفعوا فيه ما على الارض رجل مسلم يدعو ve اذا مراعى قرية فان الله تعالى يرفع العذاب عن مقبرة تلك القرية اربعين يوما hadîs-i şerîfleri gibi. Binâen 'aleyh (208) Muhakkîkûn dediler ki du'ây-i mü'minîn icâbete karîndir. Her ne kadar eserî an karîb ve yâhûd mes'ûlünün 'ayniyle zuhûr eylemezse, ammâ du'âyı kâfirîn cumhûra göre ان دعوة المظلوم وان كان كافرا Kaldı ki ⁸³⁶ دعاء الكافرين إلا في ضلال kerîmesi üzere merdûddur. Kaldı ki ان دعاء الكافرين إلا في ضلال hadîs-i şerîfi, küfrân-ı ni'mete mahmûldür. Ba'zı 'ulemâ', icâbet-i du'âyı kâfirîni

⁸³² el-Bakara 2/186.

⁸³³ el-Mü'min 40/60.

⁸³⁴ en-Necm 53/39.

⁸³⁵ et-Tûr 52/21.

⁸³⁶ er-Ra'd 13/14; el-Mü'min 40/50.

tecvîz ettiler. Niteki İblîs ‘aleyhi'l-la‘nenin رب انظرنى recâsına⁸³⁷ منك من المنظرين mantûkîyle isticâbet buyurulmuşdur. Ve ba‘zîlar dediler ki du‘ay-ı kâfirîn, umûr u dünyâyâ müte‘allik olursa müstecâb olur. Zîrâ umûr u dünyâda rahmet-i ilâhi mü'minîn ve kâfirîne ‘âm ve şâmildir. Umûr u âhirete müte‘allik olur ise müstecâb olmaz. Zîrâ âhiretde rahmet-i ilâhi mü'minîne hâsıdır. Ve hafî olmaya ki ba‘zan eser-i du‘ânın fi'l-hâl zuhûr eylememesi vücûh-i ‘adîdeye mebnîdir. Vech-i Evvel: İcâbet lâ mahâle hâsıdır. Zîrâ icâbet-i du‘a, kazây-i hâcetin gayrîdir. Zîrâ icâbet-i du‘â-i ‘abd ya rabbî dedikde Hazret-i Hakk'ın lebbeyk yâ ‘abdî kavlı-i şerîfinden ‘ibâretdir. Bu ise her muvahhid içûn mev‘ûd u mevcûddur. Ve kazây-ı hâcet icâbetin lâzımîdir ki mes'ûlî i'tâ eylemekdir. Bu ise fi'l-hâl ve ba‘zen fi'l-meâli olur. Vech-i âhar: İcâbet, cihet-i vâhide ile olmaz. Belki cihât-ı ‘adîde ile olur. Niteki لا ترد دعوة المسلم الا لا حدى تلت اما ان يعجل له فى الدنيا واما ان يؤخر فى الآخرة نiteki لاترد دعوة المسلم الا لا حدى تلت اما ان يعجل له فى الدنيا واما ان يؤخر فى الآخرة ‘adîde ile olur. Niteki بل إياه تدعون فيكشف ما kerîmesinde (209) mutlâk ise de بل إياه تدعون فيكشف ما⁸³⁸ kerîmesinde اجيب دعوة الداع اذا دعان⁸³⁹ âyet-i kerîmesinde meşîyyete ta‘likle mukayyed olmağla mutlak, mukayyede mahmûl olur. Vech-i âhar: İcâbet-i ilâhi, icâbet-i ‘abd ile meşrûtdur. Niteki فليستجيبوا عملا وليؤمنوا بى اعتقادا kerîmesi âna delâlet eder. فليستجيبوا عملا وليؤمنوا بى⁸⁴⁰ kerîmesi âna delâlet eder. İmdi bu sıfâtle mevsûf olan mürd,⁸⁴¹ tahrîk-i şefe eylediği ânda, du‘âsı müstecâb olur. Cezerî ‘aleyhi'r-rahme, du‘ânın icâbeti husûsunda sebt-i sâhife-i tahkîk eylediği üzere şurût-ı ‘adîdesi vardır. Me'kûlât ve meşrûbât ve melbûsât ve meksûbâtta haramdan ictinâb. Ve ihlâs ve tanzîf-i libâs ve tetahhur ve vudu‘ ve istikbâl-i kible ve diz üzere ku‘ûd ve nâfile namaz. Ve takdîm-i ‘amel-i sâlih ve hamd ü senâ ve sâlâvât-ı şerife ve ref-‘i yedeyn ve teeddüb ve huşû‘ ve tezellül ve esmây-i hüsnâ ile suâl ve enbiyây-i ‘izâma ve ‘ibâd-i sâlihîne tevessül ve hafz-ı savt ve günâha i‘tirâf ve tevbe ve istiğfâr ve ed‘iye-i sahîha-i ihtiyâr ve ‘azm ve istihzâr-ı kalb ve rağbet ve ilhâh ve ictihâd ve tekrâr ile du‘â ve ism ve katî‘a-i rahm ile ‘adem-i recâ ve âhirinde te'mîn ve ellerin yüze mesh ve yine hamd ve salavât-ı şerîfeye mevkûfdur.

وفى الأجدات عن توحيد ربي سبيلى كل شخص با لسؤال

⁸³⁷ el-A‘râf 7/15; el-Hicr 15/37; Sâd 38/80.

⁸³⁸ el-Bakara 2/186.

⁸³⁹ el-En‘âm 6/41.

⁸⁴⁰ el-Bakara 2/186.

⁸⁴¹ Müellif nüshasında “mürd-i sâlih” olarak geçmektedir. Bkz. Müellif Nüş. s.170.

أحداث süâle müte'allikdir. عن توحيد ربي. muahhar سبيلی kelimesine müte'allikdir. و فالاجداث cem'î cedesdir. Fethateynle kabir ma'nâsına. يبلى edât-ı istikbâldir. سبيلی kelimesinde belâ' lafzından (210) me'hûz, fi'il-i müstakbel meçhûldür. Belâ', imtihân ma'nâsınadır. نائبا كل شخص Mefhûm u beyt budur ki cümle-i insân fevt olup, kabre defn olunduktan sonra lâ mahâle, tevhîd-i ilâhîden suâl olunacaklardır. Ma'lûm ola ki suâl-i kabir mes'elesîde usûl-i diniyyeden olmağla vukû'ına i'tikâd eylemek farîzadandır. Bu mebhasde Cehmiyye tâifesiyle ba'zı Mu'tezile muhâlefet eylediler. Tâife-i mersûmenin delîlleri budur ki hayât ve fehimden 'ârî olan cemâdâta suâl muhâldir. Kezâlik وما أنت 842 القبور kerîmesi mantûkunca, mevtâyâ ismâ-'ı kelâm menfidir. Anlara cevâb verilir ki Hazret-i Bâri 'Azze Şânüh kâdirdir ki mevtânın cemî'î eczâsında yâhut ba'zı eczâsında suâli mute'akkil ve cevâbâ muktedir olacak mertebe nev'î hayât ifâze eyleye. Ve âyet-i merkûmede 'adem-i ismâ' henüz hayât ve sem' halk olunmadığı takdîre mahmûldür. Ammâ halk olundukda, Hazret-i Rasûl ve melâike 'aleyhimü's-selâm isma' ederler. Ve sahîhan sâbitdir ki Bedir Gazâsı'nda maktûl olan küffâr, emr-i hazret-i seyyidi'l ebrâr ile bir kuyuya ilkâ olunduktan sonra Hazret-i Rasûlullâh, ol kuyu üzere varûb ol katlânın her birine isimleriyle ya fûlân deyü nidâ eyledikten sonra هل وجدتم ما وعدكم الله ورسوله حقا فاني وجدت ما وعدني ربي حقا بأس العشيرة كنتم كذبتموني وصدقني الناس kelâmıyla tevbîh buyurmağla 'Ömer ibnü'l Hattâb radıyallâhü 'anh Yâ Rasûlullâh eşbâh-ı bî-ervâha mı hitâb buyurursunuz dedikde Ya 'Ömer benim kelâmımı siz anlardan ziyâde işitmezsiniz anlar işitir. Lâkin redd-i cevâba istitâ'atleri yokdur. (211) buyurdular. Muhakkıkîn-i Ehl-i Sünnet dediler ki keyfiyyet-i semâ'ları, rûhun dem-i suâli münkerinde olduğu gibi. Küllen ev ba'zan 'avdetine mebni âzân-ı ruûslerîyle vâki' olmuşdur. Yâhûd teveccüh-i suâl-i berzâh yalnız rûha olmak mezhebine göre âzân-ı ervâhlarıyla vâki' olmuşdur. Lâkin zâhiren 843 القبور وما أنت بسمع من في القبور kerîmesine münâfi olmağla افا انت تسمع 844 العمى kerîmesine temsîl-i birle tevfik eylediler. Ya'nî küffâr-ı mürde dil olup kelâm-ı hakkı, 'adem-i kabûl ve sûret-i sıdk ve sevâbı müşâhededen nükûl eyledikleri hâsebiyle mevtâ ve asam ve a'mâ menzillerine tenzîl olundu. Tafsîli, Siyer-i Halebî tercümemizde mestûrdur. Ve suâl-i kabr hakkında vârid olan ahbâr-i sahîha resîde-i hadd-i tevâtürdür. Ekser eimme-i tefsîrin beyânı üzere 845 اللذين آمنوا بالقول الثابت kerîmesi,

842 Fâtır 35/22.

843 Fâtır 35/22.

844 ez-Zuhruf 43/40.

845 İbrâhim 14/27.

اذقبرالميت ve استنز هوالبول فان عامة عذاب القبرمنه 'azâb-ı kabr husûsunda nâzil olmuştur. Ve اتاه ملكان اسودان ازرقان يقال لا حدهما المنكر و للأخر النكير فيقولان له ما كنت تقول في هذا الرجل فان كان مؤمنا فيقول هو عبد الله و رسوله اشهد ان لا اله الاالله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله فيقولان قد كُنا نعلم انك تقول هذا ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعا فى سبعين ذراعا ثم ينور له قبره ثم يقال له نم فيقول ارجع الى اهلى فأخبرهم فيقولان نم كنومة العروس الذى لا يوقظه الا احب اهله اليه حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك و ان كان منافقا فيقول سمعت الناس يقول قولا فقلت مثلهم لا ادري فيقولان قد كُنا نعلم انك تقول ذلك فيقال للارض التأمى عليه فتلتئم عليه سمعت الناس يقول قولا فقلت مثلهم لا ادري فيقولان قد كُنا نعلم انك تقول ذلك فيقال للارض التأمى عليه فتلتئم عليه ذلك

hadîs-i şerîfleri gibi. (212) Ba'zı 'ulemâ' dediler ki münker ve nekîr müznibînin suâllerine müekkel olan meleklerin ismîdir. Mutî'inin suallerine müekkel olanların birinin ismi Beşîr ve birinin ismî, Mübeşşirdir. Ve İmâm Süyûtî 'aleyhi'r-rahmeden menkûldür ki kabir de suâl olunmayan yedi tâifedir. Evvel: şühedâ, sâni: Mebtûn sâlis: Mürâbitûn râbi': Bi'l hâssa Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu 'anh, hâmis: Etfâl-ı müslimîn, sâdis; Cum'a günü yâhûd gecesi vefât eden mü'min, sâbi': Her gece menâmdan mukaddem Sûre-i Mülk tilâvetine müdâvim olan mü'mindir. Kaldı ki bir kimseyi bir kaç cân-ver ekl eylese yâhûd muhterik ve yâhûd garîkan fevt olsa sâirleri gibi lâ mahâle mes'ûl ve müne'am ve mü'azzeb olur. Ba'zı 'ulemâ' derler ki meyyit mâdâme defn olunmadıkca, suâl olunmaz. Ve ekser 'ulemâ', enbiyây-i 'izâmın dahi mes'ûl olmalarına zâhib oldular. Bâ'zılar hilâfına zâhib oldular. Zâhir kelâmılarından münfehim olur ki Nebiy-i âhar milleti üzere olan enbiyây-i millet metbû'asından suâl olunûb, sâhib-i şerî'at olanlar, ümmet-i ahvâlınden ve teblîğ-ı ahkâm-ı me'mûresinden, mes'ûl olalar. Ve etfâl-i müslimîn, Süyûtî'den menkûl olan kelâma göre mes'ûl değildir. Mes'ûliyetlerine de zâhib oldular. Ve mecnûn hâlinde ba'zılar tevakkuf eyledi. Ve ba'zılar edillenin 'umûmuna nazaran mes'ûliyetlerine zâhib oldu. Ve melâike-i kirâm hakkında dahi ihtilâf olundu. İbnü 'Abdi'l Berr rahmetüllâhi 'aleyh dedi ki kâfir-i sarîh mes'ûl olmaz. Belki min gayri suâl, mu'azzeb (213) olurlar. Lâkin münâfikîn mes'ûl olurlar. Ve etfâl-i keferenin suâl ve cennete dûhulleri husûsunda, İmâm-ı A'zam Hazretleri tevakkuf eyledi. Ba'zılar huddâm-i ehl-i cennet olmağla ve ba'zılar nâra dûhûllerine zâhib oldular. والله اعلم بحقيقة الحال

وللكفار والفساق بعضا عذاب القبرمن سوء الفعال

والله اعلم بحقيقة الحال و الكفار و الفساق üzere muahhar mübtedâdır. عذاب القبر, mukaddem haber, câr ve mecrûr, ma'tûfdur. بعضا kelimesi füssâkdan hâldir. Gayn-i mu'ceme ile olan nüshaya göre. Mebgûzîn te'viliyle yine hâldir. Yâhûd mef'ûl ü leh olur. من سوء kelimesinde min lâm-ı cârre ma'nâsınadır. Mukadder olan sâbit kelimesine müte'allıkdir. Ve ba'zı nüshâda

ba‘zan bedeli يقضى vâki‘ olmuşdur. فعال kesr-i fâyla şerde ve fethayla hayırda isti‘mâl olunur. Mefhûm u beyit budur ki nefha-i ûlâya kadar cemî-‘i küffâr, ‘azâb-ı berzaha giriftâr olup ve min gayri tevbetin vefât eden ba‘zı ‘usât-ı mü‘minîn hakkında dahi derkâr olur. Ma‘lûm ola ki Ehl-i Sünnet ittifâk ettiler ki kabirde suâl ve cümle-i küffâra ve ba‘zı ‘usâta ‘azâb vâki‘dir. Mu‘tezile'den Dırar b. ‘Amr ile ba‘zı süfehây-ı mü‘ânidin hilâfına zâhib oldular. Ehl-i Sünnet'in delîli نعوذ با ve القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران ve ان الميت ليعذب ببكاء أهله عليه ve استنزه من البول فان عامة عذاب القبر منه ve لله من عذاب القبر şerîflerîdir. Ve Hazret-i Rasûlullâh bir gün iki kabir üzerine (214) uğrâyûb buyurdular ki: ve انهما ليعذبان و مايعذبان في كبيرة بل لان احدهما كان لا يستنزه من البول والاخر كان يمشى با لنميمة fir‘avn hakkında nâzil olan 846 عشايا غدوا و النار يعرضون عليها غدوا ve kavm-i Nûh ‘aleyhi's-selâm hakkında nâzil olan 847 اغرقوا فادخلوا نارا kerîmeleri dâldir. فادخلوا ta‘kîbiyye olmağla nâra idhâlleri kable'l ba‘s olduğı sâbitdir.

حساب الناس بعد البعث حق فكونوا بالتحرز عن وبال

حساب الناس mübtedâ حق haberîdir. بعد zarfiyyet üzere mansûbdur. Fâ-i فكونوا cezâiyyedir. فكونوا kevniden fi‘il-i emirdir. İsm-i merfû‘î zâmîrdir. اذا كان الحساب حقا كونوا sebkindedir. التحرز haber-i mansûb makâmındadır. Zîrâ mülâbisen bi't-teharrüzi takdirindedir. sakınmak ma‘nâsınadır. وبال vâvın fethiyle ‘abd cihetinden olan günâhdır. Zulüm ve katl gibi. Mefhûm u beyit budur ki nefha-i sâniye ile cümle mevtâ dirilüb arsâ-i mahşerde herkes akvâl ve ef‘âlinden hisâb olunmak hakdır, i‘tikâdı vâcibdir. Hilâf-ı şeri‘at-ı ğarrâ a‘mâlden ihtirâz eylemeniz lâzımdır. Ma‘lûm ola ki iş bu ba‘s mes'elesîde, Ehl-i Sünnet'in usûl-i mu‘tenâsından olmağla, cümlesî bu ‘akidede müttetiklerdir. Felâsife tâifesi inkâr ederler. Ehl-i Sünnet derler ki mevtâ kubûrdan ba‘s ve neşr olunmak hakk ve vâki‘dir. Ve ba‘sten murâdları ecsâmın ervahla me‘âdlerîdir. Lâkin me‘âdın ma‘nâsında ihtilâf ettiler. Ba‘zîlar i‘âde-i ma‘dûmun imkânına zâhib olup dediler ki (215) Hazret-i Hakk celle ve ‘Alâ, eczâ-i cismiyyeyi bi'l külliye i‘dâm eyledikten sonra i‘âde ve ifâza-ı rûh eder. Ve ba‘zîlar i‘âde-i ma‘dûmun imtinâ‘ına zâhib olup Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, eczây-i asliyyeyi tefrîk eyledikten sonra cem‘ ve i‘âde-i hayât eder dediler. باس على كلا التقديرين ve ثم انكم يوم القيمة تبعثون 848 قل يحييها الذي me‘âdın sübûtuna ittifâk eylediler. Zîrâ fi zâtihi mümkündür. Her mümkün ise makdûr-i ilâhîdir. Ve bu bâbda, delâil-i sem‘iyye kesîrdir.

846 el-Mü‘min 40/46.

847 Nuh 71/25.

848 el-Mü‘minûn 23/16.

kerîmeleri gibi. ⁸⁴⁹ve أنشأها اول مرة ⁸⁵⁰ve ان نسوى بنانه على ان قادرين بلى عظامه بلى قادرين على ان نسوى بنانه ⁸⁴⁹Dehri tâifesi, kıyâmeti ve haşr u neşrî inkâr ederler. Ve Eflâtûn ve Aristo ve Sokrât gibi hükemây-i ilâhiyyûn mezheblerî budur ki me'âd nefsânîdir, cismânî değildir. Zîrâ onların 'indinde nefis cevher-i mücerreddir. Cisim ve cismânî değildir. Lâkin ta'alluk tedbîriyle cisme müte'allıktır. Bu cihetle beden harâb olduktan sonra nefsin bekâsı câiz olmağla me'âd ancak nefse müterettib olur. Ve me'âd-ı nefsânî, onların 'indinde kat-'ı ta'allukdan 'ibâretidir. Zîrâ nefsin bedene ta'allukî, eşğâl-i hayvâniyle iştiğalinden nâşî 'âlem-i ruhânîsinden hurûc olmağla kat-'ı ta'allukî 'âlem-i ruhânîsine rücû' olur. Ammâ me'âd-ı cismânî onların 'indinde mümteni'dir. Zîrâ i'âde-i ma'dûm muhâldir derler. Ve Tabi'iyûn 'indinde nefis mizâcdan 'ibâret olmağla ba'de'l mevt, 'adem-i bekâsı ve cismin dahi in'idâmı ve ma'dûmun imtinâ-'i i'âdesi cihetiyle cismânî ve nefsân-i me'âdi selb ederler. Câlînûs bu maddede izhâr-ı tahayyür ile tevakkuf eyledi. Zîrâ ânın 'indinde nefis, mizâc mıdır (216) yoksa ba'de fenâil beden cevher-i bâki midir zâhir olmamışdır. Ol dahi i'âde-i ma'dûmum imtinâ'ına zâhibdir. Ve Ehl-i Sünnet'in Hakk Te'âla eczây-i asliye-i insânî cem' ve i'âde-i hayât eder. Kavilleriyle mu'ârızînin müekkele-i nâkızalari sâkıt olur. Niteki الله يميت الخلق beyti şerhinde tafsîl olundu. Ba'zı 'ulemâ' dediler ki Kur'ân-ı Kerîm'de cismânî ve ruhânî me'âdın her birine işâret vardır. Ammâ rûhânî فلا و رضوان من الله اكبر ⁸⁵³ve للذين أحسنوا الحسنى و زيادة ⁸⁵²ve تعلم نفس ما اخفى لهم من قرة عين ⁸⁵¹kerîmeleridir. Ammâ cismânî اكثر من ان تحصي dir. Ve ba'de'l ba's, cemî-'ı nâsın akvâl ve ef'âllerinden hisâb verecekleri dahi haktır. Hazret-i 'âlimü's sırrı ve'l hafiyât herkesin a'mâline 'âlim iken hisâb-ı emrinde hikmet-i dünyâda lâübâliyâne etvârdan mü'minîn-i 'âik olduğundan başka ehl-i 'arasâtta müttekînin fezâili ve menâkıblerini ve 'usâtın kabâyih ve mesâliblerin izhâr eylemekdir. Ol dahi meserret-i mü'minîni tetmîm ve hasret-i müznibînî tekmîl hikmetine mebnîdir. Ve ba'zı 'ulemâ' dediler ki enbiyây-i 'izâm içün hisâb yokdur. Kezâlik etfâl-i mü'minin ve 'aşere-i mübeşşere içünde hisâb yokdur. Lâkin nefy olunan münâkaşa hisâbidir ki niçün böyle eyledin niçün eylemedin gibi. Ve kâlil ve kesîrini istiksâ eylemek gibi. Ammâ hisâb-ı 'arzına şöyle eyledin. Ammâ ben dahi 'afv eyledim. Demek enbiyây-i 'izâm ve sahâbe-i kirâm haklarında dahi vâki'dir. Ve cin ve melâikenin dahi hesâblarına zâhib oldular. حتى يقتص للحلق بعضهم من بعض حتى للجماء من القرناء

⁸⁴⁹ Yâsin Sûresi 36/79.

⁸⁵⁰ el-Kıyâme 75/3-4.

⁸⁵¹ es-Secde 32/17.

⁸⁵² Yunus 10/26.

⁸⁵³ et-Tevbe 9/72.

hadîs-i (217) şerîflerî lixtvsmn kl şî yom elqîme htî şatân fîmanphtâ ve w htî lldzre mn dzre mantûkunca sâir hayvânât dahi muhâseb olacaklarına zâhib oldular. Ve zîkr olunan ehâdîsin muktezâsı üzere, yevm u kıyâmette kısâs-ı teklîf ve temyîze tevakkuf eylememekle tıfl ve mecnûn dahi dâhil-i kısas olur. Ve hisâbın vukû'ını İn إلنا إبابهم ثم İn لن يزول قدم عبد ve من نوقش فى الحساب يهلك ve kerîmelerî اقترب للناس حسابهم⁸⁵⁵ ve علينا حسابهم⁸⁵⁴ يوم القيامة حتى يسئل عن اربع عن عمره فيما افناه و عن شبابه فيما ابلاه و عن ماله من اين اكتسبه و فيما اذا انفقه و عن علمه ماذا عمل به hadîs şerîflerî nâtıkdır.

ويعطى الكتب بعضا نحو يمنى وبعضا نحو ظهر والشمال

يعطى atâdan fi'îl-i müstakbel meçhûldür. mef'ûl-i evvelîdir. Fâ'îl makâmına kâim olmuştur. İttizân içûn tây-ı iskân olundu. بعضا mef'ûl-i sânişîdir. Tenvînî muzâfun ileyhden 'ivazdır. Ba'zu'n-nâs takdîrindedir. Gerçi evlâ olan ba'zan mef'ûl-i evvel olmak idi. Lâkin ehemmiyet-i makâm, takdîmi iktizâ eyledi. نحو zarfdır. Cihet ma'nâsına يمنى gayrî munsarifdir. حبلى gibi. Nahvin muzâfun ileyhîdir. بعضا و ma'tûfdur. Yine ba'zun nâs takdîrindedir. ظهر zahr والشمال ve şimâle takdîrlerindedir. Mefhûm u beyt budur ki ba'del ba's, herkesin hayır ve şerri muhtevî defter-i a'mâli ki eyyâm-ı hayâtında kayd ve tahrîre müekkel olan kirâm-ı kâtibin melekleri sebt eylemişdi. Mü'minînin sâğ-ı câniblerinden ve kâfirînin arka ve sol câniblerinden verilmesi hak ve vâki'dir. (218) Ma'lûm ola ki Mutaffifîn Sûresi'nin tefsîrinde sebt-i sâhife-i sıhhat olduğu üzere, ba'de'l ba's cümle-i halâik huzûr u ma'neviyye müsûl eyledikte kirâm-ı kâtibin nâm-ı meleklerin hayır ve şerri kayd eyledikleri kütüb-i a'mâline mü'minînin 'amelleri, 'illiyyîn-ı nâm-ı divânda ve kâfirînin 'amelleri, siccîn-i nâm-ı divânda müsbetdir. Mü'minînin yemînleri tarafından ve kâfirînin şimâl ve zahirleri tarafından i'tâ olunûb ve herkes kendi kitâbını kırâat eyleyeceği hakdır. İ'tikâdı, cümle-i usûl-i diniyedendir. ⁸⁵⁶ و نخرج له يوم الیمة كتابا یلقاه منشورا و اما من اوتى كتابه بشماله فيقول يا ve واما من اوتى كتابه فسوف يحاسب حسابا يسيرا⁸⁵⁷ ای مفتوحا ve nass-ı و اما من اوتى كتابه وراء ظهره فسوف يدعو ثورا و یصلی سعيرا⁸⁵⁹ ve لیتنى لم اوت كتابيه⁸⁵⁸ şerîfleriyle sâbitdir. Mu'tezile bunu dahi inkâr ederler. Zîrâ Hazret-i Hakk celle ve 'Alâ, 'âlim olmağla abesdir, derler. İbtâl-i mezheberî, suâl bahsinde zîkr olundu. Hâlbûki a'mâl-i mühlike ashâbını, ilzâmı, müştemildir. Ve muktezây-i sıfât 'âdiliiyyetdir. Ba'zı

⁸⁵⁴ el-Ğâşiye 25/26.

⁸⁵⁵ el-Enbiyâ 21/1.

⁸⁵⁶ el-İsrâ 17/13.

⁸⁵⁷ el-İnşıkak 84/7-8.

⁸⁵⁸ el-Hâkka 69/25.

⁸⁵⁹ el-İnşıkak 84/10-12.

'ulemâ' demiştir ki kitâbı zahrî tarafından verilen kâfirin sâğ elinî melâikeler gerdanına bend edüp kitâbı, zahr tarafından sol eline verirler. Ve herkes kitâbını kırâat eylemekte hakdır. Şerh-i Makâsîd'da mestûrdur ki arsâ-i mahşerde vukû'ıyyâb olacak ahvâlin birisi işbû defter-i a'mâl i'tâsıdır. Ve birisi hevl vukûfdur ki ba'zîlar bin sene ve ba'zîlar elli bin sene müddetdir dedi. ⁸⁶⁰ kerîmesi ana nâtıkdır. Ve birisi suâl-i hevlîdir. ⁸⁶¹ kerîmesiyle sâbitdir. (219) Ve birisi şuhûd-i 'aşerenin şehâdetleri hevlîdir ki lisân ve yed ve ricl ve sem' ve basar ve cild ve 'arz ve leyl ve nehâr ve hafezâ-i kirâmdır. ⁸⁶² ve يوم يشهد عليهم و ايديهم و ارجلهم بما كانوا يعملون ⁸⁶³ وما من يوم وليلة يأتي على ابن آدم الا قال انا ليل kerîmeleri سمعهم و ابصارهم و جلودهم بما كانوا يعملون ⁸⁶⁴ و جائت كل نفس hadîsiyle ve bu ma'nâda nehâr hakkında olan hadîs يوم تبيض وجوه ⁸⁶⁵ kerîmesiyle sâbitdir. Ve birisi tegayyür-i elvân-ı hevlîdir. و تسود وجوه ⁸⁶⁶ kerîmesi nâtıkdır. Ve birisi sa'âdetle yâhûd şekâvetle nidâ hevlîdir ki bir mantûk u hâdis-i şerif, her keffe-i mizân 'inde bir melek kâim olup keffe-i hayır mütereccih oldukda bülend-i âvâze ile انا فلانا سعد سعادة لا شقاوة بعدها ابا deyü nidâ ve 'aksinde melek-i sâni سعادة بعدها الا ان فلانا شقى شقاوة لا سعادة بعدها ابا deyü nidâ eyleyecektir. Ve zikrolunan ahvâlin eseri ⁸⁶⁷ و لا تخزنوا الا تتنزل عليهم الملائكة الا تخافوا ولا تخزنوا ⁸⁶⁸ و لا هم يحزنون ⁸⁶⁹ kerîmelerî muktezâsî enbiyâ' ve evliyâ' ve sülehâ' haklarında selâmetdir.

و حق وزن اعمال وجري علي متن الصراط بلا اهتبال

و حق haber-i mukaddem وزن اعمال mübtedây-ı muahhardır. A'mâl muzâfun ileyhîdir. Tenvîni muzâfun ileyhden 'ivazdır. A'mâlül 'ibâd takdirindedir. و جری mübtedâdır. Haber-i mukadder hakdır. Cümlesî ma'tûfdur. علی, جری kelimesine müte'allikdir. متن zahr (220) ma'nâsınadır. بلا اهتبال kelimesinde harf-i cerri yâhûd haber-i mukadderi, hakk kelimesine müte'allikdir. Câr ve mecrûr, hâl mevki'indedir. Yâhûd جری kelimesinin haberîdir. اهتبال kizb ma'nâsınadır. Mefhûm u beyit budur ki 'arsa-i haşirde herkesin hayır ve şer 'amelleri, vezn olunmak hakdır. Kezâlik cümle-i 'ibâdın cehennem üzere memdûd sırâd üzerinden mürûrları hakk ve vâki'dir. Ma'lûm ola ki usûl-i diniyyemizin

⁸⁶⁰ es-Sâffât 37/24.

⁸⁶¹ el-Hicr 15/92.

⁸⁶² en-Nûr 24/24.

⁸⁶³ Bu kısım Fussilet Sûresi'nin 20. ayetinde "حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ" şeklinde geçmektedir. "يوم يشهد" ibaresi âyette yoktur.

⁸⁶⁴ Kaf 50/21.

⁸⁶⁵ Âl-i İmrân 3/106.

⁸⁶⁶ Fussilet 41/30.

⁸⁶⁷ Yûnus 10/62.

biriside arsa-i haşirde a‘mâller, mizân-ı ‘adâletle vezn olunmaktadır. و نضع الموازين بالقسط
⁸⁶⁸ nusûsîyle فاما من ثقلت موازين فهو في عيشة راضية واما من خفت موازينه فأمه هاوية⁸⁶⁹ ve ليوم القيامة⁸⁶⁸
sâbitdir. Ekser müfessirîn dediler ki fi'l-hakîka mîzân mevcûddur. İki kefesi ve iki lisânı
vardır. Mu‘tezile bunuda inkâr eylediler. Zîrâ a‘mâl, a‘râz olmağla vezni mümkün
değildir. Husûsan zâil ve mütelâşi ola. Belki mîzandan murâd, cümle-i eşyâda sâbit olan
‘adldir. Ve ana binâen cem‘ sîgasıyla mevâzîn vârid oldu. Yoksa mizân-ı meşhûr,
vâhiddir. Ve ba‘zîlar dediler ki mîzandan murâd idrâk olmağla elvânın mîzânı, basar ve
esvâtın, sem‘ ve tu‘ûmun, zevk ve meşmûmun, şamme ve melmûsun lâmisedir. Ve
ma‘kûlâtın mîzânı ‘ilm ve ‘akıldır. Ve ba‘zîları dediler ki mîzân bir melek ismîdir.
Hasenâtı seyyiâtla mukâbele eder. Ehâdühümâda rüchân yâhûd tesâvi zâhir olmak içün.
Anlara cevâp verilir ki hâdis-i şerîf mûcibince vezn olunacak sahâif-i a‘meldir. Ve cem-
‘i sîğâsı mevzûnât i‘tibâriyledir. Yâhûd isti‘zâm içündür. Yâhûd her mükellef içün bir
mizân-ı mahsûs, tertîb olunur. Ve mizân-ı kebîr, bir olur. Celâlet-i emri ve ‘izam makâmı
(221) izhâr içün. Ba‘zı ‘ulemâ' dediler ki emr-i ilâhiyle hasenât, ecsâm-ı nurâniye ve
seyyiât, ecsâm-ı zulmâniyeye teşekkül eylemekle vezn olunacak. Yine zât-ı a‘mâldir. Ve
Mu‘tezile'nin bu bâbda dahi ‘abese zâhib olmaları bâtıldır. Zîrâ mü'minîn dünyâda bu
güne umûra, îmânla âhiretde mesûbatlarının kesretine ve izhâr-ı ‘adl ve fazl-i ilâhiyye ve
mü'min ve kâfiri imtihanla melâikeye irâet ve herkes a‘mâlini idrâkle ‘adâlet-i ilâhiye
irtizâ ve ehl-i nârn hasebi'l a‘mâl, derece-i ‘azâblarîn hafaza-i cehenneme ve ehl-i
cennetin sâir melâike-i kirâma irâeti hikmetlerine ve sâir muttali‘ olmadığımız hikmetlere
mebni ola. Kaldı ki vech-i meşrûh üzere herkesin a‘mâli, keşîde-i mizân-ı imtihan
olduktan sonra keffe-i hasenâtı mütereccih olanlar cennete ve keffe-i seyyiâtı mütereccih
olanlar taht-ı meşiyet-i ilâhîde olup murâd ederse yâhûd şefâ‘at-ı şüfe‘âya mazhar olursa
bilâ ‘azâb ol dahi cennete ve murâd ederse ‘isyân-ı râcihî mikdârı ta‘zîb eyledikten sonra
cennete idhâl ve ‘indellâh mertebesi kadar mesûbât i‘tâ olunur. Ve eğer keffetân mütesâvi
olur ise a‘rafda bir müddet habs ve tevkîfla ta‘zîb olunduktan sonra fazl ve rahmet-i
sübhâniyle cennete idhâl olunur. Ba‘zı selef dediler ki a‘raf cennet ve cehennem beyninde
vâsıtaadır. Ve ehl-i a‘râf hasenâtı seyyiâtıyla berâber olan mü'mindir. Lâkin merci‘leri
cennet olmağla dâru'l huld değildir. Ve ba‘zîlar ehl-i a‘râf, etfâl-i müşrikîndir dediler. Ve
ba‘zîlar zamân-ı fetrette vefât eden kimselerdir dedi. Ve asla seyyiâtı ve kat‘â hasenâtı

⁸⁶⁸ el-Enbiyâ 21/47.

⁸⁶⁹ el-Kâri‘a 101/6-9.

olmayan içûn vezn ve mîzân olmaz. Ve ‘akâid-i dînîyemizin birisi sırâtın vücûduna ve cümlelerin (222) andan mürûrine î mân eylemektir. Hafî olmaya ki sırâd, metn-i cehennem üzere memdûd bir cîsr-i ‘azîmdir ki kıldan ince ve kılıçdan keskîndir. Evvelûn ve âhirûn ânın üzerinden mürûr eyleyecektir. Şerh-i Makâsîd’da mestûrdur ki ⁸⁷⁰ و ان منكم الا و اردھا ⁸⁷¹ kerîmesinde vürûd ile murâd, mürûrdur. Mu‘tezile’den Kâdı ‘Abdülcebbâr ve ekser Mu‘tezile inkâr eylediler. Zîrâ ol sıfâtda olan cîsr üzerinden mürûr mümkün değildir. İmkânı sûretde ta‘zîbdir. Ve mü‘minîne ta‘zîb yoktur dediler. Belki murâd سيهديههم ويصلح ⁸⁷¹ kerîmesinde işâret olunan tarîk cennettir. Ve ⁸⁷² صراط الجحيم ⁸⁷² kerîmesinde işâret olunan tarîk, cehennemdir dediler. Ve ba‘zîları dediler ki murâd, edille-i vâzihedir. Ve ‘inde’l ba‘z salât ve zekât gibi ‘ibâdâtdır. Ve ba‘zîları ‘indinde a‘mâl-i reddiyedir ki andan mes’ûl ve muâhız olmalarıyla gûyâ ki üzerlerinden mürûr ve kesretiyile tavîl ve killetiyile kasîr olur. Bunlara cevâb verilir ki su üzerinden mürûr ve havada tayarân gibi hârik ‘âde kabîlinden olmağla ol dahi mümkündür. Hazret-i kâdir-i mutlak celle şânühû ‘ubûra, kudret-i halk edüp, mü‘minîne teshîl ve teysîr eylemekle âsâr-ı sahîhe delâletî üzere, ba‘zîsi berk-i hâtîf ve ba‘zîsi bâd ve kimisi esb-i cevâd gibi güzêrân eyleye. Haşîye-i ‘akâidde ‘Îsâm ‘aleyhi’r-rahme demişdir ki sırâd üzerinden ‘ubûrun ta‘zîb-i mü‘minin olduğunu ba‘de’ teslîm câizdir ki mü‘minin-i zünûbden kemâl-i tathîri mutazammîn ola. Kaldı ki selâmet ve metânet i‘tikâdı bu gûne hilâf-ı ‘âde mevâd ve umûra îman ve i‘timâd ile (223) mütemeyyiz olmağla nusûs-ı beyyinenin mantûk ve muktezâları üzere bu misillü umûrun zâtına i‘tikâd eylemek vâcibdir. (√: Tâ ki âhirette semere-i i‘tikatlarına teşekkür ederek mazhar olalar.)

ومرجو شفاعة اهل خير لاصحاب الكبائر كالجبال

مرجو mukaddem haberdır. رجا dan ism-i mef’uldür. شفاعة müahhar mübtedâdır. اهل muzâfun ileyihîdir. İzâfet bi-ma‘nâ mindir. Mefhûm u beyit budur ki enbiyâ’ ve evliyâ’ ve ‘ulemâ’ ve sülehâ’ gibi ahyârın rûz-i kıyâmetde cibâl gibi kebâir-i mürtekiblerîne şefâ‘ât edüp, müstehakk oldukları ‘azâb ve ‘ikâbdan tahlîse vesile olacakları me‘mûldür. Ma‘lûm ola ki şefâ‘ât gayr içûn ‘âlâ sebîli’ darâ‘a, fi‘il-i hayrî ve terk-i darî suâlden ‘ibârettir. Bu asılda dahi Ehl-i Sünnet ile Mu‘tezile meyânında ihtilâf vardır. Ehl-i Sünnet ‘indinde şefâ‘ât câizdir. Mu‘tezile inkâr ederler. Mebnâsı ‘afv ve mağfiretin vukû‘idir. Şerh-i Mevâkîf ve Şerh-i Makâsîd ve sâir müfassâlatın telhîs-ı kelâmları budur ki cümle-

⁸⁷⁰ Meryem 19/71.

⁸⁷¹ Muhammed 47/5.

⁸⁷² es-Sâffât 37/23.

i Ehl-i Sünnet nusûs-ı beyyine mantûkî üzere ittifâk eylediler ki Hazret-i Hakk celle ve ‘Alâ ‘afüvv ve ğafûrdür. Mutlakâ saġâiri ve ba‘de’t tevbe kebâir-i ‘afv ve maġfîret eder. Ve mutlakâ küfri, tahlîd-i fi’n nâra dâl olan nusûs-ı kâtı‘a mûcibince ‘afv eylemez. Her ne kadar ‘aklen câiz ise de zîrâ ‘ikâb hakkı olmaġla iskâtı câizdir. Ba‘zı ‘ulemâ işbu cevâz-ı ‘akliyi bî-men‘ ederler. Zîrâ gayet ihsân ile muhsin ve nihâyet isâetle müsî olanların (224) beyinlerini teferruka hikmete muhâlifdir, derler. Lâkin bu kelâmların za‘fi zâhirdir. Zîrâ mahşerde mü‘minine olan mu‘âmele-i mürâfekat ve küffâre olan mu‘âmele-i şiddetten başka müddet-i medîde envâ‘i ‘azâbla ta‘zîb olunmaġla teferruka hâsıl olur. Kaldı ki bi-dûni’t tevbe kebâirin ‘afvı husûsunda ihtilâf olundu. Cumhûr-i Ehl-i Sünnet ‘inde mutlakâ kebâirin ba‘zını ‘afv ve ba‘zıyla ‘azâb eylemek câizdir. Lâkin ba‘zân-ı mezkûrânın birinde i‘tinâ eylediler. Ve ba‘zıları dediler ki bilâ tevbe kebâirin ‘afvı bâbında kat‘ yokdur. Belki mercû ve me‘mûldür. Ve Mu‘tezile dediler ki mutlakâ kebâirin ‘afvı sem‘an mümteni‘dir. Ne kadar ‘aklen câiz ise de ve ba‘zıları cevâz-ı ‘akliyi dahi men‘ ettiler. Sınıf-ı evvelin temessükleri, füssâk ve ashâb-ı kebâirin va‘îdlerini mutazammin olan nusûslardır. Ya husûslardır. ‘Âkil-i emvâl-i nâs hakkında nâzil olan ومن 873 يفعل ذلك عدوانا و ظلما فسوف نصلية ناراً kerîmesi ve zahfe-i tevelli-i cihâd edenler hakkında يدخله ناراً 874 يدخله ناراً kerîmesi ve hudûd mevârisi te‘addi edenler hakkında خالداً فيها 875 kerîmesi gibi. Yâhut hulûd-ı nâtık, vârid olan umûmatda dühûlledir. İmdi va‘îd tahakkuk eylediġi hinde, ‘afv ve terk-i ‘ukûbat dahi tahakkuk ederse va‘îdde, hulf ve ahbârda kizb lâzım gelûr. Lâzım, bâtil olmaġla melzûm dahi bâtıldır. Bunâ cevâb verilir ki bu bâbda vârid olan nusûs, ‘umûmi takdîri üzere vûku‘a delâlet eder. Vücûba delâlet eylemez. ‘Afüvv bâbında ise nusûs, mütekessir olmaġla ‘umûmât-ı va‘îdeden (225) müznib, maġfûr-i mütehasıs olur. Ve ‘affin ‘adem-i cevâzı ‘aklisine zâhib olanların temessükleri budur ki cevâz, ‘afv-ı kabâyihâ aġrâdır. Zîrâ mükellef, ‘afvün cevâzını bildiġi sûretde, ‘afve i‘timad ile kabâyih irtikâbına tecâsür eder. Bu ise kabîh olmaġla Hazret-i Bâri’ye istinâdı mümteni‘ olur. Buna da cevâp verilir ki evvelâ, hüsün ve kubhun ‘aklî olduġu memnu‘dur. Niteki mukaddemen tafsîl olundu. Ba‘de’t teslîm, mücerred-i ‘ukûbat ihtimâli ‘âkil-i bâtil irtikâbından zâcir ve ‘âik olur. Hâlbûki ol bâbda ‘azâb vuku‘ını nâtık âyât-ı kâtı‘a ve va‘îdât-ı şâyi‘a olmaġla terk-i ‘ukûbat ihtimâline vechle mütesavver olur. Ve Ehl-i Sünnet’in temessükleri ol bâbda vârid olan nusûs-ı

873 en-Nisâ 4/30.

874 Âl-i İmrân 3/162; el-Enfâl 8/16.

875 en-Nisâ 4/14.

او يوبقهن بما كسبوا ويعف عن ve وهو الذى يقبل التوبة عن عباده و يعفوا عن السيئات⁸⁷⁶ beyyineyedir. ⁸⁷⁷ كثير kerîmeleri gibi. Ve icmâ-ı ümmet mün‘akid olmuşdur ki Hazret-i Rabbi'l ‘Âlemin ‘afüvv ve ğafûrdur. ‘Afv ise ancak ‘ikâb-ı müstehakkî terkle tahakkuk eder. Ve Mu‘tezile kable't tevbe saġâir içün ve ba‘de't tevbe kebâir içün ‘azab vukû‘ını men‘ ederler. Zîrâ kable't tevbe saġâir içün ve ba‘de't tevbe kebâir içün terk-i ‘ikâb, onların mezhebinde vâcib olmaġla ‘afvın mahâll ve ma‘nâsı kalmaz. Nihâyet kable't tevbe kebâir içün ‘ukûbetin iskâtına haml olunur. Sâniyen ⁸⁷⁸ ان الله لا يغفر ان يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء⁸⁷⁸ kerîmesinde murâd, mâdûn-ı şirk olmaġla kebâir ve saġâire şâmil olur. Ve iki vecihle murâd, kable't-tevbedir. Vech-i evvel: Eġer murâd kable't-tevbe olmasa şirkle mâdûni beyinde fark müteveccih olmaz. Lâzım ise bi'z-zarûre bâtıdır. **(226)** Vech-i Sâni: Eġer murâd, kable't-tevbe olmasa, re'y-i Mu‘tezile üzere meşîyyete ta‘lik, teveccüh eylemez. Lâzım ise bâtıdır. Zîrâ Hakk sübhânehû ve Te‘âla ġufrânı meşîyyete ta‘lik eyledi. Beyân-ı mülâzeme budur ki zîrâ murâd, kable't tevbe olmayûb, ba‘de't tevbe olsa Mu‘tezile ‘indinde ba‘de't-tevbe, ġufrân-ı vâcib olmaġla meşîyyete ta‘lik müteveccih olmaz. Zîrâ vâcibin meşîyyet ve ‘adem-i meşîyyet ‘indinde fi‘il-i vâcib olur. Sâlisen ⁸⁷⁹ وان ربك لذنو مغفرة رابت الامير على عدل⁸⁷⁹ kerîmesîdir. Zîrâ على kelimesi hâle dâl olur. Mesela, عدل denir. ‘Adle mültebis olduġu hâlde, imdi âyet-i merkûme ‘abdin zulme iştîğali hâlde maġfiret husûlini iktizâ eder. Ve bu iktizâ' kable't tevbe husûl-i maġfirete dâldir. Ve bu bâbda âyât ve ehâdis mütevâfirdir. Ba‘de hâzâ, Ehl-i Millet-i Beyzâ ittifâk eylediler ki enbiyâ' ve rusulün, müznîbîne şefâ‘atleri sâbitdir. Lâkin Mu‘tezile mutf‘ın ve tâibi‘îne kasr edüp ve şefâ‘at-i ref-‘i derecât ve ziyâde-i mesûbâta haml eylediler. Ehl-i Sünnet dediler ki Ehl-i kebâir içün dahi hatt-ı seyvi‘atte şefâ‘at câizdir. Ya nâra duhûlden akdem yâhûd zikr olunan delâil-i mûcibi üzere nâra dühûlden sonra olur. Kezâlik Hazret-i Rasûlü ‘aleyhi's-selâm ⁸⁸⁰ فاعف عنهم واستغفر لهم⁸⁸⁰ ve ⁸⁸¹ واستغفر لذنبيك وللمؤمنين والمؤمنات⁸⁸¹ kerîmelerinde zünûbu mü'minin içün istiġfâr ile me'mûr olup mürtekib-i kebîrede mü'min olmaġla ⁸⁸² امتثالاً للاستغفار⁸⁸² istiġfâr ederler. Pes Hazret-i Rasûlullah, kable't-tevbe sâhib-i kebîre içün istiġfâr etmeleriyle Hakk celle ve ⁸⁸² ‘Alâ⁸⁸² mantûkunca merzât-i nebevi

⁸⁷⁶ eş-Şûrâ 42/25.

⁸⁷⁷ eş-Şûrâ 42/34.

⁸⁷⁸ en-Nisâ 4/48.

⁸⁷⁹ er-Ra'd 13/6.

⁸⁸⁰ Âl-i İmrân 3/159.

⁸⁸¹ Muhammed 47/19.

⁸⁸² ed-Duhâ 93/5.

zımında şefâ'atlerini (227) dahi kabûl eder. Kezâlik اهل الكبائر من امتي hadîs-i şerifi delâlet eder ki şefâ'at-i nebevi, mürtebib-i kebâire sâbitdir. Gerek kable't tevbe gerek ba'de't tevbe olsun. Mu'tezile derler ki şefâ'at-i nebevînin iskât-ı 'azâb husûsunda te'siri yoktur. Ve ihticâcları budur ki ⁸⁸³واتفقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا kerîmesi 'umum-i vechiyle olmağla iskât-ı 'azâbda te'sir-i şefâ'at-ı nebevî müessir olmak, muktezây-ı âyete münâfidir. Kezâlik ve ⁸⁸⁴ما للظالمين من حميم ولا شفيع يطاع kerîmesinde Hazret-i Hakk celle ve 'Ala şefî-'i zâlimini 'ale'l 'umûm nefy edüp 'usâtı dahi zâlim olmalarıyla anlarada şefâ'at olmayacağı mukarrerdir. Bu vecihle 'usât hakkında şefâ'at sâbit değildir. Kezâlik من قبل ⁸⁸⁵ان يأتى يوم لا بيع فيه ولا خلة ولا شفاعة kerîmesi 'âlâ sebili'z-zuhûr mutlakâ şefâ'atin nefyine delâlet etmekle 'usât hakkında şefâ'at-ı nebevînin 'adem-i sübûtî sâbitdir. Kezâlik وما ⁸⁸⁶للظالمين من انصار kerîmesinde şefâ'atın intifâsına dâldir. Zîrâ şefî' dahi cümle-i ensârdan olmağla zâlimîne şefî' olmayûb 'usât-ı zâlim olmağla haklarında şefâ'at olmayacağı sâbit olur. Zikr olunan ihticâclarına bu vech üzere cevâp verilir ki: Âyât-ı merkûme a'yân ve ezmânda 'âm olmağla mahâll-i nizâ'ımıza şâmil olmaz. Velev süllim 'usât hakkında sübût-i şefâ'at-ı nebeviye dâl olan âyât-ı mezkûre muhassaslardır. Pes nefy-i şefâ'at hâssaten küffâra şâmil olmağla 'usât-ı mü'minîn behre yâb-ı feyezâ-i şefâ'at olacakları sâbitdir. Ve şefâ'at husûsunda beş nev' beyân ederler. Nev-'i Evvel ki a'zam-i şefâ'atdır. (228) Fasl-ı kaza ve tûl-i vukûf ve mihnetten irâheye müte'allikdir. Bu şefâ'at içün halayık nebiyyen ba'de nebî tereddüd ve istiğâse ederek seyyid-i cümle-i kâinât 'aleyhi ekmelü's-salavât hazretlerinde mütekarrir olmağla şefâ'at-ı merkûme, Hazret-i Hatmiyyet-i Penâh'a muhtasdır. Nev-'i sâni: Kavm-i mahsûsı bi-gayrî hisâb, cennete idhâl husûsuna müte'allik olur. İmâm Nevevî 'aleyhi'r-rahme kavli üzere bu dahi Hazret-i Rasûlullâh'a muhtasdır. Nev-'ı sâlis: Cehenneme müstehakk olan kimselerin 'adem-i idhâline müte'allikdir. Kâdı 'Îyâz 'aleyhi'r-rahme kavli üzere şefâ'at-ı merkûme, Hazret-i Rasûlullâh'a muhtass değildir. Nevevi bu bâbda tereddüd eyledi. Sübkî 'aleyhi'r-rahme dedi ki: İhtisâs-ı mezbûrun sübût ve nefyine dâir tasrîh vârid olmadı. Nev-'i Râbi' muvahhidînin cehenneme dâhil olanların ihrâclarına müte'allikdir. Bu şefâ'atade enbiyâ' ve evliyâ' ve 'ulemâ' şühedâ' ve melâike müştareklerdir. Nev-'i Hâmis: Hulûd fi'n nâra müstehakk olanların tahfif-i 'azablarına müte'allikdir. Ebû Tâlib hakkında vâki' olan

⁸⁸³ el-Bakara 2/48,123.

⁸⁸⁴ el-Mü'min 40/18.

⁸⁸⁵ el-Bakara 2/254.

⁸⁸⁶ el-Bakara 2/270; Âl-i İmrân 3/192; Mâide 5/72.

şefâ‘at gibi. Bir gün Hazret-i Rasûl ‘aleyhi's-selâm huzûrunda Ebû Tâlib zikir olunmağla Hazret-i ‘Aleyhi's-selâm buyurdular ki mercûvdur ki hakkında şefâ‘atim nâfi‘ olup dahdâh-i narda ola. Ve مشفع و مشفع و انا اول شافع و hâdis-i şerîfi dahi sübût-i şefâ‘at-i nebevîyi nâtıktır. Ve ‘ulemânın şefâ‘ati ⁸⁸⁷ درجات العلم والذين اوتوا العلم و kerîmesi ve ورثة الأنبياء العلماء hadîsleri sâbitdir. Zîrâ âyet-i merkûmede derecât-ı şefâ‘âtle müfesserdir. Ve hadîsi merkûmede irsîy-ı şürrâh ‘aleyimu'r-rahme halkı, hakka da‘vet ve kıyâmetde (229) şefâ‘atle beyân eylediler. اللهم يسرنا شفاعة نبيك النبيه المرتضى المصطفى

وذوالإيمان لا يبقى مقيما بشوم الذنب فى دار اشتعال

mübtedâdır. ذوالايمان لا يبقى cumlesi haberdır. لا يبقى مقيما kelimesinin zamîr-i fâ‘ilinden hâldir. بشوم الذنب kelimesinde bâ sebebiyyedir. بشوم الذنب bâ ile mecrûr لا يبقى fi‘ilinin mef‘ûlün bih gayrî sarîhidir. فى دار اشتعال mef‘ûlün fihdır. اشتعال âteş yalınlanmak ma‘nâsınadır. شوم zıdd-ı sa‘âdetdir ki uğursuzluk ta‘bîr olunur. Ve dâr-ı işti‘âlden murâd cehennemdir. Ba‘zı nüshada ğayn-ı mu‘ceme ile sebt olunmuş, lâkin mühmedir. Mefhûm u beyit budur ki sâhib-i kebîre olan kimesne, min gayri tevbetin, fevt olup şeâmet-i ‘isyânî sebebiyle cehenneme dâhil olsa küffâr gibi ebedi kalmayûb lâ mahâle hurûc ve cennete dühûl eyleyecektir. Ma‘lûm ola ki bu mes'elede dahi Ehl-i Sünne ile Mu‘tezile beyinlerinde ihtilâf vardır. Ehl-i Sünnet mezheblerî budur ki mürtekib-i kebîre bi-gayrî tevbetin fevt olup nâra dâhil olsa muhalled kalmaz. Mu‘tezile ‘indinde muhalled olurlar. Ehl-i Sünnet derler ki mürtekib-i kebîre mü'mindir. Ve her mü'min cennete dâhil olacakları ⁸⁸⁸ وعد الله المؤمنين و المؤمنات جنات تجرى من تحتها الأنهار ve اعدت للذين آمنوا بالله و رسوله ⁸⁸⁹ kerîmeleri ve hadîs-i şerîfiyle ve sâir âyât ve ehâdîs-i sahîha ile sâbitdir. İmdi sâhib-i kebîrenin cennete dühûlleri sâbit olmağla muhâllled fi'n nâr olmaları mümteni‘ olûr. والا خلف وعدم (230) Ve cennete dühûlden sonra tekrâr cehenneme dühûl, bi'l-ittifâk bâtıldır. Kezâlik فمن يعمل مثقال ذرة خيرا ⁸⁹⁰ kerîmesiyle sâbitdir. Zîrâ mürtekib-i kebîre, ehl-i îmândan olup miskâl-i zerre hayır ‘ameline muvaffak olmuşdur. Husûsan a‘zam-ı ‘âmmе-i hayrât olan îmâna mazhar olmağla âyet-i merkûme iktizâsî cennetde sevâbını görmek lâzımdır. Ve sevâb-ı ‘azâbdan halâs olduktan sonra görecektir. Zîrâ bi'l-ittifâk ‘îkabdan akdem sevâb yokdur. Ve halâs olduktan sonra sevâbı rü'yet-i nârda, ‘adem-i hûludi mûcibdir. Kezâlik قل يا عبادى الذين

⁸⁸⁷ el-Mücâdele 58/11.

⁸⁸⁸ el-Hadîd 57/21.

⁸⁸⁹ et-Tevbe 9/72.

⁸⁹⁰ ez-Zilzâl 99/7.

ان الله لا يغفر ان يشرك به و يغفر ما دون ذلك لمن يشاء⁸⁹² kerîmesi ve أسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعا⁸⁹¹ ‘adâsında ma‘mûlün bih kalmışdır. Ğufrân-ı zünûb ise nârda ‘adem-i hûlûdi müstelzimdir. Kezâlik nârda tahlîd, a‘zam-ı ‘ukûbat olmağla ancak ana a‘zam-ı cinâyâtına küfürdür. Mürtekib olan müstehakk olur. Mukaddemen sübût-i yâfte olduğu üzere mü'min, irtikâb-ı kebîre ile kâfir olmaz. Zîrâ kendûde nûr-i tasdîk bâkîdir. Muhâllled fi'n nâr olsa ‘ukûbet, kadr-i cinâyetten zâid olmak iktizâ eder. Bu ise zulm olmağla Hazret-i ‘âdil-i hakîme nisbet olunmaz. Husûsan Hazret-i Hakk celle ve ‘Ala kadr-i cinâyetten ziyâde ‘ukûbeti ve müterettib olduğu zulmى ومن جاء بالسينة فلا يجزى kerîmesiyle nefy eyledi. Kezâlik cümle-i ümmet, zamân-ı sa‘âdetten berû, meyyitin mürtekib-i kebîre olup olmadığı tefehhus olunmayarak mevtâyı, ehl-i kible üzerine salât (231) ve du‘â ve istiğfâr ile mütevâris olurlar. Belki mürtekib-i kebîre olduğu ma‘lûmları iken yine du‘â ve istiğfâr ederler. İrtikâb-ı kebîrenin hükmü hulûd fi'n-nâr olaydı, du‘â ve istiğfârları ‘abes ve zâyî‘ olmak iktizâ eder idi. Bu ise bâtıldır. Ve Mu‘tezile'nin ihticâcları vücûh-i müte‘addide iledir. Vech-i Evvel: و من يقتل مؤمنا متعمدا kerîmesi delâlet eder ki kâtil-i müte‘ammid, muhâllled fi'n nâr olur. Gerek kâfir ve gerek gayrî olsun bunun cevâbı tağlîze mahmûl olduğu mukaddemen zikr olundu. Kezâlik âyet-i merkûmede من kelîmesinin sîgâ-i ‘umûm olduğunu ba‘de't teslîm, burada ‘umûm murâd değildir. Zîrâ tâib ve ashâb-ı sağâirin hurûcî kat‘îdir. Kâtil-i müte‘ammid dahi âyât ve edille-i sâbika ile hâric olmakda mâni‘ yokdur. ‘Âmm-ı muhassıs ise kat‘ı müfid olmadığı ittifâkîdir. Vech-i Sâni: و ان الفجار لفي جحيم يصلونها يوم kerîmesi delâlet eder ki fırkâ-i füccâr ki ashâb-ı kebâir ol cümledendir. Nârda muhalled olacaklardır. Zîrâ nârdan gâib olmamak, nârda hulûd ve istikrârdır. Eğer hâlid olmasalar nârdan gâib olurlar idi. Ve nârdan gaybûbetleri muktezây-i âyete münâfîdir. Buna da cevâb verilir ki füccârdan murâd, fücûrda kâmiller demektir. Anlar ise اولئك هم الكفرة الفجرة⁸⁹⁶ kerîmesi mantûkunca küffârdır. Vech-i sâlis: Kebîre, mürtekib-i kebîreyi irtikâbî sebebiyle, ‘ikâba müstehakk olur. Ve irtikâbla ‘ikâba, istihkâk-ı kebîreyi irtikâbdan akdem müstehakk olduğu sevâb-ı iskât eder. Zîrâ sevâb ve

⁸⁹¹ ez-Zümer 39/53.

⁸⁹² en-Nisâ 4/48, 116.

⁸⁹³ En‘am 6/160.

⁸⁹⁴ en-Nisâ 4/93.

⁸⁹⁵ el-İnfîtâr 82/13-15.

⁸⁹⁶ Abese 80/42.

‘ikâba istihkâk mütenâfi olmalarıyla (232) müctemi‘ olmazlar. Zîrâ sevâb, ma‘a't-ta‘zîm menfa‘at, hâlisâ-i dâimedir. Ve ‘ikâb, ma‘a'l ihâne mazarrat hâlisâ-i dâimedir. Bunâda cevab verilir ki sevâb ve ‘ikâbın mefhûmlarında bâ husûs ‘ikâbın mefhûmunda hulûs ve devâm kayıtları müsellemler olmamağla sevâb ve ‘ikâb mütenâfi olmazlar. Bir vakitte mu‘âkab olup sonra müsâb olmak câizdir. Velev süllim istihkâkînın tenâfileri lâzım gelmez. Zîrâ min ciheti't tâ‘a menfa‘at-ı dâimeye ve min ciheti'l ma‘siyye, mazarrat-ı dâimeye müstehakk olmak mümkündür. Velev süllim, istihkâk-ı ‘ikâbın müstehakk olan sevâb-ı iskâtı, ‘aksinden evlâ değildir. Belki ⁸⁹⁷ ان الحسنات يذهبن السيئات mantûkı istihkâk-ı sevâbın ‘ikâbı, iskât-î evlâ ve ekvâdir. Ve seyyie misliyle meczi olup, hasene on misliyle belki âsâr-ı sahîha muktezâsı, yedi yüze kadar meczi olmak sâbitdir. Ba‘dezâ, zikr olunduğu üzere mürtekb-i kebîre mü'min olmağla bi-gayrî tevbetin vefât ettikleri sûrette edâ olunur. Zîrâ mü'min ⁸⁹⁸ انه لا يبينس من روح الله feth-i râ ile sevâb ma‘nâsınadır. Ve bizim ‘indimizde ‘afv ve ‘ikâba kat‘ yokdur. Belki ikisi de meşiyet-i ilâhîdedir. Lâkin ta‘zîb takdîri üzere muhâllled fi'n-nâr olmamaları maktû‘dur. Belki va‘d, sâbık-ı ilâhi muktezâsı hurûc ve cennete dühûl ederler. Ve hâvaric dahi fâsıkın muhalled fi'n-nâr olmalarına zâhiblerdir. Delîllerî, bundan akdem beyân olundu ve's-selâm. (233)

وماالمقتول مقطوعا عليه سوى ذأ عند اصحاب الضلال

سوى ما nâfiyedir. المققول ism-i merfû‘îdir. مقطوعا عليه haberîdir. Fâ‘ili اجل kelimesidir. ذأ mübtedâdır. ذأ maktû‘iyyete işâretidir. Mefhûm u beyt budur ki maktûl olan meyyitin ecelî munkatı‘ değildir. Ya‘ni katl olunmasada ol hinde fevt olup olmayacağı maktû‘ değildir. Bu mes'elede dahi Ehl-i Sünnet'le Mu‘tezile meyânında ihtilâf vâdır. ‘Înde Ehl-i Sünne maktûl, eceliyle ya‘ni müddet-i ‘ömrü münkazî olup ve vakt-i mukadderi hulûl etmekle vefât eder.⁸⁹⁹ Yoksa mevt, ecel üzere tekaddüm eylemez. Mu‘tezile derler ki maktûl eceliyle meyyit değildir. Ya‘ni mevti ecel üzere tekaddüm eder. Katl olunmasaydı, enfâsı ma‘dûdesi inkizâsına kadar ta‘ayyüş eder idi. İhticâcları budur ki eğer eceliyle meyyit olsa kâtili zemm ve ‘ikâba ve diyet ve kısâsa müstehakk olmaz idi. Zîrâ maktûlün mevti, halk-ı ilâhi ve kesb-i maktûlle değildir. Da‘vaları mezheblerî üzere fi‘il-i kâtilde

⁸⁹⁷ Hûd 11/114.

⁸⁹⁸ Yusuf 12/87.

⁸⁹⁹ Bu kısım Müellif nüshasında “‘Înde Ehl-i Sünne maktûl, eceliyle ya‘ni müddet-i ‘ömrü münkazî ve vakt-i mukadderi hâll olmağla vefât eder.” şeklinde geçmektedir. Bkz. Müellif Nüş. s.192.

tevlîd-i mevtin zarûretîdir. Ana cevâp verilir ki kâtîle ‘ikâb ve kısâsın vücûbî, mahtûrî irtikâb ve ‘akabinde ‘âlâ-ceryî'l-‘âde Hazret-i Hakk'ın, mevtî halk eyleyeceği fi‘ili, iktisâb eylediğine mebnîdir. Zîrâ katl, kesben kâtîlin fi‘ilîdir. Her ne kadar halkan değil ise. Ve Mu‘tezile ba‘zı tâ‘âtin ‘ömrî ziyâde eyleyeceğini nâlık-ı ehâdisle, ihticâc ederler. الصدقة تزيد العمر و تزد البلاء ve صلة الرحم تزيد في العمر hadîsleri gibi. Ana da cevâp verilir ki Hazret-i Hakîm-i Mutlak, celle ve şânühû, ba‘zı ahkâmı mu‘allakan murâd eylemiştir. Şahs-ı mezbûrun gerçi (234) müddet-i ‘ömrîni meselâ yetmiş sene takdîr eyleyüb lâkin otuzunu tâ‘at-i ma‘hüde menût eylemekle ityân ederse müstehakk olup ityân eylemezse erba‘inde vedâ-ı ‘âlem fâni eder. Ve ityân ve ‘adem-i ityânı, ‘ilm-i ezeliyle ma‘lûmîdir. Lâkin muktezây-i sıfât, ma‘bûdiyyet ve mübteğây-i gayret-i ulûhiyyet, ‘ubûdiyyet ve tâ‘at olmağla ‘ibâdı, hass ve tahrîs hikmetine binâen ol gûne irâde eylemiştir. Bu takrîr ile ta‘addüd-i ecel vâhimesi tarayân eylemez. Ve ba‘zı ‘ulemâ', ehâdis-i merkûme, haber-i âhad olmağla âyât-ı kât‘iyyeye mu‘âriz olmaz dediler. Bu sûrette ziyâdeden murâd, hayır ve bereketdir ki fevz ve sa‘âdet-i ebediyeye vesile olan kemâlât-ı insâniye tekmîline medâr olup hevâ ve hevesde re'sül mâl, hayâtın ‘adem-i izâ‘atîdir. Ve Mu‘tezile'den Ebû Rehîl, mezhebi budur ki maktûl, katl olunmasaydı ol anda katl-i bedeli fevt olûr idi. Zîrâ ol ânda vefât eylemese kâtîl ecel-i mukadder meyyit-î katı‘ olmak iktizâ eder. Bu ise muhâldir. Ana cevâp verilir ki şahs-ı mezbûrin maktûl olmaması ‘ilm-i ilâhi takdîri üzere mutasavver olur. Zîrâ Hazret-i Hakk celle ve ‘Alâ ol şahsın ân-ı mezbûrda katl olunmayacağını ezelde bîlûr idi. Bu cihetle muhâliyyet sâbit olmaz. Ba‘zı muhakkıkîn bu mes'elede vâki‘ nizâ‘î lafziyye ircâ‘ eylemiştir. Lakin ‘Allame-i bi-meydâni Sa‘adeddin Taftâzânî tahkîka haml eder. Silkûtî merhûm bast eylemiştir. Ehl-i Sünnet'in mezhebi budur ki maktûl eceliyle meyyiddir. ‘Adem-i katlî takdirde ecelinin vücûd ve ‘ademi maktû‘ olmamağla mevt ve hayâtından biriyle kat‘ yokdur. Ve delîlleri budur ki Hazret-i Bâri Te‘âla vifk-ı ‘ilmi (235) ve irâde-i ezeli üzere bilâ tereddüd âcâl-i ‘ibâdıyla hükm eylemiştir. Eğer ‘ibâdın eceli maktû‘ olmak iktizâ edeydi hâşâ cehl nisbeti lâzım gelûr idi. ve اذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون⁹⁰⁰ nass-ı şerîfi kâtı‘dır. Eğer suâl olunursa ki ecel hulûl eyledikde istikdâm, mütesavver olmamağla nefyinde fâide yokdur. Cevâb verilir ki يستقدمون cümlesî, cümle-i şartıyye üzere ma‘tûf olmağla şartla mütekayyid olmaz. Zîrâ kayd, ma‘tûf ‘aleyhten cüz' olduğu hinde kayd-ı mezbûrde, ma‘tûf müşârik olmaz. Zîrâ bu sûrette kayd, ma‘tûf u ‘aleyhde dâhil olmağla ahkâmından ma‘dûd olmaz

⁹⁰⁰ el-A‘raf 7/34.

ki hatta ma'tûf dahi müşârik ola. Pes âyet-i merkûme لكل امة اجل فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون⁹⁰¹ ve عنه⁹⁰¹ takdîrinde olur. Kaldîki te'vil-i merkûm, hilâf-ı mütebâdir olmağla ba'zı muhakkıkîn bu gûne te'vil eylediler ki لا يستأخرون kavfî وفق التبادر üzere ma'tûfdur. Hakk celle ve 'Alâ ânınla tenbîh eyledî ki ecel hulûl eylediği vakitte, aksar müddetle, tekaddüm-i mümteni' olduğu gibi teehürî dahi mümteni'dir. Ne kadar teehürî 'aklen mümkün olursa da zîrâ takdîr ve 'ilm-i ilâhînin hilâfî muhâldir. Silkûti 'aleyhi'r-rahme mecmû-'ı şart ve cezâ' üzere 'atf-ı tercih eyledi. Ve ba'zı 'ulemâ' mantûkunca mevtin vücûdî mefhûm olduğuna zâhib olmağla mevt, meyyitle kâim ve mahlûk-ı ilâhîdir. Ânda 'ibâdın tahlîkan ve kesben medhalî yokdur dediler. Ve 'ademî olduğuna zâhib olanlar 'âyet-i merkûmede halk lafzîni (236) kader kelimesiyle te'vil ederler. Ve ecel, 'inde Ehli's-sünne vâhiddir. Müte'ayyinân-ı Mu'tezile'den Kâ'bî, hilâfına zâhibdir. Ânın 'inde maktûlün iki eceli var. Biri katildir ki 'abd tarafından hâsıdır. Ve biri mevtdir ki cânib-i ilâhîden vâsıdır. Hayât-ı maktûl, ecel-i kâtülle bâtil olur. Eğer katl olunmasaydı ecel, mevt hulûlüne kadar ta'ayyüş eder idi. Ve felâsife derler ki her hayvân içün ecel, tabî'î olur ki vakt-i mevtdir. Rutûbet gariziyesi mütehâllil ve harâreti müntafî olunca fevt olur. Ve hayvân içün âcâl-i ihtirâmiye vardır. Ya'ni âfât ve emrâz-ı 'ârıza tatarrukîyle hayâtı, muhterim ve munkatı' olur derler. Ehl-i Sünnet 'inde bunların cümlesi takdîr-i Hudevend-i Kadîre müsteniddir. Bu münâsebetle bedî'â-i âtiye, hutûr eylemekle sebt olundu. Şüyûh-ı mevsûkamızın birinden Şerh-i 'Akâid tedrisî hilâlinde mebhas-ı mesrûd sebkinde mesmû'ımız olmuşdur ki eyyâm-ı tahsîlimde medresemize garîb bir etmekçi fırınî var idi. Fırincî bir zimmî idi. Her sabâh ve ahşâm vârûb, nân-ı 'aziz iştirâ eder idim. Bir sene gayetle gala olmağla pîşegâh-ı dükkân izdihâm-ı nâsla mahşerden nişân olur idi. Bir ahşâm vakti etmek almak içün yine dükkân-ı mezbûra vârûb îstâde-i makâm iştirâ oldum. Fırincî benden sonra gelenlerin hâcetlerin kazâ edüp, aslâ bana iltifât eylemez idi. Her ne kadar ilhâh eyledimse imâle-i sâmi'a-i, işga etmemekle yûbâziyet hasebiyle pür-tehevvür olup zemînde bir münâsibce seng-pâre manzûrum olmağla fırincîya havâle kasdîyle eğilûb ol (237) seng-pâreye el sunduğumda henüz bir kârış mikdâr-ı fâsıla vâir iken seng-pâre-i mersûm hemân hod be hod kalkûb elime geldi. Bi-hasebi'l 'ilm ol anda zihnim müstecma' olup tekrâr havkale eyleyerek elbette bunda bir hikmet vardır diyerek ol sengipâreyi bir mahâl-i mu'ayyene vaz' ba'dehû bir mikdâr dahi sabr ile etmek âlûb

⁹⁰¹ el-A'raf 7/34; Ayrıca ayetin başında ج harfi vardır.

hücreme ‘avdet eyledim. Bir mâh-ı mürûrundan sonra yine dükkân-ı mezbûre vârûb gördüm ki mesfûr zimmî mahâllinde bir diğere nasrânî câlis olmuş, evvelkiden istifsâr eylediğimde hasta olup lâkin câni cümle-i a‘zâsından keşide olup on gündür ki sinesinde heyecân üzere muhtezardır. Bu denlû rehâbîn gelûb kırâat-ı incîl ve sâir gûne tedbîr ederler. Kat‘an müteessir olmayûb, elhâle hâzihî ol hâl üzere olmağla cümlemize hayret ve seâmet gelmişdir, dedikde hâtîrîma seng-pâre kıssâsî hutûr eylemekle hemân varûb mahâll-i mezbûrdan ol sengipâreyî ahz ve zimmiyle berâber hâne-i mersûma ‘azm eyledim. Vâkı‘an cân sînesinde muzdarib olmağla hemân ol sengipâreyi ber vech-i sühûlet sinesine vaz‘ etdiğim ânda mürd oldu.

لقد البست للتوحيد نظما   بديع الشكل كالسحر الحلال

Lâm لقد kasem-i mahzûfe cevâbdır. البست والله لقد takdîrindedir. قد tahkîkîyyedir. البست kelimesi الباس dan mâzîy-i mütekellimdir. للتوحيد kelimesi mef‘ûl-i evvelîdir. Lâm, zâidedir. نظما mef‘ûl-i sânisîdir. (238) Manzûm ma‘nâsınadır. الشكل بديع nazmen lafzının sıfatıdır. Bedî‘, sıfat olmağla izâfet-i lafziyye olup ve izâfet-i lafziyye infisâl hükmünde olmağın nekreye sıfât vâkı‘ olmuşdur. كالسحر sıfat ba‘de sıfatdır. الحلال sihrin sıfatıdır. Nâzım ‘aleyhi'r-rahme terğîb-i tullâb kasdıyla, işbû manzûme-i garrasîni medh makâmında buyururlar ki tevhîd Hazret-i vâhid biçûn ve çerâya, şekl ve hey‘eti bedî‘ ve zîba ve sihr-i helâl-i âsâ dilrubâ hil‘at nazm ilbâsîyle tezyîn ve tersî‘ eyledim. Ma‘lûm ola ki şekil, bir şeyi hudûdîyle muhît olan hey‘ete derler. Ve sihrin iki ma‘nâsı vardır. Biri bâtulî, sûret-i hakda ihrâc ve ikincisi ba‘zı mu‘cîz ve muhayyir olan ‘ilm ve ‘amel ile nüfûs-i şahsiyyede te’sîrdir. Te’sîr-i mezkûrda ya ol şahsın ‘aklını selb yâhûd kuvvetini ahz yâhûd tabî‘atını tenfir ile olur. İki nev‘i dahi haramdır. Lâkin ba‘zı belîğ ve bedî‘ kelâma itlâk olunur. Garâbet ve bedâ‘ati nüfûsda müessir olup tıbâ‘ ve kulûb-i bî-ihyâr müstemîl ve meczûb olmak ‘alâkasıyla. Niteki ان من البيان لسحرا hadîs-i şerîfnde vâkı‘ olmuşdur. Nâzım burada selâset-i elfâz ve ‘uzûbet-i ‘ibârât ve hüsn-i nazm ve tertîbiyle bî-ihyâr, kendisine kulûbün musdâd ve münkâd olduğu cihetle, manzûmesini ibtidâ, sihre teşbîh ve ba‘dehû halâl ile tevsîf eyledi. Zîrâ mutlak sihre teşbîh eylese zihne harâm olan sihre mütebâdir olmağla tıbâ‘-ı islâma teneffür hâsıl olur. Lâkin hâlalle mevsûf olacak ityân mislinden gayrî mu‘cîz olduğunu ifâde murâd olduğu müstebân olmağla herkes şevk-i derûnla râğîb olurlar. Ba‘zı şürrâh, kinâye tarîkîyle (239) ilbâsdan tezyîn irâde eylemiş. Zînet, ilbâsa lâzım olmağla gûyâki melzûmî zikr edüp lâzımî murâd etmiş. Lâkin nazm-ı tevhîd ile mütezeyyin olur. Yoksa ‘ale'l-‘aks olmaz. Belki ta‘bîr-i mezbûr,

isti'âre kabîlindedir. Tevhîdi kendî nefsinde kerâmet-i 'alâkasıyla âdemîye teşbîh etmekle, isti'âre bi'l kinâye ve ilbâsî dahi tahyîl eyledi.

يسلي القلب كالشري بروح ويحيي الروح كالماء الزلال

يسلي kelimesi tesliyeden fi'il-i müstakbeldir. Fâ'il zamîri, nazma râci'dir. القلب mef'ûlidir. Cümlesi nazmen kelimesine sıfat ba'de sıfatdır. Yâhûd mübtedây-ı mahzûfe haberdir. هو يسلي takdîrindedir. كالشري, كالبشري ye müte'allikdir. Büşrâ kelimesi, beşâret ma'nâsına masdardır. رجعى, ric'at ma'nâsına masdar olduğu gibi. Bâ-yi bi-rûh büşrâya müte'allikdir. روح feth-i râ ile râhat ma'nâsınadır. يحيى ihyâdan fi'il-i müstakbeldir. Zamîri nazma râci'dir. الروح zamm-ı râ ile mef'ûlidir. كالماء, كالبشري ye müte'allikdir. الزلال sıfatıdır. Mefhûm u beyt budur ki işbû manzûme-i garrâ kulûb-i ehl-i îmânı müjde-i 'azîme gibi îrâs-ı tarab ve râhatla, mütesellî ve münbasıd edüp âb-ı zülâl gibi rûhun hayât-ı ebediyesine vesîle olur. Tesliye keşf ve tecliye ma'nâsınadır. Ma'lûm ola ki kalb ki fârisî de dil ve türkîde gönül, ta'bîr olunur. Maklûbiyyet ve kâbiliyyet ve sür'at-i havâtır ve televvün sebebiyle mütekallib olduğu içün kalbe tesmiye olundu. Sadrın yesârında mevdû' (240) sanevberiyü'ş-şekl mudğadır. Ve ânınla kâim olan latîfe-i rabbâniye ki basîret ile ta'bîr olunur. Kalb dahi itlâk ederler. Bedenin salâh ve fesâdında ma'ûl ve mu'temed olan reîsîdir. لا يسعنى ارضى ولا سمائى ولكن يسعنى قلب عبدى المؤمن التقى الوراخ hadîs-i kutsîsi mûcibince, cânib-i hakdan se'a ile mevsûf olan eşyânın a'zamîdir. Ve nefis-i insâniye müte'allik rûh-ı hayvânînin ma'denîdir. Hükemâ anâ nefis-i bâtîne ve rûh-ı bâtîne itlâk ederler. الا ان فى الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله hadîs-i şerîfi dahi ma'ûl u 'aleyh olduğuna delâlet eder. Ba'zı muhakkıkîn dediler ki kalbin yedi tabakâsı var. Evvel: Sadr ki mahâll-i islâm ve mahâll-i vesvâsdr. Sâni: Kalbdır ki mahâll-i îmandır. Sâlis: Şeğâfdır ki mahâll-i muhabbet-i halkdır. Râbi': Fuâddır ki mahall-i rü'yet-i hakdır. Hâmîs: Habbetü'l kalbdır ki mahâll-i muhabbet-i hakdır. Sâdis: Süveydâdır ki mahâll-i 'ulûm-i dîniyyedir. Sâbi': Mühcedir ki mahâll-i tecelli-i sıfatdır. Pes 'inde't tahkîk, mahâll-i isti'malleri mütefâvit olmağla, im'ânla dakîkasına vâsıl oluna. Ve beşâret, beşere-i vechin tağayyürîni mûcib, sâdik habere derler. Ağleb-i isti'mâlî hayırdâdır. Rûh 'âlem-i emire müte'allik, latîfe-i müste'sire-i ilâhi olmağla hadd-i birûn, hadd-i idrâkdir. Hâlıkîmî bilûb ve müşâhede etmekle mazhar-ı revhet ve sürûr yâhûd medâr-ı revhet-i mahlûk olduğundan rûh ile tesmiye olundu derler. Zülâl, kat'an mütegayyir olmayan 'azb ve sâfi suya derler. Nâzım 'aleyhi'r-rahme işbu manzûmesini kulûb-i câhileye def-'i ateş-i cehâletle (241) îrâs-ı hayât yâhûd kulûb-i 'âlîmeye ibkây-ı hayâtda, âb-ı zülâle teşbih eyledi.

فخوضوا فيه حفظا واعتقادا   تتالوا جنس اصناف المنال

Fây-1 فخوضوا cezâiyyedir. havz lafzından fi‘il-i emirdir. خوض şürû‘ ma‘nâsınadır. Cümlesi şart-1 mahzûfe cezâdır. حفظا اذا علمت ان المنظوم يحيى القلوب فاشرعوا فيه. takdîrindedir. اعتقادا temyîzlerdir. Yâhud hâfîzîn mu‘tekîdîn te‘vîliyle hâllerdir. تتالوا cevâb-1 emirde vâki‘ olmağla meczûmdur. Bu mes‘elede üç kâvil vardır. Evvel: Halîl ve Sîbeveyhi kavlıdır ki cevâb-1 emrin cezmî, nefis-i taleb ileidir. ان şartıyya ma‘nâsını mutazammin olduğu içün Sâni: Seyrâfi ve Fârîsi kavlıdır ki yine taleb ileidir. Lâkin şart-1 mukadder olan câzimin makâmına kâim olduğu içün yoksa ma‘nây-1 şartî mutazammin olduğu içün değil. Sâlis: Cumhûr-i nühât kavlıdır ki talebden sonra şart-1 mukadder ile meczûmdur. Meselâ, bu makâmda تتالوا ان تخوضوا takdîrindedir. Ba‘zı muhakkıkîn işbû mezhebi tercîh eyledi. Zîrâ hazf ve tazammun her ne kadar hilâf-1 asıl olmak da müşterekler ise de tazmîn ma‘nây-1 aslın tağayyürini mutazammindir. Kezâlik fi‘ilin harf ma‘nâsına tazammuni meşhûr değildir. Ve bir şey’in nâibi ol şey’in ma‘nâsını müeddî olur. Taleb ise şart ma‘nâsına müeddî olmaz. Menâl, atâ‘ ma‘nâsınadır. Esnâfin menâle izâfeti hâtem-i fidda kabîlindedir. Cins ta‘bîrinde mübeleğâ olduğu zâhirdir. Zîrâ tevîd ve îmân, cümle-i ‘atâyay-1 (242) ilâhiyeye vesîledir. Mefhûm u beyit budur ki işbû manzûme-i garrânın mütâlâ‘asıyla iktifâ etmeyüb belki ezber ve i‘tikâdına himmet eyleseniz ki envâ-‘ı eltâf-1 rabbânî ve esnâf-1 a‘tâf-1 samedâniye nâil olasız. اللهم ثبتنا على عقيدتنا الحقة الكاملة واجعلنا مستحقا لا لطا فك الشاملة

وكونوعون هذا العبد دهرا   بذكر الخير في حال ابتهاج

كونوعون هذا العبد haber-i haber-i haber-i كون kelimesinden fi‘il-i emirdir. İsm-i merfû-‘ı zamîrdir. كونوعون mansûbîdir. هذا muzâfun ileyhîdir. ‘Abd, hâzânın muzâfun ileyhîdir. كونوعون mu‘în ma‘nâsınadır. عبد den murâd nefis-i nâzımdır. دهرا zarfıyyet üzere mansûbdur. دهرا mu‘arref olur ise ebed ve müddetül ‘ömr ma‘nâsına ve münker olur ise zamândan bir kıt‘aya itlâk olunur. İmâmeyn Hazretleri münker olursa hîn ma‘nâsınadır. Ve hîn makâmına kâim olur dediler. Ve hîn lafzî mu‘arrefen ve münekkeren altı mâh-1 müddete itlâk olunur. Niteki İbn ‘Abbâs radiyallâhü ‘anhümâ⁹⁰² kerîmesinde altı mâh-1 müddetle tefsîr eyledi. Lâkin haml-i mezbûr a‘del ve evsat mahâmîl olmak hasebiyledir. Yoksa ba‘zen vakt-i salât gibi müddet-i kasîrede dahi isti‘mâl olunur. Niteki فسيحان الله حين تمسون و حين لا تسبوا الدهر فان الدهر هو الله hadîsinde muzâf,⁹⁰³ kerîmesinde vâki‘dir. Kaldı ki

⁹⁰² İbrahim 14/25.

⁹⁰³ er-Rûm 30/17.

mahzûfdur. الدهر فان خالق الدهر takdîrindedir. Yâhûd nakşî zemm ve ta‘bir-i nekkaşa (243) râci‘ olmağla fâ‘iline müstenid olur. Ba‘zı ‘ulemâ’ dehri esmâ-i hüsnâ cümlesinden dedi. بذکر الخیر ‘avn kelimesine müte‘allikdir. في حال kelimesi zikre müte‘allikdir. ابتهاج tazarru‘ ma‘nâsınadır. Tenvîn muzâfun ileyhden ‘ivaz olmağla حال ابتهاجكم sebkindedir. Mefhûm u beyt budur ki dergâh-ı ilâhîye huzûr ve huzû‘la müteveccih olduğunuz vakitlerde işbu manzûmenin sebep-i nazmî olan ‘abd-i za‘îfe zikri bi'l hayr ve du‘â ve istiğfâr ile i‘ânet eylesüz. Zîrâ دعوة الغائب للغائب اسرع اجابة Zîrâ hadîs-i şerîfi mûcibince ‘an zahri'l ğayb, du‘â isticâbete akrebdir. Nâzım ‘aleyhi'r-rahme intikâl ma‘nâsını mutazammin olan صيروا ‘ünvânından sebât ve devâm ma‘nâsını mutazammin كونوا ‘ünvânına ‘udûlünde bir vakt du‘â edüp ba‘dehû tarh-ı gûşe-i nisyân eylememelerine işâret eylemişdir. رحمه الله

لعل الله يعفوه بفضل ويعطيه السعادة في المال

لعل harf-i tevakku‘ ve tereccîdir. Lafzâ-i celâle ism-i mansûbî يعفوه cümlesî haber-i merfû‘îdir. بفضل يعفو kelîmesine müte‘allikdir. Bi-fadlihi takdirindedir. Zîrâ ‘afv ve ğufrân, eser-i fazl ve ihsândır. يعطى و kelîmesi i‘tâdan fi‘il-i müstakbeldir. Fâ‘il, zamîr-i müstetir, Allâh'a râci‘dir. Zâmir-i bâriz, mef‘ûl-i evvelidir. السعادة mef‘ûl ü sânisîdir. فى فى ye yâhûd sa‘âdete müte‘allikdir meâl-i evveliden ism-i mekândır. Merci‘ ma‘nâsına ki murâd âhiretdir. Mefhûm u beyit budur ki mercüvv ve mes‘ûldür ki du‘ây-ı hayrınız berekâtîyle (244) Hakk Celle ve ‘Alâ bu ‘abd-i hakîrin seyyiâtını fazl ve keremiyle ‘afv edüp, âhiretde fevz-i ‘azîm olan didâr-ı şerîfleriyle mazhar-ı sa‘adet-i ebedi eyleye. اللهم اعف عني و عنه و اعطني واعطه السلامة الدينية و الدنيوية و يسر لي و يسر له السعادة hadîs-i şerîfine işâret eylemişdir. Sa‘adet-i dünyevî ma‘rez-i zevâlde olmağla sa‘adet itlâkına şâyân değildir. Meğer ki sa‘adet-i uhrevîye vesile ola.

واني الدهر ادعو كنه وسعي لمن بالخير يوما قد دعالي

Ba‘zı nüshada ادعو الحق و انى الحق ادعو vâki‘ olmuşdur. Lâkin nüshâ-i ûlâ yevmen mukâbelesiyle ercahdır. ان hûrûf-i müşebbehe bi'l fi‘ildendir. Zâmîr-i mütekellim muttasıl, mahâll-i nasbda ismîdir. الدهر zarf-ı mansûbdur. ‘Âmil-i muahhar ادعو kelîmesidir. ادعو müstakbel-i mütekellimdir. Fâ‘ili muzmer ene lafzîdir. Cümlesi ان kelîmesinin mahâll-i ref‘de, haberîdir. يائي وسعي بكنه و سعي nez-‘i hâfızle mansûbdur. بكنه وسعي takdîrindedir. يائي وسعي mütekellime muzâfdır. كنه gayet ve vüs-‘i tâkat ma‘nasınadır. Lâm لمن ادعو kelimesine müte‘allikdir. من ism-i mevsûldür. Sılâ iktizâ eder. قد دعالي cümlesi sılasîdir. Zamîr fâ‘ili, ism-i mevsûle râci‘dir. بالخير ادعو kelîmesine müte‘allikdir. İhtimâm içün takdîm

olundu. يوما zarfdır. ‘Âmili دعى kelîmesidir. لى kelîmesi dahi دعى ya müte‘allikdir. Mevsûl sîlesîyle (245) Mahâll-i cerdedir. Mefhûm u beyt budur ki bir kimse benim içûn bir gün ki murâd bir vakitdir. Du‘ay-ı hayır ederse müddet-i ‘ömrümde nihâyet-i kudretimi ânın hayır du‘asında ifrâğ ederim فنرجو من الله العميم المراحم، البسيط المكارم، ان يعفو عنا و عن الناظم ، ويرحمنا و يرحمه و يرحم آبائنا وامهاتنا و مشايخنا و احبابنا و جميع المؤمنين بحرمة رسوله (246) الأمين والله الحمد اولا وآخر ا

SONUÇ

Yazma eserler ve bu eserlere ait matbu nüshalar, geçmişten günümüze ışık tutmakta, ait olduğu kültürel mirasın özelliklerini taşımaktadır. Kültür tarihimiz açısından değerli birçok yapıt olmakla birlikte ne yazık ki gereken önemin gösterilmediği pek çok eser ve müellif bulunmaktadır. Her birisi geçmişe uzanan birer köprü mahiyetindeki bu eserlerin ilim dünyasına tanıtılması; tarihi bağlarımızı kuvvetlendirmekte, dönemlerinin ilmî faaliyetlerinden haberdar olmamızı sağlamaktır. Bu amaçla çalışmamız, Türk kültür havzasının önemli simalarından birisi olan Ferganene’li Ali b. Osman el Üşi’nin *Emâlî Kasidesi*’ne, son dönem Osmanlı ilim adamlarından Mütercim Âsım Efendi’nin *Merahu’l-Me’âlî* olarak düştüğü şerhi konu edinmektedir.

Lügat çalışmaları, tarihçiliği ve siyerciliği gibi bilinen vasıflarının dışında müellifin kelâmcılığı, bu güne kadar doğrudan her hangi bir çalışmanın konusu olmamıştır. Bu yönüyle “*Mütercim Âsım Efendi’nin “Merahu’l-Me’âlî” Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri*” isimli tezimizin bu boşluğu dolduracağını ümit etmekteyiz. Nitekim eser, Âsım Efendi’nin itikâdi görüşlerini kapsamlı bir şekilde bulabileceğimiz bir yapıt olmasından dolayı ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Şerh ve haşiye literatürüne ait teliflerden birisi olan *Merahu’l-Me’âlî*’de Müellif, Hanefi-Mâtürîdî perspektifle kelâm ilminin birçok konusunu açıklamaktadır. Bu izahlar genellikle beyitlere ait kelimelerin etimolojik tahlillerinden başlamaktadır. “*Mefhûm u beyit budur ki*” kaydıyla ilgili beyitler tercüme edilmiş, “*ma’lum ola ki*” ifadesiyle konu ekseninde tartışılan meselelerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Şerhi ayrıcalıklı kılan hususlardan birisi de hiç şüphesiz, bu değerlendirmeler esnasında müellifin islâmî ilimlerden tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi çeşitli sahadaki bilgi birikimiyle doyurucu izahlarda bulunmasıdır. Öte yandan şerhte, ilgili konular bağlamında zaman zaman felsefi tartışmalarla çeşitli istidlâl yöntemlerine de başvurulmuş, bu genel değerlendirmelerin sonunda “*hülâsa*” kaydı ile büyük ölçüde Mâtürîdî anlayış nazara verilmiştir.

Âsım Efendi’nin beyitlerin açıklanmasında referans verdiği eserler, çoğunlukla dönemin önde gelen muteber kaynaklarındandır. Özellikle medreselerde okutulan kelâm ilminin başyapıtları, bu iktibaslarda yer alan birinci derecedeki eserlerdir. Müellifin orta ölçekte bir şerh hazırlamayı planlaması, detaya dair bazı konularda sözü edilen bu eserlere

işareti zorunlu kılmıştır. Özet mahiyetinde açıklayıcı izahlarından sonra Âsım Efendi, konunun tafsilatını bu eserlere havale etmiştir.

Şârihin üslubunda görülen kapalılık bazı bölümlerde istifadeyi zorlaştırırsa da Ehl-i Sünnet'in benimsemiş olduğu görüşü ifade ettiği kısımlar, genellikle anlaşılır muhtevadadır. Diğer taraftan hayatı kısmında ele aldığımız Osmanlı'nın son dönemindeki bazı çarpıklıklar, müellifi, bu problemlere karşı kayıtsız bırakmamıştır. Söz gelimi tarikat ve tasavvufa karşı hiç de yabancı birisi olmayan müellif, keramet bahsinde tasavvuf büyüklerinin kerametinin hak olduğunu, muzdar kalınan zaman dilimlerinde zorda kalanların imdadına yetiştiklerini, bu anlamda kendisinin de çok defa bu inayete mazhar olduğunu ifadesi etmesi, onun hakkında samimi, mutaassıp, sûfî meşrep bir zât olduğu izlenimi vermektedir. Bununla birlikte dinin en küçük bir meselesine karşı aykırı bir tutumla karşı karşıya kalması durumundaki tahammülsüzlüğü, akîdenin safvetine dair hassasiyeti, onun kelâmî vasfının bir gereği olarak takındığı tavrı göstermektedir.

Eserin sıradan bir şerh olmadığını gösteren bir diğer özelliği ise müellifin, beyitlerin tespitinde çeşitli nüshalara atıfta bulunması ve diğer şerhlerden faydalandığını ifade etmesi zikredilebilir. Özellikle “*bazı şurrâh*” kaydından bu maksadı güttüğü anlaşılmaktadır. Bu özelliğinden dolayı *Merahu'l-Me'âlî*, ikinci bölümde temas edildiği üzere *Emâlî* beyitlerini inceleyen bazı güncel çalışmalara da kaynaklık etmiştir.

Nâzım Ali b. Osman el-Ûşi'nin manzumesinde yer verdiği bazı beyitler, müellif tarafından “*i'tikada ta'alluku yokdur*” gibi kayıtlarla kelâm ilmi açısından önem sırası belirtilmiştir. Bununla birlikte yine de beytin şerhinde gerekli olan genel bilgilere temas edilmiştir. Söz gelimi Hz. Aişe ve Hz. Fâtıma'nın efdaliyeti konusunun işlendiği otuz sekizinci beyit, bu cümleden verilecek örnektir.

Merahu'l-Me'âlî'nin kelâm ilmi açısından önemi, müellifinin hayatı, kelâmî görüşleri gibi çalışmanın ana teması içerisinde yer alan bazı hususlara değinmeye çalıştık. Diğer *Emâlî* şerhleri hakkında genel bazı bilgilere temas etmekle yetindik. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde birçok şerhi bulunan manzumenin şöhreti, çalışmamızın hacmi itibarıyla diğer şerhler hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi pek mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte bazı kütüphane kataloglarında rastladığımız *Merahu'l-Me'âlî*'nin, Alî el-Kârî'nin *Dav'ü'l-Me'âlî* isimli eserinin bir tercümesi olduğuna dair bilginin, örneklerle birlikte gerçeği yansıtmadığına işaret ettik. Nitekim Âsım Efendi, pek çok eserden

iktibasta bulunduğu gibi söz konusu eserden de faydalanmıştır. Fakat bu durum eserin, doğrudan bir tercüme olmasını göstermez. İki eserin detaylı bir şekilde incelenmesi ile bu tespitin gerçeği yansıtmadığı görülecektir. Ayrıca Bursalı Mehmet Tahir ve muasır bazı kelimcilerin ifadelerinde görüldüğu üzere *Merahu'l-Me'âlî*, başlı başlına bir kelâm kitabıdır ve *Emâlî Kasidesi*'nin Türkçe şerhleri içerisinde mûtena bir yere sahiptir.

Müellifin hayatının anlatıldığı birinci bölümde temas edildiği üzere İstanbul ulemâsıyla taşra ulemâsı arasında gerçekteşen çetin mücadeleyi, vak'anüvislik ve müderrisliğe kadar uzanacak olan bir başarı öyküsü olarak Âsım Efendi üzerinden okumaya çalıştık. Hanefi-Mâtürîdî geleneğin önemli örneklerinden birisi olan *Merahu'l-Me'âlî* ile de müellifin kelâmî vasfına işaret etmeye çalıştık. Sözlük çalışmaları, tarihi ve siyere dair eseri ile velûd bir kişilik olan Âsım Efendi, vefatı üzerinden iki asra yakın bir zamanın geçmiş olmasına rağmen kültür dünyamızı aydınlatmaya devam etmektedir.

EKLER

EK 1: MERAHU'L-ME'ÂLÎ'NİN NÜSHALARI

Michigan Üniversitesi'nden temin edilen nüsha. Giriş kısmında Âsım Efendi'ye istinaden "mütercim-i merhumun hattıyla" şeklinde bir ibâre bulunmaktadır.

Bk. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079130905;q1=as%C4%B1m%20efendi%20emali> ; (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2017)

Michigan Üniversitesi'nden temin edilen Merahu'l-Me'âlî'nin temhîd kısmından ilk iki sayfa.

Michigan Üniversitesi'nden temin edilen Merahu'l-Me'âlî'nin Vetire-i Mukaddime kısmından ilk iki sayfa.

اشیا و کلام ۲۶ حکم فاعله کسب اطلاق و منور خلق اطلاق و فاعله
 ۲۷ فعل اسمی فاعله کسب و کلام ۲۸ فعل اسمی افعال اسمی به افعال
 عب و در طریق تحقیق و لاجی از اطلاق و منور ۲۹ بجز آیه واقع اولاد
 ایجا و فاعله مع آنکه کسب ۳۰ سببی جواس کسب کسب بریدار
 علم و کلام بر کلام و علمه اندر ایا و کورست شرط نود ۳۱ عصبیه
 حاصل اولاد لم و عصبیه کسب و واقع اولاد کسب فعل عصبیه
 مستعمل و کلام ۳۲ نظر صحیح ایا و در سبب جرح خلق کسب و کلام
 فاعله و کلام ۳۳ فاعله کسب فاعله منور غیر منور و کلام ۳۴
 فعل و سبب افعال را که باید کسب فاعله فاعله فاعله کسب
 حقیقی منور و معنی و کلام ۳۵ ایا کلام فاعله کسب فاعله
 و کلام فاعله کسب و کلام ۳۶ ارواح جسم و جسمانی و کلام فاعله
 امور و کلام ۳۷ قبل الفاعله بعضی کسب معنی کسب فاعله کسب
 خلق کلام فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 و کلام کسب کسب کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 بر فاعله کسب کسب کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 جمیع اوصاف فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 کسب کسب و فاعله کسب و فاعله کسب و فاعله کسب و فاعله کسب
 فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 حکمی عالم دنیا و در کسب کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 اراده از کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 ۵۶ هر چه منور کسب کسب و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 عند عدم الی فاعله کسب کسب و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 محبت اسمی و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 طاعت کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 مکلف و کلام ۱۶ انبیا می مقام عمدا صفا بران و فاعله کسب

معصوم بر ۲۲ مفضل کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 با خود بر عصبیه کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 بقا فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 ایمن حکم کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 ۱۷ حسن و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 در لویه ۲۸ افرازا کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 جبهه کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 با کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 اول فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 مدخلی و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 اول فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 باقی معنی کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 ذکر اولاد کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 و معنی کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 معقوف و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب

بیشتر از این در آیه اولی **توضیح بقره کلامی**

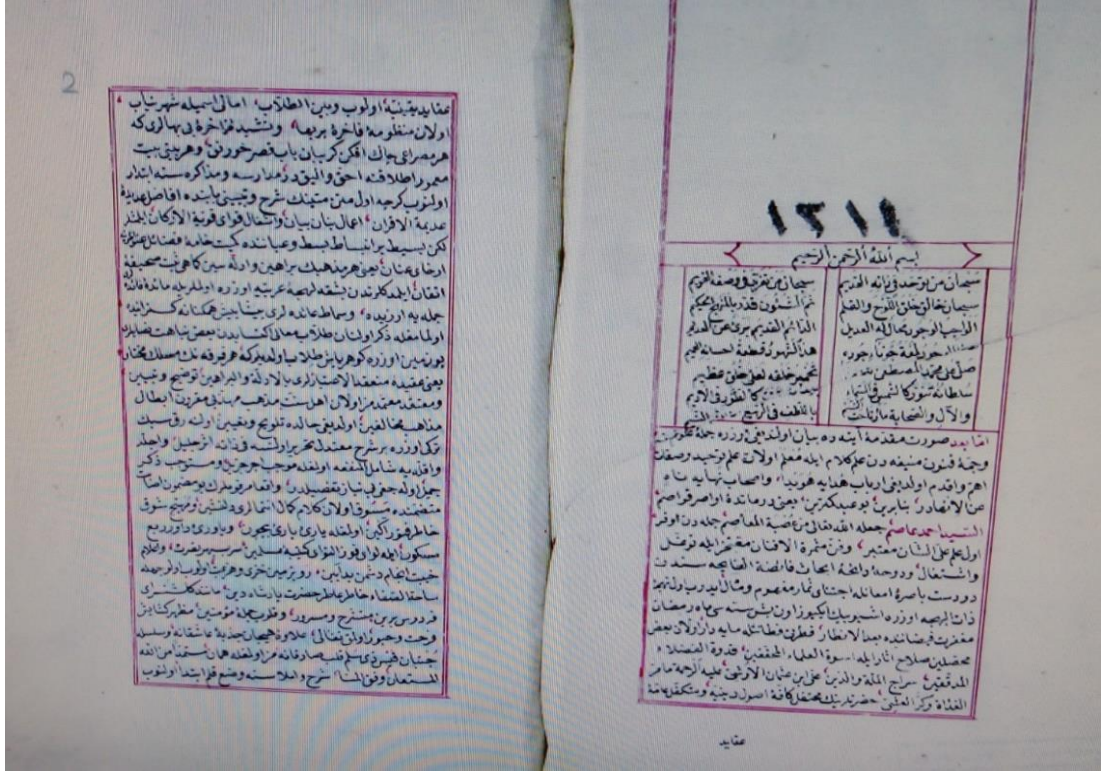
بقول فعل مستفید القید فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 مضاف الیه کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 بصرف کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 ظرف کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 محل و فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب
 کتاب کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب فاعله کسب

Michigan Üniversitesi'nden temin edilen Merahu'l-Me'âlî'nin ilk beyti.

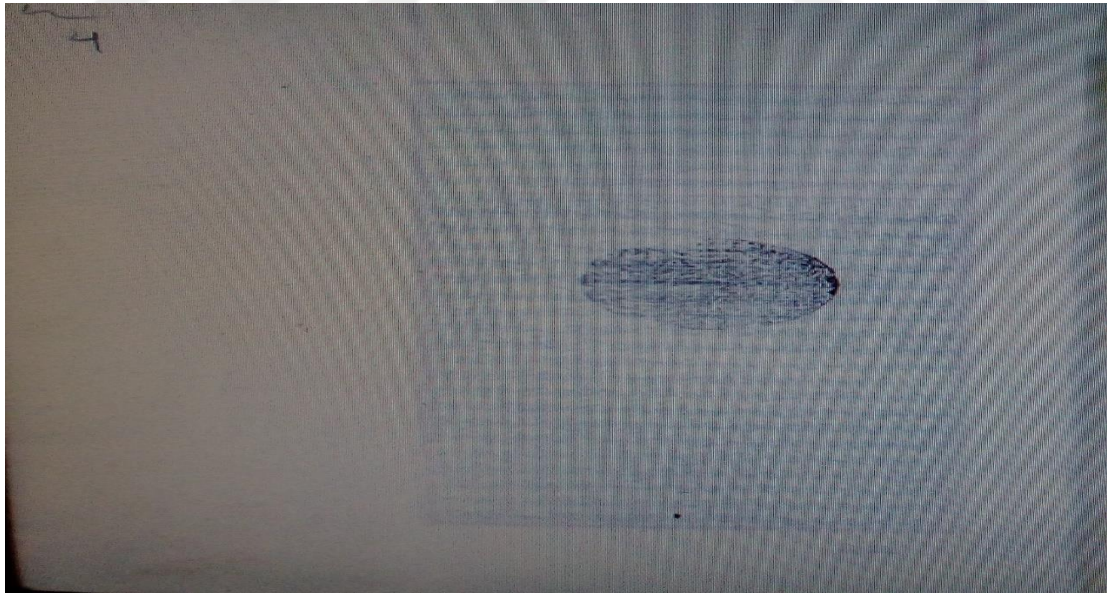

Michigan Üniversitesi'nden temin edilen Merahu'l-Me'âlî'nin son sayfaları.

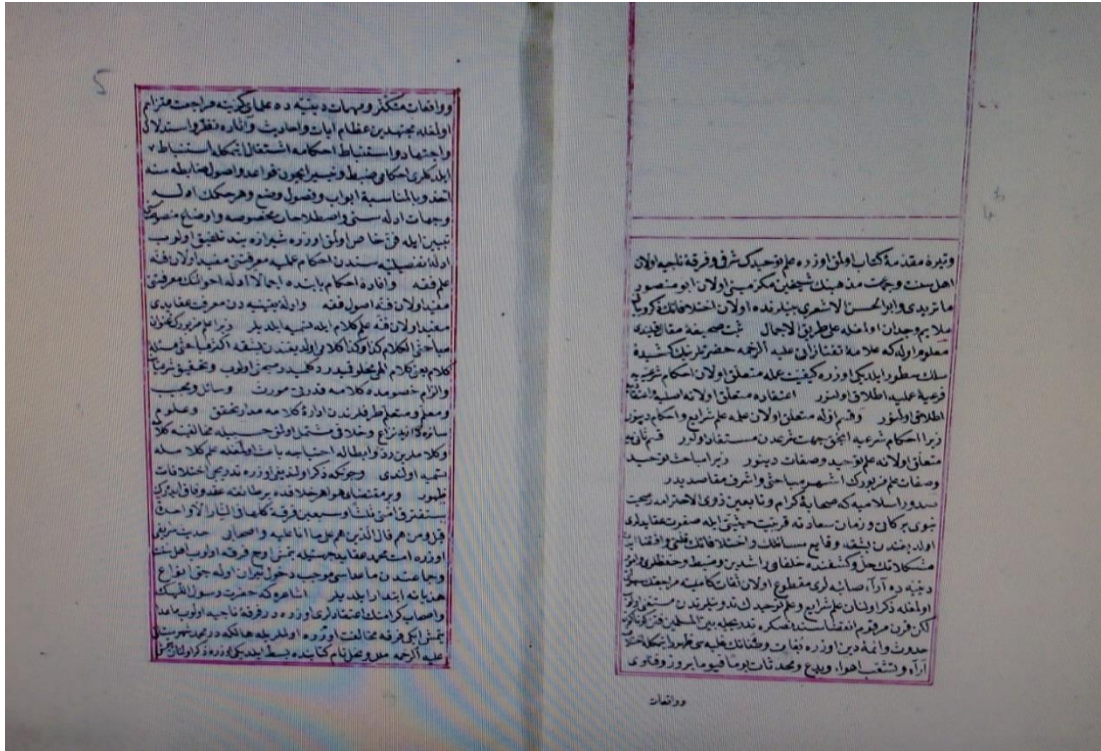

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âli'nin temhîd kısmı.

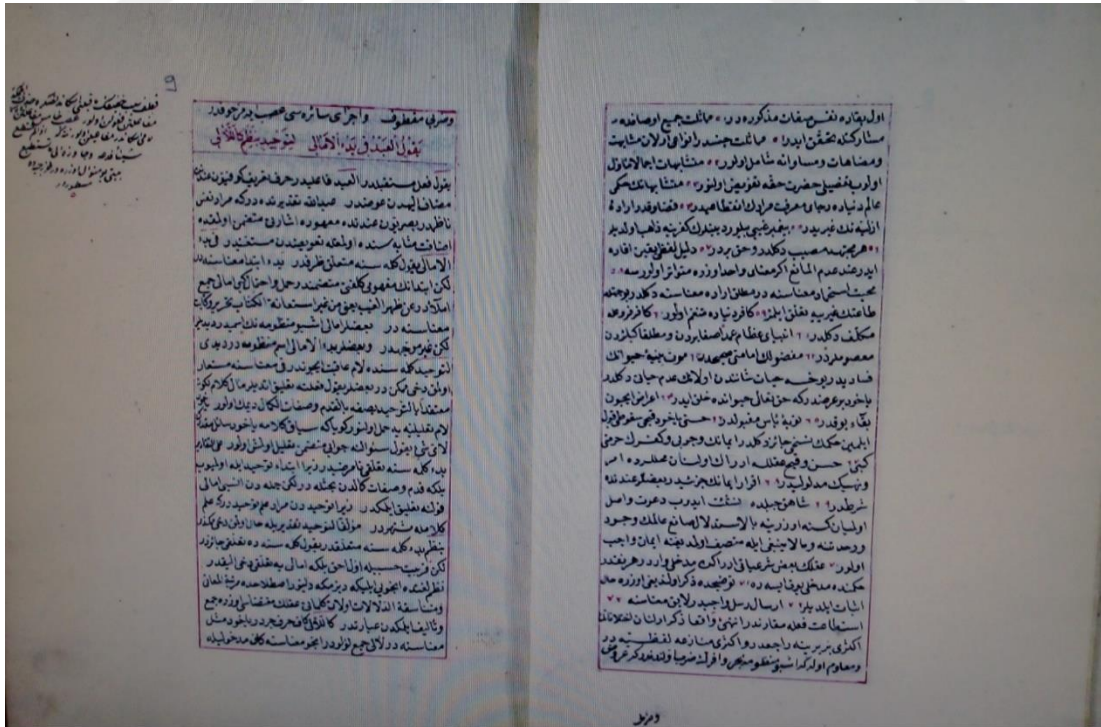

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âli'nin temhîd kısmından sonra Vetire-i Mukaddime kısmından önce yer alan ve Âsım Efendi'nin mührünü andıran şekil.

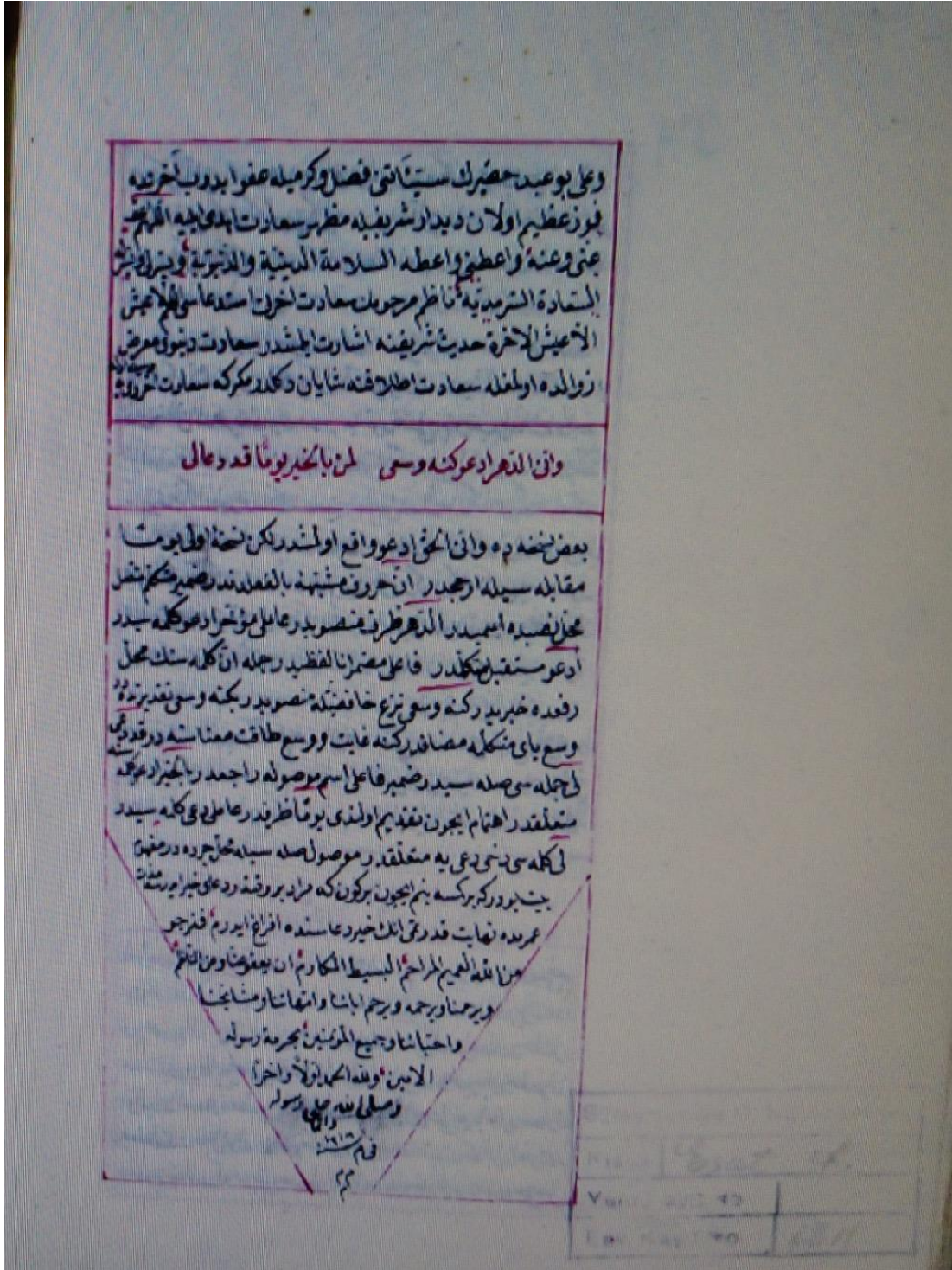

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âlî'nin Vetire-i Mukaddime kısmından ilk iki sayfa.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âlî'nin ilk beyti.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âlî'nin son beyti. Son satırlarda 1216 Muharrem'inde tamamlandığına dair bir tarih düşülmüştür.

Mikrofilm Arşivi Nu. **A-1959**

MÜELLİF ADI : *Üst. Sirâc al-dîn Ali b. Ösmân*
MÜTERCİM ADI : *(Şarih) Seyyid Ahmed Aşım*
ESER ADI : *Merh ul-me'âli fi şerh il-emâli*

BOY : *222 X 155 mm.*

KÜTÜPHANE : *Es'ad ef. (Sul. U. Ktb.)*

KAYIT Nu. : *1211*

Bu Mikrofilm Ankara'da Milli Kütüphane Mikrofilm
Servisinde hazırlanmıştır: *Ocak - 1961*

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü 1211 numaralı nüshanın mikrofilm kaydı.

عقاید یقینیه و اولوب و بین الطلایح اما لاسمیله شهرت نیاب
اولان منقوله فاشره برهها و تشدید فاشره فی هیالی که
هر مصراتی جاک افکن کربان باب قصر خورق و هر پتی بیت
مصر واطلاقه احق والیق و زمار سه و منکره سنه ایتلال
اولتوب کجه اوله من سنیک شرح و تبیین بابتده افضل هدیه
عدیه الاقوان اعمال بیان اولتشیال فرای قوبینه الاکان لیکلر
کن دسیله برانسا طلسط و عیاننده کت خلمه فضا انما صخره
ارضا و عیان و بی هر مده هیک برهین و ادله سین کا هریت صحیفه
انتقان ایلکه کزندن بشقه لربه عربیه اوزره اولملره مائده نایله
چله اوردی و سایر طعانه لری بیبا ایزیکانه کت زنیله
اولما غله ذکر اولان طلام عالی کتساردن بعض نایهت ضلایل
یوزمین اوزره کهر بایز جلدیا اولدی که هر فرقه نلک مسالک غفلت
بی همیعه منعقد اوصتاری لیلادق و البرهین کویضم و تبیین
و معتقه معتز اولان اهل سنه مذهب مهنتی مغربن ابطال
مذاهب مخالفین اولدین حالده تلویح و تغییر اولک و توسک
تکر اوزره بر شرح معتدل تحریر اوتیسه و ذیانه ازجلیل واجلد
واقلمه به شامال المغه اولقه مرچب جرحین و مستوجب ذکر
بیچار اوله جرحی فی سب ان تصیلدر و اقدم فردیک و معتزین اعتق
معتزنده مسوق اولان کلام کال انما لری و لشدین و توجیح شوق
خاطر قزولکی اولملنه یاری بار و بجزیره و یاورده اوردیغ
بسکوره اوله دارا و فرود اتری کتبه مسدلن اوسریم مضرت و نظم
خیرت انجام دشمن بدایین روز زمین خزی و هر شیا اولور لوجه
ساقا الصفا و خاطر اول حضرت بان شاه دین مانتکل کتساری
فردوس برین بنسرخ و مسرور و قرقرجه مؤمنین منظر کشاییش
فرست و صبر اولون تخیالی علم و هیجان جذبه عاشقانه و سلسله
اجتناب قیصر کتسالم قلب صمد قانه مرز اولمله هان کتسمدن الله
النستمان و فونکشا شرح و املا سنه وضع هم ابتدا اولتوب

1511

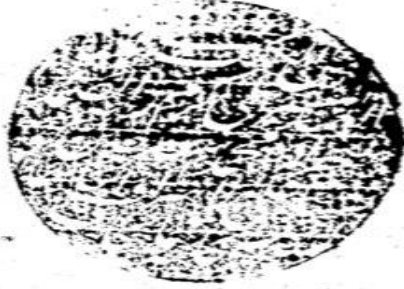
بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان من لا یؤتی فی الذریر	سبحان من یفرق بین العصفور
سبحان من یخفی الخف والظلم	ثم انشؤون قدر بالمعنی کلیم
الیوم الیوم یرحمنا الله العزیز	الذات الخدم برحق العزیز
سبحان من لا یخجلنا و یرحمنا	هذا الترویض طعه حسن الیم
صلی علی محمد و آل محمد	عمر خدیو الخلیف عظیم
سلطان العرب العرباء	بیعتنا فی کمال کرم الایم
والآن بالصفا یما نایف	بالکعبه فی الیوم سنه ١٢١١

اما بد صورت مقدمه آیه ده بیان اولدی فی اوزره جمله کلمتیر
وجه فتون سنیه دن عم کلام ایله معنی اولان عمال حیدر وصفات
اهم و اقدم اولدی فی اواب هدیه غویدیه و اصحاب نهاییه بناه
عنا لامعادون با بریر و یوسید کترن بیستی درم انده ارا صر قرامیم
السنین احدی عام جمعه الله تعالی برخصه المعاصم جمله دن افرز
اول غیر علی شان مستبر و فرز مغرره الاثمان مغر ایلله فرعیل
واشتغال و دوحه و الخه ایجا ت فاطنه العاصمه سندت
دروست با صره اما ناله اجتنای نیا و معصوم و مثال دوردی اولی
ذات الهیه اوزره مشهور یلیا اکیوز اوزن بشرح سنه سماه و معضان
مغزرت فیضا نیده بعد الاضطرار فطون و طلائه مایه دار اولان بعض
محصلین صلح آثار ایلله اسوه العلماء المحققین قدوة الفضل و
المحققین سراج المله والذکر علی ابن عثمان الارغین علیه الرحمه ما من
الغناه و کز المشق خضرتیک محفل کافه اصول دینی و سکت اعانه

عقاید

Esad Efendi 1211 numaralı nüshanın mikrofilm kaydından giriş kısım.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'ali'nin mikrofilm kaydının temhîd kısmından sonra Vetire-i Mukaddime kısmından önce yer alan ve Aşım Efendi'nin mührünü andıran şekil.

اوله مقامه مقدمه کجا اولون اوزده عارضه کد شرف و فرقه نالی اولان
اهل سنت و جماعت مذهبنک تحقیق مکررین اولان ابو منصور
مازندی و ادریس الحسین انصاری بیارنده اولان اختلافات کوی
سلام و جلد اولونه عطرینا لاجال نیت صحیفه مقابلینه
معلوما اوله که علامه تقی زان علیه الرحمه حضرت زین کلبه
سلسله طواریله کوا اوزده کینت علامه متعلق اولان احکام شریعه
فرقه علیه اطلاق اولونر اعتقاد متعلق اولانه اصله و متعلق
اطلاق اولونر و قیام اوله متعلق اولان علم علم شرایع و احکام دینون
زیر احکام شریعه ایچین هر شریعتدن مستفاد اولور قیام اولون
متعلق اولانه علم طریقه و صفات دینون وزیر ابحاث قضیه
و صفات طریقون ک اشهر سیاحتی و اشرف مقاصد دیر
سید و اسلامیه که جهایه کرام و تائیدین ذری الاجتهاد جماعت
نبوی پرکان و زمان سعادت نه قرینت حیثیت ایله معرفت مقادیر
اولدیندن نیتقه و قیام مسالک و اختلافات اولونر و اشرف
هستکان اولونر کشفیه سلفای و اشرف و سید و مفضل و غیره
دینیه در آراء صابیه لری مکتوب اولان اثبات کامیه مرآتیک
اولونله ذکر اولان طریقون و علم طریقون کلدونر کلدونر مستفاد
اکثرین مرقوم انقضا کلمه کده نیتقه بین المسلمین قیام اولون
حدوث و ایله دین اوزده نایب و طهارت علمیه طواریله کجا
آراء و منتقاه اولور و بیخ و وحدت تائیدینا قیام اولور و قیام

اوله مقامه مقدمه کجا اولون اوزده عارضه کد شرف و فرقه نالی اولان
اهل سنت و جماعت مذهبنک تحقیق مکررین اولان ابو منصور
مازندی و ادریس الحسین انصاری بیارنده اولان اختلافات کوی
سلام و جلد اولونه عطرینا لاجال نیت صحیفه مقابلینه
معلوما اوله که علامه تقی زان علیه الرحمه حضرت زین کلبه
سلسله طواریله کوا اوزده کینت علامه متعلق اولان احکام شریعه
فرقه علیه اطلاق اولونر اعتقاد متعلق اولانه اصله و متعلق
اطلاق اولونر و قیام اوله متعلق اولان علم علم شرایع و احکام دینون
زیر احکام شریعه ایچین هر شریعتدن مستفاد اولور قیام اولون
متعلق اولانه علم طریقه و صفات دینون وزیر ابحاث قضیه
و صفات طریقون ک اشهر سیاحتی و اشرف مقاصد دیر
سید و اسلامیه که جهایه کرام و تائیدین ذری الاجتهاد جماعت
نبوی پرکان و زمان سعادت نه قرینت حیثیت ایله معرفت مقادیر
اولدیندن نیتقه و قیام مسالک و اختلافات اولونر و اشرف
هستکان اولونر کشفیه سلفای و اشرف و سید و مفضل و غیره
دینیه در آراء صابیه لری مکتوب اولان اثبات کامیه مرآتیک
اولونله ذکر اولان طریقون و علم طریقون کلدونر کلدونر مستفاد
اکثرین مرقوم انقضا کلمه کده نیتقه بین المسلمین قیام اولون
حدوث و ایله دین اوزده نایب و طهارت علمیه طواریله کجا
آراء و منتقاه اولور و بیخ و وحدت تائیدینا قیام اولور و قیام

دو اوقات

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âlî'ye ait mikrofilm kaydının Vetire-i Mukaddime kısmından ilk iki sayfa.

صرفی مقطوف و اجزای سائر من صاحب برز و قدر
تقی علی بن محمد بن ابی طالب
بقول فضل مستقید و العبد فاعلید در حرف شریفی که فرموده است
معناش اینست که عبادت در عبادت الله تقدیر شده دو که مراد نفس
ناظر در صورتی که منتهی شده معهوده اشارتی مستعبر اولیده
اصنافه مشابه سزده اوله که تعویذین مستندین قیوم
الامالی بقول کله سینه متعلق نظر قدر دید ایتنا معنایه
لکن ایتنا تکمه و کفین مستعند در حل و احتیاج الی جمیع
الامکان در علم الظاهر العینی من غیر استناد الی اکتسابی
معنایه در بعضی امالی اشبه منقولیه تکلمه در بعضی
کتاب غیر مستعند و بعضی امالی الی امالی من نظریه در دیدی
توسید کله سینه لام عاقبت میبوند در معنایه مستعار
اولون در حق ممکن در معنی بقول فعلته نقلی اندر امالی کلام کون
استعدا بالترجیح به صفت بالقدم و صفات الکمال دیک اولور
لام نقلیه به حل اولونر که سابق کلامه یا نحو سائر
لا شیء بقول سنوانه جولی و تعین نقلی اولونر اولونر
بده کله سینه نقلی تا هر چند در ایتنا نوحید ایله اولونر
یکه قدم و صفات کالدرن جمله در کله دن انشی امالی
فرقه نقلی ایکندر در ایتنا نوحید دن مراد علم توحید در علم
کلامه مستعند مزلقا لشریح تقدر ایله حال اولونر کوندر
بخطیب کله سینه مستعد در بعضی کله سینه ده نقلی میبوند
لکن قرینت حسیبه اولونر بلکه امالی به نقلی و حق ایکندر
نظر لغتده ایچونر بلکنه در زمکه دینیه اصطلاحه مرتبه المانی
و متاسفانه التلاوات اولونر کلاویه علقه متعنا اولونر جمع
و تالیفات ایکندر عبارتدر کلاویه علقه متعنا اولونر جمع
معنایه در اولونر جمع اولونر و اجزای معنایه کلام مدخولیه

اوله مقامه مقدمه کجا اولون اوزده عارضه کد شرف و فرقه نالی اولان
اهل سنت و جماعت مذهبنک تحقیق مکررین اولان ابو منصور
مازندی و ادریس الحسین انصاری بیارنده اولان اختلافات کوی
سلام و جلد اولونه عطرینا لاجال نیت صحیفه مقابلینه
معلوما اوله که علامه تقی زان علیه الرحمه حضرت زین کلبه
سلسله طواریله کوا اوزده کینت علامه متعلق اولان احکام شریعه
فرقه علیه اطلاق اولونر اعتقاد متعلق اولانه اصله و متعلق
اطلاق اولونر و قیام اوله متعلق اولان علم علم شرایع و احکام دینون
زیر احکام شریعه ایچین هر شریعتدن مستفاد اولور قیام اولون
متعلق اولانه علم طریقه و صفات دینون وزیر ابحاث قضیه
و صفات طریقون ک اشهر سیاحتی و اشرف مقاصد دیر
سید و اسلامیه که جهایه کرام و تائیدین ذری الاجتهاد جماعت
نبوی پرکان و زمان سعادت نه قرینت حیثیت ایله معرفت مقادیر
اولدیندن نیتقه و قیام مسالک و اختلافات اولونر و اشرف
هستکان اولونر کشفیه سلفای و اشرف و سید و مفضل و غیره
دینیه در آراء صابیه لری مکتوب اولان اثبات کامیه مرآتیک
اولونله ذکر اولان طریقون و علم طریقون کلدونر کلدونر مستفاد
اکثرین مرقوم انقضا کلمه کده نیتقه بین المسلمین قیام اولون
حدوث و ایله دین اوزده نایب و طهارت علمیه طواریله کجا
آراء و منتقاه اولور و بیخ و وحدت تائیدینا قیام اولور و قیام

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âlî'nin mikrofilm kaydından ilk beyit.

وعلى بوعبد حضيرك ستي اتقى فضل وكرميله صفوا يدوربا آخرتبه
فوز عظيم اولان ديدار شريفيله مظهر سعادت ابدى حيايله الله اعلم
عنى وعننه واعطين واعطه السلامة الدينية والذنية ودينه
المستادة الترميدية تاظم حرمك سعادت اخرى استعاضى بالله عيش
الاعيش الاخرة حديث شريفه اشارت بلسدر سعادت دينيه عرض
زوالده اولغله سعادت اطلاقه شايدان دكلد مكره سعادت اخرى

واقى الدهر ادعوكنه وسى لمن باخيره يوما قد دعالى

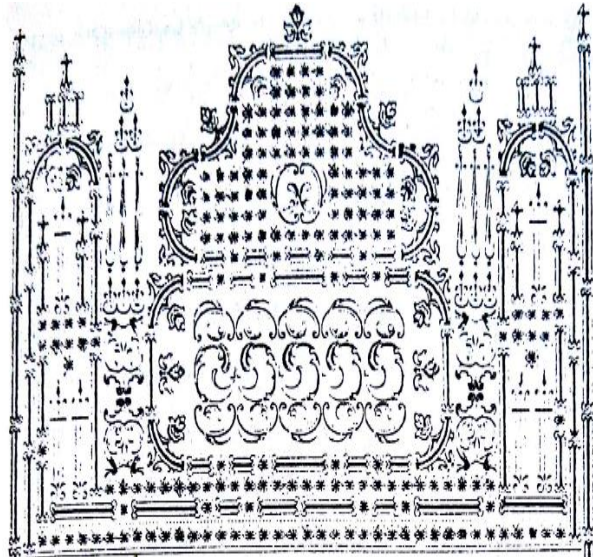
بعض نضه ده واقى الحق ادعوا واقع اولمشد لكن نسخة اولى يومنا
مقابله سبيله ازجدير ان حروف مشبهه بالفضل قد بجمه وشكل
مجان نضده ايسدرا الدهر طريفه تصوير عاليل وخر ادعوكنه سيدر
ادعوا ستيان كقدر فاعلى مضمونا الفظيد رجله ان كله سنك محل
رفعه خبريد ركنه وسى نزع خافعيكه متصوير ركنه وسى نغدير نغدير
وسى باى مشكله مضاد ركنه غايت ووسع طاقت معنا سته ورفعه
لى جمله سى صله سيدر ضمير فاعلى اسم موصوله راجعده راجعده راجعده
متعلقه راجعده ايجون نغدير اولدى يوما ظرفه راجعده سى جمله سيدر
لى كله سى نغدير به متعلقه راجعده موصول صله سبيله محل جوده دره شوى
بيت بودر ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه
عمره نهايت قد ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه ركنه
وزن الله العليم الخبير الكارم ان يوفقنا ومن القاتم
ويرحمنا ويرحم ابائنا وامهاتنا ورحمتنا
واحتياتنا وجميع المؤمنين بحمده وسوله
الامين وبقدمه محمد وآله وانحر
وصلى الله على محمد وآله
فان الله اعلم

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 1211 numaralı Merahu'l-Me'âlî'nin mikrofilm kaydından son sayfa.

کتاب
شرح المعالى
— ف —
شرح الامالى

معارف نظارت جليله سنك رخصتيله
چنبرلى طاشده
(مطبعة عثمانیه طبع اولغله)
استانبول
۱۳۰۴

1304 Matbaa-i Osmâniye baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin ilk sayfası. İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv, Ali Ulvi Ermiş Koleksiyonu, 297.41 UŞİ 297.41 UŞİ 1304 H/1877-1, kayırlı eser, e-yayın servिसinden temin edilmiştir.

وتبره مقدمه كتاب اولمق اوزره علم توحيدك شرفي وفرقه ناجيه
اولان اهل سنت وجماعت مذهبك شيخين مكرميني اولان (ابو منصور
ماتريدي) و (ابو الحسن الاشعري) بينرنده اولان اختلافاتك ذكر
وياني ملايم وجدان او مغله على طريق الاجال ثبت صحيفه مقال
قيلندي معلوم اوله كه (علامه تقمازاني) عليه الرحمه حضرت نرينك
كشیده سالك سطور ايلديكي اوزره كيفيت عمله متعلق اولان احكام
شرعيه به * فرعيه عليه اطلاق اولنور * اعتقاده متعلق اولانه
اصليه واعتقاده اطلاق اولنور * وقسم اوله متعلق اولان علمه علم
شرايع واحكام دينور * زير الاحكام شرعيه انجق جهت شرعدن
مستفاد اولور * قسم ثاني به متعلق اولانه علم توحيد و صفات دينور
زير ا مباحث توحيد و صفات علم مزبورك اشهر مباحثي واشرف
مقاصديدر صدور اسلاميه كه (صحابه كرام) و تابعين ذوى الاحترامدر
صحبت نبوي بركاتي وزمان سعاده قريبت حبيبتي ابه صفوت
عقابدي اولديغندن بشقه وقابع مسائلك واختلافاتك قلتي
واقضنا ايندن مشكلاتك حل وكشفنده خلقاي راشدين وضبط

(و حفظي)

= ۲۰ =

وتیره مقدمه کتاب اولی اوزره علم توحیدک شرقی و فرقه ناجیه اولان اهل سنت و جماعت مذهبک شیخین مکرمینی اولان (ابومنصور ماتریدی) و (ابوالحسن الاشعری) بینزنده اولان اختلافاتک ذکر و بیانی ملام و جدان اولغله علی طریق الاجال ثبت صحیفه مقال قیلندی * معلوم اوله که (علامه تفتازانی) علیه الرحمه حضرت بلربنک کشیده سلیک سطور ایلدیکی اوزره کیفیت عمله متعلق اولان احکام شرعییه * فرعیه عملیه اطلاق اولنور * اعتقاده متعلق اولانه اصلیه و اعتقادیه اطلاق اولنور * و قسم اوله متعلق اولان علم عم شرایع و احکام دینور * زیرا احکام شرعییه انجیق جهت شرعدن مستفاد اولنور * قسم ثانی به متعلق اولانه علم توحید و صفات دینور زیرا مباحث توحید و صفات علم من بورك اشهر مباحثی و اشرف مقاصدیدر صدور اسلامیه که (صحابه کرام) و تابعین ذوی الاحترامدر صحبت نبوی برکاتی و زمان سعادتیه قریبت حیثیتی ابله صفوت عقایدی اولدیغندن بشقه وقایع مسائلک و اختلافاتک قلی و اقتضا ایدن مشکلاتک حل و کشفنده خلقای راشدین و ضبط (و حفظی)

1304 Matbaa-i Osmâniye baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin Vetire-i Mukaddime kısmı.

و جاوزه الی ماتستطیع) بیی بومنوال اوزره در * حزر جدیده مسطوردر * ومن الله العون

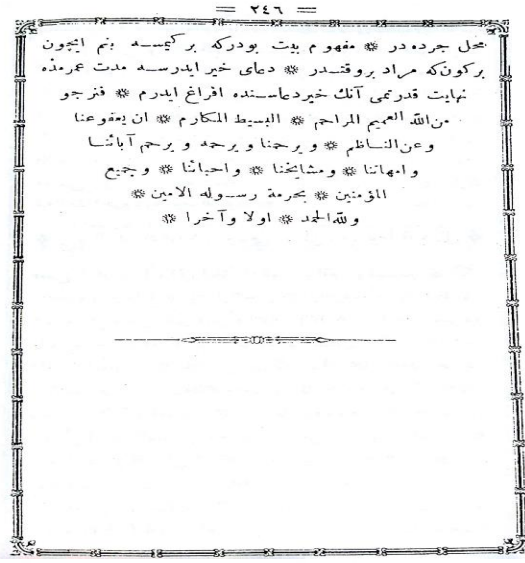
= ۲۰ =

بِقَوْلِ الْعَبْدِ فِي بَدِ الْأَمَالِي * لِتَوْحِيدِ نِظْمِ كَاللَّانِي *

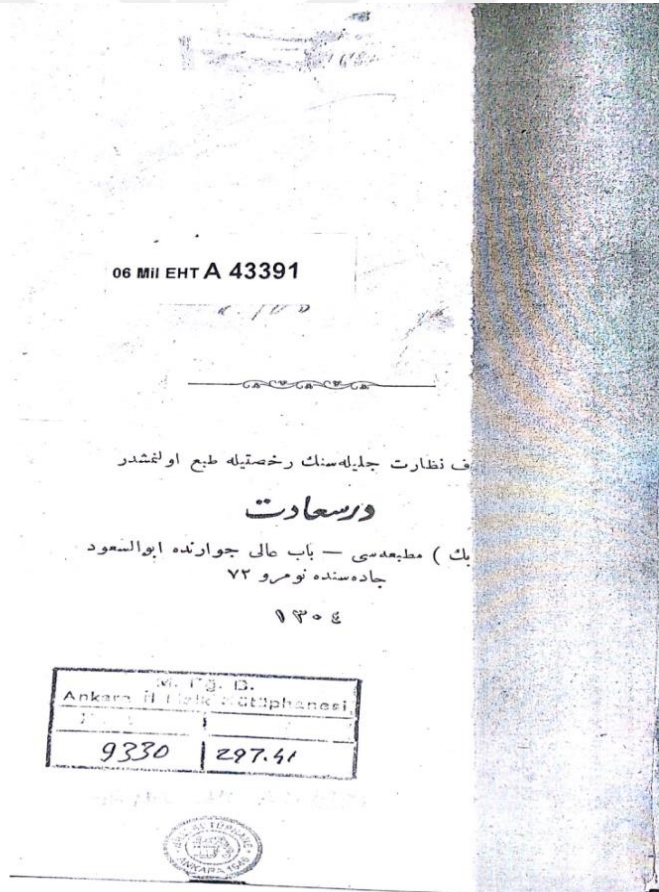
(بقول) فعل مستقبلدر (العبد) فاعلیدر * حرف تعریف کوفیون عندنده منافی الیهدن عوضدر * عبدالله تقدیرنده در که مراد نفس ناظیدر * بصریون عندنده معهوده اشارتی متضمن اولمقده اضافت مثابه سنده اولغله تعویضدن مستغنیدر (فی بدی الامالی) بقول کله سنه متعلق ظرفدر * بدی ابتدا معنایندر لکن ابتدایک مفهومی کلفتی متضمندر * حجل و احتمال کبی * امالی جمع املادر * عن ظهر الغیب * یعنی من غیر استعانة الکتاب تحریر و کتابت معنایندر * و بعضییز امالی اشبو منظومه نك اسمیدر دیدیلر * لکن غیر موجهدر * و بعضییز بدی الامالی اسم منظومه در دیدیلر (لتوحید) کله سنده لام عاقبت ایچوندر فی معنایندر مستعار اولی دخی تکندر * بعضییز بقول فعلنه تعلیق ایلدیلر * مان کلام (لکونه معتقدا بالتوحید یصفه بالقدم و صفات النکمال) دیمک اولور * یاخود لام تعلیلییه حجل اولنور کوریا که سیاق کلامه یاخود سائل مقدرک (لای شیء) بقول) سسوالنه جوابی متضمن تعلیل اولمش اولور * علی التقادیر بدی کله سنه تعلیق نامرضیدر * زیرا ابتدا توحید ابله اولیوب بلکه قدم و صفات کالیدن بحثلهدر * لکن جله دن انسیب امالی قولنه تعلیق ایلکندر * زیرا توحیددن مراد علم توحیددر که علم کلامله مشهوردر * (مؤلفا لتوحید) (تقدیر بدی)

1304 Matbaa-i Osmâniye baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin ilk beyti.

1304 Matbaa-i Osmâniye baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin son sayfası.

Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391, kayıtlı hamışinde el-Milel ve'n-nihal tercümesi bulunan 1304/1877 Mahmud Bey Matbaası baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin ilk sayfası.

{ شرح المعالي في شرح الامالي }

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان من توحد في ذاته القديم * سبحان من تفرّد في وصفه القويم
سبحان خالق خلق اللوح والتلم * ثم الشئون قدر بالمنهج الحكيم
الواجب الوجود محال له العديل * الدائم القديم برئ عن العديم
هذا الوجود لمعة جونا جوده * هذا الشهود قطعة احسانه العليم
صلى على محمد المصطفى الذي * تخمير خلقه لعلى خلق عظيم
سلطانه تنور كالشمس في السماء * برهانه تقرر كالطود في الاديم
والال والصحابة ما ارتاحت النسم * بالالطف في الربيع اذ انسم النسيم
اما بعد صورت مقدمة آتية ده بيان اولديغى اوزره * جلته علوم
شريفه * وجهه فنون منيفه دن * علم كلام ايله معلم اولان علم
توحيد وصفات اهم واقدم اولديغى * ارباب هدايه هويدا
واصحاب نهايه ناه عن الانهادر * بنا برين بو عبد كترين * يعنى
درمانده او اصر قواضم السيد احمد عاصم * جعله الله تعالى من
عصبة المعاصم * جلته دن اوفر * اول علم على الشان معتبر *
وفن ثمرة الافنان مفخر * ايله توغل و اشتغال * ودوحه دائحه
ابحاث فائضة الفايحه سندن * دو دست باصره اعانله *
اجتنای ثمار فهوم ومأل * ايدوب اول نهجه ذات الهجه
اوزره اشبو بيك ايكيوز اون بش سنه سى ماه رمضان مغفرت
فيضانده بعد الافطار * فطرتى فطانتله مايه دار * اولان بعض

Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391, kayıtlı hamisinde el-Milel ve'n-nihal tercümesi bulunan 1304/1877 Mahmud Bey Matbaası baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin temhîd kısmı.

﴿ ترجمه ملل و نحل ﴾

« بسم الله الرحمن الرحيم »

جد نامحدود اول واجب
الوجود حضرت ترینه
اولسونکه محض لطف
واحسان نردن بزى اهل سنت
وجاعتدن ايدوب اهل بدعت
وضلا لادن ايتدى وشكرنا
معدود اول صاحب الجود
حضرت ترينه اولسونکه مجرد
كرم و امتان نردن بزى فرقه
ناجيه دن قلوب فرق هالکه دن
قلدى و صلوات و افره اول
اشرف موجودات اوزرینه
اولسونکه اقوال و افعالنده
اکا تابع اولان سعادت دارينه
واصل اولدى و تسليمت
متکاتره اول افضل مخلوقات
اوزرینه اولسونکه سن سننه
سالک اولان ورطه ضلالتنه
دوشمکدن نجات بولدى و آل
برکزيده و اصحاب پسندیده سنه
اولسونکه انلره اقتدا سبب
اهداد و موجب تحصیل رضای
خدادر و حضرت رسول
الله صلی الله علیه و سلمک

وتيرة مقدمة كتاب اولمق اوزره علم توحيدك شرفي * وفرقه
ناجيه اولان اهل سنت وجاعت مذهبتك شيخين مكرمينى اولان
(ابو منصور ماتريدى) و (ابو الحسن الاشعري) بينلرنده اولان
اختلافاتك ذكر و بيانى * ملايم وجدان اولمغله * على طريق
الاجال * ثبت صحيفه مقال * قيلندى معلوم اوله كه (علامه
تفتازانى) عليه الرحمه حضرت ترينك كشيده سالك سطور
ايلديكى اوزره * كيفيت عمله متعلق اولان احكام شرعيه به
فرعيه و عليه اطلاق اولنور * اعتقاده متعلق اولانه اصليه
و اعتقاده اطلاق اولنور و قسم اوله متعلق اولان علمه علم شرايع
و احكام دينور * زيرا احكام شرعيه انجق جهت شرعدن
مستفاد اولور * قسم ثانياً به متعلق اولانه علم توحيد و صفات
دينور * زيرا مباحث توحيد و صفات علم مزبورك اشهر مباحثى
و اشرف مقاصديدر * صدور اسلاميه كه (صحابه كرام) و تابعين
ذوى الاحترامدر صحبت نبوى برکاتى * و زمان سعادت قريبت
حيثيتى ايله * صفوت عقايدلى اولديغندن بشقه وقايع مسائلك
و اختلافاتك قلتى * و اقتضا ايدن مشكلاتك حل و كشفنده *
خلفاى راشدين و ضبط و حفظلى و امور دينيه ده آراء صائبلى
مقطوع اولان ثقات كاملينه مراجعتك سهولتى اولمغله * ذكر
اولنان علم شرايع * و علم توحيدك تدوينلرندين مستغنى اولوب *

(اصحابى كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم) قولى بو امرى محقق و بو معنائى مصدقدر رضوان الله تعالى عليهم
اجمعين و على الذين اتبعوهم باحسان الى يوم الدين (و بعد) بو احقر الورى (نوح بن مصطفى) عفا الله
عنهم اذيركه حضرت رسول اكرم صلى الله تعالى عليه وسلم بيورر كه (افترت اليهود على احدى
(لكن)

Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391, kayıtlı hamisinde el-Milel ve'n-nihal
tercümesi bulunan 1304/1877 Mahmud Bey Matbaası baskılı Merahu'l-Me'âlî'nin
Vetire-i Mukaddime kısmı.

حضرت عایشه و حضرت معاویه ارزانده واقع اولان نسسه مشهور و انکله خوارج ارزانده اولان خلاف کتبه مذکور دورانک زمانده اشعث بن قیس و مسعود بن القدی و زید بن حصین الطائی کی بغاه و عبدالله بن سبا و اصحابی روکی انک حفته غلاة ظهوره کادی و بدعت و ضلالت

بو ایکی فرقه دن ظاهر اولدی و حضرتک صلی الله علیه و سلم (یهلک فیک اثنان محب خال و مبغض قال) قولونک صدق ظهور بولدی و امام علی رضی الله عنده نصره اختلاف ایکی قسمه منقسم اولدی بر قسمی امامتده در و بر قسمی اصولده در و امامتده اولان اختلاف ایکی وجه اوزره در و وجه اول اولدر که امامت اتفاق و اختیار ایله ثابت اولور و وجه ثانی اولدر که امامت نص و تعیین ایله ثابت اولور و امامت اتفاق ایله ثابت اولور دینلر که اهل سنت و جماعت دینلر که هر کیمک که اوزرینه جمیع امت و یا خود صلحاء امتدن بر جماعت جمع اولور اول امام اولور لکن انده بر نجه شرطک وجودی اعتبار اولور و شرط اول و عدالت و عند الاطلاق عدالتدن مراد عدالت شهادتدر و عدالت شهادت کباری

تده که اذا لم تستطع شیئا فدعه و جاوزه الی ما نستطیع * بیاتی بو منوال اوزره در * حرز جبهده مستورددر * و من الله العون

❖ بقول العبد فی بدأ الامالی ❖ لتوحید بنظم کالآلی ❖

بقول فعل مستقبلدر * العبد فاعلیدر * حرف تعریف کوفیون عندنده مضاف الیهدن عوضدر * عبدالله تقدیرنده در که مراد نفس ناظمدر * بصریون عندنده معهوده اشارتی متضمن اولقده اضافت مثابه سننده اولغله تعویضدن مستقبلدر فی بدأ الامالی بقول کله سننه متعلق ظرفدر بدأ ابتدا معناسنه در لکن ابتدا انک مفهومی کلفتی متضمندر * جمل و احتمال کبی امالی جمع املادر * عن ظهر الغیب یعنی من غیر استعانة الکتاب تحریر و کتابت معناسنه در * و بعضیلر امالی اشبو منظومه انک اسمیدر دینلر * لکن غیر موجهدر * و بعضیلر بدأ الامالی اسم منظومه در دینلر * لتوحید کله سننده لام عاقبت ایچوندر فی معناسنه مستعار اولوق دخی ممکندر * بعضیلر بقول فعلنه تعلیق ایلدیلر * مال کلام لکونه معتقدا بالتوحید بصفه بالتقدم وصفات الکمال دیمک اولور * یا خود لام تعلیلیه به جل اولور کویا که سابق کلامه یا خود سائل مقدرک لای شیء بقول سؤالنه جوابی متضمن تعلیل اولمش اولور * علی التقادیر بده کله سننه تعلیق نامرضیدر * زیرا ابتداء توحید ایله اولیوب بلکه قدم و صفات کالیدن بحثله در * لکن جملهدن انسی امالی قولنه تعلیق انککدر * زیرا توحیددن مراد علم توحیددر که علم کلامه مشهوردر * مؤلفا لتوحید تقدیریه حال اولوق دخی ممکندر * بنظم بده کله سننه متعلقدر * بقول کله سننده تعلیق جائزدر * لکن قرینت حسبیلله اول احق

ارتکاب ایچوب و صغائر اوزرینه مصر اولما مقدر زیرا امت بیننده فاسق ایچون ابتدا امامتک عقد اولنسی جائز اولدیغنده خلاف یوقدر زیرا فاسق امر دینه صالح اولماز و اوامر و نواهیسنه اعتماد اولتماز و ظالم ایله امر دین و دنیا مختل اولور پس اول ولایت نجه صالح اولور و حین عقده عادل و صالح

بشارت ابتدایی خیر بر منبریز اولاد بی غیر اولدی اگر دیوره کیم ای سالمی لبی اسرائیل قول حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و سلم بشارت بی اسرائیله انحصار بی انحصار ایدر حالوکه حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و سلم بشارت نامه یامه در تکمیل (ومارسلنا الاکافه

ناس) قول و کا دلایلدر جواب اولدر که انحصاری مزبور منو عزیز الله اهدات حصص بوددی و بی اسرائیل تخصیص بوددی چو کده نوحملری دفع ایچوندر زرا بود نوح ایچوندر که کتیلردن اولیان بیست اولیبه (النس الثانی) بی توراته و افعلرکه (جهاد) من جبل سبأ و انترشف من جبل سافین واستعلن من جبال قارآن و مع جماعت من جبال قارآن پس خدایک عز وجل جلی سبأدان کلمی موسی علیه

السلاطه امرتک و ترهتک کلسدن والده موسی علیه السلام اولدر ازالندن عیارلرک پس جاء الله جاء امرالله و شرعه دیکدر و قرآن عظیمه (وجارک) قولسک نظیردر و جیبیل سافیندن انتراف عیبی علیه السلام اجیبلی ازالندن و بیخی اظهارندن عیارلر زرا سافین جبال رومدن

برغافک اچیدر و جبل قارآن استعلاقی قرآن ازالندن و ان حضرت محمد صلی الله تعالی علیه و سلمی بشارتدن عیارلر زرا قرآن مکه اولدینده شک بوددی پس حق تعالی توراته بام پیغمبریز صلی الله تعالی علیه و سلم ترهتک ظهورندن کال ظهوری مؤذن اولان اعلان ایه تعبی بیورمشدر (کلمتی)

و بولک نظیری قرآن عظیمه (لبشهره علی العین کله) قولدر (النس الثالث) حق تعالی توراته اسمبیل علیه السلامک و الدمی هاجر کندی به تضرع و نیاز ایتدیکه بیور دیکه (طهیمت خشوعک فی اسمبیل و سکون یده فوق یدا لجمع) و معلوم و ترر در صکده اولاد اسمبیل

کلمی دخی دی به متعلقدر موصول صله سیه محل جرده در ماهوم یات بودرکه بر کسه بنم ایچون پرکون که مراد بوددی درای خیر ابرمه مدت عمرده نهایت قدر می آمل خیر دیاسنده اترایخ ایدر قزجو من الله العمیم الرامح البسط الکرام ان یعفو عنا و عن الناظر و رجنا و یرحمه و یرحم آئسنا و اسمائنا و مشائیننا و احبابنا و جمیع المؤمنین بحرمه رسوله الاین و لله الحمد اولاً و آخراً

علیه السلام الی اصفی علیه السلام اولادینت الی الله ایدی زرا نبوت اولاد اصفی علیه السلامه ایدی و حق تعالی حضرت محمد علیه السلامی بیست ایتدیکه اولاد اسمبیل علیه السلام الی جهنم الی اوستده اولدی و نبوت انزه رجوع ایدی و حق تعالی اثری حضرتک وجود شریعی سبیه غنی ایدی و انظر و کت و یردی (النس الرابع) حق تعالی تورات و زبورده حضرت رسول اکرم صلی الله تعالی علیه و سلمی و صف ایدوب بیور دیکه (کین له الام بالضعافه و الاقیباده بخلص النظر البالی من هو انوی منه و یثقل الضعیف الذی لا یاصبر له و یروف بالضعافه و المساکین و اه بعضی من ذهب بلاد سبا و یصلی علیه فی کل وقت و یقوم امره الی آخر الدهر)

البانس محتاج قوی دیکدر (النس الخامس) زیورده مسطوردر که حق تعالی داود علیه السلامه بیور دیکه سنک بر او غلبت وجود کلور که بی آکا با و آلی بیکا اوغل قیلر داود علیه السلام بول ایتدیکه دنیا ایلوب دیکه (اهم ایت جا علی السدی بع الناس اعیبیر) و اولقلین مراد عیبی

Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391, kayıtlı hamisinde el-Milel ve'n-nihal terciimesi bulunan 1304/1877 Mahmud Bey Matbaası baskılı Merahu'l-Me'ali'nin son beyti.

❖ ۲۵۳ ❖

او وصول مودوده امکان اولیسه و بوقدرجه نجه انک کر کدر ایدی نام ونشائک صنعده
 روز کاردن مجور وحسک ایدوب و کندی وار لفا کدن چنوب (وافوض امری الی الله) دیوب
 کدیبری تقدیره حواله ورضائی قضایه توله وپروب لطف و قهری بریلوب ظاهرا و باطنا لطف
 وجمال ظاهر اولاده معتم اولوب و قهر و جلال کورد کده صبر و تحمل ایدوب دخی مقصد
 اقصی و مطلب اعلی اولان خالق ورزاقک بریلوب ورضاعنده پونلوب و درون و بیرونکی
 محبت درد ناشاهی ایله نملو و مزین قلوب جام توحیدی ایچوب ماسوادن (موتوا قبل ان تموتوا)
 حکمته موت اراده غایبی اختیار ایدوسین تا که تخلیقی جام اطافه بدم یاصوب درده درمان
 بولوسین و تلتک دردندن قور توله سین

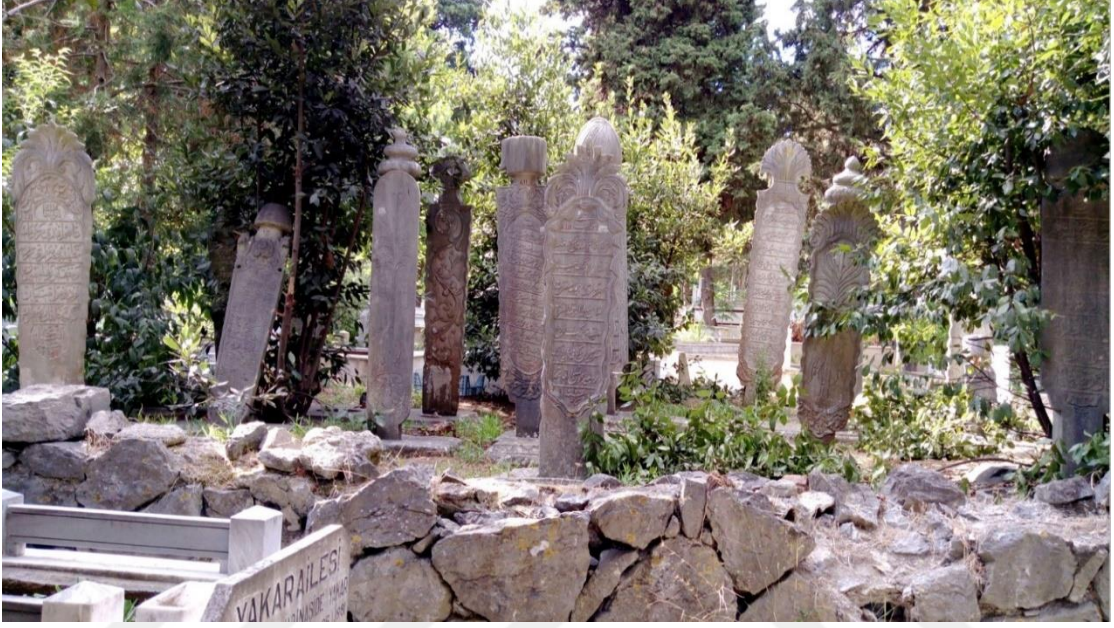
❖ ۲۵۳ ❖

❖ ۲۵۲ ❖

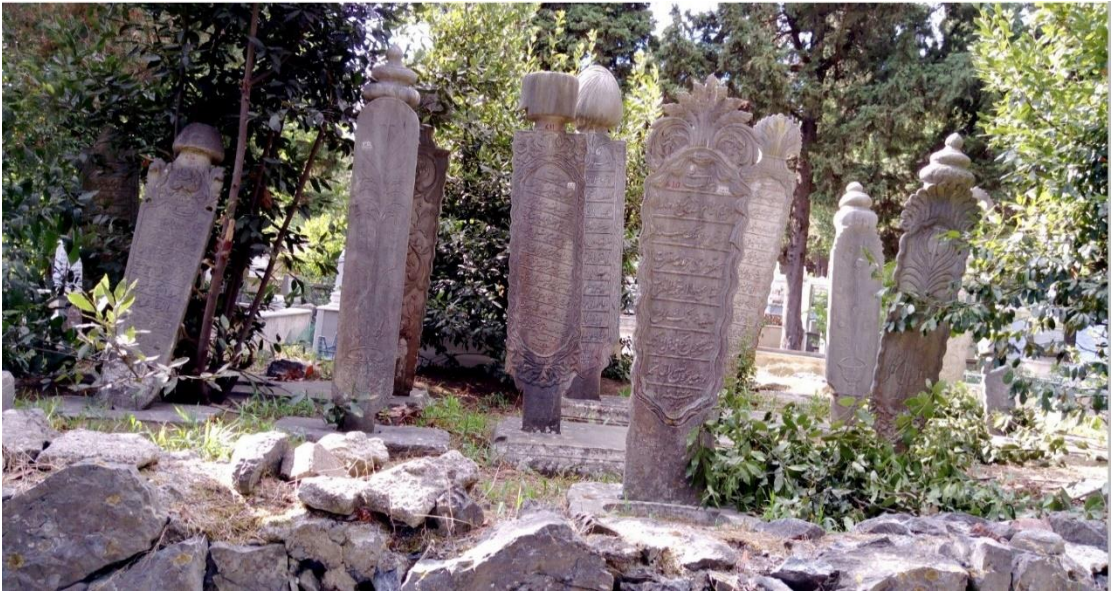
اگر حق طلبیده و مشاهده سنده اولهیم دیرسک (ان زانی) دینادی و اگر عبادته مشغول اولهیم
 دیرسک (وما امرنا الا لیلنا الله مخلصین له الدین) دینادی اگر عبادتدن فارغ اولهیم دیرسک
 (وما خلقت الجن والانس الا لیسعبدون) دینادی اگر کندودن غیره که ماسوا به نظر و التفات
 ایدیم دیرسک (ان انتمک لبعیظن عتک) و اگر نفس متضامینه اولهیم دیرسک (وان
 علیکم خالقین) اگر بر درونجه معامله ایدیم دیرسک (بیلدیر و اخنی) و اگر چه بدن فارغ
 اولهیم دیرسک (ان المرق) و اگر جد و جوده نسته به ایدیم دیرسک (بعضی رحمته من بشاد)
 و اگر تالید اولهیم دیرسک (لا تقنطوا من رحمة الله) اگر اید و ار اولهیم دیرسک (افانوا
 مکر الله) اگر بویجه حائله دیو فریاد ایدیرسک (لا یستل عابضه) و اگر شکوی ایدیم دیرسک
 (فا صبر حکم ربک) و اگر هیچ طیبیم دیرسک (ادعونی استجب لکم) و اگر دیناله بر نسته
 تحصیل ایدیم دیرسک (ما شاء الله کان و ما لم یشاء لم یکن) و اگر بر نسته ایچون قال ایدیم
 دیرسک (وعنده مغان القیب لایعلمها الا هو) و اگر خلاصه و اخوانه اختلاط ایدیم دیرسک
 (الاخلاق) و مندی بعضیم بعضی عدوی) اگر زوج ایدیم دیرسک (ان من ازواجکم اولادکم
 عدوا لکم) اگر مال و اولاد اولسون دیرسک (انا اموالکم و اولادکم قنفذ) و اگر منصب
 و شهرت ایدی اولهیم دیرسک (تلت الدار الاخرة) و اگر خلفه بند و نصیحت ایدیم دیرسک
 (انامرون الناس بالیر و تنسون انفسکم) و اگر بد استماع ایدیم دیرسک (فالوا سمعنا وهم
 لایسمعون) و اگر کفایت نفقه تحصیل ایدیم دیرسک (نحن فیتنا بنهم معیشهم) و اگر طیبیه
 اصلاح طبیعت ایچون مراجعت ایدیم دیرسک (الذی خلقت فهو یشقی) و اگر بعض
 امرده نایار قالدقه کسندن نصرت اولمای دیرسک (هو مولیک فتم الذوی و تم البصیر) اگر
 کرسه توکل و ایضا ایدیرسک (ما فرک ربک الکریم الذی خلقت) و اگر درد دروتم و از نبضه
 ایدیم دیرسک (فا صبر صبر اجبلا) و اگر شفاعته مغرور اولورسک (من ذالذی یشفع عنده
 الابانیه) و اگر غضبه کابو حاشا فارغ شورسک (ان ینش دلتا ندید) و اگر رؤیت طلبیده
 اولایم دیرسک عتاب اولورسک کیم (لا تمکه الا بصار و هو بیدرک الا بصار) و اگر نشستن
 ایدیرسک (لیس کتله شی) و اگر کتبه تلتک استرک (لا یبلغ العقول و الا فکاره) بو آدم
 اوغلاق بیچاره و چنقدار نه حال التسون اوغلاق ایدیم هنوز بساک و بکتک ایدیم مستلک
 و یرتک ایدیم مستلک ایدی زین ایدیم بک دلوب اشفه کجه مزین و آسمان ایدیم بو کسک پروبال
 پیدا ایدوب اوجه مزین و نور آسمانی و حوت زمینی کوردمزین عمر ایدیم قمبر مغربدن مشرقه
 سیاحت ایدوب و ارم مزین و ارمسک به نه فایده زرا امرار مستوره در و گردش کردانه نظریک
 یوق حال فریب حاده نجب بو مشکلا تکت حل نموسر و بوقدره تدبیر متغذدو اگر چه آدم
 اوغلاق صید و صنعتله مرغ براتی هواندن ایدیروب و قهر دران ماهیبری چیقاروب و جام
 و حشیری مونس و رام و مالوف ران و مرئاض جهان ایز ایلکن غایت ربانی و هدایت بزبان
 و توفیق صمدانی و ناید آسمانی اولما نجه حیات بشری و صنعت صوری ایدیم حصول مقصوده
 (ووصول)

Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391, kayıtlı hamışinde el-Milel ve'n-nihal terciimesi bulunan 1304/1877 Mahmud Bey Matbaası baskılı Merahu'l-Me'ali'nin son sayfası.

EK 2: ÂSİM EFENDİ'NİN MEDFUN BULUNDUĞU HAZÎRE

Karacahmet Mezarlığı'ndaki hazîreden genel görüntü.

Müellifin ve ailesinin medfun bulunduğu hazîre.

Asım Efendi'nin Molla sarıklı şahidesiyle birlikte celi ta'lik hatla yazılmış olan kitabesi.

Müellifin hayatına, eserlerine ve vefatına dair bilgilerin bulunduğu kitabesinin 5. ve 6. satırlarında “ve şârihu Manzûmeti ’l-Emâlî” yazılmaktadır.

Kâmûs'un basılmasında da görev alan oğlu Hamit Efendiye ait kitabe.

EK 3: ÂSİM EFENDİ'NİN MÜHRÜ

بسم الله الرحمن الرحيم برادر اجماع حضرتي
مخدوم و زلفه سرك و سعادت و بوده انا حضرتي يك رز و عطف و تقوى نصيب افندي حضرتانه در رسول و لانز قائم لروصل اولدي ايكي كيون مقدم نصيب افندي حضرتي
زبانقره نصيب افندي يلمه يدايد اخذ و مطالعه ايد در حامل سيفه طريفي زاده باغزده بوتمخند و امينو سايه شيفه قاب و لوب و حسن نماكده اولدي بجز لطفه سني
نقل ايدر از نصيب افندي اول قائم لرك جوابي عطف و ارسال ايد رز بوليچ ارسالي كيم اصابت اولدي خصوصا صراف نجات مضطرب اولمسي ملكه تا زاده
عاطف و برادر و ساغر لبي خاق ميشد اكله هر ماده به شخص و قوف ايشدر بركون مقدم و زوار سابق ايد بر قطعه شيفه كز و اصل اولدي و طالع كز زاده به رهنسي
خانقاه تجسس و قرقس اولندي بر مقول رجال و نسوانك استنبوله به ايشدر وار اولور اولر اخاصي كوز صوب سينغ اده سز بله ملك لسانه كلمه ناعت اولور در زار ايد
برادران كيدن دن و غلغله نيه كلمش عينا به برادران شفا، اتحاد اولنسه خوش اولور ايد بر لور نه نيابت و بر ملك كذا مشوخ اولدي خصيصه حاكم افندي لبحون و سايه صوره
سبايش اولندي حوكر كوز ايمتراج باق سز صائب افندي كته كز نكره جه ولى النور حقه هزار نوجو كلام ارسال اولمخند و جاكتر فراسي بروسه روسي لافتره و ورود ايدى
انصاف تا بهارده كلون سرك و سكر نصرتي اسلامبول كذارنه كز كز شغالين و كسب اولمخند سني نصيب افندي حضرتانه ولى النور كوز درم باوند تقالى قزما ارسال اولور
كوكب تبه لولى جلبدين جلبه سز و بود فغانه رور اعلا و ابيض و اللطف هسك قطره كزى كوزده سز صائب افندي ايد نور سقا حاكيم ايدر انجمنه و سز نهار ايد سز
و متعالي براعلا و توانا و جسد نو و صفت اشكين چمندر استيور بنگر راتيجون مختار قطره سز لى حمله كوزده سز تا پايه غير كوز سز حط ايدم برادر اخذ سز و عاز اولور
عاز خيز و عاز رجا ايدر از نصيب افندي سال جده بزرگنه اسلامبول كوز باب تقالى به وار جه هم حضرتانه اولانز نيابت و ويوده لى و ساخصه سز كزى طوقه كز تجر ايدم
چنانچه ده احوال كز تجر ايدم مبارز كز و طوا ايدم سز
در

MÜTERCİM ASİM EFENDİ'NİN BÜYÜK KARDEŞİ HACI EMİN EFENDİYE MEKTUBU

Âsım Efendi'nin büyük kardeşi Hacı Emin Efendi'ye yazmış olduğu bir mektup.
Mektubun sonunda mührü bulunmaktadır. Bkz. Cemil Cahit Güzelbey, Cenaniler, s.131.

Âsım Efendi'nin mührününün büyütülmüş hali.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or a specific reference, written in a cursive script.

خونخیزد از عنایت آباندری کلف تکلفات اصافرد استغفار
افزاید چوید احسان و فضاهمداری نواب روزگار
هرچ غنادران مومن اهلین عیون بر دامن درگاه حضرت
منصف چون قدرتی سیاهی معروض تا و خلوص و کرمی بار
وقوع عیاب اولی حادثه غریبه کوشید جناب علمو الجواب
فادیه سه نیکو کما هی سیرت قصه بر زنده داعیه اهل
عنی طریق الذمیل سوال بیبیدریم خانه برکتیه قنداره
سه جهان کراستی سوزان اولی و غم دهن نوحی ایچده انی
اولی چینی بر بوی بازم بوق مقالی مصلحتی حله مال و افرین
باشن مالک بن دینار کین ابوالدرداء فاقه با خود بشری
اوشدز کسین عرو و دوشی دایم اولون عینا محمودیا اوشدز
امین اوزی حضرتینک دستارک شرطه ظهیر نیره زوین
بوکر داب بر اضطراب بیغایانک سهرین امن و نیجات
انوک کشف حجاب عطوفت علی نرسن سندن و چند دفعه حضور
و النعم افرینک ریاض نوازش عالمین نفع جودق انجمنی
جامع بیرونک است اولی و بی باو ای نعلی جودق انجمنی
دعا بین قضاوت تاسیس و تأکید قاعدی حجه مشا رالیه محمود
اقتضی توفیق همی انر فخره خانه قضاوت شمار نیره نایب نازن
مرفوت سوزیدریم انجابه لطف افرینر

Âsim Efendi'ye ait bir arzihâl. Metnin sonunda mührü yer almaktadır. Bkz.BOA, Cevdet Dahiliye, nr.17416 (Âsim Efendi Tarihi, c.II s.1834'ten naklen)

KAYNAKÇA

Abdülcebbar, Kâdî Ebi'l Hasan, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

Akçay, Mustafa, *Fetret Dönemi ve İnsanın Dinî Sorumluluğu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013.

Akdemir, Salih, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'e göre Hz. İsa*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.

Akgündüz, Ahmet, "Ebü'l Hüseyin el-Basrî", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, ss. 326-328.

Aksoy, Ömer Asım, *Mütercim Asım*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1962.

.....*Şeyh Ahmet ve Nazmü'l-Leâl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960.

.....*Şeyh Ahmet ve Nazmü'l- Leâl Üzerine (Tamamlayıcı Bilgiler)*, Gaziantep Kültür Derneği Broşür Yayınları, Gaziantep 1961.

Ali el-Kâri, *Dav'ü'l-Me'âlî Şerh-i Bed'i'l-Emâli*, Tahk. Abdülhamîd et-Türkmâni, Dâru'l-feth, Ürdün 2015.

.....*Dav'ül Me'âlî alâ Manzûmeti Bed'i'l-Emâlî*, Tahk. Abdüsselam b. Abdülhâdi Şennar, Dimeşk 2011.

.....*Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, Tahk. Mervân Muhammed eş-Şa'ar, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2009.

Alper, Ömer Mahir "İbn Sina" (Eserleri), *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, ss.337-345.

Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, c.XX ss. 551-557.

Armaoğlu, Fahir, *19 Yüzyıl Siyasi tarihi (1789 1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Âsım Efendi, *Merahu'l-Meâlî fi Şerhi ve Tercemeti Bed'il Emâlî*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304. (1235/1819)

.....*Tercüme-i Siyer-i Halebî*, Bulak Matbaası, Kahire 1248.

.....*Kâmûs Tercümesi*, (c.I) Rizeli Hasan Hilmi Efendi Matbaası, 1304,

.....*Kâmûs Tercümesi*, (c.III) Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul 1272.

.....*Kâmûs Tercümesi*, (c.IV) Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305.

.....*Âsım Tarihi*, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, Ts.

.....*Tibyân-ı Nafi' der Tercüme-i Burhan-ı Kâti'*, Bulak Matbaası, Kahire 1268,

.....*Tuhfe-i Asım*

.....*Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009.

.....*el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l Kâmûsi'l-Muhît*, Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.

.....*Âsım Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.

Atalar, Münir, "Osmanlı Padişahları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1981, c.XXIV S.1, ss.425-460.

Atar, Fahreddin, *Fıkıh Usulü*, İFAV, İstanbul 2013.

Aydınlı, Osman *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebu'l-Hüzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

....."Dırar b. Amr Ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecinde Yeri"*AÜİFD*,1999, c.XXXIX, ss.661-689.

Aynî, *Divân-ı Aynî*, Matbaa-i Bâb-ı Hazret-i Seraskerî, İstanbul 1258.

Ayverdi, İlhan, *Büyük Misalli Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2011.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir, *Kitâbu Usûli'd-Din*, Terc. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul 2016.

Bakillâni, *el-İnsâf (fî mâ yecibü i'tikâdühü velâ yecüzü'l-cehlü bih)*, Tahk. Muhammed Zâhid Kevseri, el-Mektebetü'l Ezheriyyetü li't-Türâs, Yrz. 2000.

Beyazîzade Ahmed Efendi, Usûlü'l Münife li'l-İmam Ebû Hanîfe/ İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadi görüşleri, Terc. İlyas Çelebi, İFAV, İstanbul 2000.

el-Beycûrî, İbrahim, *Tuhfetü'l-Mürîdin 'alâ Cevheri't-Tevhîd*, Tahk. Ali Cuma' Muhammed eş-Şâfi'î, Dâru's-selâm, Kahire 2002.

el-Beyzâvî, Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tavâli 'u'l Envâr*, çevr. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

.....*Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl (Tefsîru'l Beyzâvî)*, takd. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlı, Dâr-u İhyâi't-türâsi'l- arabiyye, Beyrut 1998.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelâm*, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1342.

Brockelmann, C., "Ûşî", *İslam Ansiklopedisi*, 1986, c.XIII, ss. 75.

Bulgen, Mehmet, *Kelam Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*, TDV Yayınları, Ankara 2015.

Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaayı Âmire, İstanbul 1333.

el-Bûtî, Said Razamazan, *Fıkhu's Siyre*, Terc. Atik Aydın, Dönem Yayıncılık İstanbul 2016.

.....*Kübra'l-yakînîyyâti'l-kevnîyye*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1997.

Ca'fer b. Hayyân, *Kitâbü'l-Azame*, Tahk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, Dâru'l-Âsime, Riyad 1998.

Çelebi, İlyas, “Hüsün ve Kubuh”, *DİA*, İstanbul 1999, ss.59-63.

Cemâleddin, Mehmed, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyîne-i Zurefâ-*, (haz. Mehmet Arslan), Kitabevi, İstanbul 2003.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

el-Cüveynî, İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî *Kitâbü'l-İrşâd*, Çev. Adnan Bülent Baloğlu, Sabri Yılmaz vd., TDV Yayınları, Ankara 2016.

Çöğenli, M. Sadi, “Âlî b. Osmân el-Oşî'nin (ö575/1179?) El-Emâlî isimli Manzum Risalesi ve Türkçe'ye Çevirisi” *EKEV*, 2005, S.22, ss.177-184.

Dağ, Mehmet, “Yunan ve İslam Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşüne Tepkiler”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1975, S. 2 ss.71-89.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, “Âsım”, *İTA*, Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyyatı, İstanbul 1940, ss. 594-611.

Dalkılıç, Mehmet *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Demir, Hilmi, *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı İlk Dönem Sünni Kelam Örneği*, İsam Yayınları, İstanbul 2012.

Demirbağ, Ömer, “*Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*”, (Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1999.

Demirci, Muhsin, “Mahmûd b. Abdurrahman İsfahânî”, *DİA*, İstanbul 2000, c.XXII, ss. 509-510.

Demirci, Osman, “Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)” (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

.....“Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi” *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2013, 11.1, ss. 253-269.

Demiroğlu, Ayla. Orhan Şaik Gökyay, “Burhân-ı Katı” *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, ss. 432-434.

Dördüncü, Muharrem, “1744 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi” 2001, Kaynak: <http://acikerisim.aku.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11630/2476/73-89.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (Erişim Tarihi: 31 Mart 2017) ss. 73-89

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ekber, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde*, Neşr. Mustafa Öz, İFAV, İstanbul 2012.

.....*el-Vasiyye, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde*, Terc. Mustafa Öz, İFAV, İstanbul 2012.

Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Tenk. Neşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yayınları, Ankara 2004.

el-Eş'ârî, Ebû'l-Hasen *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Müsallîn*, Çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Evkuran, Mehmet, *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005.

Fatin, Davud, *Tezkire-i Hatimetü'l-Eş'ar*, İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, İstanbul 1271.

Gazzâlî, *el-Münkız Mine'd-Dalâl*, Tahk. Abdurrezzak Tek, Bursa Akademi, Bursa 2015.

.....*Tehâfütü'l-Felâsife*, Çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

.....*el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, Tahk. Fazluh Şehâde, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986.

.....*ed-Düretü'l-Fâhire fi keşfi 'ulûmi'l-âhire*, Tahk. Muvvaffak Fevzi el-Cebr, el-Hikme, Dımeşk 1995.

Gölcük, Şerafettin. Süleyman Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya 2012.

Gülhan. Abdülkerim, “Şeyh Ahmet ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 2010, S.2.

Gümüšoğlu, Hasan, *İslâm Mezhepler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

Gürlek, Dursun, *Ayaklı Kütüphaneler*, Kubbealtı, İstanbul 2008.

Güzelbey, Cemil Cahit, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul 1984.

.....*Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirlerine Ek*, Ajans Türk, Ankara 1988.

el-Hadîmî, Muhammed Mevlâna Ebû Saîd, *Tarîkat-ı Muhammediyye Şerhi Berîka*, Terc. Bedreddin Çetiner, Hasan Ege vd., Kahraman Yayınları, İstanbul 1989.

İltaş, Davut, *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, İsam Yayınları, İstanbul 2011. *İlmiyye Salnâmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

İnönü Ansiklopedisi, “Âsım, Ahmet, (Mütercim)”, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1949, c.III ss.448-449.

İpşirli, Mehmet, “Huzur Dersleri” *DİA*, İstanbul 1998, c.XVIII ss.441-444.

el-İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur-ân*, Tahk. Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l Ma'rife, Beyrut 2014.

İzgi, Cevat, “Halebî, Nûreddin”, *DİA*, İstanbul 1997, c.XV, ss. 232-233.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340-1342.

Jackson, Roy, *Doğuşundan Günümüze İslam Felsefesi*, Çev. Atilla Alan, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.

Kaçalin, Mustafa S, “Mütercim Âsım Efendi”, *DİA*, İstanbul 2006, c.XXXII ss.200-202

Kalaycı, Mehmet *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

.....“Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ve Eşarilik-Maturidilik İhtilafına İlişkin Risalesi” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, c.XI, S. 21, ss. 99-134.

Karadaş, Çağfer, “Kerramiyye ve İtikâdı”, *KADER*, 2007, S.2, ss.41-62.

Karlı, İlyas, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

Keskin, Mehmet, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Nüzûl-i İsâ (aleyhisselâm) Meselesi*, Mütr. Abdulkadir Yılmaz, Rihlekitap, İstanbul 2012.

Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar, İstanbul 2014.

Kılıç, Hulûsi, “el-Kâmûsü'l Muhît” *DİA*, İstanbul 2001, c.XXIV, ss.287-288.

Koloğlu, Orhan Şener, *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

Köprülü, M.Fuad, (v. 1966) “Âsım Efendi”, *İA*, MEB, İstanbul 1965, ss. 665-673.

el-Kuşeyri, Abdülkerim *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Haz. Süleyman Uludağ, Derhâg Yayayınları, İstanbul 2009.

Kutluer, İlhan, “Zaman”, *DİA*, İstanbul 2013, ss. 111-114.

Küçük, ‘Ubeydullah, *İhyāu ‘Ulûmi’d din Tercümesi*, Bedir Yayınları, İstanbul 1973.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Seyyid”, *DİA*, İstanbul 2009, c.XXXVII, ss.40-43.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, “Lamiyye-i Kemaliyye”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1954, c.III, S. 1 ss.1-21.

Mardin, Ebü’l’ulâ, *Huzûr Dersleri*, İstanbul Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhîd*, Terc. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, İstanbul 2013.

Memduhoğlu, Adnan, “İbrahim Hakkı Erzurumî’nin Manzûm İlmihâlî”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Siirt 2016, c.II, S.2, ss.11-52.

el-Meraşî, Abdurrahim b. Ebi Bekir, *Şerhu Bed-il Emâli*, Tahk. Ahmet Derviş Müezzîn, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş 2014.

Milli Kütüphane, Mf 1994 A 1959, Ankara 1961.

Milli Kütüphane, 06 Mil EHT A 43391, Ankara. trs.

Miras, Kâmil, *Tecrîdî Sarîh Tercemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.

Muallim Naci, *Esâmi*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1308.

Muhammed Şükrü, *Tercüme-i Kasîde-i Emâli*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1305.

Musahanov, Yuldus, *Oşî ve Emali Kasidesi*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Müslim b. Haccâc Ebü’l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İbn Hazm, Kâhire 2008.

Oral, Osman, “73 Fırka Hadisinin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi” *KADER*, 2014, 12:2, ss. 295-314.

Öz, Mustafa, “Mukanna‘ el-Horasânî”, *DİA*, İstanbul 2006, c.XXXI ss.124-125.

Özbek, Durmuş, “el-Ûşî ve “Kasidetü'l Emâlî””, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, S.5, ss.261-293.

Özek, Ali, “el-Keşşâf”, *DİA*, İstanbul 2002, c.XXV, ss. 329-330.

Özerverli, M. Sait, “el-Emâlî” *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, ss. 73-75.

Özkul, Osman, *III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-1807)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.

Öztürk, Yunus, “Süleyman Feyzî Paşa'nın “er-Risâletü'l Müftezile fi'r-Reddi ale'l Mu'tezile” Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi”, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983.

Pezdevî, Sadru'l-İslam İmam Ebu'l-Yusr Muhammed, *Usûlü'd-Din-Ehl-i Sünnet Akâidi*, Terc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013.

er-Reyhâvî, Muhammed b. Süleyman el-Halebî, *Nuhbetü'l-le'âlî li-şerhi Bed'i'l-Emâlî*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1990.

Rudolph, Ulrich, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâturîdî*, Çev. Özcan Taşcı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.

Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, Tahk. Bekir Topaloğlu, İFAV, İstanbul 2014.

Sarıkaya, Hüseyin, “Mısır'ın İstirdâdını Ele Alan Vekâyi'nâmeler ve Mehmed Emin Karahân-zâde'nin Tarihçe'si” *İslâmi İlimler Dergisi*, 2014, S.2, ss.71-126.

es-Semerkandi, Ebu'l-Kâsım el-Hakim, *es-Sevâdü'l-A'zam*, Tahk. Talha Hakan Alp, Dâru'l-Yâsin, İstanbul 2013.

Serdar, Murat, "Kelam'da Delâilu'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l-Kur'ân Meselesi", *Katre: Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2016, ss.27-51.

Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, İstanbul 2000, c.XXII, ss.212-214.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü no: 1211, İstanbul.

Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Süreyya, Mehmet, *Sicilli Osmânî-Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311.

es-Sübki, Tacüddin *es-Seyfü'l-Meşhûr fî Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*, Tahk. Terc. Telf. Mustafa Saim Yeprem, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

Şahiner, Necmeddin, *Türk Dili'nin Mimari Antepli Mütercim Seyyid Ahmed Âsım*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yayınları, Gaziantep 2013.

Şânizâde Mehmet Atâullah, *Târih-i Şânizâde*, Süleyman Efendi Matbaası, 1290.

Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Vak'a-nüvîs Şâni-zâde Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayın Basım, İstanbul 2008. (c.I)

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Çev. Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

.....Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Tahk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

Şihâb, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî el-Mısırî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (Înâyetü'lKâdî ve Kifâyetü'r-Râdî)*, Dâru Sâdır, Beyrut, trs.

Şihâbü'd-dîn Ahmed b. İbrahim et-Tunusî ed-Dakdûsî, *Neşru'l-Leâlî bi Şerhi Bedi'l-Emâlî*, Tahk. Selahaddin Hımsî, Dâru'l Beyrûtî, Dımeşk 2007.

Taftâzânî, Sa‘düddîn *Şerhu’l-Makâsîd*, Neşr. Abdurrahman Umeyre, Beyrut 1998.

.....*Şerhu’l-Akâid*, Terc. ve izahat, Talha Hakan Alp, İfav, İstanbul 2017.

Taşpınar, İsmail *Hacı Abdullah Petricî’nin Hıristiyanlık Eleştirisi*, İFAV, İstanbul 2009.

Tevfik, Ebu’z-ziya, *Numune-i Edebiyyât-ı Osmaniye*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye 1308.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2007.

.....*Emâlî Şerhi*, İFAV, İstanbul 2008.

Topaloğlu, Bekir. İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, Konya 2005.

Tunç, Cihat, “Ecel”, *DİA*, İstanbul 1994, c.X ss.381-382.

Turhan, Kasım, *Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İFAV, İstanbul 2001.

Turna, Nalan, “İstanbul’un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum Ve Ekonomi” *Studies Of The Ottoman Domain*, İstanbul 2001, c.I Say.1, ss.1-36.

Türkmen, Dursun Ali, *Mütercim Âsım Efendi ve Tuhfe-i Âsım*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995.

Uludağ, Süleyman, “Tevhid (tasavvuf)” *DİA*, İstanbul 2012, c.XLI ss.21-22.

Üzüm, İlyas, “İstisna”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII s.392.-393.

Yalçın, Ali Osman, “Osmanlı Alimlerinin Vehhâbilere Bakışı”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Ankara 2015, S.11, ss. 293-316.

Yazıcı, Numan, *Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi (Hadis İlimleri Yönünden Değerlendirme)* (Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1999.

Yaltkaya, Mehmed Şerafeddin, “Türk Kelamcılar-I: Osmanlılardan Evvel”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1932, c.V, S.23, ss.1-19.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Musannifek”, *DİA*, İstanbul 2006, c.XXXI, ss.239-240.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Araz”, *DİA*, İstanbul 1991, c.III, ss.337-342.

.....“İbn Küllâb”, *DİA*, İstanbul 1999, c.XX, ss.156-157.

..... “Kader”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 58-63.

.....“Keramet”, *DİA*, İstanbul 2002, c.XXV, ss.268-270.

.....“Kıdem”, *DİA*, 2002 c.XXV, ss.394-395.

.....“Mehdi”, *DİA*, İstanbul 2003, c.XXVIII, ss.371-374.

Yazar, Sadık, “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Yazıcı, Numan, *Dünya Çapında Dil Âlimi Antepi Mütercim Asım*, Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2001.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “Hızır Bey ve Kâsîde-i Nûniyesi”, *AÜİFD*, Ankara 1983, c.XXVI, ss. 549-588.

Yeni Türk Ansiklopedisi, “Âsım Efendi”, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, c.I ss.193-194.

Yıldız, Danacı Aysel, “III. Selim’in katilleri”, *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, 2008 İstanbul, ss.55-92.

Yurdagür, Metin, *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Arapça Akaid ve Kelam Yazmalarının Tanıtım ve Değerlendirilmesi*, TDV İslam Ansiklopedisi Tesisleri, İstanbul 1989.

.....*Allah'ın Sıfatları Esmâü'l-Hüsna*, Marifet Yayınlar, İstanbul 1984.

Zorlu, Yaşar, *Mütercim Ahmet Asım'ın Osmanlı Toplumuna ve Yenileşmeye Bakışı*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.

<http://www.uskudaristanbul.com/firmadetay.asp?id=1987>;

(Erişim Tarihi: 3 Nisan 2017)

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079130905;q1=as%C4%B1m%20efendi%20emali>; (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2017)

<https://kasif.mkutup.gov.tr/OpacArama.aspx?Auth=L%C4%B1%C5%9F%C3%AE%20Sirac%20al-din%20Ali%20...&MatN=undefined&GstS=undefined&AId=undefined&AuthDer=1&fId=2&NvBar=0>; (Erişim Tarihi: 7 Nisan 2017)

